GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

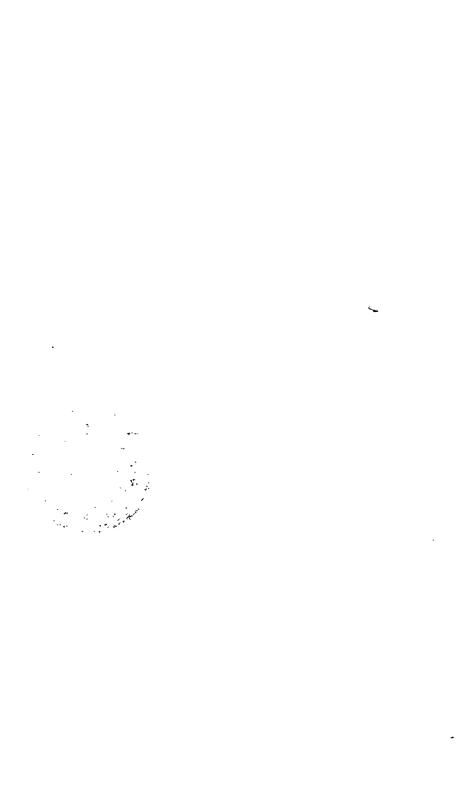
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

CALL No. 901.05/Ty

D.G A. 79.

gran. \$t

•



TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL:, LAND: EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

21031 ONDER REDACTIE

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL

•

EN

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON

901.05 Tij

DEEL LI.

A438

BATAVIA. ALBRECHT & Co. 1909.

'S HAGE. M. NIJHOFF. CENTRAL ART 1 501 OGIGAN

LIBITARY, NEW DELHI.

Acc. No. 31891 31981

Date. 5 6.7.57

Cal No. 901.05/ Taj

INHOUD.

| _ | |
|--|--------------|
| De munten van Nederlandsch-Indië, door J. P. Moquette, | .ADZ. |
| (Met 3 platen) | 1. |
| voor zoover zij niet zijn ontstaan door de vorming van Grammatische Figuren, door J. N. SMITH, Contrôleur B. B. | 22. |
| De Munten van Nederlandsche-Indië, door J. P. MOQUETTE, (Met 3 platen) | 33. |
| Een en ander over Krsna en de Krsna-basreliëfs op Java, Inlei- | 97. |
| dende onderzoekingen, door J. KNEBEL | 91. |
| afdeeling Karaksan, residentie Pasuruhan) te zien, door D. VAN HINLOOPEN LABBERTON. | 174. |
| VAN HINLOOPEN LABBERTON | 191. |
| 8 platen) | 222. 324. |
| De Wajang Beber van Patjitan, door R. A. KERN (met drie | |
| Ueber Activum und Passivum im Niassischen, von H. SUNDERMAN | 338. 357. |
| De naam der gierst in Midden Celebes, door N. ADRIANI | 367. |
| Over de plaatsen van de hoogste vereering (poenden) en | |
| eenige andere bijzonderheden in de afdeeling Panaraga — naverteld door J. KNEBEL. | 377. |
| Over de Maleische woorden hate limmah, djantoeng, door C. W. J. WENNEKER. | 431. |
| Redactioneel naschrift op het veorgaand artikel, door D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, (met een plaat). | 434. |
| Enkele gebruiken van de Dajaksche bevolking der Pinoehlanden, door A. H. B. AGERBEEK, (met een plaat) Zijn er nog Hindoe-Oudheden in Midden-Bornéo aan de Boven- | 446. |
| Sekadau? door G. P. Rouffaer | 456. |
| De ouderwetsch-Javaansche koedi, nog algemeen op Madoera in zwang, door G. P. ROUFFAER, (met 2 platen) | 471 |
| Tjandi-Mendoet. Een kort verslag betreffende de jongste her- | 471. |
| stellingen en eenige opmerkingen omtrent de architectonische waarde van den tempel, den oorspronkelijken toestand van | |
| het dak en van de bekroning van het voorportaal door T. | |
| VAN ERP (met drie platen) | 477. 494. |
| Nota van toelichting betreffende de Simeloengoensche land- schappen Siantar, Panei, Tanah Djawa en Raja | 527. |
| schappen Stantar, Fanan Djawa en Raja | J21. |
| TABLE DES MATIÈRES. | |
| Les monnaies des Indes orientales néerlandaises, par M. J. P. | PAGE. |
| MOQUETTE (avec trois planches) | 1. |
| Les abréviations les plus usitées en javanais; notice par M. J. N. SMITH | 22. |
| Les monnaies des Indes orientales néerlandaises, par M. J. P. | |
| MOQUETTE, (avec trois planches) | 33. |
| des temples de Java, par M. I. KNEBEL | 07 |

| | Page. |
|---|-------|
| Que représentent les bas-reliefs du coté meridional du Candi | |
| Kedaton, par M. D. VAN HINLOOPEN LABBERTON | 174. |
| Études sur le dialecte de Batavia, par M. H. A. VON DEWALL Les monnaies des Indes Orientales Néerlandaises, par M. J. P. | 191. |
| MOQUETTE (avec huit planches) | 222. |
| Feu M. le Dr. B. F. MATTHES, par M. N. ADRIANI | 324. |
| Le "Wayang Beber" de Patjitan, par M. A. KERN | 338. |
| Verbe actif et verbe passif en nias, par M. H. SUNDERMANN. | 357. |
| La démonination du millet dans les langues de la partie cen- | |
| trale de l'île de Célébes, par M. N. ADRIANI | 367. |
| Les lieux sacrés et quelques autres particularités se trouvant | 277 |
| dans la régence de Panaraga (Madioun), par M. J. KNEBEL. Les mots malais: hati, limpah et djantoeng, par M. C. W. J. | 377. |
| WENNEKER | 431. |
| Notes rédactionelles à l'article précédent, par M. D. VAN HIN- | 431. |
| LOOPEN LABBERTON (avec une planche) | 434. |
| Quelques coutumes de la population dajaque des pays-Pinouh | 10-11 |
| (Bornéo), par M. A. H. B AGERBEEK, (avec unc planche) | 446. |
| Y-a-t'il encore des antiquités hindoues dans le Bornéo-central, | |
| dans les environs de la partie supérieure du fleuve Sekadau | |
| par M. G. P. ROUFFAER | 456. |
| Le koudi (antique arme Javanaise) encore en usage en Madoura, | |
| par M. G. P. ROUFFAER (avec deux planches) | 471. |
| Les dernières restaurations du temple hindou Tjandi-Mendout, | |
| et quelques observations concernant sa valeur architectonique, | |
| par M. T. van Erp (avec trois planches) | |
| Artja-Domas, sanctuaire badoui, par M. C. M. PLEYTE | 494. |
| Rapport concernant les districts Siantar, Panei, Tanah Djawa | 527. |
| et Raja | 321. |

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

J. P. MOQUETTE.

Met 3 platen.

De Halve Stuivers, Duiten en Halve Duiten te Soerabaia geslagen in de jaren 1818 t/m 1826.

De muntslag te Soerabaia in bovengenoemde jaren, was feitelijk de voortzetting van dien in Nederland, van 1814—1816 door De Heus in Amsterdam en Suermondt in Utrecht, reeds vroeger in dit tijdschrift door mij beschreven. 1)

Helaas zijn de historische gegevens omtrent dezen muntslag zeer schaarsch, zoodat het mij niet mogelijk was om alle gewenschte data te verzamelen.

Bij Besluit van Commissarissen Generaal van 3 November 1817 No. 3. werd de reeds waarnemende Muntmeester J. A. Zwekkert définitief als zoodanig benoemd, en werd bepaald dat ook Twee duitstukken (de halve Stuivers) gemunt zouden worden. ..den Resident van Soerabaia verzoekende om ..voorstellen te doen, zoo omtrent het gewigt als den Stempel ..der duiten en twee duit stukken, en al wat daartoe betrek-..king heeft, daarbij in acht nemende om dezelven met den ..Nederlandschen duit gelijkstandig te maken."

In een rapport van den Muntmeester W. F. van Leeuwen, (ddo. 19 Mei 1825) wordt gezegd: "Men heeft toen een W Neder-"landsche duiten gewogen, en bevonden 41 Styrs te houden,

¹⁾ Zie deel L pag. 326-331.

Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel LI. afl. 1.

"zoodat de duiten welke zedert 1818 en nog heden aange-"munt worden 41 Sts. in een pond moeten houden, onge-"rekend het remedie van 2 pct. meer of minder." (Dus 164 duiten per pond).

Bij bovengenoemd Besluit werd den Resident tevens gelast om nog twee pletmolens op te richten, door paarden getrokken, waarvoor gedeeltclijk de houtwerken van den ouden pletmolen "uit den Engelschen tijd", benut konden worden.

Hoewel in zijn missive van 1 April 1818 No. 102, de fungeerende Resident van Soerabaia bericht zond, dat den volgenden dag met munten zoude begonnen worden, zoo schijnt het daarmede toch nict vlot gegaan te zijn, want bij Besluit van 16 April 1818 No. 11 werd gelast om den Resident aan te schrijven ..om te zorgen dat de Duitenmunt .,met spoed worde in werking gebracht en gehouden. en dat ..het Gouvernement verwacht dat maandelijks ten minste , f 50.000 aan duiten zullen worden aangemunt".

Pas bij Besluit van 16 November 1818 No. 35 werd het "Reglement op het Beheer en de Administratie van 's Lands "Munthuis te Soerabaia", vastgesteld, doch op dien datum moet de munt reeds geruimen tijd in werking geweest zijn, want de Duiten en Dubbele duiten werden bij Publikatie van 24 April 1818 No. 24 gangbaar verklaard.

Van de Halve duiten wordt in die Publikatie niet gesproken, en het schijnt dat die geheel vergeten werden, want ik heb geen stuk, die munten betreffend gevonden.

De muntplaatjes werden gedeeltelijk te Soerabaia uit Japansch staafkoper geplet, en ten deele uit Nederland aangevoerd.

In April 1818 zijn te Batavia besprekingen gehouden, o.a. met den Heer Macaré, over de kosten etc. van een munthuis ter plaatse. Te Soerabaia zouden dan alleen duiten geslagen worden van het Japausche koper, terwijl te Batavia de plaatjes uit Nederland komende vermunt zouden worden.

Het plan stuitte evenwel af, op de groote kosten daaraan verbonden. Uit een schrijven van den Resident bleek mij dat in 1818 slechts 18 stempelstoelen te Soerabaia aanwezig waren, waarvan meestal nog een zestal, door noodige réparatie. stil stond. 1) Schitterend was de inrichting dus niet.

Uit het Reglement op het Beheer van de Munt blijkt, dat vier stempelsnijders aan de inrichting verbonden waren, waarvan twee als leerling te boek stonden.

Eerste stempelsnijder, was de ons welbekende Intje Maimin. Uit de door mij gevonden duiten en halve duiten kan aangetoond worden dat een restant stempels van De Heus naar Indië gezonden werd. In de officieele bescheiden heb ik evenwel niets daaromtrent kunnen vinden Tot tijd en wijle de betreffende stukken uit een of ander archief te voorschijn komen, moet men de bewijzen, die ik uit de munten putte, dus maar op goed geloof aannemen.

In de depêche van den Minister voor het Publieke onderwijs, de Nijverheid, en de Koloniën, dd° Brussel 31 Juli 1819 No. ¹/₁₀₁ wordt medegedeeld dat muntwerktuigen zullen worden uitgezonden, en wel uit den vooraaad van 's Rijks munt te Utrecht.

Bedoelde werktuigen kwamen aan die munt. door veranderde inrichting buiten gebruik, en werden "op taxatie "van deskundigen, nadat vooraf aan dezelve de verbeteringen "in het mechanieke waren gemaakt, die de ondervinding "had geleerd doelmatig en noodzakelijk te zijn" voor rekening van Indië overgenomen.

Het zal dus wel weder een partij oud roest geweest zijn. Hoeveelheden en verdere bijzonderheden omtrent die muntwerktuigen. vond ik niet genoteerd, en de eenigste aanwijzing die ik aantrof is de volgende.

Op 9 Februari 1820 schreef de Resident van Batavia aan de Hoofd-Directie van Finantien, dat uit Nederland waren aangebracht »de navolgende sommen aan duitenplaatjes, als:

¹⁾ Het aantal stempelstoelen bleef dus sedert den Engelschen tijd ouveranderd, en blijkt niet waar de 2 stempelstoelen van de zilver munt gebleven zijn.

met het schip Jonge Antony f 26,734:40

» » Ida Aleida » 17,186:40

» » » Jan & Cornelis » 19,573:49

en voorts nog aan muntgereedschappen:

met het schip Ida Aleida f 151:55

en » » Jan & Cornelis » 7.743:55

Ik hoopte hier de stempels op het spoor te zijn, doch vond tot mijn leedwezen alleen het procesverbaal van bevinding te Soerabaia, over de goederen met de Ida Aleida aangebracht, n.m. een aantal moffels en een partij essay boeken.

Afgaande op het groote bedrag, zullen de stempelstoelen vermoedelijk met de Jan & Cornelis aangebracht zijn, en waren de stempels mogelijk daarbij verpakt.

In elk geval moeten die stempels, vóór of in den loop van het jaar 1820 te Soerabaja aangekomen zijn, omreden er in dat jaar mede gemunt werd.

In 1819 werd de Muntmeester J. A. Zwekkert ¹) opgevolgd door zijn assistent W. F. van Leeuwen, die tot 1826 in die betrekking bleef.

Zooals blijkt uit het Besluit van 23 Juni 1820 No. 6 werd in dat jaar aan de munt-inrichting eene groote uitbreiding gegeven door de oprichting van een tweede waterpletmolen. De Resident van Soerabaia bepleit in zijn missive van 13 Juni 1820 No. 161 het betreffend voorstel met de woorden; ..daar de werking met de handpletmolens enorm .kostbaar, en daarbij gering waren, en dat de tegenwoordige ..waterpletmolen bij herstelling niet alleen eene geruime tijd

¹) Johan Athony Zwekkert, geboren te Jaffnapatnam, was van 1792–1795 als Chirurgijn in dienst der O. I. C. op Ceijlon, werd aldaar door de Engelschen krijgsgevangen gemaakt, en kwam in 1798 te Batavia, alwaar hij in zijn betrekking hersteld werd. In November 1800 werd hij aangesteld tot Essayeur tevens Muntmeester, en door G. G. Daendels in 1808 als zoodanig overgeplaatst naar Soerabaia, en in 1809 belast met de Duitenmunterij.

Aangezien hij Montmeester bleef tot zijn dood, in 't begin van 1819, zijn dus door hem miniten geslagen tijdens de Bataafsche Republiek, het Koninkrijk Holland, het Britsch bestuur, en 't laatst voor 't Ned. Ind. Gouvernement. Het zal zeker niet dikwijls voorgekomen zijn, dat dezelfde persoon onder vier opvolgende Gouvernementen munten sloeg.

"zonde moeten stilstaan, maar de wisselvalligheid zoude "geven van eene, na mate van het tijdsverlies en kosten, "onevenredige verbetering".

Een en ander werd begroot op f 25.800:14 en de Resident motiveerde die nitgaaf door er op te wijzen dat daardoor de mogelijkheid geopend werd om met de Munt nog meer Winst te behalen, want dat, gerekend de Picol Japansch koper tegen f 55 en in aanmerking genomen alle onkosten op de munting vallende, alleen in het jaar 1819 een zuivere winst van C^m C^a f 300.000 gemaakt was.

Verder stelde hij voor, om nit Nederland instede van "enkelde duiten plaatjes" liever dubbele aan te vragen, omreden het munten daarvan evenveel tijd vorderde als het slaan van enkele, en men dus in denzelfden tijd meer geldswaarde verkreeg.

Uit het bovenstaande zoude men moeten opmaken dat van de constructie van pletmolens door paarden getrokken, niets gekomen is, en dat in de plaats daarvan handpletmolens aangemaakt zijn; terwijl tevens uit het voorstel omtrent de duitenplaatjes blijkt, dat medio 1820 nog geen plaatjes voor dubbele duiten uit Nederland aangevoerd of aangevraagd waren.

Wel zijn uit Nederland plaatjes voor 1/2 duiten gezonden. De eerste opgave daarvan vond ik in een factuur over muntplaatjes gelost uit het schip Union, einde September 1820.

Reeds vóór dien moeten evenwel plaatjes voor $^{1}/_{2}$ duiten zijn aangevoerd, want in een depêche van den Minister van Koloniën, ddo 's Gravenhage 10 November 1819 No. 1/148 wordt de afzending van 80 vaatjes, met het schip de Vrouw Maria, inhoudende 40000 Theele en Halve duiten plaatjes, geannonceerd, en aangezien genoemd schip in Juni 1820 te Batavia aankwam, zullen die plaatjes ook wel in Soerabaia ontvangen zijn.

Medio 1820 werd de uitzending van duiten plaatjes uit Nederland gestaakt zooals blijkt uit de depêche van den Minister van Koloniën, ddo's Gravenhage 19 Juni 1820 No. 8/84, en die 1k om meer dan een reden, in haar geheel overneem. De Minister schrijft: "Ik gaf uwer Excellentie aan den "voet mijner depêche van den 15ⁿ. April l.l. No. 2/42 kennis "dat de toen nog ter verzending overblijvende duiten plaatjes "uit 32500 & bestonden, en Dezelve zal uit de depêches van "den 27ⁿ en 31ⁿ Mei daaraan volgende No. 3/70 en 8/74 "kunnen zien dat de verzending met de Schepen Clara en "Fanny heeft plaats gehad. Intusschen is de munting van "Duiten aan 's Rijks munt te Utrecht in den beginne niet "met dien spoed voortgegaan, dat de toen nog voorhanden "zijnde partij Duitenplaatjes is kunnen worden bijgemunt, "en ik heb dus tot een nadere verzending van plaatjes "(welke nu echter de laatste zijn zal) moeten besluiten.

"Die verzending bestaat in 51 vaten welke geladen zijn "in het Schip de Graaf Bulow, Schipper J. J. D. Scharm-"berg en waaromtrent het gewoon contract is aangegaan "met de Heeren Voute & Co. te Amsterdam. Uwe Excellentie "zal hetzelve, benevens de factuur en konnossement hier-"nevens vinden en daaruit zien dat het inkoopskostende "tot aan boord, bedraagt f 24590,87 Cs. Nederlandsch geld, "om met bijvoeging van de 12 pct. premie en de vracht, "in Indië te worden voldaan met f 24.101:1 $\frac{1}{2}$ Str. Indisch geld".

"Ik moet hier nog tot Uwer Excellentie's informatie bij"voegen. dat in het vervolg maandelijks 30000 € duiten
"zullen worden gemunt op welker verzending ik successivelijk
"order zal stellen".

Na 25 October 1820; de datum waarop het Schip de Graaf Bulow te Batavia arriveerde; zijn dus geen duitenplaatjes voor den betreffenden muntslag in Indië aangebracht, zoodat de plaatjes voor dubbele duiten door den Resident van Soerabaia aangevraagd. in de pen bleven.

Alle dubbele duiten, d.w.z. Halve Stuivers, gedurende de jaren 1818 tot en met 1826 geslagen, zijn dus van Japansch koper te Soerabaia geplet.

Indien de aanmunting van duiten in Utrecht, waarover de Minister schreef voortgang had, dan kunnen de duiten in 1820 aldaar geslagen, naar mij voorkomt, niet anders geweest zijn dan die van den stempel "Wapen Stad Utrecht" met het jaartal 1790, zooals die in 1817 vastgesteld werd.

Zooals men uit het aantal stempels door mij van de duiten aangetroffen, zien zal, heeft men tot 1822 op den aanvoer uit Nederland geteerd, want in de volgende jaren sloeg men blijkbaar veel meer ¹/₂ stuiver stukken. omdat het munten van enkelde duiten, niet vlug genoeg ging.

Dat na 1822 geen halve duiten meer geslagen zijn, laat zich almede gereede verklaren door de gestaakte uitzending uit Nederland.

Hoewel in 1818 zooals we zagen, het oprichten van een tweede munt. te Batavia, geen voortgang had van wege de groote kosten die daaraan verbonden zouden zijn, kwam men toch in 1824 weder op dat plan terug, doch nu moest het geen half werk zijn. maar zou men de zaak in eens flink aanpakken, en de Munt te Soerabaia opbreken.

Bij Resolutie van 14 Februari 1824 No. 5 werd besloten om te Batavia een Munt en Pletmolen opterichten in de plaats van die te Soerabaia, omreden laatstgenoemde inrichting door voortdurend gebrek aan water. niet geheel aan de behoefte kon voldoen, alsmede omdat ter Hoofdplaatse beter toezicht gehouden kon worden op de verdeeling van het kopergeld, wordende te Soerabaia dat geld dikwijls te veel voor paijement aan Ambtenaren, gebruikt.

Die laatste reden laat zich hooren, en was dunkt mij op zich zelf reeds voldoende om den maatregel te motiveeren.

Doch tusschen het slaan van een Besluit, en de uitvoering er van, ligt nog een berg papier, en bevreemd het niet wanneer we in de Resolutie van 14 December 1824 No. 15 lezen, dat daarbij het Besluit als boven wordt ingetrokken, omdat aan die overplaatsing van de Munt te veel bezwaren verbonden waren.

Daarom werd besloten dat de Munt te Soerabaia zoude blijven, doch de Pletmolen zoude opgericht worden te Singkalang \pm 27 paal boven Soerabaia.

Ook dat plan kwam niet tot uitvoering, want de begrootte kosten voor uitbreiding en renoveering der installatie liepen te hoog, en men troostte zich met de gedachte "dat men nu "ook grooter aanvoer van duiten uit Nederland ontving."

Daarom werd bij Resolutie van 28 Juni 1825 No. 20 besloten om het pletten van koper bij de munt te Soerabaia te staken, en zoodra de nog aanwezige voorraad geplet koper verwerkt was, de munt te sluiten, tot tijd en wijle door den Hoofd-Directeur van Finantien de noodzakelijkheid van heropening zoude zijn aangetoond.

Doch men had te Buitenzorg geen rekening gehouden met den Resident van Soerabaia, en alvorens tot dat besluit over te gaan, had men blijkbaar eerst moeten informeeren of hij wel voldoende paijement voor de Ambtenaren in voorraad had.

Alsof er geen Besluit bestond, liet hij dan ook de munterij voortgaan, en gaf bij missive van 17 Januari 1826 No. 244/144 kennis, dat hij nog een voorraad oud koper en een partij valsche duiten had doen versmelten en verwerken.

Dat de Regeering over die eigenmachtige handeling ontstemd was kunnen we zonder meer wel opmaken uit het Besluit van 7 Februari 1826 No. 16. want daarbij ontving de Resident de bemerking dat hij zijn bevoegdheid was te buiten gegaan, en werd hem gelast om onverwijld alle vermunting van oud koper en plaatkoper te doen ophouden en mitsdien de "koperen munt (sic) in zijne Residentie geheel en al te doen stil staan."

Nu was het werkelijk uit met de munterij, en van af ± medio Februari 1826 tot Juni 1833 is te Soerabaia geen geld geslagen.

Een gespecificeerde opgave der gemuntte dubbele, heele en halve duiten heb ik nergens gevonden en het eenigste stuk dat een weinig licht, ter zake geeft, is een missive van den Directeur Generaal van Finantien J C. Reijnst, ddo. Batavia 4 Mei 1835, gericht aan den Gouverneur Generaal ad interim, waarin vermeld wordt dat te Soerabaia van 1818 tot 1826 (berekend ad 120 duiten per gulden) geslagen werd:

in 1818 f 291.200

» 1819 » 598.715

» 1820 » 817.600

» 1821 » 833.104

» 1822 » 487.600

» 1823 » 499.200

» 1824 » 260.640

» 1825 » 425.411

» 1826 » 72.659

Totaal f 4.286.129

Het is mij niet bekend of deze bedragen de jaarlijks gemuntte, dan wel de in kas gestortte hoeveelheden voorstellen.

Evenmin weet ik of in de bedragen voor 1818 en 1819 genoemd, ook begrepen is het montant dat aan Bonken van $^{1}/_{2}$, 1 en 2 stuivers gedurende die jaren vervaardigd werd. 1) Is dat bedrag evenwel daarin opgenomen. dan zoude het totaal met f 393,338:9 str. verminderd moeten worden.

Was reeds het verzamelen van gegevens, voor een geschiedenis van dezen muntslag niet gemakkelijk, nog moeilijker is het om de munten zelve aan bepaalde typen vast te leggen.

Zooals ik reeds zeide nam men voor de stempels, de duiten van De Heus tot voorbeeld en vindt men dan ook op de keerzijden der ½ stuivers, duiten en ½ duiten steeds de woorden INDIÆ BATAV: en het jaartal. De duiten en ½ duiten dragen op de voorzijde de voor Indië dwaze aanduiding der waarde 5—½ of 5—½, met een G. onder het wapen.

Ook de 1/2 stuivers zijn een slaafsche copie van de duiten, en wel een sterk bewijs dat men copieerde zonder den zin te begrijpen, leveren die 1/2 stuivers ons in het feit, dat op de stempels der eerste jaargangen zelfs de \mathbb{G} , onder het wapen werd overgenomen. Pas in 1820 ging den Muntmeester een licht op, en begreep hij dat 1/2 — St(uiver) \mathbb{G} .(ulden) onzin was. Van 1821 tot 1826 komt die letter op de 1/2 stuivers niet meer voor.

¹⁾ Deze Bonken zullen in een later opstel door mij behandeld worden,

De leeuwen, die op vele andere duiten reeds niet mooi zijn, zijn op de munten dezer periode meestal zeer mismaakt, en doen vaak aan een of ander dier uit de voorwereld denken. Ook de kronen zijn slecht gevormd en varieeren evenals de leeuwen à l'infini.

Op enkele uitzonderingen na, zijn alle stempels der voorzijden gegraveerd. behoudens de aanduiding der waarde, die op sommigen der latere jaren, met slagstempels werd aangebracht.

De stempels der keerzijden zijn eveneens in de eerste jaren geheel gegraveerd daarentegen in latere jaren met slagletters en cijfers geslagen.

Hoewel de munten in alle opzichten leelijk zijn, hebben ze toch iets dat bekoord, ten minste iets dat mij aantrekt n. m. het individueele dat er uit spreekt.

Qua type waren de graveurs natuurlijk aan hun model duit gebonden, doch wat den leeuw etc. betrof, had hun fantazie vrij spel, en aangezien op Java geen leeuwen voorkomen, nam ieder zijn eigen steiloor tot voorbeeld.

Alles is echter een questie van smaak, en kan ik mij best voorstellen dat anderen meer voelen voor het machinale werk van den tegenwoordigen tijd.

Voor zooveel eenigzins mogelijk, heb ik getracht de varianten die van deze munten voorkomen, aan bepaalde typen vast te leggen.

Dit is evenwel bijna onbegonnen werk, want hoewel sommige typen aan bepaalde jaren gebonden zijn, en men bijv. de wapens met een enkele lijn om het schild, niet vóór 1821 zal aantreffen, zoo zijn toch, de menigte stempels in aanmerking genomen, de verschillen in de onderdeelen van het geheel groot genoeg, om een twintig tal platen te vullen.

Ik heb dan ook slechts de het meest in het oog vallende tijpen afgebeeld, en zal mij bij de verdere beschrijving moeten behelpen, met verwijzingen naar de onderdeelen.

Zonder ophef te willen maken van mijn teekeningen, moet ik er evenwel dezen keer op wijzen dat dezelve, vooral wat de keerzijden betreft. veelal mooier zijn dan de werkelijkheid, hoewel ik toch, vooral wat de vormen der letters en eijfers aangaat, daaraan getrouw bleef.

De stempels waren blijkbaar zeer ondiep gesneden, en verloren spoedig hun scherpte, zoodat het zeer moeilijk is, om, vooral van den ¹/₂ stuiver, exemplaren te vinden waarop alle détails goed zichtbaar zijn.

De band van de kroon is meestal glad, en is de versiering er van, met punten en strepen, verdwenen. of slechts zeer weinig zichtbaar.

Dit komt doordat die bandversiering, vooral in de eerste jaren, en rélief op den band voorkwam, en dus bij zwak stempelen nagenoeg onziehtbaar bleef, of op de munten spoedig weg sleet.

Sleehts op die munten waarop de band niet en rélief gehouden is, doeh sleehts door lijnen werd aangeduid, z. a. bijv. op de typen fig. 294, 306 a en b en 307, ziet men zelfs bij gesleten exemplaren, de versiering duidelijk.

Uit de Recapitulatie van het aantal stempels, blijkt de groote variatie die in den muntslag van een en denzelfden jaargang bestaat, voldoende. Ik geloof ook niet dat het noodig is, om de tijpen alsnog een voor een te bespreken, doch duidelijkheidshalve moet ik eenige détails toelichten die ik in den beknopten vorm der Recapitulatie moest weglaten.

De ster op de keerzijde komt in al de vormen voor, zooals op mijn afbeeldingen, doch alleen in 1818 vind men munten met een figuur die aan een rozet doet denken.

De rozet fig. 322A is ontleend aan den Catalogus van het Koninklijk Oudheidkundig Genootsehap te Amsterdam (pag. 417/8 No. 4862/3).

Ik zelf heb nimmer exemplaren met rozetten van dat type gezien, doch wel sterren in den vorm als op fig. 315.

Alle $^{1}/_{2}$ stuivers van 1818 en 1819 hebben onder het wapen de letter G, doch in 1820 liet men die overbodige letter weg, en zijn de munten van dat jaar met G. hoogst zeldzaam.

In een rapport van den Muntmeester Van Leeuwen, reeds boven genoemd, vond ik het volgende curiense verhaal, dat tevens bewijst dat hij, wel is waar begreep dat de G. op de halve stuivers geen zin had, doch evenmin wist hoe men voor de duiten aan de waarde-bepaling van $5 = \frac{1}{16}$ G. gekomen was.

Hij zegt "dat op die duiten (slaat op duiten van De Heus) "de waarde staat van de tijd toen de Gulden nog voor 16 "Sts. Indias gangbaar was, en 1 Str. van elke gulden voor "een doodkist, bij het ontvangen der te goed gemaakte "maanden tractement in de Bokkestal bij aankomst te Ba"tavia wierd afgetrokken, immers staat op die duit 5 is $^{1}/_{16}$ "van een G. en op de halve 5 is $^{1}/_{22}$ van een G.".

In de eerste jaren vindt men het wapen steeds met dubbele belijning en de kroon zonder kruis op den wereldbol. Voor het eerst in 1821 treft men stempels aan waarop het schild slechts door een enkele lijn omgeven is, en de kroon een kruis draagt.

Vooral exemplaren van den halven stuiver van 1821 in het laatstgenoemde type gehouden, zijn hoogst zeldzaam.

Voor het eerst in 1820 zien we halve stuivers en duiten waarop het wapen, hoofdzakelijk de leeuw, meer het type van de duiten van De Heus nadert. Hoogst waarschijnlijk staat dit in verband met de uitzending der stempels uit Nederland, en zal den Muntmeester Van Leeuwen het verschil; dat tusschen de afslagen daarvan verkregen, en zijn eigen fabrikaat bestond; zeker opgevallen moeten zijn. (Zie de typen fig. 295 en 318).

De stempels door De Hens geleverd zijn, voor zooverre de duiten betreft in 1820, en voor de halve duiten in 1821 gebruikt.

Dat ook stempels der keerzijden (jaartal 1816) gezonden zijn bewijzen de duiten die ik aantrof.

Het feit is natuurlijk alleen aan te toonen door nauwkeurige vergelijking der munten, en ook dan nog alleen bewijsbaar wanneer men exemplaren heeft die op de voorzijde met denzelfden stempel geslagen zijn, doch die voor de keerzijde, met verschillende stempels voorkomen.

Op Plaat XI (zie het opstel over de duiten door De Heus geslagen) is de voorzijde fig. 272 een stempel van De Heus.

Duiten van denzelfden voorzijde-stempel trof ik aan, zoowel met de keerzijde fig. 272a (stempel De Heus 1816, doeh zonder H.) als met de keerzijde fig. 272b (stempel van Soerabaia 1820).

Op Plaat XIV zien we dezelfde combinatie, doch nu met een voorzijde-stempel van Soerabaia fabrikaat. Dit type, evenals fig. 318 is een vrij goede nabootsing van de stempels van De Heus, doch lettende op de versiering van den band der kroon, ziet men het verschil direct.

De voorbeelden waarmede ik het feit voor de Halve duiten kan demonstreeren zijn voor minder geoefende oogen duidelijker, omreden de typen toevallig meer uiteen loopen.

Op Plaat XV zien we in de fig. 336. 337 en 338 weder alle mogelijke combinaties vereenigd. Fig. 336 is een voorzijde stempel van De Heus, terwijl de figⁿ 337 en 338 naar stempels van Soerabaia fabrikaat geteekend zijn. Ook hier komt op de keerzijde der stempels van De Heus geen H. voor.

Van dezen muntslag treffen we dus duiten en halve duiten aan, respectievelijk in 1820 en 1821 geslagen, met het jaartal 1816, en zulks zoowel beide zijden met stempels van De Heus, als ook op de voorzijde met een Soerabaia stempel. Aangezien die stempels ongetwijfeld gelijktijdig (vermoedelijk in Februari of Maart 1820) te Soerabaia aangekomen zijn, en voorzooverre de halve duiten betreft pas in 1821 gebruikt werden, pleit zulks voor het niet bestaan van halve duiten van 1820.

Behalve stempels, zijn vermoedelijk ook poinçons uitgezonden (doch alleen voor de kroon van de stempels der halve duiten), want zonder uitzondering is op de stempels der munten, gehouden in de typen fig: 339 en 340 de kroon met een poinçon geslagen, terwijl het schild gegraveerd werd.

Op enkele munten van die typen ziet men de restes van een vorigen stempel, buiten de nieuwe kroon uitsteken. Fouten op de stempels. zijn zeldzamer, dan men, den slordigen muntslag in aanmerking nemende, verwachten zoude.

De meeste fouten zijn onbelangrijk en bestaan uit het weg laten van de deelstreep in $^{1}/_{2}$ of $^{1}/_{16}$, of zooals op fig. 325 uit omgekeerde cijfers. In den jaargang 1821 kan men een stempel vinden met BATAy: op de keerzijde.

Eigenaardig is evenwel de halve duit van 1822, met de fout 1/12 (fig 343) en het is vreemd dat die mnnt tot heden onbekend bleef, ten minste ik vond ze nergens vermeld.

De leeuw met dubbele kroon als fig 303 is geen fout, doch is te danken aan een slordigheid van den graveur, die van een gesleten stempel waarop een leeuw als fig. 305 of 302b, stond, de oude kroon niet, ot onvoldoende verwijderde.

De duit vermeld op de Récapitulatie onder w. is, alhoewel ze in omloop was, toch duidelijk een aardigheid van de munters geweest, want ze is op beide zijden met denzelfden voorzijde-stempel geslagen.

Valsche stukken, meercndeels halve stuivers, zijn veelal zeer gemakkelijk als zoodanig te herkennen, want ze verraden zich, voor zooverre mij stukken in handen kwamen, direct door het minder poreuse koper, doch indien men tevens let op de typen die in een gegeven jaar mogen voorkomen, dan zal men zich nimmer vergissen.

Alle stukken van geel koper. lood of tin, gegoten naar exemplaren van dezen muntslag, zijn per sé valsch, zelfs wanneer ze als proefslag aangeboden worden.

Ik ken alleen een afslag in zilver (pied fort) van den duit van 1820. Het stuk is geslagen met een stempel van het tijpe fig. 316 en bevindt zich in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. 1)

Andere duiten, dan die door mij beschrevend werden, zijn te Soerabaia noch elders in Indië, van 1818 t/m 1826 officieel geslagen.

¹⁾ Vermoedelijk geslagen ter eere van een bezoek aan de Munt gebracht, door den G. G. Baron van der Capellen.

In het werk. "De munten van Ned. Indië door Netscher en van der Chijs", wordt op pag. 92 gesproken van 2 cent stukken van tin (zie ook pag. 211) uit de jaren 1821-1826. Verder op pag. 121, wordt in de lijst achter de Nos. 94, 95 gezegd "Men heeft (in 1818) gebruik gemaakt van oude, zeer oneigenaardig gewordene stempels (met L. N. en L. 97.) met verandering van jaartal."

Het zij voldoende wanneer ik er op wijs dat munten luidende op "cent" nimmer vöör 1833 geslagen werden, en dat voor het laatst, tinnen munten op Java officieel geslagen zijn, gedurende den Engelschen tijd, in de jaren 1813-14.

De evenzeer valsche duiten met L. N. en het jaartal 1818, zal ik in een later opstel behandelen.

Hiermede heb ik alles wat mij omtrent den muntslag van 1818-1826 bekend is. naar ik vermeen, voldoende toegelicht, en verwijs ik voor zooverre betreft het aantal stempels dat ik vond, alsmede der varianten die daarvan in de verschillende jaren voorkomen, naar de volgende

RECAPITULATIE, DER VARIANTEN VAN DEN 1/2 STUIVER.

```
Jaargang 1818. (85 stempels.)
     16 stempels \pm = fig. 290.—
a.
b.
     58
                   »
                              291.-
c.
     11
                             292.—
                          >>
              Jaargang 1819. (169 stempels.)
        stempels + = \text{fig. } 290.-291.
d.
e.
     71
                       >>
                          >>
                              292.—
f.
     19
                         >>
                              293.—
      2
g.
                              293, doch lange S = fig. 292.
              Jaargang 1820. (158 stempels.)
     16 stempels \pm = fig. 292, 293, met G. onder het
h.
                                                       schild.
     14
                      fig. 294.—
      9
```

295 -

>>

>>

i.

Fouten op de stempels, zijn zeldzamer, dan men, den slordigen muntslag in aanmerking nemende, verwachten zoude.

De meeste fouten zijn onbelangrijk en bestaan uit het weg laten van de deelstreep in $^{1}/_{2}$ of $^{1}/_{16}$, of zooals op fig. 325 uit omgekeerde eijfers. In den jaargang 1821 kan men een stempel vinden met BATAv: op de keerzijde.

Eigenaardig is evenwel de halve duit van 1822, met de fout 1/12 (fig 343) en het is vreemd dat die munt tot heden onbekend bleef, ten minste ik vond ze nergens vermeld.

De leeuw met dubbele kroon als fig 303 is geen fout, doch is te danken aan een slordigheid van den graveur, die van een gesleten stempel waarop een leeuw als fig. 305 of 302^b. stond, de oude kroon niet, of onvoldoende verwijderde.

De duit vermeld op de Récapitulatie onder w. is, alhoewel ze in omloop was, toch duidelijk een aardigheid van de munters geweest, want ze is op beide zijden met denzelfdrn voorzijde-stempel geslagen.

Valsche stukken, meerendeels halve stuivers, zijn veelal zeer gemakkelijk als zoodanig te herkennen, want ze verraden zich, voor zooverre mij stukken in handen kwamen, direct door het minder poreuse koper, doch indien men tevens let op de typen die in een gegeven jaar mogen voorkomen, dan zal men zich nimmer vergissen.

Alle stukken van geel koper, lood of tin, gegoten naar exemplaren van dezen muntslag, zijn per sé valsch, zelfs wanneer ze als proefslag aangeboden worden.

Ik ken alleen een afslag in zilver (pied fort) van den duit van 1820. Het stuk is geslagen met een stempel van het tijpe fig. 316 en bevindt zich in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. 1)

Andere duiten, dan die door mij beschrevend werden, zijn te Soerabaia noch clders in Indië, van 1818 t/m 1826 officieel geslagen.

¹⁾ Vermoedelijk geslagen ter eere van een bezoek aan de Munt gebracht, door den G. G. Baron van der Capellen.

In het werk. "De munten van Ned. Indië door Netscher en van der Chijs", wordt op pag. 92 gesproken van 2 cent stukken van tin (zie ook pag. 211) uit de jaren 1821—1826. Verder op pag. 121, wordt in de lijst achter de Nos. 94, 95 gezegd "Men heeft (in 1818) gebruik gemaakt van oude, zeer oneigenaardig gewordene stempels (met L. N. en £. \mathfrak{I} .) met verandering van jaartal."

Het zij voldoende wanneer ik er op wijs dat munten luidende op "cent" nimmer vöör 1833 geslagen werden, en dat voor het laatst, tinnen munten op Java officieel geslagen zijn, gedurende den Engelschen tijd, in de jaren 1813—14.

De evenzeer valsche duiten met L. N. en het jaartal 1818, zal ik in een later opstel behandelen.

Hiermede heb ik alles wat mij omtrent den muntslag van 1818—1826 bekend is. naar ik vermeen, voldoende toegelicht, en verwijs ik voor zooverre betreft het aantal stempels dat ik vond. alsmede der varianten die daarvan in de verschillende jaren voorkomen, naar de volgende

RECAPITULATIE, DER VARIANTEN VAN DEN 1/2 STUIVER.

```
Jaargang 1818. (85 stempels.)
     16 stempels + = fig. 290.—
a.
b.
     58
                              291.—
     11
                              292.-
c.
                          >>
              Jaargang 1819. (169 stempels.)
     77 stempels + = \text{fig. } 290.-291.
d.
     71
e.
                       >>
                          >>
                              292.--
f.
     19
                              293.—
      2
                              293, doch lange S = fig. 292.
g.
              Jaargang 1820. (158 stempels.)
     16 stempels \pm = fig. 292, 293, met G. onder het
h.
                                                       schild.
i.
     14
                      fig. 294.—
```

295 -

>>

j.

9

296b.

>>

4 stempels met den leeuw + fig. 302b.

k.

l.

27

```
» 296a.
     35
m.
     16
                                             315 (Plaat XIV)
                               »
η.
                          >>
                                     »
                                         >>
                     -\underline{\mathbf{t}} = \text{fig. } 297.
0.
      3
                    met den leeuw ± fig. 316 (Plaat XIV)
     34
p.
               Jaargang 1821. (118 stempels.)
     27 stempels + = \text{fig.} 295.
q.
r.
     43
                        >>
                            »
                               295, doch de leeuw \pm fig. 302
      1
                   = fig. 302.
s.
t.
     11
                   \pm = \text{fig. } 297.
      6
                                297.
                                       doch de kroon van den
u.
                                           leeuw = fig. 296b.
     16
                                297,
                                       doch de kroon van den
v.
                                            leeuw = fig. 296a.
                                295, doch de leeuw = fig. 302b.
w.
x.
       8
                    de leeuw + fig. 316, de kroon = fig. 298.
                                  » 314 » » » » 301.
ij.
       1
                         >>
                              >>
       1
                                  304.
z.
                                  299. Schild met enkele lijn.
       1
a.a.
                Jaargang 1822 (171 stempels.)
b.h.
      13 stempels \pm = fig. 297, doch de leeuw \pm = fig. 304.
       6
                   = fig. 300.
c.c.
d.d.
      55
                   \pm = \text{fig. } 299.
      54
                                304.
e.e.
                         >>
                                304, doch de leeuw nadert de
       43
f.f.
                            >
                                    typen met lange bovenkaak.
               Jaargang 1823 (121 stempels).
g.g.
      36 stempels + = fig. 299.
h.h.
      1
                                304.
                         'n
i.i.
      20
                                305.
i.i.
      46
                                307, doch de kroon = fig. 305.
                         >>
                             >
k.k.
                                305, leeuw dubbele kroon =
       4
                             >>
                                                        fig. 303.
```

```
l.l. 14 stempels \pm = fig. 305, schild == fig. 303 doch de leeuw met enkele, rechtstaande kroon.
```

Jaargang 1824 (59 stempels).

```
m.m. 1 stempels + = fig. 299.
```

n.n. 4 » = serie l.l. van 1823.

0.0. 53 » + = fig. 307, doch de kroon = fig. 308.

p.p. 1 » » 307.

Jaargang 1825 (188 stempels).

q.q. 27 stempels \pm = fig. 308. (op 26 exn. het schild breeder).

r.r. 3 » » » 308, doch de kroon = fig. 306b.

s.s. 75 » » » 307. № » » » 306c.

t.t. 80 » » » 307.

u.u. 3 » » » » 307. » » » » 306a.

Jaargang 1826 (7 stempels).

v.v. 3 stempels + = fig. 307.

w.w. 1 » = » 307, doch de kroon = fig. 306c.

x.x. 3 » » » 309.

VARIANTEN DIE VOORKOMEN VAN DEN DUIT.

Jaargang 1818 (159 stempels).

- a. 11 stempels \pm = fig. 310.
- b. 15 » » » 311.
- c. 1 » » 312.
- d. 53 » \pm = fig. 310, doch de 5 volgens een der typen fig. 313
- e. 79 » » » 311, doch de kroon = fig. 312 of 314

Jaargang 1819 (18 stempels).

- f. 6 stempels + = fig. 311.
- g. 11 » » » 314.
- h. 1 » » » 314, doch groote 5.—

Tijdschr. Ind. v. T. L. en Vk., deel LI. afl. 1.

Jaargang 1820 (327 stempels).

```
15 stempels + = fig. 315.
i.
      47
                                  316.
j.
                      >>
                          >>
                              »
      29
                                  311. Leeuw, verschillende typen.
k.
                  kroon »
l.
      11
                     +
                                  314.
                                  314, doch de leeuw + fig.
                                                               296b
      80
m.
                      >>
                                                               296a
                                  314.
       ŏ
n.
                                  316.
                                                               298
      58
                                              kroon
0.
                      >>
                                  317.
      31
p.
                      22
                          »
                              >>
                                  319.
       6
q.
                      >>
      35
                               »
                                  318.
r.
               » voorzijde stempel De Heus; keerzijde = fig. 319a
        4
s.
        3
1.
               » voorzijde stempel Soerabaia fig. 319; keerzijde
        1
u.
                                                        = fig. 319a
                                                      319; keerzijde
        1
               »
 v.
                      »
                                                        = fig. 319b
        1 exemplaar 2 \times stempel voorzijde = groep m.
w.
                 Jaargang 1821 (496 stempels).
       65 stempels \pm = fig. 316, doch de kroon \pm = fig. 298
x.
       45
                                   317.
                           >>
 11.
       53
                                   317.
                                                                 320
 5.
                           >>
                                   315, doch kleine 5 =
        4
 a.a.
                       >>
                           *
                               >>
 b.b. 135
                                  318.
                           >>
                                  320.
        1
 c.c.
                           >>
 d.d.
       10
                                   316, doch de kroon van den
               >>
                       'n
                           >>
                                                 leeuw = fig. 329
       13
 e.e.
               >>
                       >>
                           >
                                          klein schild.
                                   323 [
 f.f.
        \overline{2}
                           >>
               >>
       95
                                   321.
 g.g.
               >>
                           >>
                                   321, doch de 5 = \text{fig. } 322
 h.h.
       11
 i.i.
       1
                                   325.
                           *
 j.j.
       14
                                   324, wapen soms breed \equiv fig.
               >>
                           >>
                                                                 326
 k.k. 47
                                   326.
```

Jaargang 1822 (140 stempels).

```
l.l.
       1 stempels + = \text{fig. } 318.
                               321.
      1
m.m.
                               324.
     16
n.n.
                          » 326.
     47
                    >>
0.0.
                        \sim 326. doch de 5 = fig. 321
     34
                    >>
p.p.
                          » 326.
                                           » cijfers »
                                                        >>
                                                            324
     7
                                      »
             »
                        >>
q.q.
                               327.
     15
             »
                    >>
                            »
2.1.
                               328.
     19
                        »
                            >>
                    >>
S.S.
```

Jaargang 1823 (45 stempels).

```
17 stempels + = fig. 327.
t.t.
                               327, doch de eijfers = fig. 328
       8
u.u.
                            *
                                328.
     16
v.v.
                                329.
       4
w.w.
             >>
                            >>
                        »
```

Jaargang 1824 (24 stempels).

Jaargang 1825 (55 stempels).

| 5.5. | 34 st | empels | 土 | = | fig. | 328. | | | |
|--------------------------------|-------|----------|----------|----------|----------|------------------------------------|--|--|--|
| a^3 . | 8 | » | » | » | >> | 329. | | | |
| b^3 . | в | » | * | » | > | 330. | | | |
| c^3 . | 1 | » | » | >> | » | 330, doch de cijfers $=$ fig. 327. | | | |
| d^3 . | 6 | » | » | >> | c^3 . | doch geen punten in de kroon. | | | |
| Jaargang 1826 (3 stempels). | | | | | | | | | |
| e^3 . 3 stempels = fig. 331. | | | | | | | | | |

VARIANTEN DIE VOORKOMEN VAN DEN HALVEN DUIT.

Jaargang 1818 (79 stempels).

2 stempels \pm = fig. 332. (groote 5) a. b_{\star} 2333. (groot wapen) >> >> 2 c. 334. >

d. 25 stempels \pm = fig. 335. 335, doch de kroon = fig. e. 47 **>>** >> 332 of 333 » der laatste Serie met fout 5-32 (de 1 en 1 de deelstreep ontbreken). Jaargang 1821 (232 stempels). *) g. 20 stempels $\pm = \text{fig. } 339.$ 339, doch de 5 = fig. 340.*) h. 37 >> >> > >> i. 1 340, >> » 5 » 339. *) *) j. 21 340. » » 340. doch grooter schild. *) k. 61 >> *) l. 40 » serie k, doch de leeuw \pm fig. 317 of 329. wapen als fig. 318. m. 10> wapen + als fig. 329, doch leeuw n. 13meer rechtop. = fig. 341. 0. 1 p. 10 337. > ± » 338. q. 336, keerzijde = fig. 336a. 3 r. > 336. 336b.4 >> s. Ŋ > 337. 337a.1 t. 338. 338a.1 >> u. correspondeerende stempels van t. en u. met de keerzijden 337b en 338b bevinden zich in de groepen p. en q. In groep k. bevindt zich een ex. waarop de deelstreep ontbreekt. Jaargang 1822 (126 stempels). 2 stempels \pm = fig. 339. 2 340, *) w. x. 21338, doch de 5 = fig. 339.>> y. 47 338, **»** >> > z. 10 338,doch kleiner leeuw. >> ≫ >> >>

» »

342, eenigen met de 5 =

343. Fout 1/12.

fig. 340.

a.a. 43

b.b. 1

*) De kronen op de stempels dezer groepen zijn geslagen met poinçons, vermoedelijk door De Heus geleverd.

Ik geloof niet dat het noodig is deze recapitulatie nog verder toe te lichten. De meer of mindere zeldzaamheid van een of anderen jaargang dan wel van de verschillende varianten, blijkt afdoende uit het aantal munten door mij gevonden.

Weltevreden, April 1908.

DE MEEST VOORKOMENDE VERKORTINGEN IN DE JAVAANSCHE TAAL VOOR ZOO-VER ZIJ NIET ZIJN ONTSTAAN DOOR DE VORMING VAN GRAMMATISCHE FIGUREN. 1)

DOOR

J. N. SMITH.

Contrôleur B. B.

Woorden zooals hoewis = reeds, bereids, hoewong = mensch, schepsel, hijå = ja die voorkomen als wis, wong en jå, zijn niet in aanmerking gebracht, omdat de voorslag hoe en hi is te beschouwen als een noodzakelijk gevolg der uitspraak van de halfklinkers wå en jå.

Evenzoo zijn buiten beschouwing gelaten woorden als haloes = fijn en habang = rood, verkort tot loes en bang, omdat de voorslag ha dient te worden opgevat als een grammaticaal voorvoegsel in het oud- en ook nieuw-Javaansch, in het laatste nog dikwijls voorkomende als praedicaatvormer bij eenlettergrepige stamwoorden woh = vrucht. hawoh = vrucht dragen

Groep I.

Bij dagelijks voorkomende gezegden worden in den regel alleen uitgesproken de laatste lettergrepen, soms ook met

¹⁾ De hier opgegeven woorden zijn voor een deel reeds elders gepubliceerd, terwyl de opsomming geenszins volledig is te achten. Nochtans kwam het gewenscht voor tot publicatie van deze bijdrage over te gaan daar het geleverde, mits met de noodige critiek gebruikt, als bouwstof zal kunnen dienen voor latere uitvoerigere behandeling van het voorzeker belangrijke onderwerp.

weglating van ettelijke woorden die van ondergeschikt belang worden geacht by:

- Bileng anak babi lan tjeleng soortnaam voor een gekruist ras van het tamme varken en het wilde zwijn.
- Dobol = dåwå bol = een ziekte van den endeldarm waarbij. hij naar buiten treedt bij de ontlasting.
- Dåwålå == dåwå hålå == lang en leelijk een bijnaam van Petroek een der drie narren in dienst der Paņḍåwå's uit de wajangverhalen.
- Doebang = rood vocht veroorzaakt door het sirih kanwen, dus rood speeksel. 1)
- Pokping == nabok koeping == slaan met de vlakke hand op het oor. De bå van nabok is overgegaan in på door assimilatie omdat de kå van pok een harde klemletter is. voorbeeld: Si Sariman tak pok ping nganti gloejoerran == Sariman heb ik zoodanig op het oor geslagen dat hij duizelde. 2)
- Riti = mari jen wis mati = de tijd van ophouden met iets zoolang rekken tot men dood is, dus net zoolang met iets doorgaan tot men dood is; voorbeeld: Si Kråmå gonne děměn hoetang wis rambah-rambah tak helikkake nanging hara kodal. Wong mangkono hikoe kenå di haranni riti = Kråmå heb ik verscheidene malen gewaarschuwd voor zijn schulden maken doch zonder effect. Zoo iemand moet men onverbeterlijk noemen. 3)
- Hanak teling = hanakke lonte lan maling = het kind van een publieke vrouw en een dief, een zeer beleedigend scheldwoord te Sålå. (?)
- Dek woer = hendek doewoer = laag en hoog = twee standen van ongelijke hoogte die gelijk dienen te zijn, men zegt dit bv: van een span paarden waarvan

¹⁾ Vermoedelijk van idoe-abang=rood speeksel.

²⁾ Of van ngepok koeping.

³⁾ Behoort meer tot de rubriek der woordspelingen en raadsels. Red.

het eene grooter is dan het andere of van twee lieden, die een vracht op de schouders (aan een pikoellan) dragen, waarvan de een langer is dan de andere.

Kaspoendi of Dospoendi = kados poendi = hoe, op welke wijze.

Djarre of Djarrene = hoedjarre of hoedjarrene = men zegt; stamwoord djar bestaat in het tegenwoordige Javaansch niet meer.

Dånå = hendi hånå = waar komt het voor, hoe is het mogelijk. Een bekend rijmpje uit het Javaansche intermezzo-gezang hoelër kambang luidt:,,hëndi hånå wang mati bali hing donjå", waarin de uitdrukking ter wille van het aantal lettergrepen nog in haar geheel voorkomt. 1)

Lehkoe = holehkoe een = woord dienende tot substantiveering van een gezegde.

Le = holehhe = als boven.

Gåsampejan = doekå sampejan = uw toorn treffe mij. De zin is elliptisch en is op de volgende wijze te reconstrueeren: noewoen doekå sampejan nanging koelå botën soemërap.

Noen hinggih = Noewoen hinggih = koelå noewoen hinggih: ik verzoek vergunning om te spreken en zeg ja of kortweg ja.

Galo = kalıe lo = zie daar.

Gilo = hiki lo = zie hier.

De k van kahe en hiki is overgegaan in g. Men diene onderscheid te maken tusschen de uitspraak van de k in het woord kalo = zeef en galo = ziedaar De eerste is scherp, de tweede zacht.

Doedoe mënoes = doedoe manoeså = 't is geen kerel, 't is een sterk stuk bv.

Hora taren barang djarankoe di lapakki bandjoer di gawa tegar menjang Padjang; doedoe menoes! == zon-

¹⁾ Meestal: donok.

der er mij een woord van gezegd te hebben zadelde hij mijn een paard op en ging er mee uit rijden naar Padjang; 't is een sterk stuk! Deze uitdrukking is echter verouderd te Sålå; men spreekt thans van doedoe wong.

Kwelêm = kweni pêlêm = een manggasoort vormende den overgang tusschen kweni en pêlêm.

Degoes = gĕde bagoes = groot en mooi.

Delik = gĕde tjilik = groot en klein.

Wilwå = di djawil di gåwå = even aangeraakt daarna mee genomen = benaming van een spook dat de macht. bezit om iemand mee te kunnen voeren zoodra het hem of haar even heeft aangeraakt.

Pangpel = pang sempellan = bros van tak = spoedig breken . van takken bij den minsten windstoot.

Lek tjoek = helek poetjoek = leelijk van boven; schertsenderwijze gesproken van iemand die goed gebouwd is doch een leelijk gezicht heeft.

Ben of tjik ben = betjik kerben = laat hem begaan.

Babardji = babar sidji = geheel en al.

Pokkoer = handodok moengkoer = hurken met den rug naar iemand toe.

Djåkeling = djåhå këling = jonge djåhå vruchten met schil en al gedroogd.

Djålawe = djåhå lawe = gedroogde schillen van oude djåhå vruchten.

Djålanang = djålå lanang = gedroogde djålåvruchten van een kleine soort.

Jahmene of jahhene = wajah mangkene = om dezen tijd. Demës = gëde lëmës volgens Walbeehm (vide zijne grammatica sub samenstellingen). Deze afleiding is twijfelachtig want de uitspraak is dëmës niet démes. In zulke samenstellingen blijft de klinker van het cerste woord behouden zooals waar te nemen bij dégoes, délik, kwèlëm etc. trouwens de beteekenis is: elegant zitten in silåhouding die met gede lemes niets te maken heeft. Demes laat zich beter beschouwen als een enkelvoudig woord 1).

Ter completeering zij hier medegedeeld, dat een groep van Javaansehe raadsels gevormd worden door het uitspreken zooveel mogelijk der laatste lettergrepen bv.

Moertjik tålå — hoemoer bětjik måtå hålå — zijn leeftijd is goed doeh zijn oogen zijn slecht, of: hij ziet er goed nit doch zij oogen kijken wat scheel. Op het eerste gezicht zou men meenen hier te maken te heben met een kawiuitdrukking; dit is opzettelijk geprovoceerd om dengene. die raden moet. op een dwaalspoor te brengen.

Sirnådalanning pati = gangsir kënå dalanning mati = de krekel is gevangen, zijn hol loopt dood. Op zich zelve beschouwd zou de opvatting moeten zijn: het verdwijnen van deze wereld is de weg tot den dood. De bedoeling is om te verlokken. de zegswijze op het oog te doen beschouwen als een diepzinnige gedachte.

Sora of sorak = wis hora.

Groep II.

Bij dikwijls voorkomende titels, familie benamingen en rangen worden de woorden ook vaak verkort uitgesproken.

Den = rahhaden adellijke titel.

Rijå — harijå — id id

Dårå - - bandårå - - heer, meester.

Goes - den bagoes - adellijke titel.

Pangeran == pangengerran == degene dien men dient, een adellijke titel.

Kangdjöng — kangdjènĕng — die regeert, een adellijke titel. Samang dalëm — sampejan dalëm — zijne majesteit.

⁽¹⁾ Dit is niet geheel juist. De uitspraak van dêmes, kwêlem tegenover dégoes, délik is geheel volgens den regel. RED.

Pak = bapak = vader.

Jang (in een uitroep) — bijang — moeder. Hiermede wordt een tegengestelde meening te kennen gegeven: "Jang! karĕpmoe kok haneh tëmën" — och, och! wat zijn je plannen toch zonderling.

Ki = kaki = grootvader of oude man.

Nji = njahi = oude vrouw, bij wijze van vereerende betiteling.

Panakkan = kaponakkan = neef of nicht.

Man = paman = oom, oudere broeder van vader of moeder.

Joe = bokkajoe = tante id zuster id id id id

Tole = kontolle = kleine jongen vide Hwd.

Beng = djebeng of djembeng = klein meisje vide Hwd.

Mënggoeng = toemënggoeng: rangbenanimg.

Behhi = ngabehhi = id
Nekêt = panekêt = id
Newoe = panewoe = id

Groep III.

Bij eenige drielettergrepige namen van planten, dieren en zaken, die met ke beginnen, welk voorvoegsel waarschijnlijk in het oud- Javaansch grammaticale kracht heeft bezeten, welke thans geheel gesleten is.

Poendoeng = këpoendoeng = këpoendoeng. vrucht.

Miri - këmiri - këmirinoot.

Děle — kěděle — kědělevrucht.

Målkå = këmålkå = këmlåkåvrucht.

Tjambah == këtjambah == pas ontkiemd zaad.

Mlandingngan == klemlandingnganvrucht.

Dawoeng — kėdawoeng — kėdawoeng vrucht.

Madoeh - kêmadoeh = kêmadoehblad.

Mladejan = kêmladejanplant.

Tjipir — këtjipir — këtjipirvrucht.

Tjoeboeng = kêtjoeboeng = kêtjoeboengbloem.

Tewel = ketewel = jonge onrijpe nangkavrucht.

Telå = këtelå = knol.

Timoen = kêtimoen = komkommer.

Toembar = ketoembar = korianderzaad.

Tilang = këtilang = de vogel koetilang.

Podang = képodang = de vogel képodang.

Monggå = këmonggå = spin.

Tonggeng = kåtonggeng = schorpioen.

Pindjal = kepindjal = vloo.

Piting = këpiting = kreeft.

Timang = ketimang = buikband, gesp.

In woorden zooals kenongngå = kenongngåbloem, kemamang = vuurspuwend spook, kenikir = kenikir heester blijft het voorvoegsel nog behouden.

De oorzaak hiervan kan door mij niet worden opgegeven.

Groep IV.

Bij drielettergrepige woorden beginnende met wå gevolgd door een rå of lå wordt de eerste lettergreep weggelaten.

Londå — walondå — Hollander.

Lirang = walirang = zwavel.

Lakang = walakang = binnenkant van de dij.

Loekoe = waloekoe = ploe.

Loelang == waloelang == leer.

Loedjeng = wiloedjeng = welvarend.

Landjar — wëlandjar — weduwe of gescheiden vrouw zonder kinderen.

Loengsoengngan = waloengsoengngan = vervelde huid van een slang, krekel etc.

Groep V.

Bij het vlug tellen van een tot en met zes spreekt men alleen de laatste lettergrepen uit, terwijl bij getallen boven de tien en beneden de twintig het woord welas steeds verkort wordt tot las wanneer het in verbinding komt met een open lettergreep.

Dji = sidji = een

Loe = teloe = drie

 $M\mathring{a} = \lim \mathring{a} = \text{vijf}$

Ro, pat en nëm zijn niet opgenomen omdat zij als stamwoorden nog bestaan en dus als zoodanig niet te beschouwen zijn als verkortingen:

Rolas = lorowêlas = twaalf.

Têloelas = têloewêlas = dertien.

Limålas = limåwelas = vijftien.

Pitoelas = pitoewelas = zeventien.

Woloelas = woloewêlas = achttien.

Sångålas = sångåwêlas = negentien.

De reden van deze afkorting zal waarschijnlijk gezocht moeten worden in de omstandigheid, dat de wå van wêlas een halfklinker is en in het Javaansch de vorming van hiaten zooveel mogelijk vermeden wordt. Sawêlas maakt op den regel een uitzondering, echter heeft ondergeteekende in het Rêmbangsche van Salas hooren spreken.

Groep VI.

Eigennamen, waarvan de beteekenis niet meer begrepen wordt, komen vooral in het binnenland, verkort voor. Zij zijn in grooten getale te vinden in de officieele dessaregisters der verschillende belastingen.

Trontikå = Sétrå santikå = sterk in de letterkunde. (Sastrå).

Såkartå = Reksåkartå = bewaker van de veiligheid.

Nådipå = Rånådipå = strijdolifant.

Ngåtirtå = Singåtirtå = watertijger d. i. krokodil.

Ronggålå = Soeråmanggålå = dappere legeraanvoerder?

Måtirtå = Kråmå tirtå of Såmå tirtå = heeft geen samenhangende beteckenis.

Groep VII.

Bij vocatieven worden de personen slechts aangeduid met den laatsten lettergreep van het eerste woord of met het eerste woord zelf.

Jå of Djåjå of Karjåte. = Djåjådikråmå of Karjåsentikå.

Trå of Sastrå of etc. = Sastråwidjåjå of Påtråmanggålå.

Så of Rekså of Karså etc. = Reksåsasmitå of Karsåwikråmå.

Må of Kråmå of Såmå etc. — Kråmådiwirjå of Samåtanäjä. In het Rëmbangsche bedient men zich soms ook van den eersten in stede van den laatsten lettergreep.

Wir = Wirjå = Wirjåsantånå of Wirjadimedjå etc.

Wil men gemeenzaamheid toonen met betrekking tot den aangesproken persoon, zoo bezigt men het eerste woord gevolgd door den laatsten lettergreep van dat woord by.

Djäjå. jå! Råså, så! Rånå. nå!

Groep VIII.

Hieronder volgen de onregelmatige verkortingen, alfabetisch gerangschikt maar de grondwoorden, die in het algemeen worden aangeduid door, het uitspreken slechts van den laatsten lettergreep, de twee of de drie voorlaatste lettergrepen. 1)

Hånå hing = neng of nong = te ter plaatse.

Hånå = nå = zijn aanwezig zijn in de uitdrukking hådjånå = hådjå hånåhå = negatieve veronderstelling.

Hiki = ki dit of deze.

Hoepados = pados = zoeken.

Himbang = bang = kant. zijde.

Nijaga = jaga = muzikant.

Namoeng = moeng = slechts.

Rëmboelan = boelan = maan.

Hiermede mag niet gezegd zijn, dat de kortere vormen een secondaire formatie zouden zijn, integendeel zijn de langere vormen in verscheidene der opgegeven woorden aangegroeid.

RED.

Kahe = ke = dat of die.

Kamhåjå = nihåjå = mishandelen.

Karetå == retå == rijtuig.

Kêdibal = bal = uw vuil van den voet - uw onderdanige dienaar.

Kasėlak = sėlak = bijkans overvallen.

Kawoelå = koelå = uw dienaar.

Koelå = lå = ja in antwoord op een vocatief (Madijå).

Këprije = prije of pije = hoe, hadanig.

Kepengker = pengker = afgeloopen, verleden.

Kêdjåbå = djåbå = uitgezonderd.

Kemawon = mawon = slechts.

Temen — men — wat, redewoord om verwondering uit te drukken.

Temanten of panganten = manten of nganten = bruid of bruidegom.

Säkå = kå = ten naastenbij.

Soemonggå = monggå = zooals U verkiest.

Satitik = sitik = weinig.

Wahe = we = maar, slechts.

Piharså = pirså = te weten komen, bemerken.

Poenikå = nikå = die of dat.

Poeniki — niki — dit of deze.

Poenikoe = nikoe = die of dat.

Poenápá — nápá — vraagwoord.

Paṇḍapa = dapa = voorgebonw.

Pådå = då = hulpwoord voor het weergeven van een meervoudsbegrip.

Dateng = teng = naar, richting aanwijzend voorzetsel.

Disik = sik = eerst.

Dewekke = dekke = hij.

Djerneh = djeh = immers toch.

 $D_{jaboek} = d_{joek} = v_{ragen}$.

Manch == neh == nog meer, nog eens.

Mangkatën = ngatën = op deze wijze.

Menjang = njang = naar, richting aanduidend voorzetsel.

Mangkene = ngene = op deze wijze.

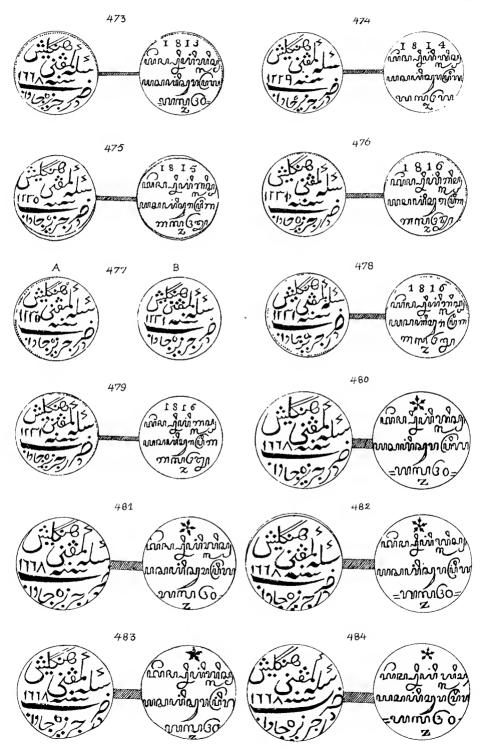
Mangkono = mono = zoodanig, wordt meestal gebruikt in tegenstellingen en beteekent alsdan daarentegen of als het tegengestelde het geval is bv: Sadoeloerannamoe kabeh njëngit, kowe mono salawasse loemrah ngoewong = al uw bloedverwanten zijn valsch. gij daarentegen zijt altijd vriendelijk jegens anderen geweest.

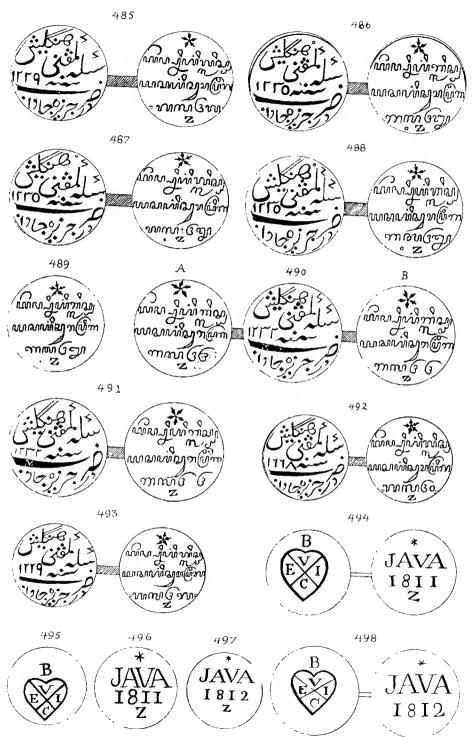
Gadebog = debog = stam van den pisangboom. Staat in verband met het klanknabootsend woord gadeboeg omdat de pisangstam een hol geluid geeft. door den inlander weergegeven door bog. bog; indien men er met zijn hand of een stuk hout op slaat.

Bribil = bil = een halve centstuk.

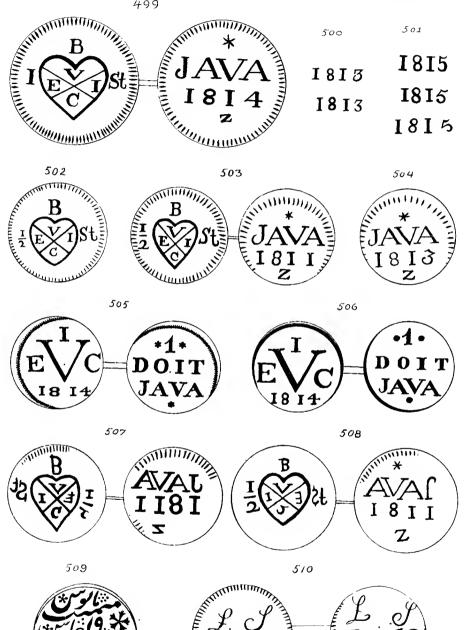
Bsoek = soek = later.

| | 47 | |
|--|----|--|
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |





| | | | | 1 |
|-----|---|-------|---|---|
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | • | | | |
| 20 | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| 0.5 | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | 24. 2 | | |
| | | | ~ | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |



DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

J. P. MOQUETTE.

Met 3 platen.

De munten op Java geslagen, tijdens het Britsch Bestuur 1811— 1816: en na de herstelling van het Nederlandsch gezag, tot ultimo Juni 1817.

Voor zooverre mij bekend, is alles, wat omtrent den muntslag tijdens het Britsch Bestuur over Java en Onderhoorigheden geschreven werd, te vinden in de bekende werken van Prof. H. C. Millies, van E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs, en J. Atkins. 1)

Meer nog, dan in andere perioden der Nederlandsch-Indische muntgeschiedenis, treft ons in beide eerstgenoemde werken dadelijk, de onzekerheid die bestaat omtrent de uitgave der gouden en zilveren munten.

De eenigste datum die *vast staat*, is dat op 9 April 1813 de zilveren ropij gangbaar verklaard werd.

Ook omtrent de kopermunting is alles onzeker, en was aan Millies de datum van sluiting der munt bekend geweest.

¹⁾ H. C. Millies. De munten der Engelschen voor den Oost Indischen Archipel.

E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs. De munten van Nederlandsch-Indië.

 $J_{\rm c}$ $\Lambda\,tk\,i\,n\,s.$ The coins and tokens of the Possessions and Colonies of the British empire.

Tijdschr. Ind. v. T. L. en Vk. deel LI. afl. 1.

dan zou hij zeker de valsche 1/2 stuiver van 1816, ook als zoodanig herkend hebben.

Hoewel het mij. zooals men helaas vroeg genoeg zien zal niet gelukt is alle noodige gegevens te verzamelen; en vooral betreffend de Duitenmunt veel onopgehelderd blijft; zoo kan ik toch met de stukken in handen, speciaal omtrent de goud- en zilvermunting van dien tijd, verschillende data vaststellen, die ons een geheel anderen kijk op de zaak geven, en de bestaande leegten nagenoeg geheel aanvullen.

Aangezien de Munt te Soerabaia gevestigd was, is het in de eerste plaats noodig om te noteeren, dat de datum 4 Augustus 1811 (datum, waarop Lord Minto bij Proclamatie bekend maakte, dat hij Java en Onderhoorigheden bezet had) alleen geldig is voor Batavia, en een deel der omstreken, want nog op 28 Augustus 1811 schreef de Landdrost over Java's Oosthoek, Goldbach, aan den Gouv. Gen. Janssens, dat de Duitenmunt nog in werking was.

Soerabaia is dan ook pas op 10 October 1811 door de Engelsche troepen, onder Colonel Gibbs bezet geworden.

Reeds kort na die bezetting, en wel op 18 October d.a.v. schreef Gibbs aan den Luitenant Gouverneur T. S. Raffles dat hij te Soerabaia een groot gebrek aan koper-geld bevonden had "and that the Copper mint might be re-established to great effect" zoodat hij voorloopig orders gegeven had, om dezelve weder in werking te brengen.

Het lakonisch antwoord van Raffles luidde:

...You are authorized to take the necessary steps for restoring ...the Copper mint at this place, taking care that the quantity ...of copper coinage issued by you, should not exceed what ..is the demand of the market".

Raffles was destijds te Soerabaia, en schijnen alle voorschriften omtrent den stempel enz. enz. mondeling gegeven te zijn; dit moet ik ten minste opmaken uit het feit, dat geen enkel stuk door mij gevonden werd, waarin omtrent deze zaken iets voorkomt.

Onder dato Soerabaia 11 December 1811 (opgenomen in

de "Proceedings" van 4 Januari 1812) stelde Raffles het Personeel van de Munt vast, en werd J. A. Zwekkert tot Muntmeester benoemd. 1)

Het is uit een staat, opgemaakt door de Prijsagenten, dat wij vernemen welke werktuigen in de Duitenmunt aanwezig waren, n. m. 18 stempelstoelen en 30 snijmachines, terwijl in de goud- en zilvermunt 2 stempelmachines, 4 doorsnijmachines en 4 cartels moolens (kartelmachines) aangetroffen werden.

De geheele munt-inrichting werd door de taxateurs J. A. Zwekkert en Wardenaar namens het Gouvernement, en John Brenton "Prize Agent on the part of the Captors" geschat op Sp. § 5854; 60 Sts.

Behalve ...2 stamps of 1 stiver" dat ik meen te moeten vertalen door, 2 stempels van (voor) 1 stuiver (stukken), want de stempelstoelen worden steeds ...stamping machines" genoemd, vond ik geen stempels opgegeven. Aangezien de muntstempels meestal ..die" genoemd worden, is het mogelijk dat die stempels voor het klein zegel bestemd wwen, want uit een schrijven van Colonel Gibbs van 8 November 1811 blijkt, dat vroeger ook de stempels voor zegels etc. aan de Munt gegraveerd werden.

De beschrijving der gebouwen, door de prijsagenten geeft zulk een eigenaardigen kijk op de zaak, dat ik niet schroom die over te nemen. ..In the ('hurch (zeggen zij) there is a ..machine for bringing the Copper to a proper thickness, ..previous to its being struck off. In the sheds the dies ,are worked, an attempt was made to turn the wheel of ,the laminating machine, by water which was conducted ,from the Canal in the street for that purpose, but there ,was not sufficient fall, the machines might easily been ,removed, and the Church restored to its original destination''.

Verder vonden zij ..a Smeltinghouse 290 × 56 feet, in ,.good repair. Besides the smelting house there are two ..laminating machines with attap roofs (dakbedekking van

¹⁾ Aangezien Zwekkert reeds door Daendels als zoodanig aangesteld was, werd hij dus slechts in zijn betrekking bevestigd.

..palmbladeren) over them, the walls of the house 87 feet ..by 48, and a temporary shed for moulds 142 feet by 30.—"

In Maart 1815 boden de leden der Calvinisten Gemeente te Soerabaia een request aan, met verzoek om het muntgebouw na ontruiming weder als kerk te mogen gebruiken, welk verzoek op 14 April d. a. v. werd toegestaan. In dat request wordt gezegd, dat de kerk tot Munt werd ingericht in 1808, en door den Gouv. Gen. Daendels van de Congregatie geleend werd, omdat geen ander geschikt gebouw voor Munt te vinden was.

Pas op 9 December 1811 werd met het munten een aanvang gemaakt. en het *cenigste stuk* waaruit die datum geconstateerd kan worden, is een Rapport van J. A. Zwekkert over de werkzaamheden, ingediend aan den Resident, en gedateerd "Sourabaija in de Munt Primo May 1812" woordelijk luidende:

"Den Staat der Duijten munt word bij deezen door den "ondergeteekende hieronder aangetoond zeedert den 21 Sept. "1811 tot ult^o April 1812. als:

"Het Saldo was met den 21 Sept. 1811. R 37.556

"En is tot ult" April successive ontvangen "Aan Japans koper. & 62.500.—

» oud » * 4.3363/1

» 13 ps onbekwaame canonnen » 19.657.—

» valsche duijten <u>» 752.— » 87.245³/4</u> Bedragende te zamen <u>© 124.801³/4</u>

"Het geleverde met bijrekening van het "smeltverlies, zeedert het begin der Nieuwe "werkzaamheden op den 9 Dec. 1811 tot ult".

"April 1812 bedraagt "En rest nog met ult° April → ② 105.273¹/₄ ⊕ 105.273¹/₄ ⊕ 19.528¹/₂

De verdere inhoud van het rapport is voor ons zonder belang, en bevat slechts een opsomming van het aantal werklieden dat in de munt gebruikt werd. Niet alleen is dit het eerste, doch het is tevens het eenigste rapport waarin over vermuntte hoeveelheden gesproken wordt. Alle latere weekrapporten, betreffend de Duitenmunt, in vrij geregelde volgorde door mij in het Archief aangetroffen, bevatten niets anders dan een opgave omtrent het werkvolk. 1)

De brief van Zwekkert ddo. 14 Februari 1812 waarvan Netscher en van der Chijs melding maken (pag. 84) heb ik niet teruggevonden, doch het gebruik dat van oude kanonnen gemaakt werd blijkt even duidelijk uit een schrijven van den "Deputy Commissioner S. Gibbs", aan den Gouvernements Secretaris gericht ddo 25 Januari 1812, luidende ..The "mintmaster having explained and proved to me the advantage that must result to Government from a mixture "of the old gun metal with the fine copper in store. I have "taken on myself to authorize his receiving for that purpose two of those mentioned to you in my letter of the ..18th Instant".

Raffles vond dat idee uitstekend, en het antwoord luidde dan ook dat hij geautorizeerd werd ..to take from the Prize "Agents the whole of the guns which can be rendered useful "in the mint, which is on no account to be allowed to stop".

De Duitenmunt kon evenwel niet aan de behoefte voldoen, wat zeker meer aan het gebrek aan koper, dan aan de muntinrichting was toe te schrijven, want met dezelfde werktuigen werd blijkens het hieronder genoemde rapport in 1809, tot Sept. 1811 voor een bedrag van f 1.197.922; 28 St. aan kopermunt geslagen, en later in 1819 toen de munt nog op dezelfde 18 stempelstoelen dreef, zien we per jaar voor f 598.715 daarmede munten.

Uit de correspondentie blijkt dat order gegeven werd om onvermengd "gun metal" tot duiten te slaan, en op 16 December 1812 zond de Resident van Soerabaia, eenige monsters duiten en dubbele duiten daarvan gemunt, naar Batavia. Volgens Zwekkert was dat metaal evenwel te hard, en werden de machinerien door het verwerken er van. bedorven.

¹⁾ Volgens een Rapport van W. F. van Leeuwen (die tijdens Zwekkert adj. muntmeester was) ddo. 19 Mei 1825, werd onder het Eng. tusschenbestuur voor een waarde van / 474.760: 6 St. aan kopergeld geslagen.

Hoewel men onder de munten in 1812 geslagen exemplaren kan vinden die van geel koper vervaardigd zijn. zoo komen ze toch te zeldzaam voor, om aan te nemen, dat men de proef lang heeft voortgezet.

Trouwens reeds op 28 December d. a. v. schreef de Gouvernements Secretaris den Resident terug, dat een belangrijke hoeveelheid koper naar Soerabaia verzonden was.—(Zie Bijlage A.)

Reeds te voren had de Luit. Gouv. Raffles een poging aangewend om op de munt in Calcutta kopergeld voor Java te laten slaan, zooals blijkt uit zijn missive aan Lord Minto ddo Batavia 24 Maart 1812.

Hij schreef dat de munten per 165 stuks een "Dutch pound" moesten wegen, bedoelde dus enkele duiten, en dat "the device on the same should either be the figure of a "Buffaloe, or Elephant, on the reverse Java, with the date "of the Year would be sufficient."

Niet minder dan 5000 picols van 125 ® van die muntsoort werden door hem aangevraagd, en de aanvraag werd gemotiveerd door te wijzen op het feit dat de hoeveelheid duiten die de Soerabaiasche munt kon afleveren bij lange na niet aan de behoefte voldeed (not being by any means adequate to the demand).

Men was in Bengalen evenwel niet met dat voorstel ingenomen, en de afwijzende beschikking daarop luidt. ..The ..sum estimated to be derived from the mint I apprehend ..can not be realized, because it would take nearly three ...years in the Calcutta mint to prepare a Copper coinage ...equal to the amount on which the estimated profit of 30 ...percent amounting to Spanish dollars 90.000 is to be realised, ...even supposing the mint were confined to this particular ...object only, which of course it cannot be". 1)

Voor het eerst in de Java Government Gazette van 21 November 1812 komt de Proclamatie voor van den 18den

¹⁾ Rapport van W Egerton, Accountant General aan Lord Minto (Proceedings 4 Nov. 1812).

te voren, waarbij de duiten te Soerabaia geslagen algemeen gangbaar verklaard werden, tegen 4 duiten per stuiver of 192 per rijksdaalder, met de bepaling "that the said Duits "shall be taken and received as legal tender, in all public "and private transactions, in payments for sums under Ten "Spanish dollars".

Ik vermoed evenwel dat de duiten reeds geruimen tijd te voren in omloop waren, en dat genoemde Proclamatie meer ten doel had om het minimum te verhoogen, van het bedrag waarvoor ze geaccepteerd moesten worden.

Doordat men, zooals we zagen, in Bengalen niet genegen was om duiten voor Java te slaan, en de Munt te Soerabaia, wel hoofdzakelijk door gebrek aan koper niet voldoende kon afleveren, ging men in het begin van 1813 tot een maatregel over, die aan het Engelsch Gouvernement zeer veel ongenoegen, en ten slotte verlies berokkende, namelijk het slaan van duiten van tin.

Het munten geschiedde te Batavia, en was bij contract opgedragen aau Johannes Ekenholm en Abraham Macaré ¹) tegen een vergoeding van Spaansche S 8 per picol duiten.

Het contract heb ik niet aangetroffen, doch de Proclamatie van 9 April 1813, (voor het eerst verschenen in de "Java Govt. Gazette" van 8 Mei 1813) zegt "that a quantity of "Tin Doits will be coined at Batavia, of pure Banca Tin, "and of the weight of 86 Doits to one pound Dutch, or "10800 Tin Doits to one picul of 125 pounds Dutch.

"...The said Tin Doits will bear an inscription on one side "...1. DOIT" and on the reverse "JAVA 1813".

Evenals de koperen duiten, werden deze stukken gangbaar verklaard, tegen ...264 Doits Tin for one Spanish Dollar of 66 Stivers", en golden als wettig betaalmiddel voor sommen 10 Spaansche dollars niet te boven gaande. 2)

Eigenaardig is het dat in deze Proclamatie twee fouten

In "The Java annual Directory and Almanack for 1814", wordt eerstgenoemde Mintmaster, en laatstgenoemde, Essavmaster genaamd.
 De Spaansche dollar was op 11 Sept. 1811 vastgesteld op 64 Stivers, doch werd op 10 Oct. 1812 tot 66 St. verhoogd.

voorkomen. Eerstens wordt gezegd dat 10800 duiten een picol moesten wegen, terwijl berekend ad 86 per Amst. © slechts 10750 stuk op een picol gaan.

Vermoedelijk was den aannemers van deze munterij een remedie van 100 stuks toegestaan, en moesten zij per picol afleveren 10700 à 10800.

De andere font is, vreemd genoeg, in de beschrijving der uit te geven duiten, want die komt in geenenkel opzicht overeen met de duiten die werkelijk in omloop gebracht werden.

Het is mij niet gebleken hoeveel van die duiten aangemaakt zijn, en evenmin heb ik kunnen opsporen. waarom en wanneer met de munting werd opgehouden. (Zie naschrift.)

Men ondervond evenwel, vooral van de Chineesche pachters zeer veel tegenwerking, bij het in omloop brengen en houden van deze duiten, zoodat ze ten slotte slechts gedwongen, door hen aangenomen werden, en blijkbaar bij betaling van pachtschat en dergelijke, grootendeels in de Gouvernements kas terugvloeiden. Door het in lood namaken dier duiten, verbeterde de toestand evenmin en had dan ook "the Treasury" op 22 December 1814 voor een waarde van niet minder dan Java Rupees 109,033 aan tinnen duiten in het saldo der kas te noteeren. 1)

Veel verder dan te Batavia en omstreken, schijnen die duiten niet in omloop geweest te zijn. en in Oost Java heb ik nimmer een exemplaar aangetroffen.

In "The Java Annual Directory and Almanack for 1815" wordt van een mnnt te Batavia geen melding meer gemaakt, en aangezien daarin de munt te Soerabaia wel opgenomen is, mogen we gerust aannemen dat na 1814 geen tinnen duiten meer geslagen werden.

Zagen we reeds uit bovenstaande gegevens afdoende, hoe onzeker we gaan, indien wij ons betreffend den muntslag gedurende den Engelschen tijd, alleen verlaten op de Pro-

¹⁾ Bij de overgave in 1816 weigerden Commissarissen Generaal om de tinnen duiten over te nemen en werden ze door de Engelschen, als metaal verkocht.

elamaties of Besluiten (Proceedings) nog meer zal dit in 't oog springen bij het behandelen der goud- en zilvermunting van dien tijd.

Ten deele is zulks te wijten aan de wijze waarop zelfs zeer belangrijke zaken door Sir Stamford Raffles behandeld werden, die in vele opziehten het voorbeeld door Daendels gegeven, volgde.

In 's Lands Archief is een compleet exemplaar der "Proceedings" 1811—1816 aanwezig, doch te vergeefsch zal men daarin naar verschillende zaken zoeken, waaromtrent toch ongetwijfeld door Raffles besluiten geslagen zijn.

Ten eerste deed Raffles dikwijls mondeling zaken af, en blijkt dan later uit een of ander schrijven, dat over de zaak verhandeld is.

Ten tweede bestond dikwijls het geheele Besluit. slechts uit een marginale aanteekening op de eene of andere missive betreffende de zaak, en in beide gevallen vinden we omtrent de questies in de "Proceedings" niets, tenzij Raffles het noodig vond om er over te spreken.

In het laatst van 1812 bestond het plan om de Goud en Zilvermunt weder van Soerabaia naar Batavia over te brengen.

De muntmeester Zwekkert bracht evenwel zeer veel bezwaren daartegen te berde. n.m. dat de machinerie oud en op Batavia moeilijk te repareeren was, dat men aldaar moeilijk goed gedresseerd werkvolk krijgen kon, en last but not least, dat houtskolen te Batavia dikwijls niet te bekomen waren.

De Resident van Soerabaia nam het voorstel van Zwekkert, om de Munt op die plaats te laten, over, en kreeg op 22 November 1812 het berieht dat "the Lieutenant Governor "intends to establish the mint for Gold and Silver Coinage "at Sourabaya, and is desirous that it should be ready as "soon as possible". (Zie ook Bijlage A.)

De Resident van Soerabaia vond het gewenscht dat de Goud- en Zilvermunt niet te ver van de Duitenmunt verwijderd zoude zijn, natuurlijk met het oog op het toezicht daarop. Toevallig had Zwekkert een huis in huur dicht bij de Duitenmunt gelegen, en dat voor 4000 Rijksdaalders zilver te koop was. Dat huis werd door den Resident tot het beoogde doel ingericht, der Regeering voorstellende hetzelve aan te koopen.

Op 19 December 1812 bood hij ontwerpen aan, voor den Stempel der zilveren ropijen, en aangezien ik de origineele brief niet vond, moet ik mij vergenoegen met een afschrift, als inseraat voorkomende in de "Proceedings" van 5 Januari 1813, als volgt:

> "To Cs. Assey Esquire, "Assistent Secretary to Government Sir,

"I have the honor to acquaint you that the owner of the "house in which the Gold and Silver mint is preparing, has "offered to sell it for the sum of (4000) four thousand Rix "dollars Silver. I have the honor to enclose draft of the "die proposed for the coinage being nearly the same diameter "as the Calcutta Sicca rupce.

..I beg to be informed whether the Honorable the Lieu, tenant Governor honors the same with his approbation, or ...not, and whether he choises the Reverse of the Coin to ...be with the Crest and English Inscription or the Javanese, ...or any alteration to be made. In No. 1 the date of the ,.year in the Arabic Character is the Javanese aera.

..In No. 2 the Arabic date is that of the Hegira, and ,the Javanese date is that of their own aera.

"With respect to the assay it is proposed to make that , of the Silver 10 pennings (Dutch divisions of Assay) instead of $9^{1}/_{2}$.

"...The gold to bear the same proportion viz: 20 Carats, "instead of 18 as formerly.

"...The weight to remain as before, viz: the Silver rupee ...23 Stuivers.

..A further communication will be made respecting the ..Gold, when the necessary calculations are completed.

..At the above proposed assay and weight the Silver rupee ..will be of the intrensic worth of $28^{1}/_{16}$ Stivers; at the ..same weight, and late assay of $9^{1}/_{2}$ it was only worth $26^{2}/_{3}$.

..By the Dutch mint regulations of 1795 the gold was ,,ordered to bear the assay of 19 Carats being equal in ..fineness to the Silver of $9^{1}/_{2}$.

"The scarcety of gold afterwards caused it to be reduced "to 18 carats which consequently destroyed the former pro-"portionate value of Gold and Silver.

..I have the honor to enclose a translation of the above ...mentioned mint regulations of 1795 except the oaths. and ..to be &c. (Signed) Alex Adams

..Governmt. House

Resident

"Sourabaya

..19th December 1812.

No. 1.

"Struck at Sourabaya in "the year (Java) 1740 by "order of the English Com-"pany.

No. 2.

..Ordered to be coined at Coined in the Island of ..Sourabaya by the English ..Company 1740. Company in the year 1228.

(Onder stond.)

"Resolved that the purchase alluded to in the preceding "letter be authorized, and that the Resident be requested ...to point out if there are any old Government buildings ...unemployed at Sourabaya which he would recommend to "be sold to that amount.

"Resolved that the *impression No.* 2 containing the Arabic , and Javanese character be approved, and that the Resident , be informed that the rate of assay is to continue for the "present at the intrensic value $26^2/_3$ pr Rupee of 23 Stivers , weight, and the Gold to bear the assay of 18 carats".

Vreemd is in bovenstaand stuk de vertaling die van de

inscripties op de munten gegeven wordt, want noch die van de vóór — noch die van de keerzijde is juist.

Wat de reden is van die afwijking is mij onbekend, en aangezien de origineele stukken ontbreken, zal dit vraagstuk ook wel nimmer opgelost kunnen worden.

Het ledige vak bij No. 1 bevatte in den brief vermoedelijk het wapen van de Engelsche Compagnie, ten minste wanneer ik "Crest" door wapen, vertalen mag. ¹)

Op den 12ⁿ Maart 1813 werd het Reglement voor den Muntmeester vastgesteld (zie bijlage B) en blijkt uit artikel 1. dat men van plan was om behalve heele zilver ropijen. ook halve en heele gouden ropijen te slaan.

Teekenend is de bepaling in artikel 5 dat de muntmeester elke 15 dagen een copie van het muntboek direct aan den "Lieutenant Governor" zenden moest (dus zonder tusschenkomst van den Resident).

Uit eenige geleidebrieven, blijkt dat Zwekkert aan die bepaling voldeed, doch alle Copiën van het muutboek zijn verdwenen, en aangezien in een Rapport van den muutmeester W. F. van Leeuwen dd^o 19 Mey 1825 verklaard wordt dat Zwekkert geen boeken, over het aanmunten van goud en zilver onder het Engelsch Bestuur, afgegeven had, ligt het voor de band om aan te nemen, dat al die stukken door Raffles zijn medegenomen. ²)

Om, zij het dan ook zeer gebrekkig, en, vooral wat de goudmunting betreft, met zeer groote hiaten eenigzins een overzicht te krijgen van dien muntslag moest ik mijn gegevens "uit alle hoeken en gaten van het Engelsch Archief bijeen scharrelen" en past mij hier een woord van dank aan Dr. F. de Haan, den Lands Archivaris, zonder wiens hulp

¹⁾ Voorzooverre mij bekend, bestaan alleen gondstukken van Madras waarop slechts 't helmteeken is afgebeeld, op alle andere munten ziet men steeds het geheele wapen.

²⁾ Zooals bekend is, zijn alle verzamelingen, teekeningen, memories, en bescheiden door Sir Stamford Raffles bijeengebracht, bij den brand van het Schip "The Fame" verloren gegaan, zoodat, bijaldien niet voor dien, stukken naar Engeland verzonden werden, de kans op aanvulling der door mij verzamelde gegevens, zeer gering is.

en aanwijzingen ik, in die, over het geheele oude archief verspreidde stukken, zeker den weg niet zoude gevonden hebben.

Op 10 Maart 1813 (zie bijlage C) rapporteerde de Resident dat de Zilvermunt in werking was, en den 17^{en} d.a.v. zond hij eenige Ropijen, prijzende daarbij tevens Zwekkert over het door hem verrichtte werk.

Pas op 3 April 1813 (zie bijlage D) zond hij twee monsters in voldoening aan Artikel 3 van het muntreglement. dus van de eerste en tweede partij, zoodat de zending van 17 Maart t.v. als proef van den muntslag moest dienen.

Dit blijkt ook uit de d.a.v. zending van 16 April, in voldoening aan 't bewuste Artikel 3, want daarbij spreekt hij van "one Rupee of the 3d parcel of Silver Coinage". 1)

Het is door die zendingen van den Resident; waarvan de geleidebrieven toevallig vrij compleet bewaard zijn gebleven, en die ik kon combineeren met de Weekrapporten van den Muntmeester; dat ik in staat was den muntslag vooral van de eerste jaren, met vrij groote zekerheid samen te stellen. (Zie bijlagen E, F, G en H.)

Bij Proclamatie van 9 April 1813, (verschenen in de "Java Government Gazette" van den volgenden dag) wordt voor het eerst publiciteit gegeven aan het voornemen der Regeering om zilveren ropijen uittegeven, en om eventueel ook goud te doen aanmunten. (Zie bijlage I.)

Eveneens onder dd^o. 9 April 1813 (doch voor het eerst opgenomen in de Java Gov^t. Gazette van 8 Mei d. a. v.) werd bij Proclamatie de nieuwe zilveren Java ropij, tegen 30 stuivers gangbaar verklaard. (Zie bijlage J.)

Zooal we zagen werd op 5 Januari 1813 besloten dat de gouden munten een gehalte van 18 caraat zouden hebben. In art. 1 van het muntreglement wordt evenwel 19 caraat voorgeschreven. Waaraan deze verschillende redactie te wijten is, weet ik niet.

¹⁾ Tweemaal in de maand diende de Resident een staat, van ontvangen en verzonden brieven in, en kon ik die staten dikwijls ter vergelijking gebruiken, bij verschil van No. of datum.

Toen nu met de goudmunting een aanvang zoude gemaakt worden, stond men voor die twee lezingen, de Resident hield zich aan het Besluit, en de Muntmeester beriep zich op het Reglement.

Op 19 Juni 1813 vroeg de Resident daarom nadere instructies, er op wijzende dat volgens den Muntmeester, de gouden (heele) ropijen, bij een gehalte van 19 caraat, belangrijk meer dan 16 zilveren ropijen waard zouden zijn.

Het antwoord, in margine, op bovengenoemd schrijven luidt: "The rate of alloy is to be established at 18 carats. By order of the Hon'ble.

Buitenzorg The Lieutenant Gov^r, in Council, 6th July 1813. C. Assey, Secry, to Gov^t.

Nu we omtrent het gehalte accoord gaan, moeten we nog den stempel c. a. vaststellen.

In alle mij toegankelijke Numismatische werken worden de gouden munten die ons uit den Engelschen tijd bekend zijn Heele ropijen of Mohurs genoemd, en zoowel Millies als Netscher en van der Chijs. deelen ons op gezag van Marsden mede, dat ook Halve gouden ropijen bestaan hebben, de laatsten zeggen evenwel uitdrukkelijk dat ze nimmer een exemplaar zagen.

De waarheid is evenwel, dat zij nimmer Heele gouden ropijen van dien muntslag gezien hebben, want alle goudstukken die in den Engelschen tijd geslagen zijn, waren Halve Gouden Ropijen, ter waarde van 8 zilveren Java Ropijen of 240 stuivers.

Reeds een eenvoudige weging had zulks kunnen aantoonen, doch blijkbaar is niemand op dat idee gekomen, en had men het gewicht vergeleken met de Halve ropijen bijv. van 1798 en later, die meestal slechts een fractie zwaarder zijn, dan was de vergissing niet zoolang onbekend gebleven.

Voor mij werd evenwel de moeilijkheid slechts verplaatst, want ik moest nu de Heele ropijen zoeken, doch Zwekkert sloeg blijkens de weinige rapporten, die ik vond, slechts "New half gold Rupees" en de Resident zond in voldoening

aan Art. 3 van het Reglement slechts "Half gold Mohurs" of "Half gold Rupees" zoodat ik hiermede wel is waar de bewijzen in handen had, zonder evenwel de vraag waarom men geen heele sloeg, op te lossen.

Het toeval deed mij echter een brief ontdekken, die niet alleen de geheele zaak opheldert, doch die tevens het eenigste mij bekende Besluit vormt, dat omtrent de goudmunting geslagen is. (Zie bijlage K.)

We zien uit dien brief van den Resident ddo 17 Juli 1813. dat hij een lak afdruk van een stempel zond, waarop het Christelijk jaartal voorkwam; dat die verandering op de stempels gemaakt is, omreden het anders gemakkelijk zoude vallen verguld zilveren voor gouden munten uit te geven; en dat men Halve ropijen sloeg omdat de partijen goud die ter munting aangeboden werden te klein waren om daaraan een monster ter waarde van 16 ropijen te ontleenen. Blijkens de Marginale beslissing van 31 Juli 1813, werd alles wat de Resident ter zake voorstelde goedgekeurd.

Of aan het verzoek van Zwekkert om publicatie, voldaan werd, weet ik niet.

Een kleine toelichting is misschien hier niet overbodig, n. m. waarom die kantteekeningen op de brieven voorkomen.

De Ambtenaren, moesten met de Regeering correspondeerende, alle brieven in duplo zenden. De ontvangst erkenning, het antwoord, of de beslissing werd in margine gesteld, en de afzender kreeg een der brieven terug, terwijl de andere in 't archief verbleef.

Werd nu, zooals in bovengenoemd geval. door Raffles een beslissing genomen, en bracht hij de zaak niet in de Vergadering ter sprake, zoodat de brief niet in de "Proceedings" geinsereerd werd, dan bleef die brief, het eenigste Besluit ter zake.

Ongetwijfeld zijn op die wijze vele besluiten van Raffles, ook over muntzaken, verloren gegaan.

Reeds op 14 Augustus 1813 zond de Resident ... a Half Gold Mohur of the first Gold Coinage" (zie bijlage L) zoodat kort te voren met de gondmunting begonnen is.

Het is mij niet gebleken dat ook voor Gouvernements rekening goud gemant werd, en dat ook deze eerste manting voor rekening van particulieren was, blijkt uit een brief van Zwekkert aan den "Lieutenant Governor" (zie bijlage M), want hoewel hij niet vermeldt dat de "private concern" over goud liep, kan het, ook de overeenstemming van datum in aanmerking nemende, moeilijk op een andere zaak slaan, omreden in 1813 en 1814 geen zilver voor particuliere rekening geslagen werd.

Op 13 October 1813 (zie bijlage N) vroeg de Resident van Soerabaia toestemming om ook Halve zilveren Ropijen te mogen slaan ...the size being that of the Half Gold Mohur, and the impression the same as that of the Silver Rupee".

Aangezien we het formaat der halve zilveren ropijen kennen, kunnen onze munten tot heden als heele gouden ropijen te boek staande, daarmede vergeleken worden.

Ook in dit stuk, dat nergens anders te vinden is, hebben we weder in een kort en bondig ..Approved and Authorized" het betreffend Besluit van 24 October 1813 in handen.

Op 4 December 1813 zond de Resident voor het eerst (steeds in voldoening aan Artikel 3 van het muntreglement) een $\frac{1}{2}$ zilveren ropy naar Batavia.

Zooals ik verder zal aantoonen heett men spoedig weder van het munten van halve zilveren ropijen afgezien (waarom weet ik niet) en zijn die munten alleen geslagen tusschen 29 November 1813 en 22 Januari 1814.

Bij Proclamatie van 1 November 1813 werd, te rekenen van af 1 Januari 1814, de Zilveren Java Ropy tot standaard zilvermunt verheven.

Naar het schijnt had men in 't laatst van 1813 grootsche plannen met de Duitenmunt ten minste er werd een Superintendent over de munt aangesteld, ¹) die op 26 Januari 1814 zijn eerste rapport uitbracht.

Veel nieuws staat daarin niet, want dat de muntinrichting niet veel bijzonders was, weten we reeds voldoende.

¹⁾ Ch. Harris Esq.

Interessant is evenwel de volgende zin. ..The Hon'ble , the Lieutenant Governor having been pleased to direct that ..copper money of the value of Six and Three Stivers should ,,be (if possible) struck. I beg leave to remark that the ..machinery used at the mint is so weak from long use, ,that it is not able to cut planelits of such a thickness, ,, and that one Stiver pieces seem to be the largest it is ,, capable of coining, and that but slowly and indifferently. ..on account of the alloy in the copper, which renders it ..hard and brittle".

Gebrek aan kopergeld was vermoedelijk de reden, dat men tot het slaan van zulke zware stukken. zoude willen overgaan, en men dacht zeker daardoor in denzelfden tijd meer koper te vermunten.

Dat er gebrek was, en telkens aanschrijvingen naar Soerabaia gingen, blijkt o. a. ook uit een brief van den Resident ddo 16 Juli 1814 waarin hij zegt "the mint has been ordered "to make doits") as fast as possible, but the exceeding long "continuance of dry weather has so much reduced the water "in the river, as very much to check the working of the "waterwheel, and the whole of the machinery is so old "and shattered that the produce of the mint, is by no means "equal to what it has been."

Dit is alles, wat betreffend de Duitenmunt in de latere jaren te vinden is, en alhoewel eenigzius vaag, hebben wij toch in het rapport van Harris, een vingerwijzing dat pas in 1814 voor het eerst, stukken van 1 Stuiver gemunt zijn.

Ook omtrent de gond- en zilvermunt vond ik niets meer vermeld, en zelfs de rapporten van Zwekkert zijn in 1815, zoo onvolledig, dat er nagenoeg geen gegevens uit te putten zijn, en hoofdzakelijk de geleidebrieven van den Resident, bewijzen dat in 1815—16 nog heele zilveren, en halve gouden ropijen geslagen werden. Op 18 Januari 1815 werd besloten, om met 1 Februari d.a.v. het gehalte van

¹⁾ Dit is zeker niet woordelijk op te vatten.

Tiidschr. Ind. v. T. L. en Vk. deel LI. afl. 1.

de zilveren ropijen van $91_2'$ op 10 pennings en van de gouden halve ropijen van 18 op 20 caraat te brengen.

De vergadering vond deze verhooging raadzaam .since ,the coinage has become increased, and the change in .commercial situation has its influence on the value of the coins.

Aangezien we telkens vernamen van gebrek aan munt, is het opvallend, dat Raffles plotseling op S Juli 1815 ¹) aan Resident ('rawfurd den besedent den den brief, de god besedent de geeft om, direct na ontvangst van den brief, de god beseden divermunt te sluiten, en dat eveneens op zijn advies, op 13 Juli d.a.v. besloten wordt om met de koper munting op 1 Augustus te staken.

Gebrek aan koper kon op dat moment de reden niet zijn, want er was nog ± 3000 picols aan de munt in voorraad, en de Resident ontving den last om van die hoeveelheid tot 2000 picols te verkoopen, tegen een prijs niet beneden 24 Spaansche dollars. ²)

De Resident was naar het schijnt afwezig toen het schrijven van 8 Juli te Soerabaia aankwam, ten minste daarop wordt door Harris en den Asst.-Resident geantwoord, voor zooverre betreft de goud en zilver munting ongeveer in dezelfde bewoordingen als door den Resident zelve in zijn schrijven van 3 Augustus 1815 (zie bijlage O.)

Blijkens de "Proceedings" van 10 Augustus d.a.v. waarbij beide eerst genoemde brieven geinsereerd zijn, werd besloten, om den Muntmeester Zwekkert met behoud van tractement te belasten met het toezicht op de machineriën en gebouwen der munt, "and that he be permitted to continue the gold "and silver coinage only (but not copper) for Individuals, "or when Governement may require it, but that the Gene"ral super-intendance and charge of the property attached "to the mint, be in common with other stores under the

De brief is gedateerd uit Patty, en komt pas voor in de "Proceedings" van 22 Aug. 1815.

²⁾ Gewoonte is een tweede natuur, en hoewel de Java ropy tot standaard munt verklaard is, wordt toch telkens in ethcieele stukken nog van Sp. 8 of Sicca Ry, gesproken.

"responsibility of the Resident, Mr. Zwekkert being imme-"diately under his order in this Department. 1) With regard "to enz. (zonder belang).

De kopermunt was dus definitief doch de goud- en zilvermunt slechts voorwaardelijk gesloten, en dat nog in 1816 (gedurende den Engelschen tijd) behalve goud. ook zilver voor particulieren gemunt werd, blijkt uit een geleidebrief (zie bijlage P) ddo 29 Februari 1816 waarbij de Resident "a silver rupee of the 6th coinage for individuals" aanbood.

Wat de reden voor het sluiten der munt geweest is, kon ik niet ontdekken, doch mogelijk houdt het verband met de berichten uit Europa, dat Java c. a. aan Nederland zouden teruggegeven worden.

Het eerste particuliere bericht daaromtrent, want officieel is het pas in October bekend gemaakt, verscheen in de Java Govt. Gazette van 4 Februari 1815.

Op 12 Maart 1816 gaf Sir Stamford Raffles het Bestuur over aan John Fendall Esq. en bij Proclamatie van 19 Augustus 1816 werden Java en onderhoorigheden aan het Nederlandsch Bestuur overgegeven.

Te Soerabaia werd pas op 28 Augustus d. a. v. de Britsche vlag neergelaten en den volgenden dag de Nederlandsche geheschen.

Prof. H. C. Millies zegt in zijn werk "De munten der Engelschen voor den Oost Indischen Archipel" op pag. 112 (doelende op de zilveren ropijen): "merkwaardig is het, dat "het Britsch Bestuur, ofschoon het reeds den 19en Augus"tus 1816 Java aan Nederland overgaf, nog vooruit deze "munten met het jaartal 1232 liet slaan, welk Mohamm, "jaar, eerst den 20sten November 1816 aanving, en den 9en "Nov. 1817 eindigde, even gelijk de Nederl, Regeering, "ofschoon eerst op gem. 19 Aug. 1816 in het werkelijk "bezit van Java gekomen, Nederl, munten met de jaartallen "1814 en 1815 in omloop bragt."

¹⁾ Deze bepaling houdt verband, met de overplaatsing van Harris.

Netscher en van der Chijs nemen dezen zin zonder commentatie over, en zijn 't dus blijkbaar daarmede eens.

En toch is de zaak niet zoo vreend.

Natuurlijk wist men in Nederland reeds lang voordat het in Indië bekend werd, dat te eeniger tijd de koloniën geheel of gedeeltelijk terug gegeven zouden worden, en evenzeer wist men dat er gebrek aan koper- en zilvergeld was, zoodat het een zeer verstandige maatregel was, dat men bij voorbaat door De Heus en Suermendt de duiten van 1814 t/m 1816 liet slaan, ook al was sieze van den muntslag nu juist geen gelukkige.

Eveneens werd gezorgd voor zilver, en is uit Nederland in 1816, behalve gemunt geld. een partij van 28 kisten zilver in buren aangebracht, om op Java vermunt te worden.

Reeds bij Besluit van Commissarissen Generaal ddo. 1 November 1816 No. 29 (zie bijlage Q) is bepaald dat President en Raden van Finantien de noodige orders moeten ...stellen, dat de Muntmeester te Soerabaia voortga met het ...aanmunten, van gouden en zilveren 10pijen op den thans ...geregelden voet voor rekening van den Lande. "met vrijheid tevens. om ook voor rekening van de bijzon-"dere Ingesetenen op gelijke wijze ropijen te ...slaan."

Dit Besluit bevat den sleutel van het geheim, want, al geeft het geen uitsluitsel omtrent de stempels, dan toch blijkt er duidelijk wit dat reeds op 1 Nov. 1816 het plan tot goud en zilver munting bestond.

Door evenwel klakkeloos te besluiten, dat die aanmunting zoude geschieden ..op den thans geregelden voet" heeft men blijkbaar geen rekening gehouden met de verhooging van het gehalte der gonden en zilveren ropijen op 1 Februari 1815, zoodat men hoewel te laat, bemerkte dat men zich daardoor, zooals men 't noemt, in de vingers gesneden had.

Bij geheim Besluit van Commissarissen Generaal dd^o. 24 Juni 1817 L^a. A. werd dan ook besloten het allooi der zilveren ropijen terug te brengen op 9 penningen 12 greinen, en van de gonden op 18 caraat (zie bijlage R.)

Drie dagen later, dus 27 Juni 1817 (zie bijlage S) besloot men om alle aanmunting tot nadere dispositie, te staken, omreden bleek, dat op de 11650 mark zilver, die van af den 16 Dec. 1816 tot 22 April 1817 vermunt werd, ruim 20 % verloren was.

Dat komt er van zal Zwekkert gedacht of gezegd hebben, wanneer de groote heeren iets besluiten zonder den Muntmeester te hooren.

Dit mogen we gerust aannemen, afgaande op het rapport (omtrent een geheel andere zaak) van den Muntmeester W. F. van Leeuwen (die onder Zwekkert Assistent muntmeester was) ddo. 19 Mei 1825, en waarin de volgende merkwaardige zin voorkomt.

"Omdat het Ned. Gouvernement inligtingen inwon van "wijlen de Heeren Thalman Bauer, en de Heer Heines, en "niet van die het moesten weten, zijn op dezelfde voet. tot een "eeuwige getuigenis voor het Gouvernement, in 1817 aan Ropijen van 10 penning fijn aangemunt j 259968, en voor "particulieren f 24737. Ook aan goud voor particulieren 1735 "stuks Halve goude ropijen à 20 karaten fijn.")

"Van dezen nagenoeg laatsten drie ton is weinig munt "meer in deze Kolonie, en waarscheinlijk om het voordeelige "gehalten en gewigt na bezittingen onzer naburen vervoert "geworden".

De "eenwige getuigenis" waarover Van Leeuwen met zekere schadenfreude spreekt, zat, zooals we zagen, reeds spoedig onder den papierberg van 't archief verborgen en zeker is het wel eigenaardig dat de herinnering aan een muntslag die wat zilver betreft niet veel kleiner is dan dien der jaren 1813—1816 te samen, zoo spoedig en geheel verloren ging.

Met welke stempels de munten geslagen werden, blijkt voldoende uit een missive van den Provizioneel fungeerenden

¹⁾ De cursiveeringen zijn van mij.

Resident van Soerabaia P. H. van Lawick van Pabst dd^o. 23 Augustus 1817 No. 83, uit welk zeer langdradig en verward stuk, ik alleen het hoogst noodige excerpeer. (Zie bijlage T.)

Duidelijk wordt ons daaruit dat men zeer oneigenaardig, en vooral tegenover de Inlandsche bevolking, hoogst inconsequent, voortging met het slaan van ropijen met den Britschen stempel, en hoewel het niet woordelijk zoo in dien brief staat, mogen we gerust aannemen dat de Gouden Halve Ropijen geslagen werden met het jaartal 1816, en de Zilveren ropijen met het Mohamm, jaar (1232) = 1816/17 a. D.

Bij bovengenoemde missive van den Resident waren tal van berekeningen en tabellen gevoegd, waarvan slechts een stuk voor ons van belang is. n.m. de berekening der kosten die aan den besproken muntslag verbonden waren. (Zie bijlage U.)

We zien daaruit 1º dat de betrekking van Muntmeester niet geheel onvoordeelig was, wanneer ten minste gewerkt werd, en hij niet alleen op zijn salaris aangewezen was, en 20 dat het bedrag voor rekening van het Gouvernement geslagen n.m. 259.969 Ropijen, op 1 ropij na. overeenkomt met de som die door Van Leeuwen genoemd werd. Zeer waarschijnlijk was zulks een schrijffout, want in een rapportvroeger door hem uitgebracht, n. m. 15 Juni 1821, omtrent de voor- en nadeelen aan het weder oprichten eener zilver munt verbonden, noemt Van Leeuwen het goede getal, zeggende "mijn onderzoek wijders tot Baarzilver gericht, "vernam ik weldra. uit de 22360⁴⁹ marken, dewelke in 28 ..kisten aan Baarzilver in 1816 uit Nederland zijn aan "gebragt, en waar van het grootste deel met 259969 ..Ropijen à 10 penning fijn, in het begin van 1817 te Soe-"rabaia is vermunt geworden; dat ook deze noemens-"waardige massa zilver, tot één allooy gebragt (hij bedoelt "hier het restant) het gehalte der Nederlandsche Gulden .. niet in zich bevatten."

We mogen dus naar mij voorkomt de cijfers door hem

gegeven, betreffend de goud en zilver munting voor rekening van Particulieren, in 1817, als juist aanvaarden.

Herhaalde malen was er sprake van 't weder oprichten eener zilvermunt op Java. en zelfs nog onder dde 17 Maart 1862, werd een uitvoerig project met teekeningen ingediend, doch zeker is het dat na ulto Juni 1817 geen gouden en zilveren munten meer op Java geslagen zijn.

Na hiermede alles medegedeeld te hebben, wat ik omtrent de geschiedenis van den muntslag uit het archief kon opdiepen, zullen we den muntslag zelve nader beschouwen.

Zooals we uit het betreffend Besluit dd^o 19 December 1812 zien, werd vastgesteld dat de ropijen (zoowel gouden, als zilveren) aan de eene zijde in Arabische karakters een inscriptie zouden dragen, vertaald als:

Coined in the Island of Java by order of the English Company in the year 1228.

en op de andere zijde in het Javaansch:

Ordered to be coined at Sourabaya by the English Company 1740.

Met uitzondering van de jaartallen bleef de inscriptie steeds gelijk en is het vreemd dat omtrent de lezing van die in Arabische karakters, zooveel verschil van meening bestaat.

Netscher en van der Chijs vertalen: Geld van de Engelsche Compagnie voor het eiland Java, jaar.

Atkins vertaalde: Money of the English Company. Struck in the Year.

Marsden ten slotte, vertaalt: Coin of the English Company, struck in the island of Java.

Met inbegrip van die van het Besluit staan we hier dus voor 5 verschillende lezingen, zoodat het zeker wel der moeite waard is, nategaan waaraan we ons ten slotte te houden hebben.

Ik heb daarom de hulp ingeroepen van Dr. Ph. S. van Ronkel, die welwillend hieronder zijn meening omtrent de lezing motiveert als volgt:

"Reeds het gebruik van het ta'lik-schrift doet zien dat "de legende van het muntstuk Perzisch is".

..De vertaling: Munt van de Engelsche Compagnie, geslagen ..in het eiland Java ligt voor de hand".

"Wanneer men de legende als Maleisch verklaart, zoude met munt vertaald moeten worden, wat niet te ver"dedigen is, en "dat dan als dari gelezen zoude moeten "worden, ten eenenmale onbegrijpelijk zijn, daar niet aan "te nemen is dat dit wel eens in de verbasterde spreektaal "ter aanduiding van het tweede naamvalsverband gebezigd "woord op een muntstuk kan voorkomen, terwijl buitendien "het woord djazirah dan zeer waarschijnlijk vervangen zoude "zijn door poelau".

"In het Perzisch is alles duidelijk, en kan jin zijn "gewone lezing (doeriba, 3º pers. mann. enk. perf. van daraba = slaan, dus: is geslagen) verklaard worden. "als Maleische inscriptie zoude echter bijkans alles gewrongen en ongewoon zijn. Alle woorden zijn Perzisch, zooals "dar = in. sihkah = munt, of Arabisch-Perzisch, zooals djazirah = eiland".

..Dat de vertaling van Marsden de juiste is, is m. i. aan ..geen twijfel onderhevig".

Omtrent de inscriptie der keerzijde is men het evenmin eens, doch is de overeenstemming grooter.

Millies, en Netscher en Van der Chijs, vertalen juist:

Engelsche Compagnie: gemaakt te Soeråpringgå. (Soerabaja).

Atkins vertaalt: English Company, Struck at Surabaga; wat dus, de fout Surabaga daargelaten, vrij wel op hetzelfde neer komt, hoewel jaså beter door "made" dan door "struck" te vertalen is.

De vertaling zooals die in het Besluit voorkomt is geheel onjuist, want in de inscriptie komen geen woorden voor, die. ook met den besten wil. door "ordered to be coined" te vertalen zijn.

De karakters van die Javaansche inscriptie zijn meerendeels slecht gevormd, zoo ook de cijfers der jaartallen, en de twee soorten schrift zijn door elkaar gehaspeld.

Vreemd is evenwel dat Millies het eerste woord "Hempni" instede van "Kempni" wil lezen, want zoowel op de afbeeldingen die hij zelf geeft, als op alle munten die ik afbeeld, is het eerste karakter hoewel slecht gevormd, toch steeds beneden bij de eerste ophaal duidelijk afgeplat en min of meer doorgetrokken, zoodat steeds een "n en geen "n bedoeld is. Ook de schrijfwijze "Kempni" in plaats van "Koempennie" is in dit geval niet vreemd, omreden men de uitspraak van "Company", en niet van "Compagnie" wilde weer geven.

Na de inscripties, naar ik hoop, vastgelegd te hebben. alsnu overgaande tot de munten, behandel ik in de eerste plaats:

de Halve Gonden Ropijen.

Zooals we uit het overzicht der Goudmunting (Bijlage H) zien, zijn de gegevens die ik bijeen kon brengen zeer gebrekkig, en is het een greep in den blinde, wanneer we een poging willen aanwenden, om ook maar bij benadering, het aantal Halve gouden ropijen dat geslagen werd, vast te stellen.

De cijfers tusschen haakjes in de kolommen "Volgnommer der partij" en (afgeleverde) "Halve gouden ropijen" mogen we wat de eerste betreft als zeker, en wat de haatste betreft, als vrij zeker aannemen.

Gevende wat ik vond, moet ik mij van verdere berekeningen onthouden, en mag alleen wijzen op het feit, dat blijkens de gezonden monsters, in 1813 drie, in 1814 zes, en in 1815 tien partijen gemunt werden, zoodat in geen geval (de ons bekende hoeveelheden in aanmerking genomen) het totaal der goudmunting in die jaren zeer hoog geweest kan zijn.

Van het jaar 1816 weten we, behalve de monsterzending op 12 Februari, niets, en van de goudmunting tijdens het Nederlandsch bestuur vernamen we alleen dat die plaats vond voor rekening van Partieulieren, en dat totaal 1735 stuks Halve gouden ropijen geslagen werden. Hoogst waarschijnlijk had die aanmunting plaats in 't laatst van 1816 en rermoed ik dat de letter M op , en de omgekeerde eenen van het jaartal 1816 op de munt fig. 479 meer zijn, dan een toeval; of "Spielerei" van den graveur.

Ik geloof dat die M. het kenmerk is van de munten die onder het Nederlandsch bestuur geslagen werden, omreden we die letter ook op de zilveren ropijen van 1122- terugvinden; en dat men op de gouden munten de eenen omkeerde, omdat men geen rozet daarvoor had zooals op de zilveren ropijen.

Dergelijke speculaties zijn evenwel niet zonder gevaar. en getrouw aan het spreekwoord ..qui prouve trop, ne prouve rien zal ik mij dan ook niet verder daarin verdiepen.

Overgaande tot een beschrijving der mij bekende stempels noteer ik in de eerste plaats dat mij van 1813 slechts een Exr. bekend is (fig. 473) uit de collectie van het Bat. Gen. v. K. en W. en afgaande op den geringen muntslag van dat jaar. geloof ik niet dat meer dan een stempel bestond.

Op de voorzijde is het jaartal foutief gegraveerd, en moeten we voor 1774 (1668), lezen 1774 (1228.)

Ook op de keerzijde komt een fout voor, n.m. in het woord Soeräpringgå, dat door den gravenr apringme geschreven werd, dus Soeräprägå luidt.

Van het jaar 1814 bezit ik slechts een stempel (fig. 474) doch het is zeker dat meer stempels bestaan hebben, want de stukken afgebeeld op plaat V (collectie J. M. H. van Oosterzee) en plaat XI (collectie L. White King) zijn beide

duidelijk verschillend, zijn van mijn exemplaar, waarop het woord (Djawa) zonder punt, dus (voorkomt.

Eveneens moeten van 1815 meer stempels bestaan dan het eene exemplaar in mijn collectie.

Hoewel geen fotografie, is toch de afbeelding door Millies op plaat III gegeven, 1) zoo duidelijk verschillend van mijn fig. 475, dat de mogelijkheid, dat beide naar eenzelfden stempel geteekend zouden zijn, buiten gesloten is. Op mijn exr. ontbreekt. zooals men ziet, de punt boven Sanah (win), want het kleine puntje boven dat woord zichtbaar, is een centerpunt. zooals op de meeste stempels (en op de keerzijden veelal boven 21) te zien is.

Van het jaar (beter gezegd met het jaartal) 1816 ken ik 5 varianten, waarvan een uit de collectie van het Bat. Gen. Drie exn. (fig. 476, 478 en 479) zijn voor- en keerzijde van verschillenden stempel, doch de exn. afgebeeld in fig. 477 A en B hebben beiden de keerzijde als op fig. 478. Eigenaardig is het dat die munten zoowel met het Mohamm. jaar 1870 (1230) als 1871 (1231) voorkomen, en dat men het noodig vond om op enkele stempels de 0 in 1 te veranderen (fig. 476 en 477B). Of zulks geschiedde om oude stempels van 't vorig jaar bruikbaar te maken, dan wel om een vergissing te herstelleu, weet ik niet, want om zulks na te gaan zou men een groot aantal stukken moeten vergelijken, wat door de zeldzaamheid der munten onmogelijk is.

De stempel fig. 476 heeft weder be instede van de keerzijde van fig. 478 vergiste Maimin zich door in het woord an (hing) een neerhaal te veel te graveeren. Op de keerzijde van fig. 479 staan de eenen in spiegelschrift, terwijl op de voorzijde van die munt, op de dikke letter een M. en relief staat, vermoedelijk als initiaal van Maimin, den graveur.

Mijn wijze van reproductie liet een weergave van het relief

¹⁾ De afbeelding bij Netscher en van der Chijs, Plaat VIII is zonder twijfel, daarnaar gecopieerd.

niet toe. zoodat zoowel hier, als op fig. 490 en 491 die letter en creux geteekend staat.

Ik weet niet of nog meer stempels met het jaartal 1816 bestaan hebben, want de afbeeldingen die ik vond in diverse catalogi, komen voor zooverre er over te oordeelen is. met de mijne overeen.

De Heele en Halve zilveren Ropijen.

De zilveren heele en halve ropijen van 1813 en 1814 zijn geheel, en de ropijen van 1815 ten deele voor rekening van het Gouvernement gemunt.

Dit was de reden dat de Muntmeester geregeld wekelijksche rapporten moest indienen, bevattende in kolommen verdeeld. de opgave van het ontvangen en verwerkte zilver, en der gemuntte en gestortte ropijen.

Daar die opgaven nog gedeeltelijk in het archief voorkomen, kon ik daaruit de tabellen (Bijlagen F en G) samenstellen. De eerste rapporten ontbreken, doch toevallig vond ik een brief van den Resident aan de Regeering ddo 17 April 1813 No. 95 luidende: "I take the opportunity of the H. "C. C. Nautilus's departure to Batavia, to send consigned "to the Hon'ble the Lieut Governor in Council a Box containing seven thousand five hundred and fifty two, new "Java rupees (Rps 7552) being the whole that has as yet "been issued from the mint."

Zwekkert schijnt bij elke storting een deel van het hem toekomende muntloon in ropijen getoucheerd te hebben, ten minste de gestortte bedragen zijn steeds kleiner dan de gemuntte, zoodat mogelijk ook het bedrag van R^s 7.552 niet de gemuntte, doch gestortte hoeveelheid voorstelt.

De bekende getallen in de kolom "Gemunt" op bijlage F totaliseerend vinden we Rps. 213.040 tel by het bedrag t/m 17 April bovengenoemd » 7.552 tel by voor de ontbrekende weken in Juli, Aug.,

Oct. en Dec. \pm R⁵ 5000 per week. \pm » 40,000 dan vinden wij een totaal van \pm Rps. 260,592

een bedrag dat eerder te groot dan te klein is, en dat tevens omvat de Hulve ropijen die tusschen 29 Nov. en 18 December 1813 geslagen zijn, aangezien Zwekkert die niet apart opgaf.

De tabel over den muntslag van 1814 (Bijlage G) is, hoewel op 't eerste gezicht met groote hiaten, bij nadere beschouwing compleet.

Waarom in 1814 met zulke groote tusschenpoozen, en in de laatste maanden in het geheel niet gemunt werd. weet ik niet.

Zeker is evenwel, dat in 1814 alleen van 3 tot en met 22 Januari, Halve Ropijen gemunt zijn, tot een bedrag van Rs 4495, dus slechts 8990 stuks.

Verder staat vast dat in dat jaar slechts 32.267 Heele ropijen geslagen zijn.

Omtrent den muntslag der jaren 1815/6 werd mij weinig bekend, en alleen uit de geleidebrieven kunnen we opmaken dat slechts Heele zilveren ropijen geslagen werden.

Waarom, weet ik niet, doch de Muntmeester diende blijkbaar geen geregelde weekrapporten meer in, en alle opgaven die nog aangetroffen worden, zijn geschreven op kleine stukjes papier, alleen vermeldend het gestortte bedrag; indien het een munting voor rekening van het Gouvernement betrof; dan wel met vermelding dat hij (de Muntmeester) "a private concern) onder handen had, waarop soms ulleen de naam van den eigenaar voorkomt.

Onwillekeurig vraagt men zich af hoe het mogelijk is dat de Resident zich "dergelijke vodjes in de hand liet stoppen" en dan kan ik, voor mij, daarop geen ander antwoord vinden dan, dat men wetende dat de Kolonien spoedig weder teruggegeven zouden worden, geen belang meer in de zaak stelde.

Wat ik nog aantrof te samen stellende, verkrijg ik voor de opvolgende muntingen in 1815 het volgende overzicht.

| Datum waarop de Resident een monster zond. | Rapporten v.d Muntmeester. | Zilveren Heele Ropijen. |
|---|--|--|
| 3 Januari | 40 Op 9 Jan. werd gestort in de kas. | 1.559 |
| 19 » | ± | 1.078 |
| 9 Februari | 41 » 23 » » » » » » 42 » 13 Febr. » » » » » | 1.618 |
| 20 » | $43 \begin{cases} \frac{20}{2} & \text{had} & \text{Zwekkert} & \text{ontvangen} \\ 25.3.13 \frac{14}{55} & \text{mark zilver, en leverde} \\ \text{af aan Poerbo Kasoemo op } 27 \\ \text{Februari} \end{cases}$ | 443 |
| 4 Maart | 44 Op 6 Maart in de kas gestort. | 1.280 |
| 30 » | Op 6 Maart ontving Zwekkert van John Brown 2182.4.71, mark Sycee zilver en leverde af op 20, in mindering en op 3 April p. resto. | $\begin{array}{c} 15.000 \\ 30.008 \end{array}$ |
| 10 April | , 40 Op 17 April werd in de kas gestort. | 1.017 |
| 29 Mei | Here we will be a supported of the support of the s | Hoeveelhe- den wor- den niet op- gegeven. |
| 10 Juni | 50 × | Y |
| 29 » | \begin{cases} \begin{cases} \delta \text{ Op 29 Juni rapporteerde Zwekker} \\ \delta \text{ omtrent een partij zilver van } \\ \delta \text{2} \\ \text{Lt Dostal ontvangen.} \end{cases} \] | t 1 ? |
| 16 Sept. | 53 ? | ? |
| 25 Nov. | 54' ? | à |

Om op die gegevens eenige berekening te baseeren is natuurlijk onmogelijk, alleen is het duidelijk dat in 1815 voor rekening van het Britsch bestuur slechts zeer weinig gemunt werd.

Voor 1816 ontbreken alle gegevens, en slechts uit één

stuk n.m. den geleidebrief van 29 Februari 1816 blijkt dat nog gemunt werd (Bijlage P).

Eigenaardig is het, dat 1° in dien brief gesproken wordt van een 6° munting, en 2° dat er bij vermeld wordt. dat die was voor rekening van particulieren, want in geen enkele vroegere geleidebrief, zelfs niet in die, waarbij halve gouden ropijen aangeboden werden, wordt daarvan melding gemaakt.

De 6° muntslag voor particulieren, te rekenen van het begin af, kan het niet zijn. Evenmin is het waarschijnlijk dat men op 1 Januari 1816 weder van No. 1 af begon, zoodat we dan op 29 Febr. de zesde munting van dat jaar zouden moeten noteeren.

Dit is daarom niet waarschijnlijk omreden de Resident op 12 Febr. 1816 de halve gouden ropij van dien dag, "the 20th Coinage" noemt, terwijl die in geval men overstag was gegaan No. 1 had moeten zijn.

Het meest waarschijnlijk, en met het oog op de veelvuldige schrijffouten die in de stukken van dien tijd gevonden worden, het minst gewrongen, komt mij de aanname van een schrijffout voor, zoodat we instede van "6th" 56th of 60th moeten lezen.

Zonder daarvoor ook maar een enkel bewijs te kunnen leveren, hel ik toch over tot het gevoelen dat in 1816, d.w.z. nog gedurende het Britsch bestuur, zeer weinig zilver gemunt werd, want ik kan mij het absoluut ontbreken van aanwijzingen in welken vorm dan ook, niet anders verklaren.

With same to others?

Een verdere motiveering dezer meening zoek ik in de munten zelve. Op de halve gouden ropijen zien we het jaartal 1816 steeds in combinatie met de Mohammedaansche jaren (veranderd, of niet) 1230 of 1231 en het Javaansche jaar 1743.

Ik laat daar of die combinatie wat de jaren betreft absoluut juist is, en wil alleen opmerken dat bijaldien Zwekkert zijn stempels voortdurend in overeenstemming had willen hebben met den kalender, hij dan minstens driemaal per jaar de combinatie had moeten wijzigen. Doch welk motief zon hij er voor kunnen gehad hebben om zijn goudgeld te slaan met de jaartallen 123% en 1743 en daarentegen de zilveren ropijen met de jaartallen 1232 en 1744? Waarom zon hij op den stempel fig. 490 A het jaartal 1743 in 1744 hebben laten veranderen?

Nu eenmaal vast staat dat in 1817 onder het Nederlandsch bestuur nog ropijen geslagen zijn, en we dus de traditie, dat al die ropijen tijdens het Britsch bestuur gemunt werden als onjuist kunnen laten varen, geloof ik het niet ver gezocht indien ik aauneem dat de enkele partijen zilveren ropijen in 1816 tijdens het Engelsch bestuur gemunt, geslagen werden met den stempel van 't vorig jaar, en dat ropijen = fig. 490 en 491 werkelijk van den muutslag in 1817 zijn.

De mogelijkheid, dat nog een zilveren ropij met het jaartal 1231 ontdekt kan worden is hierbij niet uitgesloten, en evenmin is het onmogelijk dat de in December 1816 geslagen ropijen, de jaartallen 1232 en 1743 droegen, Gezien heb ik evenwel noch 't eene noch 't andere geval. 1)

Van de zilveren ropijen van 1813 ken ik de 5 varianten atgebeeld in fig. 480 t/m 484.

Allen hebben het jaartal foutief 1934 in plaats van 1884. Op de keerzijde van fig. 484 ziet men Soeråpringgå, 27 Em geschreven, waardoor de lezing Soeråprigä wordt.

Van de Halve zilveren ropij van 1813 ken ik slechts een stempel (fig. 492) waarop, even als op de zilveren Heele ropijen het jaartal foutief, 1974 in plaats van 1874 voorkomt.

In aanwerking nemende den korten tijd dat men die munten sloeg, geloof ik niet dat meer stempels bestaan hebben.

Ook van de zilveren ropijen en halve ropijen van 't jaar 1814 (fig. 485 en 493) heb ik nimmer andere stempels dan de door mij afgebeeldde gezien, wat met 't oog op 't geringe aantal munten dat geslagen werd, ook niet vreemd is.

¹⁾ Millies zegt dat de combinatie 1232 (IFFF) + 1743 (mn 1527) bestaat, en N. en v. d. Ch. nemen zulks, hoewel foutief, over.

Van de ropijen van 1815 zijn mij vier varianten bekend. 1) Drie zijn voor- en keerzijde verschillend (fig. 486, 487 en 488) doch het vierde exemplaar is alleen voor de keerzijde van een nieuwen stempel (fig. 489) doch is op de voorzijde geslagen met den stempel van fig. 488. Eigenaardig is het dat alle munten, zoowel voor- als keerzijde een merk (geheim teeken?) dragen. Op de voorzijde ziet men een klein cirkeltje, boven. voor het woord Hinglisj, en op de keerzijde onder het jaartal, voor de Z. Op fig. 489 is het cirkeltje door een punt vervangen.

(Zie ook de Halve gouden ropij fig. 477^A en de afbeelding bij Millies fig. 26.)

Zooals ik reeds zeide, zijn mij geen zilveren ropijen van 1816 bekend.

Van 1817 heb ik daarentegen drie varianten n.m. de stempel fig. 490 zoowel met de keerzijde A als met B; en verder de munt fig. 491.

Evenals de halve gouden ropij fig. 479 hebben deze ropijen op de dikke letter een M en relief, en op de keerzijde is de rozet omgekeerd, behalve op den stempel met het veranderd jaartal. waarop daarentegen de naam Soeråpringgå. weder foutief Soeråprigå gespeld is. Op de voorzijde van fig. 491 is het woord je geschreven en Ongetwijfeld hebben meer stempels bestaan dan die welke ik kon afbeelden, doch zeker niet zooveel als we zouden moeten afleiden uit hetgeen, de Resident o.m. op 27 Mei 1813 rapporteerde, namelijk "The Steel also in Store is so bad that six pairs "of dies have already been worn out, as well as many pieces "of the milling machines."

Was de toestand zoo gebleven dan zouden we alleen voor 1813 een vijftigtal, en voor 1814 een zestal stempels moeten kunnen aantreffen.

De munten in questie zijn zeldzaam, vooral de halve gouden

¹⁾ De Heer J. Schulman noemt in den Catalogus der Collectie L. White King 1e deel pag. 106 (Nos 1299-1302) het jaartal IFFO op deze ropijen, foutief, waarom weet ik niet.

Tijdschr. Ind. v. T. L. en Vk.. deel LI. afl. 1.

ropijen, en heb ik van de zilveren ropijen van 1814 niet meer dan 7 stuks in handen gehad. Allen waren evenwel van dezelfde stempels.

Ik vermoed dus dat men later beter staal gekregen heeft, waardoor men niet per \pm 5000 ropijen één paar stempels versleet.

De afbeeldingen die ik van de ropijen geef zijn correct, en kan men de stempels er op herkennen.

Het was de Sicca ropij die als voorbeeld voor den stempel der voorzijde gediend heeft. Op plaat XXIII tig. 509 beeld ik een keerzijde van een Sicca ropij, van het 19e regeeringsjaar af, en blijkt duidelijk dat Maimin op zijn stempels de woorden in en je getrouw copieerde; doch tevens dat hij het muntteeken, zooals op de keerzijde der Java ropijen voorkomt, eveneens aan die ropijen ontleende.

De gouden en zilveren munten zijn niet uit geplette platen of repen gesneden, doch de schijven werden in vormen gegoten, daarna gevijld, daarna gekarteld, en ten slotte gestempeld. 1)

In 1815 werden te Batavia valsche halve gouden ropijen ontdekt, die door Zwekkert als zoodanig herkend werden, wijl ze een te laag gehalte hadden, en de plaatjes uit de hand gesneden waren. Aangezien van den stempel niet gesproken wordt, hebben we aan de beschrijving niet veel.

Zooals reeds uit de historische gegevens die ik leveren kon, voldoende blijkt, is omtrent de

Koper en Tin munting

nagenoeg niets in de stukken te vinden, en moeten we ons dus grootendeels verlaten op de munten zelve.

¹⁾ Hoewel ik geen notitie daaromtrent vond is het toch wel te verklaren waarom de schijven voor de ropijen gegoten werden alhoewel blijkens den inventaris nog doorsnij machines aanwezig waren. Reeds in December 1803, vroeg Zwekkert aan de toenmalige Regeering toestemming om de ropijen grooter en dunner te mogen slaan, omreden de doorsnijdes telkens braken. Vandaar de dunne, ropijen in grooter tormaar der latere jaren Demachinerie zal er in verloop van tijd wel niet beter op geworden zijn, zoodat hij die voor de dikkere Ropijen van 1813 e. v. j. niet gebruiken kon. 't Is een gissing, meer niet.

Mijn collectie bevat daarvan het volgende:

| Koper. | . Dui | ten | van | 1811 | 23 | stempels. |
|----------|----------|----------|----------|------|----|-----------|
| >> | >> | • | » | 1812 | 75 | » 1) |
| » | Halve | stuivers | >> | 1811 | 15 | >> |
| >> | » | » | >> | 1812 | 52 | » |
| >> | » | » | >> | 1813 | 33 | » |
| >> | » | » | » | 1814 | 23 | » |
| » | » | » | » | 1815 | 7 | » |
| » S | Stuiver | 8 | >> | 1814 | 7 | * |
| » | * | | >> | 1815 | 1 | >> |
| Tin. | Duiter | 1 | >> | 1813 | 3 | . " |
| >> | » | | >> | 1814 | 3 | » |

Netscher en van der Chijs geven aan, dat nog koperen duiten bestaan van 1813 en 1814 en stuivers van 1812 en 1813.

J. S. van Coevorden. (Tijdsch. v. Ind. Taal. Land en volkenkunde 1858, pag. 110—113) geeft eveneers duiten van 1813—14 aan, doch kent van de stuivers slechts de jaargangen 1814—15.

Alhoewel ik het, met 't oog op de groote menigte munten die ik van dezen muntslag in handen had, vreemd vind dat ik van genoemde jaren nimmer exemplaren vond, mag ik hieruit toch geen bewijs voor het niet bestaan putten.

Afgaande op de afbeelding door Millies, Netscher en van der Chijs, en Verkade gegeven, moet ik veronderstellen dat een stuiver van 1812 bestaat. Ook in de collectie van den Heer van Oosterzee kwam volgens den catalogus (1e. deel pag. 11 No. 268) een exemplaar van dat jaar voor.

Uit het rapport van den Super-intendent Harris, over de munt dd^o. 26 Januari 1814 zou men, hoewel het daarin niet in die bewoordingen staat, mogen opmaken dat vóór dien, geen stuiver stukken geslagen werden, want ware dit wel het geval, dan zoude naar mij voorkomt de zin ..that one stiver pieces seem to be' enz. meer beslist geluid heb-

¹⁾ Over de duiten afgebeeld door Netscher en van der Chijs op plaat VIII Nos 7073 zie mijn opstel over de duiten van Bandjarmasin en Maloeka in dit Tijdschrift deel XLVIII pag. 489.

ben. Zooals de zin er staat, geeft het mij den indruk alsof Harris het met den Muntmeester besprokene weergaf, die hem, gebaseerd op zijn ondervinding van het jaar 1810 (toen eveneens korten tijd stuiverstukken geslagen werden) moet gezegd hebben, dat het hem onmogelijk was om zulke zware stukken van 3 en 6 stuiver te vervaardigen doch dat hij, hoewel met moeite, wel kans zag om stuivers te slaan.

Het kan zeer goed zijn, dat de stuiver van 1812 een proefslag was, doch ook hiervoor kan ik geen enkel bewijsleveren, zoodat ik de oplossing van het vraagstuk aan den tijd moet overlaten.

Volgens den Muntmeester van Leeuwen. zijn. zooals hij in zijn reeds meermalen geciteerd rapport vermeld, gedurende het Britsch Bestuur 305.210 ponden koper verwerkt, en bedroeg de daarvan gemuntte geldswaarde f 474,760: 6 st. zoodat ad 120 duiten per gulden berekend het $\mathfrak E$ bijna 187 duiten uitleverde, dus ongeveer evenveel als in de voorafgaande periode. 1)

Doordat het koper in den Britschen tijd met een groote hoeveelheid kanonnen spijs vermengd werd, waren de duiten dus behalve door het gewicht, ook intrensiek minder waard, zoodat het niet te verwonderen is dat de Inlander ze slechts met tegenzin aannam, en aan de latere duiten van 160 op een \mathbb{R} en van bijna zuiver Japansch koper de voorkeur gaf.

Wat de reden geweest is dat men omtrent de duitenmunterij zoo onverschillig was, is mij niet gebleken en is ook onverklaarbaar, want uit alles wat tijdens het Engelsch tusschenbestuur overigens ten opzichte van het muntwezen verricht werd, blijkt dat men een verbetering wilde brengen in den berooiden toestand waarin Java destijds verkeerde.

Dat ook Raffles zelf, geen minwaardige duiten wenschte. blijkt afdoende uit zijn aanvraag van kopergeld uit Bengalen, want daarin spreekt hij van 165 duiten per pond.

¹⁾ Deze opgave kan wel juist zijn, want ik vond als gemiddeld gewicht van eenige duizenden duiten ruim 210 per κ . De stukken die ik woog waren evenwel gesleten.

Ik mag mij evenwel hierin niet verder verdiepen en rest mij alleen nog de toelichting der afbeeldingen, op de platen XXII en XXIII.

Over het algemeen zijn de stempel-varianten die van de koperen en tinnen munten voorkomen, hoogst onbelangrijk, en bestaan hoofdzakelijk in afwijkingen in den vorm van het merk der "British united East India Company" (Bale mark, genoemd) en van de letters en cijfers.

Ik beeld dan ook slechts een paar der meest afwijkende typen af, wijzende speciaal op een foutieven stempel, fig. 498 (zonder Z. op de keerzijde) en op de diverse vormen der 3 en 5 zooals die op de 1/2 stuivers van 1813 en 1815 te vinden zijn. 1)

De afbeeldingen die ik tot heden van de tinnen duiten zag, zijn alle onjuist. De stempels voor die duiten, waren scherp en zuiver gesneden, hadden een geribden buitenrand. en op de keerzijde links en rechts van de 1 en onder JAVA een zesbladerige rozet. Slechts op goed geconserveerde exemplaren zijn deze details duidelijk te zien (fig. 505). Duiten van land zijn nimmer officieel uitgegeven en de valsche stukken in dat metaal voorkomende, zijn direct te herkennen aan de 8 van het jaartal, die op de echte stukken steeds den vorm heeft zooals op fig. 505. en verder aan de E en C en aan de te kleine letters van DOIT (fig. 506.)

Of op die valsche stukken een geribde rand, en rozetten voorkwamen is op het eenigste exemplaar dat ik bezit, niet meer te zien.

De schijfjes voor de tinnen duiten zijn in vormen gegoten. en daarna gestempeld.

De koperen munten zijn slordig bewerkt. zoowel wat het pletten en snijden der plaatjes als wat de stempeling betreft.

De plaatjes werden niet geponsd, doch evenals de dui-

¹⁾ Van den stuiver van 1815 schijnt slechts een stempel bestaan te hebben. De vele exn. die ik in handen had wijzen daarop.

ten van de vorige periode, met een zoogenaamden "coupoir" geknipt, zoodat dan ook steeds de snijvlakte schuin is. 1)

Zóó slecht als Millies de munten maakte op pag. 115 van zijn reeds geciteerd werk, zijn ze echter niet. Alle stukken (meestal $\frac{1}{72}$ stuivers) met omgekeerde letters, eijfers of jaartallen zooals op mijn afbeeldingen fig. 507 en 508 of zooals op plaat III van Millies fig. 35 en 36 zijn ralsch. Dat halve stuivers van 1816 niet bestaan kunnen, blijkt voldoende nit den datum van sluiting der munt.

Eveneens zijn ralsch alle halve stuivers die voorkomen met het jaartal 1812-1813 of 1814 en het monogram S. N.

Op Plaat XXIII fig. 510 beeld ik een stuk af. waarom-trent ik geheel in 't duister tast.

De bewerking der stempels doet mij aan het graveerwerk van Maimin denken, en de aanduiding der waarde £ 3: 12 aan den Britschen tijd. Het stuk is van $geel\ koper$, bol op den rand, en $6\frac{1}{2}$ m/m dik.

Waarvoor dergelijke "tokens" gediend kunnen hebben weet ik niet, en ik geef de afbeelding in de hoop, dat mogelijk iemand mij de verklaring geven kan.

Het is natuurlijk zeer goed mogelijk dat het stuk slechts bij toeval op Java beland is, en dus elders te huis behoort.

Verder weet ik omtrent den behandelden muntslag niets medetedeelen, en hoop ik dat men ter wille der ophelderingen die ik geven kon, de vele hiaten zal willen vergoelijken.

Weltevreden, Mei 1908.

Naschrift. Toevallig vond ik in het Archief nog de Journalen loopende van Mei 1813 t'm April 1815. Zooals uit de Proclamatie omtrent de tinnen duiten blijkt, moeten die munten voor het eerst in Mei 1813 geslagen zijn, zoodat de bedragen in genoemde Journalen voorkomende, den geheelen muntslag omvatten.

¹⁾ In een later opstel, over de duiten van 1806-11 kom ik op deze werkwijze terug.

De maandelijksch genoteerde bedragen samentellend, blijkt dat ontvangen zijn.

Van Mei t,m Dec. 1813, tinnen duiten ter

waarde van Sp. \$ 63.433:59

- » Jan. » April 1814, tinnen duiten ter waarde van » » 40.419:20
- » Mei » Oct. 1814, tinnen duiten ter

waarde van Java Rps. 198.214:83

(de boekposten zijn van Mei 1814 af. in Java rupees berekend).

Hieruit blijkt dus dat *na October 1814 geen tinnen duiten* meer geslagen zijn, en dat in 1813 totaal 16.746.548 en in 1814 totaal 33.656.279 stuks van die muntstukken werden afgeleverd.

Juni 1908.

(Zonder No.)

To C. Assey Esqre

Asst Secretary to Government

&c. &c. &c.

Sir.

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 8th Inst. respecting the mint.

The copper mint was some time delayed for want of water and deficiency of copper.

My letter of the 11th Inst. will have prepared you for a report that the gun metal, of itself is not proper for the coinage. Mr. Zwekkert has just reported that it injures the machinery. I have therefore desired him. to stop the work until some better is procured, to mix with it.

Mr. Zwekkert says that the copper lumps at Batavia will answer for that purpose.

There is . . . (zonder belang).

My letter of the 11th Decr. will have given the information required, respecting the time required for the Establishment of the Gold and Silver mint. Materials for it are preparing but the work is not yet commenced as the reply of the owner respecting the price of the House is not yet received, but it will be ready for use in about five or six weeks.

I beg to know from whence the gold and silver for the coinage is to be taken especially for the Rupees to be sent as a specimen.

A sketch of the dye (zoo staat er, bedoeld is natuurlijk "die") is preparing, and the whole will be ready about the time above mentioned, so that any bullion to be sent from Batavia. should be here about that time.

I have the honor to sent 4 Single and 2 double Duits struck from the Gun metal, and shall have that of reporting more fully on the subjects of your letter, as soon as possible.

Gov^t House Sourabaya 16 Dec^r 1812. I have the honor to be Sir your most obedient servant Alex. Adams R^t.

(In margine stond). A considerable quantity of copper lately arrived, has been shipped for Sourabaya in the Matilda and Minerva Brig.

C. Assey
Asst Secry to Govt
28 Decr. Batavia.

(id. lager) The silver required, in the first instance is to be taken from the Treasury, and Spanish Dollars to be employed for that purpose.

Proposals will be made to buy up old silver for the mint, and meanwhile no Spanish Dollars are to be issued from the Treasury, it being intended to recoin them into Rupees.

Batavia 28 Dec^r. 1812 By order of the Honorable the Lieutenant Governor C. Assev. Secry.

Instructions to the Mint Master.

- Art. 1st. The Mint and the Coinage conducted therein shall be under the Direction and responsibility of the Mintmaster and under the immediate superintendance of the Resident, at the weights and alloy ordered, viz. the Half and Whole Gold Rupees at the weight of fourteen, and twenty eight stivers each respectively, and alloy of nineteen carats; the Silver Rupees at the weight of twenty three stivers and alloy of nine pennings and twelve grains, with the Stamps all ready offered.
- 2d. To ascertain the purity of Rupees coined, the Art. assayer will take from each parcel of Gold or Silver prepared for the mint a small piece of the weight of 1, of a Real and assay the same, and should that piece bear the fixed proportion of alloy, the same shall be delivered to the Mintmaster and after the said parcel or parcels shall have been coined, one Rupee shall be taken from each parcel from which one Quarter shall be cut in the presence of the Resident to be again assayed and when it shall be found that the Gold Rupees made therefrom bear the alloy of nineteen carats. and the Silver of nine pennings and twelve grains, it shall be returned to the respective Owner or Owners. The assayer shall then give one half of the quarter cut from the Rupee to the Mintmaster. with the report of the assay, to the Resident, who will forward the same to Government.
 - Art. 3d. As the offices of Essay and Mintmaster are at present united in one person the Resident shall for the present take one rupee out of each Parcel

of Gold and Silver assayed and coined by the Mintmaster and seal it with his and the Mintmasters seal, which packet thus sealed shall be forwarded to Government. in order to be assayed by persons competent thereto.

- Art. 4th. The Mintmaster shall have an Assistent immediately under his authority, and for whose conduct he is held responsible.
- Art. 5th. The Mintmaster and sworn Book keeper shall keep a proper account book of all Gold and Silver received for coinage, inserting therein the name of the owners, the quality and alloy of the Gold or Silver received, and how many Rupees he has coined from it. This book is to be kept secret and a copy of it is to be transmitted direct to the Honorable the Lieutenant Governor, on the 1st and 15th day, of every month.
- Art. 6th. If the Gold and Silver brought for coinage shall be found to contain a smaller proportion of alloy than what is fixed for the coin, the Mintmaster shall be careful to alloy the same so as to bring it to the regular alloy (the Gold to nineteen carats, and the Silver to nine pennings and twelve grains) and if on the contrary the Gold or Silver brought for coinage is found to contain a greater proportion of alloy than is established for the coin, the Mintmaster will bring it to the proper standard by adding Bullion to it, for which he shall be allowed to demand payment from the owner at the time of delivering the coin.
- Art. 7th. In order to defray the expenses and charges of melting, assaying and coining with the mint-materials and for his trouble, the Mintmaster shall be allowed to charge 4 pctos on the Gold and 6 pctos on the Silver, which is to be paid by the owner and divided as follows:

3½ pctos on the Gold and 5 pctos on the Silver shall be for himself, and the remaining ½ pct. on the Gold and 1 pct. on the Silver shall be divided between the Assayer and Assistent, or in default of the former to the Assistent and sworn Book keeper, who with the Mintmaster shall be responsible for all the Gold and Silver that may be brought in.

- Art. 8th. All the Gold and Silver brought to the Mint shall be received by the Mintmaster in the presence of his Assistent and Book keeper as witnesses, and be under the charge of the two former, and the Mintmaster shall give an acknowledgment of having received such Gold or Silver, and on delivery of the coin made from the same, he shall take the owners receipt for the amount.
- Art. 9th. It shall be a regulation that the persons who first bring Gold or Silver to the Mintmaster, shall be first served, and each parcel is to be separately packed and marked to prevent mistake.
- Art. 10th. The Mintmaster shall not strike any other Gold of Silver Rupees, or any other Coin what ever. except such as is mentioned in the first article, or as may hereafter be ordered bij Government, neither shall he use any other stamp than that which is regularly established, upon penalty of severe fine, and such other punishment as the circumstances of the case may direct.

In the manner and under the same penalty the Mintmaster is forbidden to alter the weight or alloy now fixed and established, without special authority for the same.

NB. Deze muntregeling komt voor in de "Proceedings" van 12 Maart 1813.

No. 99

To C. Assey Esq^{re} Ass^t Secretary to Gov^t

Sir

I have the honor to report, the Silver mint having commenced its work. Five hundred (500) Spanish dollars were this Day issued to Mr. Zwekkert and are now metting (*) previous to the assay being taken.

In a five (**) days I shall have the honor of forwarding specimens of the new coinage.

I have the honor to be
Sir
your most obedient
Humble Servant
(Was niet geteekend.)

Gov^t House Sourabaya 10 March 1813.

(*) melting (**) few. M.

Bullage D.

No. 74

To C. Assey Esq^{re}
Ass^t Secretary to Gov^t

Sir,

I have the honor to forward enclosed herewith two packets, each containing one Rupee of the new Coinage agreeable to the 5th article (*) of the Instructions for the Gold and Silver mint.

Gov^t House Sourabaya 3^d April 1813 I have the honor to be
Sir
your most obedient
Humble Servant
(w.g.) Alex(ander) Adams, R^t.

^(*) Natuurlijk een schrijffout voor 3d Article. M.

BIJLAGE E.

Zilvermunting tijdens het Britsch Bestuur. Datums waarop Monsters der partijen verzonden zijn.

| 1st Co | | | | | | | | | | | | |
|--|------|---|--|----------|-------|---|--|--------|---|--------|-----------|---------------------------------------|
| 3 | inag | e 3.4 | April | 1813. | Rnpee | 1 | 28th C | oinas | re 8 Jan. | 1814. | Rupee | 1 4 |
| 2d | | 3 | | | | 1 | ≈29th | | 14) | | | 1 2 |
| કત | | 16 | | | | 1 | 30th | • | 31 | | | 1 |
| ith | | 28 | | | | 1 | 31~t | | 15 Maart | | | 1 |
| 5th | | 6.2 | Mei | | •• | 1 | 32d | | a April | | •• | 1 |
| $6 \mathrm{th}$ | | 23 | | | | 1 | 334 | - | 25 | | | 1 |
| 7th | | 28 | | | •• | 1 | 34th | | 19 Mei | •• | | 1 |
| 8th | | 9. | Juni | ** | | 1 | 35th | | 16 Juni | - | | 1 |
| 9th | | 19 | | | •• | 1 | , 36th | •• | 20 | | | 1 |
| 10th | - | 30 | | | | 1 | 37th | | 30 Juli | | - | 1 |
| 11th | | 10 . | Juii | •• | •• | 1 | 35th | •• | 6 Aug. | - | | 1 |
| 12th | | 55 | •• | | ** | 1 | Seth | | 10 Sept | •• | | 1 |
| 13th | | 2 . | Λue. | | | 1 | | | | | | |
| 14th | | 13 | •• | | | 1 | | | | | | |
| 15th | | 25 | •• | | | 1 | % 11 | ı den | brief staat. | 2≻th e | inage (| loch |
| 16th | | 6 | Sept. | | • | 1 | in der | ı staa | it der verzoi | iden I | rieven | 29th. |
| | | | | | | | | | | | | |
| †17th | •• | 15 | | •• | | 1 | | | | | | |
| †17th 18th | | 15 24 | | | | 1 | | | | | | |
| | | 24 | | | | | 10th | Coins | ge 3 Jan. | 1815. | Rupee | 1 |
| 18th | | 24 | | | | 1 | 10th (| Coins | ige 3 Jan. 19 . | 1815, | Rupee | |
| 18th 19th | | 24 1 | Oct. | •• | | 1 | | | | 1815. | Rupee | 1 |
| 18th 19th 20th | | 24 4 13 | Oct. | | | 1 | 11st 42d | | 19 . | 1815. | - | 1 |
| 18th 19th 20th 21st | | 24 4 13 20 30 | Oct. | | | 1 1 1 | 11st 42d | | 19 . 9 Febr. | 1815. | | 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d | | 24 4 13 20 30 | Oct. | | | 1 1 1 1 | 11st 42d 43d 44th 45th | | 19 . 9 Febr. 20 | | | 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d | | 24 4 13 20 30 8 | Oct. | | | 1 1 1 1 1 | 42d 42d 43d 44th 45th 46th | | 19 . 9 Febr. 20 4 Maart | | | 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 | Oct. Nov. | | | 1 1 1 1 1 1 1 1, & & 1 | 415t 42d * 43d 44th 45th 46th 47th | | 19 | | | 1 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th 25th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 | Oct. Nov. | | | 1 1 1 1 1 1 1 | 11st 42d 43d 44th 45th 46th 47th 48th | | 9 Febr. 20 4 Maart 30 10 April 29 Met Id | | | 1 1 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th 25th 26th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 | Oct. Nov. | | | 1 1 1 1 1 1 1 1, & & 1 | 41st 42d 43d 44th 45th 46th 47th 48th 49th | | 19 | | | 1 1 1 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th 25th 26th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 | Oct. Nov. | | | 1 1 1 1 1 1 1 1, & & 1 | 41st 42d 43d 44th 45th 46th 47th 48th 49th 50th | | 19 . 9 Febr. 20 4 Maart 30 . 10 April 29 Met id id 10 Juni | | | 1 1 1 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th 25th 26th 27th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 4 27 | Oct. Nov. Dec. | t 16th c | | 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 | #18t 42d 43d 44th 45th 46th 47th 48th 49th 50th 518t | | 19 . 9 Febr. 20 4 Maart 30 . 10 April 29 Met lid id | | | 1 1 1 1 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th 25th 26th 27th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 4 27 | Oct. Nov. Dec. | t 16th c | | 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 | #18t 42d 43d 44th 45th 46th 47th 48th 49th 50th 518t | | 19 . 9 Febr. 20 4 Maart 30 . 10 April 29 Met id id 10 Juni | | | 1 1 1 1 1 1 1 1 |
| 18th 19th 20th 21st 22d 23d 24th 25th 26th 27th | | 24 4 13 20 30 8 17 26 4 27 | | t 16th c | | 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 | #18t 42d 43d 44th 45th 46th 47th 48th 49th 50th 518t | | 19 . 9 Febr. 20 4 Maart 30 . 10 April 29 Met id id 10 Juni \$29 | | | 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 |

1 rupee als , 19th comage doch dit is blykbaar een vergissing, en moet 53d

zijn.

^{.6}th Coinage for Individuals" R. 1 werd verzonden op 292-4816

OVERZICHT der Zilvermunting in 1813.

| | Datum | en | No. | Gemunt (| Gestort | |
|--------------------------|---------|------|---------|----------|----------------|--|
| RAPPORTWEEK. | monster | zen | ding. | in Rop | oijen. | |
| (1e rapporten ontbreken) | 3 April | No. | 1 en 2) | 1 | 7552 | Zie Bijl. D. en |
| 19—24 April | 16 ,, | " | 3 | | | den brief van 17 |
| 26 4—1 Mei | 28 ,, | " | 4 | 3833 | 6476 | Apr. 1813, in den |
| 3-8 " | 6 Mei | " | 5 | 6538 | 6479 | tekst opgeno- |
| 10—15 " | | | | 9135 | 8639 | men. |
| 17—22 " | 23 ,, | " | 6 | 3551 | | |
| 24—29 " | 28 " | " | 7 | 10547 | 12958 | |
| 31 5—5 Juni | | | | 6776 | i | |
| 7—12 " | 9 Juni | ,, | 8 | 8457 | 12963 | |
| 14—29 ", | . 19 | " | 9 | 11819 | 12965 | ਵਰ 1ਵ ਤਦੀ |
| 21—26 " | • | | | 6325 | ! | |
| 28.6—3 Juli | 30 " | " | 10 | 9698 | 12953 | Hotel 15 See 15 |
| 5—10 " | 10 Juli | ,, | 11 | 9680 | 12962 | rear man |
| 12—17 " | | | | 9285 | 1 | 1, doch aangezien monsters gezonden werden en Krolgende weken, eindigen of beginnen met een weken gemunt zun. 1813 en 3 Jan. 1811 werd in de voorfgannde we- 12, ropq die op 27 Dec, gezonden is, dus tusseben een halve en een heele ropij als monster van de an 3131 Ropijen, dus ten deele uit ½ ropijen bestond. |
| 19—24 " | 22 ,, | n | 12 | 5643 | 12964 | 를 다 있다. HE |
| 26—31 " | | | | (*) | | 11 |
| 2-7 Augustus | 2 Aug | . " | 13 | (*) | | |
| 9—14 " | 13 " | ,, | 14 | 6623 | 12960 | . 중화 교황 유필 |
| 16—21 " | | | | 9235 | | ind ind ind |
| 23—28 | 25 ,, | ,, | 15 | 5141 | 12960 | Se Douglast |
| 30 8-4 September | | | | 10075 | 12975 | nangezien m de weken. genunt zyn 3 Jan. 1811 die op 27 D ve en een h |
| 6—11 " | 6 Sep | t. " | 16 | 7443 | | Se Si di |
| 13—18 | 15 ,, | " | 17 | 9579 | | |
| 20—25 " | 24 " | " | 18 | 12491 | 12963 | |
| 27 9-2 October | | | | (*) | | 1 골속수요를 급했 |
| 4-9 " | 4 Oct | . ,, | 19 | (*) | | |
| 11—16 " | 13 " | 7 | 20 | (*) | | n ontbroker migrande die van 27 Dee. zoohrt de en werd. Eksident tet bedragv |
| 18—23 " | 20 ,, | " | 21 | 13391 | 1 2 953 | orten ontbreker vooralgande e gedmende die en van 27 Dec kt. goodat de hagen werd. de Resident fat het bedrag v |
| 25—30 " | 30 ,, | ,, | 22 | (*) | | |
| 1-6 November | | | | 12783 | | |
| 8—13 " | 8 No | v. " | 23 | 8620 | | krapporten ontbra n der vooralgaan t das gedmende ipporten van 27 gewerkt, zoon 27 zond de Resid- g, zood de Resid- |
| 15—20 " | 17 ,, | , ,, | 24 | 6748 | | |
| 22—27 " | 26 ,, | , ,, | 25 | 3548 | | Deze weekrapporten ontbreken, doch aangezien monsters gezonden werden en de raporten der voorafgaande of volgende weken, eindigen of beginnen met een Bijkens rapporten van 27 Dee, 1813 en 3 Jan. 1811 werd in de voorafgaande weken niet gewert, zooudt de ½ ropu die op 27 Dee, gezonden is, dus fussehen 6 en 18 Dee, gestagen werd. Op 1 Dee, zond de Resident een halve en een beele ropij als monster van de 69 en muting, zoodat het bedrag van 3131 Ropijen, dus ten deele uit ½ ropijen bestond. |
| 29,11—4 December | 4 De | c. " | 26 | 3431 | 3236 | weekir norten o mis rapp niet ge is Dec. z Dec. z |
| 6-11 " | 127 | | 27 | (*) | | Deze we le raport addo, me addo, me Blijkens ken nict ken le te be en le be |
| 13—18 " | 27 ,, | 77 | ٤. | (*) | | Deze de rapasable rapasabl |
| 20—25 " | | | | (§) | | 1 - 3 2 - 3 2 2 |
| 27—eind " | | | | (§) | | £ 3 x |
| 10 | | | | 1 | | |

Overzicht der Zilvermunting in 1814.

| Rapportweek. | Datum en No. monster zending. | Ge- munt in Ro | Ge- stort pijen. | Rapportweek | Datum en No. monster zending. | Ge- nunt in Ro | Ge- stort pijen. |
|-----------------|-------------------------------------|----------------------|------------------------|-----------------------|-------------------------------------|----------------------|------------------------|
| 3—8 Januari | 8 Jan. No. 28 | 2268 | 21581 | Per | transport | 28626 | |
| 10-15 | | £ 2021 | | 11—16 Juli | 1 | | |
| 17-22 | 19 29 | 14 1 | 21581 | 18-23 . | | (*) | |
| 24-29 . | 31 30 | 2912 | 2808 | 25-30 | 30 Juli No. 37 | | 1078 |
| 31 1—5 Februari | | (9) | | 1-6 Augustus | 6 Aug. 38 | | 25<1 |
| 7-12 | | ĺ | | 8-13 . | | (0) | -0 |
| 14-19 | | | | [1520 | | (0) | |
| 21-26 | | | | 22-27 | | (0) | |
| 28 2-5 Maart | | | | 298—3 September | | (≈) | |
| 7-12 | 1 | (1 692 | | 5—10 | 10 Sept. 39 | 4436 | 431 - |
| 14-19 . | 15 Maart . 31 | 1257 | 2805 | 12:-17 | | (0) | |
| 21-26 | | | | . 19-24 | | (0) | |
| 28,3—2 April | | | | .26.9—1 October | | (0) | |
| 4 -9 | 9 April 32 | 3323 | 3237 | ₃₋₈ | | (0) | |
| 11-16 . | | 12) | | 10-15 | | (0) | |
| 18-23 . | | 5287 | | 17—22 | İ | (0) | |
| 25-30 . | 28 33 | 437 | 5548 | 24-29 | | (0) | |
| 2-7 Mei | | | | 31 10-5 November | r. | (0) | |
| 9-14 ., | | (*) | | 7-12 | | (0) | |
| 1621 . | 19 Mei . 34 | 6571 | 6479 | 14—19 | | | |
| 23-28 | 1 | | | 21-26 | | | |
| 30 5—4 Juni | | | | 28,11—3 December | r | | |
| 6-11 | | (~) | | 5-10 | | | |
| 13-18 ., | 16 Juni - 35 | 1326 | 1294 | 12-17 | | | i |
| 20-25 . | | 187 | | 19-24 | | (0) | |
| 27 6—2 Juli | 29 36 | 1326 | 1294 | 26-31 . | | | |
| 4-9 . | | | | | Totaal | 90=00 | <u></u> |
| | | | i | • | | 36762 | |
| Tra: | nsporteere | 28626 | - | waarvan { | 32267 8990 | Halve | ropijeu |

 $^(^{*})$ In den loop dezer weken werd zilver ingesmolten en verwerkt, doch niet vermunt,

⁽o) Blijkens gevonden rapporten, werd næt gewerkt.

*

| Т | | Overzi | Overzicht der Goudmunting van 1813—1816. | n 1813—1816. | Bi | BIJLAGE H. |
|-----------------------------------|--|---|---|---|--|---|
| ijdschr. Ind. | Datum waarop de Resident ½ gouden ropijen verzond. | Volgnummer van de partij. | Datum waarop, en van wien Zwekkert goud ter munting ontving. | Hoeveelheid en soort goud. | Datum aflevering. | Halve gou- den ropijen. |
| v. T. L. en Vk., deel LI. afl. 1. | 14 Augustus 1813 18 Maart 18 Maart 19 April 20 Mei 12 November 21 " " 1815 24 " " 1815 24 " " 29 Februari 24 " " 29 Februari 24 " " 29 Mei 25 Mei 27 " " " " " " " " " " " " " " " " " " " | 1st Cohnage 2d & 3d 4th 5th 5th 7th 7th 1th 12th 13th 15th 15th 15th 15th 15th 15th 15th 15 | tuns 1813 1-st Cohnage 2 1814 4th 2 1815 5th 3 1816 6th 3 1817 7th 3 1818 15 15 Nov. 1814 ontv. van I. Deans Marian Scott & Co. 2766 3. Stoffsond 1818 | 334.15 reals. ? 14 Nov. 276.6 Stofgond 5 Dec. 331.12 gend in baren 30 Jan. 35.24 Stofgend 6 Febr. 55.24 Stofgend 27 149.36 Stofgend 27 27 | 14 Nov. 1814 5 Dec 30 Jan. 1815 6 Febr 27 20 Maart 2 | 7. 7. 1246 1159 1159 1159 1159 1159 1159 1159 115 |
| 6 | Volgens re (*) Volgens r De getalle op 27/12 | ipporten van 55 A apport van 31 Ji in de laatste 1814 en 6/2 1815, di | Volgens rapporten van 25 Aug. Verkte men toen nog aan dezel 3 partijen, zoodat de zending van 12 Aug. daarop moet slaan. Do geeallen in de laatste kolom tusschen haakjes, zijn berekend naar een gemiddelde van partijen met hoog en laag gehalte op 27/12 1814 en 6,2 1815, dus slechts bij benadering juist. | artijen, zoodat de zending r een gemiddelde van par | van 12 Ang. daa tijen met hoog | rop moet slaan. en laag gehalte |

Proclamatie van 9 April 1813, opgenomen in de Java Gov^t. Gazette 10 April d.a.v.

The increasing depreciation of the old Batavian Paper Currency enz. (betreft de uitgifte van nieuwe crediet-brieven tot een bedrag van \$ Sp. 250.000).

The introduction of a respectable Colonial Coinage is considered by Government to be of the first importance, and the public will perceive by a separate Proclamation of this date, that the new Java Rupee has been established from the mint at Sourabaya and will be issued from the Treasury at Batavia in payments after the 1st May. A Gold Coinage is also in contemplation, and when ever it may be practicable to re-establish the mint at Batavia, it may be expected that a considerable quantity of the smaller coins will be thrown in the market.

It will certainly be desirable to withdraw from circulation the whole of the copper lumps as soon as their place can be supplied with a more regular coinage, and until a sufficient number of copper duits to answer the purpose can be obtained, it has been resolved as a provisional measure to introduce a coinage of Tin, with a fair intrensic value, but not actually rendering it an object for exportation. The tin duits will answer the immediate purposes of exchange, and may be replaced hereafter, whenever a more convenient circulating medium is obtained.

In order to prevent, enz: (zonder belang). (De cursiveeringen zijn van mij. M.)

NB. De halve gouden ropijen, zijn evenmin als de halve zilveren ropijen bij proclamatie gangbaar verklaard.

Proclamation.

Whereas the Honorable the Lieutenant Governor in Council has been pleased to re-establish the Silver Coinage at Sourabaya, and to coin a new Java Rupee, of the same standard as the former Java Rupees, and bearing an inscription in the Arabic character on the one side, and in the Javanese character on the other; Notice is hereby given, that the same is declared to pass current, and to be legal tender on the Island of Java and its dependencies, at the rate of 30 Stivers for each Rupee, and it is hereby declared, that any person found guilty of counterfeiting, clipping, or other wise debasing the said coin, shall be subject to such penalties and punishments as are allready enacted, or may hereafter be enacted for such offences.

Specimens of the new Java Rupee are deposited in the Treasuries of Batavia, Samarang and Sourabaya.

That no person may plead ignorance hereof, this Proclamation is directed to be published in the English and Dutch languages in the Government Gazette, and to be translated into the native languages, and affixed at the usual places at Batavia, Samarang and Sourabaya.

Dated in the Council Chamber at Batavia this 9th day of April 1813 by me the Lieutenant Governor of the Island of Java and its dependencies.

(w.g.) T. S. Raffles.

By order of the Honorable the Lieutenant Governor in Council

(w.g.) C. Assey. Sec. to Gov^t.

No. 229

To C. Assey Esq^{re} Secretary to Government

Sir

I have to forward the impression on wax of the die cut for one face of the Gold Half Rupers, in which the Hon'ble the Lieutenant Governor in Council will observe a small variation from that of the Silver coin, in the Substitution of the date of the Christian aera for the Star.

This is done at the suggestion of the Mintmaster, who observed, that if the dies were in all respects the same, the silver coins might be gilt, and passed on the unwary for gold.

The small quantity of gold formerly reported to be tendered, has been received, and will be coined into half rupees, one of which will be forwarded for approval, and proof of the assay.

The reason for striking half, instead of whole Rupees in gold, is, that the smallness of the quantities usualy tendered, will not afford so large a sum as 16 Rupees for proof of the essay, which reason will, I hope be thought sufficient.

Mr. Zwekkert begs have to suggest the measure of publishing an advertisement notifying the permission given to Individuals to have Gold coined in the Mint which I beg to submit to the consideration of the Hon'ble the Lieutenant Governor in Council.

Gov^t House Sourabaya 17th July 1813. I have the honor to be Sir your most obedient Humble Servant (w.g.) Alex. Adams. R^t.

(In margine stond) The variation is approved and the (told coinage, is to be made accordingly agreeably, to the enclosed impression.

By order (w.g.) C. Assey. Secr. to Govt. 31 July 1813.

N.B. De cursiveeringen zijn van mij. M.

3

No. 256.

To C. Assey Esq^{re} Secretary to Government.

Sir,

I have the Honor to enclose a Half Gold mohur of the first Gold Coinage, and to be

Sir

Gov^t. House Sourabaya Your most obedient Humble Servant

14th August. 1813.

(w.g.)Alex. Adams. Rest.

(In margine stond) Acknowledged and approved.

By order

(w.g.) C. Assey. Secr. to Gov^t.

23 Augst

BIJLAGE M.

(Zonder No.)

To His Excellency T. S. Raffles. L^t. Governor of the Island of Java and its Dependencies. &ct. &ct. &ct.

Honorable Sir,

I have the honor, to submist to your Excellency, the account current of the Gold and Silver mint, bearing date the 13th August 1813, likewise an other account current of a private concern dated the 14th of August 1813.

Sourabaya the 14th of August 1813, Honorable Sir Your Excellency's obidient dateful Servent

(w.g.) J. A. Zwekkert. Ess. & M. M.

N.B. De Rekeningen Courant werden niet aangetroffen. Spelling voor rekening van Zwekkert. No. 316

To C. Assey Esq^{re} Secretary to Government

Sir.

A certain proportion of Half Rupers, in Silver, being convenient in small payments I beg to know if the Mintmaster may be permitted to strike some; the size being that of the Half Gold Mohur, and the impression the same as that of the Silver rupee.

Gov^t House Sourabaya 13th Oct. 1813 I have the Honor to be
Sir
Your most obedient
Humble Servant
(w.g.) Alex. Adams Rt.

(In margine stond) Approved & authorized.

By order (w.g.) C. Assey Secr. to Gov^t. 24 Oct.

De cursiveeringen zijn van mij. M.

BIJLAGE O.

No. 130

To Charles Assey Esqre

Secy to Government

Sir,

In obedience to the instructions contained in your letter of the 15th ulto I have the honor to inform you, that the whole disbursements in account of the mint have ceased from the 1th of this month. The arrangements made for the care of the machinery and Buildings are as follows: (volgt regeling). The Copper, and Gun metal which have been melted but not converted into coin, have been sold for ready Silver money at a very handsome price. The steel and iron: (volgt regeling daaromtrent). A large monthly (hier is een woord uitgevallen, vermoedelijk "rest") of Gold being still on hand when the instructions of Government were received, I have been obliged to permit the Mintmaster to Coin the quantity of metal in hand, and I would further very respectfully recommend to Gov^t, to permit the Gold coinage to proceed.

Mr. Zwekkert, the present Mintmaster offers to Supperintend the Coinage on the present footing without receiving any salary and contenting himself with the seignorage being allowed the use of a small part of the present machinery. This arrangement would prove a great convenience to the public at a time when coin is searce and gold bullion falling considerably in price. The buildings and machinery would at the same time be less likely to suffer from filtering and dilapidation by the presence of the Mintmaster. For these reasons I again beg with much deference to recommend the arrangement.

Sourabaya 3th August 1815. (In margine stond) I have the honor to be
Sir
your most obedient Servant
(w.g.) J. Crawfurd
The coinage for Individuals
at the standard lately ordered
has been approved by Gov^t
By order
(was geparapheerd door C. Assey.)

BIJLAGE P.

No. 35

To Charles Assey Esqre Secretary to Gov^t Batavia.

Sir.

I have the honor to forward a Silver Ruper of the 6th Coinage for Individuals, with an amount of the same.

Sourabaya 29th February 1816 I have the honor to be
Sir

your most obed^t Serv^t
(w.g.) W. Ainslie.

Resident.

N.B. De opgave van het gemuntte bedrag vond ik niet. M.

Besluit Commissarissen Generaal. 1 November 1816 No. 29.

In aanmerking genomen zijnde 1° het belang dat er voor den Lande en de Ingezetenen van deze gewesten gelegen is in een gestadige aanmunting van gouden en zilveren speciën voor rekening van den Lande, en mede van Particulieren.

2º dat met de aanmunting niet kan worden gewacht tot dat de nieuwe standpenning zal kunnen worden aangemaakt maar dat inmiddels met het aanmunten der gouden en zilveren ropijen weder behoort te worden voortgegaan.

Is goedgevonden en verstaan:

President en Raden van Finantien aan te schrijven gelijk aan hun aangeschreven wordt bij dezen, om de noodige orders te stellen dat de Muntmeester te Sourabaya voortga met het aanmunten van gouden en zilveren ropijen, op den thans geregelden voet. en zulks in zoodanige hoeveelheid als President en Raden van Finantien zullen bevinden dienstig en noodig te zijn voor rekening van den Lande, met vrijheid tevens, om ook voor rekening van bijzondere Ingezetenen die daartoe hunne specie reeds hebben gegeven of daarvoor mogten geven, op gelijke wijze ropijen te slaan.

(Copie naar het concept. M.)

Geheim Besluit ('ommissarissen Generaal 24 Juny 1817. La A.

. werd besloten.

- 1º (dat dadelijk zoude ophouden het munten van gouden en zilveren ropijen op het bestaande allooi.)
- 2º dat de zilveren ropijen verstaan zullen worden, gemunt op 9 penuingen 12 greinen.
- 3º dat de gouden ropijen voortaan zullen worden gemunt op 18 earaat.
- 4º dat zal onderzocht worden of zonder verlies voor den Lande de reeds op het vorig gehalte gemuntte gouden en zilveren ropijen kunnen worden vermunt op het gehalte bij 2º en 3º bepaald.
- 5° (zonder belang.)
- 6º (Bij dit art. werden de salarissen der Munt beambten vastgesteld (met behoud van de hun toegelegde pcts van den muntslag voor partieulieren) en gerekend te zijn ingegaan met den dag, waarop de vermunting voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement een aanvang had genomen.)

(Copie naar het Concept. M.)

Geheim Besluit Commissarissen Generaal. 27 Juny 1817 La. A.

(Uit den aanhef blijkt dat van af 16 December 1816 ¹) tot 22 April 1817, vermunt was 11650 mark zilver. waarop ruim 20 ⁰/₀ verloren werd, zoodat het verlies veel grooter was dan C. C. G. zich hadden voorgesteld. Naar aanleiding daarvan werd besloten:)

1º dat alle aanmunting van goude en zilvere munt voor rekening van den Lande op ontvangst dezes zal cesseeren, tot nader dispositie.

2º. en 3º. (Zonder belang.)

4°. dat President en Raden van Finantien zullen worden aangeschreven, zooals geschiedt bij dezen, om onverwijld na te gaan hoeveel der nieuwe voor het Gouvernement aangemuntte goude en zilvere ropijen in de onderscheidene kassen voorhanden zijn, en te zorgen dat dezelve zooveel mogelijk in kas werden gehouden.

5°. (Zonder belang.)

6°. dat Provisioneel de bepaling der bezoldiging der beambten van de munt, bij Besluit van den 24°n dezer La. A. art. 6 geschied, buiten werking zal blijven.

7º, enz.

(Copie naar het concept. M.)

¹⁾ Vermoedelijk is dit de datum van de eerste storting in 's Lands kas.

No. 83.

Sourabaya 23 Augustus 1817.

Aan Hunne Excellenties
de Commissarissen Generaal
van Nederlandsch Indië.

In de jongst verweken maand vond ik mij vereert met den outvangst van het Secreet Besluit van Uwe Excellentien van den 24^{cn} Juni L^a A, en tegelijke gewierd mij dat van den 27^{sten} daaraan, almede gemerkt L^a A beide betrekkelijk de munt, en de in dezelve van de uit Europa outvangene zilveren baren geslagene Ropijen. Ongesteldheid van den Muntmeester enz. enz. (zonder belang) en thans tot die beantwoording treedende heb ik de eer te noteeren:

- 1º Op den ontvangst van de order, is de munt opgehonden met het slaan van zilvere en goude Ropijen, en zulks tot nader order.
- 2º Met onderlinge assistentie van den auderen, is door den Muntmeester en mij geformeerd, eene aantooning van de verwerkte zilvere baren uit Europa aangebracht,

Deze aantooning enz. enz. (zonder belang).

Voorzeker, maar niet dan door gestadigen aanvoer van zilver van hoog gehalte nit Europa, want het zilver dat men meestal (buiten het ('ijry (sie) zilver dat van ('hina

¹⁾ Lees .. voor rekening van het teg. Gouv'.

komt en waarvan de hoeveelheid zeer gering is) in deze Colonie aanbrengt, is steeds beneden het gehalte van de Ropij, ja zelfs loopt het zelden boven de 9 penningen, waardoor het hooge gehalte van de munt zeer in het nadeel van Particulieren zijn zal, daar degeene welke van tijd tot tijd, thans nog wat zilver laten vermunten dan geheel daarvan verstoken zullen zijn.

Voorts doet zich nog deze zwarigheid op; om enkel de nieuw geslagene Ropijen te vermunten; dat buiten de hoeveelheid geslagen voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement, sedert deszelfs Jongste weder vestiging in Indië. gedurende een gedeelte van 1815 en het geheele jaar van 1816 Ropijen voor rekening van Particulieren zijn geslagen, van hetzelfde gehalte van 10 penningen, hetwelk het zeer moeilijk zoo niet onmoogelijk maakt om alle die Ropijen in te wisselen en uit de wandelingen (sic) te brengen gelijk men zelve zich thans bereids vergist met de Ropijen in dit jaar geslagen. Wel is waar men zoude (daar het jaargetal zulks aanwijst) kunnen oproepen alle bezitters van Ropijen in 1815 en 1816 1) (die in 1817 zijn gemunt met den stempel van 1816) om deze tegens den Nederlandschen standpenning te komen verwisselen, doch men mag zeker stellen dat hieraan slechts gebrekkig zal worden voldaan. Het jaartal staat op de zilvere ropijen niet in cijfer letters uitgedrukt (sic) maar staat daarop in de Inlandsche talen bekend, dengeenen, welke nu die talen niet magtig is, voldoet (met den besten wil ook van het tegendeel) niet aan de oproeping of uitnoodiging.

Mogte het de intentie zijn enz. (cenige paginas vol, zonder eenig belang.)

> De Prov. Fung^d. Resident van Sonrabaya (w.g.) P. H. van Lawick van Pabst,

Hier ontbreekt blijkbaar een woord, of er zou moeten staan "van 1815 en 1816"

La. G. Opgave van het door den Muntmeester sedert primo December 1816 tot ult^o. Juni dezes jaars gedeklareerde op het geld voor Rekening van het Gonvernement gemunt, en de lasten welke hij heeft moeten dragen. Het gedeklareerde bedraagt een Somma van Ropijen 15.698: 5.

| pijen | • | | • | . 15.698; 5. |
|--|---------|-----------------|---------------|---------------------------------------|
| DE GEDANE UITGAVEN. | | 1 | | |
| 1/2 Percent voor den Adjunc | t. R | .1299 | 25 | |
| Aan de Vijlders betaald voor he | | | | |
| vijlen van 259.969 Ropijen à d | le | 0.00 | | |
| 100 ps. à 10 Stuivers | . " | 866 | $16^{3}/_{4}$ | |
| Tractementen sedert pro. Decen | | | | |
| ber 1816 tot ultimo Juli 181 aan den Boekhouder | 1 | 640 | | (80) |
| Omnighton | . " | 256 | 1 77 1 | (32) |
| The second secon | " " | 99.1 | '' | (48) |
| " Twoodon | • 77 | 169 | <i>"</i> | $\binom{10}{24}$ |
| " " INKOOPEN. | . " | | " | () |
| Juni 1817 voor houtskoolen à 51 | /. | | | |
| Duit de Kranj ^s | | 184 | 71/2 | |
| voor 4 Smits | . 77 | 991 | | 8 Str. per dag |
| voor 24 Werksvolk | . , | 672 | " | 4 , , , |
| voor 6 Kroesemakers. | . ,, | 160 | | 4 " " " |
| voor $3^{1}/_{2}$ picol ijzer à de pic | ol 📗 | | " | |
| 14 ropij | . ,, | 49 | ,,, | |
| voor $1^1/_3$ picol staal à de pic | ol | | i | |
| 24 ropij | . " | | // | |
| voor 7 picol zout | . " | | 14 | |
| voor 7 , tamarinde . eenige potten en brandhout 8 | " | 20 | | |
| voor padijkaf en rood aarde | xe " | $\frac{30}{12}$ | 1 | |
| Het kostende van 112 ps. vijle | • 77 | 12 | 77 | |
| sedert pro. Dec. 1816 tot ult | 0 | | | |
| Juni 1817 verbruikt. | | 123 | 6 | " 5.192:9 ¹ / ₄ |
| | " | | - | $\frac{n}{102.02/4}$ |
| Ropijen . | | | | 10.405:253/4 |

SOURABAYA, den 23 Augustus 1817.

**De prov. fungd. Resident van Sourabaya,
(w.g.) P. H. VAN LAWICK VAN PABST.

N.B. Waarom de tractementen tot ulto. Juni loopen weet ik niet.

EEN EN ANDER OVER KRSNA

en de Krsna-basreliëfs op Java.

Inleidende Onderzoekingen

DOOR

J. KNEBEL.

But volumes instead of pages, would be necessary to contain the thousandth part of the tables connected with the romantic history of Krishna.

Edward Moor, The Hindu Pantheon, London 1810.

In de eerste plaats ga ik u navertellen wat eens gedicht werd door Wyâsa, die geïnspireerd werd door Brahma zooals Suta, de asceet, het eens verhaalde aan Koning Parîkṣit.

En dat ik dat navertellen kan, heb ik te danken aan den geleerden Hauvette-Besnault, die de Wisnu-purâna overzette in het Fransch.

De nederdaling van Kṛṣṇa wordt ingeleid met de tocht van Wasudewa en zijne jonge vrouw Dewakî van Mathura naar huis.

Kamsa, de broeder van Dewakî nam de leidsels van hare paarden, aan het hoofd van een escorte van verscheidene honderden gouden wagens, 400 olifanten, een en een half myriade paarden, twee maal zes honderd wagens, twee honderd rijk-uitgedoste slaven, als bruidsgift van Çûrasena aan zijne dochter — onder het klinken van schelpen, trommen, tamboerijns en bekkens.

Tijdschr Ind. v. T. L. en Vk., deel LI. afl. 2.

Terwijl hij de leidsels hield, daalde een stem neder tot Kamsa: "het achtste kind van haar, die ge thans leidt, zal u den dood brengen, onzinnige."

Toen wierp zich Kamsa op zijne zuster, greep hij haar met de eene hand bij de haren. en zwaaide met de andere een zwaard.

Door Wasudewa tegengehouden lief hij af: — wat de geheimzinnige stem u gezegd heeft. Kamsa, geldt niet haar, maar hare zoons: ik zal ze u uitleveren.

Dewakî bracht, van jaar tot jaar, op het juiste tijdstip, acht zoons en één dochter ter waereld.

Zijn eerstgeborene, Kartimat, werd door Anakadundubhi (Wasudewa), volgens belofte naar Kamsa gebracht, maar deze snauwde hem toe: neem den jongen maar weer meê; van hem heb ik niets te vreezen; aan je achtsten zoon heeft het lot den slag toegedacht, die mij neervellen zal.

Op dit woord van den man met de ontembare ziel werd het jongske door zijn vader weer huiswaarts gebracht.

Het was aan Kamsa door den gelnkzaligen Nârada ontvouwd, dat Nanda, de andere herders van het Park, Wasudewa en de andere Wṛṣṇi's. Dewakî en de andere vrouwen van het ras der Yadu's, zoovele godheden waren, en dat Wiṣṇu zou geboren worden uit Dewakî, om hem, Kamsa, te vernietigen.

En toen nam hij Wasudewa en Dewakî op als gevangenen in zijn paleis en liet hunne voeten in ijzers slaan.

En telkenreize dat er een zoon geboren werd uit Dewakî werd die ter dood gebracht, uit vrees, dat 't Ajana (Wiṣṇu) was. 1)

Toen bracht Kamsa, met hehulp van eene menigte daemonen, Pralamba, Baka, Tsanura, Trinawaita, Agha, Wustika, Arista, Dwiwida, Pûtanâ, Keçin, Dhenukâ, Bhana,

¹⁾ Kamsa was in een voor-geboorte de daemon Kalanemi geweest, en gedood door Wis₀u. Daarom verklaarde hij den oorlog aan de Yadu's, die beschermd werden door Hari (Wis₀u).

Bhauma en andere Asoera-vorsten dood en verderf over de Yadu's.

De zoon van Ugrasena had reeds de zes eerste kinderen van Dewakî doen ombrengen.

Toen haar een zevende, waarin Wisnu stak, geboren werd, zeî Wisnu tot de Mâyâ van de Yoga: Dewakî draagt een vrucht genaamd Çeşa (Râma), verwijder die uit haar baarmoeder en breng die over in de baarmoeder van Rohinî.

Een gedeelte van mijn wezen incarneerende, zal ik zoon worden van Dewakî; gij zult geboren worden uit Yaçodâ, echtgenoote van Nanda.

De menschen zullen u offeren op allerlei wijze, en op aarde zult ge voor hen zijn Doergâ. Bhadrâkalî. Wijaya, Waiṣṇawi. Kumuda. Çandika, Kṛṣṇâ, Mâdhawi. Kanyaka. de Mâyâ van Nârâyaṇa, Içani. Çarada en Ambika.

Het kind zal men op aarde noemen Samkarcana, omdat hij onttogen werd aan de baarmoeder: Râma, omdat hij een vreugde is voor de waerelden; Bala, omdat hij uitmunt onder de sterken.

En Yoganidrâ, de godin van den mystieken slaap, plaatste de vrucht van Dewakî over in Rohinî.

En Dewakî, opgesloten in het paleis van den koning der Bhodja's, vervulde, als moeder van Wiṣṇu, de geheele woning van Kamsa met den glans van haar reinen glimlach: het is mijn moordenaar — zeî de vorst — het is Hari, die tot haar baarmoeder is ingegaan, want nimmer vertoonde ze zich als op dit oogenblik.

En daar werd een zware strijd gestreden in zijn gemoed; maar hij zag af van zijn misdadig plan; hij zou de geboorte van Hari afwachten, niet zonder verdubbelden haat.

Waar hij zat of stond, hetzij hij at of liep. overal zag hij Hrsikeca (Wisnu) en niets anders dan hem.

En Brahmâ en Çiwa en Nârada en de andere Muni's met de Dewa's en hun gevolg loofden den schepper van al het goede, den Puruṣa, wiens natuur de negatie van de natuur der waereld, de essence van het ware is, en keerden daarna naar den hemel terug.

En te middernacht werd Wisnu nit Dewakî geboren: het wonderkind met lotusoogen, met vier armen, gewapend met schelp, knots en diskus; de borst versierd met de Çriwatsa en het Kanstubha-juweel om de hals, en gedost in een geel kleed.

En Anakadundubhi (Wasudewa), de oogen gespalkt van bewondering, op het aanschouwen van Hari (Wiṣṇa), die zijn zoon geworden was, vierde de nederdaling van Kṛṣṇa met eene schenking van tien duizend koeien aan de Brâhmanen.

En hij vereerde en loofde den jonggeborene als den Puruşa zelven, als hoogste godheid..... al bevende bij de gedachte aan Kamsa.

En Dewakî bad, dat de tweede zoon van Ugrasena het niet vernemen mocht, dat hij geboren was uit haar; ze bad, dat hij, de ziel van het heelal, zijn bovennatuurlijken vorm in zich-zelven mocht doen terugkeeren, opdat hij, Kamsa, het niet merken zou.

En zie, als werking van zijn magisch vermogen, werd hij, onder de oogen zijner ouders, een gewoon kind.

En op het oogenblik dat Wasudewa, geïnspireerd door Bhagawat, zich gereed maakte, om met zijn zoon de kraamkamer te verlaten. werd Aja (de Ongeschapene) geboren uit de echtgenoote van Nanda.

En aan de wachters der poorten was alle bezinning ontnomen, en een diepe slaap daalde nêer op de inwoners van de stad, en wat met grendels en ijzeren bouten gesloten was opende zich op de nadering van Wasudewa met Kṛṣṇa in zijne armen, evenals de nevelen wegzwijmen voor de opkomst van de zon.

En Çeşa beschutte hen onder zijn koppen, en Indra regende, en de zuster van Yama, de rivier met hare diepe wateren, waarvan de voortspoedende massa in schuimenden golfslag werd voortgestuwd, verleende hun een veiligen doorgang, evenals voorheen de oceaan verleend had aan den gemaal van Çrî.

Bij zijn aankomst in het park van Nandi, vond Wasudewa de herders bedwelmd onder den invloed van Nidrâ (de godin van den mystieken slaap); hij leî zijn zoon neêr op het bed van Yaçodâ; nam haar dochter vandaar meĕ bracht die thuis en legde haar neer op het bed van Dewakî.

Daarop deed hij zich zelf de voetboeien weêr aan en werd gevangene als voorheen, terwijl Yaçodâ, afgemat en bezwijmd onder den invloed van Yoganidrâ. zelfs niet wist van welk geslacht het kind was, dat ze gebaard had.

En het vrouwenverblijf werd van bniten bewaakt als te voren. Op het eerste gerucht, dat door de wachters vernomen werd, stonden ze op, spoedden zich naar den koning der Bhodja's, en kondigden hem de bevalling van Dewakî aan.

Vol ontzetting, de haren in verwarring, liep hij met wankelende schreden maar de kamer van Dewakî.

En Dewakî riep hem toe: het is een meisje, dood haar niet. o Vorst.

Maar hij greep het kind bij de beenen en meende het te slingeren tegen een steen.

Maar het ontsnapte aan zijn greep, en steeg als godin het luchtruim in, als de achtarmige zuster van Wisnu, gewapend met boog en speer, met pijl en schild, met zwaard en schelpklaroen, met diskus en knots.

Vereerd door de Siddha's, Carana's, Gandharwa's, Apsara's, Kinnara's en slangen, met offeranden en gezang.

En de stem van de godin sprak:

»Waartoe mij te treffen, waanzinnige? Weet, dat reeds geboren is die uw leven zal doen eindigen."

En toen ze dat gezegd had, herwerd ze de (gelukzalige) godin, de gelukzalige Illusie.

En Kamsa was met stomheid geslagen, en hergaf de vrijheid aan Dewakî en Wasudewa; deed belijdenis van zijne wandaden, en. badend in tranen. omvatte hij de voeten van zuster en schoonzuster en smeekte om vergiftenis.

En ze schonken hem vergiffenis.

Toen keerde Kamsa terug; riep zijne raadsvergadering bijeen, en vertelde, wat de godin van den mystieken slaap hem gezegd had.

En de vijanden der goden, de daemonen, toegevende aan hunne verblinding, zeiden: "Daar men ons den oorlog verklaart, zullen we steden, dorpen en parken doorkruisen, en, van heden af aan, alle kinderen afmaken, die tien dagen of daar beneden oud zijn. Wat zullen de goden tegen ons uitrichten! De lafaards.die al beven op de enkele geluidstrilling van je boog-pees!

Laten we, o vorst, onze krachten vereenigen ter vernietiging van de Brâhmanen, die de Weda opzeggen; van de asceten die de offeranden leiden; van de koeien, die de plengoffers verschaffen.

Hij. Hari, is de chef van alle goden en de de vijand der daemonen; hij woont in eene geheimzinnige diepte; hij is de wortel van alle goden, zoowel van Çiwa als van Brahmâ met zijn vier gelaten.

Het middel om hem te bereiken is het treffen der Rsi's. En meegesleept, zond Kamsa daemonen naar alle punten van den horizon, belust als ze waren op moord, en naar willekeur veranderende van gedaante. — en hij trok zich terug in zijn paleis.

* *

Toen werden door Wasudewa de Brâhmanen samengeroepen, om alle formulen van benedictie uit te spreken, en reinigingen en heilige ceremoniën te verrichten bij de geboorte van zijn zoon.

En de zangers hieven liederen aan, en bekkens en trommen klonken en rommelden keer op keer.

Het park, de poorten, de binnenhoven en de huizen werden gereinigd en versierd, en vlaggen en wimpels wapperden overal. Koeien, stieren en kalveren werden gewreven met gember en olie en bovendien gesierd met pauweveeren, met gouddoorstikte kleedjes en guirlandes, en ze schitterden en tintelden onder het geflonker van veelkleurig gesteente.

De herders, uitgedost in feestgewaad, boden offeranden aan. En ook de herderinnen schikten zich op, om te deelen in de vreugde over de bevalling van Yaçodâ.

En allen riepen de bescherming in van den jonggeborene en ze besprenkelden hem met een mengsel van gemberpoeder, olie en water.

En alles werd door den grootmoedige Nanda beantwoord met eene uitdeeling van kleederen, sieraden en vee in grooten getale aan hen, aan Sûta's, Mûgadha's (¹) en aan de Bandins.

Toen nn Nanda het park had toevertrouwd aan de bewaking van eenige herders, trok hij naar Mathura en betaalde aan Kamsa zijn jaarlijksch tribuut.

Daarna ontving hij een bezoek van Wasudewa met zijn vaderschap op zoo gevorderden leeftijd, van een zoon (die de zijne niet was), en hij eondoleerde Wasudewa, die zijne kinderen bij Dewakî had moeten afstaan aan de moordlust van Kamsa, en nu zijn dochter (die de zijne niet was) had moeten zien opstijgen ten hemel.

En daarop ried Wasudewa aan Nanda niet langer bij hem te toeven, omdat er in het park vreemde verschijningen werden gezien.

*^>

En onderweg zei Nanda tot zich-zelf: dat waren geene ijdele woorden, die de zoon van Çura tot me sprak omtrent dreigende verschijningen.

Op last van Kamsa waarde de vreeselijke Pûtanâ door steden, dorpen, parken en andere plaatsen, om den dood te brengen aan de pas-geborenen.

En zoo daalde ze ook neer in het park van Nanda, in den bedriegelijken vorm eener vrouw, die over alle gracie te beschikken had, en in het meest elegant en rijk toilet.

⁽¹⁾ Súta's en Mâgadha's zijn barden en troubadoers.

en ze lonkte de herders en herderinnen toe met zoo'n betooverenden lonk, dat ze meenden de schoone Laksmî te aanschouwen, die zich getooid had ter ontmoeting van haar gemaal.

En hij, die de boosheid nitroeit, en die zijne oneindige macht gehuld had in den vorm eener zuigeling, berkende haar als de moordenares van pasgeboren kinderen.

Hij, de ziel van al wat beweegt en onbewegelijk is, hij sloot de oogen, en toen nam ze hem op. den oneindige den god wreker. zooals een waanzinnige eene slang zon aanvatten, die hij aanzag voor een kabel.

En ze gaf hem hare reusachtige borsten, die zwollen van giftige melk, en de gelukzalige vatte ze met beide handen en neep ze zoo geweldig, dat er, met de melk, de levensgeesten aan werden ontperst.

En stervende, woelde ze en wrong zich en gilde, dat de hemel met zijn planeten en de hel en de tien hemelstreken er van weerklonken als het ratelen van een donder, en ze wentelde ter aarde in hare natuurlijke gedaante met vermorselden boczem, gapenden muil, verwarde lokken, met uitgestrekte armen en beenen, smakkende naar lucht, en in haar val ontwortelde haar ontzaggelijk lichaam het geboomte over eene onmetelijke nitgestrektheid.

En eene rilling van ontzetting voer door de harten der herders en herderinnen, toen ze daar de kleine rustig zagen spelen op het lijk van de rakṣasî.

En ze grepen hem, omwuifden hem met koestaarten, baadden hem in koeien-urine; teekenden hem en zich zelven op handen en andere ledematen met het initiaal-teeken der incantatie, en bevalen elk der ledematen van kruin tot voetzool aan, in de bescherming der goden.

En het lijk werd met bijlen in stukken gehakt. me_t hout overdekt en verbrand, en daar steeg een geur als van aloë op uit de rookwolken, want de zonden van Pútanâ waren door Kṛṣṇa geabsorbeerd.

Toen, in tegenwoordigheid van de Brâhmanen, onder zang

en muziek, en het opzeggen der mantra's, de consecratie van Kṛṣṇa was afgeloopen, leî Jaçodâ haar zoon te slapen, en in beslag genomen door de ceremonie en het wisselen van eerbewijzen, hoorde ze het schreeuwen niet van haar kind, dat, met de beenen in de lucht. huilde om de borst.

En, al spartelend, trapte hij de kar omver, waaronder hij was te slapen gelegd. — zoodat de wielen werden verbrijzeld en al het vaatwerk, met verschillende vloeistoffen gevuld, door elkander werd gegooid.

Maar dat kon dan toch het kind niet hebben gedaan!

Meenende, dat er een booze geest rondwaarde liet de moeder hymnen voordragen door de Brâhmanen en gaf haar kind de borst.

En de Brâhmanen richtten een plengoffer aan van kuçagras en water.

En het kind werd gebaad in gewijd water en stanzen opgezegd van Rg, Sâma, en Yajur, en (het water werd) vermengd met kruiden, die eene heilzame kracht hadden.

Eens op een dag, werd de klein Kṛṣṇa, ondanks zijn leeftijd zoo zwaar geworden. dat zijn moeder hem niet meer op de heup dragen kon, door haar neergezet op den grond, en ging ze aan haar werk.

En zie, toen nam de daemon Trinawarta, die in dienst was bij Kamsa, de gedaante aan van een wervelwind, en sleurde den knaap weg van de plaats, waar hij zat.

Het park was één stofwolk en de bewoners verblind door de stof.

Maar Trinawarta, die Kṛṣṇa meevoerde in de lucht, kreunde onder het zware wicht van zijn last, die hem bij den strot gegrepen had. en met uitpuilende oogen, en verwarde klanken rochelende, viel hij ontzield met het kind néer in het park.

Neerploffende op een rotsblok, spatte het lichaam van het monster in flarden, terwijl Kṛṣṇa, gezond en wel, door de vrouwen werd opgenomen en neergelegd aan de borst van zijne moeder, die in bewondering wegdroomde neerblikkende op haar kind.

Op uitnoodiging van Wasudewa. was Garga, purohita der Yadu's in het park van Nanda gekomen. en deelde hem meê, dat Kamsa argwaan had opgevat, omdat hij zich de woorden herinnerde van de dochter van Dewakî: het achtste kind van Dewakî zal geen dochter zijn.

...We zijn hier heelemaal alleen'' — zeî Nanda — ..je zou me zoo'n genoegen doen de ceremoniën te leiden voor de tweemaal-geborenen en den zegen uit te spreken."

"De zoon van Rohiņî" — zeî de asceet — "zal Râma heeten en Bala om zijn buitengewone kracht en Samkarcana, omdat de Yadu's, door hem, niet langer onderling verdeeld zijn.

De andere, die reeds onder drie kleuren, wit, rood en geel verschenen is, heeft nu het zwart aangenomen, omdat hij, vóór hij uw zoon was, aan Wasudewa uit eene andere vrouw geboren werd.

Deze uw zoon, o Nanda, is de gelijke van Nârâyaṇa, waak over hem met trouwe toewijding."

Nanda was innig gelukkig, na het vertrek van den asceet. En Râma en Keçawa dartelden op handen en knieën in het park, rolden door den modder en vrolijkten het park op door het klinken van hun rinkelbanden.

De moeders zaten zich te verkneuteren bij 't zien hoe de jongeus dan hier dan daar, zich lieten voorttrekken aan de staarten der koeien.

En ze waren al door in de wêer en hadden geen oogenblik rust met het oppassen der beide jongens; dat ze niet werden gestooten door het hoornvee of werden gebeten, (ze bewakende tegen) vuur, water, vogels en doornen.

En, waar je kwam, kon je de herderinnen wonderen hooren vertellen over den jongen Kṛṣṇa; en wat hij ook voor ondeugends uitvoerde, je kon maar niet boos op hem worden, zoodra je zijn oogen dan weer zag.

En zijn moeder begreep er niets van; alles was haar een droom. Haar kind? Maar dat geloof moet het gevolg zijn van een magische kracht.

Ze had Hari herkend in haar zoon.

Terwijl Yaçodâ bezig was met karmen, al neuriënde de liedjes, die in het park werden gezongen over de groote daden van haar zoon, wierp zich Hari, naar de borst verlangende, op zijn moeder, greep de karnstok en belette haar te karnen. Daarop zette ze hem nêer, en liep naar de melk, die op het vuur stond, en aan 't overkoken was.

Woedend beet Hari zich op de lippen; brak de karmstok; deed of hij huilde en zette zich aan het eten van de boter. die in de woning was weggestopt.

Toen ze de kokende melk van het vuur genomen had, kwam Yaçodâ wêer in huis, en bevroedde, bij het zien van de gebroken karnstok, dat dat 't werk was van haar zoon.

Zij kwam met een stok op hem af. maar hij liep weg, en zij hem na.

Eindelijk kreeg ze hem te pakken en wilde hem vastbinden aan het karnvat.

Maar het touw, waarmêe ze hem bond, was twee vingers te kort, — nog een stuk en nog een stuk, maar hoeveel stukjes ze ook aan mekaar bond, het touw bleef twee vingers te kort.

De herderinnen proesten het uit en Yaçodâ lachte mêe, maar toen Kṛṣṇa zag, dat zijn moeder uitgeput was, kreeg hij medelijden met haar en bond zich zelf aan 't karnvat vast.

En terwijl zijn moeder geheel in beslag was genomen door huishoudelijke zorgen, kreeg Kṛṣṇa twee ardjuna-boomen in de gaten — — —

* * *

Deze boomen waren oude Guhyaka's, zonen van den god des rijkdoms, Nalakubera en Wanigrima, die zich in een fraai boschaadje van de Kailasa hadden te buiten gegaan aan sterken drank, — waarom ze door rsi Nârada vervloekt waren, en veranderd in ardjuna-boomen.

Kṛṣṇa kroop, met het karnvat achter zich, tusschen de boomen door, die met een geweldigen slag neerstortten op de aanraking van den almachtige. En de Guhyaka's loofden hem, den Bhagawat, die daar vastgebonden was aan het karnvat, en toen hij ze vriendelijk had toegesproken, zond hij ze met eene vermauing van zich. — en nadat ze herhaalde malen in een cirkel om hem waren heengegaan en voor hem gebogen hadden, namen ze afscheid van den Heer, die aan het karnvat gebonden was, en togen naar het Noorden.

* *

Algemeene ontsteltenis over het omvallen der boomen! Wie kon dat gedaan hebben? Dat moest door den hemel zelf gewrocht zijn! Maar de kinderen hadden gezien, dat Kṛṣṇa, aan het karnvat gebonden. er zich tusschen door gewrongen had, en dat hij ze had doen omvallen; en ze hadden ook twee mannen gezien.

En Nanda, van zijn schrik bekomen. maakte Kṛṣṇa los. die wêer een verrukking was voor de bewoners van het park, door zijn zang, zijn dans, zijn kattekwaad enz.

Maar na alles, wat er zoo al was voorgevallen, bestond er wel aanleiding voor Upananda, een herder rijk in jaren en ervaring, om ze te wijzen op alle booze verschijningen, die zooal in het park hadden plaats gehad.

Laten we liever heengaan, en verhuizen naar het bosch van Wyndawana. Van daag nog!

Zoo gezegd, zoo gedaan.

Het vee vooruit; de ouden van dagen, vrouwen, kinderen, huisraad, alle hebben en houden op karren geladen, op marsch; de mannen gewapend met bogen, en uit alle macht blazende op hunne hoornen.

Voorafgegaan door de opgesmukte herderinnen, die de spelen van Kṛṣṇa bezongen, volgden Yaçoda en Rohiṇi, te gelijk met Kṛṣṇa en Rama, luisterende met belangstelling naar de verhalen, waarvan ze het onderwerp waren.

Aangekomen in Wrndawana, bron van genot in elk jaargetijde, werd het emplacement van het park getraceerd.

En groot was de vreugde van Râma en Madhawa, toen

ze Wrindawana, de berg Gowarddhana en de eilandjes van de Yamoenâ zagen.

Eens op een dag, dat Kṛṣṇa en Râma de kalveren weidden langs den oever van de Yamoenâ, kwam een Demon. om hem te dooden.

Hij had de gedaante aangenomen van een kalf; naar Kṛṣṇa herkende hem en wees hem aan Râma, terwijl hij het kalf met een onnoozel gezicht en met kleipe pasjes naderde.

Acyuta pakte het bij staart en achterpooten, slingerde het de lucht in zoodat het neerkwam in den top van een kapitthaboom, waarvan het, onder het vallen, de vruchten atsloeg.

En de kinderen juichten Kṛṣṇa toe, en de goden strooiden bloemen op hem neer.

Op een dag, dat ze hunne kalveren drenkten, stond er een reusachtig dier voor hem: Baka in de gedaante van een vogel, greep Kṛṣṇa met zijn bek en slikte hem in.

Maar het was Baka, of zijn gehemelte tot aan zijn slokdarm gebrand werd; en hij wierp Kṛṣṇa weer uit, zonder hem gekwetst te hebben, maar pikte op nieuw op hem los.

Toen werd Baka. die een vriend van Kamsa was, door Kṛṣṇa aangegrepen en in flarden gescheurd.

En de Sûra's strooiden jasmijn en andere bloemen van het paradijs op Kṛṣṇa, en ze loofden hem met zang, met trom en schelp-klaroen.



Terwijl Kṛṣṇa met zijne kornuiten dartelde in het park, verscheen daar, als zendeling van Kamsa, de daemon Agha, broeder van Baki en Baka; ja, dat is de moordenaar van de mijnen; ik zal ze wreken.

De booze nam de gedaante aan van een reusachtige boa, ter lengte van een yojana; massief als een hooge berg; met een muil, waarvan de onderkaak was neergelegd gelijkvloers met de aarde, en de bovenkaak tot in de wolken stak; met tanden als bergtoppen; een kroft van duisternis in de diepte van zijn bek; een tong als een lange staart; een ademtocht als een scherpe windvlaag en het vuor zijner oogen als een geweldige brand.

Laten we bunnengaan, riepen de jongens, en zien of hij ons verslindt.

En. het oog gevestigd op Kṛṣṇa. treden ze met de koeien binnen in den bek van den asura. maar de râkṣasa verslond ze niet (¹), maar wachtte op de komst van den vijand van Baka. En Kṛṣṇa had deernis met zijne vrienden, die den buik van het monster waren binnengegaan.

En terwijl de goden zich achter een wolk verdekt hadden opgesteld, en het uitgilden, sidderende over Kṛṣṇa, en Kamsa en de andere rākṣasa's zich verkneuterden over de op handen zijnde vernieling van Kṛṣṇa, — vloog Kṛṣṇa in de keel van het monster, zette zich uit, zoodat de adem (van het monster) tot wurgens toe stokte, zijne oogen uitpuilden, en de samengepakte lucht in zijn lichaam den schedel deed barsten en aldus een uitweg vond — en daarmêe ook de laatste levensvonk aan het ondier ontsnapte.

Door de almacht van zijn blik riep hij zijn bezwijmde makkers en de koeien in het leven terug en verliet toen met hen den muil van het monster.

En de Sûra's deden bloemen regenen; de Apsara's dansten; de hemelsche kooren zongen; de muzikanten der hemelen lieten hunne instrumenten hooren; de Brâhmanen hieven hymnen aan en de Gana's jubelden viktorie.

En wat er restte van den boa. droogde uit op den grond van Wrndawana, en diende nog geruimen tijd als schuilplaats bij de spelen in het park.

> * * *

Kṛṣṇa had met zijn broeder de tweede periode der kindsheid in het park bereikt, ze werden geschikt geacht

⁽¹⁾ Een der bas-reliefs van Tjandi Kedaton stelt dit hoofdstuk van de Bhagawata-purâna voor wat mij niet bekend was, toen ik de ruine beschreef.

voor het weiden van het groot vee, en zoo weidden ze de koeien in het woud van Wrndawana.

Gevolgd door Bala en omringd door de herders bespeelde Nadhawa de fluit, en werd het vee heengeleid naar de rivier, die den voet van het gebergte bespoelt.

En de jongens dartelden; deden de gelniden en bewegingen der dieren na; dansten, zongen, worstelden met de herders.

En dartelens moê vleide Râma zich neêr op de knieën der herders, terwijl Kṛṣṇa hem de vermoeienis uit de voeten wreef.

Weer anderen wreven de voeten van den Grootmoedige (Kr), en de geheimzinnige god vermaakte zich, door zijn magisch vermogen verschenen als een herderszoon, als een vulgair wezen onder vulgaire wezens.

Een herder, Çridaman. een vriend van Râma en Keçawa, kwam tot hem en deelde hem mêe, dat niet ver van daar een groot palmen- boseh was, waarin de grond overstrooid was met vruchten.

De toegang daartoe was ontzegd door een zekeren Dhenuka, die daar met een gevolg van andere demonen de wacht hield.

De vrees voor deze eters van menschevleesch voor deze Râkṣasa's, hield menschen, vee en vogelen verre, en maakte van dat bosch een woestijn.

»De heerlijke aroma der vruchten dringt tot ons door; geef ze ons."

Niet zoodra was dat gezegd, of men maakte zich op naar het palmbosch.

Met dat Râma het woud binnen trad, greep hij met beide handen de palmen; sloeg er de vruchten af, evenals een olifant in de volheid van zijn kracht.

Op het vallen der vruchten kwam een demon te voorschijn, in de gedaante van een ezel, die Bala met zijne achterpooten tegen de borst schopte.

Râma greep hem bij de achterpooten, en slingerde hem de lucht in; in zijn val velde hij een palm, die weer een anderen palm en weer een anderen palm vallen deed, alsof zich een orkaan tegen het palmbosch ontketend had.

Daarop aangevallen door alle andere ezels, pakten Kṛṣṇa en Râma ze al spelende bij de pooten, en slingerden ze op de toppen der palmen, zoodat de grond weldra overdekt was met vruchten, demonen-lijken en palmtoppen.

De goden en andere hemelbewoners lieten een regen van bloemen neer; de muziek in den hooge liet zich hooren en hun lof werd gezongen.

En toen aten de menschen de vruchten, en scheerde het vee het gras op de plaats. waar Dhenuka den dood gevonden had.

Eens op een dag, dat herders en vee waren atgemat door de hitte van het jaargetij, en versmachtten van dorst, dronken ze uit de verpeste wateren van de Kâlindî (Yamunâ) en zegen allen levenloos nêer aan den oever.

En de Meester van de Yoga zag ze aan met zijn ambrosiagietenden blik en riep ze allen tot het leven terug.

* *

Ziende, dat de Kṛṣṇa (Yamınâ) bezoedeld was door eene zwarte slang, besloot Kṛṣṇa de wateren te reinigen, en de slang te verdrijven.

Kâliya bewoonde in de Kâlindî (Yamunâ) een meer, waarin het vuur van zijn venijn de wateren deed koken, de vogels, die over haar heenzweefden deed nêerploffen, en al het bewegelijke en onbewegelijke deed wegsterven aan zijne oevers.

De jonge held, gesmukt met de çriwatsa. (¹) en gedost in een geel kleed, ging het meer in; de slang vloog hem aan: beet hem en omwond hem.

Herders, herderinnen, koeien, stieren, zuchtten, kermden, loeiden van angst voor het gevaar, waarin Kṛṣṇa verkeerde.

Criwatsa poil bouclé sur la poitrine de Vichnou ou de Krishna. Lalitavistara, p. 258.

Na een oogenblik van onbewegelijkheid zette Krana zich uit, en ontdeed zich van de windingen der slang, en zij blies naar Hari en bespoot hem met het giftige vocht van haar neusgaten, terwijl Krsna haar aan alle zijden tergde, en zij zich wrong en wentelde om hem te grijpen.

toen de slang was uitgeput, plaatste de Puruşa zijne goddelijke voeten op de ontelbare edelgesteenten der slangekoppen, en danste er op als een meester, die in alle kunsten volleerd is.

En toen alle kammen van de slang waren stuk gedanst en hare ribben waren verbrijzeld, golfde zij bloed uit alle muilen en neusgaten.

En de kinderen en gemalinnen van de slang strekten zich in volle lengte en aanbaden den Heer, en verklaarden zijne tuchtiging een voorrecht.

Daarna sprak Bhagawat tot de slang: "Begeef u met de uwen naar zee, en laat aan de menschen en de koeiën het genot van de rivier.

De sterveling, die zich dit mijn bevel zal herinnen, en het bij ochtend- en avondschemering zal herhalen, zal nimmer iets van de uwen te vreezen hebben.

Vroeger zijt ge van het eiland Ramanuka in dit meer gevlucht, uit vrees voor Suparna (Garuda), maar nu ge den afdruk draagt mijner voeten, behoeft ge niet meer te duchten, dat hij u verslinden zal."

(Daarop volgen de geschenken van de slang en familie aan Krsna en de terugkeer naar Ramanuka).

Op hetzelfde oogenblik hielden de wateren van de Yamuna op vergiftigd te zijn, en namen ze de zoetheid aan van de ambrosia.

"Waarom had Kâlîya nu Ramanuka, de woning der naga's, verlaten?" vroeg de koning.

Caka antwoordde: ...Haar was vroeger door Suparna als plicht opgelegd, hem, voor zijne voeding elke maand eenige slangen op te brengen aan den voet van een boom. Aanvankelijk geschiedde dat ook, naar de zoon van Kadrû, Kâliya, ging prat op de energie van zijn gif, en verslond eens de offerande, die voor Suparna was klaar gelegd.

Suparna trad op tot een aanval.

Kâliya voor wien het gif een wapen was, zette zijn ontelbare koppen op trad tegen hem op met zijne tanden als vlijmen, met zijne vreeselijke tongen, met zijn giftigen adem, met zijne schrikverwekkende oogen, en sloeg Suparna de tanden in het vleesch.

Maar de zoon van Tarksya, die ten rijdier strekt aan Madhusûdana, bracht den zoon van Kadrû, met zijn linker vleugel, die tintelde als goud, een slag toe, zoodat hij de vlucht nam naar een meer van de Kâlindî, dat ontoegankelijk was voor de aanvallen van zijn tegenpartij.

Een inwoner der wateren had er voorheen de eetlust van Garnda opgewekt en was door hem geroofd, ondanks de verwijten van Saabhari, en deze getuige van de innige verslagenheid der visschen over den dood van den allerschoonste hunner, had in zijne meewarigheid, zijn hulp toe gezegd: als hij, Garuda, zich ooit mocht onderwinden hier binnen te komen en de inwoners der wateren te verslinden dan zal hij, op hetzelfde oogenblik, den dood vinden.

En Kâliya kende die vervloeking, en hij vestigde er zich uit vrees voor Garuḍa, en werd er uit verjaagd door Kṛṣṇa.

Overladen met guirlanden, geuren en gewaden van goddelijke schoonheid; overladen met paarlen van hooge waarde, en schitterend van goud, verliet Kṛṣṇa het meer.

En ze drukten hem in hunne armen, de herders en Yaçodâ en Rohinî en de herderinnen en Nanda, omdat hun in Kṛṣṇa was hergeven het voorwerp van al hunne gedachten en begeerte.

En Râma omhelsde Acyuta, en boomen, koeien, stieren en kalveren deelden in de vreugde van het wederzien.

En de Brâhmanen, de geestelijke leeraren van den stam,

gingen met hunne vrouwen tot Nanda en wenschten hem geluk met de ontsnapping van Kṛṣṇa aan de verscheuring van Kâliya.

En Yaçodâ nam Kṛṣṇa op haar schoot, en mokkelde hem, onder tranen van geluk.

* *

En de inwoners van het park, uitgeput door honger en dorst en vermoeienis brachten den nacht door aan de boorden van de Kâlindî.

En ziet, eensklaps greep een brand het reine woud aan; wikkelde het van alle zijden in zijne vlammen, en dreigde de parkbewoners in hun slaap te verslinden.

Kṛṣṇa! Kṛṣṇa! Râma! help!— eu de meester der werelden dronk het hevige vuur door een middel van zijne oneindige macht.

* *

En het warme jaargetijde (Grîşma) kwam in het land, maar als ge al de heerlijkheden van Wrindâwana aanschouwdet, zoudt ge wanen, dat het lente was.

Râma en Kṛṣṇa speelden met de herders en herderinnen; ze zongen, speelden op de fluit, worstelden, klapten in de handen, toegejuicht door de anderen.

De twee broeders sleepten elkâar, sprongen, wierpen met wat maar werpbaar was, en de anderen wierpen elkâar wilwa- en kumbha-vruchten toe, of volle handen amalaka; ze speelde blindemannetje, rennen als de gazellen, vliegen als de vogels, springen als de kikkers; alle soorten van grappen; alle spelen, die hier beneden plegen gespeeld te worden; — en terwijl de kudden werden geweid, kwam daar de demon Pralamba, in de gedaante van een herder, om Daçârha en Râma weg te voeren.

En Kṛṣṇa (Janârdana), die alles ziet, stelde een spelletje voor, dat twee aan twee gespeeld wordt, en waarin de overwinnaar de ruiter, en de overwonnene de drager is,—en zoo droeg dan ook Kṛṣṇa zijn overwinnaar Çridaman, en Pralamba den zoon van Rohiņî.

En de Asura, die als een berg door Râma gedrukt werd, hernam zijn natuurlijken vorm, en ging de lucht in met Haladhara (Râma), die eene lichte rilling ondervond.

Maar tot zich-zelven gekomen, sloeg Râma met de vuist den kop van den Asura te barsten; het bloed spoot hem uit den mond, en, onder het slaken van een gil. wentelde hij ter aarde.

"Bravo! bravo!" van de herders; "bravo! bravo!" met een bloemenregen van de goden.

* *

Zonder schijnbare oorzaak, een brand in het bosch, die, door den wind aangewakkerd, het bewegelijke en onbewegelijke met zijne onmetelijke vlammetongen lekte.

In vertwijfeling wendden de inwoners zich met eene bede tot Kṛṣṇa en Bala.

Sluit de oogen, beval Kṛṣṇa en vreest niet.

En door de geheimzinnige macht, waarover hij beschikt, zoog Kṛṣṇa den onmetelijken brand op.

En de oogen openende vonden ze zich terug onder den vijgenboom l'andhira, verbaasd dat zij-zelve en hunne kudden gered waren.

En, getuigen van zijn bovennatuurlijke energie en van de gevolgen van zijn mysterieuse Mâyâ twijfelden ze niet, of Kṛṣṇa moest een onsterfelijke zijn.

Fluitspelende dreef Janârdana, van Râma vergezeld, de koeien naar het park terug en de herders zongen zijn lof.

> * * *

En Kṛṣṇa verwijlde aan de oever der Yamunâ.

Het was een dag, gewijd aan Katiyâyanî (Durgâ) en daarom baadden de vrouwtjes zich in de Kâlindî (Yamunâ) bij de eerste stralen van de zon, terwijl een beeld van oeverzand aan den oever was opgezet, en daaromheen welriekende wateren, bloemen, offeranden, wierook en lampen, vruehten en granen waren gerangschikt.

En eens op een dag waren de herderinnetjes wéér aan het dartelen in de rivier, zingende ter eere van Kṛṣṇa, den heer der heeren van de Yoga, terwijl ze hare kleederen hadden neergelegd aan den kant.

Kṛṣṇa nam de kleeren der vrouwtjes weg, klom daarméé in een nipah-boom, en riep: "Een ieder hale hare kleederen, een voor een of allen te gelijk."

En beschaamd glimlachten ze onder elkander, zonder het water te verlaten.

"Nu geene ongepastheden, riepen de vronwtjes; we weten wel, wie je bent, kind.

Geef ons onze kleederen terug; we bibberen van de kôu."

En Kṛṣṇa antwoordde: "Als je mijne slavinnen zijt, en wilt doen wat ik verlang, haalt ze dan, schoonen mer reinen glimlach."

Toen kwamen ze uit het water, haar schaamte met beide handen bedekkende, en krimpende van de kôu.

Toen hing hij hare kleederen aan een tak, en zei, welwillend lachende:

"Je hebt de goden beleedigd met zoo geheel naakt in het water te gaan gedurende den tijd van je vrome oefeningen

Vouwt de handen zamen boven het hoofd buigt je diep neder en neemt je kleederen."

En ze bogen zich neder en zoo waren ze gelouterd van zonde, en toen kregen ze hare kleederen terug.

En ze waren niet boos op hem, zoo gelukkig waren ze, in de nabijheid van den geliefde te zijn.

* *

Eens op een dag werden de herders door Kṛṣṇa afgezonden naar de râhmanen, (die volleerd waren in de Veda's, en de offerande Amgirasa opdragen om er den hemel mee te verdienen om hun gekookte rijst te vragen.

En de herders gingen en spraken: "Aardsche goden, wij, als dienaren van Kṛṣṇa zijn gezonden door Râma, niet ver van hier weiden Acyuta en Râma de koeien, en ze laten u vragen om gekookte rijst."

En de Brâhmanen sloegen geen acht op de bede, die hun namens Bhagawat gedaan werd, verdiept als ze waren in hunne ellendige gedachten in hunne oefeningen zonder einde; echte kinderen, die zich grijsaards wanen te zijn; valsche wijzen, die zich coryfeeën wanen van het menschelijk geslacht, ze kenden het hoogste wezen, den gelukzaligen Adho'kşaja niet en zagen in hem bloot een sterveling.

Geen groet, geen woord, zelfs geen weigering, — en toen keerden de herders moedeloos terug naar Kṛṣṇa.

En de souvereine heer der waerelden glimlachte en zeî: "Begeeft je nu naar hunne vrouwen; zegt ze, dat ik hier ben aangekomen met Samkarcana, en ze zullen je zooveel rijst geven, als je verlangt."

En ze gingen: "Gegroet, gij echtgenooten van de tweemaalgeborenen, Kṛṣṇa is hier in de nabijheid, met Rama; het hongert hem, hij vraagt u om rijst."

En, uitgelaten van vreugde, brachten ze vier soorten van spijzen in gereedheid, en ze togen naar den welbeminde. evenals de rivieren zich spoeden naar den Oceaan.

En Bhagawat heette ze welkom, en deed ze neerzitten. en daarna zond hij ze huiswaarts, — maar zij, ze waren beducht terug te keeren: — ze zullen ons verstooten, onze mannen, ouders, moeders, zoons en vrienden; wij zijn tot u gekomen, om de tulasî-krans, die ge minachtend met den voet terugschopt, in onze haren te ontvangen; we knielen nêer aan uwe voeten als onze eenigste toevlucht: doe, wat we u vragen."

Maar Bhagawat antwoordde: "Ge loopt geen gevaar door uwe mannen, vaders, moeders, broeders, zoons geblameerd te worden: de waerelden. die zich verheugen in mijne welwillendheid. de goden zelfs schenken u hunne goedkeuring.

Vleeschelijke gemeenschap schept het geluk niet: ze voegt niets toe aan de genegenheid tusschen menschen hier beneden; vereenig u met mij met het hart en ge zult me weldra verkrijgen." En ze keerden terug in de gewijde, omperkte ruimte, en de Brâhmanen verrichten de offeranden met hunne vrouwen, zonder haar eenig verwijt te doen hooren.

En de Brâhmanen kwamen tot bezinning, en het berouwde hun, dat ze het verzoek van den Bhagawat hadden afgewezen, terwijl hunne vrouwen door hem bezield waren met bovenmenschelijke devotie.

Een en al zelfverwijt,

En ze loofden Krsna.

En hoe begeerig ze ook waren, om het Park te gaan zien, ze verroerden zich niet; ze bleven waar ze waren uit vrees voor Kamsa.

* * *

Terwijl Bhagawat, in gezelschap van Baladewa, in het park woonde, zag hij de herders bezig met de toebereidselen voor een offer aan Indra.

Op de vraag van Kṛṣṇa wat dat beteekende antwoordde Nanda: "Het is ter eere van Indra, die de god is van het onwêer; zijne tastbare vormen zijn de wolken, die het water geven aan het geschapene. en het doet leven en ademhalen."

En Kṛṣṇa beduidde, dat het offer toekwam aan de koeien, aan de Brâhmauen, aan den berg en aan hemzelven, bedoelende daarmêe den hoogmoed van Indra neer te slaan.

En het geschiedde aldus, en nadat de zegen was uitgesproken, werd de offerande opgedragen aan den berg en aan de Dvija's, en met de koeien aan het hoofd en de herders en herderinnetjes gedost in hun fraaiste tooi, gezeten op wagens en zingende de daden van Kṛṣṇa, terwijl de Brâhmanen hunne zangen begeleidden met hunne benedictie, defileerden ze om den berg, met de rechterzijde naar hem toegekeerd.

Toen nam Kṛṣṇa eene reusachtige gedaante aan, en, om vertrouwen in te boezemen aan de herders, zeî hij: "De berg, dat ben ik."

En met dat reusachtig lichaam verslond hij een ontzaggelijk deel van de offerande.

> * * *

En Indra, gekrenkt in zijn trots als opperheer, sprak tot de wolken:

"De herders, de boschbewoners roepen thans Kṛṣṇa, een sterveling, om hulp aan, en smaden mijne goddelijkheid.

Ze hebben hun hoop gevestigd op een praatziek kind. op een gek, op Kṛṣṇa; de herders hebben me in mijn eer getast.

Daar de voorspoed hem zoo hoogvaardig maakt, slaat daarom liun blinde dronkenschap ter aarde en vernielt hunne troepen.

Ik zelf zal, gezeten op mijn olifant Airâwata tegen het park oprukken, en met de legioenen der winden zal ik de stallen van Nanda verwoesten."

Op dit bevel, werden de wolken ontketend, en stortten in vloedregens neer op het park van Nanda.

En, onder bliksem en donder, werden de waterkolommen door de Marut's voortgezweept, en de aarde werd met die vloeibare massa overdekt, en de dieren des velds, de herders en herderinnen, rillende onder plasregen en windvlagen, drongen zich voorwaarts naar de bescherming van Govinda.

Dank mijne geheimzinnige macht, zal ik herstel aanbrengen — sprak Kṛṣṇa — eu met zijne eene hand lichte hij de Govardhana op van zijn basis, en hield hem op in de lucht, met het gemak, waarmêe een klein kind een paddestoel omhoog houdt.

En herders en herderinnen en alle kudden ontschuilden storm en regen onder den Govardhana als regenscherm.

En, toen de lucht wêer was opgeklaard, drongen de herders zich om hem heen, en de herderinnen, het hart barstensvol van liefde en vreugde, boden hem eerbiedig eene offerande aan van gestremde melk, gerooste graankorrels en water, hare gave vereenigende met de liefste wenschen.

En de goden, Sâdhya's. Siddha's. Gandharva's en Carana's zongen zijn lof, en lieten een regen van bloemen op hem nêer.

Nadat hij de Govardhana als een schut tegen de overstrooming gelicht had, verliet Surabhî (de koe des overvloeds) de Goloka (het verblijf der koeien) en begaf zich met Çakra (Indra) naar Kṛṣṇa.

En Indra eerde hem, wiens reine essence goedheid is; voor wien de waereld, die illusie is, geen werkelijkheid is; den vader, den goeroe, den opperheer der waerelden; hij, Indra, beleed zijn onwetendheid en eigenwaan, zijn almachtszwijmel, en vroeg vergiffenis en reiniging van gedachte.

En Bhagavat schonk hem die.

En ook Surabhî naderde hem met de haren, vereerde hem en bood hem de wijding aan met haar eigen melk, en met de wateren door den olifant Airâvata geput uit de hemelsche Ganges.

En Indra, bijgestaan door de goddelijke Ŗṣi's zegende Daçârha in, op het gebed van de Moeders der Goden en gaf hem den naam van Govinda.

En na de inzegening van Kṛṣṇa als koning der herders, keerde Indra, met een eerewacht van goden en andere bovenmenschelijke wezens. naar den hemel terug.

> * * *

Na den elfden dag gevast te hebben ter eere van Janârdana, ging Nanda zich baden in de wateren de Kâlindî (Yamunâ).

En een Asura, een dienaar van Varuna, bracht hem vóór omdat hij miskend had het uur. dat aan de Asura's is voorbehouden, door in het water te gaan vóór het einde van den nacht.

Nanda verdween, en de herders schreeuwden; o Râma! o Kṛṣṇa!

Toen Kṛṣṇa vernam, dat zijn vader naar Varuṇa was opgebracht, ging hij tot hem, en door Varuṇa met allen eerbetoon ontvangen, vroeg hij dezen vergiffenis voor den misgreep van zijn dienaar.

Na het Râsa-spel; na het opsporen van Kṛṣṇa door de herderinnen; ná haar bezingen van Kṛṣṇa, in wien ze den beminde zien en niet het hoogste wezen, den eeuwige. den meester der meesters van de Yoga, den verlosser der waereld — één lied van "hangen and bangen," zijn we genaderd aan den moord van Çamkhacûḍa — en ontmoeten we de herders op wagens met buffels bespannen. in bedevaart naar het bosch van Ambikâ.

Na het bad in de Sarasvatî boden ze hunne offeranden aan, aan Paçupati (Çiva) en aan Ambikâ.

En eene reusachtige slang, door honger gedreven, sloop bij toeval naar de plaats waar Nanda sliep en beet hem.

De herders schoten toe, sloegen de slang met brandende takkenbossen, maar deze liet niet los. tot de Gelukzalige (Kṛ) nader trad en haar aanraakte met den voet.

Door die aanraking van Bhagawat werd de slang ontzondigd; ze ontdeed zich van hare gedaante van kruipend dier en trok een lichamelijken vorm aan. die vereerd werd door de Vidyûdhara's.

Ze vertelde, dat ze eens Vidyâdharî was, genaamd Sudarçana (schoon om aan te zien), en dat ze eens, hoovaardig op de volmaaktheid van hare vormen, op een hemelwagen het heelal door reed.

Dat ze aldus den spot dreef met de Ḥṣi's, zonen van Amgiras, die mismaakt waren, en dat ze daarom in dien vorm herschapen was door een vloek.

"Doch uwe aanraking heeft me (van den vloek) bevrijd; het aanroepen van uw naam zou reeds voldoende geweest zijn, hoeveel meer de aanraking van uw voet."

Op die woorden schreed hij in een cirkel om Daçârha (Kṛ.) heen; groette hem en ging op ten hemel.

Daarna kwam er een dienaar van den god der rijkdommen, Çamkhacûda, in het park, waar de herderinnen met afgezakte tuuica, zongen en joelden als waanzinnigen, uit liefde tot Kṛṣṇa, en voerde ze meê naar het Oosten.

Op het geroep van Kṛṣṇa! Râma! snelden de broeders

toe, en hij, alsof hij te doen had met Tijd en Dood, liet zijne gevangenen los, en zette het op een loopen, maar Kṛṣṇa sloeg hem met een vuistslag het hoofd af, en daarmeê de paerel van zijn haardos, die hij, onder de oogen der vrouwen, aan Râma schonk.

* * *

Toen kwam daar de daemon Arista, in den vorm van een buffel met reusachtigen nekbult. de aarde scheurende en opwoelende met zijne hoeven, woest loeiend, staart-zwiepend en kluiten aarde opslingerend met de punten zijner horens, nu en dan drek en urine latende ontsnappen; — en de wolken zetten zich neêr op zijn bult, omdat ze die aanzagen voor een berg.

Mensch en dier waren outzet en namen de vlucht.

Maar Kṛṣṇa sloeg zich de armen met de palmen van zijn hand, en wekte met dit geluid de woede op van Ariṣṭa.

Hij sloeg zijn arm om den schonder van een vriend, en bleef onbeweeglijk staan.

Als de bliksem, die aan de hand van Indra ontsnapt, wierp zich het monster op Kṛṣṇa.

Deze greep hem bij de horens, wierp hem achttien pas terug, als een olifant in gevecht met een olifant.

Het monster rende wêer terug, maar Kṛṣṇa greep hem wêer bij de horens; kreeg hem onder den voet; strekte hem ter aarde als een nat kleed, en bracht hem met een horen, die hij van hem uittrok. een slag toe, die voor hem de genadeslag was.

Bloed spuwend, drek en urine loozend, met spartelende pooten en rollende oogen. daalde hij neer naar het verblijt van Nirrti.

Toen dat had plaats gehad, zeî Nârada. die in het geheim der goden is, tot Kamsa, dat de moeder van het meisje Aja, Yaçodâ was, en die van Kṛṣṇu en Râma Devakî; dat Vasudeva, beducht voor het leven zijner twee zoons, ze had toevertrouwd aan Nauda.

"Dat is hij, die uwe dienaren gedood heeft."

De heer der Bhoja's buiten zich zelf van woede, trok zijn zwaard, om er Vasudeva meê te treffen, maar Nârada, wetende, dat de doodelijke slag hem geworden zou van de twee zoons van Vasudeva, hield hem terug.

Hij liet Vasudeva en Kamsa in de boeien slaan, en gaf bevel om Kṛṣṇa en Bala ter dood te brengen.

Vervolgens riep hij de worstelaars Mustika, Cânûra Çala. Tosalaka. de ministers en de bewakers der olifauten en beval ze, nadat hij ze had medegedeeld wat hem van Kṛṣṇa en Bala te wachten stond, een omheinde ruimte met allerlei tribunes te omgeven. en daar een wedstrijd te houden, waarin de beide jongens moesten worden afgemaakt.

..Laten alle inwoners van stad en land er getuigen van zijn, dat ze vrijwillig den strijd aangaan.

Ze moeten sterven onder de trappen van mijn olifant Kuvalayâpîda, en. mochten ze daaraan ontsnappen, dan zal ik ze laten vermalen onder de vuisten mijner athleten.

Alles, wat haat tegen me voedt, ook mijn vader Ugrasena, zal ik uit den weg ruimen.'

* * *

Ook Keçin (de daemon in de gedaante van een paard) werd door Kamsa afgezonden naar het park van Nanda.

En de held met de lotus-oogen, greep hem met beide handen bij de pooten, draaide hem rond in de lucht, en slingerde hem weg tot op een afstand van honderd boogschoten.

Weer toerennende op Hari, werd hem de linkerarm in de keel gestoken, en door die aanraking, als van een gloeiend ijzer vielen de tanden uit zijn bek.— en toen liet de Grootmoedige zijn arm zwellen in het lichaam van Keçin.

Snakkende naar adem, spartelend en alle ledematen overperst met zweet, zeeg hij ter aarde.

Toen trok Hari zijn arm terug en de Sura's zongen zijn lof, en lieten bloemen regenen. Toen kwam Nârada tot Kṛṣṇa en sprak: "Spelend hebt ge het daemon-paard afgemaakt, waarvan het gehinnik de goden uit den hemel joeg.

Overmorgen zullen de athleten van Kamsa, de olifant Kuvalayâpîda en hij zelf bezwijken onder uwe slagen."

En vele daden bovendien werden hem door den Rsi Nârada voorspeld tot aan de nederlaag der Kaurava's, als wagenmenner van Arjuna.

* *

Eens op een dag. dat de herders de kudden weidden op de helling van het gebergte, en zich daar vermaakten als herder. als dief en schaap (herderspel), was daar ook de zoon van Mâyâ, die in den natuurlijken toestand diefje speelde; en een menigte wegvoerde van hen, die voor schaap speelden; ze in een spelonk smeet en voor den ingang daarvan een rotsblok plaatste.

Kṛṣṇa greep hem aan, en de daemon, die zijne natuurlijke gedaante, hoog als een berg, aannam, zocht zich te vergeefs aan den wurgenden greep van Kṛṣṇa te ontworstelen, maar Lij werd ter aarde gesmakt en stierf den dood, die bestemd is voor het vee.

Hij vergruizelde den sluitsteen vóór de spelonk en bracht de herders terug naar het park.

* *

Akrûra reed op een wagen naar het park van Nanda, om eer te bewijzen aan Kṛṣṇa en Râma, waar hij met innigheid ontvangen werd

Hem werden de voeten gewasschen, de vermoeienis weggewreven, en als smakelijk en rein eten, een honigkoek en een koe aangeboden; verder geurig water voor den mond en guirlanden van welriekende bloemen.

* *

Gezeten op een rustbed, verhaalde Akrûra, op aandringen van Kṛṣṇa, hoe de haat van Kamsa tegen de Yadu's

in hevigheid toenam; zijne moordplannen tegen Vasudeva; de zending, waarmede hij belast was: de twee jongens uit te noodigen voor den worstelstrijd; de onthullingen van Nârada omtrent zijne afstamming van Vasudeva.

Toen Nanda de opdracht des Konings vernomen had, beval hij den herders de melk van alle koeien te nemen; ladingen geschenken te verzamelen en de wagens in te spannen, om het feest bij te wonen in de stad der Madhu's.

Algemeene droefheid der herderinnetjes, te moeten scheiden van Mukunda.

En ze klaagden Brahmâ aan om zijn wreedheid: de wezens samen te binden met de banden van vriendschap en liefde. en ze dan te ontbinden vóór ze gelukkig geweest zijn.

Eerst ons laten zien het gelaat van Mukunda, door zwarte lokken omlijst, zijn mooie wangen, zijn gebogen neus, zijn lieven en fijnen glimlach, die alle leed verdrijft;—het is wreed ons den blik te ontnemen van hem, die in één zijner ledematen meer waardigheid bezit, dan gij in de geheele schepping ontwikkeld hebt.

En hij, voor wien we huis en ouders, zonen en mannen verlaten hebben, om zijne slavinnen te zijn — hij gaat nieuwe liefde najagen.

Onze oogen te drenken met één blik op zijn gelaat; ons te laven met den nektar van zijn glimlach!

Alle schaamte en bedeesdheid waren verdwenen, en ze riepen luid snikkend: o Kṛṣṇa! o Dâmodara, o Mâdhava!

De zon was opgegaan: Akrûra had zijn gebed gedaan aan Mitra en de andere godheden. en reed toen op zijn wagen voort. Achter hem volgden, op wagens, de herders met de tallooze geschenken en kruiken met melk gevuld.

De herderinnen, na den welbeminde te hebben uitgeleid, hielden stil, in de hoop dat de Gelukzalige ze afdanken zou.

Als troost liet hij haar door een bode weten, dat hij terugkeeren zou.

En zoo kwamen Bhagavat met Akrûra en Râma aan de

Kâlindî (Yamunâ) wier water van zonden reinigt, en spoelde den mond

Akrûra baadde zich, en had allerlei visioenen in het water.

* *

Na het bad, bij het vallen van den avond, ging het voertuig verder en bracht den zoon van Gândinî, Akrûra, de beide zoons van Vasudeva. Râma en Kṛṣṇa naar de stad Mathurâ.

En de inwoners van alle dorpen liepen uit, om ze te zien. Nanda en de andere herders, die waren vooruit gereden, hadden vooraf halt gehouden in een naburig bosch, en toen Kṛṣṇa zich wêer bij hen gevoegd had. liet hij Akrûra met zijn wagen vooruitgaan naar zijn huis, met belofte aan den eerwaarde, om iets later de stad te bezoeken.

Maar Akrûra wilde zonder hem de stad niet binnengaan. Kṛṣṇa en Râma stemden toe en Akrûra ging aan Kamsa rapporteren, wat door hem verricht was.

In den namiddag traden Kṛṣṇa en Samkarṣaṇa met een stoet van herders Mathurâ binnen.

En al de wonderen van aanleg, van bouwkunst, van versiering met lazuursteen, koper, diamant, kristal, safier, koraal, paerel en smaragd.

En al wat er van vrouwen was in stad liep naar buiten, en zelfs de platte daken (en balkons) der paleizen waren overvuld met dames in onvoltooid toilet, door overhaasting: zoo uit het bad, zoo van den maaltijd, zoo van de kleedkamer weggeloopen; de moeders de kinderen in den steek latende, — alleen maar om den lotus-oogige te aanschouwen.

De Brâhmanen boden hem gestremde melk, gerooste graankorrels, vazen met water, bloemkransen, sieraden en offeranden aan.

En op zijn weg een bleeker, die tevens blauwverver was. ontmoetende, vroeg hij (Kr.) verlof, om uit de prachtige kleedingstukken, die hij aan het toebereiden was, er eenigen voor zich en Râma te mogen uitzoeken.

"Het hoogste van alle goede dingen zal, als belooning, uw deel zijn."

Maar de man antwoordde, dat het eigendom des konings niet werd afgestaan aan zulk ruw volk, dat zwierf door berg en bosch.

En de zoon van Devakî raakte hem aan met den vingertop, en zie, het hoofd was gescheiden van den romp.

En ze namen nu de kleederen, die hun goed dachten, en daarmêe gekleed, zagen ze er uit als twee jonge olifanten. de een zwart de andere wit, uitgedost voor een feestdag.

En zoo kwamen ze ook bij der bloemist Sudaman, die aan hem en hun gevolg een zetel aanbood, en waschwater voor de voeten en guirlanden en welriekende poeders.

En Kṛṣṇa zeì hem voorspoed toe, met een talrijk nageslacht, kracht, lang leven, roem en schoonheid, — en ze gingen verder.

* *

En toen ze zoo voortschreden door de Koningstraat, ontmoetten ze een reukwerkmaakster, schoon van gelaat en misvormd van lichaam.

"Trivakra, uwe slavin is allerwege beroemd om haar reukwerk, en niemand in de waereld is het meer waardig dan gij-tweeën."

En hare welriekende zalf bracht ze aan op het lichaam van beiden, en de beide helden schitterden van schoonheid.

En hij (Kr.) zette een voet op het uiteinde harer voeten, en hij plaatste twee vingers onder haar kin, richtte haar op, — en hare kromheid was recht gemaakt.

Heupen en borsten kwamen naar buiten, en ze werd onberispelijk en edel van vorm.

En nadat hare verdere vleeschelijke begeerte was afgewezen, togen ze verder en ontmoetten een karavaan van kooplieden, die hun geschenken aanboden van allerlei aard, betel, guirlanden en reukwerk.

Maar waar bevindt zich de boog? — werd aan de stedelingen gevraagd. En ze wezen hem de plaats, die door een talrijke wacht werd bewaakt, en ondanks den tegenstand van de bewakers, nam Kṛṣṇa den boog, die gelijk was aan dien van Indra; hij lichtte hem op met zijn linker hand, deed er de pees aan, spande hem en brak hem in tweeën, — zooals een olifant een stok suikerriet breekt.

En de aether, hemel, aarde en de tien hemelstreken werden vervuld van het geluid van dien knak, en Kamsa rilde.

En toen ze door de wacht werden aangevallen, sloegen Kṛṣṇa en Râma er op los, ieder met een helft van den boog, met groote woede, en wandelden verder.

En het algemeen gerucht fluisterde, dat het twee godheden moesten zijn!

Met ondergaande zon keerden ze terug naar hun kamp. Na de voetwassching nuttigden ze melk en rijst; brachten rustig den nacht door, en spitsten zich op de plannen van Kamsa.

En slapeloos woelde Kamsa om en om : de boog gebroken ; de wacht overrompeld. — 't was alles kinderwerk geweest voor Govinda en Râma; hetzij hij waakte, hetzij hij sliep, altijd kwamen hem die voorteekens voor oogen, voorloopers van den dood.

't Was alles visioen: zijn schaduw was met gaten doorboord; de boomen waren beladen met goud; het geluid van zijne ademhaling vernam hij niet, en zijne schreden gaven geen afdruk.

In zijn droom omhelsde hij lijken, verslond hij visschen, ging uit met een krans van lavendel als eenige kleeding, en allerlei visioenen, die den slaap verjoegen van zijne sponde.

Maar de dag brak aan; tamboers en pijpers lieten zich hooren, de straten werden versierd met bloemslingers, banieren, bekleeding en bogen.

En, na de Brâhmanen en Kṣatriya's, namen de inwoners van stad en land er plaats.

Voor de poorten waren zitplaatsen gereserveerd.

En Kamsa nam er plaats, omgeven door zijne ministers en zijn distrikts-hoofd, en zijn hart klopte hevig.

Tüdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel LI. afl. 2.

En onder het roffelen der trommen en het toejuichen der athleten, kwamen de worstelaars, rijk uitgedost en trotsch van houding, met hunne meesters.

Nanda en de andere herders zaten, als genoodigden van den vorst van Bhoja op een zelfde estrade.—

> * * *

Gekomen aan den ingang van de arena, ontmoetten Kṛṣṇa en Râma den olifant Kuvalayâpîda.

Kṛṣṇa beval den kornak op zij te gaan.

Maar de kornak stookte den olifant tegen Kṛṣṇa op.

De olifant greep Kṛṣṇa met zijn tromp aan, maar Kṛṣṇa werkte zich los, tusschen zijn pooten door, greep hem bij de staart, sleurde hem vijf-en-twintig boogschot-lengten ver, terwijl de olifant zich nu links dan rechts draaide en Kṛṣṇa hem telkens de tegenovergestelde zijde uittrok. — evenals een kind, spelende met een kalf.

En toen Kṛṣṇa weer werd aangegrepen, greep deze hem bij den snuit, wierp hem ter aarde, rukte hem een slagtand uit, en beukte daarmêe den olifant en zijne oppassers.

En Baladeva en Jauârdana, door eenige herders omringd, stapten de arena binnen, beiden met eene slagtand als wapen op schouder.

En toen hij ze zoo zag voer eene koude rilling door Kamsa

En wie ze maar zag, stedelingen, buitenluî of vorsten, 't was of ze hen verslonden met de oogen, belikten met de tongen, opsnoven in hunne neusgaten en omhelsden met hunne armen.

En een gemompel en gefluister van bewondering en aanbidding gingen rondom.

En onder het roeren der trommen, werden ze opgeroepen door Cânara den athleet, en hun werd aangezegd, dat hij ze reeds lang verlangd had te zien als dappere en bekwame worstelaars — "laat ons doen naar zijn behagen."

En Kṛṣṇa verklaarde zich en zijn broeder slechts kinderen,

die, als mede-onderdanen van Kamsa, bereid waren de worsteling aan te gaan met worstelaars van hun kracht, — en zonder bedrog.



En de Gelukzalige wierp zich op Canara, eu de zoon van Rohina op Musstika, hand tegen hand, voet tegen voet; elleboog tegen elleboog; knie tegen knie; hoofd tegen hoofd; borst tegen borst; wat er maar gedaan kon worden door den een, om grond te doen verliezen door den ander, werd gedaan.

En meewarigheid vervulde de harten der vrouwen: "'t is onbillijk, en nog wel onder de oogen des konings, dat sterk zich heeft te meten met zwak; dat fijne ledematen, nog in hun groei, worden blootgesteld aan de grepeu van de stalen ledematen van athleten."

En honderde tonen meer van vrouwelijke verontwaardiging en week vrouwelijk beklag.

Maar de ledematen, gebroken door den herhaalden schok tegen de leden van Bhagawat, werd Cânûra elk oogenblik zwakker, en ten laatste werd bij dan ook levenloos ter aarde geslagen.

En zoo werd ook de vuistslag van Muṣṭika door Balabhadra met een slag van de handpalm, zóó dat het bloed hem spoot uit den mond, en hij zielloos ter aarde viel.

En zoo sloeg hij ook Kuta, die Mustika verving, met de linker vuist dood, met een air van minachting.

En zoo werden ook Çala en Toçalaka nedergelegd, de een door de punt van Kṛṣṇa's voet, — de ander het lichaam in tweeën gespleten.

En wat hen overleefde nam de vlucht.

En Kamsa, die dat zag, deed muziek en toejuiching zwijgen en zeî: jaagt deze twee ellendelingen uit de stad; slaat Nanda in boeien, en laten Wasudeva en mijn vader Ugrasena worden afgemaakt.

Op die woorden, sprong Kṛṣṇa met luchten sprong op de

estrade van Kamsa, die zich te weer stelde met zwaard en schild.

En Kṛṣṇa greep hem aan, als Garuḍa eene slang, greep hem bij de haren. slingerde hem met zijn diadeem los op het hoofd van boven neer in de arena. waar hij het lichaam van Kamsa verscheurde, zooals een leeuw een olifant verscheurt.

En allen, die het zagen, slaakten een kreet van bewondering, vele malen berhaald.

De acht jongere broeders van Kamsa schoten toe ter wrake, maar de zoon van Rohinî sloeg ze met een ijzeren staaf ter aarde.

En Kṛṣṇa troostte de vrouwen der gevallenen en liet aan zijne slachtoffers de begrafenis geven dezer waereld.

En ze stelden hun vader en moeder in vrijheid, hunne voeten aanrakende met het hoofd.

* *

Kṛṣṇa had een dierbaren vriend in Uddhava, leerling van Brhaspati, een devoot dienaar.

Dezen nam hij bij de hand en droeg hem op naar het park te gaan en daar de herderinnen, die het liefste hadden prijs gegeven om hem, en wier zielen door zijne afwezigheid tot wanhoop waren gebracht, te gaan troosten.

En Uddhava besteeg zijn gouden kar, en kwam tegen zons- ondergang in het park aan.

En in het eerst werd zijn aankomst niet bespeurd, door de stofwolken, die opstegen uit de stalwaarts keerende kudden: krachtige stieren, worstelend met elkaar om een wijfje; koeien met gezwollen uiers, loeiend hare kalfjes achterna loopend; kalveren hier en daar rondspringend; het geschreeuw van melkers en melksters; daarbij de doorborende tonen der fluiten; de herderinnetjes hare liedjes neuriënd over de wonderdaden van Kṛṣṇa en Bala.

Voeg daarbij de huizen, de offeranden aan het vuur, aan de zon, aan de gasten, aan de koeien, aan de Brâhmanen,

aan de voorouders en aan de goden; de wierookwolken, de lampen en guirlanden, — wat al bekoring in dat park.

De boomen in bloei, vogelgezang, bij-gegons van de kolonie, die aan de moeder-korf ontvlogen zijn, en in de lotus-vijvers eene menigte steltloopers en eenden.

Uddhava werd met eerbied door Nanda ontvangen; deze liet hem plaats nemen op een bed; wreef hem de voeten en bood hem de beste rijst aan.

"En hoe gaat het met Govinda en zal hij terugkeeren"? Over Govinda een en al lof en verheerlijking.

En nu werd hun de dood van Kamsa meêgedeeld.

En Govinda zal terugkomen.

En de nacht werd in gesprek doorgebracht, en toen werd het weer een en al leven en vertier in het park.

En toen de zon was opgegaan, vroegen de herderinnetjes: van wien is die gouden wagen?

Zou hij van Akrûra zijn, die onzen lotus-oogigen Kṛṣṇa heeft ontvoerd naar de stad der Madhu's ?

Zou hij ons nu de uitvaart laten vieren van onzen Meester? Zou de welbeminde dood zijn?



En toen de herderinnet es hem daar zagen. Kṛṣṇa's dienaar. met hangende armen. met oogen, die de kleur hadden van den pas ontloken lotus. zijn geel kleed, zijn krans van blauwen lotus, zijn flikkerende oorhangers. — toen vroegen ze: wie is die mooie vreemdeling, die in dos gelijk is aan Acyuta?

En ze kwamen eerbiedig nader, en ze zegen voor hem. met vriendelijken glimlach en bedeesden blik en een lief woord.

..We weten wel wie u is; u komt voor zijn vader en moeder; zijn andere genegenheid, nu ja, alles berekening, alles eigenbelang, die liefde van man tot vrouw, als de liefde van de bij jegens de bloem."

Zoo nijdig, en toch weer zoo innig verliefd: "Zeg. waar is de edele vriend nu? Nog altijd in de stad der Madhu's?

Spreekt hij wel eens over ons, zijne dienaressen? Wanneer zal zijn arm, geurig als aloë-hout, weer rusten op ons voorhoofd?

En Uddhava verzekerde ze, dat ze voor de oogen der waereld een voorwerp van eerbied waren: uwe toewijding staat hooger dan elk vroom gedoe van gebed, offer, of het lezen der Veda's.

Uwe vereeriug van Bhagavat is de hoogste graad van devotie, waaraan zoou, man, lichaam, ouders en huis zijn ten offer gebracht.

Bhagavat laat u weteu, dat gij nooit van hem, de waereldziel, gescheiden zijt.

Verre van u is hij altijd bij u.

En, overladen met geschenken, keerde hij huiswaarts naar Mathurâ, door Kṛṣṇa in bescherming genomen.

Hij boog zich en vertelde Kṛṣṇa van de buitengewone liefde, die hem in het park bewezen was.

En hij bood de geschenken aan aan Vasudeva, Râma en den koning.

* *

Daarna begaf zich de Gelukzalige naar het huis van de reukwerkmaakster, die verteerde van liefde voor hem.

't Was alles pracht wat men zag, meubilair en voorwerpen, die zoo geschikt zijn, om de zinnen te doen ontvlammen; versiering met paerlen, guirlanden, wimpels, baldakijnen en bedden; daarbij wierookwalm, welriekende toortsen en bloemengeur.

En zij repte zich hem te gem et en Uddhava zette zich aan zijne voeten.

En Kṛṣṇa zette zich overeenkomstig de gebruiken van deze waereld, en trad een kamer binnen van oogverblindende blankheid en van wonderbaarlijken rijkdom.

En Trivakrâ baadde zich, parfumeerde zich, sluierde zich, deed hare parures en bloem-slingers aan, besmeerde en besprenkelde zich met betel en andere vluchtige olieën gelijk

aan de ambrosia, en Mâdhava vertoonde zich met kuische vreugde en innemenden glimlach.

En Kṛṣṇa riep haar tot zich, en toen ze aarzelde te naderen, nam hij haar bij de hand, die met ringen overladen was, deed haar plaats nemen op het bed en smaakte met haar het geluk, — voor de eenvoudige gave van eenig reukwerk, dat ze hem aangeboden had.

En, in hare verblinding, bad ze hem eenige dagen te toeven, maar dat ging niet.

Toen begaf hij zich naar het huis van Akrûra, en ook daar werd hem de hoogste vereering aangeboden, en nadat Akrûra het water, waarin Kṛṣṇa, Râma en Uddhava de voeten hadden gewasschen, over zijn hoofd had uitgestort, gaf hij hun voortreffelijke kleeding, bloemkransen, en de kostbaarste sieraden.

En het hoofd ter aarde buigende, plaatste hij de voeten der beide helden op zijne knieën en vereerde Kṛṣṇa als Natuur en Geest, als de dubbele oorzaak der waereld.

En Hari noemde hem guru, oom, vader. waardig geloofd te worden, en wij, wij zijn voor u als kinderen, die door uwe barmhartigheid beschermd. gevoed moeten worden.

Toen keerden zij huiswaarts.

* *

Al wie nu met deze nittreksels. of, beter nog. met de geheele Bhâgavata-purâṇa. heeft kennis gemaakt, die ga eens na, in welke mate de beeldhouwer door dat hooglied kan worden geïnspireerd.

Gelukkig, dat de gave der waardeering over meerderen verdeeld is dan de gave der schepping, en dat men geen beeldhouwer behoeft te zijn, om te beoordeelen, of de beitel al dan niet een thema kiezen kan uit de schepping van een dichter.

En men telle dan eens het aantal bas-reliefs, dat door den beeldenden kunstenaar, als tempelversiering, kan worden ontleend aan een gedicht als de Bhâgavata-purâṇa. Met die duizende beelden er beeld-groepeeringen toegerust, dwale men langs de tempelruïnen van Java, en vrage zich af, of deze Purâna wel de bron kan geweest zijn voor de bas-reliefs van de Hindu-kunstenaars op dat eiland.

En mocht men die vraag voor de gevonden bas-reliefs, op een enkele na, ontkennend hebben beantwoord, dan zette men zijn onderzoek voort, en vrage het genot, dat te putten is uit eene lezing van de Viṣṇn-purâṇa, zooals die werd uitgegeven door H. H. Wilson, London 1840.

Men sla daarvan de bladzijden die reeds bij de Bhâgavatapurâṇa behandeld zijn, over, en teekene dan weer alles aan, wat Kṛṣṇa geeft als dramatis-persona, en door den beeldhouwer in bas-relief kan worden overgezet.

Zooals wij zullen doen hieronder.

* *

Kṛṣṇa wordt de pupil van Sândîpani, wonende te Avanti, om onderricht te ontvangen in het hanteeren der wapenen.

In 64 dagen waren de beginselen der krijgswetenschap doorgewerkt, met de verhandelingen over het gebruik van de wapens en de aanwijzingen voor de tooverformules, als waarborgen voor de hulp van bovennatuurlijke wapens.

Ze lezen dus de Dhanur-veda, die handelt over militaire aangelegenheden, met de Rahasya "het mystisch gedeelte" en de Samgraha, verzameling of compendium, de Astraprayoga (pag. 561 en noot).

- Kṛṣṇa doodt Pañcajana (p. 562).
- Kṛṣṇa belegerd in Mathurâ (p. 563).
- Kṛṣṇa bouwt Dvârakâ (p. 566).
- -- De koning van de Yavana's, die kinderloos was, werd de vriend van Gârgya, den Brâhmaan, die een kind, zoo zwart als een hommel, verwekte bij 's konings gemalin.

Om zijne zwarte kleur wordt het kind Kâla-yavana genoemd. Nadat de Yavana-koning zijn zoon, wiens borst zoo hard was als de punt van een donderkeil, op den troon geplaatst had, trok hij zich terug in de bosschen (p. 565). — Kâlayawana trekt tegen Mathurâ op. Vervolgd door den Yavana-koning (gewapend tegen den ongewapenden Kṛṣṇa, vluchtte hij in de grot, waar Mucukunda, de koning der menschen sliep.

Binnen gekomen. meent Kâlayavana, dat de slapende man Kṛṣṇa is en schopt hem. Ontwaakt, richt hij een boozen blik naar Kâlayavana, en dadelijk werd K. verteerd tot asch (p. 567).

- Kṛṣṇa gaat naar Dvârakâ (p. 569).
- Valsche beschuldiging van diefstal van het Syamantakajuweel, door het vermoorden van Prasena.

Prasena had 't van zijn broeder Satrâjita, die het had ten geschenke gekregen van Sûrya (âditya).

Prasena was niet door Kṛṣṇa gedood, maar door een leeuw verscheurd, die het juweel in zijn bek nam, en gedood werd door Jâmbavat, den koning der beeren, die het aan zijn zoon Sukhamara gaf als speelgoed.

De baboe van Sukhamara bemerkte, dat Kṛṣṇa een begeerigen blik wierp naar het juweel, en zette een keel op.

Jâmbavat schoot toe, werd handgemeen met Kṛṣṇa en worstelde met hem, 21 dagen lang.

Toen de troepen van Kṛṣṇa acht dagen lang vóór de grot hadden gewacht, dachten ze Kṛṣṇa vermoord, en keerden naar Dvârakâ terug.

Jâmbavat onderwerpt zich; geeft het juweel af, en biedt bovendien zijn dochter Jâmbavatî aan Kṛṣṇa als vrouw aan p. 426, 427).

- Kṛṣṇa trekt met zijn bruid naar Dvârakâ, waar hij het juweel aan Satrâjita teruggeeft. die hem daarvoor zijn dochter Satyabhâmâ als vrouw geeft (p. 428).
- Kṛṣṇa huwt Satyabhâmâ en doodt Çatadhanvan, die eigenlijk verloofd was met Satyabhâmâ (p. 428).
- Kṛṣṇa ontdekt het juwcel in het bezit van Akrûra (p. 432).
- Akrûra geeft 't juweel over aan Kṛṣṇa die het 't eigendom verklaart van zich-zelven en Balabhadra.

Het is het vaderlijk erfdeel van Satyabhâmâ.

"Daar ik 16000 vrouwen heb, en het juweel niet mag gedragen worden door een onreinen, ben ik niet bevoegd het te bewaren.

En ook Balabhadra is te veel overgegeven aan wijn en zingenot, om een leven van zelfverloochening te leiden.

En ook Satyabhâmâ zal zich niet in het bezit achten van de voorwaarden, die aan het bezit van het juweel gesteld zijn.

Daarom vragen we Akrûra, het juweel te blijven behonden."

En Akrûra hing zich het juweel om den nek, dat tintelde van verblindenden glans. (p. 433).

- Kṛṣṇa schaakt Rukmiṇi, dochter van koning Bhiṣ-maka van Vidarbha, die uitgehuwelijkt was aan Çiçupâla (p. 573).
- Kṛṣṇa verslaat den daemon Muru en zijn 7000 zonen, als motten, met de vlam van zijn diskus-vlijm.

Daarna bereikt Kṛṣṇa de stad Prājyotiṣa, en verslaat duizende daemonen van de troepen van Naraka (p. 582).

- Kṛṣṇa brengt daarna de oorringen terug aan Aditi, de moeder der goden.
- Bede van Satyabhâmâ aan Kṛṣṇa, om de Pârijâta boom (voortgekomen uit het karnen van de melkzee) uit den hemel over te planten in haar tuin te Dvârakâ.

Kṛṣṇa laadt de boom op Garuḍa, — maar de tuinwachters waarschnwen hem: »Blijf er af. Kṛṣṇa, het is de boom, van Çacî, de koningin van den souverein der goden."

Maar Satyabhâmâ beweerde, dat de boom was voortgekomen uit het karnen der melkzee en gemeen eigendom van alle waerelden was.

Dat wordt aan Çacî gerapporteerd, en door deze aan Indra, die het leger der hemelingen doet oprukken tegen Hari, om het bezit van de Pârijâta boom.

Daarop blies Govinda op zijn schulp, en regende myriaden van pijlen neêr op zijne aanvallers.

Gevecht van Garuda tegen Airâwatî en van Janârdana tegen alle goden. Indra overwonnen (p. 585-588).

- Kṛṣṇa voert daarna, met toestemming van Indra, de Pârijâta-boom naar Dvârakâ, en huwt daar alle meisjes, die hij uit de macht van Naraka bevrijd had (p. 586).
- Kṛṣṇa bevrijdt Aniruddha van Bâṇa, en slaat de 1000 · armen van Bâṇa af. (p. 594).
 - Kṛṣṇa overweldigt Çiva (p. 595).
 - Kṛṣṇa verzoent zich met Çiva (p. 596).
- Kṛṣṇa doodt Pauṇḍraka, die zijne insigniën (diskus, knots en een Garuḍa op zijn banier) had aangenomen, ondersteund als hij werd door den koning van Kâçî.

Paundraka wordt in stukken gesneden door den diskus van Kṛṣṇa.

Zijn Garuḍa wordt vernield door den Garuḍa van Viṣṇu.

Aan den koning van Kâçî wordt met pijlen het hoofd afgeschoten, dat neervalt in de stad Kâçî.

Daarop keert Kṛṣṇa naar Dvârakâ terug (p. 599).

— De diskus van Hari wordt neergelaten op Kâçî, dat in brand vliegt ..met al zijn vorsten en hun gevolg, inwoners, olifanten, paarden, schatten, korenschuren, huizen, paleizen en marktplaatsen" (p. 600).

En toen nu honderd jaren waren verloopen, nadat Keçava op aarde was nedergedaald als verdelger der daemonen werd hij door de Onsterfelijken opgeroepen naar de Svarga.

"Zeg aan de goden, dat na 7 nachten de Yâdava's zullen uitgeroeid zijn, en dat ik daarna mijn menschelijk lichaam zal afleggen, en. van Samkarşana naar de onsterfelijken zal terugkeeren."

En daar kwam een jager genaamd Jara (allegorie voor: zwakheid, ouderdom, verval en trof Kṛ-ṇa, die, in *dhydna*-verzonken, den eenen voet op zijn knie liet rusten.

De jager zag den voet aan voor een gedeelte van een hert en schoot zijn pijl in de voetzool.

De jager kreeg vergiffenis. — en daarop daalde een wagen nit den hemel, die den jager opnam en met hem opging. En Kṛṣṇa leî zijn sterfelijk lichaam af p. 612). En Arjunå leidde het offer; de 8 koninginnen omhelsden het lijk van Hari en traden de vlammen van den brandstapel binnen.

Ook Revatî ombelsde het lijk van Râma en trad in de vlammen. die koel voor haar waren, — gelukkig als ze was met de aanraking van haar Heer.

* *

Wat een weelde van tempelversiering, rijke gordel van bas-reliefs, die, op een enkele na, te Panataran te vergeefs door me werden nagespeurd, en die mijn beperkt inzicht heenwezen naar eene andere bron, waaruit de beeldhouwers van Panataran hunne inspiratie hadden gedronken.

Dat optreden van Arjuna nu, als leider van de lijkverbrunding deed me denken aan de Mahabharata zooals die naar Java werd overgebracht als Bratayuda, en waar ik Kṛṣṇa aantref als raadsman van de Paṇḍava's, als wagenmenner van Arjuna.

In hoeverre daarin Kṛṣṇa-groepeeringen worden aangetroffen, die in bas-reliefs konden worden overgezet, zal de nalezing moeten leeren.

In die nalezing zal ik een verkorten inhoud doen voorafgaan aan de aangehaalde vers-regels, die ik geput heb uit den tekst, die door het Bataviaasch Genootschap werd uitgegeven (deel XXVII en XXVIII der Verhandelingen, 1860).

Optocht van Kṛṣṇa maar Astina, met gevolg en krijgssieraden, vergezeld van Radèn Satyaki, om de helft van het rijk op te eischen.

> Wus nitih rātā narpati mring Astinā budālé naréndrā Kṛṣṇa sawājā pacaranirā miwah rahadyan Satyaki umiring marang Astinā mintā nagari sapalih. (Zang II).

En toen Kṛṣṇa het Kuru-veld bereikt had, daalden vier goden tot hem neder, namen plaats in den wagen, terwijl Kṛṣṇa ging zitten op den zetel van den wagenmenner.

Drukte en vertier in Astinå, om Kṛṣṇa waardig te ontvangen; rustelooze woeling; allerwege menschen-gewemel.

Duk samānā Iampahé sri bupati ing tēgal Kuru wns rawuh ānā Jawātā tēḍak pan sēkawan Janākā, Rāmā-parasu, Kanwā kalawan Narādā praptā kikis ing nēgārā lampahirā sang prabu Dwārāwati linirihkēn ratanipun ubēkkan djro nagārā kang amapag miwah kang samyā dēdulu orēg saprājā wurahan pēksā wruhā nārāpati umēb wong nagri Ngastinā . . . (Zang II).

Begroeting van Kṛṣṇa door Suyodānā en gevolg, bij aankomst in het paleis; daarna de eerbiedige opwachting van Kṛṣṇa aan Dèwi Kunti.

Naréndrå Krěsnå wus rawuh
munggèng sadalěm ing puri
kumubrut ingkang pambagyå
mïwah pinituwå sami
en praptèng jawi ladjěng sampun
marang 'géné dèwi Kunti
sigrå ugrahup padanira
kang bibi asrn naugisi . . . (Zang IV).

Het uiteengaan der Korawa's. Het beeld van Banowati met Suyodånå, omstuwd door dienende vrouwen.

> Bubar sagung Koråwå prasami pårå ratu pårå pinituwå mring kuwuné déwé-déwé

mung Suyodånå prabu
kondur marang ing kënyå-poeri
mring 'goné garwanirå
Banowati metuk
kinanti astå naréndrå
pareng lenggah atémbak parekkan tjeti
ing wingking ngarså aglar . . . (Zang V).

Kṛṣṇa genoodigd tot de groote raadsvergadering en begeleid en omstuwd door vorsten en volk.

Nedergezeten in de kraton, dalen de vier goden tot hem neder. En buiten de raadzaal de gewapende bende Korawa's die in opdracht heeft om Kṛṣṇa te verdelgen.

En vervolgens de plotselinge verschijning van Satyaki (Wrësniwira). om Kṛṣṇa te waarschuwen tegen de gewapende Korawa's, die hem buiten opwachten.

Sangking jawi awot sari matur radèn Wrĕsnāwirå pukulun dédé wadosé ing jawi jĕjĕl gĕgaman arså numpĕs paduka . . . (Zang VI).

En dan die toorn van Kṛṣṇa; die ontwikkeling van zijne bovenmenschelijke gedaante: de drie waerelden, drie- en vierarmige, drie- en vieroogige goden, ditia's, dioe's, raksasa's, maharsi's, draken en aarde-schuddende slangen, varen in zijn lichaam — Baṭara Wisnu, die zich voor het eerst openbaart.

> Dan krodå nrěpati Krěsná tědak sangking 'goning-guněm nulva glis madeg tiwakramanipun wibuh nèng palataran jleg sagutung patang gunung pitung gunung pan kadi batårå Kålå duk krodå sarirå agni isèn-isèn tĕlung jagad ing sawarga myang manusya-padèki jro bumi kang saru-saru kabèh dadi awaknyå déwå-déwä kang bahu papat tatelu kang nétrå tatělu papat wus munggèng sariranèki isining manusyapada dică diu raksâsă lan maharsi cantrik-cantrik lan manguyu kang pådå salah rupå jroning bumi någå sarpå lindu-lindu kumpulé munggèng sarira

- en Mulat kang satus Koráwá tanpå bayu kěkěs kalangkung miris
- en Mědal (Kṛṣṇa n. l.) sangking purå kondur tanpamit jawåtå sakawan tumut praptèng jawi pěsatnya mring awyat jawåtå wus samyå mantuk lajěng sang naréndrå Krěsnå marang 'géné sri mas kéntir (n. l. naar het verblija van Dèwi Kunti). (Zang VII).

Onderhoud van Dèwi Kunti met Kṛṣṇa.

Suyodana blijft onverzettelijk: hij wijst het aanzoek, om de helft van het rijk af, — het zal hem gewapender hand moeten worden afgedwongen.

Pun Suyodånå apugal datan lilå nagri pimintå sapalih kĕdah metuwå prang sukå rinibut ing jurit

Daarna het afscheid van Kṛṣṇa en zijn vertrek met Dipati Awänggå (Karnå) in een zelfden wagen.

Kṛṣṇa zocht hem te overreden om de zijde der Paṇ-dawa's te kiezen, maar Karnå volhardde in zijn besluit om de Korawa's te helpen, want hij had voorheen de gelofte afgelegd, om zich op leven en dood met Dananjaya te meten.

Nulyå amit sembah nrepati ing Dwarawati sanégå woes nitih råtä. Dipati Ngawanggå nunggil sajro råtå sami kalawan naréndrå Kresnå pan jinawil marang prabu Dwarawati tumuting Paṇḍāwā Karnå tan arså nglakoni kudu milu Korawéndrå sangking sampun ing uni-uni punagi ataṇḍing agunå arok båndāwālā pati lan satriå Dananjåyå

Onderwijl is Kṛṣṇa Wiråtå genaderd en stroomen de Paṇḍawa-benden hem te gemoet, om te vernemen, wat de uitslag is van zijn overleg met de Korawa's.

Mèh praptā ring Wiråtā sri nārāpati drēs ing ratanirā
Paṇḍāwā wajanirèki amĕṭoek ing praptanirā orĕg sagung nātā Paṇḍāwā ningali praptaning naréndrā gupuh namudānā sami ugarēpā nuwun pawartā (Zang VIII).

| — En na het uitrukken der Paudawa-troepen: |
|--|
| mangkånå wadyå Paṇḍåwå |
| gung ing baris kadi samudrå ngalih |
| de spits aangevoerd door Wrĕkodara, den dappere; |
| baris pangañjur ing lampah |
| Wrěkodárá manggálá ngirid baris. |
| - Alles stroomt voor hem uit. Daarbij het gewapper |
| van vaandels; het verbijsterd dooreenrennen van het wild |
| gedierte; alles beeft, brult, vliedt op de uitdaging van den |
| dollen Pandawa: |
| Drěs ing daludag kumělab |
| amèt sindung riwut pacangin-angin |
| gorarèh argå lir guntur |
| kětug bumi prakěmpå |
| abusĕkan sato singha barwang mabyung |
| — Daarna de gelederen van Danañjaya. (Zang IX). |
| die op een wagen staat: |
| wnsnya naņdēs barisirā |
| wong agung ing Judipati |
| satriá ing Danañjáyå |
| barisé kang anambungi |
| — Daarna de zoons van Madrim in een wagen: |
| ing wuri kang anambungi |
| satriá Madrim tanäya |
| Nakulá Sadéwä nitih |
| ing rätä |
| — Daarna de opgewonden gelederen met wapperende vaan- |
| dels van de prinsen Oetárá en Warsångká, die beiden in |
| een wagen staan: |
| radėn Oetärä Warsångkā |
| guměrah barisé asri |
| kěkalih nanggèng ing råtå |
| — Daarna de troepen van den prins van Cempålå, met |
| wapperend vaandel: |
| Wuri patrèng Cémpälà |
| Tijdschr v Ind. T. L. en Vk., deel LI. afl. 2. |

Drěstájuměná prajurit baris abrā kumēlab tunggul makilat Daarna zijn vader, gezeten op een olifant, en door mantri's omstuwd: Ing wuriné sang rama mrája Drupadá něng èsti kinuběng mantri prawirá. . . . - Vervolgens Dèwi Dropadi, op een wagen met een zonnescherm van pauwenveeren: munggèng råtä sri tinon arjä songsong mrak. . . - Achter haar Sikandi op een gouden wagen en met wapperend vaandel: Sikandi ing wurinira asri munggèng rätá rukmi kumitir tengeranira tunggul kadya ngirid angin - Verder vorst Darmáputra, gezeten op een olifant; aan weerszijden een gouden scherm, en omstuwd door onstuimige troepen: Prabu Darmaputrèki ingayap wadya gumuruh munggèng èsti rinĕnggå songsong sri ning kuning ngapit. . . - Daarna de troepen van Naréndrá Krsnä; allen met witte vaandels: de vorst gezeten op een juweelen wagen met een wit zonnescherm; hij de vorst aan wien het beleid der oorlogs is toevertrouwd: Ing wuriné balané naréndra Krsna samyå tungulirå sétå. munggèng råtå nåwá-rětná ardyå sougsong sétå manik. èh duluněn bobotohé ing ajudá. . . (Zang X). - En achter deze Abimanya, de zoon van Parta (Ariunå) op een gouden wagen spelend met een cakra: Ingkang samundul ing wuri

rahadèn Partá-tanävá

äbrå tinon gegamané Bimanyu munggèng rātā mas sarwi angundā cākrā. . . .

- Daarachter Pancawäli op een wagen.
- En nu Kṛṣṇa in zijn verblijf, als een kraton aangelegd: kuwu-kuwu liwat asri rinakit-rakit kĕdatyan,

waar de vorsten in menigte verzameld waren:

Jějěl ingkang pårå-katong. . . .

waar ook de Paṇḍu-zonen bijeen waren, om de bevelen te vragen van vorst Kṛṣṇa:

nèng kuwu sri Dwäräwati
jējěl samyä paguněman
miwah sagung pärä-katong
samyå anědå paréntah
marang naréndra Krěsnå. . . .

en om van hem te vernemen wien hij zou aanwijzen tot bevelhebber in den oorlog:

Kawula (zoo spreekt Yudistira) sumanggèng kërsa sinten kinersakna nenggih kang mangka uger ing aprang panutaning baris kabèh. . . . (Zang XI).

— Arjună tracht Kṛṣṇa tot afwering van den oorlog te bewegen, maar te vergeefs:

jèn kénging tur kawulå paduka wurungna inggih prang bratayuda. . . .

waarop Kṛṣṇa antwoordt:

tan kĕnă wurung iki

kersaning batara. . . . (Zang XII).

— De drie zonen van den vorst van Wiräta zijn gesneuveld, verbrand en naar Éndrälokå opgegaan, en men heeft nu met vorst Kṛṣṇa te beraadslagen, wie als bevelhebber in de plaats zal treden:

. . . . sami anggoști lawan naréndră Krsnă kang sami nunuwun sinten sénapati ning prang. . . . (Zang XV).

- Kṛṣṇa springt van zijn wagen, toen hij Arjunā zag weenen over den dood van Irawan: legt een radpijl aan op Bismå, maar Arjunā houdt hem tegen.
- Daarop schiet Sikandi, op bevel van Kṛṣṇa, een pijl af op Bismā. . . .

Narendra Kṛṣṇā mulat
Janākā pidjēr anangis
djog sangking rātā
praptèng siti dukā austi cakranirā.
angrarēpā Danaŭjāyā aturirā
sartā waspā drēs mijil
dadyā wandé dényā
añākrā rēsi Bismā. (Zang XVI).

— Arjună wordt in zijn wagen neergeworpen door de knots van Bâgâdentă: Kṛṣṇa snelt hem te hulp en bestrijdt hem met de pustakă widjāyā kusumā. . . .

sirå prabu Bagäděntá
nawat samogå aglis
Arjuna kantáká
niba kénèng samogå
jajanirå pan gumiling
munggèng ratanggå
sigra dényå nulungi
ingusap pustáká widjäyä-kusumä
dé prabu Dwåråwati
ginugah sang Partå. . . . (Zang XVIII).

— En nu volgt de groep Kṛṣṇả en Arjună, de een den ander vergezellende, op nitdaging van Gardápati. Beiden op één wagen gezeten, trekken naar het Zuiden:

Duk satriā Dananjāyā amiarsā sumbaré mungsuhnèki dipangganirā angidul lawan sawajanirā Gardāpati praptā susukuning gunung anusul sang Éndrå-sutå (ul. Arjunå).

saparané Gardápati

tan kari naréndrá Kṛṣṇâ

anunggil saråtå lawan kang rayi . . (Zang XIX).

— Verder Kṛṣṇa in gesprek met Arjuna over diens gelofte, om Sindurĕja te dooden, en het aangeven door Kṛṣṇa van de middelen om tot dat doel te geraken.

Prabu Krsuā ugandikā

iku saratipun

pujaněn waspadakěná

iyà wruha kabèh kang awerit-werit

katonă déning sirà.

Nåtå Krşpå amuwus

iki anata rata mami

jañjiné kinuwáså (waaraan wondere gaven zijn toegedeeld, C. S.)

papat kudanipun

pangirid kang anèng arsà

si Walaha lawan si Abrapuspèki

déné kang munggèng wuntat

si Soekanta lan si Sénya sakti. . . (Zang XXI).

— Kṛṣṇa houdt zijn cakra vóór de zon, om zoodoende Sindurēja te lokken en de vervulling van Arjuna's gelofte mogelijk te maken:

Mangkanā naréndrā Kṛṣṇā

maras dénya surya gumiwang lingsir

Sindurējā durung katēmu

kiněkěr ing gěgaman

dadyā surva tinutupan cakranipun

adangu dèn anggang-anggang

baskära sirat kuning. . . . (Zang XXIV).

— Bevel van Kṛṣṇa aan Gaṭotkaca, die door Arjuna ontboden en begeleid wordt, om op Karua af te gaan:

Sigrā Gatot-kācā

tumut marang kang paman

praptå ing ngarsanirèki

naréndrå Krěsnå Gatutkåcå wot sari.

Iyå kulup taḍahånå uwakirå (nl. Karnå).

kalawan tuduh mami. . . . (Zang XXVII).

— Wenk van Kṛṣṇa aan Wrĕkodara. om den olifant Swåtåmå te dooden:

> Sigrå prabu (nl. Krěsná) ngèdéppi Wrěkodárá sigrå sinung ciptä mring Krésná malumpat såhå gádá glis ånå Swátåmå

gajah Maláwå pati. . . . (Zang XXXI).

— Alles wat te paard zit, of op een olifant, of in een wagen, wordt door Kṛṣṇa gelast af te stijgen en te voet te strijden, om niet bloot gesteld te zijn aan de vuurworpen van Aswåtåmå:

Naréndå Krěsná paréntah Drěstådjuměná wus kinèn nguṇḍangi prajurit wahàná sampun kinèn muḍun sadājā gajah rätå turånggå wus samyā muḍun

samya aprang anèng darat. . . (Zang XXXII).

— Tocht van Kṛṣṇa met Yudiṣṭira. Arjuna en de uitgelezen mantri's, om de laatste eer te gaan bewijzen aan de gesneuvelde Bisma en Drona:

Duk samånå prabu ing Dwäråwati lan prabu Yudistirå nut ingkang rèh praboe Dwäråwati ing dalu samyå késah lélänå ngubèngi paprangan kabèh mung Danañjäyå tumut

lawan pärä mantri pinilih . . . (Zang XXXIII).

— Waarschuwing van Kṛṣṇa, dat Arjuna toch voorzichtig zij in zijn gevecht met den vorst van Awangga (Karna), en om van slagorde te veranderen:

Naréndrå Krěsnä lingnyaris

— Maar wie zal un legerhoofd van de Paṇḍawa's zijn. nadat Salya als bevelhebber van de Korawa's gehuldigd werd? Nakula wordt door Kṛṣṇa afgevaardigd naar Salya, om diens genegenheid te winnen:

Angling prabu Dwarawati
angutus Arya Nakula
sira lumakua agé
mring kuwu natèng Mandraka
awwa anganggo rowang
sira praptaha angrangkul
sukuné natèng Mandraka
sira ngaturèna pati. (Zang XLVI).

— En toen Salya omsingeld was, zond hij de pracandâ birawa op de tegenpartij af; maar Kṛṣṇa liet de vier millioen reuzen, die daaruit voortkwamen, rustig afwachten, zóó dat ze stom en roerloos werden.

malih inguṇḍangan
marang naréndrā Kṛṣṇā
påḍā siḍakĕpā sami
astā nèng jājā
lawan ndĕlĕngā siti
wus warātā oeṇḍangé naréndrā Kṛṣṇā
samyā tumungkul
siḍakĕp kéwålā
butā kang ngaḍĕp samyā
anggĕro tan ānā bakit
bisu sadāyā

lir tugu ňjoto sami. . . . (Zang LIII).

— De schuilplaats van den Korawa Suyodana in het water wordt aan de Paṇḍawa's ontdekt, en op last van Kṛṣṇa, rukken nu de Paṇḍawa-troepen uit. om zich van Suyodana meester te maken:

Wonten bålå pandåwå sami anitik Suyodänä Kawruhan nggènipoen wonten sungapan samudrå. duk miarså enggoné sang Kurupati matur mring nåtå Kṛṣṇā sigrā undang bālā pandāwā tri pakonirā sang naréudrā Kṛṣṇā anglurugi mring enggoné sang Suyodānā prabu asingidan ninggir ing warih

asingidan pinggir ing warih (zang IVIII).

— Na het gevecht van Suyodana met den wreeden Wrĕkodara, die uit de vijf Paṇḍawa's door Kṛṣṇa gekozen wordt, om de tegenpartij van Suyodana te zijn:

Suyodana-zelf laat de keuze aan Kṛṣṇa:
Duryodanā (= Suyodanā) saurirā
marang prabu Dwārāwati
lah inggih naréndrā Kṛṣṇā
sintēu ingkang ndikā tuding
aprang kēlawan mami.....

dédé pantës lawan ing wang jèn tan si Wrěkodárä patut jèn sira tuding nadahi pupukul ingsun angling naréndra Kṛṣṇå ājā sirā ñjaluk maning

yā iku ingkang sun adu prang gadā. . . (zang LIX).

— Na langen, bloedigen strijd, geeft Arjuna, op last van Kṛṣṇa een wenk aan Wrĕkodara, die daarop den genadeslag op de linkerdij toebrengt aan Suyodana:

angling prabu Dwåråwati..... sirå (tot Arjuna) dèn énggal mangsit Wrěkodaréki aywå sira télangké nuli mangsiti nggitik wěntis kéri (zang LX).

— En na de bijval der hemelingen over Wrékodara's overwinning; de berisping van Baladéwa en de tusschenkomst van Krsna:

Umung jawatèng awiat anaksèni ngudanakén wéwangi aŭjâyá-jâyå gumuruh éh jâyá paṇḍnputrå (n.l. Wrekodarå) mähå prabu Baladéwå duk andulu ing larané Snyodana muntab krodmirå wéngis.... naréndrå Kṛṣṇā agupuh nèngkoel serta turirå ngadèg sarwi aŭaṇḍak nanggalanipun éh kadangku prabuning wang sampun énggal salah kapti.... (zang LXI).

— Maar Wrekodara gaat met de marteling van Suyodana voort, totdat Kṛṣṇa hem gelast die te staken:

> Wrčkodárá karégétén arsá mupuh dén édjur kalawan gádá nanging prabu Dwáráwati apénging aywá ginádá wus něngèna mängsá wurungá mati. . . . (zang LXI).

- Door angst vervuld voor Suyodana's vervloeking der

Pandawa's, zwerft Krsna met de vijf Pandawa's door het woud: Mangkånä wau sang prabu Padmánábá (= Kṛṣṇā) mung sungkäwä ingkang kaciptå ing galih pěnguwuhé Durvodáni milà gung walang galihé rināsā sangsāvā susah sirá naréndrá Krsuá Pandáwá kalimanipun biněktá miděr ing waná (zang LXII). -Krsna en de 5 zonen van Pandu keeren naar de legerplaat terug, ontsteld als ze zijn door het bericht van de nachtelijke overrompeling der Pandawa's die sneuvelden in den slaap. Krşna verneemt de jammerklachten van Dèwi Dropadi: praptèng pakuwon guměr kang nangis awurahan déwi Kunti miwah tumpěk kaběh prih atiné Dèwi Dropadi anggung sambat-sambat putra kang lalis. mangkana karungu marang sang naréndrá Krşnå lir rinčůcěm cas sang prabu Dwåräwati kadyå pědot kang drivå lingirá lon prabu Dwáráwati. . . . en daarop volgen de woorden van vertroosting en vermaning tot berusting in de beschikkingen des Almachtigen (rèh ing widi). Maar Dèwi Dropadi was niet te troosten, en de woorden van Krsna hadden geene genezende uitwerking. Sang naréndrá Kṛṣṇā wusñangling Dèwi Dropadi měksá aňjèlé amuwun tan kanděg pinituturan. — Onverwachts verschijnt nu bagawan Abiasa. Schrik onder de aanwezigen; het eensklaps zwijgen van het gejammer; . . maar Kryna heet met spoed den aangekomene welkom: Sigrå djleg praptanipun

tanpå sangkan sang paṇḍitadi
Bagawan Abiāsä
kagyèt kang andulu
gugup sirĕp kang karunå
wus alinggih Bagawan Biāsā nuli
naréndrå Kṛṣṇä

namudänä ri sang wau prapti (zang LXV).

— Aan Narådå, die, op bevel van Baţärå Guru is nedergedaald, wordt door Aswatama het tooverwapen *cuḍu-mani*, waarmee hij het heelal in gevaar bracht, ter hand gesteld. Aswåtåmå bidt om vergiffenis.

Swatama sumpeg casira miat ingkang marepeki sangsaya pandekumira Narada kang den sungkemi aturé ngasih-asih jawata sadayanipun kang pinintan aksama....

— De cuḍa-mani wordt door Narada overgegeven aan Arjuna:

Narādā maringkēn sigrā kang sēñjātā cuḍā-mani mring sang aryā Danañjāyā

- en voorgesteld om vergiffenis te schenken aan Aswatama: lawan päḍā ingapurā dosané Swatāmā iki.
- Maar Kṛṣṇa verzet zich daartegen:
 sigrā naréndrā Kṛṣṇā
 saénggā dukā dényangling
 èh mulané jawātā kudu ngapurā

marang wong älä kaliwat. . . . (zang LXVIII).

— Nadat Astina door de Paṇḍawa's genomen is, gelast Kṛṣṇa aan Arjuna de cuḍa-mani over te geven aan Yudiṣṭira, die door Kṛṣṇa gehuldigd wordt als koning van Astina:

yåta naréndra Kṛṣṇā

pangandikanipun
yayi cuda-mani ya
aturèna mring raka para prayogi
Arjuna tan-lènggana
iugkang cuda-mani dèn tampani
marang sang aprabu Yudistira.
nata Kṛṣṇa ngadegkeu nrepati
ing Astina prabu Yudistira. (Zang LIX).

* *

Met het bovenstaande toegerust, ben ik, na het bezoek van den heer W. P. Groeneveldt, herhaalde malen opgegaan naar de Kṛṣṇa basreliefs van het 2º terras van Panataran, en ik heb de ontelbare groepeeringen, die de Brata-yuda, naar bescheiden meening, aan een bekwamen beitel, bestuurd door een dichterlijk gemoed, kon aanbieden, nagezocht in de Panataran-versiering, maar het bleek, dat de Indische epiek, zooals die in het Javaansch was vertolkt door den mpu van Kĕḍiri, geene inspiratie had geleverd aan de beeldhouwers van Panataran.

* *

En ook de Kṛṣṇa-atbeeldingen, die in Engelsch-Indië worden aangetroffen, werden tot nog toe op Java niet teruggevonden. Wanneer men de illustraties raadpleegt in het Hindu-pantheon van Edward Moor en de Mythelogie der Hindu's van C. Coleman (London, 1832), dan ontmoeten we; E.M. pl. 51. Kṛṣṇa als incarnatie van Wiṣṇu, met fluit (C. Coleman, pl. 12.2.)

E.M. ., 58, Kṛṣṇa door Wasudéwa van Déwakî weggevoerd door de Yamunâ, onder bescherming van Çésa naar Yaçodâ.

E.M. ., 59, Kṛṣṇa gezoogd door Yaçoda, of door Déwaki,
E.M. " 60, Kṛṣṇa als kind: 1 — 6 verschillende voorstellingen: 7. Kṛṣṇa de slang Kāliya overwinnende;
8. Kṛṣṇa als fluitspeler, als muralidhar "the

- tuneful;". 9. Combinatie van Kṛṣṇa als Apollo, de overwinnaar van Pytho, en als beschermheer der muziek (C. Coleman, pl. 12,3,4.)
- E.M. » 61, Kṛṣṇa de Gowarddhana opheffende (C. Coleman pl. 12.6.)
- E.M. » 62, Kṛṣṇa op het punt, om de slang Kâliya te dooden (C. Coleman, pl. 12.1.)
- E.M. » 63, De râsamaṇḍala; een kring van maagden dansende om Kṛṣṇa.
- E.M. » 64, (boven) Huwelijk van Kṛṣṇa met eene beerin
- E.M. » 64. (beneden) Kṛṣṇa en de daemon Agha (Bhâ-gawata-purâṇa XII).
- E.M. » 65 en 66, fantastische combinaties van Kṛṣṇa en de Gopi's therderinnen). C. Coleman 11.1.
- E.M. " 67, Kṛṣṇa en gemalin, met gevolg. Râdhâ op lotuskussen (C. Coleman, pl. 12.5.)

* *

En wat Java geett (voor zooverre het oudheidkundig onderzoek strekt), dat heb ik in Mei 1908 op Panataran beschreven, en zal ik hier meedeelen, in de hoop, dat men gelukkiger zij zoowel in de ontdekking van de beteekenis der bas-reliefs, als het terugvinden daarvan in de purâna's of andere bronnen, die aan schrijver dezes nog onbekend zijn.

Want waar men zelf niet *rindt*, daar kan het verslag van het zochen, anderen, meer begaafden, opwekken om verder en beter te zoeken en, bij werkelijk vinden, het ontbrekende aan te vullen.

Nu de bas-reliefs.

VOORGEVEL, RECHTS VAN DE TRAP,

1c. paneel, van zuid naar noord, lang 0,70 M. Een man te paard, voorafgegaan door een dienaar, die naar den ruiter opziet, met een arit of een perkul in de hand.

> Naast den ruiter (door gebrek aan perspectief boven hem gebeiteld) een olifant.

Het paneel is aangevuld met wolk-ornament.

2e. paneel, van west naar oost. lang 0.90 M. Een drietal mannen met bhûta-koppen met wilde haarvlechten, blikkende naar een reusachtig persoon (als een Dânawa-vorst) in groot ornaat, gevolgd door een panakawan.

> Tusschen den vorst en de eerstgenoemde personen staat een palmboom op vierkant voetstuk (waarmede eene ommuring kan bedoeld zijn).

> Van de 3 bhûta's maakt de voorste een sembah; bij draagt een upawîta van doodskoppen; achter hem draagt de magerste van het drietal een tros pisang (?).

3e. paneel, van zuid naar noord, lang 1,43 M. Het bevat eerst twee mannen, die ook in het vorig paneel worden aangetroffen, de achterste met een recht, en voorste, die een upawîta van doodskoppen draagt, met een krom zwaard.

De twee mannen voorafgegaan door den vorstelijken persoon van zoo even, met de twee voorste vingers vóór zich (maar het noorden) uitwijzende, als tot eene vervloeking.

Onder zijn arm knielt een kleine man. eveneens met arm, hand en twee vingers naar voren gestrekt.

Het kleine mannetje heeft vóór zich een ander knielend mannetje, die de armen en handen (zeer verminkt) naar hem uitstrekt.

Daarop volgt een dienstbare, die noordelijk op gaat en het hoofd omwendt naar den vorstelijken persoon, en deze wordt weer voorafgegaan door een vorstelijk persoon met gelung, groot ornaat en upawîta; het gelaat eveneens gekeerd naar den vorstelijken persoon achter zich, die met zijn hand naar hem wijst (volgens Dr. Brandes stelt dit tafereel voor: Kṛṣṇa's vlucht voor Kâlayawana).

4e. pancel, van oost naar west, lang 0,80 M. Twee bedienden, die aan Kṛṣṇa voorafgaan, iets dragende op den schouder.

Van oost naar west: pilaster, breed 0,43 M.

5°. paneel van zuid naar noord: eerst pilaster, breed 0.43 M. en dan een bas-relief over eene lengte van 6,37 M.

Kâlayawana met 2 volgelingen. één gewapend met een speer en als een krijgsdans uitvoerende; de ander, gewapend met een krom zwaard (het tafreel geheel gevuld met ornament, schrijdende van zuid naar noord, naar een vorstelijk persoon, slapende op rustbank; vóór zich een met een zwaard gewapend man, die hem op de borst trapt met de rechter voet, en hem, als in vervloeking, toewijst met de twee voorste vingers van de rechter hand.

Dus Kâlayawana in de grot yan Mucukunda.

In de Wisnu-purâna lees ik op pag. 567: »Kâlayawana trekt tegen Mathurâ op.

Vervolgd door den Yawana-koning, vlucht Kṛṣṇa in de grot waar Mncukunda, de koning der menschen, sliep.

Binnen gekomen, meent Kâlayawana, dat de slapende man Krşna is, en schopt hem.

Ontwaakt richt Mucukunda een toornigen blik op Kâlayawana, en dadelijk verteert deze tot asch. Daarop gaat Krsua naar Dwârakâ.

Nu verder het bas-relief:

Na de rustbank, waarachter eenige panakawan's hebben plaats genomen, volgen twee kruipende mannen, waarvan de laatste een cakra-vormig oorsieraad draagt, vluchtende voor de vlammen, die achter en over hem heen woeden, waarin apen en menschelijke wezens omwoelen, en waarin ook Kâlayawana, de vervloekte, op den rug ligt, met het rechter been naar voren gestrekt.

Vóór zich een vorstelijk persoon op een balé-balé. die hem vervloekt (linkerhand met de twee voorste vingers uitgestrekt).

Boven den arm van den vervlocker staat duidelijk een leeuwe- (kâla-) kop.

Daarna een ornament over de geheele hoogte van het bas-relief, als afscheidings-teeken van een tafreel.

Verder: de vervloeker staat tegenover een vorstelijk persoon, die een sembah voor hem maakt, en die gevolgd wordt door vier mannen, als dienstbaren.

Daarop volgt een pilaster, breed 0,40 M.

XOORDZIJDE.

Van west naar oost: pilaster, breed 0.43 M.
6°. paneel, van west naar oost. over eene lengte van 6.37
M.: een tafreel, voorstellende een dienstbare, die een kistje nit een pandapå haalt; een kuli, die een koffertje wegdraagt; een bedehuisje (sanggar pamĕ-lĕngan); twee personen, die de trappen opgaan van een tempel (of poort).

Aan de andere zijde van den tempel, een kuli met een kistje op den rug: bij de rechter hand gegrepen door een naar hem toegewenden kuli; twee bhûtavormige mannen onder een palmboom, de voorste staande en eene vrouw om de heupen vattende, die zich verweert; de andere zittende.

Verder: een man met een kris, die twee vrouwen voor zich uitdrijft; daarna een lansdrager, die eveneens twee vrouwen voor zich uitdrijft, waarvan er één huilt; vervolgens eene vrouw, die neerknielt onder een palmboom, en een sembah maakt voor den ruiter, die haar ontmoet; achter dien ruiter een tweede ruiter, en daar achter drie volgelingen te voet.

Dit paneel is niet met ornament aangevuld. Daarop volgt een pilaster 0,43 M.

7°. pancel, van noord naar zuid, over eene breedte van 1,64 M: een palmboom boven en een ornament beneden: twee vorstelijke personen in groot ornaat, met upawita, met elkander in gesprek en vier volgelingen.

Van west naar oost; glad valsch profiel, 0.25 M. Van noord naar zuid; glad valsch profiel, 0.25 M. 8e. paneel, van west naar oost, over eene lengte van 6.16 M:
een sanggar pamelengan; twee vorstelijke personen
naar elkander toegekeerd, in gesprek; daarachter twee
panakawan's (?): een palmboom; drie mannen, waarvan de voorste westelijk op kijkt, en de beide anderen
met elkaar in gesprek zijn.

Daarop volgt een ornament, als afscheidings-teeken van een tafereel.

Daarna: een palmboom en een paṇḍâpâ, bedoeld achter doch gebeiteld boven elkaar.

Daarop volgt een vorstelijk persoon (Kṛṣṇa). die bevelen geeft aan twee volgelingen. waarvan de voorste het bevel met een sĕmbah in ontvangst neemt.

Daarna een palmboom in eene gladde ommuring, of op een glad voetstuk.

Daarna een boom, als geplaatst in een geornamenteerd voetstuk.

Daarna een sirihbak- en kwispedoor-drager en twee vorstelijke personen, die met een derde in gesprek zijn, allen staande; een volgeling en eene boom in vierkant voetstuk.

Van zuid naar noord, glad valsch profiel 0.25 M. Van west naar oost, glad valsch profiel 0.25 M. N.B. 9e. paneel van zuid naar noord, over eene lengte van 1.64 M:

Ornament en palmboom over de geheele hoogte van het bas-relief.

Kṛṣṇa in sila-houding de sĕmbah aanbiedende röör cen tempel, waarin, op voetstuk en lotus-kussen een vierarmige Wiṣṇu (wiens rechter hand is weggeslagen), in groot ornaat, met de linker hand vöör het lichaam. In de opgestoken achterhanden, rechts de cakra op den opstaanden wijsvinger; links de gevlengelde Cangkha dan: een palmboom op voetstuk en daarna een sanggar pamělěngan.

Ornament-vulsel.

Van zuid naar noord: pilaster, 0.46 M.

Van west naar oost; pilaster. 9.46 M.

10°, paneel over eene lengte van 6.36 M.:

Kṛṣṇa op weg met vier volgelingen, waaronder één kwispedoor- en één sirihdoos-drager.

Daarop volgt een ornament met palmloover.

Na het ornament drie dames, waarvan één, op een balé-balé, in gesprek met eene dame vóór haar (zeer verminkt).

Daarna drie dames, waarvan de derde op een balébalé, met een cêți achter zich (zeer verminkt).

Daarna een paṇḍảpả met sirappen gedekt, staande op ornament; ten halve schuil gaande in de palmen.

Daarna een dienaar, knielende en de sembah aanbiedende aan Kṛṣṇa die. in groot ornaat met upawîta. op een geornamenteerde dampar zit, met het linker been over het rechter geslagen.

Daarna, van west naar oost, pilaster 0.46 M.

OOSTZLIDE.

11c. paneel van noord naar zuid: pilaster. 0.46 M.; daarna het bas-relief over eene lengte van 6,37 M. voorstellende:

Een paṇḍāpā; Kṛṣṇa; een boom in ommuring; een cikar met boom en juk voor de trekdieren.

Op de cikar een latwerk, dat een zetel omgeeft. Ornament-vulsel.

Wêer een man, die achter hem gaat, en die gevolgd wordt door een stalknecht, die een span paarden aan den toom met zich voert; daarna een boom met een ambèn er onder.

Daarna wêer een man, in gesprek met een anderen man, die een cikar volgt, die met twee paarden bespannen, wegrijdt, gemend door een man, die, met een zweep in de hand, op de voorzijde plaats neemt, met de voeten op den boom, en wel vóór een persoon, die, tusschen het latwerk, op eene hoogere zitting heeft plaats genomen.

Daarna, van noord naar zuid, pilaster, 0.48 M. 12°. paneel, van oost naar west, 1.65 M. Bas-relief. voorstellende:

Drie heeren, met tulbanden gedekt, zitten in silåhouding achter elkâar.

Tusschen de twee vorsten een palmboom; de voorste maakt een sembah voor een vorstelijk persoon, met puntbaard. die, in silå-houding zit op een balé-balé voor een pendåpå.

Achter boven den achtersten persoon, is een badplaats zichtbaar, waarin het water uit drie spuiërs neervalt.

Van noord naar zuid, glad valsch profiel, 0.30 M. Van oost naar west, glad valsch profiel, 0.30 M.

13°. paneel, van noord naar zuid, over eene lengte van 6.35 M.

Twee dienaren. Ornament-vulling. Twee dienaren, waarvan de voorste een payung draagt,

Dan volgt Kṛṣṇa, in groot ornaat met upawîta, en dan een man. die voor hem knielt en de sĕmbah maakt

Daarna een huis (verminkt).

Daarna wêer Kṛṣṇa op een kleedje of mat (gĕlaran); dan een palmboom met vruchttrossen; dan drie mannen in silå-houding achter elkâar, in ornament en overluwd door een palmboom; pĕṇḍāpå (zeer beschadigd).

Daarna Kṛṣṇa rechtnit op een balé-balé in slaap, met een fakkel vóór de rustbank: daarna drie wakers achter elkander, naar voren of naar achteren geneigd, in den dut, alles overluwd met vruchtdragende palmen (zeer beschadigd): de trap van een gebouw (beschadigd); een staande wachter.

Van west naar oost, glad valsch profiel, 0.30 M. Van noord naar zuid. glad valsch profiel 0.30 M. 14e. paneel, van west naar oost, over eene lengte van 1.65 M:

Kṛṣṇa gevolgd door twee mannen, en gekeerd naar den voorste, die de sĕmbah maakt; de achterste draagt een kistje.

Daarop volgt een camara-boom; daarna drie dames, naar Krśna gewend.

Daarna pilaster, 0.40 M.

15°. paneel, van noord naar zuid: eerste pilaster, breed 0.40, daarna het bas-relief, voorstellende:

Kṛṣṇa gevolgd door drie mannen, waarvan de twee voorsten kwispedoor en sirih-doos op den schouder dragen;

Dan volgt: iets als een altaar, geheel met wolkornament overdekt; daarna een tempel (zeer verminkt); daarna een paṇḍāpā met atap gedekt en een vogel op den top.

Dan volgt een zeer verminkt gedeelte, waarvan een pendåpå met boom-groep nog aanwezig zijn.

Daarna wêer Kṛṣṇa, met de meergenoemde drie volgelingen met kwispedoor en sirih-doos; een palmboom: een huis met menschen op de balkons, en verder achter een muurtje (stadsmuur), waaruit drie mannen en vrouwen te voorschijn komen, die de komst van Kṛṣṇa te gemoet zien.

Daarna pilaster, 0.44 M.

ACHTERZIJDE OF ZUIDELIJKE GEVEL.

16e. paneel, van oost naar west. Eerst pilaster. 0.44 M., daarna het bas-relief over eene lengte van 6.37 M. voorstellende:

Eer. paṇḍāpā: een bediende met sirih-doos; een balé-balé, waarop een vorst en vorstin gezeten zijn, gedost in groot ornaat met upawîta.

De beide vorstelijke personen hebben ieder een bord met gebak voor zich. Voor de balé-balé hurkt een cèti nêer, tusschen twee palmboomen. Ze maakt de sĕmbah.

Een paṇḍåpå; de kwispedoor en sirihdoos-drager zitten in silå-houding onder een palmboom, vóór eene dame, die op een balé-balé zit en in de rechter hand een kropak houdt, die haar door een cèṭi in sĕmbah-houding, is toegereikt.

Paṇḍåpå; daarna eene dame, met een kropaķ (briet van palmbladeren) in de hand; boom- en ornament-partij;

Eene vrouwelijke bediende, die een kropak aanbiedt (is dit eene herhaling?) aan eene dame, die op een balé-balé, onder een boom zit; achter die dame eene vrouwelijke bediende.

Daarna eene paṇḍâpå in ornament, en dan een waterpartij van kabbelend water, waarin het water uit een spuiër neervalt.

Daarna pilaster, 0.42 M.

17e. paneel, van zuid naar noord. Eerst pilaster, 0.42 M. daarna het bas-relief over eene lengte van 1.64 M:

Eene dame op een balé-balé met twee bedienden achter zich; vóór een pandåpå.

De dame houdt de handen omhoog (zeer verminkt); de man (heer?), die voor haar staat, houdt een schenkkan, met een naga-kop als tuit, voorover, om in een voorwerp te schenken. dat door die dame werd vastgehouden (maar nu verdwenen is).

Achter den heer twee volgelingen.

Van oost naar west glad valsch-profiel, 0.31 M. Van zuid naar noord glad valsch-profiel, 0.31 M.

18e. paneel, van oost naar west, over eene lengte van 6.16 M:

Twee vrouwen, met elkander in gesprek; daarna
eene dame, zittende op een balé-balé (zeer verminkt).
met een palmboom daar boven en daar naast.

Daarna een algeheele verwoesting met cement, die indertijd restauratie werd geacht: hier en daar een menscheheeld, een stuk van een wagen; verder opgesmukt met een paar golek's, geboetseerd door den opziener der B. O. W., die in der tijd, zonder eenige kennis van zaken, met de restauratie belast was.

Van noord naar zuid, glad valsch-profiel, 0.24 M. Van oost naar west, glad valsch-profiel, 0.24 M. 19°. paneel, van noord naar zuid, over eene lengte van 1.64 M.: zes mannen (zeer beschadigd).

Daarna een pilaster van 0.44 M.

20°. paneel, van oost naar west: eerst pilaster van 0.44 M. daarna bas-relief over eene lengte van 6,37 M.: een knielend man onder een palmboom.

Kṛṣṇa in groot ornaat, gewend naar een tegenover hem geknield persoon, eveneens gedost in groot ornaat, met upawîta, gescheiden door een boompartij. die positief den triçûla-vorm heeft.

Daarop volgt een poortgebouw; dan een cikar met (wagen) boom en juk; de boom ondersteund door een man, ter inspanning van twee paarden, die door een knecht naar de eikar worden geleid.

Daarna een lansdrager; ornament; dan wêer een krijgsman; een olifant met draagstoel, waarin Kṛṣṇa (?). vóór op den olifant een siruthi (menner); dan drie soldaten met schilden en lansen; eene dame op een cikar met een krijsman als koetsier.

De zeer bleine paarden, — zoo klein, dat 't doet denken aan eene gebrekkige indeeling van het paneel door den beeldhouwer — dragen het juk op de hoppen.

Vóór de paarden gaan twee soldaten, waarvan één met een lans en één met een schild.

Daarop volgt een eikar met een rierspan, twee paarden aan elke zijde van den boom: Kysna in den wagen; de wagenmenner voor hem, met een zweep, en gezeten op eene lagere zitting buiten het latwerk, met de voeten op den boom.

Daarna pilaster, 0.44 M.

WESTZIJDE (VOORGEVEL). LINKS VAN DE TRAP, van zuid naar noord:

Eerst pilaster, 0.44 M., daarna:

21e. paneel, van zuid naar noord. over eene lengte van 6,37 M: een boom; een man met een lang voorwerp op zijde, dat ik niet determineren kan; twee soldaten met schild en lans; de cikar waggelt, Kṛṣṇa (?) is getroffen door den pijl. die verderop werd afgeschoten. en stort achterover; de paarden steigeren; de wagenmenner valt van den wagen met het hoofd naar beneden; menschen raken onder den voet; soldaten. met lans en schild, spoeden zich voort; verder; gevecht.

Op een wagen staat een vorst met gelung en in groot ornaat, de beenen omvat door eene vrouw.

In de linkerhand houdt hij een boog, waarvan de pijl reeds doel getroffen heeft (zie 21e paneel).

Over dien vorst heen is een regenboog gespannen, met hertekop en de beide voorpooten aan de beide uiteinden.

Deze strijdwagen is met vier paarden bespannen en rept zich voort; vier vrouwen gaan vóór het rijtuig.

Pilaster, 0.44 M.

- 22°. paneel. van west naar oost: pilaster 0.44 M, daarna het bas-relief over eene lengte van 0.84 M: Twee personen, waarvan één zeker eene vrouw is, achter zittende; palmen en wolken boven het hoofd.
- 23°. paneel. van zuid naar noord, over eene lengte van 2.08 M: palmboom, pandåpå en ornament; een zittende vrouw met een kind op haar schoot, dat haar streelt; daarna een water, aan wiens oever twee menschen neerzitten, waarvan de voorste een sembah maakt voor Kṛṣṇa, die op eene hoogte gezeten is, met twee vrouwen achter zich; pandåpå (beschadigd).

24°. paneel, van oost naar west, over eene lengte van 1.06 M:

Twee vrouwen met voorwerpen in de opgeheven rechter hand; twee dwergen: daarna drie vrouwen (zeer beschadigd); aan den bovenkant van het paneel: ornament, palmen en eene pendåpå.

* *

Is het u gelukt de beschreven bas-reliefs van tekst te voorzien uit de Bhâgawata-purâna?

Of uit de Wisnu-purâna? of uit de andere tafereelen, die ik gesprokkeld heb uit de Bratayuda?

Ik voor mij heb weinige kennissen aangetroffen.

Alleen het 4e en 5e paneel fluistert voor mij nu wat ik gelezen heb op pag. 567 van de Wiṣṇn-purâṇa (Kâlayawana en Mucukunda), en het 15e paneel, dat paneel, dat zoo frappant de Sanchi-skulptuur ternggeeft, het gelezene op pag. 599 van dezelfde purâṇa (terugkeer van Kṛṣṇa te Dwârakâ).

Verder is voor mij het 9e paneel bijzonder belangrijk, omdat 't naar bescheiden meening, wijst op den kultus, die met de stichting van Tj. Panataran bedoeld werd, — en wel in verband met:

- a. het bas-relief-lint van het soubassement, genomen uit de lotgevallen van Râma (verschijning van Wiṣṇu).
- b. het bas-relief-lint daarboven, dat, zooals we zagen, de lotgevallen schijnt te bedoelen van Kṛṣṇa (eveneens eene verschijning van Wiṣṇu);
- c. de haut-reliefs van het terras daarboven, voorstellende Garuda's (en Nâga's, om en om) als dragers van de tempelkamer; — en Garuda is de wâhana (het draagdier) van Wiṣṇu.

Batavia, Madioen, Blitar, 1907 - 1908.

Wat geeft de achterzijde van Candi Kedaton (district Gading, afdeeling Karaksan, *) residentie Pasuruhan) te zien?

DOOR

D. van Hinloopen Labberton.

De beknopte uiteenzetting van de Menschwording Kṛṣṇa's in het hieraan voorafgaand artikel van de hand des heeren J. Knebel, leidde dezen tot de negatieve uitkomst dat de rijke reeks van episoden in Wiṣṇu- en Bhâgawata-purâṇa bijeengebracht, de beitel van den beeldhouwer op Java haast nergens schijnt te hebben bezield. **)

Voor een enkel tafereel wordt door den heer Knebel blijkens de noot op pag. 110 eene stellige uitzondering gemaakt.

Het geldt de geschiedenis, welke wij die van den Aghâsura zouden kunnen noemen. Deze speelde in de gedaante

^{*)} Daar de anders zoo zorgvuldige "Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den Nederlandsch-Indischen Archipel," Landsdrukkerij 1906, de wan-spelling "Kraksaän" handhaaft, is het wellicht niet onnoodig er even op te wijzen, dat de naam "Karaksan" luidt en eene afleiding is van Oost-Javaansch "raksa". Soerakarta'sch "raksa" bescherming. Het verdient opmerking dat de Oost-Javaansche vorm dichter bij het Samskrt-origineel rakså staat.

^{**)} Voorshands meent de heer Knebel slechts op Panataran, en dan nog aarzelend, de Kâlayawana-Mucukunda scène en de terugkeer van Krsna in Dwârakâ te mogen aanwijzen. (Pag. 168 hiervoren).

Het zal aan een onwillekeurig verzuim zijn toe te schrijven dat daarbij. of bij de beschrijving van de episode Kâlayawana op pags. 136—137, de aandacht niet gevestigd werd op de afbeelding van deze legende ook aan het tempellichaam van Candi Tumpang of Jago. (Zie het aan de Oudheidkundige commissie te danken prachtwerk Tjandi Djago. pags. 78—80, en vergelijk voor de bedoelde episode o. m. behandelende Oud-Javaansche gedichten "Kâlayawanântaka Krsnawijaya" en "Krsnâyana" pags. 154 en 156 (juncto de lijst van "Verbeteringen en bijvoegsels") van Dr. H. H. Juynboll's "Supplement op den Catalogus van Javaansche en Madureesche handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek."

van een groote slang met opengesperden muil in Wṛndâwana voor grot, *) om zoo Kṛṣṇa, als hij met zijne makkers, de jonge koeherders, daar zou zijn binnengegaan, te verslinden. De andere knapen waren met de koeien er al binnen toen Kṛṣṇa er binnentrad, en door zich uit te zetten het monster verdelgde. Met zijne in het leven teruggeroepen makkers verliet hij den muil, en het stoffelijk overschot van den nâga bleef uitgedroogd als schuilplaats bij de spelen dienen.

Volgens juist bedoelde noot zou dit tafereel te vinden zijn op een der bas-reliëfs van Candi Këdaton.

In de »Rapporten van de Commissie in N.-I. voor oudheidkundig onderzoek" over 1904 de beschrijving van dezen candi of kédaton (wat of het dan wezen moge) op pag^s. 113—118 opslaande, blijkt alras dat bedoeld zal zijn No. 14 van de reeks, waarvan de beschrijving van de hand van den heer Knebel luidt:

»Een gapende muil, waarboven een gekroond kâla-gelaat met »slagtanden. Een menigte menschen gaan den muil binnen."

Deze omschrijving vergelijkende met de Aghâsura-episode zou men kunnen meenen, dat de voorstelling (op de koeien na) vrijwel klopt.

Er moge echter aan herinnerd worden, dat de Aji-Sakalegende een verhaal heeft, dat tot eene gelijksoortige voorstelling alle aanleiding zou kunnen geven. Met dit zoo populaire boek, dat in de bekende redactie weliswaar tot de Nieuw-Javaansche periode behoort, maar ongetwijfeld oudere stof verwerkte, zouden we dichter bij huis blijven.

Een andere vraag is in hoever de geschiedenis van de Nâga's Aghâsura en Tunggul-wulung-linglung weder samen hangen, m. a. w. in hoever het Kṛṣṇâyana (in zijn ruimsten omvang) bij de samenstelling van de Sĕrat Aji-Saka

^{*)} Zie de zeer naturalistische afbeeiding in Moor's Hindu-pantheon, Plaat 61. beneden. Op Java mag stellig een veel symbolischer uitbeelding worden verwacht.

Wrndá-wana ≒het woud van Wrndá, een naam Krsna's geliefde Rådhâ afgeleid van wrnda = menigte, kudde, als getal 100.000 millioen.

is benut. Dit zou een opzettellijk onderzoek vereischen, doch behoett thans geene uitwerking.

Bepalen wij ons tot de kwestie wat de achterzijde (Zuidkant) van candi Këdaton te zien geeft, dan zal het noodig zijn om het gedeelte uit de Aji-Saka, dat over Tunggul-wulunglinglung als kluizenaar handelt, in zijn geheel weer te geven.

Ik kies daartoe den tembang-tekst van de »Serat Aji- åkå" of »Serat Sindulå" opgenomen als No. 63. Gouvernements-eigendom, in de collecties van het Bataviaasch Genootschap, (zie de "Lijst der handschriften indertijd in berusting bij Dr. J. L. A. Brandes" in Notulen, deel XLIV. Bijlage I, pag. I). Deze is uitvoeriger dan de aan Winter Sr. te danken proza-uitgave gepubliceerd door Gaal en Roorda in 1857, waarin vele moeilijke plaatsen ontdoken zijn, al dient vermeld, dat vele andere door de proza-uitgave op zoo gelukkige wijze worden geïnterpreteerd, als van Winter's zeer groote kennis van het Javaansch te verwachten viel.

Het gedeelte, dat hier van belang is, komt voor in Zang X vers 17 tot 27 van bedoeld manuscript.

Nadat verhaald is dat Aji-Saka bericht had ontvangen, dat zijn natuurlijke zoon, die de gedaante had van een groote boa, ter plaatse waar hij zich gevestigd had, reeds alle eenden, die hem tot voedsel moesten strekken, had opgepeuzeld, wordt het volgende medegedeeld:

X. 17. Nulyå putrå dèn-timbali,

Pinětuk wong sanagárå; Sampun praptå ing kadaton,

Nulyå dinamělkěn purå; Tan winarņå wus dadyå Kaḍaton Kasångå-wurung.

Sawétan kadaton lawas.

(17) Onmiddellijk deed hij zijn zoon ontbieden, die door het heele land werd ingehaald. Aangekomen in de hofstad werd een vorstelijk verblijt (pura) voor hem in gereedheid gebracht. Laat ons zwijgen over de wijze hoe, doch slechts vermelden, dat het paleis tot stand kwam. Het heette Kasångå-wurung, en lag ten Oosten van het oude hof.

18. Wus dadyå, putrå kèn ngalih

Patěng kadaton kang énggal;

Wus ginañjar luwih déné;

Tansah amukti wibåwå; Dadyå kaḍaton kĕmbar. Garwå ingutusan sampun Rĕtnå Balorong aranyå.

19. Garwå Balorong kë-kalih.

Garwå nèm nèng Garobogan

Kadaton Ngembak prenahé.

Ing Mědang-kasångå gěmah,

Něnggih trětamtunirå, Γupati samyå ingěpung; Tuwin magrěsari tåtå.

 Milå dalasan ing mangkin

Kasångå ngaran kaḍaton Wonten aran Kadipatèn, Wonten ran ing Temenggungan,

Karijan, Pangabèjan, Karanggan trètamtunipua.

Prabu nom wus winulang

- (18). Zoodra het klaar was kreeg de Prins opdracht het nieuwe paleis te betrekken. De vorst (Prabu Jákå) schonk hem van alles. zoodat hij in wonnige weelde daar kon vertoeven. Nu wareu er dus twee gansch gelijke hoven. Ook zijn beide echtgenooten werden uitgenoodigd (om er hun intrek te gaan nemen).
- (19). Rětná Palorong, zoo waren ze genaamd. De jongste was eene princes uit Grobogan, van het hof te Embak *). Het rijksgebied Měndangkasångå was zeer welvarend. De regenten waren elk omringd door onderhoorigen aan alle zijden, terwijl een stoet van getrouwen op hun err woonde.
- (20). Vandaar dat tot heden toe in (Meṇḍang-) kasångå de namen "Keḍaton," "Kadipatèn," "Temanggoengan," "Karijan," "Pangabèjan" en "Karanggan" nog altijd zijn blijven voortbestaan. De kroonprins werd door zijn koninklijken vader onderricht,

^{*).} Zie voor de verklaring van dezon naam en eenige andere hieronder. De oudste prinses was een geschenk van Raja Angin-angin voor het dooden van den in een kaaiman gemetamorphoseerden Déwata-cengkar, die de Zuidzee onveilig maakte.

 Mring kang råmå ngilmu sikir,

Tuwin ngèlmi dadyå råjå,

Ngèlmi panitisan mangko.

Kadigdayan, kanuragan, Niyan marang kamukan.

Pati pañjing surupipun. Kalbuné kang råmå tělas.

22. Prabu nom émut kang wěling

Sang Rajangin-anginika. Nulya tapa Kuwu mangko.

Tápå mangap wus sawarṣå,

Awaķ tukulan wrēkså. Mandirå kalangkung agung.

Raṇḍu-alas lan rambutan.

23. Miwah kajeng alit-alit Karambatan jod-ojodan, Samyå tukul ing awaké; Wus sirna warnaning ula.

(21). in de magie, in de kunst om vorst te worden, de kunst om zijn reïncarnatie in de hand te hebben, de wetenschap om oppermachtig en zelfbeheerscht te zijn, en om na den dood weer van een lichaam bezit te nemen. Al wat de Vorst wist, leerde hij hem.

(22). De kroonprins dacht toen aan de opdracht van Räjä Angin-angin, en ging een kluizenaarsleven leiden in Kuwu. Zijn ascetische oefening bestond hierin, dat hij met open bek met een stut er in stil bleef liggen. Zoo lag hij daar al een jaar lang, en raakte geheel onder de planten bedolven: groote bhândira's *), randn-alas (Bombax Linn, Ks., rambutan (Nephelium L.)

ng alit-alit | (23). En allerlei struiken, jod-ojodan, | naast eene overwoekering door ing awaké; | allerlei kleinere gewassen. warnaning | Het lichaam was er zóó onder verborgen, dat de boa-

^{*)} Volgens 't Jay, Ned, Woordenboek de waringin, en volgens van der Tuuk (die Rumphius III blz. 143 citeert) ten tijde van laatstgenoemde te Mataram de ancak (?). Blijkens het Petersburger woordenboek is het de eigennaam van een hoogen nyagrodha-boom op den Go-wardhana in Wrndåwana en dankt hieraan ook Krsna zijn bijnaam van Bhândira-wanawâsin: de bewoner van het Bhândira-woud.

Lir maéndrå gĕng wånå. Kadi guwå tutuķipun, Atåpå mangap cinĕngkal. gedaante geheel verdween en het wel een groote boschberg (de Mahidhra, letterlijk: de drager van de wereld) geleek. De opgesperde muil van den heremiet leek wel een grot in een berg.

24. Wus karṣaning Déwå luwih,

Udan adrĕs påñcå-wårå. Nĕnggih wontĕn laréangèn.

Sĕsångå samyå kodanan, Margi wiwårèng guwå. Laré tan-wèh ngaub, Jinongkongakĕn wus

minggah.

25. Ing ardi anuju gigir. Laré punikå mëmërang, Kaliwat datëng gigiré; Rah mëdal, wus ingingkëman.

Raré kang uganb pějah, Wus katur datěng sang Prabu.

Dukå běgjå-kamayangan.

(24. Door Godsbestiering kwam er een geweldige regenbui. Een negental herdersknapen door den regen overvallen op den weg, die in de opening van die grot uitkwam, zochten er eeu schuilplaats, Maar een ervan, dien zijne makkers er niet wilden binnenlaten en met ellebogen knieën buiten hielden. klom (25) boven op den heuvel, op de plaats waar de rug van de slang zich bevond, en toen hij daar (met een grasmes) aan het snijden ging, en dit te ver doorsloeg, trof hij ook den rug. Er stroomde bloed, en de boa sloot daarop zijn muil, zoodat de schuilende knapen er in beraakten, en omkwa-Toen dit den Vorst was medegedeeld, werd deze zeer toornig.

Aji Såkå wruh ing gaïb.

(26). Aji Saka was met een zienersblik begaafd, en Jěněngé kantun sa-warså.

Putrå sarĕngå muksané, Nulyå kinèn mĕjahånå. Wau sira sang putrå.

Wus pinantèk cangkĕmipun.

Ing wěsi. Těksáká pějah.

27. Satuhuné datan-mati, Rågå musnä wus ñiluman,

Těksih anèng kadatoné Ing Tunggul-wulungkasăngå. hij begreep, dat zijn bewind nog maar één jaar zou duren. Opdat zijn zoon samen met hem zou verdwijnen, werd op last van den Vorst de slang gedood, door zijn bek met ijzeren bouten aan de aarde vast te nagelen. Zoo stiere de slang *).

(27). Dat is te zeggen, hij was eigenlijk niet dood. Zijn lichaam verdween, maar hij bleef op een ijler gebied van bestaan voortleven, en is nog steeds in zijn hofstad te Tunggul-wulung-kasångå.

Ziehier het verhaal. Omtrent de daarin voorkomende eigennamen, voor zoover niet reeds verantwoord, moet nog iets gezegd worden. De Javaansche legenden en tradities zijn toch geene bloote fantasie; ze hebben een historischen achtergrond, al is deze voor den oppervlakkigen waarnemer verduisterd door de personificaties en mythen, waarin meer het algemeen beloop en de strekking dan de concrete feiten neergelegd worden. De eigennamen nu worden zoodanig gekozen, dat ze voor de ingewijden den sleutel opleveren. Het is derhalve onontbeerlijk op de beteekenis daarvan in te gaan. Voorloopig moge met het hiervolgende worden volstaan.

De naam "Aji Saka" wordt meestal in den zin van "Koning Saka" opgevat, waarin dit laatste als persoonsuaam

^{*)} Taksaka, letterlijk - de "hout-snijder schrijnwerker, uitvinder is de eigennaam van een n\u00e4ga in de onderwereld (\u00e4\u00e4tala). Het woord is hier ongetwijfeld als soortnaam gebezigd. Als inderdaad zeer "ingenieus" leeren wij een Taksaka kennen in de door Dr. Hazeu vertolkte episode van "Pariksit's dood" (in Bijdragen Kon, Inst. 6e. Volgreeks deel 5.) zie pag. 198. waar deze door een fijne list (S\u00f1k\u00e5mop\u00e1ya) van Tak\u00e5aka wordt omgebracht,

wordt verstaan. Het Javaansche taalgebruik dwingt daartoe echter volstrekt niet. *) Indien Aji in casu "vorst" beduidt, dan behoeft de aanduiding nog niets anders te zeggen dan "Vorst der Çaka's". "Skythische vorst" (Vgl. Råjå Walåndå, Sultan Turki. Råjå Inggris enz.), Als koning over Měṇḍang kamulan draagt hij dan ook den naam van Prabu Jakå, d. i. "Koning Jongeling." (Volgens Javaansche opvattingen werd hij zoo geheeten omdat hij verkoos celibatair te blijven, doch misschien ligt er een naklank in van zijn titel Widhâyaka (widhâya-ka) "Regelaar," "Stichter.")

Het schijnt mij intusschen voor de hand liggende te vermoeden, dat met Aji het oude 632, heilige leer" gemeend zal zijn, en "Aji Çaka" dus als personificatie van de "Skytische leering" (wel geen andere dan Kaniska's Mahâyâna-Buddhisme, dat bij zijn zendingswerk zeker het geheel van Hindhusche gegevens benutte) zal zijn op te vatten.

De Nâga, zijn zoon, is dan de gepersonifieerde wijsheid. Men denke aan Bhujangga van "bhuja," "bhujam" = "kronkeling" en "ga" = zich bewegend. In het Javaansch heeft de beteekenis "volmaakt geleerde," dus "draak van wijsheid" de overhand behouden. In het Samskṛt is de oorspronkelijke zin van "draak," "slang" nog duidelijk, doch daarnaast heeft zich ook die van "onafscheidelijk gezel van een vorst," die immers "wijsheid" bezitten moet, ontwikkeld. **)

^{*)} Het mocht wel eens uit zijn met de bewering in de Woordenboeken enz, dat de Çaka-jaaitelling zoo genoemd wordt naar den naam van een vorst. Ook van der Tunk's opgave (Kawi-Balineesch-Nederlandsch Wdb. s. v.): ...eigennaam v. e vorst van wien de jaartelling in zwang is" is misleidend. De ook in Britsch-Indië in zwang geweest zijnde Çaka-telling wordt door Prof. Kern (Buddhisme II pag. 359 noot, en de daar aangehaalde litteratuur) geacht te zijn ingesteld naar Kaniska, den vorst der Çaka's of Skythen, terwijl volgens Cunningham de Zuid-Indische vorst Säliwähana die de Noordelijke Çaka's in 78 n Chr. zon hebben verslagen, naar die overwinning de aera zoo zou hebben genoemd.

^{**)} In sommige streken van Java (o.a. in het onderwetsche Circbon) wordt uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tusschen "bujangga" – geleerde,

Vermoedelijk hebben wij hier slechts met een verspringing van b naar p te doen, terwijl tot deze Javaansche ditferentieering heeft geleid de gelijkluidendheid met "pûja" = godsvereering en "angga" = lichaam.

De naam van de slang, "Tunggul-wulung," wordt door de Javanen in den zin van "Voornaamste der zwarten" opgevat. *) Zijne beide echtgenooten Rětnå (= "Juweeltje," "Jonkvrouw". Skr: ratna, bezitting, juweel, wellicht van râ = geven) Balorong zijn uit den aard der zaak ook nâga's.

De jongste kwam uit Grobogan **) en had daar haar hof in Embak, welk woord beteekent "modderig," ***) dus eene gepaste toespeling op de sawahvelden, waarin een nâga verblijf behoort te houden.

De oudste echtgenoote Retnå Balorong was een geschenk van Răjă Angin-angin, de "orkaanvorstin" ****), waarmede na het Galuh-tijdvak geïdentificeerd wordt de Ratu Pagĕdongan als Njai Rårå-kidoel, de Zuider-jonkvrouw, de verwekster van alle epidemische ziekten.

Balorong meen ik, met verzachting van de beginletter, zooals in Midden-Java veel voorkomt, *****) te mogen houden voor "palorong" de "Schitterende" (lorong = rorong, vgl. rěrěng). Nog heden is Njai Balorong in de dongèng's de

^{*)} Op "wulung" = "Krsna" zij siechts in het voorbijgaan gewezen.

^{**) &}quot;Garobogan" is de naam voor het honten stel (rechtopstaand vierkant) waarin de gendêr, demuug enz. geplaatst zijn. De opgave in het Jav. Ned. Wdb, is onvolledig.

^{***)} Het wordt van vochtige aarde gezegd, waarin een voetstap een indruk achterlaat. Jav. Ned. Wdb. s. v. aan te vuilen.

^{****)} De beteekenis "sterke wind" voor den verdubbelden vorm is te vinden in het oud-Javaansch. Zie Dr. H. H. Juynboll, Glossarium op het Râmâyana s. v. angin, 2,

^{*****)} Vergelijk "hedudan" voor "pedudan." opiumpijp.

[&]quot;begupon" .. . pegnpon", dniventil.

[&]quot;pekatul" fijne zemelen. "bekatul"

[&]quot;berkutut" " "perkutut", tortelduif.

[&]quot;balumbang" " "palumbang", vijver.

[&]quot;pekakèn", kandelaar.

[.] bekakèn " " ...kabener ... "kapener", recht op iets afgaau ("bener eigenlijk "pener" van "ner),

[&]quot;bendarakan",pendarakan", tot 't plebs behoorend (van Samskit adhara).

[,] bentong* (Banjamas) voor , pentung", knuppel,

[&]quot;bekakas" voor "pekakas", gereedschap, huisraad

⁻ de plaatsnamen "Brambauan" (pa-ramban-an) en "Bagelên' (pa-geli-an) en vele andere meer.

schenkster van rijkdommen (měndět Njai Balorong), maar rijkdommen die ten koste van de ziel, dus op oneerlijke wijze, worden verkregen. Ze wordt voorgesteld als eene vrouw met een slangelichaam, flonkerend door de gouden schubben en daarop geordende edelgesteenten ("sisiķipun kaūcånå pinatih ing sĕsotyå"), welker glans maar al te velen verblindt, die bereid zijn aan onmiddellijk gewin hun zielehen te offeren. *)

Het voornaamste punt van verschil in de Linglung en de Aghâsura-legenden is hierin gelegen, dat de 9° herdersknaap, die aan Kṛṣṇa zou moeten beantwoorden, in het eerstbedoelde verhaal verder niet meer ter sprake komt. De Sĕrat Siṇḍulå vervolgt na deze episode onmiddellijk met Daniswårå, den zoon van Déwata Cēngkar, die nu spoedig het hem rechtmatig toekomende bewind in handen krijgt. Is deze met den niet-omgekomen 9° herdersknaap te identificeeren? Voorshands moge volstaan worden met het stellen van de vraag.

De naam Daniswärä, naar een dwaze Javaansche volksetymologie = Dani + swärä of "schoone stem" zal wel ten rechte te reconstrueeren zijn als: Dhanéçwara (Dhana + îçwara) "Heer van Rijkdom."

In den naam zijns vaders hebben we een Javaansch element in Cengkar = "Schraal" (van grond), **) waarin een tegenstelling met den evengenoemden naam zou kunnen worden gezien.

Met den naam "Siṇḍulà" komen we wederom bij het Samskṛt te gast. Een eigennaam "Sindhula" komt ook in Hindhusthân voor. De Petersburger noemt als zoodanig den vader van hoja, koning van Dhara. ***) Voor de beteekenis van den

^{*)} De voorstelling welke de tornmalige zendeling C. Poensen in de Med. v. h. N. Z. G. deel VIII. pag. 257 en volg, van het domme bijgeloof der Javanen g. eft lijkt mij wel wat bijgeloovig – Er zijn voorzeker kinderlijk-onnoozele Javanen, maar er zijn ook dichterlijke wijsgeeren onder het Javaansche volk.

^{**)} De gelijkstelling in het Jav. Ned. Wdb. van eengkar met linead is naar mijne informatie onjuist, daar linead — lempung dus "kleiaarde," die ook wel eens weinig kan opleveren naar toch "schrale grond' niet gelijk in beteekenis kan zijn. Het Wdb. geeft nog als beteekenis van eengkar "wijd uit een', welke minder bekend is.

^{***)} Ballála schreef eene verzameling anecdoten over dezen Bhoja of Bhoja-déwa, die een groot bevorderaar der letterkunde was, en vóór 1082 A, D, moet zijn gestorven. Zie Dowson, Classical dictionary.

naam kan slechts herinnerd worden aan sindhu = "die slaagt" of "die naar een doel gaat" en van daar: "rivier," Indus. Sindhu-râja en Sindhu-nâtha = de Oceaan. *)

Onze Linglung-legende wordt gelocaliseerd in Kuwu in de afdeeling Purwå-dadi, (= "van ouds geslaagd)", waar de bekende modderwel wordt aangetroffen.

"Kuwu" wil zeggen "Vestiging" (v g.l. ook nog O. J. kubu = een hut in de velden, en Mal. kubu, verschanste plaats). De modderwel te Kuwu is volgens de gangbare overlevering de plaats waar de nâga Linglung werd vastgespijkerd.

Zooals in den tekst wordt medegedeeld heriuneren de plaatsnamen er aan zetels van bestuurshoofden. Het district waarin Kuwu ligt, heet nog heden Kradénan.

Kasångå bestaat ook nog, en in "Kasångå-wurung" zou wel een sleutel kunnen liggen. Dit toch zou zijn op te vatten als: "De negende ontkwam" (wolu olèh, kasångå wurung), wat aan dien negenden knaap eene nieuwe beteekenis zou geven.

Hoezeer de strekking van het Linglung-verhaal met Kṛṣṇa's legende vergeleken een belangrijk verschil oplevert, zoo is toch de overeenstemming in het beloop treffend.

In de kleinigheden blijven nochtans voldoende kenmerkende verschilpunten over om te mogen verwachten, dat eene zorgvuldige beschouwing der reliëfs aan de hand van de beide tradities gelegenheid zal geven om uit te maken, welke van beide tot grondslag heeft gediend.

Naar ik hoop zal de heer Knebel tot zulk eene nauwgezette vergelijking in loco of naar goede reproducties lust en gelegenheid vinden, en nader uitsluitsel geven.

Zulk eene opzettelijke vergelijking zou echter wel eens tot resultaat kunnen hebben, dat de veronderstelling dat men op het genoemde tafereel No. 14 met een boa-muil te doen heeft, weder geheel zal moeten worden losgelaten, en daarentegen de door wijlen Dr. J. L. A. Brandes in het Oudheidkundig rapport over 1903 op pag. 77 en volgende

^{*)} Zie het "Naschrift".

in enkele woorden gegeven interpretatie achteraf de juiste zal blijken te zijn.

Aldaar gaf toch deze geleerde als zijne meening te kennen, dat meergenoemd tafereel No. 14 met de overige sculpturen aan de achterzijde van de candi (de Nos. 13 t/m 21 van de beschrijving van den heer Knebel) één doorloopende illustratie vormen, en wel van de Garudéya, een gedeelte van het Adiparwa.

Evenbedoelde beschrijving door den heer Knebel luidt als volgt:

"Van West naar Oost.

- "13. Een vorst (god?) op een dampar. Aan zijne voeten "zit een mensch met gekroond dier-gelaat (Garuda?) waar-"boven vlammen (vleugels?) opgaan. Deze maakt een sem—"bah voor den vorst.
- "14. Een gapende muil, waarboven een gekroond kålagelaat "met slagtanden. Een menigte menschen gaan den muil binnen.
- "15. (Zeer beschadigd) Een zittend man met dier-ge"laat (Garuḍa?). Daarboven twee convergeerende horens,
 "waarbinnen een triçûla-ornament. De man heeft de handen
 "geheven tot een sembah voor een tempelgebouw [?] (ge"heel weggevallen).
 - "16. (Geheel verweerd en weggeschuurd).
- "17. Een zeer beschadigde gekroonde Garuda (wayang"teekening).
- "18. (Zeer beschadigd'. Een verminkt beeld; daarna "Garuda, houdende in de linkerhand een bolvormig voor"werp bij een opstaand haudvat. Uit den voorbovenhoek "strijkt een vogel neer.
- "19. (Afgeschuurd) Vijf menschenbeeldjes door een zuil-"tje gescheiden van vier andere menschenbeeldjes. Uit het "zuiltje verrijst een kila-ornament, dat het geheel overhuift.
- "20. Garuda met triçûla-ornament gedekt, opblikkend "naar iemand in groot ornaat, die hem bij de keel vat [?]. "Achter Garuda een man in groot ornaat met upawîta, die "iets ronds houdt in de opgeheven hand.

"21. Garuda met uitgespreide vleugels en face, met het "hoofd gewend naar rechts".

Naar de opvatting van Dr. Brandes ("Rapporten" over 1903, pag. 48) zou de geopende muil op tafereel No. 14 dan aan Garuḍa toebehooren, die het recht had gekregen om zich te voeden met alles wat hij vond, behalve met hetgeen van Brâhmaansche afkomst is. Een heele stoet van menschen verdwijnt daarop in zijn bek. terwijl aan een ingeslikt Brâhmaan met de zijnen de vrijheid wordt hergeven (No. 19). De Nos 16, 17 en 18 zouden de in het Adiparwa hierbij besproken strijd van een olifant en een schildpad te zien geven.

Toen de heer Knebel in het rapport over 1904 Caṇḍi Kĕḍaton beschreef, werd naar deze interpretatie behoorlijk verwezen.

De noot op pag. 110 schuift naar het schijnt deze interpretatie geheel ter zijde, zonder dat dit nochtans uitdrukkelijk wordt gezegd.

Het voorkomen van, naar de beschrijving te oordeelen (zie No. 17) onbetwijfelbare Garuda-gestalten op meerdere reliëfs uit de reeks geeft, oppervlakkig beschouwd, grooten steun aan de opvatting van Dr. Brandes, dat men hier met een stuk van de Garudéya te doen heeft.

Eene nauwlettende vergelijking met den tekst, waartoe Dr. Brandes bij zijn opname geen gelegenheid vond *), zal noodig zijn om de zaak uit te maken.

Fedoeld gedeelte van het Adiparwa moge hieronder in vertaling worden aangeboden. Gevolgd is hierbij de door

^{*)} Zie de zinsnede op pag. 48 van het Rapport over 1903: "Als straks "ook van deze oudheid de goede afbeeldingen vervaardigd zullen zijn, kan "er een nauwkenriger onderzoek worden ingesteld, waar thans de opmer"kingen slechts op het geheugen gebaseerd moesten worden".

Dr. H. H. Juynboll zoo zorgvuldig gepubliceerde tekst van het Oud-Javaansche Adiparwa *).

Daar deze bewerking tot in de 11° eeuw terugloopt (vgl. "Voorrede" pag. III in Dr. Juynboll's werk) zon de ontwerper van den Oost-Javaanschen Candi Kědaton, die het jaartal 1292 Çaka = 1370 A. D. draagt ("Rapporten" over 1903 pag. 47), eventueel denzelfden standaard tekst in handen kunnen hebben gehad.

Alvorens tot eene vertaling van het door Dr. Brandes aangeduide gedeelte (Adiparwa § VI pag's, 38—42) over te gaan een enkel woord tot inleiding.

Winatâ (wi + nam, de "Verbogene", de "Gewelfde") was door het verliezen van een weddenschap omtrent de kleur van het witte paard Uccaih-çrawas (uccaih = "hoog verheven" çrawa = hetzij "geluid" of "snelle gang"). de slavin geworden van hare zuster (d. w. z. mede-vrouw) Kadrî = de "Aarde". Zij droeg haren zoon Garuda (van gar-ut = "vleugel"; de "Gevleugelde"? of van "gar", de "Verslindende") op om in hare plaats de kinderen der Aarde, de slangen, te hoeden, en dezen in alles genoegen te doen.

Daar de slangen naar alle kanten plachten weg te loopen raakte Garuḍa, die voor babu moest spelen, in groote verlegenheid (kanghélan), en ten slotte vroeg hij aan de slangen, wat zij toch wel als losprijs voor de emancipatie van zijne moeder begeerden.

Zij verklaarden daarop, dat zijne moeder vrij zou zijn, zoodra Garuda hen amṛta, de onsterfelijkheidsdrank, zou hebben bezorgd. De tekst gaat (op pag. 38) dan als volgt voort:

^{*)} Twee nieuwe Adiparwa-kropak's uit Bali, welke door de Regeering aan het Bataviaasch Genootschap zijn afgestaan, heb ik voor dit gedeelte niet kunnen vergelijken, daar zij kort na de ontvangst met de overige Bali-manuscr, op enkele na, aan Dr. Juynboll in bruikleen zijn toegezonden. Wel vergeleek ik voor de afzending begin en slot met de door dezen geleerde bij zijne uitgave benutte redacties, waarbij de verschillen zoo weinig belangrijk bleken, dat de uitgegeven tekst wel als standaard mag blijven besebouwd.

Garuda nam afscheid van zijne moeder en vraagt haar *) om iets tot mondvoorraad voor zijne reis.

Winatâ antwoordde hierop: "Mijn zoon, ga om iets tot teerkost te halen naar het gindsche eiland, dat vol is met laagstaande lieden, die er aan de kusten verblijf houden, en aldoor bloedige ofteranden brengen.

Eet deze maar op, mijn kind, om wat in de maag te hebben bij uw tocht om de amrta te vermeesteren. Maar als er Brâhmaṇa's onder zijn, pas op dat ge die niet mee verorbert, want het brengt groot onheil, zich aan een Brâhmaṇa te vergrijpen. Ge zult ze hieraan kennen, dat ze u een warmte in de keel veroorzaken alsof ge vuur inslikted. Bemerkt ge dat, dan hebt ge een Brâhmaṇa te pakken. Zorg dat hij er heelhuids afkomt, want die Brâhmaṇa's zijn even verheven als uw vader de Gelukzalige (Bhagawân) Kaçyapa **) ("Schildpad"), en zulke Brâhmaṇa's, daar moet ge niet min over denken!

Ik geef u het volgende woord tot zegen mede ("âçîrwâda" van âçis = "hoop, benedictie" en wad = "spreken"), opdat gij moget slagen in deze onderneming:

""Dat de goddelijke (Sang) Wâyu (de "Waaier" of ""Windgod) uw beide wieken bescherme;

", dat de goddelijke Candra (de "Heldere", de "Maan") ", uw rug beschutte;

""dat de goddelijke Agni en Angin (het "Vuur" en de ""Wind" ***) uw hoofd behoeden;

""dat alle plaats-engelen (Wasu's van was = "wonen") ""over uw gansche lichaam waken;

""dat in zijn onderneming slagen moog' mijn zoon.""

^{*)} Hij doet het verzoek hier niet aan Wişnu als op pag. 48 van het Rapport over 1903 vermeld.

^{**)} In den tekst staat Kâçyapa, maar dit schijnt onjuist, daar een patronymikon hier niet op zijn plaats is.

^{***)} Men zou geneigd zijn de toevoeging van "Angin" als een echt Javaansch woordspel op den klank van beide woorden te beschouwend daar de "Wind" al eerder als beschermer van Garuda's vleugels is aangeroepen. Eigenaardig is het nochtans dat, waar de Samskrt-tekst (Mahābh, I: 1333) heeft; "çiraçca pātu wahnis te, wasawah sarwatastanu" de HSS luiden: "çirasi mārutagcāgni, sarwadéwa garirakah", (Vgl. Juynboll, Adiparwa, pag. 38, noot 6).

Dit waren de woorden waarmede de goddelijke Winatâ een zegenwensch uitsprak voor haren zoon.

De goddelijke Garuda ging nu op weg, en kwam zoo bij de Kuça-dwîpa-zee. *) Nu was er een streek aan het strand van de zee, welke door zijne vleugels geheel in beroering gebracht werd, zoodat de Oostzijde van de zee door het opspattend water besprenkeld, en de aardbodem er doornat werd. De eerwaarde (Bhaṭârî) aarde (Pṛthiwî = de "Uitgestrekte", "Omvangrijke" van "pṛth" = "wijd uiteen") beefde, bergtoppen schudd'en onder de slagen van Garuda's vleugels.

Geheel ontzet waren de Nîṣâda's (de "Laag-gezetenen", eene klasse van geringe lieden, jagers, visschers en roovers), en zij vluchtten her- en derwaarts, zonder te weten waarheen.

Nu opende zich de bek van den heiligen Garuda, die

^{*)} Kuça-dwipa, het eiland van het geheiligde Kuça-gras (Poa cynosuroides), dat zulk een groote rol speelt o.a. bij het dagelijksch sacrament van den doop (mårjana) tijdens de Sandhyawandana.

Dubbel-matten van dit gras worden gebruikt als zitplaats bij meditatie. Vergelijk o. m. Bhagawad-gîtâ VI: 11.

[&]quot;Cucau dece pratisthâpya, sthiram âsanam âtmanaha."

[&]quot;Natyucchritam natinicam, cailajinakuçottaram."

Het schijnt mij aannemelijk, dat in het reeds op zoo verschillende wijzen (Tijdschrift Bat. Gen. deel 37. pag. 53: Indische Gids 1899. pag 432, noot) verklaarde eerste gedeelte van den plaatsnaam ناب سناک uit de Maleische pelandoek-verhalen ditzelfde woord "kusa" moet worden gezien. Het geldt dan wel eene toespeling op het kluizenaarschap van Seh 'Alim (of Sjâh 'âlam) di rimba مرمد المراجعة عالم (شاء عالم) مرمد المراجعة ا

Blijkens informatie van 's Lands Plantentuin komt Poa cynosuroides hier te lande niet voor. Dat het echter aan de Javanen bekend is geweest kan blijken uit den naam kusa-kusa, welke gegeven wordt aan Panicum colonum Linn. (bij Filet: Echinochloa colonum Büse). Deze naam zal toch beduiden: "het op kusa lijkende' en in de habitus van beide plantjes vindt dit volkomen bevestiging. Met hun volle, rupsachtige aartjes gelijken ze inderdaad zeer veel op elkaar, alleen is de kusa? veel minder forsch: het is kuça in miniatuur. Dr. Juynboll's Glossarium geeft op kuça als Balische interpretatie "hambengan." Dit is een kramaniseering van "lalang" (Jav. "kambengan" Kr = "alang-alang" Ng.) Imperata arundinacea Cyrill, waarmede niet de levende plant, maar wel de daarvan gemaakte matten gelijkenis vertoonen. De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat men zoowel de plant als de matten hier zal hebben gekend.

Vooi de heiligheid van het Kuça-gras (dat door amrta bevochtigd werd) vergelijke men Adiparwa, pag. 45. regel 9 en 24 van boven.

zich aan hen als een grot opdeed, waar ze zich — naar ze waanden — in zouden kunnen bergen.

Alles ging er binnen: mannen en vrouwen en hunne afkomelingen, en werden opgeslokt door den heiligen Garuda.

Daar voelde hij het warm worden in zijn keel, en hij bevroedde dat er een Brâhmana mêe inging.

Hij sprak: "Ga, o heilige Brâhmaṇa, uit mijn mond, aleer ge omkomt, opdat ik geen Brâhmaṇa doode! Want wat men ook beproeve, alle onheil treft wie een Brâhmaṇa om het leveu brengt".

Aldus sprak de heilige Garuḍa, en hij braakte den Brâhmaṇa met zijne vronw(en) weder uit. terwijl hij de Caṇḍala's ("Ruwerds" van caṇḍā = "wreed" "ruw") en Niṣâda's *) naar binneu liet gaan.

Na den heiligen Tweemaalgeborene **, uitgespuwd te hebben, verhief hij zich in de ruimte, doch ofschoon hij de Caṇḍâla's en de Niṣâda's verorberd had, toch was hij daardoor niet verzadigd.

Hij zag zijn vader (d. i. de gelukzalige Kaçyapa), en verzocht dezen om spijze, welke het hem voegen zou te eten. Hij zeide: "Vader, wijs mij iets te eten" ***). Deze sprak: "Wel zoonlief, sang Garuda! Er zijn twee koninklijke broeders, de een heette Sang Wi-bhâ-wasu (de "Helderstralende") en diens jongere broeder Sang Su-pratîka ("Schoon aanzicht" of "Goed-symbool"). Ze waren gelijkelijk ruw en begeerig van aard. Deze (laatstgenoemde) nu verzocht om deeling te doen plaats hebben van de nagelaten souvenirs huns vaders, maar Wibhâwasu wilde van geen verdeeling weten, daar hij dacht dat zijn jongere broer van zins was zich zoodoende aan de gehoorzaamheid jegens hem te onttrekken. Daar deze

^{*)} In het uitgewerkte Kasten-stelsel worden met Candâla's gelijkgeacht de nakomelingen van een Cûdra bij eene Brâhmanî, met Nisâda's die van een Brâhmana bij eene Cûdrâ.

^{**)} Dwija, niet in den zin van voor de tweede maal geincarneerd, maar in dien van "geregenereerd."

^{***)} Ik meen deze plaats met andere interpunctie te moeten lezen dan door Dr. Juynboll aangegeven.

er zoo op aandrong het hem toekomende te ontvangen, werd Wibhâwasu boos, en hij vloekte zijn jongeren broeder: "Gij zult nog tot een olifant worden, o Supratîka.' Door die vloek werd hij dan ook een olifant, en als weerwraak vloekte Supratîka zijn broeder nu ook. Alzoo sprak hij: "o Wibhâwasu, hoe ergerlijk misdraagt gij u jegens mij. Gij zult nog tot een schildpad *) worden.'' Vandaar dat Wibhâwasu tot een schildpad werd.

Hoe groot was deze wel? De grootte van het lichaam was 3 yojana's in opstand, en de omtrek des lichaams 10 yojana's. Ziedaar de afmetingen van de schildpad Wibhâwasu.

Wat den olifant betreft, die mat staande 6 yojana's terwijl de lengte des lichaams 12 yojana's bedroeg.

Die olifant en die schildpad nu. zijn nog altijd aan 't vechten in de wateren waar ze vroeger geweest zijn, terwijl alle schepselen er van hen overlast ondervinden.

Mijn zoon, neem deze beide tot uw spijze, om te slagen in den arbeid, welke gij terwille van uwe moeder op u genomen hebt.

Aldus sprak de gelukzalige Kaçyapa, en de heilige Garuda begaf zich naar de plaats, waar die schildpad en die olifant zich bevonden.

Hij kwam bij het meer waar zij waren op de hellingen van den Himâlaya (Himawân-parwata = "Besneeuwde berg") en vond er den olifant en de schildpad juist handgemeen. Zij beiden werden door hem vastgegrepen: in elken klauw omklemde hij er een, en zweefde toen de ruimte in. **)

Nu was er een groote boom, die op de hellingen van den Himâlaya groeide, en aan de Oostzijde besproeid werd door de kabbelende wateren van de Lawana sâgara (de

^{*)} Kaccha - pa = "oever-hoeder" of "kust-bewoner

^{**)} Zie hierbij de door Dr. Brandes vermelde afbeelding van dit tafereel te Sukuh (ten rechte wel Sukû?) door Dr. v. d. Vlis. Verhandelingen Bat. Gen. deel 19 plaat III. No. l. (Ook in Raffles Atlas afgebeeld, editie 1844, plaat No. 61, fig. 8).

"Zoute zee." lawaṇa = ziltig: sâgara patronymikon van sa-gara = de al-verzwelger). Het was een geheel gouden boom. Een tak ervan strekte zich uit naar het Oosten. honderd yojana's lang. Dat was de verblijfplaats van de 60.000 Wâlakhilya's *), volmaakt- geworden Rṣi's ("zieners") **), ter lengte van één duim (of één duim-kootje) en 60.000 in getal. Ze worden (dan ook) de zestigduizend Wâlakhilya's genoemd. Ze voedden zich met (absorbeerden) de aurische uitstraling van de zon.

Deze nu bevonden zich onder aan den tak van die boom, en hier nu zou de heilige Garuda den olifant en de schildpad verorberen.

Althans dit was zijn plan, want ternauwernood was hij neergestreken of de tak van de boom brak af, daar ze zijn gewicht niet kon torschen.

Daar hij bang was de heilige Rṣi's Sahasra-Wâlakhilya te storen, ze mochten toch eens onder den tak raken greep Garuḍa heel voorzichtig het eind ervan in zijn snavel. De olifant en de schildpad hield hij daarbij nog steeds in zijn rechter en linker klauw, en zoo zwierf hij verder om een plaats te vinden waar hij zou kunnen neerstrijken. ***)

^{*)} De volmaakt geworden zoons van Kratu (het "Inzicht) bij Krivá (de "Werkdadigheid). Wálakhilya beteekent zooveel als bo/ak = "Kaalkop," meuschen met een kale plek op den kruin.

²¹⁾ De etymologie wankelt volgens het Petersburger woordenboek tusschen darg="zien." "aanschouwen." "contempleeren" en are = stralen lofprijzen, vereeren, waarvan in den Archipel ook area "Soendaneesch) of r.ca (Javaansch) = heilig beeld of heiligenbeeld.

Garnda als "drager van groote zwaarte" welke door den Oud-Javaanschen schrijver niet is overgenomen. Cloka 1330 luidt Gurum bharam samasådyoddina esa wihanggamaha: Garudastu khagaques/has tasmát pannaga-bhojanaha, "zich met een zwaren last verheffend in de lucht is deze luchtganger, het hootd van wat vliegt in den aether, de verslinder van wat schuifelt beneden, voorwaar een Garuda.

De onder Europeesche orientalisten gangbare etymologie van Garuda nit een (tronwens nog onbewezen) "garut" of uit "gar" werd hierboven op pag. 182 aangegeven. Mag men eene aarzelende onderstelling wagen nopens de wijze waarop Hindlinsch vernuft op deze plaats zon hebben kunnen komen, dan zon men slechts kunnen wijzen op gar-vi = "trots" en daya uit di= "opvliegen."

Terwijl de heilige Garuḍa daar zoo rondzweefde kwam de gelukzalige Kaçyapa, die een goed woordje deed bij de gelukzalige Sahasra-Wâlakhilya om te voorkomen dat een Brâhmaṇa-doodslag zou plaats hebben. Opdat aan Garuḍa geen daaruitvoortvloeiend onheil zou overkomen, verwijderden al die heilige Wâlakhilya's zich.

Nu was er een berg, Gandha-mâdana ("Door-geur-bedwelmend," vermoedelijk naar er op groeiende welriekende planten) geheeten.

Daarheen begaf de heilige Garuḍa zich thans op last van den gelukzaligen Kaçyapa, om aldaar olifant en schildpad te verorberen.

Hij zweefde voort, en de boomtak, dien hij in den bek hield, liet hij neervallen op een helling van den Himâlaya, op een plaats waar zich geen schepsel bevond, zoodat er niemand door getroffen raakte.

Op den top gekomen van den Gandha-mâdana verslond hij genoeglijk olifant en schildpad. Na ze opgepeuzeld te hebben, vloog hij weer op en begaf zich naar Somaka-giri, de berg van Çâkadwîpa (het "Djatiboomeiland"), de bergplaats van de onsterfelijkheidsdrank.

Met deze bijdrage acht ik voorshands mijn taak vervuld, en ik herhaal nu mijne vraag: wat geeft de achterzijde van ('aṇḍi Kĕḍaton: de "Aghâsura." de "Linglung tắpå" of dit stuk van de "Garuḍeya."

Het woord is thans aan de archeologen.

NASCHRIFT.

Naar aanleiding van Sindhula en Sindhu (pag. 179) nog het volgende:

Voor de gelijkstelling van "Sindula" met "Sindhula" zie men de opmerking van Prof. Kern, in Bijdr. Kon. Inst., 6de reeks, deel 7. pag. 270. Uit ditzelfde "Sindhu" = "hij die naar een doel streeft" is verbasterd "Hindhu". Perzisch "Hind" en "Hindu", zoomede 't Grieksche "Indos" met zijn talrijke nazaten (Indus, India, Indo, Indisch, Indiërs, Indianen, Indigo enz.)

Tegenover de nuchtere opvatting van het Westen, dat slechts de bewoners van de oevers van den Indus met "Hindu's" gemeend zijn, zou men gaarne de geestrijker opvatting willen verdedigen, dat de eernaam "Hindhu" aan dien Ariër toekomt, die "doelbewust" is, die weet, waartoe hij leeft, en beseft, dat hij naar de Goddelijke Alziel gaat, die alle "Strevers" zal opnemen, zooals alle stroomen worden opgenomen in den Oceaan.

Hij moet daartoe een "kanaal" worden voor de Goddelijke kracht, zooals de rivieren dat (symbolisch) zijn voor de krachten, welke werken in het Heelal, op en in den Aardbol en in den Mensch.

De geheele Arische mythologie wijst evenals het spraakgebruik op deze overeenkomsten. Zoo is Parwati (letterlijk: "Bergdochter", de Çakti van den Grooten Inwijder) = Ganggâ (vulgo: Ganges, de » ltijd voortgaande").

»Sådhu", de «Tot z'n doel gekomene" is nog steeds een eernaam voor Heilige lieden, evenzeer als "Siddhârtha", de »Zijn doel bereikt hebbende" een waardige naam was voor den laatsten Manusya-Buddha.

Onder »siddha's" worden Heroën (»Übermenschen") verstaan, zooals Kapila en Wyâsa (Javaansch Abiasa), terwijl bij de Djaina's Siddha dezelfde waarde heeft als Jina, de »Overwinnaar (van het lagere)."



Bataviaasch-Maleische taalstudiën.

DOOR

H. A. VON DEWALL.

Indien er sprake is van eene Inlandsehe taal, welke stiefmoederlijk is behandeld, eene taal waarnaar door taalgeleerden en anderen niet is omgekeken, dan is dat zeker het geval met het Bataviaaseh-Maleisch.

Dit mag wel verbazing wekken, vooral omdat meer dan ooit, in de laatste vijftien, twintig jaren een streven merkbaar is om de in onzen Archipel bestaande talen en dialecten in studie te nemen.

Van Atjèh in het Westen en Nieuw Guinea in het Oosten; van Java in het Zuiden en Celebes in het Noorden, hebben linguisten en taalvorsehers hunne kraehten daaraan gewijd en de uitkomsten van hunne onderzoekingen, hun werken en streven, tot publick eigendom gemaakt, tot leering van anderen, tot aansporing van geestverwanten om in gelijke richting werkzaam te zijn. Veel wat te voren onopgehelderd was, is thans verklaard; vele vraagpunten, welke vroeger duister bleken, zijn sedert zoo niet geheel, dan toch voor een goed deel opgelost.

Het Bataviaasch-Maleisch, dat, om eens huishoudelijk te spreken, vlak voor onzen drempel ligt, is bij voortduring genegeerd. Nog steeds wacht het op ontginning, op systematische behandeling, op beoefening.

Behalve de kleine woordenlijsten van Homan en Batten, met een zeer beperkt aantal, voor een goed deel niet juist verklaarde woorden, welke in het Maleiseh woordenboek van mijn grootvader zijn opgenomen en daarin met een sterretje aangeduid, behalve die twee lijsten, is omtrent het Bataviaasch-

Maleisch niets in druk verschenen. En toch verdient deze taal aller aandacht, omdat juist zij, meer dan andere spraken, leeft. Immers zij heeft zich weten te vormen, te vervormen, ontwikkelen. Zij heeft bij voortduring zich geschikt naar de nooden en behoeften van de Inlandsche maatschappii en gelijken tred gehouden met haren vooruitgang. Als noodwendig gevolg hiervan heeft het Bataviaasch-Maleisch vele vreemde elementen in zich vereenigd. Zonder veel moeite zijn in haar javanismen te ontdekken en eigenaardigheden van het Soendaasch, zoomede woorden, behalve aan het Arabisch en andere Oostersche talen, ook aan het Chineesch ontleend. Maar al die elementen zijn langzamerhand in die mate vervormd, dat zij zich geheel aanpassen bij het overige deel der spraak. Is dat brabbelen? Ei, wat zegt men dan van ons Nederlandsch? Heeft het niet evengoed uitheemsche bestanddeelen opgenomen? Men denke eens aan kandelaar, admiraal! Worden woorden als betoel, soedah, piekeren, pienter e. a. in Holland door volbloed Hollanders niet gebruikt? Dat heeft het Bataviaasch-Maleisch ook gedaan en daarom alléén verdient het niet gedeclineerd te worden.

Als ik in opvolgende artikelen de resultaten van mijne studiën van die taal, hare klaukleer en van hare eigenaardigheden op grammaticaal gebied publiceer, dan doe ik het opdat aan haar niet langer onrecht worde gedaan. Het zou eene voldoening voor mij wezen, wanneer ook linguisten hunne aandacht vestigden op de taal, welke mij voor verreweg het grootste deel mijner jeugd en mijner jongelingsjaren als voermiddel heeft gediend en dat zij lust en gelegenheid vonden om mijne studiën na te gaar en aan te vullen.

Bij mijn arbeid kon ik geen gebruik maken van literatuur om de eenvoudige reden dat de Bataviaan die niet bezit. Wel heeft hij hikajats, maar deze zijn ôf afschriften van bestaande Maleische schrifturen ôf van de verhalen, vertellingen enz, welke van Gouvernementswege ten behoeve van het onderwijs aan de Inlandsche scholen in ons Insulinde zijn uitgegeven of aangekocht, dan wel geschriften, die gesteendrukt van buitenaf zijn ingevoerd. Wel treft men pamfletten en bijdragen op moraal gebied aan van den bekenden Sajjid Oesman, welke gretig aftrek vinden, doch die zijn zoo doorspekt met Arabische woorden en begrippen, dat bezwaarlijk daaruit het ware karakter van het Bataviaasch-Maleisch zou kunnen worden opgespoord. Van eene literatuur in den eigenlijken zin van het woord, zooals de Maleier. Javaan, Soendanees. Atjèher die heeft, kan derhalve kwalijk sprake wezen.

Ik was dus aangewezen op de spreektaal. Bij mijne observaties van de klanken, de wijzigingen welke zij ondergaan, de combinaties, kortom van de phonetische verschijnselen, welke inderdaad karaktertrekken van het Pataviaasch-Maleisch zijn, vormde de omgangstaal de ware, maar ook de eenige bron. Toch ben ik daarbij aan het ziften gegaan, stelselmatig klanken werende, welke het gevolg zijn van individueele eigennardigheden van hen, die de taal spreken Ik ging zelfs verder en bepaalde mij - zonder natuurlijk het overige te negeeren - tot het verzamelen van lexicografische bijdragen, welke ik aantrof bij de orang kampoengan (kampoengbewoners) van ons Weltevreden, omdat mijns inziens hunne taal en hunne uitspraak het midden vormen van het Bataviaasch-Maleisch, hetwelk buiten dien kring wordt gesproken, zooals op Tanggeran (vulgo Tangerang), Meester-Cornelis en de overige ommelanden, tot zelfs boven Tjileboet, vlak nabij Buitenzorg. Hoewel dáár geen bepaald dialect wordt aangetroffen, vertoonen het klankstelsel, de woordenkeuze, woordvorming, klemtoon, cadans of lagoe aan het geoefend oor zulke merkwaardige verschillen, dat ik meende goed te doen met voorcerst alleen datgene te publiceeren wat ik hoorde van lieden, die zich voor de eigenlijke orang betawie houden en die met eene niet onmerkbare minachting spreken over de òrang köta* of kötë van Bataviaaseh benedenstad met hunne geaffecteerde uitspraak van de eind-c als c met een zweem van een korten i klank; over de orang betawie $\dot{o}ra^z$ in de genoemde landen, zóó geheeten omdat zij voor de ontkenning neen, niet ($ticdc^z$, $ticda^z$, $\dot{c}nggc^z$ of $\dot{c}ngga^z$), $\dot{o}ra^z$ zeggen.

Ook praktische overwegingen hebben mij er toe geleid om in het bijzonder het Maleisch van Weltevreden als studieveld te ontginnen. Immers dáár wonen de meeste Europeanen, en dáár hebben vele Hollanders een deel van hun leven gesleten. Ook zij kunnen dus wellicht eenig nut trekken van de resultaten van mijne studiën en zien dat het Bataviausch-Maleisch evenzeer als andere spraken hunne aandacht verdient; dat het eene taal opzichzelf is. en dat het van eene groote bekrompenheid en eene domme verwaandheid getuigt het voor minwaardig te beschouwen, voor passermaleisch, welke niet der moeite van bestudeering waard is. Alsof op de passer (markt) eene andere taal wordt gesproken dan daar buiten! alsof eene spraak, welke alle kiemen in zich heeft tot ontwikkeling, en ook getoond heeft te kunnen leven en te blijven leven, niet meer waarde bezit dan eene andere, welke teert op haren eens verkregen woordenrijkdom, en die vroeg of laat zal achteruitgaan en kwijnen om ten slotte geheel te loor te gaan.

Inderdaad, het is bedroevend hoe zelfs verreweg de meeste Indiërs, Indisch gasten en Indo's bitter weinig kennen van de taal, welke dagelijks bij en rondom hen wordt gesproken; hoe weinig zij op de hoogte zijn van — ja zelfs niet bekend zijn met zeden, gebruiken en gewoonten, welke met eenigen goeden wil niet onopgemerkt kunnen blijven. — Aan de minachting voor het Bataviaasch Maleisch is het in hoofdzaak te wijten dat na jaren verblijf in den Oost tal van Hollanders, die daar hunne ambtsbezigheden hebben, zich niet verstaanbaar kunnen maken aan den Inlander en hem evenmin begrijpen. Wat zouden zij niet meer resultaten van hun arbeid hebben, indien hunne kennis van de "brabbeltaal" zich niet alleen bepaalde dan tot die van een aantal van zeventig of tachtig woorden, welke nog verbroddeld en verminkt worden zoowel in uitspraak als in vorm. Wat mis-

slagen zouden zijn voorkomen! Een voorbeeld volsta! Bij een der rechtbanken kwam eene diefstalkwestie in behandeling. Zij zat zóó in elkaar. Een Inlander was naar een naburig gewest gereisd. Gedurende zijne afwezigheid had zijn bediende uit het woonlinis een meubelstuk weggedragen. Bij terugkomst bemerkte de eigenaar dat hij bestolen was. Hij bracht den diefstal voor het gerecht. Gedurende de zitting vroeg de President den aanklager hoe het mogelijk was geweest dat hij niet had opgemerkt toen zalk een groot menbelstuk werd weggedragen, op welke vraag de bestolene lenkweg antwoordde: »òrang saje, témpó itoe, ade di Semarang" (omdat ik op dat tijdstip te S. was). De President wist blijkbaar niet dat »orang" naast de beteekenis »mensch" ook de functie kan hebben van een redengevend bijwoord. vatte dien zin aldus op »mijn mensch (jongen, bediende) was op dat tijdstip te S." en zei daarom niet te begrijpen hoe die jongen op hetzelfde oogenblik ergens anders een diefstal had kunnen plegen.

Dit uit het leven genomen voorbeeld zou met vele andere staaltjes kunnen worden vermeerderd. Het is daarom te betreuren dat het Bataviaasch-Maleisch, dat zich als eene lingua franca over bijna geheel Nederlandsch-Indië heeft verbreid en daar gesproken, althans vrijwel begrepen wordt, nooit bepaald in studie is genomen. Ook uit het oogpunt van vergelijkende linguistiek is de kennis van die taal onontbeerlijk. Ik wijs hier terloops op het veelvuldig gebruik van de hamza, op de vele klankwisselingen, welke in het officieele Maleisch zeer spaarzaam worden aangetroffen; op de infixen, op de vele interjecties, die verbaal worden gebezigd; op de afwijkingen in den klemtoon (men lette eens op den vocativus) enz.

Van eeu en auder mogen de volgende bladzijden reeds blijk geven. Met voordacht heb ik hierachter eenige gesprekken gegeven, waaruit velen kuanen zien dat zij anders spreken dan de Bataviaan. Bij elk volgend artikel zal ik ze geven, zooveel mogelijk trachtend daarbij in te vlechten ethnografische bijzonderheden, welke nog niet in druk zijn vermeld. Ook economische gesprekken zullen niet worden vergeten.

Het spreekt vanzelf dat het oudoenlijk is om in schrift den klemtoon, de lagoe of cadans weer te geven; door het gebruik van teekens heb ik echter getracht de l'ataviasche lagoe enz. duidelijk te maken.

In de spelling der woorden ben ik niet van de gebruikelijke afgeweken; alleen den i klank heb ik weergegeven door iv om te voorkomen dat de enkele i in een gesloten lettergreep als een korte i wordt uitgesproken, die het Bataviaasch-Maleisch niet kent.

MEDEKLINKERS.

Amdje, de Arabische hamza, een medeklinker welke in het Bataviaasch Maleisch zoowel vóór, in het midden als aan het einde van woorden voorkomt. Hij is de klank, welke ontstaat door plotselinge afsnijding van den luchtstroom uit de stemspleet.

A an het begin van eene syllabe komt de amdje wel eens voor in de plaats van de:

- I. d; ongkėl = dongkėl, met cen hefboom iets uit een ander voorwerp halen, bijv. eeu steen uit den grond; ongkrak = dongkrak. door middel van een stok bijv. een kist opnemen en bij beetjes verplaatsen; éngkock = déngkock, inbuigen, bijv. van iemands hals; émpèt = démpèt, met kracht aan iets leunen (vandaar d'mpèt, aaneen van twee of meer voorwerpen); éngkėk = déngkèk, uit elkaar halen bijv. van een deksel van een kist. waaraan het vastgenageld is.
- II. p; ojok en pojok, iets bijv. wild voortdurend opjagen. naloopen;

III. s; ator van sator, een; ajé van sajé (Mal. sahaja). ik; amě van samé, vergezeld van, met; (bij reduplicatie komt de s meestal weer terug, dus samé — samé); ögok = sögok, met een stok uithalen bijv. eene vrucht uit den boom; èuggèt = sènggèt. met een stok plukken van eene vrucht.

IV. t; ocan == tocan, heer, mijnheer (komt alléén voor in het dialect van de ommelanden van Batavia).

Als sluiter van een lettergreep komt de amdje niet voor als te zijn ontstaan uit de k, gelijk in verwante talen, omdat die k steeds volkomen wordt uitgesproken. Als sluiter wisselt de amdje wel eens af met de t nl. pa^2 voor pat (émpat), vier; pa^2 ploe pa^2 , vier en veertig.

Merkwaardig is het dat de amdje vele op ie, o en oe eindigende woorden sluit en dat in deze gevallen de klemtoon valt op de laatste lettergreep. Het taalgevoel leert ons bij welke woorden die sluiting plaats heeft. Zoo zegt men nasies voor nasie, gekookte rijst; bélies voor bělie, koopen; qělies voor qëlie = kittelig; bëntjie voor bëntjie = haten, het land op iemand, op of over iets hebben; tiesie* voor tiesie, stoppen van linnengoed, kleed; bělôc (soms ook bélô) voor bélô = soort zeevisch; bloz - bloz, gezegd van groote, schaapachtige oogen; baoe² van baoë = ruiken (baoe als verbastering van ons bour = stuk land, steeds zonder amdjě); běnyov² van běngoe = kwalijk riekend, stinkend; taoes alléén in den zin van "ik weet het niet; weet ik het?" als antwoord op eene vraag of iemand het weet; bij een bevestigend bescheid van die vraag zegt men altijd taar. Woorden zooals ampo (eetbare aarde), ambarā (in eene rivier ingeslagen palen, bamboe), atic, běrie, sepie, sapie (spenen), bantjie, (*) (hermaphrodite), wantjie (huiverig om iets opnieuw te doen of te ondernemen na daarbij ondervonden leed, nadeel of ongemak), nautie. pieutoc, bantoc, tentoc, worden steeds zonder amdje uitgesproken, behalve wanneer daarvan door middel van het

^{*)} Zon hier geen etymologische verwantschap zijn met $bent_in^*$ op grond van het feit dat een bantjie zich afkeerig toout dan eens van mannen dan weer van vrouwen en hen haat of voor hen huiverig is?

achtervoegsel ien verbaalvormen worden gemaakt. Aldus pientoe²...ien naast pintoe-ien, van eene deur voorzien, afsluiten; nantie² ien naast nantie-ien, doen wachten; téntoe² ien naast téntoe-ien, vaststellen, bepalen, enz.

In het midden van een syllabe wisselt de amdje soms met de r van het voorvoegsel ber, wanneer dit gevolgd wordt door woorden aanvangende met a, \dot{c} , \dot{i} , \dot{o} of oc. (Soms, omdat die r zich afscheidt van ber en zich vasthecht aan die woorden): aldus $b\dot{c}^2$ -anak, $b\dot{c}^2$ -angien, $b\dot{c}^2$ -èngko, $b\dot{c}^2$ -ingét, $b\dot{c}^2$ -òngkos, $b\dot{c}^2$ -oentoeng, naast $b\ddot{c}$ -ranak, $b\acute{c}$ -rangien, bc-rèngko (van cu Co. een vennoot hebben), $b\ddot{c}$ -ričnget, $b\acute{c}$ -rongkos (ons onkost, uitgaven doen), $b\acute{c}$ -rocntoeng.

Ook is de amdjë sterk hoorbaar als sluiter van de cerste syllabe van tweelettergrepige woorden, als die eindigt op denzelfden klinker, waarmede de tweede lettergreep aanvangt, n. l. ga^2 -ang. eene soort groote krekel; me^2 -ing, uitgeput door vermoeidheid, afgetobd, afgeleefd; e^2 (met min of meer nasalen voorslag), eene interjectie welke men bezigt als men een kind wil aanmoedigen zijn gevoeg te doen; ga^2 -ong, eene soort gong; ba^2 -ol het binnenste deel van de anus-sluitspier, dat wel eens te voorschijn komt na het gevoeg. In hetzelfde verband treedt de amdje op wanneer de midden h wordt verwaarloosd; ka^2 ar van kahar (kar. rijtuig); ta^2 ak van ta^2 hak, een boer laten.

Verder wordt de amdjě uitgesproken in vele Arabische woorden in de plaats van de جمعة. = djoem'ah als djoema²at (Vrijdag); سميع = sami'oen als sami²oen, hoorder (gewoonlijk als eigen naam gebezigd).

Het pleit wel voor het fijne geboor van den Bataviaan dat hij dezen Arabischen gutturaal, die niet nasaal is, niet als neusklank uitspreekt. Dat hij dezen klank kent, blijkt uit vele woorden zooals biendény = neuzig; bêngtény = soort ('hineesch suikergoed; $Be^2\xi^{\dot{c}}$ = eigennaam van eene vrouw; $Pie^2\xi^{\dot{c}}$ (Soend. $P\dot{c}\xi^{\dot{c}}$) idem van een man.

Sterker dan in onze taal. Bij het nitspreken van den b. klank worden de saamgeknepen lippen vrij merkbaar van elkaar gehaald. bontjeng = zich aan iets vastklampen, in het bijzonder aan een wagen, tram om steelsgewijze te kunnen meerijden; běkickock = soort gekruiste boschhaan; bělék = open snijden bijv. van den buik; bělék (soms ook bèlok) = kleverig, modderig: lèmbang = soort gras; mambang = dansen, bepaaldelijk met gebruikmaking van poekoelan-manoeuvres, in de lagoe MacInang, Gejot gengsot; émbal = buigend van wege de zwaarte van een erop liggend voorwerp; tiembles, kort en krachtig met een scherp voorwerp iets doorboren; bliembieng = soort boomvrucht waarvan er twee varieteiten zijn n. l. b. bésie en b. boeloe; bengoel, gebuild, gezwollen, in het bijzonder van het gezicht.

Als sluitletter in woorden van Arabischen oorsprong houdt de b het midden tusschen de Engelsche eind- b als in snob en den p klank als in ons web, heb; Arab, $s\bar{e}bab$, adab. Niet zoodra komt daarachter het verbale achtervoegsel ien, of de eind b wordt als p uitgesproken: arapien, tot arabier maken bijv, door kleeding; $s\bar{e}bapien$, een oorzaak maken, aanleiding geven; enz

Zie onder g, h, p, en s.

d. Zachter dan de Hollandsche d. Wordt gevormd door uitstooting van de lucht door de bijna aaneengesloten tanden, waartegen de punt van de tong rust, déngkie = een ander misgunnend, benijdend in den slechten zin van het woord; dékiel = goor, vuilig, groezelig; daloe bijna overrijp; bëndoeng = atdammen van het water; ook een zekere kunstgreep bij het poekoelanspel; doedoel = op eene bepaalde manier visschen door het aas bij sprongen op de oppervlakte van het water te laten gaan; doe in bedoe = ruw, nijdig antwoordend als gevolg van karaktertrek; dadak = op tel en sprong iets doen

(als versterking 'ndudak sontak; sontak = afgebroken, een stuk uit den rand van een bord bijv.)

Als sluitletter van uit het Soendaasch ontleende woorden wordt de d iets zachter dan in deze taal uitgesproken, d. i. tusschen t en d; toloid; soort paling; b'eloed = soort eetbare waterplant.

De d wisselt wel eens af met:

- I l. Mij is slechts één voorbeeld bekend; n. l. bědocdak, bidoedak = bélocdak, bidoedak, soort giftige slang.
- II s; dėpak=sėpak. schoppen; dòrong=sorong, voortduwen: dėngkėk = sėngkėk. met een korten ingedrongen hals; dėměk = sĕměk. vochtig. nattig bijv. van een vertrek, ook van een kleed; děsék. dringen (verband hondend met sĕsěk, benauwd, benauwend).
- dj. als in de aanverwante talen; derhalve als één klank en niet, gelijk vele Enropeanen het doen, zoodanig gescheiden dat de d aan het eind van de eene lettergreep en de j aan het begin van de daarop volgende syllabe.—
 djiengkrak = huppelend. springend; djiengkê² = op de teenen staan; djiendjieng, ook djiengdjieng = plaagwoord zonder beteekenis voor Arabieren. (Arab djiengdjieng); djépat = naar terzijde springen, terugslaan bijv. van een gespannen veer, gebogen bamboe.
- tj. gelijk in de verwante talen; wordt als één klank uitgesproken evenals de tj in ons getjilp: tjékieng = ingesnoerd bijv. van een vinger door het dragen gedurende langen tijd van een nauwen ring: tjéktjok (wellicht Chin.) = druk, veel praats; tjangkrém = aaneengeklampt bijv. van twee worstelende personen, met de handen krabbend aanpakkend. vastklemmend; ientjriet = bij kleine beetjes; telkens op iets terngkomen om het verder af te handelen: tjiengtjong (wellicht chin.), veel noten op zijn zang hebben; veel maars opwerpen; tjépieriet (veelal met het voorvoegsel ké) = ongemerkt, gedurende een

dunnen afgang bij beetjes in de broek doen, *tjengeng*, huilerig van een kind, kleinzeerig.

g in good, bijv. garap = stotteren; gĕpèng of gèpèng = platgedeukt; seheef en ongelijkmatig bijv. van het hoofd, gezicht; gienggang of gènggang, gestreept, in twee of meer opvolgende kleuren; gasier. een soort zeer groote liehtbruine krekel, die zich een eigen gat in den grond tot woning graaft. (Vandaar 'nygasier = ondergraven, van dieven); gadoeng, een soort aardvrucht met veel blauwzuurgehalte. (Eerst na bepaalde zorgvuldige bereiding, na wassching met aschwater. wordt zij eetbaar; anders veroorzaakt zij na nuttiging bedwelming of den dood). Blandé gadoengan, een door het eten van gadoeng (bedwelmde) Hollander (scheldnaam voor Europeesche soldaten, omdat zij dikwijls dronken zijn).

Als aanvangsletter wisselt de g soms af met de:

I b. als: gĕntak = bĕntak, afsnauwen, ruw antwoorden op een gedane vraag: gėntak = bėntak = vlug en krachtig trekken bijv. van het hengeltouw als men voelt dat een visch zich aan het aas heeft vastgezet; in eens uitrukken van een doorn; géntoer = béntoer, stooten, aanstooten;

II k. als: gĕtok = kĕtok, tikken; géntjet = kĕntjèt, ook péntjet, platdrukken, van een bal bijv.; gèntjèt = kèntjèt. aaneengeregen, tezaam gebonden: gèmblok = kèmblok, aan iets met armen en beenen zich vastklampen, bijv. aan iemands lijf; gĕprak = kĕprak, slaan met een stok bijv. tegen een boom om de vruchten er af te krijgen; gĕplèk = kĕplek, met zekere kracht iets bijv. een plat voorwerp, papier ergens op leggen (vandaar képlèk = kaartleggen, kaartspelen); gieser = kieser, verschuiven; gèsèr = kèsèr, idem; gandoet meer kandoet, iets in de saroeng of het kleed dat men aan heeft dragen (vergl. gĕndoet, gezwollen voorn, van de bnik); gandoel = kandoel, aan iets hangen bijv. van een gewicht aan een

klok; bengelen; gaprack, gřprock = kaprock, kěprock, neerploffen op den grond; geriek = kériek in menggériek, mengeriek, het uitlokken van herten om er op te schieten, door middel van een door een karbouw getrokken pedatie, waarvan het wiel een piepend, schrapend geluid maakt; gendie = kendie, aarden kruik; geret = keret, een streep, kerf in iets of ergens maken ter aanwijzing, herinnering; gerèt = keret, aanstrijken van een zwavelstok, inkrassen; gowak = kowak, uitblaeren, uitbulken bijv, van een huilend kind; quok, meer kuok, iemand van uit de verte hard aanroepen, terugroepen; qieriek = kieriek, afgrijzen, rillen van iets. (Naast mengieriek zegt men evenveel mengkieriek, wat hierom merkwaardig is dat de k niet in ug verandert na het voorvoegsel me. Dit verschijnsel treft men ook aan in mengkielap (van kielap), schitteren; mengkeret (van hévět, van angst, koude ineengedoken; měnaklai, vechten; mëngkorrëp. (1) op den buik liggend als kleine kinderen: mengkeroet, ineengedoken, saamgetrokken bijv. van leder. gekrompen van goed).

III m. gengser = mengser, verschuiven; gengsrot of gengsot = mengsrot of mengsot. idem, bijv. van een knikker om te gemakkelijker dien van den tegenstander te kunnen raken.

IV t. gampar = tampar, een mep, klap geven.

In uit andere talen ontleende, op een g eindigende woorden wordt deze medeklinker als k uitgesproken, met een zweem van den g-klank; $g\hat{c}bl\hat{c}k/g$, dom, suffig, stoffelig; $b\hat{c}dok/g$, een soort kapmes.

De Arabische klank grain (¿) voorkomend aan het begin of in het midden van een woord, klinkt als g. Komt de grain als sluiter van een lettergreep, dan wordt hij als k uitgesproken, zooals balek, geslachtsrijp.

h. Klinkt aan het begin van een woord als, somwijlen iets zachter dan in onze taal, doch sterker als hij voor-

⁽⁴⁾ Daarentegen kowerry (heel zelden kowkerry) door toeval op den buik liggend byy door een val

komt in het midden of aan het einde van lettergrepen. Over het algemeen bezigt het Bat. Maleisch de h als syllabe-openaar zeer zelden, tenzij:

1°. een bepaalde nadruk moet worden gelegd op de handeling door het woord aangeduid b. v. hémbat van ëmbat, slaan met een stok, de hand; hanter van anter, vergezellen, in den zin van kracht aan eene bedreiging bijzetten door een vuistslag, schop; hangkat van angkat, vlug en met kracht een tegenstander opnemen; hantjoer van antjoer, verbrijzeld als gevolg van een harden smak; hiempas van iempas, vergelden met hevigheid van een ontvangen slag.

20. als vervangend:

- a. de s. bijv. haně, hono, ono van saně, sono ginds, daar; hicnie, van sienie, lier; hictoe van sietoe; hatoe, atoe van satoe, een; hamě, amě van samě, met, bij, vergezeld van;
- b. de t bijv. hobat. ook obat van tobat, doch niet in den zin van tobat (Arab. توبع) berouw, vergeving, maar uitsluitend in de beteekenis van och, och! God beware mij!
- c. de aan het begin van Arab. of als zoodanig beschouwde woorden voorkomende حر de zoogenaamde hĕ dadĕ (h van de borst) bijv. hata (حيران) = hatĕ; hairān (حيران) = hèran; ḥak (حيران) = hak; ḥāl (حارات) = hal; ḥarām (حرام) = hāram; ḥadj. (حجرام) = hadjie (ook adjie); naik hadjie, ter bedevaart gaan; hadjie ĕndoes, scheldnaam voor een slungel, stoffel.

De in het midden van Arab. woorden voorkomende رواندین wordt wel eens als k uitgesproken; patèke voor fathat (فاتحة), het eerste hoofdstuk van den Qoerān (ook patèhě).

Twee opeenvolgende klinkers worden dikwijls verbonden door een sterk hoorbare h bijv. pěkërdjahan naast pěkërdja*an, werk, werkzaamheden; bělichan naast bélic*an, koopwaar, koopsel van belie*; kasichan van kasic*an, gift, geschenk, geefsel van kasic (daarentegen altijd kasican als uitroep van medelijden); gan-

dahan naast ganda²an van gandě, iemand iets voorgeven, een voorsprong geven als bij een wedstrijd. In tegenstelling hiervan staat de h hare plaats veelal af aan de amdjě in kahar (kar, rijtuig), tahak (bétahak), een boer laten, dus ka²ar, ta²ak. Als sluiter van eene syllabe wordt de h:

- a. gehoord in het woord ogah (niet willen) en de verkortingen daarvan n. l. gah en ah, zoomede in de interjecties van verzuchting éh, déh, héh, léh, séh en téh en in die van minachting of afkeuring ich. sieh (ook sie²).
- b. niet gehoord in het Arab, woord Allah, dat ālé wordt, Lě iléhř ilélô, er is geen god dan Allah (lö klinkt soms als vo, als gevolg van eene mislukte poging om de vette l van Allah in den nominativus uit te spreken); Moehamat rasoelôlé (Moehammad rasoeloellah), Moehammad is zijn profeet; astagepierlé (astagrfirov'llah), de bekende uitroep van verbazing God vergeve me!

Als uitroep van nijd of onwil wordt Allah verbasterd in $al\bar{a}ah$ met een zeer sterk hoorbaren h.

Voor de Arab ch $(\stackrel{.}{\overleftarrow{c}})$ zie bij de k.

- j. klinkt als de Maleische halfklinker; joeni, geest van afgestorvenen (mensch of dier); jakien, mengjakien, zich terdege oefenen bijv. in het schermspel; joejoe, eene kleine soort sawahkrab; poejoe, patrijs; angien poejoe, storm,
- k beeft denzelfden klank als in onze taal. Wordt zoowel in het begin, het midden als aan het eind van een woord voorkomend duidelijk uitgesproken; kétieng, eene soort visch; lékér, een mand van gevlochten bamboe, waarin men een koealie doet; mělék, juist, volmaakt gelijkend in uiterlijk en manieren.

Verwisseling van de k geschiedt met:

I. *b kését* en *bését*, iets van de huid ontdoen, aan ffarden scheuren; *hésot* en *bésot*, geschaafd van de huid bijv. door een val.

H q. zie aldaar.

III p. kompé, en pompé ons pomp; kélasbiroc en pélasbiroc, ons plaatsbureau; k'lbak en pélbak, ons vuilnisbak; kélisi doch meer pélisi, ons politie; masock en masocp, binnenkomen; kéntjét en péntjét, samendrukken tot barstens toe. Zie ook onder p.

IV t. hömberung doch meer temberung, de twee schuine lijnen die het uiteinde van den vertikalen stok van een vlieger met de gebogen gedeelten van den horizontalen stok verbinden; kemplok en templok, iets zachts met eenige kracht tegen een voorwerp plaatsen, dat het er aan blijft plakken, bijv. metselspecie met een troffel tegen een muur.

De Arabische ch (خ) wordt als k uitgesproken; kabar (خبر) bericht; koctébé (خبرة), de Vrijdagpreek in de moskee; hocatier (خواطر). beducht, bevreesd voor iets; kormě (خرصا), Perz.), dadel.

Dialectisch, nl. in de ommelanden van Batavia, wordt de k verwaarloosd in het woord klentjie of klientjie dat lentjie of lientjie (haas) wordt.

I. Klinkt als in het Fransch, dus niet als onze vette l en die der Engelschen; lantjang, langvingerig, ook handtastelijk, vlug zijn met slaan; lengkak, eene soort eetbare moeras-aardvrucht; toelen. zuiver. onvervalscht; medal, zich losrukken en daarna er van door gaan, bijv. van een paard.

Verwisseling van de / heeft plaats met de:

I d zie aldaar.

II r; larie en ravie, loopen; lérék en rérék, zeepvrucht (sapindus rarak); beloedroe en bévoedroe, fluweel, pluche; sienjal (ons signaal) en sienjar, lienjal (ons liniaal) en lienjar; rangsier (rangeeren) en langsier; rojal (ons royaal) en lojar.

Omspringing van l en r vindt men in kolar en koral, fijn riviergrind, zoomede in het niet algemeen bekende selocar en serocal, broek,

m. als in onze taal. mègrèk, uitgeput, oververmoeid. afgeleefd; mantjoeng, scherp, puntig van den neus, lémpér eene soort lekkernij van kleefrijst, waarin gehakt van vleesch, visch, of klapper; adém, koel, frisch.

Verwisseling van de *m* met de *b* in *méndèrě* en *bendere*, (Port. bandeira), vlag. Wordt de *m* gevolgd door een *b*. dan heeft wel eens wisseling met de ng plaats, ng. l. *bamboe* en *bangboe*, bamboe; *bamboeng* en *bangboeng*, een soort groote, zwarte bij met kort lijf; *bliembieng* en *blienghieng* soort zure vrucht.

n. Als bij ous, nongol, uit iets steken, bijv. van een hoofd buiten het raam; van een visch. kaaiman met den kop uit het water; léndèr, slijmerig, kliemerig; témbèn, voor het eerst kramend, barend van mensch of dier; toembèn, in afwijking van den gewonen regel, bijv. van iemand die nooit ergens komt maar zich daar eindelijk vertoont. Verwisseling heeft plaats met de:

1 l nl. menétoes en mélètoes, naar het geluid van het uitspatten op enkele plaatsen, bijv. van een lichaam als gevolg van eene inwendige werking van gassen.

II ng, zie aldaar.

Als sluiter van een lettergreep wordt de n door een ongeoefend oor wel eens als een ny gehoord; rôtany voor rôtan, orang octang voor orang octan; arêng voor arên.

ng. Als in ons rangen, met dien verstande dat in het schrift bij eene afkapping de n en g niet van elkander gaan, maar één geheel vormen; alzoo niet pên-gêng maar pê-ngêng, suizend in de ooren, doovig als gevolg van een helsch lawaai; niet tjên-geng maar tjê-ngêng huilerig, gemakkelijk in huilen overgaan als gevolg van kleinzeerigheid, overgevoeligheid;

De ny treedt wel cens in de plaats van de m, zie aldaar. Soms ook van de n als deze gevolgd wordt door de d of s of t nl. danysé en dansé (ons dansen); tengtoe en téntoe, vast, zeker.

- nj. Klinkt als in het Fransche daigner. Ook deze medeklinker laat zich niet afkappen; njelap, intensief zoet van smaak; pënjët, pënjet, platgedrukt; njanjë, droogbraden, bijv, van rijstkorrels; njapnjap, niet wel bij het hoofd en als gevolg hiervan opvliegend en tot alles in staat; nja*njo*, kindsch.
- p. Als in het Hollandsch; pienyke² in tépienykè²-pienykè². zoo overhaast vluchten, door dik en dun gaan, dat men ten slotte stijf en halfmank loopt; lepèk, doornat, kletsnat; kielap, schittering van den bliksem, weerlicht;

De p wisselt wel eens af met:

I *andjë* bijv. *pojok* en *ojok*. naloopen. opjagen van wild, dat men bemachtigen wil;

II b bijv, pëngor² en bëngor², muf en rottig ruikend; goepernemen en goebernemen, ons gouvernement; goepernoer, en goebernoer, ons gouverneur; géprak en gébrak, heftig slaan met een stok in een boom dat de vruchten er af vallen; péntang en béntang, nithangen, van touw bijv.

III k bijv. péntjét en kéntjét, plat drukken van eene vrucht bijv.; pénjét of pénjét en kénjét, plat gedrukt.

Vergl. onder b.

r. Klinkt scherper dan in het Hollandsch; rénjé, knappend, croquant van eten; péré, van rijst, als de korrels niet aan elkaar vastzitten, droog; melar, uitdijen, vergrooten, bijv, van brood dat in het water gedoopt is.

Voor de verwisseling met de l, zie aldaar.

s. Als in onze taal; schel, ongeluk aanbrengend; pech veroorzakend; scsér, met de voeten schuifelen; lemes, lenig, lam, verlamd door vermoeidheid of vrees; lenes, bij de hand en vlug van tong; aardig en lief sprekend van kinderen.

Verwisseling van de s heeft plaats met de:

I amdje, zie aldaar.

II b; séntak = béntak, afsnauwen, grauwen; séntak = béntak, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deet LI. afl. 3

plotseling rukken bijv. aan een hengeltouw; sengkok, krom, speciaal van een arm, die na gebroken te zijn, niet goed gezet is (vergl. bingkok. krom, bijv. van een lijn, weg, ook van lichaamsdeelen;

III d zie aldaar.

t. Klinkt minder scherp dan in het Hollandsch; tégiel, sporen van een haan; téngies, minder bekend dan monjet, aap; gétas, broos, van hout of iets anders; sémpiet, eng, benauwd, van eene ruimte.

De t wisselt wel eens af met de g als tampar = gampar, een mep, opstopper geven. Soms ook met de k, zie aldaar.

KLINKERS.

- a. Klinkt in gesloten lettergrepen als in ons dat, lak, bijv. djidat, voorhoofd; katak, levendig, temperamentvol. In opene lettergrepen klinkt de a als in la, sla; bijv, adé, zijn, er is; sakiet, ziek, ziek zijn.
- ě. Iets meer gerekt dan onze stomme e in de, baden; bijv. taně, grond. aarde; bělé, splijten, kloven; ngéděn, drukken bij het gevoeg.
- é. Als in teer, ween.
- è. In gesloten syllaben als in zet, pen; bijv. kélét, geschramd, een weinig ontveld; toelèn, zuiver, onvervalscht. In opene lettergrepen heeft de æ denzelfden klank als de Fransche in mere. guærre; bijv. pējang, onregelmatig gevormd, hier en daar vlak van het hoofd; bèsok. morgen, nl. de dag na heden.
- i. Klinkt nooit anders dan onze volkomen w in piet, ziek. dus nooit als in ons dit, zit. Ter voorkoming van misverstand is de klank i in onze voorbeelden met ie voorgesteld.
- δ. Klinkt in gesloten syllaben iets minder kort dan onze
 σ in pot, zot; bijv: borte, neerduiken van een vlieger;

bělon, nog niet. In open lettergrepen neemt de ò den klank aan als in het Fransche dort, sort; bijv. gôwak, uitblaeren, schreeuwen: bôhong, jokken. liegen.

- i. Komt alléén voor in opene lettergrepen en heeft denzelfden klank als onze volkomen o; bijv. būlė, kunnen. mogen, het kan, het mag, la, uitroep van verbazing, ook naam van eene vrucht (de Indische vijg).
- oe. Als in het Hollandsch; djepoen in djéroek-djépoen, eene kleine soort dikschillige zoete djeroek; émboen, dauw; émboen-émboenan, kruin van het hoofd.

De tweeklanken ai, oi, aai, ooi, komen alleen voor als tusschenwerpsels. De ai. zoomede ao, iao hoort men in uit het Chineesch ontleende woorden als: be sai, leelijk; esai, mooi; lantjao, het manlijk schaamdeel; khoentao, schermen, vechten volgens de regels van de schermkunst; yisiao, idem.

NAAR EN OP DE PASAR GAMBIER.

Amat. Ni¹) moe²) kemāāne ni?

Ong. ¿Èèè,⁵) ĕĕloe⁴) Mat? Ah, ĕ ngga². Pikiran goewĕ ni moe kĕ pasar gambier Loe moe 'ngikoet⁵)? Njò²⁶) dong.⁷)

Kěpasar gāmbier? Nāh, abies, siapě njang 'mbajar? Goewě si⁸) ĕngga² dĕ⁹) doewietnjě.

Alāāh, itoe gampang; diĕmdiĕm dĕh¹¹¹) Kĕmarèn goewĕ padanien toean goewe; goewĕ njemboenie²ien biernjĕ. Témpō jĕ¹¹¹)moe 'minoem bier, aoes poelang baries, engga² adĕ bier. Jĕ 'njoeroe goewĕ 'mbelie² bier. Engga² lamĕ goewĕ datĕng hamĕ biernjĕ sĕndirie² jĕ 'mbajar goewĕ pa²ploe sèn.

Aah bět... toellě loe; dasar bocajě bocaje¹² djoega². Tocan loe tôtô²? Waar gaat dit heen?

Zoo! ben jij het 'Mat? Och, ik heb geen bepaald doel.

Ik denk naar de pasar gambier te gaan. Wil je mee? kom dan.

Naar de pasar gambier? En dan? wie zal het betalen? Ik... ik heb geen geld.

God, da's makkelijk; houdt jij je maar stil. Gisteren nam ik mijn heer beet; ik verborg zijn bier. Toen hij bier wilde drinken, hij had dorst, thuiskomende van de schutterij, was er geen bier. Hij liet mij toen bier koopen. Niet lang daarna kwam ik met zijn eigen bier terug (en) hij betaalde me veertig cent.

Wel, je bent me er ook een. Een boeajĕ (kaaiman) blijft toch maar een boeajĕ. Is je heer een tòtò²? Pāātoet; tòtòs gampang di lagasien, apĕlagi kapan diĕ òrang boedjang. Kikier korèt³), tapinjĕ geblĕk.

Děh. djangan 'ngěboel pandjang-pandjang di sini. Nanti di lèstriek tě òrang bolé 'ngōtjé, hampé soeka². Toepě¹¹) lèstriek.

Njò le, naèk, kite pelesiran. Poelang-poelang..... malem; pedoeli ape, terèm bedjalan hampé tenge malem boete. Goewe rase hampé poekoel hatoe.

Nāāh, bajar dòng; toe pĕ toekang kartjiesnjĕ. Nieh sĕpitjies; kitĕ bĕdoewĕ.

Hòbāāt¹⁵) pĕnoe bĕtoel kĕrètë; gilĕ, sampé pādĕt¹⁵a) Gĕrĕ gĕrĕlĕ ni, kapan 'ngga² adĕ angien. Banjak doewiet matskĕpé angkat ni sĕkali. 1sò toewĕle¹⁶, orang orangnjĕ.

Isò toewě āāpě; matskěpé ga²
'mbajar banjak. Kapan diě 'nggěnggěm doĕwietnjě, tangannjě soesě diboeka²njě lagi. Dat is te begrijpen. Een tòtò^c kan je makkelijk om den tuin leiden, vooral als hij vrijgezel is. Gierig en schraperig, maar sukkelig dom.

Kom, hannes nou niet door, hier. Straks, in de electrische tram, kunnen wij kletsen, naar hartelust. Daar is de electrische tram al).

Kom, stap in, wij zullen ereis lol hebben en eerst des avonds huiswaarts gaan. Wat kan het ons schelen; de tram gaat tot diep in den nacht; ik geloof tot ongeveer één uur.

Nou betaal dan; daar is de kaartjesverkooper. Hier is een dubbeltje voor ons beiden.

Och, och, wat is de wagen vol! Verbazend; het is er tjokvol! Nu, men zal het er warm hebben als er geen wind is. De maatschappij zal dezen keer wel veel geld ophalen. Voordeelig voor hare dienders.

Wat! voordeel?! De maatschappij betaalt niet ruim. Als zij het geld eens in hauden heeft, dan zijn deze moeilijk te openen. çòòò, begitoe kò217)!

Zóó, is dat 'm!

Ni toeroenuje, di mane ni?

Waar stappen wij nu eigenlijk nit?

Di bělakang kampoeng limě; dari sitoe tě 'nikoeng kěkanan, abies těroes, tě teroes gang; nanti djoega² hampé di pasar gambier. Achter Kampoeng Limě. Van daar slaan : wijken) wij rechts af; gaan daarop door, door de gang en dan komen wij vanzelf op pasar gambier.

Nāā. toepē; soedē kēliatan panggoengnjē. Tjoba^s loe liat. òrang beriboe-ratoes, kajē bēlatoeng mēnggēmēl. Daar, kijk; de panggoengs zijn al zichtbaar. Zie eens die menschen, duizenden. Net als maden; zoo krioelen ze door en langs elkaar.

Bajar antré pë ëngga² ni? Sëbërapë? Moet er entrée betaald worden of niet? Hoeveel (bedraagt ze)?

Sěgòbang katěnjě; taoe²¹⁷a) lě sěběrapě sebětoel-bětoelnjě.

Men zegt één gòbang ; ik weet het echter niet precies.

Biar sěběrapě djoega²; djangan ketjiel ati; kantong goewé hampé pěnoe isinjě. Maar al was het ook hoeveel, wees niet bang; ik heb genoeg geld op zak.

Wāāh, djajelē òrang 'njēbròt! Nou, de orang 'njëbròt (lieden, die in het gedrang vooral hoofddoeken en slêndangs wegrukken en ze daarna aan achter hen staande makkers afgeven) kunnen hun slag (met voordeel) slaan. Běgimaně bôlé dapět 'njěbròt! Kĕlisi bĕgitoe banjaknjë. Kapan di pĕnontonan oepas-oepas diĕ dirinjě; 'ngĕrènnien15) diloearan kajĕ koetoe ānjoet.19; Malĕĕs! Kĕndòòr! Indjĕk taie^z ajam ĕngga² pèdèl, handénjĕ. Nāā. toe, sĕkaoet; toe pelisi. lagi opsèndèr Djagō-djagōnjě lagi. Tjomaèn gilĕ! Diba²lĕ röntjéloe, sampé babak běloer.

Loe dĕh kasi kartjiesloe?

Děh; moelě-moelě goewě ga² lihat itoe toean toekang 'ngambiel kartjies; goewě moe(20) bědjalan(21) těroes hadjě. Ólòò, masa²lě, dié sěkalian bětot tangan badjoe goewě; matěnjě hampé mělòtòt-mělòtot. Bět.. toellě!(22)

Kan(23) sinjo Ènděrěk? dari kampoeng poelō? mèmang diĕ galak. Sĕdikiet salø djĕ(24) jĕ maèn kabi hadjé; engga² 'noenggoe lagi; kontan baja-

Hoe zouden ze nu kunnen 'njěbròtten, bij zooveel politie. Op schouwgelegenheden als deze, toonen de oppassers zich pittig en temperamentvol : daarbuiten gelijken ze op een Iuis, die door den (water) stroom wordt meêgevoerd. Lui en lamlendig. Als ze op kippedrek trappen, dan wordt deze niet plat, bij wijze van spreken. Daar is de schout: daar weer een politie-opzie-Het zijn de hanen (de besten uit de troep). Waag het eens gekke streken uit te halen! Men zou je afrossen, zóó dat je huid een en al striem is.

Heb je je kaartje al afgegeven?

Ja; eerst zag ik den kaartjesophaler niet; ik wilde toen maar doorloopen. Maar jawel, hij trok mij aan de mouw van mijn baadje. (en keek mij aan) met uitpuilende oogen. Nou! die is mij er een!

Was het niet sinjo Hendrik? van kampoeng Poelō? Ja, ja, die treedt dadelijk op. Om een kleinigheid slechts. begint hij te beuken: hij wacht er geen oogenblik mee:

rannjě. Dari köntjö-köntjönjě, diĕ biang kĕladinjě.(²³)

Bělandě bajěm(26).... měmang gitoe; (27) ga² toe adat Kapan diě ěngga² dě(28) makannjě, pěroetnjě kělaparan kòsong. böölé mienta² hamě òrang kampoeng. Moe 'ngěròntjé(28) örang lagi! Tiengkě'njě!

Boekan bělandě, si Ěnděrěk; sěrani!. Sěrani dagělan. Njainjě běmolèran(³¹) hamě boedjangnjě; tocannjě tahoe.

Māāsa²! Djadi satoe bantal doeĕ kĕpalĕ.(³¹)

eĕ eĕ;

Toe panggoeng āpē? hagoes, pakè^c měndérě.

Toe panggoeng běsar-běsarnjë pasar gambier; kënisinjë 'ngoeroesien sékaliannja njang de disini kémarèn pagi hatoe toean bitjarë. Goewé si engga² tahoe katěnjé, orang(36) goewé éngga² hij houdt van contante afrekening. Van zijn kornuiten is hij de bolleboos. de belhamel.

Een uitschot-Hollander; zoo zijn ze; ze kennen geen manieren. Als ze niets te eten hebben, honger hebben. hun buik leeg, dan kunnen ze wel aan de òrang kampoeng vragen. Verbeeld je: zóó'n kerel wil nu nog anderen beuken. Wat een optreden! (Wāt vent)!

Hendrik is geen belande; hij is een serani (christen); een smerige serani! Zijne huishoudster houdt het met haar eigen bediende; haar toean weet het!

Kom? Dus twee hoofden op een kussen!

Ja!

Wat is dat daar voor een panggoeng? Mooi, met vlaggen.

Dat is de panggoeng voor de heeren van de pasar gambier, voor de commissieleden, die dit alles hier hebben geregeld. Gisteren hield een een toespraak. Ik begreep er niets van, want ik versta geen Hollandsch. Na de toe'ngarti bitjarë bëlandë. Abies dié 'ngòmòng òrang bëtëpok tangan, abies 'minoem anggoer s'mpani. spraak werd in de handen geklapt en daarna dronk men champagne.

Mèmang bělandě njang běsar-běsar běgitoe moenjě. Pěngrasahannjě ténggòròkkannjě kěrieng abies 'ngòmong. Zoo willen de hooge bĕlandĕs. Mogelijk verbeelden zij zich (voelen zij) dat hun keel droog is na het spreken.

Sapě njang 'mbajar ongkos minoeman itoe, hě? Wie dokt voor die dranken nit, hê?

Kěmpěni.

Het Gouvernement.

Manjò²lĕ tĕ kĕmari. Disini tĕmpatnja kampoeng kĕradjinan Kom, laten we hierheen gaan. Hier is de plaats (uitgekozen) voor de kampoeng keradjinan.

Kampoeng këradjinan ?(37) Aāpētoe ? Apē dē djoega² kampoeng kēmalēsan ?(37) Panggilan sāpē toe ? Kampoeng këradjienan? Wat beduidt dat? Is er dan ook een kampoeng këmalësan? Van wien is die naam? (Wie heeft dien naam uitgevonden?)

Kěmisi, Goewě djoega², sěpandjang oemoer goewě, goewě bělon taoe 'nděngěr. De Commissie. Zoo oud ik ben (zoo lang ik leef), ik heb er ook nooit van gehoord.

Njö² kitë orang pegi lihat panggoeng këretë motor, këretë mësien model baroe. Kom, laten wij kijken de loods met de motorwagens, machines van het nieuwe model. Aï, aï, bagoes bĕtoel, mĕngkilapnjĕ tembagĕnjĕ; idoepnjĕ boekan boekan, kajĕ katja² sadjĕ Pĕngrasaän goewĕ ènak menoenggangienujĕ.

Těntoe sadjě. Sajang boesoek baoenjě, pěngak. Kapan kěrètě mòtòr liwat, koedě kahar tambangan ilang napsoenjě makan.

Ajōlĕ, kitĕ djalan tĕroes liat laèn apĕ-apĕ; sĕbĕntar kapan toean-toean moe poelang. kitĕ datĕng kĕmbali 'nèngòkien kĕrĕtĕ mĕsien bĕdjalan. Sĕbĕlonnjĕ madjoe, antérō badannjĕ gĕmĕtĕran. kajĕ orang dĕmĕm panas dingien.

Kěpanggoeng pěntja² doeloe. Goewě děměn betoel pěntja².

Pěntja^s sāpě?

Bang Mioen.

Mioen maně.

Mioen Kampoeng Kémajoran; njang bérétjék-beO, o. wat zijn ze mooi. En wat glimt het koper! helder zonder weerga; net als een spiegel. Ik geloof, dat het er heerlijk in rijden is.

Natuurlijk. Jammer, dat ze zóó stinken. Vochtigstinkend. Als een motorwagen passeert. dan verliezen de paarden der huurkarren hun eetlust.

Kom, laten we doorgaan en naar andere zaken kijken. Straks als de heeren naar huis toe willen, komen wij hier terng om de machinewagens te zien gaan. Vóór dat zulk een wagen vooruitgaat, begint hij over zijn geheele lichaam te sidderen, precies iemand, die de koude koorts heeft.

Doch eerst naar de loods met de pentja². Ik ben er verzot op.

Van wien is de pentja² (hier op het terrein)?

Van abang Mioen.

Welke Mioen?

Mioen van kampoeng Këmajoran. Met het (een weirětjěk moekěnjě; Kakinjě boeboel, tapi kapan diě soedě maèn diě loepě sakietnjě; ěngga² pientjangnjé lagi.

Mèmang gaō diĕ. Moerietmoerietnjĕ bilang poeloe. Brangasan orangnjĕ. Boelan soedĕ diĕ hĕmbat si Tahier di pasar baroe, sampé soengsang-soembĕl, idoengnjĕ rĕmoek. kĕloear kĕtjap. Örang pĕĕsatsi poekoelannjĕ.

Engga² hampé djadi naek kantòr?

Aāh, säāpě běrani 'nangkěp si Mioen si. Oepas-oepas samoeënjě kěčnal hamědič.

We denger die bisa² mengilang; pe beetoel?

Katěnjě, wě rāsě kabar bětěrêjak; wě si ga² pěrtjajě. Tjoba²lě pikier sāādjě kendiri²! Ah, běgimaně òrang bisa² měngilang sěkarang. Doeloe-doeloe bōlé! Sĕkarang? měngilang di nig) pokdalig gezicht. Hij heeft eene verzwering aan zijn voetzool; maar toch, als hij eens aan het spelen is, dan schijnt hij de pijnen geheel te vergeten; hij is dan niet mank meer.

Ja, hij is een baas (in de vechtkunst). Leerlingen telt hij bij tientallen. Hij is zeer opbruisend van aard. Verleden maand heeft hij si Tahier geslagen op Pasar baroe, totdat deze het onderste boven is gevallen, zijn neus murw werd en daaruit bloed spoot. Omdat zijne wijze van slaan zoo stevig was.

Is het niet tot een gerechtszaak geworden?

Wat; wie zal Mioen toch durven oppakken. De oppassers kennen hem allen.

Ik hoor, dat hij zich onzichtbaar kan maken. Zou het waar zijn?

Men zegt het; ik denk dat het maar een gerucht is. Ik geloof niet daaraan. Denk ereis zelf over na. Hoe wil men zich uu onzichtbaar maken? Vroeger, ja dat zou kunnen. Nu? Verdwijnen in dalěm taně, diě òrang 'nggětok kawat kë apdilieng mieuwesen; lantas dibor. Mëngilang kčatas, dë měsien tërbang, mëngoebër; mengilang didalěm laoet, di ongkèl djoega samě kapal njang bisa² sěloeloep.

de aarde? Men telegrafeert naar de afdeeling Mijnwezen; dan wordt er geboord. In de lucht verdwijnen? Er zijn vliegmachines, die je naloopen (navliegen). Verdwijnen in de zee? Duikbooten (onderzeesche booten) lichten je op.

Bolé òrang loearan masoek maèn, lepas boenge-bornge? Zouden buitenlieden (n. l. zij. die niet tot de troep van Mioen behooren) mogen binnenkomen om hunne parades te vertoonen?

Bōōlé; na. apř salěnjě; asal djangan měnantangin orang hadjě. Zeker mag het; wel, wat zou er dan ook tegen zijn; als je maar niet de lui uitdaagt.

Goewe djoega² de niatan masoek maèn, mëngeloearien boengë-boengë. Nanti wë kasi djalan bantrasan. njangwe poengoet dari si Rahimoen. Ik denk ook binnen (het speelveld) te komen en eenige parades te laten zien. Ik zal de »djalan bantrasan" loopen, dien ik van si Rahimoen overnam.

Běrat bětoel djalan bantras; dalèm semakanan siri běrasěnjě 'ngap-ngap. De djalan bantras is zwaar; (als je die parade uitvoert) gedurende het tijdsverloop, dat men noodig heeft om sirih te kauwen, snak je al naar adem.

AANTEEKENINGEN.

- 1. Ni verkorting van ini. 2) Moe samentrekking van maöe. 3) De hierbij geplaatste voorslag is iets neuzig. Bij gebrek aan een bruikbaar teeken, heb ik gemeend mij met de ete mogen behelpen. Men zij er hier dus indachtig op.
- 4. Dit is het uit het chineesch ontleende persoonl, voornaamwoord, 2° pers, enkelv, loe, dat heel dikwijls
 met ĕ wordt uitgesproken, bij wijze van aanloop
 tot de l.
- 5. In de spreektaal wordt het voorvoegsel më veelal verkort of saâmgetrokken tot eeu weinig hoorbare ë, welke ik met '. weergeef.
- 6. Verkorting van manjos dat ook als čnjos, anjos luidt.
- 7. Verbastering van ons Holl. dan.
- 8. Verkorting van adě.
- 9. Hier is si geen indicatie, maar een nadrukswoord, dat het meest ons toch, immers nabij komt. Kënapë si? waarom toch (bijv. word ik geslagen)? Kocdë si njang 'nërëdjang kahar, het is immers het paard dat de kar aanstoot?
- 10. Verkorting van soedé, soeděh (Mal. soedah).
- 11. Verkorting van die (Mal, dia); luidt ook als ie.
- 12. Scheldnaam voor een leeglooper, voor iemand die leeft van bedrog en oplichterij, mooi weer speelt ten koste van anderen. Bocajć darat = landkaaiman in denzelfden zin gebezigd.
- Eigenlijk schrapen; wieden van gras, halm voor halm.
- 14. Samentrekking van itoe apě.

- 15. Verbastering van tôbat (van het Arab, taubat, berouw, bekeering) en als zoodanig (n. l. als bedoelde verbastering) alleen gebezigd ter uitdrukking van verbazing, overeenkomende met ons och, och! God beware! Töbat tochiel (met een sterken, langgerekten nadruk op biel) wel, wel! ei, ei!
- 15.a) Verkorting van engga^e = neen, niet.
- 16. Isô tocuř = oude darm, n. l. de groote darm van mensch of dier, die gevuld is met drek, in tegenstelling van isô moedé, jonge darm, de met chyl gevulde.
- 17. Uitroep van verbazing.
- 17.a) Van taoe (Mal. tahoe) weten. Het is eene merkwaardigheid van het Bataviaasch-Maleisch, dat taoe met een daarachter geplaatste hamza dus taoe² de beteekenis van eene ontkenning heeft. »ik weet het niet"; »weet ik het" als antwoord op eene vraag of iemand het weet. Wenscht men die vraag bevestigend te beantwoorden, dan wordt altijd taoe gebezigd.
- 18. Van het grondw. kĕrèn.
- 19. Koetoe anjoet is eene spreekwijze ter aanduiding van iemand, die lamnadig is; die liever lui. dan moe is; die suffig is.
- 20. Samentrekking van maoe.
- 21. Van běrdjalan. De r in běr wordt in het Bat. Maleisch veelal verwaarloosd. Men gaat zelfs zoover, dat bij met een klinker aanvangende stamwoorden, de r hieraan wordt gevoegd; derhalve bě-roctang; bě-robě: bě-rangkat. i. p. v. běr-oetang; běr-obě; běr-angkat.
- 22. Van betoellah.
- 23. Verkorting van boekan.
- 24. Verkorting van hadje, dat weer eene vervorming is van sadje (Mal. sahadja).
- 25. Kěladí, de bekende, zoo gemakkelijk opschietende

ealadiumsoort. Zoolang de bol (biang) niet verwijderd is, zal de plant steeds uitbotten. Biang kěladi is eene bekende spreekwijze, in beteekenis overeenkomend met ons belhamel.

- 26. Bajěm, eene mindere soort spinazie, die welig tiert.
- 27. Verkorting van begitoe.
- 28. Verkorting van adě.
- 29. Stamwoord röntjé. Merkwaardig is het, dat het prefix mé in měny verandert. Dit geval staat niet op zichzelf, Mcn zegt ook 'ngě-rimbas, 'ngě-ranté, enz.
- 30. Môlèr is geliefde in den minder goeden zin van het woord.
- 31. Eene spreekwijze, die wordt gebezigd als men wenscht te kennen te geven, dat eene gehuwde vrouw een minnaar heeft. (Vergl. No. 5 der door mij gepubliceerde te Batavia inheemsche speel- en kinderliedjes; Tijdsch. Bat. Gen. deel XLIII. afl. 1 en 2).
- 32. Orang, dat mensch beteekent, wordt vooral in het Batav. Maleisch veel als redengevend bijwoord gebezigd, derhalve omdat, want, aangezien.
- 33. Hiermede wordt bedoeld de "kampoeng voor huisvlijt". Wie deze gedachte heeft omgezet in kampoeng keradjinan, is mij niet bekend. Zou "kampoeng pĕnoekangan" niet beter zijn?
- 34. Kěmalěsan (van malěs, lui) is luiheid.

De Munten van Nederlandsch-Indië

DOOR

J. P. MOOUETTE.

(Met 8 Platen).

- a. De "Bonken" van 4796 t/m 4810 te Batavia, en in 4818/19 te Soerabaia geslogen.
- b. De tinnen Duiten in 1796/7, en de metalen Stuivers. in 1799/1800 te Batavia geslagen.
- c. De Duiten, Halve Stuivers en Stuivers, te Socrabaia geslagen van 1806 tot September 1811.

Betreffende de muntslagen hierboven sub a. b. en c. genoemd, bestaat in alle opzichten een groote onzekerheid, en wanneer we ons laten leiden door het werk van E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs "De Munten van Nederlandsch-Indië" tasten we meestal in het duister.

Afbreken van genoemd werk is echter allerminst mijn bedoeling, en waar ik in de volgende bladzijden een poging aanwend om de geschiedenis zooveel mogelijk te reconstrueeren uit soms zeer gebrekkige gegevens, en daarbij op in dat werk voorkomende fouten, misvattingen of hiaten wijzen moet, is het slechts mijn doel om op te bouwen, met de wetenschap dat ook aan het nieuwe gebouw nog veel ontbreekt, en van "af werk" geen sprake mag zijn.

De geschiedenis der in dit stuk te behandelen muntslagen, loopt zoodanig in een, dat ik, door die uit een te rafelen, slechts verwarring zoude stichten. Ook zoude een afzonderlijke behandeling tengevolge hebben, dat ik mij telkens op dezelfde stukken zoude moeten beroepen, waardoor het overzicht geschaad wordt.

Om deze redenen heb ik van mijn voornemen, om de bonken afzonderlijk te behandelen, afgezien.

De mededeeling van Netscher en van der Chijs, (pag. 212, onder No. 26) n. m. dat bonken bestaan van 1785 en 1786. berust op een vergissing, want pas op 18 Januari 1796 stelde de Commissaris Generaal J. Siberg voor, om van het voorradige Japansche staafkoper munten te vervaardigen, omreden geen duiten uit Nederland ontvangen werden, en sedert primo September 1795 bijna het geheele restant aan duiten - op dien dag bedragende 34.877.372 stuks of Rds. 181.652:47 — was uitgegeven ""en (zegt hij in 't betreffend rapport) "phoe zeer men soude hebben mogen veronder-"stellen dat eene so groote som aan Duiten binnen voor-""schreevene tijd, en bevoorens in circulatie gebragt meer "dan overvloedig soude weezen, om die successive in kass "terug te ontvangen, zoo ondervinde ik egter het teegendeel "van dien, en dat de opwisseling van duiten met eenige ""agio voor pampiere geld niet zoo faciel gaat dan ik mij ""hadde voorgesteld.""

Het spoedige verdwijnen der duiten werd door hem toegeschreven aan het versmelten derzelve door de Inlanders, bij gebrek aan "ongewerkt" koper, en daarom gaf hij in bedenking "off men tot teegengang van dien, en om onder "den onnozele Inlander, die zoo weijnig zijn eijgenbelang "kend, niet soude kunnen besluiten om van het Japans "kooper zoodanig gebruik te maaken, dat hetzelve bij kleijne "gedeeltens gedistribueert en in de uijtgave evenals aan "de contanten een intrinsique waarde bijgezet worde.""

Aangezien men geen behoorlijke muntinrichting had, vermeende hij, dat men het doel 't best zoude bereiken, door "het kooper te smelten en in vormen te gieten, mitsgaders "nde stukken tot een zeekere swaarte te brengen, zooals die "soude moeten in uijtgaaf dienen. Hoe kleinder nu deeze "stukken zijn, zoo veel meerder ongelden aan arbeids"nloon en spillagie, en om dit zooveel moogelijk voor te "koomen, soude men na mijne gedagten kunnen volstaan

""met die te brengen op de swaarte van 2:4 en 8 lood, en ""in geldswaarde van $1^{1}/_{2}$: 3 en 6 Indiasche Stuivers, "van vier duiten iedere Stuiver, in vierkante stukken, welke ""te gemakkelijker als in het rond aan te maken en op het ""gewigt te brengen zijn, en voorts voorzien, maar aan de ""eene zijde, met een simpel merkteeken, dat buiten een "muntschroeff met een enkelde hamerslag, op een daartoe "vervaardigd merkijzer wel zal te practizeeren weezen"".

Een en ander aan de Hooge Regeering in overweging gevende, drong hij er tevens op aan, dat vooraf een zuivere berekening zoude worden gemaakt van de ongelden, die op den voorgestelden muntslag zouden drukken ", ten eijnde niet ", te vervallen in de misreekening van den Jaare 1763 (*) ", wanneer bij een naauwkeurige additie bleek dat buiten en ", behalven de geringe hoeveelheid duiten die van Javas (sic) ", kooper konde worden vervaardigd. de ongelden zoo voor ", arbeidsloon als die van de munt zelfs, zoo hoog op ", stok liepen, dat het kooper op zich zelfs bereekend op ", verre na de gewone uitkoopsprijs niet kwam te rendeeren."

Dit voorstel van Siberg viel in goede aarde, en bij Resolutie van Commissarissen Generaal van 30 Januari 1796, werd besloten om een proef te nemen, en bijaldien die gunstig uitviel, geen Japansch koper meer aan particulieren te verkoopen, tenzij voor den uitvoer maar het Buitenland, en dadelijk tot munting over te gaan.

Het nemen van die proef werd opgedragen aan den burger vaandrig Anthony Macaré, wien het evenwel niet, dan met veel moeite, gelukte om het koper voldoende vloeibaar te maken, en in stukken van het verlangde gewicht te gieten.

Deze stelde daarom voor, om het staaf koper niet om te smelten, doch in stukken van 1. 2, 3 en 4 lood te kappen, en op die stukken een stempel te slaan "zullende (hij) dan

^(*) Vermoedelijk slaat dit op de duiten in 17645 to Batavia geslagen, en op 9 November 1764 gangbaar verklaard. Mogelijk is evenzeer een schrijffout voor 1783.

""instede van 500 stuks. per dag wel tot vijf picols van die ""stukken kunnen vervaardigen.""

De bezwaren van Macaré erkennende, werd bij Resolutie der Indische Regeering van 29 April 1796 "goedgevonden en "verstaan, (om) het even gemeld door den gedagten Mac-"caré (*) gedaan nader voorstel, als praeferabel geoordeeld "zijnde, om de meerdere expeditie en mindere kosten te "amplecteeren en tot het kappen van de staaven Japans "kooper tot stukken van 1, 2, 3 en 4 lood, gelijk mede "ntot het stempelen van die stukken qualificatie te geven."

Naar aanleiding van dit Besluit, kreeg Macaré de opdracht. om een proef met verkappen te nemen, en daarop eene berekening der eventueele kosten te baseeren. Het resultaat blijkt ons uit het volgende schrijven:

> Aan Zijn Hoog Edelheid den Hoog Edele Gestrenge Heer Meede Commissaris Generaal raad ordinair en waarnemende Directeur Generaal van Nederlands India. Hoog Edele Gestrenge Heer!

Alzo het Uw Hoog Edelheid heeft behaagt aan den tekenaar te demandeeren het kopergeld van Japans staafkoper aan te maken bij afkapping der Staave en vervolgens op ieder stuk van dien, aan wederzijde de stempel te slaan met bekentstelling der waarde waarvoor de Hooge Regeering deezer landen zullen gelieven gangbaar te verklaaren; zo vervrijmoedig hij zig Uw Hoog Edelheid (onder gunstig welduiding) de volgende berekening door hem hieromtrent gemaakt te bedeelen.

Op een picol Japans staafkoper, zijnde 125 &, zal volgens het nieuw ontwerp, zo voor verlies bij kapping, als verlies van de overschietende klijne stukken bij versmelting, verlooren raken 5 &, Resteerende zuiver 120 &,

Vijf Vaderlandsche duiten weegen c: c: een lood.

^(*) De naam Macaré komt in de stukken dikwijls toutief gespeld voor.

Wanneer de Hooge Regeering mogte goed vinden een stuk van een Lood zwaarte van de Japanse kopermunt, te stellen op een stuiver in waardy, en die van 2, 3 en 4 Lood na evenreedigheid, dan zoude uit voormelde 120 pond kunne worde vervaardig een montant ter waarde van Rds. 80.—

Wanneer den teekenaar een aanzienlijke quantiteit 's daags zal vervaardigen, dient hij ten minsten 30 à 40 perzoonen in het werk te stellen, en alzo er geen Comp^s, slaven daartoe aanhanden zijn, zullen dus door hem hetzij vrijlieden, dan wel coelies moeten worden aangenomen.

Den teekenaar neemt aan dit voor zijne reekening te bekostigen, zowel als de benoodigde stempel, smeltcroesen borax, salpeter en ander ingridienten, mits dat aan hem wanneer gemelde artikel bij de Comp^{ie}, in voorraad zijn dezelve mits betalende 't inkoopskostende van dien, aan hem worden afgestaan. Zo meede dat de gereedschappen door hem benoodig voor zo ver dezelve in voorraad zijn, ter verantwoording van den teekenaar mogen worden verstrek.

Een verwagting dat Uw HoogEdelheid de teekenaar vrijmoedigheid in deeze zal gelieve te verschonen, zo neemt hij de vrijheid met de diepste Eerbied zig te onderschrijven:

> Hoog Edele Gestrenge Heer Uw Hoog Edelheid aller Onderdanigste en gehoorsame Dienaar. (w.g.) A. MACARÉ.

Batavia den 7 May 1796 Op den 9en Mei d. a. v. bracht Siberg omtrent dit aanbod advies uit, uit welk stuk blijkt, dat hij een beter inzicht ter zake had, dan zijn opvolgers, die de bonken in discrediet brachten; want, zegt hij:

""wijl het de Compie, niet zoo zeer te doen is om exor-""bitante voordeelen bij het aanmaaken van koopere Nood-""munt te behaalen, als wel om buiten schaaden een gedeelte ""kooper te verdebiteeren, haare kass daardoor te stijven, ""en teffens de gemeente te gerieven, zoo zoude ik mij niet ""kunnen confirmeeren met het berigt van den Burger ""Macaré om de bereekening zoodanig te maaken, dat de ""picol van 120 pond tegens rds. 80 uitgegeve worde, wijl ""die winst inderdaad op zig zelfs maar chimericq is, en ", te eerder verdwijnt omdat men als zeeker verwagten mag. ""dat eene zoo hooge waarde aan die munt gegeeven, dezelve ", te spoediger in 's Comps. kassa zal doen terug keeren, ""buiten en behalven dat men ook zal moeten vreesen voor ""discrediet en het pleegen van valsiteit, waardoor het koo-""pergeld vermeerderd zijnde, de Compie, in der tijd aan-""merkelijke schade zoude lijden, daar men inteegendeel ""wanneer aan de waarde een matige prijs gegeeven word, ""nog het een off ander zoo zeer heeft te vreesen, en teffens ""verwagten mag, dat dezelve bizonder op Java, langzamernnhand door versmelting weder verdwijnen en dus een twee-""leedig oogmerk bereikt worden zal, als eerstelijk het ge-", rieft gedurende de circulatie en ten andere een niet on-""voordeelig debiet." Geleid door deze overwegingen, stelde hij voor om de stukken van 1 stuiver op 11/2 Lood, en die van 2 stuiver op 3 Lood te brengen, dus respectievelijk op 2560 en 1280 pees per netto picol van 120 pond ""en wijl ""zodanige stukken al reets groot genoeg zijn, en die van ""meerdere swaarte de behandeling moeijlijker maken, zoo "zoude ik, te meer daar het dog meer om een munt van ""kleijne gedeeltens te doen is, mogen voorstellen om zig ""alleen maar te bepaalen tot stukken van 1½ en 3 Lood ""off van een en twee stuijvers, en geene van meerdere

Hoewel het wat lang gedunrd heeft, komen we eindelijk tot een resultaat, aangezien de Hooge Regeering, blijkens. Resolutie van 10 Mei d. a. v. met het advies van Siberg accoord ging, en bij Plakaat van 26 Mei 1796 de stukken gangbaar verklaarde "met bekendmaaking tevens, dat de "kopere munten zullen bestaan in gekapte stukken Japans "kooper ter zwaarte van 1½ en 3 looden, en dat dezelve "zullen bestempeld worden met het cyffer van de gangbaare "waarde aan de eene zyde en met het jaargetal aan de "andere zyde.

De "voorschreeven munten" werden gangbaar verklaard ""zo te Batavia en dies ressort als op Java. Cheribon. en ""Bantam, te weeten de kopere munten ter zwaarte van $1^{1/2}$ ""lood voor vier, en die ter zwaarte van 3 lood voor agt ""Hollandsche duiten."" (*).

Op den 27en Mei 1796 werd het Reglement voor den "Werkmeester van deese koopermunt" gearresteerd (zie Bijlage A) en vernemen we daaruit, dat het vervaardigen der bonken opgedragen werd aan den burger adjudant Lambertus Franciscus Macaré.

Het is mij niet gebleken waarom, nadat eerst met Anthony Macaré onderhandeld is, later Lambertus Franciscus Macaré de opdracht tot munting der stukken verkreeg. Wie de stukken sloeg, is evenwel van ondergeschikt belang, wel belangrijk is echter dat de muntslag behoorlijk gereglementeerd werd en dus omtrent het gewicht, den stempel, of wat dan ook geen twijfel behoeft te bestaan, Zooals ook uit het vervolg blijken zal, werd telkens—wanneer om de een of andere reden, noodig gevonden werd om het gewicht der bonken te wijzigen—die verandering bij een Besluit der Indische Regeering vastgesteld, en werd der Gemeente daarvan door Plakaten kennis gegeven.

^(*) Het plakaat is geheel opgenomen in Mr. J. A. VAN DER CHES'S Plakaatboek deel XII pag. 259--261.

Dat die ruw gekapte stukken, niet op een goudschaaltje gewogen werden, is begrijpelijk, en eenige grammen min of meer. zijn dus zonder beteekenis. De gouden en zilveren munten van dien tijd, voldoen evenmin aan de huidige eischen, wat het gewicht betreft, doch niemand zal daaruit concludeeren, dat de betreffende muntslag niet gereglementeerd was.

Het hierbij medegedeelde Reglement, werd niet in de Resolutie geïnsereerd, doch bleef bewaard in de Bijlagen.

Juist die bijlagen bevatten dikwijls de meest belangrijke stukken, want de Resoluties vermelden veelal alleen de genomen besluiten, terwijl de bijlagen de stukken bevatten, die het besluit toelichten, zonder welke toelichting we dikwijls op een dwaalspoor geraken.

Zoo is het ook, wanneer we alleen de Resoluties of Plakaten raadplegen, duister, waarom in 1796 gelijktijdig bonken en tinnen duiten geslagen werden, en eveneens zijn wij geneigd om aan te nemen, dat onze vroede voorvaderen laboreerden aan de gevolgen van een te langdurig verblijt in "den Oost" wanneer we in 1799 zonder toelichting de ronde metalen stuivers zien verschijnen, in concurrentie met de bonken van diezelfde waarde.

Netscher en van der Chijs wisten met laatstgenoemden muntslag blijkbaar geen raad, en omtrent den aanmaak der tinnen duiten deelen ze ons op pag. 67/68 in 't kort de geschiedenis mede, doch doordat het Plakaat van 21 September 1796 hen onbekend was, verwarden zij twee muntslagen met elkander en gaven zij dientengevolge op pag. 104 (onder no. 30) de beschrijving van een duit, met het merk & waarnaar, met mij, zeker door velen tevergeefs gezocht is.

Zooals ik in het begin van dit stuk aantoonde, werd reeds in Januari 1796 door Siberg op spoedige voorziening in het gebrek aan duiten aangedrongen, en nu werd het Mei, zonder dat een resultaat te zien was.

Aanvoer uit Nederland kreeg men niet, de voorraad duiten

was uitgeput, bonken waren nog niet geslagen, en voorloopig tenminste, zag het er niet naar uit, dat men met die muntsoort spoedig geholpen zoude zijn.

Het was weder Siberg die op het idee kwam om duiten van tin te vervaardigen, aangezien zulks naar hij vermeende vlugger kon geschieden dan de mnnting van koper, en men daarmede ten minste tijdelijk in den nood kon voorzien.

In een Memorie, gedateerd 5 Mei 1796, zegt Siberg dat het gebrek aan duiten "ntot die hoogte geklommen zijnde, "ndat daardoor in de presente tijd de grootste verlegenheid "veroorzaakt word, bisonder bij de zuijker molenaars, welke "zig niet langer wetende te redden van hunnentweegen "nrepresentatie hebben gedaan door den Burger Heemraad "Teisseire en den Capitain der Csineesche natie Oey Bianko "nmet versoek van voorsiening" en dat hij daarom aan Teisseire had opgedragen proeven te nemen met munten van tin, en daarover rapport uit te brengen.

Het resultaat dier proeven, en de berekeningen daarop gebaseerd. blijken nit het volgende schrijven.

Aan zijn Hoog Edelheid JOHANNES SIBERG

Commissaris Generaal &c. &c. &c.

Hoog Edel Gestrenge Heer!

Met den diepsten eerbied gebruik ik de vrijheid aan Uw Hoog Edelheid te bedeelen dat het onderzoek met de ('hineze Capitein Oey Bian Kong midsgaders enige ('hineze thinnegieters nopens het aanmaken van een noodmunt uit Bancaas thin zooeven is afgeloopen en het volgende daarvan is opgemerkt en gecalculeerd.

- 1e dat de 125 pond thin tot de gedaante van muntspetien geformt $12^{4}/_{2}$ pond verlies ondergaat, alzo dat er maar $112^{4}/_{2}$ pond in muntbaare ronde stukken van zullen komen.
- 2e dat om er een piccul aan te verwerken 1:2 Rds, kost.
- 3e word voor het munten van de van 112½ pond komende stukken 4 Rds. gevraagt.

- 4e dat over 8 daagen 's daags een, en vervolgens 2 en 3, en binnen een maand 10 picculs kan bewerkt worden.
- 5e dat de E. Compagnie er de stempel voor zal moeten geven, dat het stempelen derzelve in het Casteel, en onder het opzigt van gecommitteerden zal geschieden.
- de dat het thin zig niet wel aan weerzijden laat stempelen maar wel schroeven:

waarop wij de volgende bereekeningen hebben gemaakt.

A. Wanneer aan de waarde van de Thinne duyt de swaarte van $^{1}/_{2}$ loot dat is die van $2^{1}/_{2}$ koopere duyten gegeven word, zoals de twee inliggende in wit papier gewikkelde monsters aantoonen, er van een pond 64 duyten, en van een gezuyverde piceul (piecul dat is $112^{1}/_{2}$ pond) 7200 duyten, of voor $37^{1}/_{2}$ Rds. zullen komen.

40 Rds.

Dus dat de E. Compagnie er $2^{1}/_{2}$ rds. per piccul op zal verliezen.

B. Dog wanneer een thinne duyt de swaarte gegeven word van 2 koopere duyten zo als de bijde in deze in rood papier gewikkelde monsters aanwijzen, zo komen er van het pond 80 duyten of $467/_8$ Rds. waardoor de E. Compagnie per piccul $467/_8$ Rds. (sic) zal profiteeren,

Bloot inliggeude ronde thinne plaat heeft de swaarte van een koopere duyt en dient alleen ter speculatie.

Ik heb wijders de eer met alle achting te zijn.

Uit mijn Thuijn Vaart-Wel den 4e Mey 1796. Hoog Edele Gestrenge Heer Uwer Hoog Edelheid ootmoedige en zeer nedrige Dienaar (w. g.) ANDRIES TEISSEIRE.

Naar aanleiding dezer proeven en berekeningen stelde Siberg (blijkens Resolutie van 6 Mei 1796) voor, om de tinnen manten ter zwaarte van 2 koperen duiten te doen vervaardigen en voor de waarde van een duit in omloop te brengen, en drong hij op een spoedige beslissing aan, omreden het met de koperstukken nog niet wilde vlotten.

Reeds op 10 Mei d. a. v. werd een Plakaat door de Hooge Regeering gearresteerd, en op 26 Mei 1796 werd hetzelve aangeslagen. Bij dat plakaat (geheel overgenomen in van der Chijs's Plakaatboek deel XII pag. 259'61) worden te gelijker tijd de koperen munten (bonken) en de tinnen duiten ""zo te Batavia en dies ressort, als op Java, Cheribon ""en Bantam"" gangbaar verklaard.

De tinnen duiten worden daarin beschreven als te zullen zijn "na het formaat der kopere duiten en bestempeld "naan de eene zijde met het hier ter zijde staande Compa"gniesmerk (ter zijde staat beschreven) en aan de andere zijde met
"nhet woord duit; voorts elk voorzien van een gaatje (*)
"nom aan draaden te worden geregen.""

Op 27 Mei 1796 werd het Reglement ""omtrent het mun-""ten van Thinne geld. gemaakt van Thin Bancaas'" vastgesteld (zie Bijlage A). Krachtens Art. 14 van dat Reglement, besteedde de aannemer van die munterij, Guillaume Elie Teisseire, het maken der muntplaatjes aan verschillende Chineezen uit, en droeg hij eveneens het vervaardigen der ijzeren stempels aan Chineezen op.

In hoeverre deze laatste handeling met Art, 11 van het Reglement in overeenstemming was, weet ik niet, doch de gevolgen dier onvoorzichtigheid bleven niet uit, en bevreemdt het dan ook niet wanneer we reeds op 28 Juni, dus een maand na dato, door Siberg het voorstel zien doen om de munterij te staken.

Op 1 Juli d. a. v. diende Siberg een verslag in, dat aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, en dat ik dus in zijn geheel overneem.

^(*) In het concept plakaat dat overigens aan het gedrukte gelijkluidend is, staat ...mitsgaders in het midden met een rond gaatje.***

""Ik hebbe Uw Hoog Edelheden in de voorgaande vernagadering van den 28 Juny 1796 te kennen gegeeven hoe ""het allenzints ongeraaden zonde weezen, met het aanmaken "van de Thinne Duiten verder voortegaan, en nog minder ""om die reets vervaardigd zijn in uitgave te doen dienen, "nadien bij den aanvang van dat werk reets ondervonden ""was dat den baatzugtige Chinees de waakzaamheid had ""weeten te verkloeken van den aanneemer den Burger ""Teisseire, wien om alle mogelijk spoed aan dat werk te "geeven, met het beste vertrouwen, onder verscheidene ""Chineesen verdeeld had, het ontfangene thin tot het for-""meeren der duiten, en aan andere van die, had affgegeeven ""het benoodigde ijzer tot het aanmaken der stempels, en "dat den een en ander van het goed geloof tot zoverre mis-""bruik had gemaakt, dat onder het afgeleeverde geformeerde "Thin eenige dog nog maar weynige met lood gemengd, "bevonden waaren, terwijl de smits na de bekomene infor-"matie zig van de modellen der stempels indiervoegen "zoude hebben voorzien, dat den een en ander te samen ""werkzaam zijnde, op een zeer faciele wijze zoude kunnen ""vervaardigen zodanige valse munt welke eens met die bij ""de Compie, aangemaakt en uitgegeeven, in omwandeling ""zijnde, de aller nadenkelijkste gevolgen zoude veroorzaaken. ""Dat ik dierhalven dan ook om alle deeze voorschreevene ""reedenen in vertrouwen van goedkeuring ordre hadde ge-"steld om vooreerst en tot Uw Hoog Edelh, nadere dispo-

""reedenen in vertrouwen van goedkeuring ordre hadde ge""steld om vooreerst en tot Uw Hoog Edelh. nadere dispo""stie het aanmaken of vervaardigen van Thinne Duiten te
""staaken. en geene van die reets in voorraad zijn uit te
""geeven.

""Deeze dispositie thans verzoekende, zoo insteere ik tef""fens, dat zo en ingevallen Uw Hoog Edelheeden met mij
""van gevoelen zijn, het ongeraaden te weezen om de reets
""vervaardigde Thinne Duiten in eirculatie te brengen, dat
""dan met voorkennisse van H.H. C.C. G.G. hoe eerder hoe
""beeter, het placeaat daartoe specteerende, roorzoverre weeder
""ingetrokken, en dezelve ongangbaar verklaard worden, waar-

""toe ik een eoneept publicatie, die hiernevens aangeboden ""word reets geeonsipieert hebbe; en dat ik wijders mag ""worde gequalificeerd, om het verwerkte thin weeder in het ""gewoone formaat van sehuiten te laten gieten, mitsgaders ""het daarop te vallen verlies, nevens de gemaakte ongelden, ""op het Comptoir Generaal afftesehrijven als een toevallig ""verlies, hetgeen men niet heeft kunnen voorzien, en te "zamen genomen niet van die importantie zijn zal, als wel ""anderzints de gevolgen der uitgaven van die Thinne Munt "zoude weezen.

"Dan dewijl er des niet te min diend te worden voorzien n, in het groot gebrek aan koopere duiten, ten einde de Compie. "naan de eene zijde in haare uitgave tegemoed gekomen, , "en de goede Ingezeetenen aan de andere zijde gerieft wor-""den, zo hebbe ik met eenige deskundige hierover geraad-""pleegd, en door deeze mij aan de hand gegeeven zijnde ",een andere wijze om duiten te maken van thin met een ""klein gedeelte spiaueter gemengd, dewelke met een zuivere ""stempel, gesneeden en onder sehroefpersen gemunt, zodanig rate zaamen gesteld zullen weezen, dat de munt niet alleen ""aanzienelijk, maar waarbij teffens eene behandeling en ""directie plaats zal hebben als volkomen genoegzaam toe-""rijkend is, tot voorkoming van valsiteid, en tot verzeeke-""ring dat niet ligtelijk zullen kunnen worden nagemaakt -""en zoodra de daartoe nodige Machines vervaardigd zijn, , "en alles nader proeffondervindelijk gebleeken is, zal ik ""bij de Modellen van die Duiten teffens van berigt dienen ""hoedanig alles te dirigeeren, om daarop Uw Hoog Edelh, ""dispositie te erlangen,"

Batavia den 1ste July 1796.

(onder stond)

Accordeert

KARSSEBOOM E. g. Kl.

Uit bovenstaand stuk wordt ons het geheele verloop der zaak duidelijk.

10. Zien we, dat de fraude ontdekt werd, bevorens nog duiten van dien muntslag uitgegeven waren.

- 20 Dat de reeds gemunte duiten, weder ingesmolten werden, en dat — tenzij deze of gene destijds curiositeitshalve een stuk bewaard heeft — geen exemplaren daarvan meer bestaan kunnen.
- Dat bij Plakaat van 1 Juli 1796 (*) (zie Bijlage B.) niet de duiten werden ingetrokken, zooals in het Plakaatboek, deel XII pag. 277 gezegd wordt, doch dat daardoor het Plakaat van 26 Mei te voren. voorzooverre het op de tinnen duiten sloeg, werd te niet gedaan, en ten slotte: dat de opvatting van Netscher en van der Chijs; als zoude de uitgave van de tinnen duiten, die bij Plakaat van 21 September 1796 gangbaar verklaard werden, in strijd zijn met het Plakaat van 1 Juli t. v. onjuist is, want dat die emissie slechts als een voortzetting van den eersten, mislukten, muntslag te beschouwen is,

Blijkens de Resolutie van 1 Juli 1796 gingen Commissarissen Generaal met het voorstel van Siberg accoord, en werd de Indische Regeering gemachtigd "om op een andere "wijze duyten te maken van thin, met een klein gedeelte "spiauter gemengd, enz. enz." woordelijk gelijk het voorstel.

Doordat de benoodigde stempelstoelen nog moesten worden aangemaakt, sleepte de zaak, en pas op 16 September 1796 kon Siberg in de Vergadering mededeelen, dat met de munting kon begonnen worden, want dat gebleken was, dat met de drie in gereedheid gebrachte machines 900,000 stuks van die duiten per maand geslagen konden worden, en dat men daarop volgens berekening netto Rds. 10:4 per picol, of ruim 40% zoude verdienen.

Reeds op 20 September d. a. v. werd bij Besluit van dien dag een "Reglement tot Instructie van de Opzienders" alsmede het Plakaat tot gangbaar verklaring der duiten gearresteerd, en werden tot "opzienders van gedagte munterye" benoemd Julius Lodewijk de Ruiter en Paulus Isaac Lion.

Doordat de Bijlagen op de Resoluties van September ver-

^(*) In van der Chijs's Plakaatboek komt dit stuk niet voor.

loren gingen, kan ik het Reglement niet mededeelen. doch van het Plakaat bleven exemplaren bewaard, en zien we daaruit dat men op den stempel het merk wijzigde door boven het monogram & een N (Nederlandsche) instede van een B (Batavia) te plaatsen. (*).

Hieruit blijkt, in samenhang met het vorenstaande, duilijk, dat de tinnen duiten met dat merk (zie Plaat XXIV figⁿ, 515 en 516) ten onrechte aan Negapatnam worden toegekend, en dat ze in 1796/7 te Batavia zijn geslagen.

Het is mij niet bekend op welken datum de munterij een aanvang nam, doch op ult^o. October 1796 werden reeds 362,260 stuks tinnen duiten in het kassaldo der Groote Geldkamer (waarover later) verantwoord, zoodat ongetwijfeld in September of begin October daarmede begonnen werd.

De verwachting dat de duiten niet licht zouden worden nagemaakt, bleek spoedig ijdel, want reeds op de Vergadering van 2 Mei 1797 werden valsche duiten, van lood vervaardigd, ter tafel gebracht.

Dientengevolge werd besloten om de "goede Ingezeetenen van dit bedrog te adverteeren" hetgeen geschiedde bij Pnblicatie van 9 Mei d. a. v. (**), waarbij tevens een premie van Rds. 500 werd nitgeloofd "aan degeenen die de daders "zullen ontdekken en aanwijzen, zoodanig dat dezelve in han"den van de Justitie geraken en van het feit worden over"tuigd"

Nauwelijks was dat Plakaat koud, of het bleek dat veel meer van die valsche stukken in omloop waren dan men eerst dacht, zoodat reeds op 12 Mei besloten werd om de "muntery te doen stil staan" en een opname te bewerkstelligen, van de tot dato gemunte en uitgegeven hoeveelheden.

⁽r) Het Plakaat gedateerd 21 September 1796, is reeds gepubliceerd in van der Chips's Plakaatboek deel XII pag. 3-7.

Door het aantieffen van genoemd Plakaat kon wijen de Heel van der Chijs reeds het leit constateeren, z. a. blykt uit den Catalogus der Numismatische verzameling van het B. G. v. K. en. W. 4e druk pag 79 No. 65.

^(***) Opgenomen in t Plakaatbock deel XII pag. 459.

Uit eene opgave in de Resolutie van 16 Mei blijkt dat totaal voor Rds. 40.060.— (dus niet minder dan 7.691.520 stuks) gemunt werd, waarvan zich nog een bedrag van Rds. 13.630:37 in kas bevond, zoodat voor een waarde van Rds. 26,428:11 in circulatie was. Besloten werd om het restant niet meer uittegeven.

Op den 19^{en} Mei 1797 (*) werd het Besluit geslagen om de tinnen duiten "zo ter dezer Hoofdplaats als op Java, "Cheribon en Bantam billoen en ongangbaar te verklaaren "nen dezelve tegens Japanse kopermunt (bedoeld zijn bonnaken) te doen inwisselen"" en van dit besluit der Gemeente bij Publicatie (verschenen ddo. 23 Mei d. a. v.) kenniste geven.

Tot gecommitteerden voor de inwisseling werden benoemd de Leden van den Raad van Justitie, geassisteerd door den Muntmeester Essayenr Fredrik August van Halem (**) en de termijn van inwisseling werd gesteld van 26 Mei tot 26 Juni, welke termijn op 20 Juni, tot ultimo Juli verlengd werd.

Conform het besluit van 13 Juni. n. m. dat genoteerd moest worden, van wien, en hoeveel valsche duiten ontvangen werden, teneinde die later aan de eigenaren terug te kunnen geven, brachten de Gecommitteerden op 22 Augustus een rapport uit, waaruit bleek dat van het in omloop gebracht bedrag totaal Rds. 25.048: 25³/₄ was ingewisseld en dat bovendien voor Rds. 1873: 36 aan valsche duiten in sequestratie gehonden was.

Besloten werd, om de ingewisselde echte duiten te samen met de nog in kas zijnde hoeveelheid te doen versmelten en als tin bij de boeken in te nemen. Hoe zalks ging, met 't oog op het bijgemengde zink, vermeldt de historie niet.

De valsche duiten moesten aan de eigenaren teruggegeven, en voorzooverre ze niet werden afgehaald, versmolten, en in de boeken als lood verantwoord worden.

[🖰] Zie ook Plakaatboek deel XII pag 465 c. v

^(**) Op 26 Mei 1797 werd besloten om gedurende den tijd dat van Halem bij het inwisselen der duiten moest zijn ...de goude en silvere ropyen muntery te doen stil staan.'"

Den Opperkooplieden des Kasteels Willem Jacob Cranssen en Fredrik Schouwman werd gelast om een nauwkeurige rekening op te maken van het op die muntery geleden verlies, en blijkt uit een rekening van 21 October 1797 dat het geheele verlies door hen op Rds. 16.655: 32 becijferd werd.

Aangezien, zooals bleek, Rds. 1379: 33½, minder werd ingewisseld dan uitgegeven was, en de valsche duiten niet betaald werden, is deze groote verliespost bijna niet te verklaren. Vermoedelijk is het verlies door de eerste munting geleden er in begrepen, doch waarschijnlijk was ook de rendements-berekening, waarvan men uitging, foutief.

In de Resolutie van 29 September 1797 lezen we nog dat besloten is om aan den burger Paulus Isaac Lion te oetalen "voor de door hem vervaardigde stempel (sic) en machines voor de sedert ingetrokken muntery van thinne duiten" een bedrag van Rds. 732:39 St.

De (lijdens)-geschiedenis der tinnen duiten munterij is hiermede ten einde, niet evenwel die van een der hoofdpersonen, tot hiertoe ongenoemd n. m. den Chinees Tjam Sam Ko.

Blijkens de Resolutie van 26 September werd hij op aangifte van twee slaven, die den uitgeloofden prijs van Rds. 500 ontvingen, van de valschmunterij overtuigd en onderging hij zijn straf.

Aangezien bij plakaat van 21 September 1796 beloofd was, geesseling, brandmerk, en kettingslag voor den tijd van 25 jaren, of zwaarder naar bevinding van zaken, was het dus zeker genoemde Chinees, die de minst aangenameherinnering aan deze tinnunterij behield.

De geschiedenis, zooals ik die uit het Archief kon opdiepen, laat, geloof ik, niets aan duidelijkheid te wenschen over, en het zal zeker niemand meer bevreemden, dat bij het Plakaat van 26 Mei 1796 gelijktijdig koperen Bouken en tinnen duiten gangbaar verklaard werden, en evenmin dat het Reglement van 27 Mei d. a. v. in de Artikelen 1—9 de Instructie voor den Werkmeester der Japanse kopermunt, en in de volgende Artikelen 10-18 de Instructie voor de Duitenmunterij bevat.

Alsnu terugkeerende tot den muutslag van het Japansche staafkoper, moet ik in de eerste plaats het gewicht nog eenigszins toelichten, omreden in het Reglement, curieus genoeg, een grove fout voorkomt, en wel in Art. 5.

Onder "lood" hebben wij te verstaan het oude gewicht van 32 op een Amsterdamsch pond. zoodat Macaré dus per netto picol van 120 pond 2560 stukken van een stuiver, of 1280 van twee stuiver moest afleveren, en niet 1280 of 640, zooals het Reglement zegt.

Berekend op ons tegenwoordig gewicht was een lood = 15,⁴⁴ gram, en moesten de stukken van 1⁴, en 3 lood, dus respectivelijk 23.¹⁶ en 46,³² gram wegen. De ruwe werkwijze, en de ongelijke dikte der staven, in aanmerking nemende, is het niet te verwonderen, dat verschillen van 5, of zelfs meer grammen aan te toonen zijn, en zeer zeker mogen wij uit dat verschil niet tot de gevolgtrekking komen, dat de muntslag niet gereglementeerd was. (*).

Dewijl het munten niet vlug genoeg ging, werd op 22 Juli 1796 besloten om hoofdzakelijk 2 stniverstukken aan te maken, en tegelijkertijd werd de spillage op $1^4/_5$ % vastgesteld, met de bepaling, dat de aannemer boven die spillage, per picol 10 Rds, voor de stukken van 3 lood, en 12 Rds, voor die van $1^4/_2$ lood zoude ontvangen.

De juiste datum, waarop met munten begonnen werd, is mij niet bekend, doch pas in Juni 1796 werden de eerste bonken afgeleverd, zooals blijkt uit eene opgave dd°, ult°. Oct. 1797 van den Negotie Boekhouder — als volgt:

", Notitie van het in de Waterpoort ontfangene kopergeld, ", gerekend van Juny 1796, of de tijd dat hetzelve is geintrodu", ceert geworden, tot heden, als:

^(*) Zie o. a. den verkoop-catalogus der Collectie van den Heer W. O. Gallois, door J. Schulman (22 April 1907) pag 3, noot. *Bonken van voor 1706 bestaan net* en het ex in boven-staande collectie, onder No. 34 tot 1794 gebracht, bleek mij een gesleten ex. van 1804.

Tudschr, v. Ind. T. L. en Vk. deel Li afl. 1.

| in | Juny | 1796 | Rds. | 4.266:32 |
|----|-----------|------------|------|-----------|
| | July | 3 7 | n | 8.533:16 |
| | Augustus | n | 17 | 13.118:— |
| | September | 27 | , | 10.978:16 |
| | October | n | ,, | 13.722:32 |
| | November | » | " | 13.447:32 |
| | December | " | 27 | 16.686:16 |
| | January | 1797 | 27 | 21.955:16 |
| | February | n | " | 20.857:32 |
| | Maart | 37 | " | 17.015:16 |
| | April | ** | n | 21.406:32 |
| | Mey | ,, | 17 | 26.346:— |
| | Juny | 19 | ,, | 21.955:16 |
| | July | ,, | n | 27.445:— |
| | Augustus | 75 | ,, | 20.583:32 |
| | September | , , | " | 23.053: - |
| | October | " | 77 | 16.467: |

Totaal Rds. 297.838:-

Hoewel in deze opgave niet uitdrukkelijk van de "Japanse kopermunt" gesproken wordt, is het toch duidelijk dat de cijfers daarop slaau, omredeu naar aanleiding van dit stuk blijkens Resolutie van 2 November 1797 besloten werd, om voortaan maandelijks slechts 200 picols, instede van 400 picols staatkoper te vermunten, omdat gebleken was dat het "maandelijks vertier" niet meer dan Rds. 13 à 14.000 bedroeg.

Van bovengenoemde hoeveelheid was in September 1796 voor Rds. 10.000. en in Mei 1797 voor Rds. 17.000 naar Java gezonden, terwijl op 2 November nog gelast werd om een bedrag van Rds. 30.000 daarheen te verzenden. (*).

Aangezien ik, behalve het hier boven medegedeelde stuk, geen enkele specificatie der gemunte hoeveelheden vond — want de rapporten van de "Werkmeesters" schijnen alle verloren

^(*) Hier vond ik de reden waarom de bonken van 1796 in den Oosthoek zoo zelden gevonden worden.

gegaan te zijn — moest ik naar een ander hulpmiddel uitzien om, zoo al niet de gemunte hoeveelheden, dan toch in elk geval de *jaren* vast te leggen, waarin de Bonken geslagen werden.

Voorzooverre de Bijlagen der Resoluties bewaard bleven, vinden we daarin *rrij geregeld* twee maandelijksche Rekeningen opgenomen.

- 1o. Een "Restant memorie" van de "Groote Geldkamer" (* en
- Een "Berigt weegens de administratie 's Compies Groote Geld Kassa."

De "Groote Geldkamer" bevatte alleen Nieur aangevoerde of Nieuw gemunte specie. (goud en zilver) de Nieuwe Credietbrieven, Preciosa, de monsters van diverse gouden en zilveren Ropyen. en verder alle papieren van waarde. Contracten, schuldbekentenissen, enz. enz. De Nieuw aangevoerde, of gemunte duiten, (i. c. de Bonken) werden opgeslagen in de Pakhuizen bij de Waterpoort, doch als een onderdeel van de Groote Geldkamer beschouwd. Geld. cenmaal in omloop gebracht zijnde, keerde als regel, niet in het saldo van de Groote Geldkamer terug.

De "Groote Geldkassa" werd ten deele uit de Groote Geldkamer gefourneerd, en uit die kas werden op "ordonnantie" uitbetalingen gedaan. hetzij voor diverse onderkassen bijv. "d'Equipage Werff. 't Ambagts quartier. 't Comptoir Generaal," enz. enz. hetzij voor groote inkoopen, dan wel betalingen op voorschot of afrekening aan leveranciers, zoodat ook de Werkmeesters van de Bonken c. a. uit die kas betaald werden, en we het maandelijks uitbetaald bedrag op de kasrekening verantwoord vinden onder het hoofd "Muntery

^(*) Het Hoofd dier salde rekeningen luidt, indien er benken in kas zijn "Restant memerie der goude en zilvere munt specien, item Papieren van Credit in 's Comps. Groote Geldkamer [zoomede van het Japans kopergeld in de Negotie Pakhuisen aan en bezijden de Waterpoort ender ultime . . .]. Het door mij tusschen haakjes geplaatste, varieert, en huidt bijv, in Sept. 1799 ""zomede der nieuw aangemaakt wordende methaale Lood munt in de Pakhuisen aan en bezijden de Waterpoort, onder ultime September 1799."

van Japans Koper" of "Muntery van Metaal en Lood" dan wel "Muntery van Thinne duiten."

Het is nit deze twee rekeningen, dat ik den Staat (Bijlage C) heb samengesteld.

In de eerste plaats noteerde ik elke maand het bedrag dat uit de "Groote Geld Kassa" voor de munting betaald werd, (die voor de tinnen duiten nam ik niet over, omreden de geschiedenis daarvan compleet is), en in de tweede plaats, boekte ik het Saldo in Kas, aan diverse Bonken of metalen Stuivers, zooals dat maandelijks in de "Restant Memories" van de Groote Geldkamer, als aanwezig in de Pakhuizen bij de Waterpoort, genoteerd staat.

Werd door de "Groote Geld Kassa" voor een of andere muntslag betaald. dan moet natuurlijk ook gemunt zijn.

Stijgt het Saldo van een of andere muntsoort in de , Restant Memorie", dan wijst zulks zeker op munting, omdat, zooals ik reeds boven aantoonde, geen circuleerende munt in de pakhuizen terug haram.

l aling van het saldo kan in sommige gevallen wijzen op staking van den muntslag, doch kan evenzeer het gevolg zijn van een grooter "maandelijks vertier" of van een verzending naar Java of een der "Buiten ('omptoiren", zoodat we bij het trekken eener conclusie, daarop gebaseerd, eenigszins voorzichtig te werk moeten gaan.

Blijft evenwel het saldo constant, zooals bijv, dat van de metalen stuivers, in de maanden Maart t'm October 1801, dan mogen we daaruit concludeeren, dat in die maanden niet meer aangemunt werd.

Unter Umstände, kan die Staat, hoewel helaas onvolledig, toch zeer leerzaam zijn, en zal ik er dan ook vrij vaak naar moeten verwijzen, bij gebrek aan andere gegevens.

Aangezien uit de notitie van den Negotie Boekhouder de muutslag blijkt tot en met October 1797, begon ik den staat met November d. a. v. Van het jaar 1798 zijn slechts 3 bundels Bijlagen bewaard gebleven, doch nit de daarin voorkomende stukken blijkt voldoende, dat in dat jaar Bonken van 1 en 2 stuiver geslagen werden, en zulks vermoedelijk gedurende het geheele jaar, afgaande op de vrij geregelde stijging van het saldo.

Ik heb niet kunnen nagaan of de betalingen nit de "Groote Geld Kassa" steeds betrekking hebben op de maand, waarin ze geboekt werden, zoodat het mogelijk is, dat het bedrag van Rds, 3260, in Januari 1799 betaald, op December 1798, en dus bet montant van Rds. 2580 in Februari geboekt op Januari t. v. moet slaan. (*) In elk geval blijkt duidelijk, dat in het begin van 1799 nog bonken geslagen werden, en uit de stijging van het salde, vergeleken met December 1798, zien we, dat behalve de reeds door Vetscher en van der Chijs vermelde stukken van 1 stuiver, ook noo Bonken van 2 stuivers geslagen zijn. De Rekeningen van 1799 zijn compleet aanwezig, en zien we daaruit dat van Maart - December geen betalingen meer voor ...Muntery van Japans Koper" gedaan zijn, en dat het saldo der bonken voortdurend daalt, en de voorraad in de pakhuizen, voorzooverre betreft de 2 stuiver stukken reeds in April, en de 1 stuiver stukken in Augustus d. a. v. nitgeput was.

Dat men in 't begin van 1799 de munting van Japansch koper staakte, was niet omreden men voldoende kopergeld had, doch omdat geen staafkoper meer aanvezig was, en men uit Japan geen aanvulling ontring. Door den voortdurenden oorlogstoestand, werd ook uit Nederland geen pasmunt of kopergeld ontvangen, zoodat het niet te verwonderen is, dat men op een gegeven oogenblik "met de handen in 't haar zat' en dat Siberg op een middel zon, om in den nood te voorzien.

Dat hulpmiddel werd gevonden, in een partij metaal, van onde kanonnen afkomstig, dat (vermoedelijk om hetzelve voor de munting handelbaarder te maken) vermengd werd met lood.

^(*) Volgens het eeuigste kassa-rekeningbook dat nog bestaat werden in 18045 de leveringen der loopende maand pas in de daaraan volgende betaald en geboekt. Vermoedelijk was zulks dus ook in voorafgaande iaren het geval.

Op last van Siberg nam de gewezen Chef van het Ambachtskwartier J. H. Wiegerman daarmede een proef, en wordt ons het resultaat uitvoerig medegedeeld, in een Memorie door hem (Siberg) op 21 Juni 1799 ingediend. (zie Fijlage D).

Ook uit dat stuk zien wij duidelijk dat de nood drong, en dat de metalen stuivers dus in den vollen zin van het woord, in Artikel 1 van het betreffend Reglement "Noodpenningen" genoemd mochten worden.

Bij Resolutie van 21 Juni 1799 (dus op denzelfden dag dat het rapport werd overgelegd) werd Siberg gemachtigd om de noodige maatregelen voor dien muntslag te treffen, en een Reglement samen te stellen, terwijl tevens besloten werd om bij Publikatie die nieuwe munten gangbaar te verklaren.

Reeds op 25 Juni d. a. v. verscheen het Plakaat (*) waarop in margine een afbeelding der stempels voorkomt, en waarin de stukken beschreven worden als "een metaale ""munt, ter swaarte van een loot ieder, bestempeld aan de ""eene zyde met het woord Java en het jaargetal, en aan ""de andere zyde met de letters 1: S: — gelijk in margine ""dezes staat uitgedrukt — en op dies rand gekarteld met "paareltjes.""

De munten werden gangbaar verklaard te ""Batavia en dies ""ressort, als ten Gouvernemente van Java's Noord Oostkust, ""Cheribon en Bantam voor de waarde van vier duiten ""Hollandsch, of een Stuiver Indisch geld."" (**)

Op 9 Juli 1799 werd het Reglement (zie Bijlage E) gearresteerd en uit dat stuk. (***) zien we dat de muntslag

^(*) Dit Plakaat is opgenomen in van der Chys's Plakaatboek deel XII, pag. 988.

^(?*) Op 23 Januari 1800 werd besloten om, bij wijze van proef, een bedrag van Rds. 1000 – aan metalen stnivers naar *Miensso*n te zenden, om die daar in omfoop te brengen, denyl men gen doden (zooals gevraagd waren) fourneeren hon.

Dit Reglement is niet in 't Plakaatboek opgenomen,

werd opgedragen aan Arnold, Andreas. Gijsbert, Wiegerman. Evenals bij de tinnen Duiten en de Bonken bleek, is dus hier weder een famillelid van den "Proefnemer" tot Aannemer benoemd. De reden hiervoor is mij uit de stukken niet gebleken, doch ik vermoed dat het spreekwoord "Die 't dichtst bij 't vuur zit, warmt zich 't best'' hier toepassing vond.

Zooals verder uit Art. 1 blijkt, bestonden die stuiverstukken dus uit een mengsel van ²/₃ kanonmetaal en ¹/₃ lood—moesten per stuk ± een lood (oud gewicht) wegen—en moesten evenals de bonken in de Pakhuizen bij de Waterpoort afgeleverd worden.

Het Reglement werd op 15 Augustus gewijzigd, en werd de "Metaale Munt" alsnu "Metaale Lood Munt" genoemd, zoodat in de Rekeningen der groote Geld Kassa, dan ook steeds gesproken wordt van "Munterije van Metaal en Loodt".

Op welken datum de munting begon, bleek mij niet, doch pas in September komen die stukken in de "Restant Memorie der Groote Geldkamer" voor, terwijl de rekening der "Groote Geldkassa" reeds in Juli Rds. 500, voor dien muntslag uittrok.

In een uitvoerige berekening van het smeltverlies, door Wiegerman onder dde. 18 Dee: 1799 ingediend, en waarin hij aantoont 18 % verloren te hebben, is die berekening gebaseerd op de 217 Picol "Methaale Lood stukken" sedert 16 September door hem afgeleverd. Het kan dus wel zijn dat pas in September voor 't eerst van die stukken geslagen werden, en dat de bedragen in Juli en Augustus uitbetaald, voorschotten op de installatie waren.

Naar aanleiding van bovengenoemde berekening, werd bij Resolutie van 31 December 1799 het smeltverlies, door Wiegerman in rekening te brengen, op 18 % bepaald.

Dat het — uit den aard der zaak door de grootere bewerkelijkheid der stukken — met de munterij minder vlotte dan gewenscht was, zien we duidelijk uit de uitgetrokken bedragen, daarbij in aanmerking nemende dat de kosten per picol Rds. 211/3, dus meer dan het dubbele van die der bonken bedroegen. (*).

Het zal dus een opluchting geweest zijn, dat op 't eind van 1799 weder Japansch koper ontvangen werd, en men weder bonken kon slaan.

In de Resolutie van 31 December 1799, lezen we:

""Op het voorstel van den Heer waarnemend Directeur "Generaal Siberg is, ten einde in het gebrek aan kopere ""duiten en andere kleine munt te voorzien, goedgevonden "nen verstaan de jongst nit Japan aangebragte 2500 picols ""Japans staafkoper te doen dienen tot het aanmaken van $_{n\,n}$ Japans koperen muntstukken van 3 en 1 1 $_2$ lood ieder. ", tegens de gangbaare waarde van twee en een stuiver, van "agt en vier duiten ieder, en dat werk op te dragen aan ""den onderkoopman. Arnoldus. Andreas, Gijsbert Wiegerman. ""en den vorigen aanneemer, den burger Anthony Macaré, ""om beide daarover het op en toezicht te hebben en zulks ""op de instructie, door deze Regeering bij de Resolutien ""van den 26en May 1796 gearresteerd, en de daarbij den ", 22en July daaraan gemaakte alteratien, mitsgaders de "prijs van het arbeidsloon alsnu te verminderen tot Rds, 7 ""voor de stukken van 3, en tot Rds. 9 voor die van ""11 2 lood het picol, of voor zoveel de voornoemde Wie-""german en Macaré hebben aangeboden om dat werk aan ""te nemen, terwijl Compagnie's wegen de onbekwame ge-""reedschappen zullen worden gerepareerd; voorts het aan-""maken van de nieuwe metaale muut mede als nu aan ""beide de gemelde perzoonen op te dragen om over en ""weder verantwoordelijk te zijn en den andere in eas van "nindispositie de vereischte adsistentie te bieden."

Zooals hieruit blijkt, zijn de bonken dus in 1800 geslagen

Op 14 Februari 1800 bracht Siberg valsche stinvers fer tafel die beschreven worden als, in lood gegoten met de hand buigzaam niet gekar teld dunner en grooter dan de echte munt

[.] By Publikatie van dienzelfden dag werd de gemeente tegen die stukken gewaarschuwd

op de bepalingen van het oude Reglement, behoudens de wijziging wat de betaling betreft.

De Compagnons Wiegerman-Macaré trokken vermoedelijk meer profijt uit het kappen der bonken, dan uit het slaan der metalen stuivers, want hoewel de gegevens voor 't jaar 1800 gebrekkig zijn, zien we zulks duidelijk uit de stijging van het bedrag, nitgetrokken voor de "Muntery van Japans Koper", tegenover de daling van dat voor de "Methaale loodmunt". betaald,

Helaas ontbreken juist de bundels bijlagen der laatste maanden van 1800 en der eerste maanden van 1801, zoodat ik niet heb kunnen constateeren. wanneer voor 't laatst een betaling voor de metalen stuivers heeft plaats gevonden.

Netscher en van der Chijs noteeren in hun werk op pag. 109 No. 48. nog metalen stuivers met 't jaartal 1801.

Ik heb wel is waar nimmer een exemplaar van dat jaar gezien, doch aangezien ik niet met zekerheid kan aantoonen, wanneer met de munting opgehouden is, mag zulks niet als bewijs voor 't niet bestaan er van, gelden.

In de Resolutie van 23 Juni 1801, lezen we: "Uit een ""door den heer waarnemend Directeur Generaal Siberg ""ingestelde nota en drie daarnevens gevoegde berichten ""van zijn Ed: van den opziender der koperslagers in het ""ambachtskwartier (*) gezien zijnde, dat de uitslag van ""de in 1799 onder het opzicht van den onder opziender ""der Timmeragien Arnold Andreas Gijsbert Wiegerman op-""gerichte (metaale munt van een stuivers stukken niet aan ""de verwachting koomt te beantwoorden die men daarvan ""gehad heeft, dat daarin dagelijks vier picols zoude hebben ""kunnen worden verwerkt, wijl het daarin aangemaakte in ""den tijd van 24 maanden nanwlijks 441, pond daags bedra""gen heeft; en dat dezelve behalven de dagelijks toencemende ""moeilijkheden om werklieden te bekomen niet buiten scha""de van de Compagnie en hem. Wiegerman, als aanneemer

^(*) De Nota en de drie berichten waarnit vermoedelijk de geheele muntslag zoude gebleken zijn., trof ik in de Bijlagen niet aan.

""van dat werk kan worden in stand gehonden dan door de ""gangbaare waarde van de stukken te verhoogen van een "nonde stuiver tot een nieuwe stuiver, of insteede van 4 duiten ""daarvoor 5 duiten te stellen) zo is goedgevonden die munt ""provisioneel te laten stil staan, en dezelve in dien staat ""te laaten als dezelve thans is, totdat men genoegzaame ""zekerheid zal hebben aangaande het door den Capitain ""Ingenieur te Samarang, Schmaltz geformeerd, en bij de ""notulen van den 20en deezer (*) vermeld plan tot het ""aanmaaken van duiten van Japans Koper, ten einde alsgan daaromtrent finaal te disponeeren.""

Ik neem de Resolutie in haar geheel over, omreden naar aanleiding van dat besluit in het Plakaatboek Deel XII pag: 989 gezegd wordt ""De aanmaak dezer muntsoort is ""den 23sten Juny 1801 gestaakt omdat de (volgt als excerpt het door mij tusschen () geplaatste).

Zonder meer, zouden wij dus, afgaande op het Plakaatbock, moeten aannemen dat de metalen stuivers tot medio 1801 geslagen werden, doch dat dit onjuist moet zijn, bewijst ons het saldo van de Groote Geldkamer, dat, voorzooverre het die munten betreft, van af Maart 1801 constant 11.712 stuks (dus 30½ zak = Rds. 244) blijft.

Ook de eenigste kassarekening die ik vond, n. m. die van Mei 1801 (slaat dus verm: op April) trekt geen bedrag uit voor de "Munterij van metaal en lood."

Hoewel dus de mogelijkheid bestaat dat nog in Januari — Maart gemunt werd, zoo is het mijns inziens toch zeker dat op 23 Juni de munt reeds lang stil stond, en in aanmerking genomen dat de reede van Batavia van 23 Augustus tot 13 November 1800 door de Engelschen geblokkeerd was – en Onrust met andere eilanden door hen bezet, en de pakhuizen aldaar verwoest werden, zoodat Wiegerman het benoodigde

⁽⁴⁾ Op die vergadering werd besloten om den Ingenieur Julien Schmaltz naar Batavia te laten komen ter bespieking van zijn ontwerp dat niet voldoende uitgewerkt was, wat de kosten betrof. Van zijn plan kwam nietshet was te omvangrijk, en men was in Indie destijds nog niet rijp voor het idee van een Staatsmunt.

lood (zie Art. 2 van het Reglement) niet van daar betrekken kon — geloof ik zelfs niet ver van de waarheid te zijn, door aantenemen dat reeds in de laatste maanden van 1800 niet meer gemunt werd.

Ik kan mij echter vergissen.

De Resolutie van 23 Juni 1801 munt zeker niet uit door duidelijkheid, en aangezien de Bijlagen verloren gingen, mogen we onze fantasie laten werken. Zooals we zagen, bood de Ingenieur Schmaltz een ontwerp voor een munt-inrichting aan. Natuurlijk moet op de vergadering ddo. 20 Juni, de bestaande munt ter sprake gekomen zijn, en zal men Siberg verzocht hebben daaromtrent rapport uit te brengen.

Aangezien dat rapport niet gunstig uitviel, werd besloten "die munt provisioneel te laten stil staan."" d. w. z. (altijd volgens mijn opvatting) om voorloopig geen moeite te doen om die munt weder op dreef te brengen, èn (voor het tegendeel bestond geen aanneembare reden) "dezelve in dien staat te laaten, als dezelve thans is"", totdat men over het plan van Schmaltz beter zal kunnen oordeelen.

Dat Siberg spreckt van 24 maanden, dus rekent van Juli 1799 — Juni 1801, zoude tegen mijn opvatting kunnen pleiten, doch daar staat tegenover dat het lage dag-productieeijfer, als bewijs röör mijn stelling kan aangevoerd worden, want dat bedrag is zonder twijfel te laag. Vermoedelijk stond in het rapport $94\frac{1}{3}$ pond en maakte de copiist van de notulen, daarvan $44\frac{1}{3}$ pond, een schrijffout die zeer aanneembaar is.

De ons blijkens Bijlage C, bekende bedragen voor dezen muntslag uitbetaald, beloopen reeds Rds. 11.000. Aannemende een bedrag van 44½ pond per dag, vinden we over 24 mdn. slechts ruim 305 picols van 105 pond, waarvoor ad 21½ Rds. per picol dan Rds. 6481¼ betaald moesten zijn. Nemen we daarentegen aan 94½ pond, dan komen we volgens dezelfde berekening op 648 netto Picols, en Rds. 13.770, en blijft dus een bedrag van Rds. 2.770 over, dat gemakkelijk te boeken is in de maanden April. Mei en Juli 1800, waarover de kassa-rekening niet gevonden werd.

Het werd 1803, zonder dat een finale afrekening over de "Munterij van Metaal en Lood" plaats vond. Waarom de zaak zoo lang traineerde, is niet duidelijk, doch pas in de Resolutie van 1 April 1803 komt daarover het volgende voor:

""Welmelde Heer Directeur Generaal (Wiese) nog ge""produceerd hebbende een door Zijn Edele gerequireerd
""berigt van den tweede Opperkoopman dezes Kasteels
""Johannes Ekenholm, op een adres annex diversche bijlagen
""van de geweezen aanneemers der methale noodmunt Ar""nold Adreas Gijsbert Wiegerman en Anthony Macaré,
""met betrekking tot de nog ter hunner verantwoording
""staande contanten, methaale en gereedsehappen, zo is na""volgens de voorstel van welmelde Heer Directeur Gene""raal, goedgevonden en verstaan:

""ten Eersten, het verschil van 2 pikols en 12 ponden ""methaal die de voornoemde aanneemers zeggen minder ""nontvangen te hebben dan de specificatie van wijlen den "nopziender der koperslagers in dat Kwartier Pierre Joseph ""La Marche dicteert, te begrijpen onder het hierna te ""melden smeld- en vijlverlies, op de daarvan aangemaakte ""noodmunt.

""ten Tweeden, de door de meermelde aanneemers bereeds ""vervaardigde methaale stukken tot 37 pikols, bereekend ""op 102 pond ieder pikol, alsnog te laten stempelen met het ""Stempel van 1800, om vervolgens in de Waterpoort ""behoorlijk verantwoord te worden.

""ten Derden, het nog onder hun berusting zijnde een ""pikol gemengde specie aan den opziender der koperslagers ""te (laten) afgeeven, tot het maken van gewigten als ""anderzints.

"nten Vierden, om de daarvoor gegeeven reedenen alsnu "nin steede van de bevorens geaccordeerde 18 pret smeld-"nen vijlverlies, te accordeeren 22 gelijke percentos.

",ten Vijfden, de door de voornoemde aanneemers na aftrek ",van het hen competeerende voor de opgemelde nog finaal ",te vermunte 37 pikols methaal, alsnog (te) restitueeren ""Rds 745:7 te laten afschrijven, uithoofde van de door ""hen, in hun privé gedane groote onkosten tot den aanleg ""van die munterij.

"nlen Zesden, door den dikwijls gemelde aanneemers de "nonder hen nog berustende 4341 ponden zuiver methaal. "nte laten afgeeven aan den reeds vermeld opziender der "nkoperslagers ter nadere verantwoording.

""ten Zevenden, de door den evengemelde aanneemers tot ""aanmaken van de voorschreeven muut geëmployeerde ge-""reedschappen, in de onderscheiden Administraties te laten ""terug brengen, en laatstelijk of:

",ten Aytsten. uittestellen de dispositie op de door boven-",gemelde Ekenholm bij voorschreeven berigt, voorgestelde ",verdere aanmaking van de meermelde noodmunt.""

Helaas kon ik de ter tafel gebrachte stukken niet naslaan, want juist de bundel, Bijlagen der Resoluties over de maand April 1803, is verdwenen.

Duidelijk is evenwel, dat van een voortzetting van den Muntslag geen sprake is, doch dat in 1803 slechts een restant van 37 pikols (berekend ad 102 pond) reeds afgewerkte muntplaatjes, gestempeld werd. en wel met den stempel van het jaar 1800.

De ruim 120.000 stuks metalen stuivers die in 1803 geslagen werden, zijn das van de vroegere munten niet te onderkennen, en uit het feit, dat men ze sloeg met stempels van het jaar 1800, blijkt dunkt mij afdoende, dat stempels van 1801 niet bestaan hebben.

Hoewel blijkens het slot der Resolntie. Ekenholm voorstelde om met het munten van dergelijke stukken voort te gaan, en men de dispositie op dat voorstel tot later uitstelde, zoo lezen we verder niets meer over die zaak. en had men blijkbaar geen lust in een tweede afschrijving.

Terugkeerende tot de Bonken, zien we uit den staat C. dat in de jaren 1800. 1801 en 1802 geregeld stukken van 1 en 2 stuiver geslagen zijn, en zulks, afgaande op de maandelijksche uitbetalingen, in vrij groote hoeveelheid.

Op het eind van 1802 begon het staafkoper te verminderen (*) en zien we dan ook een daling in de cijfers, terwijl daarentegen in Februari 1803 weder full speed gemunt werd.

Daar uit de nog aanwezige stukken blijkt, dat in Januari en Februari 1803 niet minder dan 8300 picols Japansch staafkoper te Batavia zijn ingewogen, is die meerdere munting gemakkelijk verklaarbaar.

Aangezien de koperprijs, sedert 1796 belangrijk gestegen was, waardoor versmelting en clandestine uitvoer der bonken toenam, kwam men tot de conclusie dat het gewicht dier stukken niet meer aan de waarde van het koper evenredig was, en werd daarom op de vergadering van 28 Januari 1803 besloten (gepubliceerd bij Plakaat van 1 Februari d. a. v.), om het gewicht der stukken te verminderen, en te brengen op $2^{1}/_{2}$ lood voor de 2 stuivers- en $1^{1}/_{4}$ lood voor de 1 stuiverstukken. (**).

Op 14 Februari d. a. v. werd een "Verbeterd Reglement" vastgesteld (zie Bijlage F), waaruit blijkt dat de vorige aannemers Wiegerman en Macaré gehandhaafd werden.

In Januari werden dus nog bonken geslagen volgens de bepalingen van het oude Reglement, zoodat we van den jaargang 1803. stukken van 2 stuivers wegende 3 of $2^{1/2}$ lood, en van 1 stuiver wegende $1^{1/2}$ of $1^{1/4}$ lood aantreffen, naargelang van den muntslag waartoe ze behooren.

Niettegenstaande de groote hoeveelheden, die gemunt werden, was er toch voortdurend gebrek, zoodat op 15 Februari 1803 door den Directeur Generaal Albertus Henricus Wiese voorgesteld werd om "vermits het aanmaken van een- en "twee stuivers-stukken van Japans staafkoper niet zo spoenadig geschieden kan, als voor de uitgave vereischt word, "ook stukken te laaten aanmaken ter zwaarte van 10

^(*) Bij Plakaat van 7 Sept: 1802 werd de uitvoer van het Japansch koper verboden, tot tijd en wijle de schepen uit Japan zonden zijn aangekomen, omreden die uitvoering strekte "tot werkelijke prejudicie van de gemeente, ""doorden behalve deeze mant geen geld rouleved, geschikt tot den menkoop van alle ""daagelyksche benoodigthreden".

^(**) Volgens ons tegenwoordig gewicht dus respectivelijk 38.6 en 19.3 gram.

"nloot, en te doen circuleeren voor de waarde van agt

De Regeering ging met dit voorstel accoord en blijkens Resolutie van dienzelfden datum is "nadien dit niet alleen "strekken zal om de gemeente te kunnen gerieven, maar znook zo men vertrouwt, om de agio van deze noodmunt "eenigzints te doen dalen, goedgevonden en verstaan om. ""conform de propositie, een duyzend picols Japans staaf-""kooper te laaten vermunten tot stukken ter waarde van "agt stuivers en ter zwaarte van 10 loot elk, en op beide ""de eindens te laaten zetten den stempel van 8 stuivers en rnhet jaargetal, ten einde die niet door vuil gewinzoekende "zlieden worden besnoeyt, terwijl de van de staven koper over-"schietende stukken en brokken, de zwaarte van 10 loot niet "houdende zullen moeten worden geëmployeert tot het aan-"maken van een- en twee Stuivers; en wijders op de ""gedaane aanwijzing door welgemelden heer directeur gene-""raal, dat de aannemers van die munt voor het vermunten van zrieder picol tot stukken van 2 stuivers genieten rijksdaalders ", 7. papieren geld, en voor de stukken van een loot rijksdaalders ""9, en dus voor het aanmaken van stukken van S stuivers nabetaald zoude kunnen worden rijksdaalders 5 per picol, ""mede in papier van credit, is almede goedgevonden aan de "raanneemers van de voorschreeven munt. Arnold Andreas ""Gijsbert Wiegerman en Anthony Macaré, voor het aanmaken ""van de gemelde agt stuiver stukken toeteleggen rijksdaalders "5 voor de picol, in papieren van credit; en dezelve tegelasten ""om tevens te blijven continueeren met de aanmaking van de "stukken van een en van twee loot, na evenredigheid van de ""verwerkt wordende 1000 picols tot stukken van 8 stuivers, ", en de gemeente, voor zo verre zulks noodig is, hiervan "te informeeren." (*)

Zoekende naar een bewijs, ter aantooning hoe weinig

^(*) In het Plakaatboek deel XIII pag. 592 is deze Resolutie van 15 Febr. 1803, zonder commentatie opgenomen.

men dikwijls vertrouwen kan, op de dictie van de Resoluties, zouden we geen beter voorbeeld kunnen aanhalen dan dit stuk.

Waar toch pas den dag te voren, conform de Resolutie van 28 Januari. vastgesteld en gereglementeerd was, dat de stukken van twee en een Stuiver, respectivelijk $2\frac{1}{2}$ en $1\frac{1}{4}$ lood zouden wegen. wordt nu gesproken van 2 en 1 lood; en terwijl men bij Art: 8 van het verbeterde Reglement, den aannemers per netto Picol, respectivelijk Rds. 8:12 en Rds. 10:12 toelegde, spreekt men nu nog van de onde condities volgens de Resolutie van 31 December 1799.

Uit de bepaling dat de 8 stuiver stukken 10 lood moeten wegen, blijkt duidelijk dat de andere cijfers onjuist zijn, en verder zien we uit het Reglemeut (Ampliatie op het vorig Reglement) hetwelk op 22 Februari 1803 werd vastgesteld (zie Bijlage G.), dat het Reglement van 14 Februari te voren, gehandhaafd bleef, aangezien blijkens de artikelen 2, 4 en 9 der ampliatie, naar dat stuk verwezen wordt.

Deze onhandige muntstukken werden bij een plakaat van 18 Februari 1803 gangbaar verklaard, doch in het saldo der "Groote Geldkamer" van genoemde maand komen die munten nog niet voor.

Doordat ik de "Restant Memorie" van Maart niet aantrof, weet ik niet of in die maand reeds 8 stuiver-stukken aanwezig waren. en pas in de rekening van April vond ik het hoofd "Nieuw aangemaakt wordende Japanse kopermunt" doch verder oningevald, omdat de kas, wat bonken betrof, lens was.

Daar dit ook in Juni het geval was, vinden we op den staat slechts eens een restant van die muntsoort opgenomen. Op den 28^{cn} Juni 1803 rapporteerde Wiese:

"Met ult". Mey was aan Japans staafkooper nog aanhanden "2600 picols; 's weeks word daarvan geslaagen aan kooper"geld 150 picols, zo dat buiten den afval of het gruijs "men stellen kan 's maands verbruikt te worden 650 picols, "nen dus in vier maanden, of met ult". September aanstaan—nde, op den tegenswoordigen voet voortgaande, dit hulp-

"middel zal zijn ten einde geloopen, alzo door de meerdere "nuitgaaven in koopergeld, al ordinair met ulto der maanden, "nuiets van dat Metaal per restant in Cassa blijvt. Te wenschen "nis het enz. enz.""

Naar aanleiding van dat rapport werd blijkens Resolutie van 30 Juni d. a. v. besloten om met de munterij van 8-stuiver stukken op te houden, en instede van 150 picols, wekelijks slechts 100 picols staafkoper, tot stukken van 1 en 2 stuivers te verkappen "en wyders uit te stellen de "nverdere dispositie waartoe dit onderwerp aanleiding komt "nte geeven, totdat men wegens de gedane geldeisch uit "Nederland, door de Heeren Meesters nader en stellig zal "nweezen geïnformeerd.""

Dit laatste bleek evenwel uitstel van executie, want door den in Juni uitgebroken oorlog met Engeland — waarvan men het eerst door Amerikaansche couranten op 18 December van dat jaar kennis kreeg — was de aanvoer uit Nederland zoo goed als onmogelijk geworden, en slechts af en toe ontving men, meestal middels Amerikaansche schepen, een klein ontzet. (*).

Gelukkig kreeg men in 't begin van 1804 weder groote aanvoeren van koper uit Japan, en dat men in den loop van dat en 't volgende jaar, daarvan een goed gebruik maakte, wordt wel het best gedenoonstreerd door de maandelijksche uitbetalingen van de »Groote Geld Cassa."

Het is ook in 1804 dat voor het eerst bonken van een $\frac{1}{2}$ stuiver, dus ter waarde van 2 duiten, geslagen werden.

Bij Resolutie van 17 Januari werd besloten om die stuk-

^(*) Ik vond mijn vermoeden, uitgesproken op pag. 188 Deel L van dit Tijdschrift, bevestigd. Door Kapitein Coffin zijn met het Amerikaansche schip Penman aangevoerd 84 vaten en 1 kist duiten, bevattende, blykens een opgave ddo. 25 Juni 1804,

[&]quot;"3539⁷/₂₅ zakken Heele duiten met de Munt van de O. I. Cie.

[&]quot;2253 " " " Indiae Batay:

[&]quot;, 163 " Halve " " " " . . .

[&]quot;"5955 $^7/_{45}$ " å / 10.— Nederlands, van 8 duiten op een stuiver totaal / 59.552:16.""

ken te doen slaan, en zulks naar aanleiding van een voorstel daaromtrent uitgebracht door A. H. Wiese. (Zie bijlage H.)

Die stukken zijn geslagen van den afval der groote bonken ('t zoogenaamde gruis) en wogen conform het voorstel $\frac{1}{2}$ lood.

In verhouding tot de bonken van 8.2 en 1 stniver, waren die stukken dus 1's lood te licht, en hoewel dit verschil misschien te motiveeren was, doordat de munting dezer kleine stukken, zoo veel hooger in prijs kwam, zoo gaf deze wanverhouding toch reeds spoedig aanleiding tot namaak.

Een Reglement omtrent dezen muntslag bestaat niet, doch wel een Plakaat, gedateerd van 31 Januari 1804. waarbij de Halve Stuivers worden gangbaar verklaard. (*)

In Januari 1804 werd het denkbeeld geopperd om eveneens het slaan van S-stuiver bonken te hervatten, doch de bezwaren daartegen nitgebracht door de aannemers Wiegerman en Macaré in hun schrijven ddo, 31 Januari 1804, (Zie Bijlage I) waren blijkbaar afdoende, zoodat van het plan werd afgezien, en blijkens Resolntie van 31 Januari 1804 werd ""goed gevonden het munten van stukken van 8 stuivers ""voor eerst en tot nadere ordre te laaten stil staan.""

Hoewel men uit de notitie, voorkomende in het Plakaatboek deel XIV pag. 3, luidende ""Op 31 Januari 1804 is ""besloten vooreerst af te zien van het aanmaken van bon-""ken van 8 stuivers'" zoude kunnen opmaken dat dus nog in 1804 dergelijke stukken geslagen werden, zoo zien we uit het vorenstaande c. a. duidelijk, dat slechts van een voorstel tot hervatting van dien muntslag sprake was.

llalve stuivers zijn evenwel gedurende het geheele jaar 1804, tot 6 Mei 1805 geslagen. Doordat men tot de ontdekking kwam dat die stukken op groote schaal werden nagemaakt, werd op laatstgenoemden datum de munting gestaakt.

Tot heden vond ik halve stnivers van 1805 nergens vermeld, en slechts een exemplaar van dien jaargang is in mijn collectie aanwezig.

^(*) Zie Van der Chips's Plakaathock, Deel XIV, pag. 2-3.

2

Toevallig bevat 's Lands Archief nog het Kassa-rekeningboek, loopende van December 1804 tot en met Augustus 1805, waaruit blijkt dat Macaré in 1805 betaling ontving als volgt.

```
280 picols Stukken van 2 St. à Rds. 8',, p.p. Rds. 2301. —
Jan.
                            . 1
                                             10', ,
                                                            1189. -
                                             16
                                                             160 ---
                                                                      Rds 3659. -
Febr. 280
                               -5
                                              81/. ..
                                                            2310. --
       125
                               1
                                             10%, "
                                                            1281:12
                                             16
                                                             160 -
                                                                        .. 3751:12
Maart 305
                            , 2
                                             81/. ..
                                                            2516:12
                            .. 1
                                             1017.
                                                            1486:12
                              1/2
                                             16
                                                             240. -
                                                                        .. 4242:24
April 323
                           .. 2
                                             8", ..
                                                            2664:36
                           ., 1
      164
                                                           1681. --
                                             10% ...
       13
                                             16
                                                             208. -
                                                                        .. 4553:36
Mei
                            , 2 . . . .
                                             87, ..
                                                          3192:36
                                             10<sup>r</sup>/. ..
       197
                            .. 1
                                                        .. 2019 · 12
        21
                            . 1. . .
                                             16
                                                             336: -
                                                                        .. 5548. --
Juni 335
                            .. 2 . .. .,
                                              8', ..
                                                            2763:36
       160
                            .. 1
                                             10%
                                                            1640. -
        10
                            ., 1/2 .. .. .
                                             16
                                                             160. —
                                                                        ., 4563 · 36
Juli
       335
                            .. 2
                                                            2763:36
       165
                            .. 1
                                                            1691:12
                                                                        .. 4455 -
```

Aug. Aan den aanneemer deezer munt A Macaré

- " in vold. van 't stempelloon der door hem in July j.l.
- " in de Waterpoort afgeleeverde:

```
.. 425 pic. tot 2 St. stukk, å Rd 8½, 't pic. Rd. 3506 · 12

.. 190 .. .. 1 .. .. .. 10½, ..., 1947 : 24
```

- " Aan denzelven in voegen als even, en wel
- " in deeze maand afgeleeverde:
- " 340 pic. tot 2 St. stukk, å Rd. 814, 't pic. Rd. 2805.—

Bovenstaande boekposten Januari t/m. Juli zijn in excerpt, doch die van Augustus is woordelijk overgenomen. Uit die laatste post zien wij dat de betalingen in het boek steeds slaan op het in de voorafgaande maand ingeleverde, zoodat de

10 picols aan Halve Stuivers van Januari nog behooren tot den jaargang 1804. Verder geeft deze boekpost ons de verklaring, waarom in de Kassa-rekeningen meestal in Augustus een grooter bedrag voorkomt, terwijl in de maand September niets werd uitgetrokken. Het is duidelijk dat deze wijze van boeking verband houdt met het afsluiten der jaarrekeningen.

De bedragen in Februari t/m Juni te samen tellend, zien we verder dat in 1805 nog 69 picols of tegen 7904 stuks per netto picol, totaal 545.376 bonken van ½ stniver geslagen werden.

Dat van dit vrij groote aantal bijna niets tot ons kwam, is gereede te verklaren, doordat 10. een deel niet in omloop werd gebracht, en 20. doordat de rest spoedig na de uitgave werd ingewisseld. (*)

Bij Plakaat van 10 Mei 1805 (**) werd gewaarschuwd tegen de valsche halve stuivers, die ""zodanig zijn nagemaakt, ", vervalscht, en onder dezelven in eirculatie gebragt, dat ", hetzelve zo wel is ontdekt geworden aan het minder ""gewicht derzelven, in massa genomen, tot wel een derde ""beneeden de gemelde bestemde zwaarte, schoon daaronder ""ook mogten gevonden worden, die het gewicht van een "half lood komen te houden, alsdat de nagemaakte door ",den aannemer der munt van Japans Koper, niet alleen ""veel dunder, en platter, ongelijk breed en hoekig op de ""kant en met veel scheuren bevonden zijn, maar dat ook ""de stempel van het jaargetal in onderscheiden opzichten met ", de echte aangemaakte stukken niet overeenkomt, en onder ""anderen te zien zijn aan de 4 van het jaargetal 1804 en "nook de S. aanduidende stuivers, dewelke verkeerd geslagen ,,te vinden is."" (***).

^(*) Het is duidelijk dat *, stuivers van 4801 dus niet bestaan kunnen. Het exemplaar in den verkoop-catalogus der Collectie W. O. Gallois (pag. 5, No. 69) tot dien jaargang gebracht, bleek mij een stuk van 4804)

^(**) Geheel opgenomen in Van der Chys's Plakaatboek deel XIV, pag. 172.
(***) In den brief van Macare (zonder datum, doch in de bylagen onder de stukken van 30 April opgenomen) wordt alleen gesproken van het min-

Aangezien de beschrijving der valsche stukken nog al vaag is, en op de echte stukken, doordat de stempels dikwijls op de korrelige snijvlakte geslagen zijn. de 4 soms moeilijk als zoodanig te onderkennen is, zal dit Plakaat aanleiding gegeven hebben tot meerdere verwarring, en zullen ongetwijfeld ook de echte bonken in discrediet geraakt zijn, zoodat men dan ook reeds 4 dagen later besluiten moest om de Halve Stuivers bij biljet ongangbaar te verklaren. Bij een plakaat van 17 Mei 1805 werden die stukken dan ook billioen "verklaard uithoofde van de voorschreeven vervalmsching en van de combustie die dit onder de gemeente heeft "nte weege gebragt," en wordt daarbij kennis gegeven dat de stukken zullen worden ingewisseld. ,*) (**).

Die inwisseling gaf aanleiding tot vrij veel ontevredenheid, omdat bepaald was dat alleen de echte stukken daarvoor in aanmerking kwamen, en er personen waren die verklaarden dat de nu valsch gebleken stukken, door hen als "gagie" ontvangen werden. Daarom werd op 28 Mei bepaald, dat

dere gewicht. 't hoekige en gescheurde aanzien der stukken, en de "verkverde 4" van het jaartal.

De valsche stukken met S in spiegelschrift zijn dus vermoedelijk pas later omdekt.

Ook tegen valsche 2-stuiver stukken met jaartal 1802 werd gewaarschuwd, en ook in dit geval is weder verschiltnsschen de lezing van de Resolutie ddo. 10 Mei 1805 en den betreffenden brief van Macaré, in de Resolutie staat dat op die stukken zoowel de 2 van t jaartal, als de 8 omgekeerd staan, terwyl Macaré alleen spreekt van de verkeerde 8.

Ik heb nimmer valsche 2 stnivers, behalve van 1809 en 1810 gezien, dus kan er niet over oordeelen.

^(*) Zie voor het geheele Plakaat Van der Chijs's Plakaatboek deel XIV pag. 178.

^(**) In de "Restant Memories" van Mei en Juni komt nog een saldo voor, groot Rds. 927: – gelijk 88,992 stuks, doch wordt daarbij genoteerd dat die munt billioen verklaard is.

In Juli daarentegen, is de geldswaarde niet meer in het saldo der kas uitgetrokken, dus afgeschreven, en komt alleen (binnen de kolommen) de notitie voor:

te zamen Rds. 23.224:20

[&]quot;momme accuraat gewoogen en als gruns van koper te worden verantwoord,""

alle stukken, dus echt, en valsch, bij 't gewicht ontvangen zouden worden ""en daarvoor uit te betalen zooveel als die ""stukken aan zwaarte, opgewogen tegen Japanse koper-""stukken van een en twee stuivers, houden."

Ook deze bepaling viel niet in den smaak van het publiek, want doordat de 1/2 stuivers in verhouding lichter wogen, kreeg dat, zelfs voor de echte stukken te weinig terug betaald, zoodat op 4 Juni 1805 besloten werd, om de echte stukken ""geld om geld" en alleen de valsche of vervalschte bij gewicht in te wisselen.

De "goede ingezetenen" schijnen nu niet meer gereclameerd te hebben, doch niet zoo tam waren blijkbaar de Fransche troepen.

De Commandant dier troepen Rafael Jauffret, bracht ter inwisseling een bedrag van Rds. 1201:14, waarvan niet minder dan Rds. 406:24 valsch bleek.

Naar aanleiding van zijn bericht dat de manschappen morden om het verlies bij weging der valsche stukken, dat 25 % bedroeg, werd bij Resolutie van 28 Juni bepaald dat aan hem, en aan de verdere Chefs van het militaire corps, het volle bedrag moest uitbetaald worden.

Hoewel ook gelast werd om op Java, in Bautam en in Cheribon de halve stuivers in te wisselen "voor zooverre die stukken daar gevonden mochten worden" geloof ik toch uit de laatste bijvoeging te mogen opmaken, dat geen directe verzendingen daar heen hebben plaats gehad, en dat men alleen die stukken op 't oog had, welke door den handel verspreid waren. In Oost-Java heb ik nimmer een exemplaar gevonden.

Blijkens eene berekening door de opperkooplieden Ekenholm en Goldman ddo. 26 Augustus 1805 ingediend, werd op de halve stuiver munterij totaal Rds. 8540: 30 verloren.

De valsch-munters, die tot al die moeilijkheden aanleiding gaven, n. m. de Chineczen Njio Asie en Njio Adjie, werden op 22 Juni 1805, na gegeeseld en gebrandmerkt te zijn, voor 25 jaar in den ketting geklonken. Uit een brief van Mr. Pieter ž

Simon Manrisse, Advocaat fiscaal pro interim, blijkt dat die Chineezen volledig overtuigd zijn, dat hun werktuigen w.o. de stempels in beslag genomen werden, en dat zij de valsche stukken vervaardigden door bonken van 1 en 2 stuivers te verkappen.

De Heeren Netscher en Van der Chijs wijden in hun werk over de munten van Nederlandsch Indie, een hoofdstuk aan de circulatie van "Onedele metalen" tijdens de l'ataafsche Republiek.

Wanneer we daarin achtereenvolgend lezen van "Duiten in Nederland geslagen, Metalen Stuivers. Bonken van verschillende waarde, Duiten te Soerabaia gemunt, ja zelfs van Japanse pitjes," dan verkrijgen we wel den indruk dat het destijds in Ned. Indië allesbehalve "couleur de rose" was, wat koper-circulatie betrof, doch een juist begrip van de groote moeilijkheden, die de Regeering van dien tijd te overwinnen had, krijgen wij niet.

Wij lezen bijv. wel dat in Nederland duiten met het jaartal 1802. 3. 4 enz, geslagen zijn, doch dat die duiten niet, of slechts zeer mondjesmaat in Indië ontvangen werden, zoodat somwijlen slechts eenige honderden guldens aan duiten in kas waren. blijkt met. (*)

Het is dus duidelijk dat men door de gedwongen inwisseling der bonken van een 1, stuiver ten zeerste ontriefd was. zoodat een aanbod van den Ingenieur Loriaux te Soerabaia, om voor de Compagnie duiten te slaan. (November 1805) zeer gelegen kwam. (**).

^(*) Evenmin werd goud of zilver uit Nederland aangebracht en men dreef hoofdzakelijk op de z g Spaansche matten, door, meestal onder Amerikaansche vlag varende, koopvaardischepen aangebracht. Op pasmunt was men zoo zumug, dat pas in Sept 1806 dus 3 volle jaren na de introductie de hadsh honderd halte guldens van de in 1803 aangevoerde "Scheepjesguldens en onderdeelen" uit de Groote Geldkamer werden afgevoerd.

^(*) Aangezien deze muntslag van Loriaux in nauw verband staat, tot de later door G. G. Daendels te Socrabaia opgerichte "Gouvernements Duitenmunt", wijd ik daaraan een apart hoofdstuk aan het slot van dit opstel.

Door allerlei omstandigheden werd het evenwel eind Februari 1807, vóór men die duiten gangbaar kon verklaren, zoodat het niet bevreemdt, wanneer we op 27 Januari 1807 weder zien grijpen naar een oud redmiddel, en lezen dat "Japanse pitjes", tegen een 1/2 duit per stuk gangbaar verklaard werden. (*)

l'ezien onder het licht van dien tijd, en de voortdurende geldschaarschte in aanmerking nemende, krijgt men van de toestanden destijds een geheel ander beeld, en worden ons de wanhopige pogingen om in het gebrek te voorzien allengs verklaarbaar. (**)

Zooals uit den staat (Bijlage C) blijkt, ging men voortdurend door met vermunten van het Japansch staafkoper tot bonken van 1 en 2 stuiver, doch duidelijk zien we een groote daling in de bedragen die aan Macaré uitbetaald werden, een bewijs dat de voorraad staafkoper verminderde, of de aanvoer nit Japan wegbleef.

^(*) Blijkens een schrijven van de opperkooplieden Ekenholm en Goldman, ddo 22 Januari 1807, werden voor rekening en risico van den Pakhuismeester in Japan, Martin Mack, aangebracht 2 100 000 pees "rood kopere Japanse pitjes" en stelden zij voor met 't oog op 't groote geldgebrek die partij aan te koopen tegen denzelfden prijs als in 1784 door de Compie, betaald was, n. m. Rds. 2½ per 1000 stuks.

Door ze tegen ½ duit per stuk in omloop te brengen, verdiende de Compie. daarop nog Rds. 850.

^(**) In de Resolutién der Hooge Regeering van 15 Maart 1808, vond ik genoteerd, als volgt:

[&]quot;"Zijne Exellentie den Hecren Gouverneun Generaal hierna de vergadering "Communicatie gegeven hebbende dat Hoogst dezelve de noodige ordre "mad uitgevaarligd tot het aanmaken van Choresche duden zonder gatjes bij "wege van een proev, waartoe voor ieder 1000 ps. 5 katties oud kanon me""taal met lood vermengd berekend zijn noodig te wezen, hebbende zijn "Exellentie voor arbeidsloon geaccordeerd tegens rds 10 per dag, wanneer ""dagelijksch voor rds 36 van die minnt wierden geslagen, welke calculative aan den Landen komen te kosten rds 28 à 29, zo is goedgevonden en verstaan hiervan deze aanteekening te honden."

Ik vermoed dat van het plan niets gekomen is ten minste ik vond verder geen enkel stuk dat op uitvoering er van wyst. Ook zag ik nimmer munten, die aan de gegeven beschrijving doen denken.

Op 1 Augustus 1808 werd het werk aan de Bonkenmunt gestaakt, en lezen we daaromtrent in de Resolutie van 8 Augustus d. a. v:

""Dat vermits de goede reussite der Duiten muntery te ""Sourabaya, in zelver voegen orders zijn gesteld om de ""Japans koper muntery alhier te doen cesseeren, en dat ""diens volgende met den eersten dezer loopende maand de ""werkzaamheden zijn gestaakt, mitsgaders dat den aannemer ", van dat werk Anthony Macaré het aan hem afgegeven ""koper in 's Lands pakhuizen heeft verantwoord."" (*).

Aangezien na 28 Januari 1803 geen nieuwe bepalingen omtrent het gewicht der stukken van 1 en 2 stuiver gemaakt werden, was dus de muntslag van af dien datum tot en met 1 Augustus 1808 voortdurend gebaseerd op de bepalingen van het "Verbeterd Reglement", vastgesteld op 14 Februari 1803. (**).

Reeds zeer spoedig bleek dat Daendels een te groote verwachting had gekoesterd van de Duitenmunt te Soerabaia, en dat dus de sluiting van de Bonkenmunt voorbarig geweest was.

Op 13 Maart 1809 moest men dan ook besluiten ""om (ten ""einde) te voorzien in het gebrek aan Japans kopere munt, ""3000 picols Japans koper af te zonderen tot het doen "munten van een-stuiverstukken, berekend tot Rds. 925/₈ "nop het picol van 1231/₂ pond, of ieder stuk ter zwaarte ""van 1/₂ reaal, (***) en om daarop, aan de aannemer van ""die munt, Macaré, aan muntloon te valideeren Rds. 8 pannpieren geld per picol, op en overigens op de oude instructie voor die munt beraamd.""

^(*) Macaré verantwoordde blijkens zijn opgave van 2 Aug. 1808. de 50 picols koper in bewerking . met 30 picols, aan stikken van 2 stuivers.

^{17 1} stuiver en 3 .. ruw koper.

De Rds. 3899: 12 aan hem in Augustus uitbetaald, slaan dus op Juni en Juli.

^(**) De moeilijkheid door Netscher en Van dei Chijs ondervonden met de vastlegging van den jaargang 1808 (pag. 77) is hiermede opgeheven.

^(***) Dus ongeveer 137, gram.

Bij Publikatie van 9 Mei d. a. v. werden die stukken gangbaar verklaard, en omschreven ""als dat de gemelde ""een stuiver stukken, ter zwaarte van een half reaal, op " de eene zijde gemerkt zijn I. S. en op de ommezijde met ""bet jaargetal 1809." (*)

De stukken wogen dus belangrijk minder dan die van de vorige emissie en de vaststelling van dat gewicht was blijkbaar alleen gebaseerd op de zucht om per picol koper berekend, de grootst mogelijke winst te behalen.

Aangezien onder het staafkoper vele staven voorkwamen die te dik waren om op stukken van ½ reaal gewicht verkapt te worden, werd op 21 September 1809 besloten de dikste staven tot 2-stuiverstukken te vermunten.

In verhouding tot de 1-stuiverstukken zouden deze 2 stuivers dus 1 reaal (27.449 gram) zwaar zijn, doch nauwelijks was men met munting begonnen, (**) of op 28 September 1809 werd bepaald dat die stukken $1^{1}/_{2}$ lood (dus 23,16 gram) moesten wegen. Dienzelfden dag werden de 2-stuiverbonken gangbaar verklaard, doch van 't gewicht wordt in het Plakaat niet gesproken. (***)

Die wijziging van het gewicht, geschiedde naar aanleiding van een voorstel dat de Gouv. Gen. Daendels dien dag aan de Hooge Regeering in overweging gaf. n. m. om:

""lo. het gewicht der in besluit dezer tafel van den 21en ""dezer aangemaakt wordende nieuwe twee stuivers stukken ""alsnu te stellen op 1½ lood of 40½ stuivers, zijnde de ""halve zwaarte der in 1796 aangemaakte kopere een-"en twee stuivers stukken, en de in dat jaar aangemaakte "een stuiver stukken tot stukken van twee stuivers, en ""door het doorkappen der twee-stuivers stukken, twee stuk-""hen van 2 stuivers te doen stempelen, bij welke operatie ""den Lande een kapitaal zal profiteeren:

^(*) Zie Van der Chips s Plakaatbock. Deel XV. pag. 569.

 $^{(\}uparrow *)$ Uit de Resolutie van 3 Nov. 1810 (Rapport van Wardenaar) blijkt dat slechts 70 picols op 't gewicht van 1 reaal gemunt zijn

^(***) Zie Van der Chijs's Plakaatboek. Deel XV. pag: 882.

""20 van de in 1803 geslagen twee stnivers stukken alsnu ""te doen vervaardigen een stuk van 2 stuivers en een stuk ""van 1 stuiver. wanneer dezelve de onder art. 1 vermelde ""een en twee stuivers stukken ruim in zwaarte zullen egali-", seeren en den Lande hierdoor bevoordeeld worden met ""een half kapitaal;

""30 de in omwandeling zijnde acht stuiver stukken, tot ""zes twee stuiver stukken te doen verstempelen, waarbij ""mede wordt geprofiteerd ½ kapitaal; en

""40 de in 1803 aangemaakte een stuiver stukken te bren-""gen op de zwaarte van 24 stnivers, en het meerdere ge-""wicht derzelve tot 93/4 stuivers, daarvan te doen afkappen, ""waardoor den Lande bevoordeeld wordt met 40 percent." (*).

Aangezien de Raad extra ordinair van Indië, W. Wardenaar dit fraaie plan aan Daendels gesuggereerd had, was het niet meer dan billijk dat men hem. staande de vergadering van 28 September 1809 met het toezicht op de uitvoering belastte. (**).

Omtrent deze verkapperij bestaan 3 rapporten, alle door Wardenaar uitgebracht, en gedateerd van 14 Grasmaand (April, ultimo Herfstmaand (September) en 12 Slagtmaand (November), in volgorde opgenomen in de Resoluties van 17 Mei, 3 November en 21 November 1810.

Aangezien die rapporten te nitvoerig zijn om ze geheel over te nemen, totaliseer ik daaruit alleen de bedragen, die aan bonken van de verschillende emissies, van primo October 1809 tot en met October 1810 verkapt zijn, alles berekend in Rijksdaalders van 48 stuivers. n: m:

^(*) Een Amst, poud = 2 mark. Een mark = 9 realen Een reaal = 48 stuivers. Berekend op ons huidig gewicht was dus een Reaal 27,41947 gram en een stuiver 0.57186 gram. Het gewicht der stukken sub 10, 20, 30, en 40 varieert dus vrij veel.

⁽⁷³⁾ Het verkappen, snoeien en stempelen geschiedde eveneeus door A. Macarê die voor dat werk Rds. 7. per afgeleverde Rds. 100 aan verkapte stukken, benevens 1 % op het afgeleverde gruis ontving. (Resolutie 22 Nov. 1809).

| 2 | Stuiver | stukken, | basis | reglement | 1796 | Rds. | 15.480 |
|--------------|------------|------------------------|--------|-------------|---------|------|----------|
| 1 | <i>t</i> 7 | n | n | 77 | n | 27 | 8.480.— |
| 2 | 77 | n | n | n | 1803 | " | 80.720 |
| 1 | " | 77 | n | 17 | n | n | 31.920.— |
| 8 | 12 | <i>7</i> 7 | n | 17 | n | n | 1.680.— |
| \mathbf{B} | 48.700 | | | | | | |
| V | erkapt : | in Oct. | 1810 | (niet gespe | cificee | rd | |
| moe | oeven i | n ² t rappo | rt var | i 12 Slaoti | maand |) | 14.740 |

Totaal Rds. 201.720.—

Aan het slot van zijn laatste rapport, komt Wardenaar tot een zuivere winst door zijn voorstel voor den Lande behaald, van Rds. 154.512:42 (*).

Dat eijfer is evenwel danig opgeschroefd, want er is in begrepen het bedrag dat het gruis meer opbracht dan de plaatselijke verkoopwaarde van ruw koper, wanneer het te Soerabaia tot duiten vermunt werd. Verder de winst die behaald werd doordat de 2 stuiver bonken, op zijn voorstel ter zwaarte van $1^{1}/_{2}$ lood instede van 1 reaal geslagen werden, en ten slotte n. b. het voordeel muntloon dat ontstond doordat men van die lichtere stukken, per picol koper meer geldswaarde verkreeg.

Op 3 November 1810 werd Wardenaar op eigen verzoek van het toezicht op de verkapping ontheven, en werd de Generale Directie daarmede belast.

Uit een brief van Wardenaar aan den Gouv. Gen. Daendels ddo. 28 Maart 1810 blijkt, dat alleen de bonken, die door de verschillende Pachters van 's Lands middelen ingeleverd waren, verkapt werden, en dat het hem tegenviel dat de "andere Ingezetenen" hun kopergeld niet afgaven.

Van een inwisseling was dus geen sprake, en er behoorde niet weinig overschatting toe om in dien onbekookten maatregel een bevoordeeling van den Lande te zien.

Vergeleken bij het bedrag aan bonken in omloop (zelfs

^(*) De cyfers voorkomende in Van der Chys's Plakaalboek, deel XV, pag. 883. zijn veel te laag, doordat ze alleen op het eerste rapport slaan.

aannemende dat het grootste gedeelte der sedert 1796 aangemnntte hoeveelheden reeds versmolten was) is het totaal dat verkapt werd, zoo gering, dat de maatregel in de gevolgen, voor die toch reeds niet zeer gewilde munt (*) verderfelijk moest worden.

Wat Daendels kon, konden de falsarissen nog beter, en dat het gegeven voorbeeld bij hen in goede aarde viel, wordt bewezen door het groote aantal valsche stukken dat van de jaren 1809 en 1810 bestaat, en waaronder zelfs exemplaren voorkomen die zwaarder wegen dan de echte.

Zelfs nu nog, vindt men meer valsche dan echte bonken uit dien tijd, vooral 2 stuivers van 1810, en tot hoever die valsch-munterij ging, wordt het best gedemonstreerd door stukjes, die soms niet meer dan eenige grammen wegen, en toch trotsch op 2 stuivers luiden (**). (Zie Plaat XXVII Nos. 558 t/m 566).

Al kon men die valsche stukken desnoods nog als zoodanig herkennen aan den stempel, met de gesnoeide echte was dit onmogelijk en dientengevolge waren de bonken spoedig zoodanig in discrediet, dat ze ten slotte tijdens het Britsch Bestaur slechts bij gewicht werden ingenomen.

Behalve te Batavia zouden de bonken eveneens op Ambon verkapt worden. Blijkens Resolutie ddo. 22 November 1809 werd besloten ""om conform de opinie van den Raad extra ""ordinair Wardenaar, en de gedachten van den Ambons Pre-"fect Heukevlugt, den laatsten te qualificeeren om dadelijk na "zijne aankomst te Ambon deszelfs betrachting te maken ""om van de kopere munt welke thans in de groote Oost ""circuleert, en zwaarder is dan de muntstukken die actueel ""worden aangemaakt, zooveel in te wisselen als hij zal ""kunnen bemachtigen en gemelde oudere kopere munt zoo-

^(*) Zelfs Daendels is het niet gelukt die bonken overal gangbaar te maken.

^(*) Ik vond stukken van 9, 8, 7, 6, 5 en zelfs 3'/2 gram.

"wel als hetgeen daarvan successive nog nader mogt in-"komen. in den smitswinkel te doen verkappen, te weten: ""de een en twee stuiverstukken van den stempel sedert ...1796 midden door of tot de dubbele waarde, en de twee "stuiver stukken van den stempel sedert 1803 tot drie ""stuivers, of in stukken van twee stuivers en een stuiver ""ieder; en om alle de gemelde, verkapte stukken vervolgens "te doen stempelen 2. S en I. S. respective, mitsguders tot andat einde eenige zoodanige stempels aan den Prefect van andmbon tot model mede te geven: voorts om de onde een ""stniver stukken van den stempel sedert 1803 zonder vermandering in circulatie te laten indien het afkappen van dies ""meerdere zwaarte als de later aangemaakte te moeijlijk ""mogt vallen; en laatstelijk aan dengeenen, die met deze , "verkapping zal worden gechargeerd daarvoor toe te leggen "zeven rijksdaalders voor elke honderd rijksdaalders welke ", hij aan verkapte muntstukken zal afleveren, waardoor bni-", ten het daardoor aan den Lande toe te brengen voordeel, ", een nuttige eenparigheid (sic) in de zwaarte der kopere "munt zal worden verkregen,"" (*). We mogen naar mij voorkomt nit dit stuk, eoncludeeren dat de 8 stuiver bonken in de Molukken niet gecircnleerd hebben. Verder zien we nit den door mij geeursiveerden zin, dat stempels van Batavia tot model werden mede gegeven. (**).

Het is evenwel hoogst onwaarschijnlijk dat door Heukevlugt nog aan de opdracht voldaan kon worden, omreden hij pas in 't begin van Januari 1810 te Ambon aankwam, en die plaats reeds op 17 Februari d. a. v. door de Engelschen bezet werd.

Zooals reeds hierboven gezegd is, werden in 1809 en 1810 ook bonken, direct van staafkoper, aangemaakt, zoodat dus

^(*) Hoewel deze Resolntie *byna yched* in Van der Chijs's Plakaatboek deel XV. pag: 990 werd gepubliceerd moest ik duidelijkheidshalve dezelve nogmaals opnemen.

^(**) Voor het geval dat men nog tijd vond, om aan het verkappen te beginnen. zullen deze stempels ongetwyfeld het eerst gediend hebben, en is dus geen verschil in muntslag aan te toonen.

feitelijk twee muntslagen bestaan, doch naar het schijnt werd op de verkapte stukken, de vorige stempel door hamerslag verwijderd, alvorens den nienwen stempel te slaan, zoodat men dan ook slechts zeer zeldzaam exemplaren aantreft waarop nog duidelijk sporen van een vroegeren stempel te zien zijn.

Praktisch hebben we dus, wat de munten zelve betreft, geen hulpmiddel om die muntslagen te scheiden.

In het Plakaatboek Deel XV komt op pag: 571 eene notitie voor, als volgt:

""De generale Directie werd op 24 Lentemaand 1810 ""gemachtigd eene onbepaalde hoeveelheid Japansch koper ""tot bonken te laten verwerken, aangezien het gebrek aan ""kopergeld bleef bestaan.""

Dit lezende moet men den indruk krijgen dat op dien datum tot een nieuwen muntslag besloten werd, doch aangezien in die Resolutie gezegd wordt "...Vermids van de bij rabesluit dezer Regeering van den 13en Leutemaand (Maart) ", 1809 ter vermunting bepaalde hoeveelheid van drie dui-""zend pikols Japans staafkoper reeds 2841 pikols ziju ""vermunt, en niet te min de verlegenheid om Japans ""kopergeld vordert, ook na de vermunting der volle Drie ""Duizend Pikols met het aanmaken van gemelde noodmunt ""voorttegaan (is goedgevonden en verstaan) de Generale Direc-", tie te qualificeeren met de vermnnting van Japans staaf-""koper. zonder zich te bepalen tot de voorschreven kwantiteit "" van drie duizend pikols, provisioneel nog te doen voortgaan".". zoo is het duidelijk dat geen nieuwen muntslag bedoeld werd, doch slechts een voortzetting van dien, bepaald bij Besluit van 13 Maart 1809, en dat genoemd besluit dus evenmin sloeg op "bonken in 't algemeen', doch speciaal op de stukken van 1 stniver.

Uit de verschillende hierboven medegedeelde besluiten en rapporten blijkt de muntslag ook voor het jaar 1810 voldoende, en is daarmede ook het tweede bezwaar van Netscher en Van der Chijs (pag. 77) uit den weg geruimd.

Ik vond evenwel tot mijn leedwezen geen enkel stuk waarnit duidelijk blijkt, wanneer men met munting is opgehouden.

Aangezien Wardenaar, die z. a. boven gezegd, op 3 November 1810, van het toezieht op het verkappen ontheven werd, toch nog op 21 November een rapport indient over de maand October, vermoed ik dat in November het werk gestaakt is. (*).

Bonken van 't jaar 1811 heb ik nimmer gezien, en ook nergens vermeld gevonden.

Nog eens herleefden de Bonken, doch gelukkig slechts kort, en wel in de jaren 1818 en 1819.

Deze stukken zijn eveuwel niet te Batavia, doch aan de Munt te Soerabaia geslagen tijdens het beheer van J. A. Zwekkert.

De bouken van deze periode zijn evenzeer als "Noodmunten" te beschouwen, want zooals ik reeds in mijn opstel over "De Halve stuivers, Duiten en Halve Duiten te Soerabaia geslagen in de jaren 1818 t/m 1826' (**) aantoonde, trad de munt veel later in werking, en leverde veel minder af, dan men gehoopt had.

Commissarissen Generaal wilden in den nood voorzien, door weder "Faliesche dniten" (dus de bekende Japansehe of Chineesche munten) in omloop te brengen, doch de Raad van Finantien adviseerde tegen dat plan, en gaf bij missive van 6 Mei 1818 No. 4b in overweging om evenals vroeger jaren, van het Japansche staafkoper bouken te slaan. (***). Bij Besluit van Commissarissen Generaal ddo. 8 Mei 1818 No. 19, werd de Raad van Finantien aangeschreven, om:

^(*) Doordat de restant memories van de groote geldkamer in den tijd van Daendels geen specificatie van 't kopergeld bevatten en Cassa rekeningen niet meer in de bijlagen voorkomen na September 1808, zoo kon ik ook daaruit geen licht verkrijgen

^(**) Opgenomen in dit Tijdschrift Deel Ll. pag: 1 21

^(***) Ik vond deze missive niet, doch de inhoud blijkt uit het Besluit van Commissarissen Generaal ddo. 8 Mei 1818 No. 19.

- 10. een peremtoire reden op te geven. waarom men tegen de uitgifte van "Baliesche duiten" was;
- 20. om een voordracht te doen omtrent een munt van Japansch staafkoper gekapt; en
- 30. om een voordracht te doen omtrent het weder in omloop brengen, der heele en halve stuiver stukken (*), die in 1811 nit Frankrijk waren aangevoerd, en die in de kassen te Batavia en elders bernstende waren.

Reeds op 13 Mei d. a. v. werd aan de opdracht voldaan. en stelden President en Raden van Finantien voor om bonken te slaan van $\frac{1}{2}$. 1 en 2 stuiver, respectievelijk wegende 5, 10 en 20 Engels (**) (dus 7.72. 15.44 en 30.88 gram).

Een reglement omtrent dezen muntslag bestaat niet, voorzoover ik weet, en we moeten ons dus vergenoegen met de missive bovengenoemd, ddo. Batavia 13 Mei 1818. No. 69a. (zie Bijlage J).

Eigenaardig is de wijze waarop het gewicht werd vastgesteld, want instede van alleen rekening te houden met den koperprijs, of met het gewicht der duiten die gelijktijdig geslagen werden, nam men slechts een gemiddelde van het gewicht der bonken in vroegere jaren, en ook die berekening was nog luk of raak, omreden de uitgave van 1796 geheel buiten beschouwing gelaten werd.

Trouwens het geheele stuk wemelt van onjuistheden, en geeft slechts in de lengte, wat aan de breedte ontbreekt.

Commissarissen Generaal gingen met het voorstel accoord, en hun Besluit dd^o. 15 Mei 1818 No. 13, is bijna woordelijk conform de voordracht sub 10, 20 en 30, geslagen. (***).

^(*) Bedoeld werd het Fransche kopergeld van un décime, einq centimes etc., dat bij Plakaat van 26 Aug. 1811 gangbaar verklaard, doch sedert ingetrokken was.

^(**) Netscher en Van der Chijs deelen op pag 91 mede dat ... De Stuiverstukken zonden moeten wegen één ons, en de onderdeelen in verhouding.' 'Bhjkbaar is de bedoeling .. De Twee Stuiverstukken enz.''''

^(***) Van den invoer van Chineesch kopergeld werd afgezien, doch C. C. G. G. machtigden President en Raden van Finantien bij Besluit van 15 Mei 1818 No. 15 om den aanwezigen voorraad Fransch kopergeld weder tegen den onden koers in omloop te brengen Pas door het besluit van 14 Maart 1826 No. 5 verdwenen die stukken voor goed.

Bij Publikatie van 25 Juni 1818 No. 46, werden die bonken gangbaar verklaard, en ook in dat stuk wordt de stempel beschreven als hebbende "een geperelden rand om de waarde en het jaartal."

De bonken zijn in alle opzichten veel slordiger bewerkt, dan die welke te Batavia geslagen werden. Het gewicht loopt veel meer uit een, en de stempels, die instede van door een geparelden rand, slechts door lijnen begrensd zijn, zijn soms geheel in spiegelschrift.

Bij Besluit van 12 November 1818 No. 35, van President en Leden der Algemeene Rekenkamer, werd Zwekkert verzocht zich te verantwoorden over 600%/4 pond koper. die volgens berekening in de maand Juli v. d. j door hem te veel gebruikt was, voor de afgeleverde / 33,244:10 aan Bonken.

In een schrijven van 21 Januari 1819 No. 24. aan den Resident van Soerabaia, roept Zwekkert diens hulp en voorspraak in, bij de Regeering, ten einde aan dat verschil te gemoet te komen, ""daar (zegt hij) dat verschil maandelijks ""plaats moet vinden, vermits de Japansche kopere stukken "nonmogelijk accuraat, op 't gewicht à een Once de twee ""stuiverstukken kunnen worden aangemaakt, aangezien demzelve van ongelijke staafjes zoals het Japansche koper "word aangebragt, die alle in zwaarte, lengte en in dikte "verschillen, bij gissing en uit de hand moeten worden "gekapt.""

De Regeering zag de moeilijkheid in, en bepaalde daarom bij Resolutie van 13 April 1819 No. 20 ...,dat bij het aan"muuten van koperen bonken (*) de muntmeester zal kun"men volstaan, met hetzelfde gewigt in bonken nitteleveren
"dat aan hem aan ongekapt koper is verstrekt, onvermin"derd nogthans zijne verpligting, om elk stuk zoo nabij
"mogelijk te brengen op de daarvoor bepaalde zwaarte."
Dit Besluit, waaruit de lenke opvatting der Regeering

^(*) Pas in stukken van dezen tijd, vond ik den naam "Bonken" officieel gebruikt.

omtrent het gewicht der stukken, zoo duidelijk spreekt, was mosterd na den maaltijd, want het munten van bonken was op dien datum reeds gestaakt.

Dit blijkt uit een Rapport van den Muntmeester W. F. van Leeuwen dde. 19 Mei 1825, waarin bij zegt dat totaal aan bonken gemunt is een bedrag van f 393,338: 9 wegende 371.867 $^3/_4$ pond, en dat die munting plaats had van Juni 1818 tot 15 Maart 1819

Van het jaar 1818 zijn bonken bekend van ¹/₂. 1 en 2 stuiver, doch van 1819 heb ik slechts 2 stuiver stukken gezien, en vermeld gevonden.

Gespecificeerde opgaven omtrent dezen muntslag heb ik niet aangetroffen, doch ik geloof niet dat ook in 1819 bonken van 1/2 en 1 stuiver geslagen zijn.

Deze meening is gebaseerd op het volgende.

Op het laatst van 1818 moest f 200,000 aan Bonken naar de Molukken verzonden worden, en ontving de Resident van Soerabaia den last om dat bedrag af te zenden.

Het bleek toen dat de Resident de bonken-munterij reeds had doen ophouden, en dat slechts \pm de helft van het verlangde bedrag in 's Lands kas te Soerabaia aanwezig was.

Blijkens zijn missive van 12 Januari 1819 werd op 22 December t. v. weder met het slaan van bonken begonnen, en was op 9 Januari reeds weder een bedrag van f 37.424: 13 aangemaakt, terwijl, z. a. hij schreef, de ontbrekende \pm f 60.000 zoo spoedig mogelijk vervaardigd zouden worden.

Afgaande op den spoed die met de leverantie gemaakt werd, houd ik het voor zeer waarschijnlijk dat men zich in 1819 slechts tot het slaan van 2 stuiverstukken bepaald heeft.

De zeldzaamheid der bonken van 1819, vooral op Java, wordt tevens hiermede afdoeude verklaard.

In latere jaren zijn geen bonken meer geslagen, en bij Publikatie van 18 Februari 1826 werd voor Java en Madura een termijn van acht dagen gesteld, waarbinnen de nog circuleerende stukken, bij 't gewicht aan 's Lands kassen zouden worden ingewisseld tegen f 1 het pond, en wel de gulden gerekend ad 100 duiten.

Na in het voorgaande de geschiedenis der Bonken, tinnen Duiten en metalen Stuivers. zooveel mogelijk, medegedeeld te hebben, rest nog wat ik vond omtrent die van de Duiten, Halve Stuivers en Stuivers te Soerabaia geslagen van 1806, tot September 1811.

In het laatst van 1805 kreeg de Indische regeering een aanbod van den Luitenaut Ingenieur F. Loriaux te Socrabaia. om voor rekening van de Compagnie duiten te slaan.

Dit aanbod werd overgebracht door den Gouverneur van Java's Noord Oost Kust, bij diens schrijven van 2 November 1805, en wel als volgt:

- Dat het benoodigde Japansch Koper hem (Loriaux) door de Compagnie verstrekt zoude worden.
- 20. Dat hem op elke picol ruw koper een spillage van 15%/o zoude worden toegestaan, zoodat hij daarvan slechts 85 katties aan Duiten behoefde te verantwoorden.
- 30. Dat hij voor zijn moeite, arbeid en kosten zonde ontvangen 25 rijksdaalders zilver, per pieol ruw koper berekend, betaalbaar bij aflevering der daarvan geslagen duiten; "daarentegen aanneemende, alle de tot gemel", de munt benodigde gereedschappen, machines enz. "voor eigen reekening te zullen laten aanmaken, mits ", hem de toezegging word gedaan, dat minstens een ", montant van zesduezend ryksdaalders aan duiten van ", hem zal worden geaccepteerd."

Bovenstaande voorwaarden zijn geïnsereerd in de Resolutie van 15 November 1805, waarbij is ""goedgevonden en ""verstaan van het gemelde aanbod tegens de geproponeerde

"nvoorwaarden een proef te laten nemen, en mitsdien den "nHeer Directeur Generaal te verzoeken en te qualificeeren "nprovisioneel een honderd picols Japans staafkoper naar Java "nte zenden, met aanschrijven aan den Heer Java's Gouverneur "nom de voornoemde duiten te laten stempelen aan de eene zijde "met het woord JAVA en de andere zijde met het merk van "nde Oost Indische Compagnie en om daarvan vooraf eenige "ntot monsters over te zenden; voorts Zijn Edele te deman"deeren een net en naauwkeurig op en toezicht te doen houden "nover de gemelde munt, ter voorkoming van het misbruik dat "ndaarvan anders zoude kunnen worden gemaakt. en voor "voornoemden Loriaux een instructie te ontwerpen. en "ndezelve ter approbatie deze Regeering aantebieden.""

Vermoedelijk heeft de Gouverneur van Java's N. O. K. het aanbod foutief overgebracht, schrijvende 6.000 instede van 60,000, want op 7 December d. a. v. gaf hij der Regeering kennis, dat het voorstel "geen voortgang konde hebben" bijaldien niet voor Rds 60,000 gecontracteerd werd, omdat Loriaux anders zijn kosten niet kon goedmaken.

Dit laatste klinkt zeer plausibel, omreden Loriaux alle kosten voor zijn rekening nam, en de Regeering zag dit blijkbaar ook in, aangezien op 17 December 1805 werd besloten, om het voorstel in zijn geheelen omvang te accepteeren, en de aanmunting voorloopig te "extendeeren tot "een waarde van Rds. 60,000 aan duiten."" (*)

Blijkens de Resolutie van 4 Maart 1806 bood Java's Gouverneur Nicolaus Engelbard bij zijn missive van 8 Februari t. v. een concept Instructie aan. voor den Luitenant Ingenieur Loriaux, die, nadat daaraan eenige ampliaties waren toegevoegd door de opperkooplieden Ekenholen en Goldman, bij Besluit van 28 Maart 1806 goedgekeurd, en aan Java's Gouverneur ter uitvoering teruggezonden werd. (**)

^(*) In Van der Chys's Plakaatboek Deel XIV pag. 2334, wordt het vorenstaande behandeld, doch blykt aldaar niet, hoe de Regeering tot haar Besluit van 17 December 1805 kwam.

^(**) Deze Instructie heb ik niet gevonden en de ampliaties, zijnde van administratieven aard, behelzen niets omtrent den muntslag

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat de muntslag van Loriaux, behoorlijk gereglementeerd werd, doch dat ze overigens een particuliere onderneming was.

De inrichting der munt schijnt nog al getraineerd te hebben — het waardoor bleek mij niet — want pas uit de Resolutie van 17 Februari 1807 (*). blijkt dat Java's Gouverneur bij missive van 19 Januari t. v. een kistje zond, inhoudende 20 Rds. aan duiten door Loriaux te Soerabaia geslagen. Die duiten werden in handen gesteld van de kasteels opperkooplieden J. Ekenholm en J. C. Goldman "",ten einde dezelve "",te examineeren en op te geven of dezelve naar het plan ",vervaardigd zijn, en behoorlijk hun gewigt houden.""

In voldoening aan die opdracht, brachten zij den 24sten Februari 1807 een rapport uit, waarin zij zeggen dat hoewel enkele duiten zwak gestempeld en slecht doorgesneden zijn, men toch ""blijde (moet) zijn, de duiten zodanig te ont""vangen als dezelve gezonden zijn, indien maar een genoeg""zame hoeveelheid daarvan met spoed kan worden vervaar""digd, om deeze hoofdplaats daarmeede te voorzien, alwaar
""die kleine munt zo hoog noodzakelijk is, vooral in den
""Bovenlanden, ter verkrijging van Coffy boonen, van den
""gemeene Javaan.""

Uit dit Rapport blijkt tevens dat volgens Art. 5 van de (verdwenen) Instructie "ten naasten bij 200 pees duiten, of een rijksdaalder" per *hattie* gezuiverd koper geleverd moesten worden. Een remedie van ± 4 % dus.

Bij Plakaat van 26 Februari 1807 werden die duiten gangbaar verklaard tegen 4 op een stuiver of 192 op een Rijksdaalder.

De duiten worden daarin beschreven als bestempeld aan de eene zijde met het woord JAVA en het jaargetal, en aan de ommezijde met het merk van de Oost Indische Compa-

^(*) Hoe Netscher en Van der Chijs (pag. 74) nit deze Resolutie c. a. tot de lezing kwamen dat de Regeering de duitenmunt te Soerabaia weder in werking gebracht had, is my niet duidelijk. Voordien bestond te Soerabaia geen munt-inrichting, dus van heropening kon geen sprake zijn.

gnie ""mitsgaders aan beide de kanten daarenboven nog met een zespuntige ster."" (*)

Dat men op die duiten nog het merk der O. I. C. aanbracht, was, de toestanden in Indië destijds in aanmerking nemende, minder vreemd dan het schijnt. Zooals uit verschillende stukken blijkt, nam men in Indië wel is waar nota van de berichten die men nit patria ontving omtrent de veranderingen in den Regeeringsvorm. doch daarbij bleef het. en men sprak steeds van, of handelde in naam van de Compagnie.

Alle zegels, ambtstempels, poststempels, ja zelfs de credietbrieven droegen nog het oude merk \$\overline{\phi}\$, en pas de Gouverneur Generaal H. W. Daendels maakte aan dien toestand een einde, door op 2 Augustus 1898 te bevelen, dat uiterlijk met 1 Januari d. a. v. alle collegiën, ambtenaren etc. zich van een nieuw ambtszegel moesten voorzien hebben

Pas op 2 Maart 1814 werd gelast om alle merken der voormalige O. I. C. op de Publieke gebouwen te vernietigen.

Kort nadat Daendels (op 14 Januari 1808) het Bestuur aanvaard had, maakte hij een reis over Java en uit de dateering van eenige zijner besluiten blijkt, dat hij in Juli van dat jaar te Soerabaia was. Ongetwijfeld was het dan ook op zijn last dat Loriaux het merk to door de letters L. N. (Lodewijk Napoleon) verving.

Een persoonlijkheid als Daendels kon natuurlijk geen vrede hebben met den bestaanden toestand.

Die particuliere munterij moest uit zijn, en alle voordeelen aan de duitenmunting verbonden, moesten geheel ten bate van 's Lands kas komen.

Wanneer een besluit van die strekking genomen is, kan niet worden nagegaan. De stukken uit Daendels's tijd zijn zeer incompleet, en vele besluiten door Daendels zelf ge-

^(*) Het plakaat is geheel opgenomen in Van der Chijs's Plakaatboek deel XIV, bladz. 397.

slagen (geheel onafhankelijk van den Raad van Indië) zijn zelfs geheel verdwenen. (*).

We moeten dus, om de geschiedenis der Munt zooveel mogelijk te completeeren, van allerlei stukken, brieven en aauteekeningen gebruik maken, oogenschijnlijk onsamenhangend, doch die te samen genomen een vrij juist beeld geven van den loop die de zaak genomen heeft.

- 10. Op 1 April 1808 werd A. Lepse, en op 29 April d. a. v. Vispe, van Batavia naar Soerabaia overgeplaatst, om aldaar aan de Munt werkzaam te zijn, de 1e als assistent, en de 2e als meesterknecht.
- 20. Op 6 Juli 1808 nam Daendels maatregelen om te voorzien in het gebrek aan kolen, houtwerken etc:,,zo voor de duiten-munterij, als de aangelegd wordende werken bij Menare (Soerabaia) en op het eiland Madura.''' enz. (Plakaatboek deel XV. pag. 40.
- 30. Ext. min. briev. van 22 Sept. 1808. Voor zooverre betreft de calculatie hoeveel duiten uit een picol koper worden geslagen.
- Ext. min. briev. van 27 October 1808. Voor zooverre aangaat het overneemen van de duitenmunt voor den Lande.
 - (De notities 3° en 4° komen voor in "Staat der Ned. O. I. Bezittingen onder H. W. Daendels. Bijlagen 3e stuk).
- 50. Brief van den Commandeur de Kock aan den Secretaris Generaal Veeckens ddo. 29 October 1808, (Excerpt a. v. voorkomende in een Register van brieven die tijdens afwezigheid van den Gouv. Gen. binnen kwamen).

""Communiceerende dat den 27en bevorens des avonds ""eindelijk de 10 paar karbouwen aangeland en eerst den ""9en October van Japara vertrokken waren. Dat er den ""avond daarna bereeds een proct medegenomen was, en ""volgens calculatie berekening ieder molen 's daags voor

^{*)} Zie ook hierover Plakaatboek deel XIV pag 5501.

2,2400 Rds aan duiten zoude kunnen pletten, en zig nopens nnde daarbij gedane observatien aan het dieswegens ver-""zellend rapport van den i apitein Loriaux refereerde. "n(Dit rapport word zijn Exc. gesloten aangeboden) Appro-", batie verzoekende op de door hem aan den Kapinatein Loriaux verleende permissie, om bevorens de duiten "munterij geheel voor 's Lands rekening word gederigeerd nnhet nog gesmolten koper ten bedrage van ongeveer 4000 ""pond eerst af te munten, wijl het werk er niets door lijdt, nnen het anders een confuse rekening zoude kunnen geven, ""daar hij het koper ten zijnen koste had doen smelten, en nazulks met 4 stempels muntende spoedig klaar zoude zijn, , nonder notitie dat indien het tegens de intentie van Zijne ""Exc. was, zulks kon worden geredresseerd, verzekerende ""dat alles werd aangewend om de bevelen van Zijne Exc. "met den meesten spoed te volbrengen.""

- 60. Op 2 November 1808 schreef De Fock dat het slecht ging met de plettery, want dat de eilinders die van Batavia gezonden waren (acht stuks) braken, doordat de karbouwen slechts met horten en stooten wilden trekken.
- 70. Op 5 November 1808 rapporteerde De Kock dat de Watermolen goed werkte. (60 en 70, nit het sub 50 genoemde Register.)
- 80. Onder dato Batavia 29 November 1808 diende de Muntmeester Essayeur J. A. Zwekkert een request in, waarin hij ""staande ter dienst prestering op zijn vertrek naar Sourabaya."" verzoekt om het personeel dat gewoon was aan de munt te werken — en dat hij te Soerabaia moeilijk door ongedresseerd werkvolk vervangen kon mede te mogen nemen.

Het besluit van Daendels bestaat in het woord "goedgekeurd" in margine geschreven op den brief, en op den Inventarisstaat van de goud- en zilvermunt door Zwekkert opgemaakt.

90. Op 10 April 1809 schreef Loriaux aan den Gouv. Gen. Daendels ""Ik heb de Eer Uwe Excellentie te berigten ""stempels gemunt is geworden; deeze hebben aan gemunte ""duiten 3300 Rds. gegeven. Met het einde van deeze ""week kommen twee nieuw stempels klaar, en met thien ""die thans in gebruik zijn. wanneer er genoegzamme ""koolen aangebragt zullen worden, zal men 1350 Rds. ""per dag kunnen munten. Ik heb."" (verder zonder belang). (8 en 9 uit Bijlagen der Resoluties).

10o. Te Soerabaia zijnde, bepaalde Daendels bij Besluit van 5 Juli 1809, dat de Muntmeester J. A. Zwekkert en diens Adjunct van Leeuwen, zonden belast worden met de Duitenmuntery.

Het Besluit is, onverkort, overgenomen in Van der Chijs's Plakaatboek deel XV, pag. 779 (*), en copieer ik daaruit slechts de zin "Dat hunne werkzaamheden thans tot de ""duitenmuntery overgaande, en dezelve bereeds op dien "voet gebracht zijnde, dat daarmede 's maandelijks een benadagen van 18 à 2000 (Rds.) aan duiten kan gerekend "worden te werden geslagen, de directie ook zoodanig ingennyt is, dat een picol Japansch koper, na aftrek van smeltmererlies en ongelden, zuiver twee à drie en zeventig Rds, aan "nduiten afwerpt;" en het slot, luidende: ""moetende zelfs "trachten dit montant te vermeerderen, door het uitbreiden "nder munt en daarstellen van een groote œconomie, en "norde in de werkzaamheden.""

110. Op 8 Juli 1809 ""Is (door Daendels besloten van den ""gewezen aannemer der Duyten muntery den Luitenant ""Colonel Loriaux de volgende goederen voor de daarbij ""getaxeerde prijzen overtenemen als:

^(*) Hoewel ik het Plakaatbock eiteer, moest ik toch steeds de origineele stukken opzoeken, aangezien uit het gedrukte stuk nimmer blijkt, of een besluit door Daendels, dan wel door de Hooge Regeering (d. w. z. de Leden van den Raad van Indie: geslagen werd Daan evennun de bron waaruit geput werd genoemd wordt, en de plaats van waar Daendels op reis zijnde een of ander Besluit dateerde met wordt opgegeven, bemoeibijkt zulks het gebruik van dat overigens nuttige werk zeer.

| ""2 stempels met toebehoorend voor | Rds | 1100.— |
|--------------------------------------|-----|--------|
| ""3 geraemten van pletmachines | n | 1050.— |
| ""3 schaaren of coupoirs | " | 540.— |
| ""7 metaale cylinders | n | 450.— |
| ""5 knipschaaren, 12 kniptangen, | | |
| ""8 vuurtangen voor de smelterij | | |
| ",20 Javaansche blaasbalgen, | | 400.— |
| ""50 Klammen voor de formen waar het | " | 200. |
| "Kooper ingegoten word, | | |
| ""3000 Croesen en 500 formen | | |

dan wel te zamen voor Rds. zilver 3540.---

""Doch daarvan af te trekken hetgeen gemelde Loriaux ""minder aan Duijten verantwoord heeft, dan daarvoor Koo-""per te hebben ontvangen, als moetende voor 68543½ pond ""Kooper volgens contract afleveren 85 Rds aan duijten per ""picol, uitmakende aan duijten Rds 45.609: 29.

""44.683: 29 zoodat dezelve te min verantwoord heeft Rds. "44.683: 29 zoodat dezelve te min verantwoord heeft Rds. "1926.— welke van bovengenoemde somma afgetrokken "zijnde, nog ter restitutie overblijft een bedragen van Rds. "1614 zilver.— Welk bedragen den Prefect in den Oost""hoek gelast word aan den voorm: Luitenant Colonel Lo""riaux bij een favorabelen staat der Cassa uit te betalen,
""en daarmede de geheele entreprize van de duyten muntery
""voor afgedaan te houden.— En zal extract enz:

120. (Uit een Rapport van den Muntmeester W. Th. van Leeuwen, dd°. 19 Mei 1825.) (*)

""Op last van G. G. Daendels moesten de duiten, 48 ""Stuivers een pond honden, dan konde niet zoo dun geplet ""worde. Deze orders zijn egter mondelingsche, omtrent het ""gewigt der duiten heeft nimmer een officieele bepaling ""bestaan, enz.

^(*) Men vindt in de officieele bescheiden nu eens W. T. dan weder W. F. van Leeuwen

Het bleek mij dat W. T. jnist is want in een request van 1 Aug 1804 noemt van Leeuwen zijn voornamen. Willem, Theodorus.

""Op voorschreven manier zijn onder het bestuur van Gouv. nnGr. Daendels aangemunt, behalven f 40.000.— welke ""Loriaux bij onderneming Particulier gemunt heeft, van welke ""som mij het gewigt onbekent is, 765.620 ponden = f 1.197,922:23." ('s Lands archief bundel Varia No. 190). 130. In een ongedateerde Memorie van den Resident van Socrabaia, de Salis, (afgaande op de Resolutie waarbij dat stuk voorkomt, van omstreeks Januari 1819) vond ik de volgende opgave:

""In 1809 was dit Etablissement (hij spreekt van de Duitenmunt) ook minder. maar toen waren de stempel-, "snijders in de Constructie winkel voor de munt werkzaam." 140. Op 11 Juli 1809 werd door Daendels een Instructie voor het Personeel bij de Duitenmunt te Soerabaia vastgesteld. Deze Instructie werd geïnsereerd in de Resolutien der Hooge Regeering van 28 Juli 1809, en is geheel overgenomen in het Plakaatboek deel XV. pag. 792 800.

Art. 6 luidt: ""Hij (de Muntmeester zal ""niet alleen verpligt zijn om van een picol Japans koper, ""na aftrek van alle arbeidsloonen en smeltverlies. Rds. 72 ""à 73 zuiver aan duiten aan den Lande te verantwoorden, ""maar ook maandelijks 18 à 20 duizend rijksdaalders daar-""van aan te maken.

Art. 7 zegt ", Ter goedmaking van het smeltverlies op "het koper zal hem tot 15 percent gevalideerd worden," enz.

Art. 8 stelt de maandelijksche tractementen vast, a. v. de Muntmeester Rds. 125.— Adjunct (i(), ---Boekhouder 40. --2 Europeesche opzienders, ieder . 30.-2 Inlandsche mandadoors . . . Ď. hoofd over de houtskoolen . . . 10 --4 mandadoers ieder

terwijl bovendien de Muntmeester nog 11′2 % en de Adjunct 1/, _ van het gemunte ontvangen zal.

Bovenstaande gegevens sub 1—14 rangschikkende, en met elkander in verband brengende, reconstrueer ik de geschiedenis, naar ik vermeen met vrij groote zekerheid, als volgt:

Toen Daendels in Indië kwam, bestond de muntinrichting van Loriaux uit 3 pletmachines met metalen eilinders, en 2 stempelstoelen. De plaatjes werden met zoogenaamde conpoirs uit de geplette repen gesneden, zoodat dan ook steeds de snijvlakte der munten schuin, en bij onvolkomen doorsnijden, gebraamd is.

Reeds in April 1808 nam Daendels maatregelen ter nitbreiding, vermoedelijk reeds toen met de bedoefing om te breken met de particuliere munterij en om de Duitenmunt in eigen beheer te nemen.

Nadat eerst berekend was, hoeveel duiten per picol koper geslagen konden (of moesten) worden, werd op 27 October 1808 besloten, de Daitenmunt voor rekening van den Lande overtenemen, en blijkt nit de afrekening met Loriaux, die pas plaats vond toen deze het beheer der munt aan Zwekkert moest overgeven, dat door hem van de aanvankelijk gecontracteerde Rds. 60.000 slechts Rds. 44.683: 29 of f 71.493: 23 geslagen is.

Aangezien de datum waarop Loriaux met de munting begon, niet bekend is, en we alleen mogen constateeren dat de particuliere munterij, ongeveer medio November 1808 kan afgeloopen zijn, is het niet na te gaan welke capaciteit zijn muntinrichting bezat, doch we zijn niet ver van de wijs, wanneer we die op 3 à 4000 gulden aan duiten, per maand stellen.

Daendels liet een waterwiel oprichten, voorzag de pletmolens van ijzeren eilinders, en gaf een groote uitbreiding aan het aantal stempelstoelen, zoodat reeds op 10 April 1809 door Loriaux gerapporteerd kon worden dat maandelijks 18 à 20,000 Rds. (of ± 29 à 32,000 gulden) zouden kunnen worden geslagen.

Het is niet na te gaan op welke voorwaarden Loriaux

het munten, nadat zijn inrichting door Daendels genaast was, heeft voortgezet, doch dat reeds einde 1808 ook het gewicht der duiten gewijzigd is. klinkt mij, afgaande op de notitie sub 3 (22 Sept. 1808), en den inhoud van het besluit van 5 Juli 1809, niet onwaarschijnlijk.

In elk geval was, toen Zwekkert in Juli 1809 het beheer overnam ", de directie . . . zoodanig ingerigt . . . dat een ", picol Japansch Koper, na aftrek van smeltverlies en ongelden, ", zuiver twee à drie en zeventig Rds. aan duiten" afwierp.—

Zooals blijkt uit het request van Zwekkert moet reeds uiterlijk in November 1808 besloten zijn tot het overbrengen der goud- en zilvermunt van Batavia naar Soerabaia.— Wat Daendels met die overplaatsing voor had, bleek mij niet, (*) en evenmin heb ik kunnen nagaan, wanneer Zwekkert met zijn personeel, w. o. de Adjunct van Leeuwen, te Soerabaia gearriveerd is.— Het is mogelijk, en zelfs zeer waarschijnlijk, dat Daendels ook van plan was om 10pijen te munten, doch door gebrek aan specie dat idee moest laten varen; en aangezien Zwekkert eenmaal te Soerabaia was, hij hem daarom met het beheer van de Duitenmunt belast heeft.

Vast staat in elk geval dat hij bij Besluit van 5 Juli 1809 tot muntmeester (van de Duitenmunt) is aangesteld; dat op 11 Juli d. a. v. een Instructie voor het personeel werd vastgesteld, en dat de muntslag onder Zwekkert op 7 Juli 1809 begon. (**)

Ook uit de Instructie zien we dat de œconomie van Daendels voor een groot deel gebaseerd was op het mindere gewicht van de duiten.

^(*) Volgens Netscher en Van der Chijs, zie pag 105 (ophelderingen achter No. 31) werden de gonden en zilveren 10pijen van 1801–1808 te Socrabaya geslagen. Dit is natuurlijk font en moet Balaina zijn

^(**) Dit laatste blijkt nit een rapport van de Generale Rekenkamer van 31 Dec. 1810, voorkomende in "Daendels Staat der Ned O. I. Bezittingen, Bijlage 2, Finantieele zaken No. 65. Volgeus dat Rapport sloeg Zwekkert van 7 Juli 1809 -Juni 1810, per netto picol \$4**, Rds., en van Juli-Sept 1810 zelfs 96*; Rds aan duiten en halve stnivers dus veel meer dan 73 Rds, z.a bepaald was.

Hij, en van Leenwen ontvingen dan ook over de eerste 12 maanden 6,333:42 Rds. aan procenten

Loriaux moest volgens contract 85 Rds. aan duiten per picol afleveren, zoodat, aangezien hij voor maakloon etc: 25 Rds. per bruto picol ontving, netto 60 Rds. voor de "Compagnie" overbleef.

Daendels verlangde evenwel minstens 72 à 73 Rds. schoon aan den haak, en gaf om daartoe te geraken, mondeling (z. a. van Leeuwen zegt) last. om 48 stuivers aan duiten per pond te slaan.

Hij haalde dus uit *cen pond*, de hoeveelheid die vóór dien uit *cen kattie* verkregen was, dus per picol 4800 duiten of 25 Rijksdaalders meer.

Hoewel men het koper niet zoo dun pletten kon, blijkt toch uit de opgave van Van Leeuwen dat men er niet ver beneden bleef, want van de totaal vermunte 765.620 ponden koper, werd aan geldswaarde geslagen f 1.197.922:28 st. of per pond ongeveer 188 duiten, dus 47 stuivers.

Zonder daarvan absoluut zeker te zijn, meen ik toch te mogen aannemen dat in bovenstaand bedrag van f 1.197.922:28 ook begrepen is, de som door Loriaux gemunt, van November 1808 tot en met Juni 1809, omreden hij (Van Leeuwen) uitdrukkelijk zegt dat die hoeveelheid onder het bestuur van Daendels gemunt werd.

Wel is waar is het eijfer dat hij voor den particulieren muntslag noemt foutief doch aangezien hij dat blijkbaar bij herinnering opgaf, mogen we hem de vergissing, f 40.000 in stede van Rds. 40.000 niet zóó hoog aanrekenen, dat we daarom zijn andere gegevens wantrouwen.

Blijkens Art. 8 der Instructie van 11 Juli 1809 kwamen onder het personeel der Duitenmunt geen stempelsnijders voor, en zien we uit de memorie van den Resident De Salis dat de stempels in den Constructie winkel vervaardigd werden.

Of, en zoo ja wanneer daarin verandering gebracht is, heb ik niet kunnen ontdekken, doch mogelijk is het, dat de stempels van 1810 en 1811 met monogram Z. : /. en Z onder het jaartal, reeds door Intje Maimin, aan de Munt gesneden zijn.

Zeker is dit evenwel niet, omreden in de nieuwe Regeling der betaling van de werklieden aan de Duitenmunt van 19 Juli 1810 wel van 2 Javaansche geelgieters, doch niet van stempelsnijders gesproken wordt. (* '.

De Duiten die van af 1808 met L. N. in p. v. & geslagen werden, zijn nimmer gangbaar verklaard, ten minste een betreffend Plakaat bestaat niet, of is spoorloos verdwenen.

Bij Plakaat van 6 Juli 1810 werden evenwel de Duiten, Halve Stuivers en Stuivers met het monogram L. M. gangbaar verklaard, doch van de duiten en halve stuivers met bloemrand wordt daarin geen melding gemaakt. (**).

Zooals ik reeds in een vorig stuk, over de munten tijdens het Britsch Bestuur (***, heb medegedeeld, was de munt gevestigd in de kerk der Calvinisten Gemeente, en moet dat gebouw in 1808 door Daendels tot dat doel geleend zijn.

Vreemd genoeg vond ik geen enkel stuk in welken vorm dan ook, uit den tijd van Daendels, waaruit van die leening blijkt, of waarin van die kerk melding gemaakt wordt.

Wel vond ik een besluit van Daendels, dd^o. Soerabaia 14 Juli 1808. waarbij een stuk grond (""Thuijn van de Weduwe ""van Este van Timor"") aangekocht wordt, ter oprichting van kazernes voor een Bataillon Infanterie. en ter uitbreiding van de Duitenmunt. omreden het bestaande emplacement geen uitbreiding toeliet.

Blijkbaar is evenwel aan dit plan, voorzooverre de munt betreft, geen gevolg gegeven.

Geen enkele specificatie, dezen muntslag betreffend, werd door mij aangetroffen, en naar het schijnt zijn alle rapporten van Zwekkert verdwenen.

Wanneer voor het laatst gemunt werd, is niet met zekerheid na te gaan, doch op 28 Augustus 1811 was blijkens een schrijven van den Landdrost over Java's Oosthoek, Goldbach, aan den Gouv. Gen. Jansseus, de munt nog in werking.

^(*) Zie Pirka atboek deel XVI pag 261.

^{(**) 7 7 255}

^(***) Zie dit tydschrift Deel LI pag 356.

Vermoedelijk werd pas den 21sten September v. d. j. de munt gesloten, en ik meen dit te moeten afleiden uit het feit, dat in het Rapport op 1 Mei 1812 door Zwekkert uitgebracht, het Saldo koper van dien dag tot basis van berekening genomen werd. (*)

De laatste maanden van dezen muntslag vallen dus in den tijd van den Gouverneur Generaal J. W. Janssens, die op 16 Mei 1811 het bestuur overnam. Uit niets is mij gebleken dat deze in den muntslag te Soerabaia verandering bracht, doch door hem is het Besluit geslagen, waarbij het uit Frankrijk aangebracht zijnde kopergeld. gangbaar verklaard werd. Netscher en Van der Chijs, die het Plakaat geheel overnemen (pag. 79), doch vreemd genoeg den datum van het stuk n. m. 26 Augustus 1811, uiet vermelden, meenen daaruit te moeten opmaken dat uit Europa ook aangebracht werden Halve Stuivers met "aan de eene zijde "1/2 N St. en aan de andere zijde JAVA 1811," alsmede Duiten "aan de eene zijde N. en aan de andere zijde "JAVA 1811," gestempeld.

Hoewel de bewoordingen van het Plakaat geheel vóór de opvatting van Netscher en Van der Chijs pleiten, moet toch m. i. aan een misverstand gedacht worden. De inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk, dateert un 9 Juli 1810, en pas op 17 Februari 1811 ontving men daarvan op Java bericht.

Aannemende dat men in Holland kort na de inlijving besloot om kopergeld voor Java te slaan, dan zouden de munten in dat geval het jaartal 1810 gevoerd hebben.

Werden die stukken evenwel pas in 1811 geslagen, dan konden ze, n. m. v. op 26 Augustus van dat jaar nog niet op Java aangevoerd zijn.

Het Plakaat van 26 Augustus 1811, is blijkbaar overhaast geconcipieerd en gedrukt.

Dienzelfden dag toch, werd Meester-Cornelis door de

^(*) Zie voor dit Rapport, deel LI, pag. 36 van dit Tijdschrift. Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel LI afl. 3.

Engelschen ingenomen, en moest de Gouv. Gen. Janssens vluchten, en zijn zetel van Buitenzorg naar Samarang overbrengen.

Het is dus niet te verwonderen dat in een besluit of plakaat van dien dag een fout sloop, en men de Halve Stuivers en Duiten door Zwekkert te Soerabaia geslagen, met de Fransche munten door elkaar haspelde; en evenmin kan het bevreemden dat de drukker van het Plakaat een N voor het monogram $\mathscr{L}_{-} \subset \mathscr{N}_{-}$ in de plaats stelde.

Ook het feit, dat geen Halve Stuivers en Duiten z. a. die in het Plakaat beschreven worden. gevonden zijn, terwijl de diverse Fransche koperstukken. zelfs nu nog, veelvuldig aangetroffen worden, versterkt mij in het gevoelen, dat bedoelde munten niet bestaan hebben, doch dat het plahaat foulief gesteld werd.

Na in het vorenstaande de geschiedenis van de verschillende muutslagen, zoo veel mogelijk geréconstrueerd te hebben, alsnu overgaande tot de beschrijving der munten zelve, krijgen we in de eerste plaats de *te Bataria geslagen*

Tinnen Duiten.

Ik ken van het jaar 1796 slechts een exemplaar, voorkomende in de collectie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten Wetenschappen, (Pl. XXIV fig. 515).

De munten van 1797 zijn iets minder zeldzaam, doch onder de exemplaren die ik vond. zijn slechts 2 stempel varianten aan te toonen, die niet noemenswaard verschillen, zoodat ik meen met een afbeelding fig. 516) te kunnen volstaan.

In de tweede plaats komen de te Batavia geslagen

Bonken.

Ik bezit daarvan een collectie, als volgt:
Jaargang 1896. Stukken van 1 Stuiver. 9 stempels.

, 1897. , , , 1 , 12 ...

| Jaargang | 1897. | Stukken | van | 2 | Stuiver. | 6 | stempels. |
|----------|-------|---------|-----|----------------|----------|---|-----------|
| ,, | 1798. | 7, | 77 | 1 | • • | 8 | 11 |
| 31 | " | 11 | 79 | 2 | * 1 | 4 | 27 |
| 71 | 1799. | 17 | 71 | 1 | 37 | 1 | ** |
| ** | ,, | ", | 77 | 2 | * 1 | 1 | ** |
| 11 | 1800. | ,, | ٠, | 1 | ** | 5 | 3 4 |
| ;; | " | ;; | ٠, | 2 | •• | 2 | • • |
| ,, | 1801. | ,, | ,, | 1 | ٠, | б | ** |
| ,, | ,1 | ,, | ,, | 2 | ,, | 1 | " |
| ,, | 1802. | ,, | ,, | 1 | •• | 7 | ,, |
| " | ,, | ,, | ,, | 5 | ,, | 2 | ,, |
| ,, | 1803. | ,, | ,, | 1 | ,, | б | ,, |
| ,, | 1, | 22 | ,, | $\overline{2}$ | ,, | 5 | ,, |
| 19 | ,, | ,, | ,, | 8 | ,, | 1 | ,, |
| ,, | 1804. | ,• | ,, | 1/2 | ,, | 2 | " |
| ,, | ,, | ,, | ,, | 1 | 1, | 6 | ٠, |
| ,, | ,, | •• | 1, | 2 | ,, | 4 | ,, |
| ,, | 1805. | ", | ,, | $^{1}/_{2}$ | ,• | i | ,, |
| ". | " | ,• | " | l | ,, | 4 | ,, |
| " | 21 | " | ,, | 2 | " | 3 | ,, |
| ,, | 1806. | ,, | ,, | 1 | ,, | 2 | " |
| " | 71 | " | - | 2 | n | 2 | n |
|)) | 1807. | " | " | 1 | 11 | 1 | " |
| n | n | 77 | " | 2 | n |] | 27 |
| " | 1808. | 11 | n | l | ** | 1 | " |
| 77 | 71 | " | " | 2 | ** | 1 | 12 |
| n | 1809. | " | n | 1 | " | 4 | 11 |
| ** | " | ** | " | 2 | n | 1 | n |
| " | 1810. | " | n | 1 | n | 4 | n |
| n | " | 17 | " | 2 | 41 | 4 | יי |

Van alle bovengenoemde waarden en jaargangen gaf ik afbeeldingen op de platen XXIV tot en met XXVII.

Slechts van het naar 1796 bestaan zeldzame stempel varianten, en wel die afgebeeld op Plaat XXIV fig. 511 en 513. Vermoedelijk zijn dit de munten die met de eerste stempels geslagen werden, en heeft men bevonden dat die kleine stempels te zwak waren voor de ruwe stukken.

Tot en met het jaar 1800 is de 1 van het jaartal boven spits (1). met 1801 te beginnen is dat cijfer daarentegen boven plat (I). Afwijkingen hierop heb ik niet aangetroffen. Van het 8 stuiver-stuk van 1803 beeld ik slechts eene zijde af, omreden de keerzijde precies gelijk is, wat de stempels betreft, alleen staan dezelve in omgekeerde orde, zoodat steeds een der uiteinden, aan den eenen kant het jaartal en aan den anderen kant het cijfer der waarde draagt. Alle exemplaren die ik van deze munt ken, zijn met dezelfde stempels geslagen. (*)

In 1803 werden proeven genomen om de bonken zoodanig te stempelen, dat snoeien der stukken daardoor bemoeilijkt werd. Het stempelen der snijvlakten bleek evenwel ondoenlijk, en de kosten liepen te hoog, zoodat van de uitvoering werd afgezien. Vermoedelijk zijn de bonken afgebeeld fig: 533 en fig: 537 het resultaat dier proeven.

De ¹/₂ stuivers van 1804 en 1805 werden, zooals reeds medegedeeld is, nagemaakt. De afbeeldingen op Plaat XXVI Nos. 538 en 542 zijn naar echte, de Nos. 539—540 en 541 naar valsche stukken.

Van het jaar 1809 vond ik echte bonken, met verkeerde S, zooals fig: 554. Van de 2 stempels die in 1809 met die fout voorkomen, heeft een ook nog in het volgende jaar dienst gedaan, zoodat ook van 1810 een-stuiverstukken met de S verkeerd, voorkomen

^(*) In zijn Beschreibung der bekanntesten Kupfermunzen. Dritter Band, zegt Josef Neumann op pag. 61 ouder No. 2037-88 "Nach Mittheilung des ""Hrn P. O. Van der Cinjs auch mit 8 – ST und im Rev. der (vorige) Stern ""und die Jahrzahl 1866, dazwischen jedoch eine Querleiste – (Im Cabinette von Batavia)""

Zeker is bet, dat in de verzameling van het Bat Genootschap van K. en W. geen exemplaar voorkomt dat aan deze beschrijving voldoet, en ik geloof ook met dat ooit een dergelyke variaut aanwezig was — Neumann is trouwens voorzooverre Ned: Ind munten beheft, zeer onbetrouwbaar.

J. Schulman beschrift top pag 2 onder No 33) in den Catalogus der Collectie H. M. Speelman (verkocht 21 Febr. 1968, een ""Lingot de 8 sous, de

^{...}chaque côté 1803 — STV Het stuk bleck evenwel niet aan die beschrijving te voldoen.

De afbeeldingen op Plaat XXVII fig. 558 t/m 566 zijn naar valsche stukken gemaakt. Het aantal varianten daarvan is legio, en nam ik slechts eenige der 't meest uiteenloopende typen tot voorbeeld.

De echte stempels van 1809 en 1810 zijn meestal iets kleiner van afmeting dan die der voorgaande jaren, en de punten, vooral die om het jaartal, zijn fijner. Overigens zijn de stempels even zorgvuldig bewerkt, d. w. z. regelmatig gesneden, als die van vroegere jaren. De valsche stempels daarentegen zijn steeds slordig bewerkt, zoodat men stukken die zelfs de volle zwaarte der echte bonken hebben, z. a. fig. 558 en 561, daardoor gemakkelijk herkennen kan.

't Schijnt dat de falsarissen alleen 2 stuiver stukken gefabriceerd hebben, ten minste valsche stuivers zag ik tot heden niet.

De valsche bonk fig. 560 met 't jaartal in spiegelschrift is vermoedelijk identiek met het stuk door J. Neumann, in zijn reeds geciteerd werk op pag. 61 onder No. 20398 beschreven, als variant van den jaargang 1806, met de zes, omgekeerd.

Van de meeste hierboven genoemde jaargangen bestonden ongetwijfeld meer stempels dan ik bijeenbracht, dit geldt vooral voor de jaren 1805 tot en met 1808. Slechts hoogst zelden treft men exemplaren van deze jaren aan, (vooral 1807 en 1808), en de verklaring hiervoor is niet ver te zoeken, wanneer we bedenken dat de bonken van die jaargangen het meest door de verkapperij in den tijd van Daendels, getroffen moeten zijn.

In de derde plaats noteer ik de te Batavia geslagen

Metalen Stuivers.

Ik vond 6 stempels van het jaar 1799, en 7 stempels van het jaar 1800. De voornaamste varianten beeld ik af op Plaat XXIV Nos. 521 en 522, en Plaat XXV Nos. 525 en 526.

In de vierde plaats komen de te Soerabaia geslagen

Bonken.

Mijn collectie bevat daarvan het volgende:

Jaargang 1818. Stukken van ½ Stuiver, 2 stempels.

| ,, | •• | ,, | ,, | 1 | ,, | 10 | ,, |
|----|-------|----|----|---|----|----|----|
| ,, | ,, | ,, | ,, | 2 | ,, | 24 | ,, |
| 1) | 1819. | ,, | ,, | 2 | ,, | 3 | ,, |

De voornaamste varianten zijn afgebeeld op Plaat XXVII fig. 567/569, en op Plaat XXVIII.

Zooals uit die afbeeldingen voldoende blijkt, loopt het gewicht der stukken zeer uiteen, en zijn ook de stempels veel meer varieerend, dan die, van de te Batavia gemunte bonken.

Ik vond evenwel geen exemplaren die het vermoeden van namaak wekken, en de wanstaltige vormen der letters en cijfers vin en we trouwens telkens terug op de vele varianten der Duiten en Halve Stuivers, die gelijktijdig op de munt te Soerabaia geslagen werden (Zie dit tijdschrift Deel LI afl. 1 Plaat XIII en XIV).

Ten slotte noteer ik de van 1806, tot September 18 - te Soerabaia yeslayen

Duiten, Halve Stuivers en Stuivers.

Deze zijn in mijn verzameling vertegenwoordigd als volgt:

| | | | Jaa | rgang | 4800 | G (Du | uiter | ١, | | |
|--------------|------|------|------------|--------|--------|-------|-------|------|-----|-----------|
| a, | Type | fig. | 583, | | • | | | | 18 | stempels. |
| b. | id. | 17 | 584 en | 585 | • , | | | | 6 | ,, |
| | | | Jaa | rgang | 180 | 7 (Di | aiter | 1). | | |
| <i>c</i> . | Туре | fig. | 586. | | | | | | 49 | n |
| | | | Jaa | rgang | 1808 | 8 (Di | niter | 1). | | |
| d. | Туре | fig. | 587, 5 | 88 en | 589 | | | | 90 | 77 |
| ϵ . | id. | n | 590 en | 591 | • | | | | 16 | " |
| | | | J_{ℓ} | urgan | j 180 | 9 (D | uite | ո). | | |
| ſ. | Type | fig. | 592. | | | | | | 19 | n |
| g. | id. | " | 590 en 5 | 591. K | eerzij | de = | fig. | 592. | 126 | " |

Jaargang 1810 (Dniten).

| h. | Type | fig. | 593. | | | | | | | | 1 | ${f stempel}$ |
|----|------|------|-------|--------------------|----------------|--------------|-----------------|-----------------------|-------------------|------------------|-----|---------------|
| i. | id. | 77 | 594. | a. | | | | | | | 172 | stempels |
| j. | id. | n | 594. | c . | | | | | | | 6 | n |
| k. | id. | 77 | 595/3 | 598. | | | | | | | 180 | 77 |
| l. | id. | " | 599/ | 600. | | | | | | | 12 | ** |
| m. | Type | fig. | 597, | doc de r gro | nono oter e | aart graa | al mm ree | 181 en m der, : | 1, iees zoo | en tal als | 144 | |
| | | | | • | | | | | | | | n |
| | | | | Jaar | rgang | 18 | 10 (| $^{1}/_{2}$ S | tui | vers | s). | |
| n. | Туре | fig. | 603 | (Zie | ook | 60 | 4 a | . b.) | | | 3 | " |
| 0. | id. | n | 605/ | 607. | | | | | | | 77 | " |
| | | | Jaa | rgan | g 18. | 11 | (1/2) | Stu | ive | rs). | | |
| p. | Type | fig. | 606 | docl | ı jaa | rtal | 18 | 11. | | • | 76 | n |
| | | | | Jaar | rgang | 18 | 10 | (Stui | vei | s). | | |
| q. | Type | fig. | 601 | (Zie | ook | fig | . 60 | 02). | | • | 2 | n |

Deze groote hoeveelheid typen en stempels vereischt wel eenige toelichting.

De duiten der jaren 1806 en 1807 zijn door Loriaux voor eigen rekening, op contract met de Regeering geslagen. De stempels werden dus door zijn eigen personeel vervaardigd, en zien we wel is waar verschillen, vooral in de 1 en de 0 van het jaartal. maar eveneens een zekere uniformiteit in de letters van het woord JAVA.

In 1808 nam Daendels de munt over, en werden de stempels geheel of gedeeltelijk op den Constructie-winkel vervaardigd. Ook gaf Daendels last om het merk der Oost Indische Compagnie te vervangen door het naamcijfer van Z. M. Lodewijk Napoleon. Hoewel met absolute zekerheid niets kan worden aangetoond, geloof ik toch niet ver van de wijs te zijn, wanneer ik aanneem dat de stempels in het type fig. 587 en 590 nog door Loriaux, en daarentegen die van het type fig. 588 589 of 591 op den Constructie-winkel gesneden zijn. De munt op fig. 588 afgebeeld is een uitzondering, voor zooverre de vorm der achten betreft. Die vorm komt ook voor op enkele munten van 1810, type fig. 594a.

Dat men in 1809 nog sloeg met stempels als fig. 592 is begrijpelijk, aangezien men de oude stempels zuinigheidshalve opgebruikte.

Een der stempels schijnt het zelfs tot 1810 uitgehouden te hebben, en alle *echte* munten die ik van dat jaar, en in dat type (fig. 593) bezit of zag, zijn met dezelfde stempels geslagen, en voorzooverre het merk bet betreft zeer zwak gestempeld.

De duiten in de eerste helft van 1810 geslagen, zijn nog van het type fig. 594a.

Onder Zwekkert werd het naamcijfer L. N. veranderd in een monogram, en onder het jaartal kwam zijn initiaal Z.

Als regel hebben dan ook de duiten van groep k. die Z. onder het jaartal, doch van de 180 stempels, maken 6 exemplaren daarop een uitzondering. Deze varianten zijn niet te danken aan een vergissing van den stempelsnijder, doch ze ontstonden doordat voorzijde-stempels van Zwekkert, gebruikt werden met keerzijde-stempels van Loriaux. Zoo vinden we dan ook, om bij een voorbeeld te blijven, de keerzijde stempel van Loriaux fig. 594, zoowel met de twee voorzijden a. b. als met den stempel van Zwekkert, c.

Vermoedelijk zijn de duiten van het type fig. 599 het eerste werk van Zwekkert, doch moest hij den bloemrand opofferen aangezien die te bewerkelijk was.

Daendels eischte veel, en goedkoope duiten, en hoewel de eerste stempels betrekkelijk fraai genoemd kunnen worden, zien we reeds zeer spoedig, ook bij de ½ stuivers van 1810, een toenemende slordigheid van bewerking.

De duiten met bloemrand zijn zeldzaam, en komen ook voor met den krans naar rechts loopend z. a. op fig. 600.

Vermoedelijk gelijktijdig met die duiten, sloeg men de Halve Stuivers type fig. 603, en de Stuivers type fig. 601.

De $^{1}/_{2}$ Stuivers type fig. 603 zijn buitengewoon zeldzaam. Ik voud daarvan slechts 3 stempels, die men gemakkelijk onderkennen kan aan de monogrammen, en de plaatsing en vorm van $^{1}/_{2}$ St. daar boven. Mijn afbeeldingen fig. 603 en 604a, b zijn correct.

Ook de Stuivers zijn zeldzaam, vooral goed gestempelde exemplaren. De twee stempels die ik daarvan vond, beeld ik af in fig. 601 en 602.

De duiten en ½ stuivers van 1811 zijn meerendeels nog minder zorgvuldig bewerkt, en de stempels zijn grover en slordiger gesneden dan die van 1810. Vooral de duiten munten uit door de leelijke monogrammen als op fig. 608/611.

Niettegenstaande dat, komen *fouten* op de stempels bijna niet voor, en ken ik van 1810 slechts een keerzijde-stempel fig. 598, waarop de graveur de dwarslijnen in de As vergat.

Ditzelfde geldt voor 1811, van welken jaargang ik slechts 2 stempels aantrof met diezelfde fout. Een der stempels is afgebeeld op fig. 611. (*).

Ik wijs hier speciaal op, omreden dikwijls duiten en halve stuivers aangeboden worden, met JAVA in spiegelschrift of met JVAV, dan wel met de ster onder L. N, of het jaartal in spiegelschrift, z. a. op Plaat XXXI figⁿ. 613 tot en met 617.

Al die soort munten zijn *valsch*, onverschillig of ze in de verkoop-catalogi "rare" dan wel "extrêmement rare" genoemd worden, en wel omreden:

10. de muntplaatjes uit de hand geknipt zijn,

20. de munten uit de hand, en niet met een muntpers gestempeld zijn, en

^(*) De munt fig. 598 vond ik met 2, en die fig. 6t1, met 3 verschillende voorzijden (monogram:

30. omdat men nimmer een der stempels als contra-stempel hetzij viör dan wel keerzyde, bij de echte munten terug vindt, (*).

Netscher en Van der Chijs hebben in hun werk op pag. 121, onder de "Onedele metalen, geslagen in Indië", eenige duiten binnen gesmokkeld, die ik niet voor echt kan verantwoorden.

Zij zeggen dat in 1818 duiten werden geslagen, gehouden in het type fig. 590 en 595 (Plant XXIX) en geven daarbij de opheldering, dat ""men heeft gebruik gemaakt van oude, ""zeer oneigenaardig gewordene stempels, met verandering ""van het jaartal.""

Die duiten zouden dus, ware een en ander juist, in 1818 geslagen moeten zijn door Zwekkert naar aanleiding van het Besluit van Commissarissen Generaal van 3 November 1817 No. 3. (**).

Dat aan de munt nog onde stempels aanwezig waren, is natmurlijk zeer goed mogelijk, doch dat het stempels met &&, L. N. en & ... zouden geweest zijn, klinkt zeer onwaarschijnlijk, omreden van Dec. 1811 tot 1815 voor het Britsche Gouvernement gemunt werd.

Verder vinden we geen enkele munt waarop zichtbaar is dat men oude stempels met reranderd jaartal gebruikt heeft.

Alle stukken die we vinden met het jaartal 1818 of 8181 vertoonen geen spoor van verandering aan de cijfers, en zijn z. a. men uit de atbeeldingen op Plaat XXXI fig. 618 tot

²⁵ Strikt genomen is dit hatste feit alleen aldoende want ook onder de valsche duiten komen al en toe exemplaren voor die vrij zuiver geknipt of gestempeld zijn.

Dat men echter niet en stempel onder de groote hoeveelheid door mij vergeleken manten terng zende vinden, er encoudig ondinkbina. Hieruit resulteert tevens dat voor een definitief oordeel omtient een of andere munt een studie ik is hoerts absolunt noodig is vooral in gevallen als deze waar de echte stukken ook al met door franheid uitmunten.

³⁰⁹ Zie dit tijdschrift deel LI all 4 pag. 1 en volgende.

626 zien kan, even slordig bewerkt als de valsche duiten met het jaartal 1810 (fig. 613 tot 617).

Aangezien ook het stempelen uit de hand geschiedde, en eveneens de plaatjes uit de hand gesneden zijn, hebben we deze stukken hoogst waarschijnlijk aan dezelfde falsarissen te danken.

Reeds meermalen toonde ik aan dat de Inlandsche valschmunters, het met de jaartallen niet zoo nauw namen, zoodat we uit het aantreffen van een valsche munt met een of ander jaartal, nog niet behoeven te concludeeren dat een echt prototype bestaan moet.

Van alle boven beschreven jaargangen bestaan valsche duiten, en halve stuivers, doch evenzeer treft men duiten aan zonder jaartal, of met 1816, ja zelfs met 9810.

Op pag. 112 achter No. 57. vermelden Netscher en Van der Chijs nog dat ½ stuivers bestaan van 1812. 1813 en 1814 in het type van fig 607 op Plaat XXX.

Ook deze mededeeling zou alleen dan juist zijn, wanneer er bij vermeld was dat die studden calsch zijn.

In den Catalogus der Numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 4e druk bladz. 80, zijn op No. 99 Halve Stuivers van tin, van de jaren 1810 en 12, opgenomen.

Mijn afbeeldingen op Plaat XXX fig. 612 a. b. van die stukken zijn correct. Reeds dadelijk zien we dat de stempels gecopieerd zijn naar een voorbeeld dat in 1810 nog niet bestond, n. m. de $\frac{1}{2}$ stuivers, die van 1818—1826 te Soerabaia geslagen zijn.

De voorzijde van beide stukken is absoluut gelijk, zoodat die munten terzelfder tijd, en met denzelfden stempel, door denzelfden falsaris geslagen zijn.

Het jaartal van de eene tegenzijde is duidelijk 1810, doch om uit het would-be jaartal van de andere munt 1812 te lezen, daartoe behoort moer geedgeloovigheid dan ik helaas bezit. Ook hiermede is weder een klein deel van de taak die ik op mij nam ten einde, en moet ik alleen duidelijkheidshalve nog wijzen op eenige misstellingen op Plaat XXIX. Van de beschreven munten beschouw ik in den tekst steeds de zijde met het merk der O. I. C. als de vóór-daarentegen die met JAVA en het jaartal als de keerzijde.

Bij vergissing kwamen op Plaat XXIX de figuren 583—593 in omgekeerde orde, een fout waarmede men rekening gelieve te houden.

Weltevreden, October 1908.

REGLEMENT

dienende tot Instructie hoedanig te handelen bij het aanmaken van Compagnies weegen van Kooper en Thinne munten zodanig als dezelve bij placcaat van de Hooge Regeering dezer Landen in dato 26 Mey 1796 gearresteerd en gangbaar verklaart geworden zijn.

Eerstelijk omtrent het Munten van koopergeld, gemaakt van Japans kooper gekapt in Stukken off Brokken ter swaarte van 11'2 en 3 lood, gemerkt aan de eene zijde met de gangbaare waarde van Een en twee hollanse Stuijvers van 4 duiten ieder Stuijver respective, en aan de andere zijde met het jaargetal.

Art. 1.

Aan den werkmeester van deese Koopermunt. dan wel dengeene aan wien het aanmaaken opgedraagen is, zijnde voor het teegenswoordige den Burger Adjudant Lambertus Franciscus Macaré, zal tot het vervaardigen van de kooper munten successive in voorraad worden verstrekt een quantiteit van vijftig picols Japans kooper, te ontvangen...... en voor het kostende......een borgtogt moeten stellen van Rds. 2500.

Art. 2.

(Bevat bepalingen omtrent werkvolk etc. alsmede de voorwaarde dat per maand minstens 150 picols moeten afgeleverd worden).

Art. 3.

(Bevat bepalingen omtrent de werkplaats en gereed-schappen).

Art. 4.

(Bepaalt dat van elke waarde ongeveer even veel moet geleverd worden).

Art. 5.

Voor Spillage op het kooper, bij de verwerking, aan denzelven gevalideerd wordende 5 pond per picol, zoo zal hij dierhalven kunnen volstaan met de picol van 125 pond tegens 120 pond in gewigt, en met 1280 (*) Stukken van 1½ en 640 (*) dito van 3 lood te verantwoorden, mits al egter het kooper dat hij door besuijniging bespaard off van die gepermitteerde spillage komt over te schieten off overbehoud, aan de Compie, tegens Rds. 30 de picol leeverende, en daarvan voor zig zelfs geen ander gebruik makende, bizonder niet tot het fabriceeren van deese gearresteerde noodmunte, sub poene van bij de overtreding van deze ordre en interdict als een falsaris te zullen worden gestraft.

Art. 6.

(Bepaling dat de werkmeester Rds. 12. per picol van 120 pond zal ontvangen, boven de hem in art. 5 toegestane spillage).

Art. 7, 8 en 9.

(Bevatten bepalingen omtrent de wijze van aflevering—in zakken van 221′, pond gewicht, bevattende 240 Stukken van 2 St. of 480 van 1 St. of in geldswaarde Rds. 10 per zak—en verder instructies, nopens de verantwoording en verrekening in de boeken, voor den Boekhouder der Negotie pakhuizen bij de Waterpoort, te Batavia).

Ten Tweeden omtrent het Munten van Thinne geld, gemaakt van Thin Bancas in ronde Stukjes, van het format van een, en ter swaarte van twee kopere Duiten mitsgaaders gangbaar voor een enkelde duit.

Art. 10

Aan den Werkmeester van deeze Thinne munte, dan wel

^(*) Het is duidelijk dat deze getallen font zijn, en respective 2560 en 128) gelezen moeten worden. In Art 7 is de berekening goed

den aanneemer van dien, zijnde voor het teegenswoordige den Burger Commissaris van huwelijkse en kleijne gerigtszaaken Guillaume Elie Teisseire. zal tot het vervaardigen van deze Thinne munte successive in voorraad worden verstrekt 100 picols Thin Bancas. (waartegen hij zal) een borgtogt moeten stellen van Rds. 2500.

Art. 11.

(Bevat bepalingen omtrent de onkosten, die alle voor rekening van den aannemer zullen zijn, behalve de Stempels die op kosten der Compie vervaardigd worden. Verder de voorwaarde dat de aannemer, na verloop van een maand, dagelijks 10 picols duiten moet vervaardigen).

Art. 12.

De Thinne munte door hem vervaardigd wordende, zal moeten bestaan in ronde stukken, ieder ter swaarte van twee. en gangbaar tot een hollandse koopere duit, aan de eene zijde gestempeld met het merk be en aan de andere zijde met het woord DUIT, mitsgaaders in het midden voorzien met een klein rond gaatje, en aan draaden ieder van 1/4 rds. of 12 Str. gereegen.

Art. 13.

(Bevat bepalingen omtrent spillage).

Art. 14.

(Bevat de bepalingen dat de aannemer de plaatjes door andere personen mag laten maken, doch dat het stempelen binnen het Kasteel moet geschieden ""in een vertrek van 't Comptoir der Generale Directie"").

Art. 15 t/m 18.

(Bevatten bepalingen omtrent de wijze van aflevering, en verantwoording en verrekening der duiten, in de boeken.)

Dit reglement werd gearresteerd op 27 Mei 1796.

N.B. Op 3 Juli 1798, werd het loon voor het slaan der Bonken (zie art. 6) met 2 Rds. verminderd. omreden de "opziender der Timmeragien en Reparaties" Johan Adriaan Waschenfelder had aangeboden om voor den prijs van Rds. 10 de bonken te slaan. — Macaré deed het ook voor dat lager bedrag, en bleef aannemer. dus tegen Rds. 8 voor de stukken van 3 lood, en Rds. 10 voor die van 11, lood.

Zie over de eerste prijsverlaging, op 22 Juli 1796, den tekst, pag. 236.

Op 31 Dec. 1796 werd het arbeidsloon nogmaals gewijzigd, en gebracht op respective Rds. 7 en 9.

PUBLICATIE.

Nadien ons is te vooren gekomen, dat baatzugtige Lieden getragt hebben op eene strafbaare wijze na te maaken, en te vervalzen de Thinne duiten als een gangbaare munt bij Placcaat van den 26e Mey 1796 beschreeven en voor gangbaar verklaard, en dat bedrog nog bij tijds ontdekt geworden zijnde alvorens daarvan eenige uitgaven 's Compagnies weegen is geschied; zo hebben Wij op de daartoe erlangde qualificatie van de Hoog Ed. Heeren COMMISSARISSEN GENERAAL, tot voorkoming van schadelijke en nadeelige gevolgen welke dit strafbaar gedoente zowel de Compagnie als de goede Gemeente zoude veroorzaaken, op heden besloten, van het aanmaken der voorschrevene Thinne duiten aftezien, en met de standhouding van de bij voorschrevene publicatie gangbaar verklaarde kopere munten, zulks ten aanzien van de Thinne gemunte Duiten weeder in te trekken, en dezelve niet alleen hier ter stede. maar ook op Java, Cheribon en Bantam, voor ongangbaar te verklaren. zoals dezelve voor ongangbaar verklaard worden bij deezen.

En opdat niemant hiervan eenige ignorantie zoude kunnen praetendeeren, zal deeze gepubliceerd en behalven in het Nederduitsch ook in de gewoone Inlandsche en Chincesche taalen geäffigeerd worden, ter plaatse waar men gewoon is publicatie en affixie te doen.

Batavia in het kasteel den 1e July 1796. Ter ordonnantie van Hunne Hoog-Edelheden den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indië.

(Copie naar het yedrukte Plakaat. M.)

Staat, getrokken uit de Kasrekeningen der "Groote geldkas" en de opgaven voor het Saldo der "Groote Geldkamer".

| | | groote | ı door de geldkas aala. | Saldo No | egotie paklu Waterpoort, | | |
|------------------|--------------|----------------------------------|------------------------------------|---------------------|-----------------------------|--|---|
| Jaar | en Maand. | Munterij v Japansch koper, | Munter ij v. metaal en lood. | Bonken 2 Stuiver | Bonken 1 Stuiver. | 1 Stuiver van me- taal en lood. | Aanmerkingen. |
| $\frac{1}{1797}$ | Nov. | Rds. | Rds. | | 1 | | Van de niet in zevulde maanden |
| >> | Dec. | 1 | | | | | werden de reke- |
| 1798 | Jan. | †· | | | | | ningen niet ge- vonden |
| * | Febr. | 1 | | | | | "Nihil" beduidt |
| >> | Mrt. | 1 | | 95.984 | 188.762 | 1 | dat de Rekening wel werd aange- |
| >> | April | » 2130 | | | | | troffen, doch dat daarop geen be- |
| >> | Mei | .¦ » 2660 | | ,, | | | drag was nitge- trokken. |
| >> | Juni | t _i | | 213.306 | $\frac{328.785}{}$ | 1 | In de kolomnien |
| >> | Juli | i | | 1 | 1 | | Bonken & Metalen Stuivers noteerde |
| >> | Aug. | G. | | ŀ | 1 | 1 | ik het aantal stuk-, en net het gelds- |
| >> | Sept. | 1 | | 1 | | | waardig bedrag. |
| >> | Oct. | » 2610 | | 250.561 | 607.075 | | |
| >> | Nov. | | | 10000 | | 1 | |
| » | Dec. | 1 | | 195.307 | 613.583 | 1 | |
| 1799 | | » 3260 | | 199.013 | 903.398 | Ì | In Jan. 1799 ziju |
| >> | Febr. | » 2580 | | 38.213 | . , , , , , , | | dus nog bonken van 1 en 2 stuiver |
| >> | Mrt. | » Nihil | | 38.213 | | | geslagen. |
| >> | April | >> | | Nihil | 811.824 | | |
| >> | Mei | >> | | » | 715.824 | | |
| >> | Juni | >> | | » | 547.824 | | 1 |
| >> | Juli | » | » 500 | » | 427.824 | Nihil | De munterij van metaal en lood be- |
| >> | Aug. | » | » 800 | » | Nihil | » | gon vermoedeluk |
| >> | Sept. | » | » 1100 | » | >> | 516.480 | pas in Augustus, hoewel ook in Ju- |
| >> | Oct. | » | » 1400 | » » | » | $_{1}193.920$ | li, reeds een open- gelaten post voor- |
| >> | Nov. | » | » 1400 » 1300 | | » | ,325,920 | die muntsoort in de Restant me- |
| » | Dec. Jan. | » | : » 1300 - » 1200 | i | * | 328.512 | morie der groote |
| 1800 | Febr. | : » 380 | » 1200 » 1200 | 8.560 | 00.740 | | "Geldkamer voor- komt, |
| » | Mrt. | » 1540 | » 1200 » 1000 | 53.227 | 89.546 | 400.512 | ı' |
| » | April | » 1.0±0 | » 10000 | 217.893 | 101.140 | 242.512 | ļ. |
| » | Mei | | | 1 | 484.747 | [464.512] | į |
| » » | Juni | » 1550 | » 300 | 4 | : | | l; |
| » » | Juli | , 1000 | , 9,10 | 781 500 | 1 109 905 | 1 | 1 |
| » » | Aug. | " » 5010 | » 800 | 104.050 | 1.103.895 | 552.512 | 23 Ang. reede |
| » » | Sept. | Nihil | Nihil | I | ! ! | : | Batavia door de Engelschen ge- blokkeerd, Begi n |

| | | | Bedragen groote ge betaa | eldkas | | rotie pakhnis Waterpoort. | aan de | |
|----------------------------------|--|-------------|---|---|---|--|--------------------------------------|--|
| Jaar | en Maa | and. | Muntery v. Japansch koper. | Muntery v. metaal en lood. | Bonken 2 Stuivers | Bonken 1 Stniver, | 1 Stuiver van metaal en lood. | Aanmerkingen. |
| 1800 * * * * 1801 | Oct. F Nov. Dec. Jan. | Rds. | Rds. | | | | | October Onrust door hen bezet en 9 Nov. verwoest 13 Nov. blokka- de opgeheven. |
| » » » » | Febr. Mrt. April Mei Juni | » | 3345.— | Nihil | 108.397 182.637 426.076 579.996 | 119.356 180.956 447.677 523.518 | $11.712 \\ 11.712$ | Aangezien de be- taling in Mei, slaat op April werden dus toen reeds geen metalen stui vers meer gesla- gen, Ook het con- |
| >> | Juli Aug. Sept. Oct. Nov. | » | 6140.— Nihil | » » | 418,503 750,183 942,556 997,062 | 220.370 562.877 871.464 904.318 | 11.712 11.712 11.712 11.712 | stant blijven van het saldo a/d Wa- terpoort wijst op staking. |
| 1802 | Dec. Jan. Febr. Mrt. April | » | 3880.— 3928:12 | | 1.009.756 | 699.176 | Nihil | |
| » » » | Mei Juni Juli Aug. | » » | 3160.— 3940.— | | | 1.378.216 | | |
| » » » | Sept. Oct. Nov. Dec. | » » | Nihil 1580.— 1570.— 1970.— | de la companya de la | 823.463 302.956 177.386 | 675.762 275.709 71.350 | | |
| 1803 * * | Jan. Febr Mrt. | » » | 1470.— 2675.— 3600.— | | 151.455 142.272 | 184.380 94.848 | Bonken van 8 Stuivers | In Jannari zyn dns nog bonken op het onde ge- wicht gemnnt. Het hoofd v.d |
| » » » » » | April Mei Juni Juli Aug. Sept. | » » » » » | 3976:12 3838:36 5821:12 4942:24 8425.— Nihil | 5 } | Nihil 150.176 Nihil 94.848 205.504 458.432 | Nihil 126.464 Nihil 126.464 221.312 505.856 | Nihil 5928 Nihil » | Restant memorie hidt in April Nienw aange- maakt wordende Japanse koper- munt De 8 stuiver munting is in Jn- ni gestaakt en no |
| » » » | Oct. Nov. Dec. | » » » | 2242:24 $1810.$ $2262:24$ | | 288.128 453.248 31.616 | 110.784 330.944 79.040 | | Inh komt geer hoofd meer voo die bonken in de Restant memories voor. |

| | Bedrag doorde groote geldkas | - | otie paklmis a Waterpoort. | an de | | |
|--|---|--|--|--------------------------------------|--|--|
| Jaar en Maand. | betaald voor munterij van | Bonken | Bonken | Bonken. | Aanmerkingen. | |
| | Japansch koper. | 2 Stuivers. | 1 Stniver. | '/₂ Stuiver. | | |
| 1804 Jan. Rds. » Febr. » » Mrt. » » April » | Nihil 4116:12 5742:11 5790:12* | 482.144 538.368 631.168 437.856 | 363.584 442.624 425.664 150.874 | 79.040 150.176 110.656 | * De kasrekening | |
| » Mei » » Juni » » Juli » » Aug. » » Sept. » | 6939:36 5293:12 5740:12 9514:36 Nihil | 591.845 1.070.533 630.469 608.901 | 269.594 376.218 417.872 317.274 | | was foutief geda- teerd ulto, Mei | |
| » Oct. »» Nov. »» Dec. »1805 Jan. » | 3825:36 4735. — § 3632:36 3659.— | 465.331 763.955 507.250 | 500.548 672.132 363.584 | 308.256 283.392 79.040 | | |
| Febr. »Mrt. »April »Mei » | 3751:12 4242:24 4553:36 5548.— | 325.490 351.848 387.079 389.568 | 164.864 426.983 110.656 215.280 | 39.520 Nihil 126.464 88.992 | Achter deze be- | |
| » Juni »» Juli »» Aug. » | 4563:36 4455.— 9898:36 Nihil | 123.136 734.978 | 112.944 641.648 | 88.992 88.992 | dragen staat "die (Billioen verklaard Zijn" Achter dit bedrag werd de geldswaar- de niet meer uit- | |
| Sept. »Oct. »Nov. »Dec. » | 5570.— 4228.36 3540.— | 1.370.982 1.876.838 2.281.062 2.810.630 | 1.235.504 1.725.552 2.013.744 2.437.984 | | getrokken. Binnen de kolom staat "Die billioen ver- klaard zijn bedra- gende in gelde "Bij inwis- | |
| 1806 Jan. » » Febr. » » Mrt. » » April » | 4301 : 12 4455.— 4455.— 6250.— | 1.024.102 2.670.470 2.335.462 2.695.590 | 2.441.840 1.897.904 1.458,416 1.834.928 | | seling nog ontv. , 22.297;20 te sam Rds. 23.224;20 omme accuraat ge- woogen en als gruis van koper to worden verantwoord." | |
| » Mei »» Juni »» Juli »» Aug. » | 4136 : 12 3540. – 3015.— 2520.— | 3.138.214 3.509.702 3.527.142 3.701.030 | 2.214.320 2.546.288 2.436.656 2.657.968 | | verantwoord."" | |
| » Sept. »» Oct. »» Nov. »» Dec. » | 1625.— 1337.24 1070.— 1070.— | 3.827.494 3.985.574 4.112.938 4.221.830 | 2.784.432 2.942.512 3.068.976 2.906.864 | | | |
| 2 2000 | | | 2.0.0004 | | | |

| | | | | Bedrag door de groote geldkas | | | |
|---|----------------|--------------|--|----------------------------------|----------------------|---------------|---|
| | Jaar en Maand. | | betaald voor mun'erij van Japansch koper. | Bonken 2 Stuivers. | Bonken 1 Stuiver. | AANMERKINGEN. | |
| | | | | | | | |
| | 1807 | Jan. R | ds. | 1512:24 | 4.324.838 | 2.853.163 | ln Januari 1807 zijn in het Saldo 2:208.000 Japansche pit- |
| _ | » | Feb. | » | 1780.— | 4.115.014 | 2.515.440 | jes á ½ duit, verantwoord. Reeds in Mei d. a. v. was die |
| 3 | » | Mrt. | » | 1245 | 2.857.094 | 1.457.136 | Reeds in Mei d. a. v. was die hoeveelheid tot 96,000 ge- |
| | » | April | » | 1892:24 | 1.942.214 | 813.296 | slonken. |
| | » | Mei | >> | 1810.— | 2.131.910 | 1.066.224 | |
| | > | Juni | >> | 1810.— | 2.304.230 | 1.271.984 | |
| | >> | Juli | >> | 2264:24 | 1.710.566 | 211.632 | |
| | >> | Aug. | >> | 3610.— | 1.908.166 | 448.752 | |
| | » | Sept. | | Nihil | $2.192.710^{\circ}$ | 670.064 | |
| | * | Oct. | | id. | 2.101.638 | 398.060 | |
| | » | Nov. | » | 3622:24 | 1.963.142 | 94.448 | |
| | >> | Dec. | | Nihil | $1.900.062^{+}$ | 94.848 | I I |
| | 1808 | Jan. | >> | 2407:24 | 1.906.526 | 221.312 |] |
| | >> | Febr. | | Nihil | 2.032.990 | 347.776 | |
| | >> | Mrt. | | 2140.— | 1.888.670 | 265.856 | |
| | >> | April | | Nihil | | | |
| | >> | $_{ m Mei}$ | ≫ | 2407:24 | 1 | | |
| | * | Juni | | Nihil | 120.480 | 330.646 | |
| | * | $_{ m Juli}$ | | id. | 1 | i | De munting werd op 1 |
| | >> | Aug. | » | 3899:12 | 2.202.366 | 510.875 | Augustus gestaakt. Het bedrag van Rds. 3800:12 slaat op de mdn. Juli en Juni. |

N. B. Restant memories later dan September 1808 werden wel aangetroffen, doch zijn doordat het Saldo Koper er niet gespecificeerd op voor komt voor dezen staat onbruikbaar.

Kassa rekeningen komen na October 1808 niet meer voor. Blijkens een schrijven van den ontvanger generaal Barends dd^o. 6 Sprokkelmaand 1810, werd de indiening der kassa rekeningen in begin van 1809 gewijzigd.

Pro Memorie omtrent de Metale munt.

Den oud fabricq (*) Wiegerman als aanneemer van de voorsch: Munterij geeft op bij zijn berigt in dato 6 Junij 1799, da^t bij de versmelting en verwerking van 1260 pond, twee derde Metaal en een derde Lood, maar zuijver is overgeschooten 1008 pond aan 32,256 aangemaakte stukken van een Lood en dat dierhalve een verlies bevonden was van 252 pond uitmakende 20 prCto.

Hiertegens vergeleeken, de onkosten bij versmelting, verwerking en het Munten, mitsgaders het kostende van het ongesmoltene Metaal in voegen als:

| $83^{1}/_{3}$ pond oud Metaal à 24 Sts. 't pond | Rds. | 41:32 |
|---|------|-------|
| $\frac{412}{3}$ pond zeug Lood à 4 Sts. 't pond | ,, | 3:23 |
| 125 pond Ruw kosten | Rds. | 45: 7 |
| voor arbeidsloon van 150 pond word bij ge- | | |
| melde Berigt opgebragt Rds, 251/2 en dus na | | |
| Evenreedigheid van Een picol off 125 pond. | ٠, | 21:12 |
| | | |

Dan nadien volgens Mondeling Berigt van gemelde Wiegerman deeze eerste proefneeming, zeer veel spillagie en Extra ongelden veroorzaakt heeft die hij vermeend, dat zodra het werk regt aan de gang is, om 3 à 4 picols daags affgeleevert te kunnen worden, wel zullen verminderen, zo

^(*) Fabricq of Fabruk = Chef van het ambachtskwartier.

zoude men dierhalven een nadere Reekening tot op die tijd dienen intewagten dan dit een Nieuw trainisement roor de noodzakelijke Circulatie veroorzaakende, en een deminutie van ongelden als zeeker te veronderstellen zijnde, ook kan en moet worden verwagt. zo ealculeere met gemelde Wiegerman bij voorraad dat het in het voorgestelde geval, dat 3 picols daags aangemaakt worden, wel zal te stellen weezen, wanneer gevalideert word als:

1

Waarna bij de Instructie zoude konnen worden bepaald dat in de eerste plaats aan den aanneemer van de Metale munt zo voor verlies bij versmelting als verarbeijden der specie daatoe dienende, zal worden gevalideert 16 prCto. indiervoegen dat op 125 ponden of een picol twee derde oud Metaal en een derde Lood van ider derzelver in het bizonder zal mogen worden affgeschreeven

als op
$$83^{1}/_{3}$$
 pond Metaal pond $13^{1}/_{3}$... $41^{2}/_{3}$., Lood ,, $6^{2}/_{3}$

off op 125 pond in affschrijving, pond 20 .-

Waarna voor het zuiver vermengd Metaal resteert 105 pond om door denzelven te werden verantwoord met 3360 gemunte stukken ider ter swaarte van een Lood; en dat in de tweede plaats aan den aanneemer van de Metale Munt voor idere picol van 125 pond ongesmolten Metaal en Lood tot ²/₃ en ¹/₁₂ als boven respective, bij en na de verwerking, vermunting en aftleevering van 105 pond aan 3360 gemunte stukken ter swaarte van een Lood ider, zal worden uit

Compies. Kassa betaald Rds. 18.— aan pampiere Geld. Voorts kunnen de verdere bestelling, wegens dat geene den Negotie Boekhouder en den administrateur van de Waterpoort, in deezen zullen te obzerveeren hebben gevolgd worden, na het geene den aanneemer van de Japanse Koopere Munt, bij zijne Instructie voorgeschreeven is, met deeze alteratie eeniglijk, dat deeze Metale Munt aan de Waterpoort zullen moeten worden affgeleevert in zakken, inhoudende ider aan swaarte 12 pond netto, en aan enkelde gemunte stukken 384 pees, ider van een Lood, en ider stuk tot Een Stuijver gereekent bedragende Rds. 8.

En om wijders eenige zeekerheid te hebben van des aanneemers getrouwe behandeling, zo zoude denzelven onder Eeden kunnen worden genomen, belovende daarbij, om in de vermenging der specien niet min of meer, maar precieselijk te zullen employeeren 2/3 gedeelte oud Metaal en 1/3 gedeelte Lood; dat hij alle het Metaal en Lood hetzij affzonderlijk. dan wel als boven te zamen vermengd, hetwelk bevonden word minder dan 16 prCto, te weezen verspilt, en dus overgehouden wordt, aan de Compie, zonder eenige betaling te zullen leeveren en verantwoorden, dat hij alle de gemunte stukken getrouwelijk aan de Compie. zal affleeveren, en daarvan geen enkeld off meerdere stukken direct offte indirect zal agterweegen houden, dat hij nauwkeurig waaken zal tegens dieffstal en bedrog der arbeiders die onder hem in de Munt dienst doen, en wijders in alle opregtheid opvolgen zal het voorgeschreevene bij de Instructie, en zodanige als een vroome aanneemer van de Metaale Munt verpligt is, en behoord te handelen.

Batavia, den 21 Junij 1799.

REGLEMENT

dienende tot instructie hoedanig te handelen bij het aanmaken Compagnies wegen van

Metaale Munt

zodanig als dezelve bij Placcaat van de Hooge Regeering dezer Landen in dato 25 Juny 1799 gearresteerd en gangbaar is verklaard.

Art. 1.

De Metaale Munt welke als een noodpenning tot gerief van de gemeente Compagnies wegen zal worden geslagen, zal bestaan uit een compositie van $^2/_3$ gedeelde oud metaal en $^1/_3$ gedeelde loodt gemeen.

Art. 2.

Aan den Aannemer van deze munt zijnde voor het tegenswoordige den oud opziender van de Timmeragiën en reparatiën Arnold Andreas Gijsbert Wiegerman, en aan zijn vervangers in der tijd, zal tot het vervaardigen van dezelve successive worden verstrekt nijt het Ambagtsquartier 50 picols, of 6250 pond oud Metaal, en uijt de pakhuijzen op Onrust 25 picols of 3125 pond loodt...........en zulks voor ieder keer op een door den Tweeden Opperkoopman des kasteels daartoe te verleenen ordonnantie.

Art. 3.

(Bepaling dat de geheele bewerking en munting moest geschieden in ""de zogenoemde Patroontas-makers winkel, naast de Wagt van de Waterpoort, binnen het Kasteel."")

Art. 4-5.

(Bevatten bepalingen omtrent de werktuigen en gereedschappen aan de ('omp^{ie}, toebehoorende, w. o. "de pers, doorsnijd en cartel machines" die door den aannemer gebruikt mochten worden, onder voorwaarde, dat reparatien daaraan voor zijn rekening kwamen.)

Art. 6.

(Bepaling dat de aannemer de stempels moest leveren, en dat de "..onbekwaam geraakte" door hem moesten worden afgegeven, ten einde ten overstaan der Opperkooplieden vernietigd te worden).

Art. 7.

(Bepaling dat alle ongelden, koelies etc. voor rekening van den aannemer zijn).

Art. 8.

(Bepaling dat niet meer dan 16 % Spillage mag berekend worden).

Art. 9.

""Dat volgens de evengemelde gepermitteerde afschrij-""ving van 16 pr. Cto. aan zuiver vermengd metaal moet ""overblijven 105 poud"".

Art. 10.

""Welke 105 pond zuiver gemengd metaal den aannemer ""aan de Compagnie zal moeten verantwoorden met 3360 ""gemunte Stukken ieder ter swaarte van Een Lood"".

Art. 11.

(Bepaling dat hij per iedere picol ""ongesmolten Metaal en Loodt"" door hem verwerkt, zonde betaald worden met ""Rds. 21½ aan Papiere geld voor arbeidsloon, tot zo lange hierover nader zal worden gedisponeerd"".)

Art. 12.

(Bepaling dat de aannemer wekelijks een rapport moet indienen aan den Eersten Opperkoopman en aan den Directeur Generaal, en dat de gemuute Stuivers moeten afgeleverd worden in Stroozakken van 12 pond netto inhoud of 384 pees, dus Rds. 8. per zak).

Art. 13 -- 17.

(Bevatten uitvoerige administratieve bepalingen o. a. voor den Boekhonder van het Negotie pakhuis bij de Waterpoort, waar de munten moesten afgeleverd worden'.

Art. 18.

""De metale Stuivers zullen worden gestempeld naar ""het model door de Hooge Regeering gearresteerd en ge""approbeerd bij Besluit van den 21en Juny j.l. hebbende
""aan de eene zijde het merk JAVA met het jaargetal, en
""an de andere zijde I St.. gelijk in margine, met een
"gepeerelde en gecartelde rand.""

(Op het origineel zijn, terzijde, afbeeldingen der stempels geplakt.)

Art. 19-21.

(Bevatten bepalingen omtrent borgstelling ad. Rds. 4000. af te leveren hoeveelheid — 3 pic: per dag — enz: zonder belang.)

Art. 22.

(Eedformulier voor den aannemer.)

Batavia in het Kasteel den 9 July 1799.

Het nieuwe Reglement van 15 Augustus 1799 bevat de volgende veranderingen.

Art. 1.

I. p. v. Metaale munt, lees Metaale Lood munt.

Art 2.

De naam van den aannemer is weggelaten, en verder wordt gezegd dat het metaal zal zijn "van oude Canons''' en dat de brokken, aan den aannemer ter smelting te leveren, niet zwaarder mogen wegen dan 10 pond,

Art. 10.

Bepaalt nader, dat de Stuiver stukken zullen moeten wegen ""een lood min off meer."

Art. 11.

Zegt nu, dat de betaling aan den aannemer zal geschieden voor de helft in papier, en de helft contant (dus in specie.)

De andere geringe wijzigingen, zijn zonder belang.

Op 31 December 1799 werd Art. 9 gewijzigd, en werd den aannemer $18\%{0}_0$ smeltverlies toegestaan.

VERBETERD REGLEMENT

dienende tot Instructie hoedanig te handelen bij het aanmaken 's Compagnies weegen, van Kooper Stukken geslagen uit Japans staafkooper zoodanig als dezelve bij Besluit der Hooge Regeering van den 28en January A° 1803 nader bepaald, en bij Publicatie, op den 1en February daaraan, gangbaar verklaart zijn, te weeten:

Art. 1

Deeze koopermunt zal gemaakt worden van Japans staafkooper gekapt in stukken of brokken, volgens de nieuwe bepaaling ter swaarte van 1½ en 2½ Lood, en gemerkt aan de eene zijde met de gangbaare waarde van een en twee Styrs Hollands, van 4 duiten ieder stuiver respective, en aan de andere zijde met het jaargetal.

Art. 2

Aan de werkmeesters van deeze munt zijnde den Opperkoopman en oud Fabrik Arnoldus Andrias Gijsbertus Wiegerman, en den Burger Anthony Macaré. welke persoonen in Raade van Indië op den 31en December 1799 daartoe zijn aangesteld, zal tot het vervaardigen van de koopere munten successive in voorraad worden verstrekt een quantiteit van 100 picols Japans kooper (verder nog bepaling omtrent het stellen van een borgtocht ad 2500 rds. te samen).

Art. 3

Zij zullen verpligt gehouden weesen om ten dienste van dat werk alle ongelden te dragen, en de noodige ambagtslieden voor hunne reekening moeten inhuren tot een zodanig getal, als er vereischt word om ten minste 400 picols van de bepaalde munten in de maand te kunnen afleeveren.

Art. 4.

(Bepaling dat de Muntery zal plaats vinden in de vroegere werkplaats van de Metaale munt, en dat zij over de noodige gereedschappen zullen kunnen beschikken op den voet van het bepaalde in 't besluit van 31 December 1799).

Art. 5.

(Bepaling dat van beide waarden ± een gelijke hoeveelheid moet afgeleverd worden.)

Art. 6.

(Bepaling dat voor spillage $1\frac{1}{1}$ pond per picol of $1\frac{1}{5}\frac{0}{0}$ wordt toegestaan, zoodat zij mogen afleveren 3162 stukken van 1 stuiver, of 1581 van 2 stuiver per picol, mits al het bezuinigde koper aan de Compagnie geleverd worde tegen 40 rds. per picol van 125 pond, zullende bij overtreding dezer bepaling als falsarissen worden gestraft.)

Art. 7.

(Bepaling dat de aannemers stukken en gruis, lichter dan $1^{1}/_{4}$ lood, kunnen inwisselen tegen staven.)

Art. 8.

""Wijders zal aan de aanneemers van die munt voor ""werkloon betaald worden:

""voor 1 pic. van $123^{1/2}$ pond. aan stukken van $2^{1/2}$ lood Rds. 8:12 "" " 1 " " do. " " " " $1^{1/4}$ " " 10:12 "en zulks in papieren van Credit, van de kleinste zoort, "nindien zij zulks mogten begeeren.""

Art. 9.

(Bepaling dat elke week een rapport moet ingediend worden, en dat de munten moeten worden afgeleverd in zakken van Rds. 10 inhoud, aan den administrateur van de Negotie pakhuizen aan en bezijden de Waterpoort.)

Art. 10. & 11.

(Bepalingen omtrent ontvangst in de kas, en opneming in de boeken (per zak van rds. 10. wegende 18%, pond en inhoudende 240 pees à 2 stuivers of 480 à 1 stuiver) en om in de Negotie boeken een aparte rekening te formeeren onder den naam van "Muntery van Japans kooper."")

Vastgesteld op 14 Februari 1803.

Ampliatie op vorig Reglement.

Deeze ampliatie alleen betrekking hebbende op de temporeele aanmaking van kooper stukken van agt stuivers ter swaarte van tien Lood, zo word bij deezen het volgende bepaald.

Art. 1.

Deeze koopere munt zal gemaakt worden eevengelijk de andere van Japans staafkooper gekapt in stukken, en volgens de nieuwe bepaalingen gebragt moeten worden op de swaarte van 10 Lood en gewerkt of gestempeld worden aan ieder der beide einden van de staaf kooper die tot de swaarte van 10 Lood gebragt is, en wel op de eene zijde met de gangbaare waarde van 8 stnivers holls, en aan de andere zijde met het jaargetal van Ao 1803 navolgens de neevenstaande op het origineel staan merke, in dier voegen, dat op ieder zijde hier de twee stempels van de staaf koper die tot de swaarte afgebeeld. van 10 Lood gebragt is twee stempels en wel aan de einden van de staaf geplaatst zijn, zodanig dat duarvan zonder het stempel te schenden, niet kan afgekapt worden.

Art. 2.

"Vide voorige Instructie."

Art. 3.

(Bepaalt, dat aangezien het de bedoeling is om zoo spoedig mogelijk een goede voorraad te hebben ""uithootde van gebrek aan Contanten". de aannemers minstens 400 picols per maand moeten afleveren, ongerekend nog 200 picols aan 1 en 2 stuiver-stukken).

Art. 4.

"Vide Instructie."

Art. 5.

(Is oningevuld gelaten.)

Art. 6.

(Gelijk aan de instructie van 14 Febr. slechts met de wijziging dat per picol 395¹/₅ stukken van 10 Lood, geleverd moeten worden).

Art. 7.

(Bepalingen zooals in vorige instructie).

Art. 8.

(Gelijk vorige instructie, slechts met de wijziging dat per picol van 1231/2 pond, 5 Rds. betaald zal worden).

Art. 9.

"Vide Instructie."

Art. 10 en 11.

(Gelijk vorige instructie, met de toevoeging dat de aannemers gehouden zijn, om zoodra een hoeveelheid van 1000 picols tot stukken van 8 stuivers vermunt is, daarvan direct den Directeur Generaal te verwittigen).

Vastgesteld op 22 Februari 1803.

Hoog Edele Heeren.

Door den nieuwen oorlog waarin wij ons vinden ingewikkeld, geen meerder ontzet van Duiten voor ons te wagten zijnde, en de Stuiver Stukken van Japans Kooper, houdende vier duiten nog niet genoeg tot gerief voor de gemeente zijnde, om in de betaalinge van minder dan een Stuiver uit elkanderen te konnen koomen: hebbe ik mijne gedachten laaten gaan, hoedaanig daarin best zoude kunnen worden voorzien?

Het beste middel mij daartoe voorgekoomen, is, om het Gruis van het Japans Kooper, dat van een, twee en agt. Stuivers overschiet almeede te munten, in zo verre doenlijk, tot een halve Stuiver of twee duiten het halve Lood, mits niet strekkend tot eenige hinder in de voortvarendheid van de Stuiver Stukken, welke tegenwoordig worden aangemaakt. Dit aan uw Hoog Edelheeden proponeerende, met bij voeging dat de een Stuiver Stukken 1½ lood moeten weegen; dat op de eene zijde evenals op de eene Stnivers zoude kunnen worden gesteld het jaargetal, terwijl aan den anderen kant zoude kunnen worden geplaats ½ Stuiver of twee duiten.

Van het Japans Kooper word aan den Aanneemers aan Spillagie gevalideert 1½ pond per pieol, zoodat zij zulks verantwoorden met 123½ pond, en die gereduceerd met 64 halve looden op 't pond, komt 7904 pees of Rds. 82½.— Ik hebbe vervolgens den tegenswoordigen aanneemers daarover onderhouden, zijnde den tit^r. Opperkoopman Wiegerman, en Burger Macaré, die bereid zijn dit werk op zig te neemen, maar tevens verklaaren, om de meerdere moeite die hetzelve geevt, also elk stuk zal moeten worden gewoogen, zulks niet te durven aanvaarden, onder de 16 Rds. papier, de 123½ pond, en dan nog niet eenige verzekering te durven geeven, hoeveel zij daarvan maandelijks zullen kunnen aan-Tijdschr, v. Ind. T. L. en Vk.. deel LL aft. 3.

maaken. Daar mij dit vrij hoog is voorgekoomen, in overstellinge dat zij voor de 2 Stuiver Stukken maar genieten Rds. 81/4 en voor de 1 Stuivers Rds. 101/4, hebbe ik hun nogthans niet kunnen persuadeeren het minder op zig te neemen.

Met een en ander aan de beslissinge van Uw Hoog Edelheedens overlaatende, daar de Comp^{ie}, dog altoos nog 82½ Rds. aan Koopergeld voor de picol ontvangt, en voor de onkosten Rds 16. papier uitbetaald, vereere ik mij met alle Hoogagting te zijn.

Uw Hoog Edelheedens. Zeer gehoorzaame Dienaar, (W. G.) A. H. Wiese.

Batavia. 17 Jan. 1804. Aan de WelEd. Groot achtbare Heer Albertus Henricus Wiese Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands India. WelEdele Groot achtbare Heer.

Den ondergeteekenden aannemers van de kopere munt, door UWEd Groot achtbare gelast te suppediteeren de bezwaren die zij mogten vermeenen te hebben, tegen de hen voorgestelde weder aanmaking van gelijke agt stuivers stukken, als bevoorens op qualivicatie van Haar Hoog Edel heedens eenigen tijd lang zijn gemunt geworden, hebben de eer te advanceeren dat wijl niet alleen de verminderende voorraad van Japans staafkoper maar ook voornamentlijk de ondervonden moeijlijkheid, en traage vordering met dat werk, de oorzake geweest zijn, waarom hetzelve tot dusverre is moeten gestaaht worden, om daarentegen dat der aanmaking van een en twee, en nu meede der halve stuiver stukken. met meer succes aan de gang te houden, zoodat daarvan ten minste de tot nu toe wekelijks geleverde hoeveelheid konde erlang worden, in dit geval ook de pleitende reedenen zijn, dat men van de verdere aanmaking van gelijke als voorschreeven agtstuivers stukken geheel af ziet, mede uit hoofde, de stempels en verdere machines daartoe voorheen gediend hebbende nu geheel onbruikbaar zijn, en die dus weder vereist wordende, door nieuwe zullen moeten gesuppleerd worden, tot merkelijke ongelden en vertraaging, in dat geval van het werk der andere munten van een en twee en die der halve stuivers stukken, waarmede alleen voortgevaaren wordende daarvan indertijd zullen kunnen afgelevert worden 's weekelijks circum eirca 200 Picols, waardoor dan ook de voorraad van Japans Staafkoper spoedig genoeg. vermunt zal zijn, ten meesten voordeele van de Compagnie terwijl zij ondergeteekenden middeler wijl noch in de hoop dat het bij dezen door hun geadvanceerde bij Uw Ed. Groot achtbare en Haar Hoog Edelhedens aannementlijk mogt voorkomen, de eer hebben zich met de meeste hoogachting noemen.

Wel Edel groot achtbare Heer

Batavia, UWEd: Groot achtb: gehoorsaame Dienaaren den 31 Januari (Was alleen get:) A. Macaré.

1804

Ter zijde stond genoteerd: (zonder onderteekening, doch in handschrift van Wiese) "Geen 8 Strs. stukken, vooreerst meer aan te maaken".

Batavia, 13 Meij 1818.

No. 69a.

Bij Art. 2 van het Besluit van den 8sten dezer No. 19, behaagde het uwe Excellentien ons te autorizeeren, eene voordragt te doen tot de aanmunting van gekapte stukken van het Japansche koper.

Wij zullen vooraf noteeren welke bepalingen successive over deze munt bij de Hooge Regeering zijn genomen.

1 Februarij 1803 wierden gangbaar verklaard:

Stukk, van 2 stuiv.. zwaar 21/2 lood of 25 Engels.

31 Jan. 1804 , ,
$$\frac{1}{n}$$
 , $\frac{1}{n}$, $\frac{1^{1}}{4}$, of $\frac{12^{1}}{2}$, $\frac{1}{2}$
17 Mey 1805 wierden de ¹/₂ stuiver stukken om de vervalsching derzelve biljoen verklaard en ingewisseld en op het namaken of vervalschen dezer munt gesteld de doodstraf van het koord.

9 Mey 1809 wierden gangbaar verklaard:

Stukken van 1 stuiver, zwaar $\frac{1}{2}$ reaal of c c. 8 à 9 Engels.

28 Sept. 1809 Stukken van 2 stuiver, de zwaarte ongenoemd. Het blijkt dus hieruit dat in 1809, zelve bij aanmunting van kopere duiten te Sourabaija, het ook noodig is geoordeeld, van deze munt gebruik te maken.

> Het blijkt al verder hoe onregelmatig er gehandeld is, met de zwaarte bepaling van deze munt, en dat men die algaande weg ligter heeft gemunt; de proportie hiervan was voor de één stuiver (*) stukken:

^(*) Natuurlijk een schrijffout, want het gewicht slaat op de ', stuiver stukken van 1804

| 1803 | | | $6,\!25$ | Engels. |
|------|--|--|----------|---------|
| 1804 | | | 5.00 | n 27 |
| 1809 | | | 1.44 | |

of een gradueele vermindering van 20 en 29 percent.

Volgens die bepalingen genoot het Gouvernement uit een pikel of 125 ponden Japans staatkoper:

De hoogste verkoopprijs is geweest f 88 zoodat er op deze wijze, door vermunting aanzienlijk meer op gewonnen wierdt

Van een pikel duiten worden, na aftrek van alle onkosten, geslagen ongeveer f 130.— of nabij de bepaling dezer munt van 1804;— maar om de duiten te slaan, hiertoe behoort oneindig meer bewerking en onkosten.

De duiten zijn waardig de 500 ponden f $666^2/_3$ op een pikel gaan alzoo 20.000 stuks, (*) zoodat een duit weegt twee Engels, de dubbelde vier engels, bij gevolge zijn de duiten altijd, en zelve relatief tot de bepaling van de kopermunt van 1809, nog ongeveer tien percent ligter als de Japansche munt.

Wij vermeenen, dat de Japansche Koperstukken zwaarder behooren te worden geslagen als de duiten, om ze daardoor liever als duiten te doen uitvoeren, of te doen versmelten; terwijl de winst, welke hierop behaald wordt, het aan het Gouvernement, zoo daar aan geene behoefte is, aangenaam zal doen zijn, deze munt zooveel mooglijk worde uitgevoerd en versmolten, kunnende zij nooit op eene voordeeliger wijze van het Japansche koper atkomen.

In het bepalen der zwaarte van deze Stukken zouden wij het midden, of die van 1804, wenschen te houden, en dit zal geschieden als men aanmunt:

^(*) Dit eufer, eigenlyk 20500, is blukbaar afgerond om te kloppen met het gewicht van 2 engels per duit (Zie dit Tijdschi, Deel LI pag. 2.)

Stukken van 1/2 Stuiver, wegende 5 engels of 1/4 once

waarin dan ook eene juiste evenredigheid tusschen zwaarte en gewigt zal bestaan; vijf gemunte duiten zullen alsdan in zwaarte gelijk zijn aan ééne Stuiver Japansche kopermunt. en zoo alle de andere stukken in proportie, waardoor de duiten innerlijk 25 % minder waard zijn.

De stempeling zoude kunnen geschieden door het slaan op de gekapte stukken van (1/2 Str.) (1 Str.) (2 Str.) en aan de wederzijde van het jaartal, waarbij de werklieden kunnen worden aanbevolen om de stempels zoo veel mooglijk op de randen der stukken te slaan, of liever die met eene gekartelde rand zoo groot te maken, dat ze de geheele oppervlakte van het gekapte stuk beslaan, om daardoor de afkapping of afveiling zooveel doenlijk te voorkomen.

De aanmaak dezer munt geschiedde bevorens op Batavia bij Partikulier kontract bij vaste persoonen. Wij zouden prefereren dit thans te laten doen in de munt te Sonrabaya, en des nodig hiertoe een vermeerdering van arbeiders te accorderen.

Na den aanmaak van deze munt, zal daarvan publikatie behooren te worden gedaan.

Thans tot de voordragt zelve overgaande, nemen wij de vrijheid nwe Excellentie in overweging te geven.

10 Te bepalen dat er in de munt te Sourabaya zullen worden aangemaakt stukken Japansche kopermunt van de volgende waarde en zwaarte.

Stukken van ½ Stuiver of 2 duiten, wegende 5 Engels of ¼ once """1", "4", "10", "½", "10", "½", "10", "1½", "10", "1½", "10", "1½", "10", "1½", "10", "1½", "10",

heele oppervlakte van het stuk aan de beide zijden, daarmede worde bedekt, en alzoo de besnoeijing van deze munt zal worden moeilijk gemaakt.

20 Dat de Resident van Sourabaya worde geantoriseerd, tot den onverwijlden aanmaak van deze munt, en van het geen daartoe nodig is, zoodanig dat ten minste 400 pikels Japansch staafkoper in de maand worden vermunt, en wel van 1/2 stuiver 1/4, van 1 Stuiver 1/4, en van 2 stuivers 1/2, echter de duitenmunt te gelijker tijd doende voortgaan zullende hetgeen bij het doorkappen en verwerken van de kopere stukken afvalt, en afspringt, of hetgeen te ligt is gekapt, in de duitenmant worden geëmplojjeerd, evenals die staven, welke te poreus of te bros mogen bevonden worden. Van deze zijne verrigtingen zal de Resident, evenals van die omtrent de duitenmunt, doch afzonderlijk rekening houden, en van de munting zelve rapport doen aan den Gouverneur-Generaal en aan President en Raden van Financiën; de overbrenging in de Thesaurie zal geschieden evenals van de aangemaakte duiten bepaald bij H. D. besluit van den 24 April jl. No. 12.

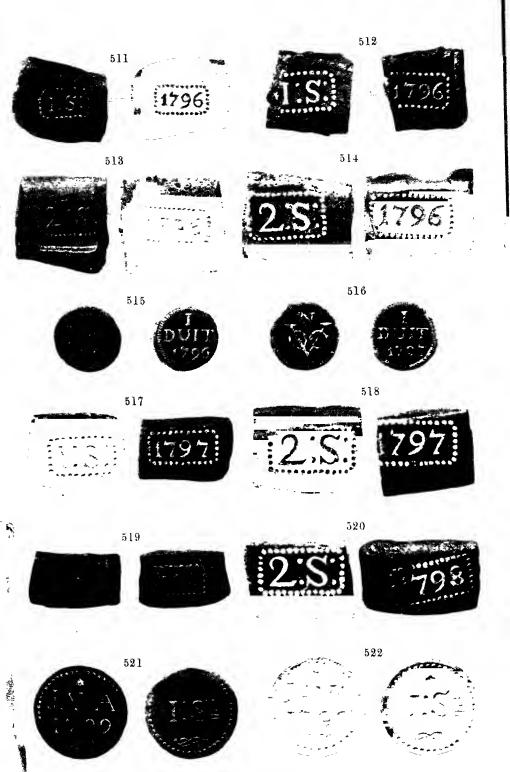
30 Van den aanmaak en het in om loop brengen dezer munt publikatie te doen, met herinnering dat op de besnoeijing, vervalsching of namaking de straf van het koord is gestatueerd.

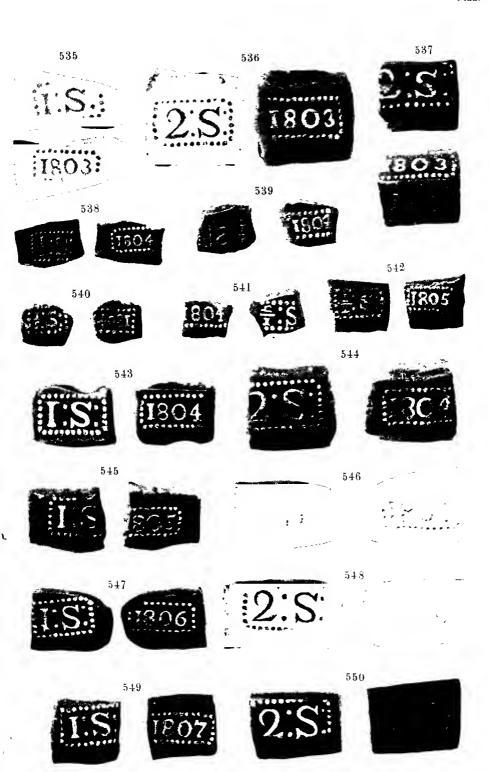
> President en Raden van finantien, ter ordonnantie van dezelve de Secretaris.

> > (W. G.) DE VOGEL.

Aan

Hunne Excellenties, Kommissarissen Generaal voor Nederlands Indië.

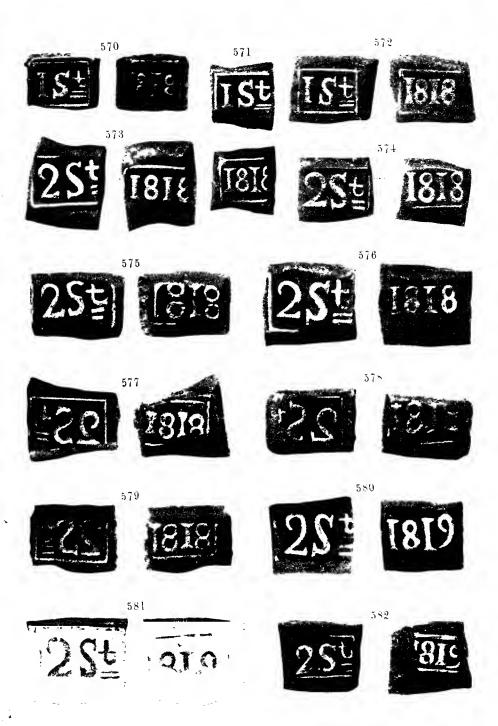


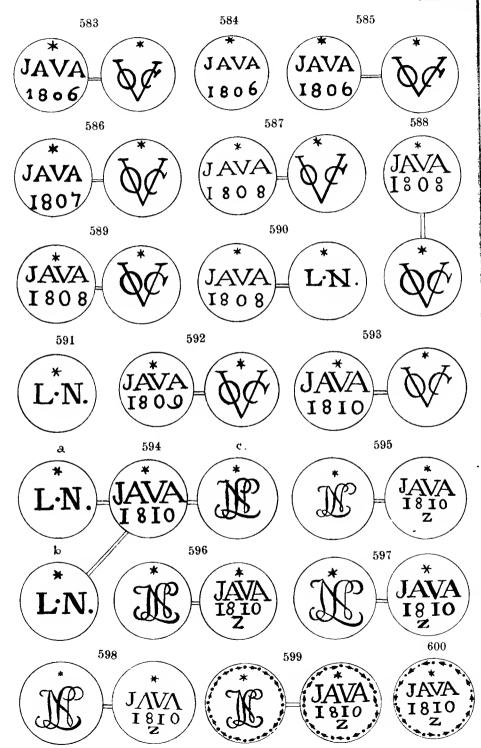


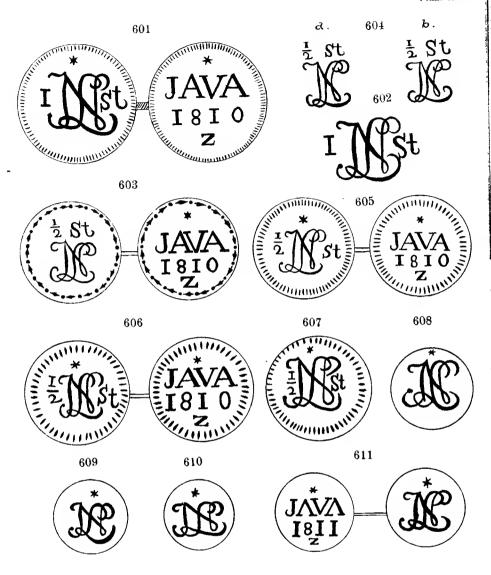
| | | ٨, |
|--|--|----|
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |











VALSCHE HALVE STUIVERS. (TIN.)



| | | 3 |
|--|--|------|
| | | |
| | | |
| | | |
| | | · |
| | | , ta |

DUITEN. (K O P E R.) VALSCHE 18I0 AVAI 0181 b. a.

Dr. B. F. MATTHES ALS TAALBEOEFENAAR.

DOOR

N. ADRIANI.

Dr. B. F. Matthes, op 9 October van het vorige jaar overleden, heeft een lang en vruchtbaar leven gehad. Zonder twijfel zal in het eerstverschijnend Jaarboek der Koninklijke Academie van Wetenschappen, waarvan Matthes sedert 1888 lid was, een Levensbericht van hem verschijnen, maar eerder dan dit het licht kan zien, verdient van Dr. Matthes' veelzijdigen arbeid althans het voornaamste gedeelte te worden herdacht, ul. zijn werk op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes, temeer omdat eene beschouwing hiervan tevens een kijk geeft op hetgeen men zou kunnen noemen: de oudere richting in de taalstudie en de ethnologie, gedurende de jaren 1850—1890, tusschen welke de werkzaamheid van Dr. Matthes als taalgeleerde en ethnograaf valt.

Het is niet mijn doel in chronologische volgorde de talrijke geschriften van Dr. Matthes te bespreken. Vooreerst heb ik ze hier (in het binnenland van Midden-Celebes niet alle ter beschikking en in de tweede plaats zou, door de veelsoortigheid der vruchten van Dr. Matthes' studie, op zulk eene wijze niet gemakkelijk een overzicht van zijn werk worden verkregen. Het komt mij daarom beter voor, de verschillende soorten zijner werkzaamheden afzonderlijk te beschouwen, door Dr. Matthes te schetsen als grammaticus, als lexicograaf en tekstuitgever, als bijbelvertaler en als ethnograaf. Ik heb deze volgorde gekozen, omdat Dr. Matthes zich tot zijne hoofdtaak, de Bijbelvertaling, heeft voor-

bereid door zijn werk als grammaticus en als lexicograaf. Zijn optreden als ethnograaf staat met die hoofdtaak in niet zóó nauw verband als zijne grammatische en lexicologische werkzaamheid.

In 1848, het jaar waarin hem honoris causa de titel Litt. Hum. Doctor was geschonken, vertrok Matthes als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap naar Makassar en reeds zes jaar later, in 1854, zond hij het handschrift zijner Makassaarsche Spraakkunst aan zijn Genootschap toe, 't welk in 1858 het werk in druk deed verschijnen. In 1862 schreef de Heer G. K. Niemann eene beoordeeling van dit boek (1), die niet bepaald gunstig is te noemen. De Heer Niemann verwijt Dr. Matthes dat hij zijne Makassaarsche Spraakkunst teveel had ingericht op de wijze der spraakkunsten van de Indogermaansche talen en klaagt daarbij over de onduidelijkheid der Makassaarsche Spraakkunst, hoewel Dr. Matthes in zijn "Voorberigt" zegt dat hij. om duidelijk te zijn, geen streng wetenschappelijken vorm had gekozen.

Wanneer men nu de Makassaarsche Spraakkunst doorleest, kan men den Heer Niemann geen ongelijk geven. Het boek is in twee hoofdafdeelingen verdeeld: 1. Over Schrift en Uitspraak, 2. Over de woordvorming. Deze indeeling is op zichzelf rationeel. Dat Dr. Matthes geheel van het schrift uitgaat en o. a. in zijn Eerste Deel het tweede hoofdstuk betitelt: "Over Klank en Uitspraak der Letters", kan men, in aanmerking nemende den tijd waarin hij schreef, niet anders verwachten. Immers zelfs Dr. Brandes verwart in zijn Proefschrift (1884) herhaaldelijk klanken en letters en in 1893 moest Dr. Snouck Hurgronje (2) en in 1895 Dr. Fokker (3) met nadruk protesteeren tegen de verwarring van de afbeeldingen der klanken met de klanken zelf en het vastknoopen van de behandeling der klankleer aan die van het

⁽¹⁾ Budr K. I. 2 VI. bl. 58-65.

⁽²⁾ Tijdschr. B. G. Dl. XXXV, bl (349,

⁽³⁾ Malay Phonetics, passim

schrift, tot groot nadeel voor beide. Daar het Makassaarsch een eigen letterschrift heeft, trekt de verklaring der schriftteekens zoozeer de aandacht, dat als deze is afgeloopen, de schrijver meent met alles wat tot de klankleer behoort gereed te zijn. Vandaar dat de Makassaarsche Spraakkunst geen klankleer bevat, een verzuim dat thans een grammaticaschrijver hoog zou worden aangerekend, maar dat aan Dr. Matthes nimmer met evenveel woorden is verweten. Men was in zijn tijd tevreden met eene uitlegging van het schrift.

Over den oorsprong van het Makassaarsche schrift, zoowel in zijn onden, als in zijn nieuwen vorm, geeft Dr. Matthes op bl. 1 en 2 zijner spraakkunst wel belangrijke opmerkingen, maar den oorsprong van het Makassaarsch-Boegineesche schrift heeft hij nimmer durven vaststellen. Zelfs in 1875 verklaart hij nog niet de minste overeenkomst in vorm te bespeuren met het Sanskrit letterschrift (1). Het is aan Holle en Kern (2) overgelaten gebleven deze kwestie tot oplossing te brengen.

In de transscriptie der Makassaarsche en Boegmeesche karakters treft ons Dr. Matthes' overgroote nauwkeurigheid. In plaats van de regels voor den klemtoon te geven, voorziet hij ieder woord van een klemtoon-teeken en waar een klank in onze transscriptie door twee of drie letters moet worden weergegeven, schrijft Matthes telken keer daarboven een verbindingsteeken. Deze soms tot omslachtigheid wordende nanwkeurigheid is eene eigenschap die wij in Matthes' werken geregeld aantretfen; vooral beschrijvingen van ethnografischen aard zijn bij hem tot in de kleinste bizonderheden uitgewerkt.

In het uiten van meeningen die niet absolunt te bewijzen zijn, is Matthes zeer voorzichtig. Toch vindt men in zijne Makassaarsche en Boegineesche spraakkunsten een aantal beweringen die ons thans zeer gewaagd schijnen. Deze te-

⁽¹⁾ Boegineesche Spraakkunst, bl. 2

⁽²⁾ Holle, Tabel van Oud- en Nieuw-Indische Alphabetten 1882 Inleiding, bl. 6; Kern, Bydr. K. I. 4, VI. bl. 135 (1882).

genstrijdigheid is te verklaren door het standpunt vanwaaruit M. het Makassaarsch en het Boegineesch beschouwde. Deze talen kwamen hem nl. voor kinderlijke talen te zijn, talen in onvolkomen toestand, die zich met een geringeren voorraad materiaal in het leven wisten te houden dan de meer beschaafde talen. evenals bv. een Makassaar of een Boeginees het met minder kleeren, huisraad en gereedschap doet dan een Europeaan. Het is thans gelukkig niet meer noodig tegen deze opvatting te vechten, maar het mag toch tot bewijs strekken hoe diep deze meening bij Dr. Matthes was geworteld, dat hij ook nog in zijne Boegineesche Spraakkuust. in 1875 geschreven, haar tot uiting brengt, hoewel hij uit Van der Tuuk's werken sedert 1861 uitgegeven, eene geheel andere taalbeschouwing kon leeren kennen. (1).

Toch is de Boegineesche Spraakkunst een veel beter werk dan de Makassaarsche. Voor zoover ik weet, is zij nimmer besproken, hoewel Prof. Niemann in zijn artikel: "De Boegineezen en Makassaren, linguistische en ethnologische studien" (2), geschreven in 1889, het een en ander uit dit boek behandelt. Vooreerst bevat het een overzicht over de klankverwisselingen in het Makassaarsch en Boegineesch, waarbij deze talen met elkaar worden vergeleken. Zonderling genoeg, is dit onderwerp niet in het Ie Deel (Schrift en Uitspraak), maar in het He (Woordvorming) behandeld. Ook is er nog een IIIe Deel (Over de Woordvorming) aan toegevoegd, dat in de Makassaarsche Spraakkunst eveneens ontbreekt. Daardoor is de Boegineesche Spraakkunst dan ook meer dan tweemaal zoo groot als de Makassaarsche. Wel ontbreken in deze spraakkunst niet de voorbeelden van beweringen die voortkomen uit de beschonwing van het Boegineesch als eene primitieve taal, maar deze opvatting is nu eenmaal Dr. Matthes zijn leven lang bijgebleven en in het begin van zijn optreden werd zij nog door al zijne

⁽¹⁾ Mak. Spr. bl. 25, 61, 107-112; Boeg, Spr. bl. 28-117, enz.

⁽²⁾ Bijdr. Kon. Inst. 5. IV. bl 74

vakgenooten gedeeld. Zij zat bij hem alleen wat vaster en liet zich ook niet wijzigen door omgang met het Makassaarsche en Boegineesche volk.

Ook dit behoeft niemand te verwonderen. Dat de Inlanders "kinderen" zijn, is nn nog de algemeene beschouwing onder de Europeanen in Indië en daaruit maken zij de gevolgtrekking dat ook de talen der Inlanders primitieve talen zijn. Al brengt men deze beschouwing nit zijn vaderland mede, men krijgt toch door werkelijken omgang met de Inlanders, vooral door verkeer in hunne maatschappij, daarvoor wel eene meer juiste in de plaats. Maar Dr. Matthes woonde te Makassar en was daardoor vanzelf meer aangewezen op den omgang met voorname Inlanders en met de Inlanders die bij hem aan huis dorsten te komen, dan op den omgang met de Makassaren en Boegineezen nit alle lagen hunner maatschappij. Dit geeft op het volk niet denzelfden kijk als het leven te midden van eene Inlandsche maatschappij en het deelnemen aan de Inlandsche samenleving. Trouwens, dit laatste is zeer bezwaarlijk als men op eene plaats woont waar eene kleine of groote Europeesche maatschappij is. Deze houdt den Europeaan voor een groot gedeelte vast, legt hem plichten op die hem belemmeren in zijn verkeer met de Inlandsche maatschappij en onttrekt zoodoende veel daarvan aan zijn blik. Er komt nog bij dat Dr. Matthes' taalbeschouwing medebracht een zekere voorkeur voor de geschreven taal boven de gesprokene. Vandaar dat het opsporen en in origineel of in copie zoeken te verwerven van Makassaarsche en Boegineesche handschriften een belangrijk gedeelte der taak van Dr. Matthes was en de bestudeering daarvan voor een goed deel hem de bouwstof leverde voor zijne spraakkunsten en woordenboeken. Dit brengt vanzelf de beoefening der taal door het verkeer in de Inlandsche maatschappij op den achtergroud. Vandaar dat by, in de spraakkunsten weinig of niets over de verschillende dialecten van het Makassaarsch en het Boegineesch is te vinden en men den indruk krijgt, dat er maar één tongval ouder de Makassaren bestaat en dat ook alle Boegineezen het zelfde dialect spreken.

In het binnenland te wonen, schiint echter in de toenmalige omstandigheden voor Dr. Matthes niet mogelijk te ziin geweest. Als men ziin verslag leest van een verbliif in de binnenlanden van Celebes waar Boegineesch wordt gesproken (1), waarin eene reis van 6 maanden wordt beschreven, van 24 April tot 24 October 1856, van Makassar over zee naar Pare-Pare, vandaar te paard naar Tete-Adji. de hoofdplaats van Sidenreng, vervolgens (over het Meer van Sidenreng, het Meer van Tempe en de Tienrana-rivier) naar Lagoesi, de hoofdplaats van Pamana, waar Dr. Matthes 4 maanden verblijf hield, dan krijgt men den indruk dat de stemming der bevolking en de voortdurende oorlogen een vast verblijf in de binnenlanden niet zouden mogelijk hebben gemaakt. Van Lagoesi uit kon Dr. Matthes zelfs niet het even over de grenzen van Bone gelegen Pampanoea bezoeken; de toegang tot het grondgebied van Bone werd hem uitdrukkelijk namens den Vorst geweigerd. Verder dan Lagoesi kwam hij niet; ongeveer langs denzelfden weg keerde hij naar Makassar terug.

Indien men dit alles in het oog hondt, dan kan men niet anders dan met grooten lof gewagen van Dr. Matthes' lexicografischen arbeid. Zijne lijvige Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken zijn met zorgvuldigheid bewerkt en de beschrijving der voorwerpen, afgebeeld in de Ethnografische Atlassen die bij de Woordenboeken behooren, is zeer nauwkenrig. De in twee Chrestomathieën (de Makassaarsche van 1860, de Boegineesche in drie deelen, 't 1e van 1864, 't 2e en 3e van 1872) uitgegeven bloemlezing uit zijne Makassaarsche en Boegineesche handschriften, kan men met die woordenboeken en met de aan den tekst toegevoegde vertalingen en aanteekeningen goed leeren kennen. De woordenboeken zullen den beoefenaar van de Makassaarsche en de Boegineesche volkstaal, vooral wanneer hij die bniten

⁽¹⁾ Verzameling van Berichten omtrent de Bybelverspreiding, XCL

de stad Makassar wil aanleeren, wel eens in den steek laten, maar hem toch zeker de mogelijkheid verschaffen om bij het leeren verstaan en spreken der taal terstond in vaste richting te werken, zoodat hij na eenigen tijd zichzelf kan redden. De woordenboeken komen dan voornamelijk te pas bij het beoefenen der letterkunde.

Behalve door zijne nauwkenrige tekstuitgaven, door woordenboek en commentaar verstaanbaar gemaakt, heeft Dr. Matthes ons bekend gemaakt met den inhoud van alle hem in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche handschriften. door een verslag daarvan te geven, dat in 1875 is gedrukt. In 1881 gaf Dr. Matthes nog een vervolg daarop, dat over 12 nummers loopt. Het grootste deel van deze handschriften. nl. 216 nummers, is eigendom van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam. Verder is één handschrift van het Kouinklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, twee van de Leidsche Universiteitsbibliotheek, één van het Zeeuwsch Genootschap te Middelburg. 29 van het Britsch Museum, één van de Royal Asiatic Society, 5 van de Bibliotheca Marsdeniana, alle te Londen. en twee van de bibliotheek te Berlijn. Dr. Matthes heeft dus in zijn "Kort Verslag" 257 handschriften gecatalogiseerd. Wanneer men nu nagaat hoeveel moeite het hem heeft gekost deze handschriften op te sporen, in handen te krijgen, te copieeren of te laten copieeren, vertaling en verklaring van de moeilijke plaatsen te verkrijgen en verder al het wetenswaardige omtrent deze handschriften te weten te komen, dan zal men dit kleine boekje, welks 125 bladzijden het werk van jaren bevatten, met eerbied beschouwen.

ln zijne "Makassaarsche en Boegineesche Legenden"(1) maakt Dr. Matthes ons nog uitvoeriger bekend met den inhoud van sommige handschriften of van een gedeelte daarvan, alsook met verhalen die nimmer op schrift zijn gebracht, maar slechts als legenden aan bepaalde plaatsen

⁽¹⁾ Bijdr. K. L. 4. X, 431-494.

of voorwerpen verbonden, in enkele kringen mondeling worden overgeleverd, om zoo voor het nageslacht bewaard te blijven. Er zijn onder deze door Dr. Matthes medegedeelde verhalen enkele die eene zeer groote verbreiding in den Indischen Archipel hebben, maar het is er nog verre vandaan dat wij de Makassaarsche en Boegineesche volksletterkunde ook maar eenigszins volledig zonden kennen. De letterkunde die wij nit de handschriften leeren kennen is, althans in het Makassaarsch, grootendeels vertaald, of nagevolgd en daar Dr. Matthes zich grootendeels op de geschreven litteratuur heeft toegelegd en ook niet genoeg met het eigenlijke volk in aanraking kwam om veel van de volksverhalen uit den mond van vertellers op te teekenen, zoo blijft er op dit gebied nog zeer veel te verzamelen en uittegeven.

Een paar afzonderlijke tekstuitgaven met vertaling en aanteekeningen, nl. het Boegineesch Heldendicht op Daeng Kalaboe' (Makassar. 1858) en dat op den eersten Bonischen veldtocht van 1859 (Mak.. 1862) zijn mij hier niet toegankelijk. Het is echter niet noodig alle tekstuitgaven van Dr. M. afzonderlijk te bespreken. Zij dragen alle hetzelfde kenmerk van nauwkenrigheid en betrouwbaarheid en nemen den lezer nergens beet met een schijnverklaring, want waar de nitgever de noodige inlichtingen niet kan geven, is hij steeds zoo eerlijk dit aan zijne lezers te belijden.

Hiermede zijn wij vanzelf gekomen tot de hoofdtaak die Dr. Matthes als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap op Celebes heeft te vervullen gehad en die hij ook geheel heeft volbracht, ul. de vertaling van den geheelen Bijbel in het Makassaarsch en in het Boegineesch, later nog uitgebreid door eene Makassaarsche en eene Boegineesche bewerking van de Bijbelsche geschiedverhalen. Over dit zeer omvangrijk werk een oordeel uit te spreken is nu nog niet mogelijk en het is ook niet te voorzien dat dit spoedig mogelijk zal zijn. De vraag is nl. niet of een Europeesch taalbeoefenaar deze vertaling kan

verstaan en het met de gevolgde methode van vertalen eens kan zijn, en of hij in de Makassaarsche en de Boegineesche vertaling terugvindt wat hij in het Nederlandsche of in het Hebreeuwsche en het Grieksche origineel vindt, maar wat de Inlanders er aan hebben, wat die vertaling te beteckenen heeft als propaganda-middel voor het Christendom onder de Mohammedaansche Makassaren en Boegineezen, wat zij is voor de afzonderlijke Christenen die uit de Mohammedanen zijn gewonnen, en later voor de Christelijke Gemeente die zich uit die aanvankelijke enkelingen vormt. Op dit gebied nu heeft men nog nagenoeg geen ondervinding opgedaan, want de Zending op Zuid-Celebes, die daar gedurende twee perioden heeft gearbeid, is opgeheven voordat zich nog eene Christelijke gemeente van Makassaren of Boegineezen had kunnen vormen.

De Bijbelvertaling van Dr. Matthes is dus buiten de Zending om tot stand gekomen, voor het grootste gedeelte zelfs in Nederland bewerkt, ul. na 1879, toen Dr. Matthes op bijna 62-jarigen leeftijd zich voorgoed in Den Haag ging vestigen. De redenen die hem bewogen om niet meer naar Indië terng te keeren, voornamelijk zijn hooge leeftijd en droevige veiliezen in zijn huiselijken kring, kunnen hier verder onbesproken blijven. Dat Dr. Matthes, die nog opgewekt van geest en vol ijver was, roeping gevoelde om de taak, die hij nu eenmaal had op zich genomen, nog in de laatste jaren zijns levens af te maken, is een schoon getuigenis voor zijne toewijding, maar het geeft blijk van onjuist inzicht in de wijze waarop eene Bijbelvertaling moet tot stand komen, dat de grijze geleerde er zóó op gesteld was dat zijne vertaling zon worden gedrukt, dat het Nederlandsch Bijbelgenootschap hem hierin is ter wille geweest. De Bijbelvertaling moet uit de Zending, sterker nog: nit de Christelijke Gemeente voortkomen, en waar de Zending nog niet zoo ver is dat er zich eene gemeente vormt die hoop geeft voor de toekonist, daar kan hoogstens sprake zijn van eene proeve tot bijbelvertaling. Zulk een Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel Ll. afl. 3. 10

proef kan groot nut hebben voor de toekomst en moet bewaard blijven als legger, totdat de tijd komt waarop men te zamen met ontwikkelde gemeenteleden de definitieve vertaling van den Bijbel kan gaan ondernemen. Maar zij moet niet worden beschouwd als een werk dat voor de praktijk gereed is; immers zij is buiten de praktijk ontstaan en heeft daarom weinig kans van in de praktijk te zullen voldoen.

Dr. Matthes is te veel Europeaan gebleven om dit voldoende te gevoelen. Zijn werk in de studeerkamer outstaan niet alleen, maar ook grootendeels in de studeerkamer voorbereid, zal dan ook steeds het meest in de studeerkamer worden gewaardeerd. Indien men dit in het oog houdt, kan men in Dr. Matthes' arbeid als Bijbelvertaler hoogelijk waardeeren zijne toewijding en zijn vurigen ijver bij dit werk, ommisbare eigenschappen voor den bijbelvertaler, die hij in hooge mate bezat. Maar zijne opvatting van dit gedeelte zijner taak is dezelfde geweest als die van het andere deel, nl. dat men haar kan verrichten zonder werkelijk deel te nemen aan het leven der Inlanders in hunne maatschappij.

De nadeelen van zijne werkwijze zijn ook zeer duidelijk te bespeuren in Dr. Matthes' ethnografische geschriften. Zonder zijne reisverslagen, die uiteraard hier en daar berichten van ethnografische waarde bevatten, en de talrijke ethnografische mededeelingen in zijne woordenboeken er bij te rekenen, worden hier als zijne beste ethnografische werken genoemd: de Atlassen met de bijbehoorende beschrijvingen die deel uitmaken van de Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken; zijne verhandelingen: "Over de ada's of gewoonten van de Makassaren en Boegineezen" (1); "Over de Bissoe's of Heidensche Priesteressen der Boegineezen" (2) en zijn meer nitgebreid werk: "Bijdragen

⁽¹⁾ Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen Afd, Letterk, 3c. Reeks Deel II.

⁽²⁾ Verhandelingen d. K. Acad. v. W., Afd. Lk , Dl. VII.

tot de Ethnologie van Zuid-Celebes" (Den Haag, 1875).

Al deze werken hebben hetzelfde kurakter: groote nauwkeurigheid in bizonderheden, getronwe beschrijving van het verloop der plechtigheden en gebruiken en volledige opgave van alle termen die daarbij te pas komen, maar alles los van den samenhang die het met de Inlandsche maatschappij heeft en zonder eenige vergelijking met hetgeen men elders van dien aard vindt, dus geheel afzonderlijk beschouwd. Vandaar dat Dr. Matthes' verklaringen bijna altijd berusten op symboliek die, zoo zij al oorspronkelijk van de Inlanders mocht afkomstig zijn, dan toch in ieder geval eene bedachte verklaring is van tijdgenooten van Dr. Matthes zelf, die niet in staat waren den oorsproug van de gebruiken hunner vooronders te doorgronden. Nadat hij zich eenmaal dezen weg had laten wijzen, is Dr. Matthes zelf daarop verder gegaan en heeft zich doorgaans aan de symbolische verklaring gehouden. Waar hij aanwijst dat dit op grond van woorduitlegging op den gis, of naar gewaande analogieën geschiedt, zal men meestal zijne verklaring voor de juiste kunnen houden, maar nitleggingen als die van de beteekenis van den palmwijn bij offerfeesten, als voorstellende het zure en het zoete des levens, omdat palmwijn soms zunr, soms zoet is, brengen ons nooit op den goeden weg om de beteekenis der plechtigheden en gebruiken der Indonesische volken te leeren verstaan. In Dr. Matthes' ethnografische werken stuit men telkens op dergelijke verklaringen.

Hiermede is evenwel aan de groote verdiensten van Dr. Matthes en aan de waarde van het door hem verzamelde en beschrevene niets te kort gedaan. Vooral de betrouwbaarheid van het door hem gegevene maakt het tot hoogst bruikbaar materiaal. Maar het moet nog eerst afzonderlijk in het ethnologisch materiaal worden geplaatst, daar het werk van Dr. Matthes een zuiver ethnografisch karakter draagt. Om bij een voorbeeld te blijven: In zijne boven aangehaalde verhandeling over de Bissoe's spreekt Dr. Matthes met geen

enkel woord over den vermoedelijken oorsprong dezer »Heidensche priesters en priesteressen», doch bepaalt zich tot het geven van eene uiterst nanwkeurige beschrijving van de offerfeesten die onder hunne leiding plaats hebben. Uit zijn Boegineesch Woordenboek, bl. 231b., blijkt dat Dr. M. het woord bisoc affeidt van het Sanskrit bhilishoe »bedelaar, bedelmonnik», eene afleiding die op zichzelf wel mogelijk is en nog schijnt gesteund te worden door de insgelijks aan het Sanskrit ontleende benaming Batara Goeroe, voor den op aarde nedergedaalden zoon van den Oppergod, met wien de Bissoe's beweren in bizondere gemeenschap te staan. Al is daarmede niet gezegd (ook niet door Dr. Matthes) dat de Bissoe's behooren tot hetgeen de Hindoes op Zuid-Celebes hebben gebracht, en al wijst Dr. M. zelfs in het begin ziner verhandeling op de basir's en balian's van Borneo, hij laat de kwestie van hunne afkomst geheel rusten en verdiept zich alleen in de bizouderheden die het huidige optreden der Bissoe's hem heeft te aanschouwen gegeven.

Al is het hier niet de plaats om dit punt te behandelen. het mag toch wel worden opgemerkt dat over geheel Midden-Celebes deze Bissoe's voorkomen en dat het dus aannemelijker is om het woord bisoe gelijk te stellen met Toutemb. witioe, Mal. bisoe, Bare'e bikoe, Jav., Bal. wikoe (in het Jav. en in het Kawi Wdbk. afgeleid van bhilikoc. Prakrit van bhihshoe). welke woorden in het algemeen de beteekenis hebben van "stom, zich onthondend van bepaalde dingen, priester". De beteekenis doelt dan bij deze lieden in de cerste plaats op hunne outhouding van het huwelijk en hunne voorgewende impotentie. In Midden-Celebes hebben zij namen als beli, bajasa, die "schuin, scheef, raar, verdacht' beteekenen. Het een en ander over deze priesters in Napoe (waar zij balia heeten) vindt men in "De Berglandschappen Napoe en Besoa in Midden-Celebes", door Alb. C. Kruÿt. (1)

⁽¹⁾ Tijdschr. Kon. Aardrijksk. Gen., 2e Serie. Dl. XXV (1908), bl. 1325 - 1327.

Midden-Celebes, ja zelfs een groot deel van Zuid-Celebes. was echter in den tijd van Dr. Matthes' verblijf te Makassar een voor Europeanen al zeer moeilijk te bereizen land en eerst lang nadat Matthes Celebes voor goed had verlaten, konden de fantastische verhalen van berichtgevers die hunne zegslieden vaak niet konden begrijpen, laat staan controleeren, door vertrouwbare berichten omtrent die streken worden vervangen.

Hoewel dus door zijn verblijf te Makassar beperkt tot den omgang met voorname Inlanders en het bestudeeren van handschriften, heeft Dr. Matthes toch eene zeer nitgebreide en vooral zeer grondige kennis van het Makassaarsch en het Boegineesch weten te verkrijgen, en met zijn onbaatzuchtigen aard en zijne groote hulpvaardigheid was hij immer bereid degenen, die van zijne kennis wilden profiteeren, daartoe in de gelegenheid te stellen. Dat hij in zeer ruinen kring bij Europeanen en Inlanders bemind en geacht was, heeft er ook toe bijgedragen om de resultaten van zijnen arbeid meer bekend te maken. De beoefening van het Makassaarsch en het Boegineesch, zooals die door Dr. Matthes is geschied, blijft een feit van groote beteekenis in de historie van de beoefening der Indonesische talen, en om zijn werk heen groepeert zich weder dat van jongeren, die zijnen arbeid voortzetten, zij het dan ook volgens eene andere methode.

Reeds spoedig na zijne eerste publicaties won Dr. Matthes een beoefenaar van het Makassaarsch en het Boegineesch in Prof. G. K. Niemann, wiens studiën over die talen in de Bijdragen van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië en in het Tijdschrift voor Ned. Indië verschenen zijn. In 1888 verscheen van de hand van Mr. I. A. Nederburgh, destijds rechterlijk ambtenaar op Zuid-Celebes, eene vertaling van de verzameling wetten uit Matthes' Makassaarsche Chrestomathie, opgenomen in het Indisch Weekblad van het Recht, Jaargang 26.

Prof. Niemann heeft weder een Zwitserschen geleerde,

Dr. R. Brandstetter, professor aan het Gymnasium te Lucern, tot de studie van het Makassaarsch en Boegineesch gebracht; de vruchten zijner studien zijn: vertaling met aanteekeningen van de beide eerste stukken der Boegineesche Chrestomathie. eene bewerking in het Duitsch van den Makassaarschen roman *Djajalangkara*. eene verhandeling over de ontleende woorden in het Boegineesch en eene over de Makassaarsche sinrilt's en kelong's.

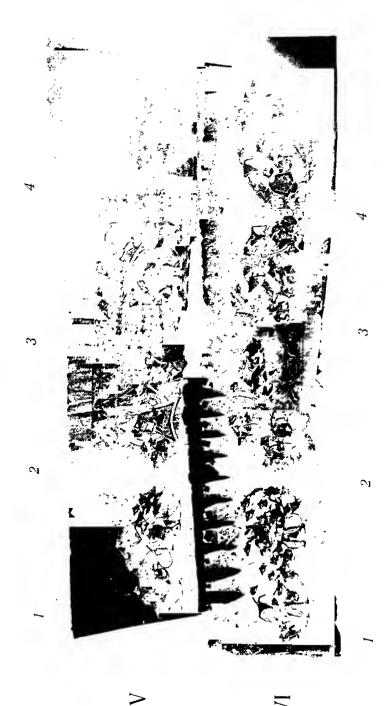
Zoo heeft Dr. Matthes zelf nog kunnen zien dat zijn arbeid wordt voortgezet. Door allen, die een deel dezer taak op zich nemen. zal hij worden erkend als de grondlegger van de wetenschappelijke beoefeuing van het Makassaarsch en het Boegineesch, wiens talrijke geschritten nog zeer langen tijd bij uitnemendheid de brounen zullen blijven voor onze kennis van taal, land en volk van Zuid-Celebes.

Tentena, Posso-Meer, Februari 1909.









DE WAJANG BEBER VAN PATJITAN

DOOR

R. A. KERN.

(Met drie platen.) -

In deel XI der Notulen van 't Genootschap, komt op bladzijde CLIV v.v. van de hand van Dr. G. A. J. Hazeu een beschrijving voor eener wajang-beber-voorstelling in Jogjakarta. In dat stuk wordt vermeld dat in 't Patjitansche ook een wajang-beber te vinden was. Die wajang is er nog altijd en wordt nog vaak vertoond.

Hoewel in hoofdzaken met de Jogjasche overeenkomende, zijn er tusschen beide ook wel verschilpunten aan te wijzen.

Eenige mededeelingen over dit Patjitansche exemplaar, zullen daarom misschien niet onwelkom zijn, vooral daar dit soort voorstellingen zoo zeldzaam is.

In een weinig bezocht en weinig toegankelijk deel van Java verrijst 't Duizendgebergte als een opeenhooping van duizenden kleine ronde toppen. Van Oost-Jogjakarta tot in 't Westen van Patjitan strekt 't zich langs de rotsige, barre Zuidkust uit. De toppen, éénvormig en regelmatig aaneengerijd, schijnen door renzenhanden gekneede molshoopen, in een bui van speelschheid door giganten neergezet in rij en gelid zooals kinderen koekjes bakken in 't zand. Maar dan van zulke afmetingen, dat menschen huizen bouwen kunnen in de pannen en er den grond beplanten voor hun voedsel. Op de steenachtige, onvruchtbare bergen weidt 't vee, de menschen hokken beneden, ieder in zijn eigen kom. Elke nederzetting is door een ring van bergkegels afgesloten van de buren, 't gebergte in zijn geheel staat daar als een stee.

nen phalanx in indrukwekkende rust; niemand die er binnendringt.

In deze wereld op zichzelf zoeke men de wajang beber. De dalang, tevens eigenaar, woont in de desa Gëdompol (distrikt Pringkoekoe) op de grens van Sémboejan (Mangkoe Něgaran). De wajang is geliefd en geëerd. Maar de kring waar binnen zij bekend is, is niet groot. Een gepensionneerd Patih van Patjitan, een man die niet ver van de honderd jaar kan zijn, te Patjitan geboren en getogen, had zelf den naam nooit gehoord. En ook de bevolking die wat verder afwoont, kent haar niet.

Een voorstelling trekt altijd een talrijk en aandachtig gehoor. Maar de wajang is meer dan vermaak. Zij wordt vereerd. Dikwijls doet men een gelofte (nadar) de wajang te zullen laten spelen als een wensch mocht worden vervuld of op gewichtige oogenblikken. Zoo zal bv. een man, wiens vrouw kinderloos is, de gelofte afleggen de wajang te doen vertoonen, indien zijn vrouw zwanger wordt; men geeft een vertooning als de ongeboren vrucht zeven maanden is, bij den rijstoogst of als de padi in 't stadium van zwangerschap is. Wie geen geld genoeg heeft om een vertooning te bekostigen, zal bloemen zenden met boreh (ng mbang-një-kar). Voor dezen eeredienst (moelijakake) is in de kist (kotak) een vakje afgezonderd, waarover later.

Wat de Patjitansche wajang-beber betreft, kan dus geconstateerd worden, dat zij een honderd jaar geleden even weinig bekend was als nu, maar binnen haar kring kan men van vermindering van populariteit moeilijk spreken. Wil men haar een antikiteit noemen, dan was zij 't een eeuw geleden ook reeds.

Omtrent den oorsprong van zijn schat, kan de dalang geen betrouwbare gegevens verschaffen. Zijn verhaal komt op 't volgende neer:

Zekere Naha dréma was als jonge man in dienst bij Kyai Toemënggoeng Bocta idjo (d. i. de maanboeta) te Wocloe in Semboejan.

De Toemenggoeng, op zekeren dag door zijn vorst *Bra Widjaja* van *Madjapait* opgeroepen, nam den jongen man in zijn gevolg mede.

Nu geviel 't dat de dochter van den vorst ziek was, niemand kon haar beter maken. De vorst vraagt aan Nala dêrma of hij soms een geneesmiddel weet, immers desalieden hebben soms zulke bizondere gaven als men niet verwachten zou. De prinses wordt werkelijk door Nala dêrma genezen, hoe wordt niet gezegd.

Toemenggoeng Boeta idjo keert weer huiswaarts, maar Nala derma wordt door den vorst aangehouden. Uit dankbaarheid leert deze hem dalang-beber te worden en schenkt hij hem een volledig stel platen, waarmee Nala derma naar huis keert. "Goud, geld en schatten had de vorst gezegd, "zijn geen passende belooning voor Uw deugd" (koerang soemboetlan kabetjikannira) en raken op. de wajang beber zij een middel van bestaan voor U en Uw nageslacht. gij bezorgt der desa voorspoed (agawe redjaning padesan). Van geslacht tot geslacht moet Uw dalangkennis worden overgeleverd."

Op weg naar huis leeft Nala derma van de opbrengst van voorstellingen.

't Is zeker voor een deel te wijten aan deze overlevering — waarvan de waarheid niet in twijfel getrokken wordt — dat de dalang weerstand heeft geboden aan alle aanbiedingen om zich van zijn wajang te ontdoen. Zoo'n daad zou een gebrek aan eerbied zijn jegens zijn vaderen, waarvoor hij zich schaamt en zou zeker aan hem en zijn omgeving worden bezocht.

Zijn stamboom telt negen namen: 1 Nala děrma, 2 Nala. 3 Sanala. 4 Najangsa, 5 Troenadangsa, 6 Ganda lěsana. 7 Sětra lěsana, 8 Ganda lěsana, 9 Goena karija, de tegenwoordige eigenaar, een man van middelbaren leeftijd, die zijn vader een tiental jaren geleden bij diens dood is opgevolgd.

Uit dit verhaal mag men misschien besluiten dat de wajang-beber eenmaal door een aanzienlijk heer aan een desaman werd geschonken als gunstbewijs. Zijn schenkingen van wajangstellen aan onderhoorigen van elders bekend? De wajang bestaat uit zes rollen, die zijn geborgen in een kotak, een langwerpige, smalle houten kist met vier voeten en bol deksel, geheel gelijk aan de Jogjasche. (Voor afbeelding, zie plaat bij de Duitsche vertaling van Dr. Hazeu's stuk in Intern. Archiv für Ethnographie). De Patjitansche is echter nieuw. door den tegenwoordigen dalang van soerenhout vervaardigd naar 't oude model, van buiten is zij zwart gemaakt, versieringen draagt zij niet. De oude kotak was door ouderdom onbruikbaar geworden. De afmetingen zijn: lang 127 c.M., breed 14 c.M., hoog 30 c.M.

Neemt men 't deksel van de kist, dan blijkt zij van binnen ook als de Jogjasche te zijn ingericht: een langwerpig vak voor de rollen. een vierkant vakje voor de offergaven, uit boreh en bloemen bestaande. Deze zijn afkomstig 't zij van personen, die een bloemenhulde aan de wajang hebben gebracht (ngëmbang njëkar, 't zij van de sadjen welke bij een voorstelling behoort. Zelfs de pauweveeren ontbraken niet. Inderdaad beschermen deze de rollen tegen vernieling, daar de insekten liever de pauweveeren aanvreten. Zij worden door nieuwe vervangen als 't noodig is.

't Opspannen der platen geschiedt door de ondereinden der stokken (sligi) waarom de platen gerold zijn, in de houten kokertjes aan den buitenkant der kotak te steken, als in Jogja. De hoogte der platen is 40 c.M. waar aan boven- en onderkant nog eenige centimeters witte rand bijkomt. Elke rol telt 4 tafereelen, er zijn dus in 't geheel 24 tafereelen, een rol is een paar meter lang.

Wanneer nu een voorstelling zal gegeven worden, plaatst de dalang zich achter de gesloten kotak, zoo mogelijk met 't gezicht naar 't Noorden. 't Publiek ziet naar 't Zuiden en is van de kotak gescheiden door de omvangrijke sadjen. Deze bestaat uit: een toempéng robijong met bloemen versierd, séga woedock, djadjan pasar, borch kémbang (geurige bloemen in water), in een nieuwe péngaron, een nieuwe mat (klasa) en geroosterde kip (panggang). Bovendien staat vóór de kist een bakje waarin wierook wordt gebrand; daarbij

lagen nog bloemen met boreh in 't midden. Na de voorstelling werd een deel daarvan in 't offervakje van de kotak gedaan.

Op zijde van den dalang zitten de muzikanten; er waren er vier die resp. bespeelden: een rebab. een kendang of trom een gong en een ketoek + kenong, à l'improviste aan een jak opgehangen. De muziek klonk schraal en onwelluidend, de instrumenten waren zeer slecht. Volgens den dalang zijn ze wel oud — daar zagen ze ook naar uit — maar toch zou in den ouden tijd de wajang zijn gespeeld zonder muziek, wat niet wegneemt dat hij bij een vertooning nimmer de muziek zal achterwege laten. De muzikanten komen met hem mee, er ontvangen van hem hun aandeel; zij wonen in zijn buurt en zijn gewone desalieden.

Na een kopje koffie gedronken te hebben, opent hij de kist. haalt de rollen eruit, legt ze op volgorde voor zich, doet de kotak weer dicht en spant de eerste plaat op. Eenmaal aan 't oog der toeschouwers onttrokken, trekt hij zijn baadje uit en blijft verborgen tot 't einde der voorstelling. Als de laatste plaat uit de kokertjes wordt genomen, heeft hij zijn baadje weer aan. Evenals in Jogja zijn twee paar kokertjes aangebracht, zoodat 't mogelijk is twee platen achter elkaar te spannen. Bestrijken der houten pennen (seligi) met boreh had niet plaats.

Bij gewone wajangvoorstellingen in Patjitan pleegt de dalang ook zijn baadje uit te trekken.

Als nu de eerste plaat is opgespannen, volgt niet dadelijk 't verhaal. Eerst prevelt de dalang een lang gebed (dongå), Dan begint hij — meest Krama sprekende met gebruik van vele oud-Javaansche woorden — zijn beschrijving van 't eerste tafereel. De handelende personen worden sprekend ingeleid. Is 't le tafereel afgehandeld, dan volgt onmiddellijk een recitatief op zangerigen toon, waarin vele "ongs" voorkomen en wordt een nieuw tafereel voorgerold. De muziek speelt intusschen uit alle macht. 't Recitatief duurt zoo lang dat de toeschouwers allen tijd hebben 't nieuwe tafereel te bekij-

ken vóór de dalang zijn verhaal hervat. Zoo gaat 't voort van tafereel tot tafereel. Soms wordt midden in een tafereel. b.v. als een aanzienlijk personnage opkomt, nog een soeloek ingelascht. In de verhalende gedeelten zwijgt de muziek of speelt heel zachtjes. De dalang regeert de muzikanten met de tjempala (van rotan).

De geheele voorstelling is in een paar uur atgeloopen. Een belangrijk deel van den tijd wordt ingenomen door de recitatieven. 't Eigenlijke verhaal werd kort en zakelijk medegedeeld; uitweidingen veroorloofde de dalang zich slechts een enkel maal.

De korte inhoud van 't tooneelstuk is met weinige woorden te zeggen:

De prinses Dewi Sekur tadji is 't paleis haars vaders te Kadiri ontvlucht. De vorst maakt bekend dat wie haar vindt, haar tot vrouw zal bekomen. Pandji Djaka këmbang koening is zoo gelukkig haar aan te treffen, gezeten midden op een pasar, en behoort dus haar gemaal te worden. Maar Praboe Klana van den overwal treedt als mededinger naar haar hand op. Voor Klana beducht, vaardigt de vorst een nieuwen sajëmbara uit: 't tweegevecht. Klana sneuvelt ten slotte door de hand van Tavang aloen. Pandji's trouwen dienaar. Niets staat nu meer 't huwelijk van Pandji met Sekar tadji in den weg, 't laatste tafereel geeft ons daarvan de voorstelling.

Om deze intrige spelen zich allerlei gebeurtenissen af, die aan de hand der platen zullen worden beschreven. De dalang weet in hoofdzaak wat elk tafereel voorstelt; kent hij al niet de bijfiguren, de hoofdpersonen weet hij aan te wijzen; de teckenaar heeft dit vergemakkelijkt door aan elk een vast type te geven, dat met kleine afwijkingen 't geheele stuk door 't zelfde blijft.

De kleuren zijn fraai en buitengewoon goed bewaard gebleven. 't Papier (daloewang) heett in den loop der tijden veel geleden. Behalve de hoofdpersonen, zijn op elk tafereel een overvloed van bijpersonen zichtbaar; de gebeurtenissen spelen zich af op een doorloopenden achtergrond met steenrood en gedempt blauw als domineerende kleuren, warm en rijk als een Smyrnaasch tapijt. De motieven der versieringen zijn aan boomen en bloemen ontleend. Langs den bovenkant der platen, hier en daar, waar de teekenaar buitengewoon veel personen had af te malen, zooals bij een slag, onderbroken, loopt als een tegen een muur van vierkante blokjes gespannen plisir, een rand van afhangende driehoekige punten, gevuld met bloem- en bladmotieven in groote verscheidenheid. Meermalen is in zoo'n punt een dravend wit dier geteekend, 't meest gelijkend op een paard. Is dit een zinspeling op Pandji's naam Koeda waneng pati Bestond er eenig verband tusschen den mensch en 't dier welks naam men aannam?

Waar de ruimte 't toeliet, zijn tusschen de menschentiguren omhoogstekende driehoeken geteekend in den vorm van toempals der kapala eener saroeng. Zij dragen dikwijls een in twee symmetrische helften verdeeld bladerdak dat tot den bovenkant der plaat reikt. In die boomen zijn vogels afgebeeld. Bij den overgang van driehoek tot kroon zijn rozetten geteekend: op nog meer plaatsen zijn die aangebracht.

De menschelijke figuren zijn geteekend als wajangpoppen en daar 't een Pandji-verhaal is, als die van de wajang gédog.

De meesten zijn en profil geteekend. 't zg. edele type. De onregelmatige gezichten, waaronder zoowel goede als slechte personbages voorkomen, ziet men meer van voren. Merkwaardig is dat ook de en profil geteekenden, zonder uitzondering twee oogen hebben. 't Profil wordt gevormd door twee lijnen: een rechte, schuin naar voren loopende van 't haar tot de punt van de neus en een tweenmaal gekromde lijn van daar naar den hals. Van 't snijpunt gaan twee lijnen uit naar binnen: één horizontale, uitloopende in een krul: de neusvleugel, één schuin omhooggaande tot naast 't oog: de neusbrug. Op de hoogte van 't zichtbare oog en buiten de profillijn uitstekende is als een uitwasje 't tweede oog aangebracht De mond is geheel binnen de profillijn geteekend.

De mannelijke figuren dragen een gouden band in 't haar, achterwaarts naar beneden gebogen evenals de haardracht; alleen de vorst draagt geen band. De vrouwen dragen 't haar dat met gouden sterren bezet is, los. In de oorsieraden is ook verschil. De vorst en zijn zoon evenals de vorstelijke dames dragen meestal, niet altijd, een vleugelvormig sieraad dat boven 't oor uitsteekt, Pandji en de andere heeren en dames hebben iets als een veer achter de ooren gestoken, dat schuin naar beneden hangt. Oorknoppen dragen zoowel mannen en vrouwen, enkele jonge lieden zooals Pandji, Schar tadji en haar broeder en ook de vorst dragen ze niet. Krissen worden algemeen gedragen.

Pandji en Sékar tadji hebben noch aan den hals, noch aan de armen versieringen.

Verdere bizonderheden komen hieronder bij de beschrijving der tatereelen ter sprake.

Rol 1. 4e Tafercel.

In de pagĕlaran te Kuliri.

Vorst Bra Widjaja geeft audieëntie. Hij zit met gekruiste beenen op een vlakken zetel. Naast hem is een garoeda geteekend met opgesperden muil en uitstaande vleugels. Beneden hem zitten op den grond draagsters van utensiliën. De koningstroon is altijd zoo afgebeeld.

De vorst deelt mede dat zijn dochter *Dewi Sékar tadji* gestolen is, en draagt *Raden Pandji Djaka këmbang koening* op, haar te gaan zoeken. De hand der prinses zal zijn loon zijn.

Behalve Pandji en zijn trouwe dienaren Ki Tawang aloen (= Pĕntoel, kenbaar aan zijn nens) en Nala dĕrma zijn nog aanwezig de Patih Tanda Prawira mantri aria djĕsa nagara. een als Toemĕnggoeng Rangga Ngabehi aangeduid persoon, twee personen met kegelvormige hoofddeksels, waarvan om de ooren en den nek lappen afhangen (krijgsmutsen?) en Kēbo lorodan, Patih van Klana, vorst van den overwal, die namens zijn heer naar de hand van Dewi

Sékar tadji komt dingen. Nala děrma wendt 't hoofd naar hem om.

2de Tafereel.

Pandji begeeft zich op weg om Sekar tadji te zoeken, gezeten op een wit paard en gevolgd door Tawang aloen en Nala dérma.

Op een steile berghelling ziet hij drie poenggawa's van Klana aankomen: Gangga watjrita (watjitra, witjitra) Wasi djala dara (naar de nitspraak des dalangs) Géndra joeda oeda (koera) pati, Pandji wil niet men hen in aanraking komen, daar hij in hen (een of meer hunner?) bekenden uit zijn jengd in Djanggala herkent. Hij onttrekt zich aan een ontmoeting en gaat verder.

Terwijl alle andere tafereelen een samenhangend geheel vormen, staat dit tafereel op zichzelf. De door Pandji ontmoete personen komen in 't stuk verder niet voor. De vraag rijst of deze prent niet een historischen achtergrond heeft. De omstandigheid dat de platenmaker ze in zijn serie opnam, terwijl er met de andere tafereelen geen verband was, bewijst dat ze toen reeds een legendarische gebeurtenis voorstelde. Maar ook zoog hij 't niet uit zijn duim; hij kon dit tafereel niet schilderen als er geen geschiedkundig feit had bestaan waaraan 't was ontloken.

't Feit zou dan zijn dat een vorst van den overwal komende, van Zuid-Celebes (de naam Wasidjala dara is misschien een aanwijzing) of elders, in allen gevalle uit 't Oosten, op Java landde, 't land waar hij doortrok onderwierp (Djanggala) en de overwonnenen dwong hem op zijn zegevierenden tocht te volgen.

Tot zoover de plaat.

Volgens 't verhaal zou dan de vorst van Kadiri bevreesd zijnde voor den overwaller, dezen hebben trachten te paaien tot Pandji optrad als redder in den nood, en Java van den overweldiger verloste. In plaats dat Kadiri door Klana werd onderworpen (huwelijk Klana met Sěkar tadji) volgde een verbinding van Kadiri met *Djanggala* (huwelijk Sěkar tadji met Pandji).

't Pandji-verhaal door Dr. H. H. Juynboll (*) medegedeeld in zijn verhandeling over 't topengspel, brengt zelfs in de verleiding te vragen of aan de onderwerping van Djanggala die van 't rijk Nyoerawan voorafging, daar toch, ontdaan van versieringen, sprake is van een aktie van Klana met Ngoerawan verbonden tegen Djanggala.

Terwijl de mondelinge overlevering een steeds verdergaande vervorming van een verhaal met zich brengt, biedt de wajang-beber meer houvast aan den dalang, en is 't niet onmogelijk dat bestudeering van andere exemplaren licht brengt over oudere stadiën van legendarische verhalen welke op 't spoor kunnen brengen van de geschiedenis.

3c Tafereel.

Dewi Sekar tadji, de Kadaton ontvlucht, verschijnt in de Toemenggoengan te Paloch (ook Palo) amba om daar een schuilplaats te zoeken. Kyai Toemenggoeng Kala misani (in andere stukken de naam van een kris van Pandji) en zijn vrouw Njai Toemenggoeng Tjona tjani ontvangen haar Zij deelt mede dat Klana dingt naar haar hand en dat haar vader, uit vrees, misschien aan Klana's verlangen zal voldoen. De Toemenggoeng raadt haar aan huiswaarts te keeren en zich te onderwerpen aan den wil haars vaders.

4e Tafereel.

Dat wil Sekar tadji niet en zij begeeft zich midden naar de groote pasar der Toemenggoengan (pasar gede ing toemenggoengan). Een groot en aanzienlijk gevolg is om haar heen geteekend.

Daar komt Pandji aan met zijn panakawans. Tawang aloen speelt op de tamboerijn (terbang), vóór hem staat een vat van eigenaardigen vorm.

Sekar tadji hoort 't rumoer en dien kant uitziende herkent

^(*) Dr. H. H. Juynboll Das Javanische Maskenspiel (topeng) in Internationales Archiv für Ethnographie Bd. XIV, blz. 50.

ze Pandji. Ze wendt 't hoofd af, de luchtwortel van een waringin als scherm gebruikende. Maar ook Pandji herkent haar en zijn doel voorloopig bereikt achtende, keert hij stil huiswaarts naar Kijai Demany koening. In welke verhouding deze eigenlijk tot Pandji staat, wordt niet gezegd; Pandji behandelt hem als zijn vader.

Op deze plaat is allerlei afgebeeld, o. a.: personen met kegelvormige hoofddeksels die een wajang-beber ontrold hebben, een bepluimde staf als een vliegenverdrijver, een paneel groen met gele karakters. zooals men in Chineesche woningen aantreft; in den rechterbovenhoek is een vrouw bezig een groot fornuis met vier gaten te stoken, waarop volgens den dalang sruhi wordt gebakken. Achter deze eenige hardloopende figuren en iemand, ook met een kegel gedekt. die een ontblooten kris omboog houdt, vóór Tawang aloen een eigenaardig vat; boven 't hoofd van Nala dêrma zijn eenige menschenkoppen, bergen of golven, een kip (?) en een eend (?) geteekend welke ook een bepaalde gebeurtenis in beeld schijnen te brengen.

Rol II. 1e Tafercel.

Pandji met zijn twee getrouwen vóór Kijai Démang koening in de Kaděmangan. Hij vertelt dat Klana zijn leger heeft opgeslagen te Kédocng Rangga en Sekar tadji tot vrouw begeert, verder wat de vorst hem gezegd heeft en dat hij Sěkar tadji op de pasar van de Toeměnggoengan heeft ontdekt.

Na zijn wedervaren verhaald te hebben, zendt hij Tawang aloen als bode naar den vorst te Kadiri en Nala derma met een gendaga kantjana (Wb.: kistje met kleedingstukken enz.) naar Bok Mindaka, die tot de vorstelijke familie van Kadiri in betrekking staat. De bedoeling van dit laatste blijkt niet.

2e Tafereel.

Ontmoeting der dames *Bok Mindaka* en *Bok Tigaron* (ook Těgaron), Klana's zuster. De laatste komt spreken over een huwelijk van Klana met Sěkar tadji. Bok Mindaka weigert de geschenken door Bok Tigaron namens Klana aangeboden Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel Ll. afl. 3. en 4.

en bestaande uit weefbenoodigdheden (?) te aanvaarden. Bok Mindaka en de haren zijn juist bezig met weven.

Op dit tafereel staan nitsluitend vrouwen. Links houdt een vrouw (ook op I, 3 achter Sekar tadji voorkomende) een spiegel (pangilon) in de hand, rechts ziet men 't zelfde, deze vrouw met een neus als *Pentoel* spiegelt zich zelf. Voorts ziet men allerlei weefbenoodigdheden, by, een *djantra* of spinnenwiel, een garenwinder of haspel, een *soeri* of weefkam, meerdere *rindjings* of mandjes (van metaal?), een.... of jak voor steun in den rug.

3e Tafereel. Vrouwenkrijg.

Na de weigering van Bok Mindaka ontbrandt een strijd van Bok Mindaka met de haren tegen Bok Tigaron en haar gevolg. Bok Tigaron wordt gewond en neemt de wijk naar de pasanggrahan haars broeders.

De strijd wordt gevoerd met huisraad. Als schilden worden deksels van tenongs (ronde bamboezen manden) gebruikt, eene heeft een vierkant schild ook van gevlochten bamboe, de weefgereedschappen doen ook dienst, eene hanteert een walira (aandrukhout) als lans enz. Bok Mindaka houdt een boog in de hand als bij spinnen gebruikt (woesoe). De beide hoofdpersonen dragen 't vorstelijk oorsieraad, op de vorige plaat niet, daar zijn ze ook eenigszins anders gekleed.

4c Tufereel.

Tawang aloen door Pandji naar den vorst te Kediri gezonden (II. 1), had op weg daarheen de legerplaats van Kadiri te *Taretebang* aangedaan, en daar *Raden Ganda ripa*, zoon van Bra Widjaja en broer van Sékar tadji op de hoogte gebracht.

't Tooneel stelt voor hoe Ganda ripa dit alles weer mededeelt aan Sédah rama, opperbevelhebber (senapati) van Kadiri.

Ganda ripa vertoont zich op elk volgend tafereel in nieuwe kleeding en steeds fraai uitgedost. Hij heeft lieden met krijgsmutsen (? de eigenaardige kegels met oor- en neklappen) bij zich en lansdragers. Achter Sĕdah rama ziet men o.a. Kyai Dĕmang koening en Kyai Toemĕuggoeng Kala misani.

Rol III. Ie Tafercel.

In de pagĕlaran te Kadiri.

De vorst geeft andientie. Ganda ripa en Tawang aloen komen hun opwachting maken. Tawang aloen brengt zijn boodschap (van Pandji II,1) over, waarop de vorst zegt dat Pandji Sěkar tadji's hand heeft verworven.

Nu komt *Praboe Klana* op 't tooneel om in persoon aan Bra Widjaja zijn dochter ten huwelijk te vragen. Voor Klana beducht, vaardigt de vorst een nieuwe sajembara uit, de *prany tanding* Klana neemt daarmee genoegen en gaat heen.

De vorst is gezeten op de wijze als in 't aanvangstafereel (I.1) is beschreven. De parëkans hebben echter andere voorwerpen in de handen. De personen, die hun opwachting maken, dragen alle roode rokken (běběd).

2e Tafereel.

In de legerplaats van Praboe Klana.

Klana vraagt aan Kébo lorodan of hij 't op durft nemen tegen Tawang aloen. Kěbo lorodan antwoordt bevestigend.

Er staan weer twee personen met krijgsmutsen op deze plaat.

Naast Klana is iemand met een kroon geteekend, die steeds in 't gevolg van Klana voorkomt.

3e Tafercel.

In de kadémanyan.

Nala dérma komt aau Pandji verslag doen van zijn zending naar Bok Mindaka.

Pandji deelt hem mede bij gerucht vernomen te hebben, dat Tawang aloen een tweegevecht moet houden met Klana en dat hij (Pandji) daarom dadelijk naar Kadiri zal vertrekken.

Pandji is in rood 't gekleed en draagt over de schouders een

soort mantille (rimony). Kyai Děmang en Njai Děmang zijn aanwezig, de laatste draagt ditmaal 't vorstelijk oorsieraad.

4e Tafereel.

Tweegevecht tusschen *Tawang aloen* en *Kébo lorodan* Pandji is niet aanwezig. Tawang aloen wordt gewond en is genoodzaakt den strijd op te geven.

Bra Widjaja er Klana zijn toeschouwers. Achter Bra Widjaja ziet men een vorstelijke dame die waarschijnlijk de koningin voorstelt. Ook een aanzienlijke dame met een groote, witte pluim in 't haar. Dit is Bok Kili wanoc saba nocwa sela mangleng, doekoen van 't Hof. Naar de kleedij te oordeelen kan zij ook in dit verhaal zuster van den vorst zijn, in allen gevalle van vorstelijke familie. De bijpersonen dragen ronde schilden, ten deele met plokken haar versierd en kromme sabels.

De beide strijders dragen een breeden halskraag, welke ongetwijfeld tot de oorlogskleeding behoort, daar de kampvechters in de volgende prang tanding ze ook dragen. Tawang aloen hanteert een lang zwaard met een weerhaak op de halve lengte. Kebo lorodan heeft een zwaard in de hand met gegolfd uiteinde en heeft bovendien een allerzonderlingst wapentuig(?) bij zich: een witte runderkop waaraan een lange, roode tong als een slurf, in een krul aan 't uiteinde een staf dragend. De buffel- of runderkop staat misschien in verband met zijn naam.

Opmerkelijk is nog een afbeelding van Tawang aloen in 't klein achter diens rug.

In de Toemenggoengan.

Nala děrma brengt als trouw kameraad, den gewonden Tawang aloen naar de Toeménggoengan en laat hem daar achter. Behalve Njai Tjona-Tjani blijkt hier ook *Dewi* Séhar tadji te zijn.

Achter Sěkar tadji ziet men dezelfde twee monsterachtige figuren als in 't vorig tafereel in de Toeměnggoengan (I, 3).

2e Tafereel.

Nieuw tweegevecht, thans tusschen Kebo lorodan en Pandji zelf. Ditmaal sneuvelt Kebo lorodan. Bloed loopt hem met stralen uit verschillende wonden. Beiden gebruiken een zwaard met een weerhaak als Tawang aloen in den vorigen strijd (III, 4).

De koeien (buffel?) kop met slurf is zeer duidelijk zichtbaar. Pandji heeft zijn heilige achter zich (om 't zoo eens te noemen): een menschelijk figuurtje ongeven door iets wits even als bij 't persoontje achter Tawang aloen.

De beide vorsten zien den strijd aan. Achter Bra Widjaja zijn Bok Kili zichtbaar en een paar mannelijke figuren. Zeker bij gebrek aan ruimte ziet men aan den kant van Klana Kyai Toemĕnggoeng Kala misani en Kyai Dĕmang.

Klana heeft ook gevolg, o.a. twee koppen met donkere huid, de eenige in 't stuk.

Verder aan weerskanten krijgslieden met kromme sabels, en van haarplokken voorziene ronde schilden.

3e Tafercel.

In de Kadémanyan.

Pandji is in 't huis van den Demang teruggekeerd. Ganda ripa komt hem namens den vorst verzoeken zich bereid te houden en eventueel Klana te dooden. Pandji stemt toe.

Op dit tooneel zijn alleen mannen zichtbaar: aan Pandji's kant Kyai Děmang en Nala děrma. Ganda ripa heeft drie volgelingen.

Van de Kadĕmangan gaat Ganda ripa naar de Toemĕng-goengan.

ie Tafereel.

In de Toemĕnggoengan.

Tawang aloen is nog in de Toemenggoeng. Ganda ripa, wederom in andere kleedij, nu eens in een gele jas met rood gevoerd, verschijnt met een opdracht van den vorst.

De Toemenggoeng, Njai Tjona tjani Tawang aloen ontvangen hem. Sekar tadji Ganda ripa brengt voor Tawang aloen als bewijs van 's vorsten tevredenheid over zijn gedrag eene krijgsrusting mede (kaprabon ing kasatrijan). Hij komt met groot gevolg: drie volgelingen dragen onderscheidenlijk een zitmat, een sirihdoos en een kwispedoor, voorts talrijke lansdragers.

Misschien wordt Sěkar tadji tevens aangezegd naar 't paleis terug te keeren en wendt zij daarom 't hoofd af. In een volgend tafereel nl. vinden wij haar te Kadiri terug.

In de pasanggrahan van Klana.

Praboe Klana deelt aan zijn zuster Bok Tigaron mede, dat hij thans een list gebruiken zal om Sěkar tadji te naderen. Hij zal als Ganda ripa verkleed zich begeven naar de kébon poenghoeran in de kědaton te Kadıri, waar Sěkar tadji verblijf houdt 1). Zij is in 't paleis teruggekeerd.) Ziet zij hem aan, dan wordt zijn begeerte vervuld en wordt zij zijn vrouw, doch keert zij 't hoofd om, dan is dat een teeken dat zij niets van hem weten wil.

Aan de teedere wijze waarop Bok Tigaron haar hand legt op Klana's arm, zou men opmaken dat zij hem van zijn plan tracht af te houden.

Klana is op een vlakke verhevenheid gezeten met één been afhangend.

Twee zittende vrouwen, achter Bok Tigaron hebben elk een wit bord in de handen.

2e Tafereel.

In de köbon poenykoeran.

Dewi Sěkar tadji is met gekruiste beenen gezeten op een vorstelijken zetel, van een *yarocda* voorzien. Zij houdt een ontblooten dolk (patrěm) in de hand.

Klana, als Ganda ripa gekleed, gaat vóór haar zitten. Maar zij herkent nem onmiddellijk en wendt 't hoofd af.

De ware Ganda ripa ontdekt den indringer; beschaamd druipt deze af.

¹⁾ Zie Jav. Wb. s.v. kebon.

3e Tafereel.

Groote *strijd* tusschen de legers van Kadiri en van Klana Een groote slachting wordt onder de troepen van Klana aangericht, hij zelt wordt door *Tawang atoen* gedood.

Men ziet tallooze krijgers met ronde schilden en kromme sabels gewapend, de schilden van haarplokken voorzien, dragen, wimpels (ocmborl) als nu nog gebruikelijk. Verscheidene strijders zijn neergezonken met half doorgesneden hals, 't bloed spuit naar alle kanteu. Kijai Děmang koening in een nauwsluitend jak en Nala děrma (met krijgsmuts) weren zich dapper. Tawang aloen heeft een krijgsmuts op en een ontblooten kris in de hand.

Pandji houdt zich op den achtergrond met Ganda ripa. Bra Widjaja wordt gemist.

4e Tafereel.

In 't vrouwenverblijf van Klana.

Gandaripa. Tawang aloen. Nala derma dringen 't verblijf der vrouwen van Klana's leger binnen, om haar als oorlogsbuit mee te voeren naar Kadiri. Bok Tigaron ziet een anderen kant uit. Nala derma en Tawang aloen toonen echte rakkers te zijn: Nala derma tracht een vrouw te grijpen. Tawang aloen is bezig de plisir (garneersel) van den wand te rooven. Beide hebben zonderlinge kapjes op.

Onder de vrouwen is er eene met een kroon, ook zichtbaar naast Klana in 't tooneel waar deze 't onderhoud heeft met Bok Tigaron (V, 1).

Rol VI, 1e Tafervel.

Ganda ripa, gevolgd door Tawang aloen en Nala dĕrma brengt de vrouwenschaar. Bok Tigaron voorop, vóór Paudji.

2e Tafercel.

Pandji geleidt allen vóór den vorst. Tigaron maakt de sĕmbah. Allen zitten in cerbiedige houding. De Patih steekt boven de anderen uit, achter hem drie koppen met krijgsmutsen.

Rechts van den vorst op den garocda-zetel, zit in silahouding Ganda ripa (?) met een soort kroon gesierd.

De vorst gelast alles voor 't huwelijk van Pandji met Sekar tadji in gereedheid te brengen. en de bruid in bruidsgewaad te steken.

3e Tafereel,

De dalang maakte van dit en 't volgende een tafereel : 't huwelijk van Sĕkar tadji met Pandji.

Dat is echter atgebeeld op 't laatste tafereel, 't 3e moet als iets dat aan 't 4e vooraf gaat beschouwd worden. Waarschijnlijk is dit een plechtige samenkomst van Sěkar tadji met Ganda ripa, een inleiding tot de huwelijks ontmoeting.

Zij zijn gezeten (sila) op alkatieven in een vertrek waarvan de wanden met tapijten zijn versierd. De doekoen Bok Kili wanoe saba noewa sela mangleng zit achter Sĕkar tadji.

Op den groud verscheidene dragers en draagsters van ampilan, w. o. lange, puntige voorwerpen, die herhaaldelijk als ampilan voorkomen.

4e Tafereel.

Huwelijk van Pandji Djaka kémbang koeneng met Dewr Sékar tadji. Zij zijn tegenover elkaar gezeten; Pandji heeft de onafscheidelijke getrouwen: Tawang aloen en Nala dérma achter zich; rechts van Sékar tadji zit de doekoen Bok Kili wanov saba noewa sela mangleng die de bruid als 't ware aan Pandji voorstelt. Op den voorgrond eene staande vrouwenfiguur met een groot naga-achtig voorwerp in de handen.

De beschrijving der platen is hiermee afgeloopen. Volledig is zij niet. De meeste platen zijn zoo evenwel, dat een speurend oog er nog heel wat op zou kunnen vinden. Alleen op 't meest opvallende is de aandacht gevestigd, voldoende om een indruk te geven hoe een oud Javaansch kunstenaar een verhaal in beeld heeft gebracht.

Over den ouderdom dezer wajangplaten durf ik geen gissing wagen. Op een der platen staan in oud schrift cijfers die een jaartal kunnen voorstellen, maar eruit zien als later erbij geschreven.

Zooals gezegd, was honderd jaar geleden deze wajang reeds een antikiteit en wordt zij vereerd. De gebruiken nu nog bij een voorstelling gevolgd, toonen overeenkomst mede bij een ngroewat voorstelling der wajang poerwa gevolgde.

(In Patjitan wordt ook sadjen neergezet bij een voorstelt ling ter gelegenheid van 't brengen der padi in de schuur. ngoenggah-ake pari.)

De wajang beber moet dus zijn ontstaan in een tijd toen de wajang in 't algemeen nog een beslist-religieus karakter had. De verwereldlijking van 't tooneel maakte zij niet mede. Zoo zij ooit onder de wajangsoorten een voorname plaats heeft ingenomen, moet zij in den overgangstijd reeds tot een weinig geliefde en weinig verbreide wajangsoort zijn afgedaald. Zij heeft 't leven gerekt tot den huidigen dag.

tahalô nasoe = wir (incl.) nehmen den Hund. = ihr nehmet mihalô = sie nehmen lahalô Battaksch: Hubuat. Dibnat ho. Dibnat ibana. Hubuat hami. Tahnat Dibnat hamu. Dibuat nasida. Malaiisch: Kn ambil. Kau ambil.

Nun sieht man auf den ersten Blick, dass unter diesen dreien nur im Niassischen die Construction correct durchgeführt ist, wogegen in den beiden anderen Sprachen ein Wirrwarr vorliegt, da einige Formen — nennen wir es einmal so — ein passives Gesicht zeigen. Und dadurch hat man sich wahrscheinlich verleiten lassen, die gesammte Construction für passiv zu erklären. Allerdings aber giebt es, soviel ich weiss, anch Kenner der betreffenden Sprachen die sich anch im Blick anf dieses "di "durchans nicht gebunden fuhlen, dasselbe für passiv zu halten. Dass die Formen "hubuat" und "tabuat" (battaksch) und kuambil und kauambil (mal.) etwas passives enthalten sollten, ist mir unfasslich-

Diambilja. u. s. w.

Und wenn es nun so wäre, dass wir es in den beiden letzteren Sprachen in bezug auf einzelne Personen mit einer corrumpierten Construction zu tun hätten, wo liegt dann der Zwang, dies zu verallgemeineren und es z. B. auf das Niass, zu übertragen, wo doch alles bis zur letzten pers. plur. correct durchgeführt ist, ohne den Schimmer einer Passivität?

Nach diesem kurzem Seitenblicke auf die beiden Schwestersprachen, halte ich mich nun fortan soweit an das Niassische. (1.)

Ich wage also noch heute, wie im Jahre 1876, zu behaupten, dass "oehalô nasoe" nicht passiv sein kann. Wer in aller Welt sagt uns denn, dass ein Verbalstamm - hier "halô"- passiv sein kann? Haben wir dafür in irgend einer Sprachenfamilie der Welt noch ein Analogon? Nun ist dieser Stamm zugleich Imperativ: halô = nimm und mihalô = nehmet. (Im plural also genau wie in der 2 pers. plur). Nun wird man doch niemandem zumuten, zu glauben, dass der Niasser wenn er zu mir sagt: "Halô nasoe", dabei den Gedanken habe: "Der Hund werde durch dich geholt". Das wäre nach meinen Begriffen jeglichem gesunden Menschenverstande zuwider. So ermahnte mich ein Hauptling im Süden beim Essen: "a nate Toea, ami" = "iss Leber, Toean, die schmeckt gut;" sollte das nan heissen: Die Leber werde durch dich gegessen, die schmeckt gut?" Nein, das ist vollendet unmöglich. College Meerwaldt behauptet aller dings dass .bunu" (Imper.) heisse: "Er werde darch dich getödtet." , Hia wache!" kann nicht heissen: Es werde durch euch Reis gegessen," sondern es heisst einfach: Esset Reis!"

Hieran schliesse ich gleich zu Beweise der Unmöglichkeit eines Passivi Frage und Antwort: Frage: Hadia, mi'ä

⁽¹⁾ Ich habe diese Sache schon vor 3 Jahren in dem Anhange zu meinem Niass. — Deutsch. Wörterbuche in ähnlicher und zumteil noch erweiterter Weise ansgefuhrt. Leider ist mir dort bedauerlicher und unerklärlicher Weise der Irrtum mit untergelaufen, dass Meerwaldt die 1. pers plur (incl.) nicht habe, weshalb ich den Collegen um Verzeihung bitte. Sodann ist mir im Blick auf jene kleine sprachvergleichende Arbeit mitgeteilt werden, dass ein Herr, der in meiner Abwesenheit Nias besuchte, sich missbiltigend über diesselbe ausgesprochen habe, als ob ich dort den Schein erweckt habe, dass jch alle jene Sprachen, die ich dort in betracht gezogen habe, kenne. Ist dies richtig, dann muss der betreffende Herr wohl übersehen haben, dass ich dort ausdrucklich Herrn Professor Dr. Fr. Muller. Wien (Grundriss der Sprachwissenschaft. II. Band. II. Abteil.) als meinen Gewährsmann angegeben habe. Sind Fehler in der Arbeit dieses Herrn, dann bin ich dafur nicht verantwortlich — Es wäre mir mu interessant zu erfahren, nach welcher Seite mich ein Tadel treffen sollte.

(von manga) wache?" = Wie steht es, esst ihr Reis?

Ma'ā = wir essen (Reis welches Object dann nicht wieder genannt wird. Wäre es nun möglich, dass dies heissen könnte: "Wie steht es, wird durch euch (od. von euch) Reis gegessen?" resp. "Es wird gegessen" So sind all derartigen Fragen und Antworten.

Wenn wir uns nun also unmöglich denken können dass der Niasser bei dieser Construction auch nur im Entferntesten eine passive Vorstellung habe, so dürfen wir die ache doch nicht vergewaltigen und dem Sprecher erklären: "Ja, du drückst dich wohl activ aus, aber doch muss das passiv sein." Charakteristisch ist dass auch die Verteidiger des Passivs, wie auch Dr. Schreiber schon erwähnte, nie darum herum kommen, die betreffende Construction auch zugleich activ wiederzugeben. So übersetzt Meerwaldt in einem Atem "hulehon" = "Door mij wordt gegeven" und "ik geef." Warum wollen wir es denn nicht bei dem letzteren bewendet sein lassen?

Gesetzt nun aber, es sei richtig, dass die Construction Passiv sei, wo hätten wir dann im Niass, den einfachen activen Satz mit Accussativ-Object? Glaubt man diesen etwa in der Construction mit dem Infinitiv zu finden, so ist das ein Irrtum. Die Sache liegt vielmehr so: Die Construction mit dem Infinitiv, wie managoe baroe ndra'o == ich nähe eine Jacke (wenn man will) drückt die Tätigkeit ganz im Allgemeinen aus, nm eben zu sagen, was für eine Beschäftigung man gerade jetzt habe. "Baroe" ist hier nicht als directes Object anzusehen, sondern es bildet mit dem Verbum zusammen einen Begriff, und somit entspricht die Construction ganz unseren Deutschen Formen, in denen wir auch Verbum und Object zu einem Begriffe verschmelzen, z. B. _er schriftstellert," "er kannegiessert.' Da sagen wir auch nicht: "Er stellt Schrift" und "er giesst Kanne". Also sollte "managoe baroe ndra'o" "eigentlich heissen: Ich jackenähe;" _manga wache ndra'o" = "ich reisesse" u s. w. und diese Sätze können also nicht für solche mit Accussativ-Object gelten. Ferner: Sätze wie: "Saja makan nasi" im Malaiischen also "Ja'ō manga wache" bildet der Niasser nur sehr bedingungsweise. Diese Construction mit dem Pronomen an der Spitze besagt: Ich (im Gezensatz zu einem andern) esse Reis;' oder auch: "Was mich betrifft, so esse ich Reis." Älso wiederum nicht eigentl. Objectivsatz: "ich esse Reis." Ähnlich auch: "Si manga wache ndra's" = "Einer der Reis isst, bin ich." Also alles keine eigentlichen Objectivsätze und so, kann dafür nur übrig bleiben: oetagoe mbaroe = ich nähe die Jacke; olandro gefe = ich bitte um (ich erbitte) Geld. Von einem Herrn ist getadelt worden, dass ich übersetzt habe: Ich nähe eine Jacke: also den unbestimmten Artikel, anstatt die Jacke. Indessen dürfte es sehr schwer sein das auszumachen, wo wir in dieser Art Sätzen den bestimmten oder den unbestimmten Artikel zu setzen haben. Bei manchen mag der bestimmte zu setzen sein, bei andern aber ist dies nicht möglich. Ubrigens hat dies doch auch mit der Frage nach Activ und Passiv nichts zu tun; Jacke bleibt doch Object. Einige Beispiele: "No lachave ia, meno ibôzi nasoe = "Sie haben ihn bestraft, weil er einen Hund geschlagen hat (schwerlich: "den Hund"); "sotoe chôra, ha wa'ara la taba gôrôbao" = Frage sie, wann sie einen Büffel schlachten (nicht den Büffel, weil gar nicht von einem bestimmten Büffel die Rede war, sondern davon, wann sie wieder irgend einen schlachten); i'ā wache = er isst Reis; (nicht etwa den Reis); i'ā mbawi (er ist kein Mohamedaner) heisst nicht: er isst das Schweinefleisch, sondern: er isst Schweinefleisch und beweist damit. dass er kein Mohamedaner ist. So auch in negativen Sätzen "lô i'é mbawi" = "er isst kein Schweinefleisch". Will der Niasser ein Object bestimmt bezeichnen, dann setzt er lieber das pronomen demonstr. andrô" bei: "no ibôzi nasoe andro"= "er hat den (bestimmten) Hund geschlagen".

Fern bin ich getadelt worden, dass ich gesagt habe mangandrô (Infinit.) heisst "beten" Nun sagen wir aber noch heute, nach mehr als 30jährigem Studium der Niassprache, jeden Sonntag in allen Kirchen, wenn wir uns zum Gebet erheben wollen: "Hangandrô ita!" = "wir beten!" resp. "lasset uns beten!" und noch hat kein Niasser, noch auch ein Europäer hier daran gezweifelt, dass dies vollkommen correct sei; dagegen "oe'andrô gefe" = "ich bitte um Geld."

Noch einige Beispiele dafür, dass die Personalpräfixe oe, ô, i, n. s. w. nicht als Passiva aufgefasst werden dürfen. Wenn von dem Partikel "mane" = "so", "so beschaffen" ein Verbum gebildet wird, (oemane), welches dann heisst: "ich mache es so;" "ich sage so", wie will man das dann passiv übersetzen? "hoemede ia, imane" = er redete und sagte; finden wir da etwas passives? Dann das Verbum "molaoe (laoe)", welches "etwas machen", "etwas tun" bedeutet und vielfach mit einem anderen Verbo zusammensteht, z. B. gilaoe moloi" = etwa wie man in Mitteldeutschland hört: "er tat fliehen". Kann da das "ilaoe" als passivum übersetzt werden? Mir ist das unbegreiflich. Oder: manema (tema). welches ebenfalls oft mit einem anderen Verbum verbunden wird, z. B. "itema ilimo ndra'o" == (etwasschwer wiederzugeben) etwa: "er machte sich daran und betrog mich". Kann da "itema" passiv sein? "Latoejoe norora, ba mofanô = sie nahmen ihre Lasten auf und weg gehen (und gingen weg), würde das heissen können: Ihre Lasten wurden von ihnen aufgenommen und weggehen (und sie gingen weg)?

So auch besonders in der Form des Cohortativs mit dem Präfix "Da:" "da'verôi zi'ôligoe." = ich will mein Messer zurücklassen; wie will man das als passiv auffassen?

Vielleicht noch deutlicher dürfte uns die Sache werden in Sätzen wo das Subject zweimal genannt wird, einmal in dem Präfix u. einmal noch hinterher mit Namen: iwa'ô amagoe = er sagt, (näml.) mein Vater, mein Vater sagt; das kann doch unmöglich heissen: "es wird gesagt von meinem Vater," denn "amagoe" steht im Nominativ, was wir ja im Niass. unterscheiden können durch die Veränderung der

Formen, die ich mir als status absolutus und status constructus zu bezeichnen erlaubt habe. Wohl bin ich auch darüber getadelt worden, da dies "in semitische Sprachen gehöre," aber es ist mir bisher noch keine bessere Bezeichnung dafür empfohlen worden, und ich sehe auch absolut nicht ein, warum man diesen Ausdruck nicht auch im Niass. gebrauchen sollte, da er der Sache entspricht. Übrigens ist mir, ausser etwa im Hebräischen, noch in keiner Sprache etwas annähernd ähnliches begegnet. Dieser stat. constructus bezieht sich nun keineswegs allein auf den Genetiv, sondern voral auch auf den Accussativ (Object bei activen Verben). Also "ama" (stat. absol.) ist Nominativ u. "nama" (stat. constr.) Accusat: nôa'ô amagoe — mein Vater sagt u. ilimo namagoe — er betrügt meinen Vater.

Nun könnte man mir entgegenhalten: Aber warum steht denn bei Adjectiven u. neutralen Verben das subject im status constructus: "aboea gara" (stat. absol. "kara") — der Stein ist sehwer? "mofanô ndra'o" (stat. absol. "ja'o") = "ich gehe weg?" aber dies erkläre ich nur dadurch, dass der Niasser augenscheinlich wenn auch etwas eigentümlicherweisc, nur da an ein eigentliches Subject in unserem Sinne denkt. wo auch eine wirkliche Handlung, die auf ein Accusativ-Object übergeht, stattfindet. Somit hätte man dann bei Adjectiven und neutralen Verben anders aufzulösen: Aboea gara = (ctwa) schwer, was den Stein betrifft; motanô ndra'o = weggehen, was mich betrifft, oder auch mit ..in bezug auf." In ähnlicher Weise ist auch ein Object im stat. construct. zu behandeln, wo dasselbe nicht Accusativ-Object sein kann. So heisst z. B. "omati ia nononia", nicht: "er hat gerne (er liebt) seinc Kinder," sondern: "er hat wohlgefallen, in bezug auf seine Kinder" oder "was seine Kinder betrifft."

Ist diese meine Auffassung richtig und ein Kenner der ganzen Art und Weise der Niass. Sprache kan eigentlich gar nicht anders, als sich in dieser Weise die Sache zurechtzulegen dann würde sich alles ganz gut und natürlich einreihen: Als einzige active Erzählungtorm bleibt übrig die oben zuerst Tüdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel LI. afl. 3.

genannte Construction; noch einmal z. B. "ibôzi nasoe amagoe" = er schlägt den Hund (naml.) mein Vater, mein Vater schlägt den Hund; denn dass diese Construction passiv sein könnte, ist und bleibt mir und noch manchem anderen Kenner ein vollendetes Rätsel. Für das Passiv haben wir doch die deutlichen Formen mit den Präfixen "te" und "moe" und für das Particip "ni" "tebôzi nasoe" der Hund wird geschlagen - wenn das Agens dabei bezeichnet wird, dann geschieht das durch "chônia" = von ihm, von seiner Seiteno moebôzi nasoe = der Hund ist geschlagen worden. Hier steht der geschlagene allerdings auch im status construct. und nicht nach unseren Begriffen im Nominativ und wohl weil er doch der ist, der die Schläge erhält, oder soll man die Construction auflösen wie oben beim verb, neutr.: es wird geschlagen, in bezug auf den Hund. Die Verbalformen sind ohne Zweifel Passiv. Im Particip futur "nibôzi nasoe" == "der Hund ist ein zu schlagender", muss geschlagen werden." Hier also das Particip ganz wie ein Adjectivum behandelt.

Um noch eins hier beizufügen: Das nomen agentis heisst "samôzi". contrahiert aus si (pron. relat) und "mamôri," also: "der welcher schlägt". Sollte das nun heissenkönnen; "Der durch den geschlagen wird? Das ist doch auch wohl nicht möglich: wo blieben wir auch sonst mit der entsprechenden Form der neutral. Verben. z. B. si môi der, — welcher geht.

Endlich bin ich noch darüber kritisiert worden dass ich die Form mit dem Präfix la — (lafatô) für Infinit. Passiv erklärt habe (übrigens tat ich dies nur in meiner ersten Formenlehre, 1882, und halte es jetz nicht mehr aufrecht) und der Herr Kritiker meint "la" sei gleich mit "to" und bilde ein Passiv-verbal adjectivum, lafato heisse: gebrochen werden und brechbar. Dies ist aber fast völliger Irrtum: "la" ist nicht identisch mit "to". und "lafatô" kann niemals mit brechbar übersetzt werden; auch heisst es nicht eigentlich gebrochen werden. Wäre letzteres aber der Fall, warum sollte mir dann verboten sein, diese Form (nebenbei) als Infinitiv Pass. zu bezeichnen, da "gebrochen werden" im Deutschen doch ohne

Zweifel Inf. pass. ist; soweit man denn in den hiesigen Sprachen von einem Infinitiv reden darf, und ich finde absolut keinen Grund, warum man dies, mutatis mutandis, nicht dürfte. Allerdings sieht "lafatô" nach der genannten Bedeutung aus und ich hatte mich also keineswegs gedankenlos verleiten lassen, diese Form Infinit. Pass. zu nennen, habe dann aber doch, wie gesagt, wieder davon abgesehen, indessen ein Pass. Verbal-adjectiv bildet die Form nicht. Man wird kaum etwas anderes daraus machen können, als a.) sie brechen (irgend etwas) und b.) allgemein: man bricht. Heza labe'e? kann nicht wohl heissen: Wohin soll (es) gegeben werden? sondern: Wo soll man es hintun, - setzen, - legen? Wir würden im Deutschen etwa sagen: Wo bleibt man damit?" Der Infinit. Pass. heisst tebe'e, tefatô, und aus diesem te- wird dann bei einer Anzahl Verben "to" und dann bildet die Form wieder ein selbständiges neutrales, oder ein Reflexives Verbum, resp. ein Pass, verb. Adjectiv. z. B. tebaliô = ungewendet oder verandert werden wird tobali = sich verändern, entarten. Mit dieser Bildung hat aber lafatô nichts gemein.

Mit diesen Bemerkungen will ich meine Ausführungen für diesmal wieder schliessen und ich hoffe, dass sie ein wenig zur Aufklärung beitragen werden.

DE NAAM DER GIERST IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

N. ADRIANI.

In zijn artikel "Ondste Ontdekkingstochten tot 1497", in de Encyclopedie van Nederlandsch-Indië, Deel 4. bespreekt de Heer G. P. Rouffaer de beteekenis van het woord djawa, en komt tot de slotsom, dat met dit woord, dat het Sanskr. yawa "gerst" is, door de Hindoes in de benaming yawa-dwipa de rijst is aangeduid. De benaming beteekent dus "Rijst-eiland" en het Javaansche djawawoot (voor djawa awoot) is "fijngekorrelde rijst", ul. "gierst". Geheel analoog daarmede, heet de gierst in het Bataksch (Toba) djaba oere, dat eveneens "fijngekorrelde rijst" beduidt.

In deze redeneering blijft evenwel eene moeilijkheid steken. Indien het ul. de Hindoes zijn geweest, die de rijst yara hebben genoemd, omdat zij zooveel op hunne gerst geleek. en het Jav. djava inderdaad hetzelfde woord is als het Skr. yava, dan is dus Jav. djava een overgenomen woord en is evenzoo de næm van de gierst djavawort. Toba-Bat. djaba aerv. voor de eerste helft overgenomen.

Dit mag echter maar niet zoo voetstoots worden aangenomen. Gierst is een inheemsch gewas op de Indonesische eilanden. Dat zij geen inlandschen naam zou hebben, is op zichzelf al zeer onwaarschijnlijk. Naast het Jav. djawa en het Bat. djaba, staat het Dajaksche (Ngadjoe) djawae. Andere benamingen voor de gierst zijn: Tomboeloe'sch wétovny, Sangir. gétoeng. Talautsch batoeng. Boeg. wéténg. Mak. batang, Tontemb. wo'tei, Toradja'sche talen wailo, bailo.

Het eenige woord dat de Bare'e-taal voor "gierst" heeft, is wailo. Ik zeg dit met opzet, omdat in het Bare'e een zoo groot aantal woorden zijn wisselterm heeft, dat het meer bizonder is, dat deze ontbreekt, dan dat er een of meer wisseltermen voorhanden zijn. Het woord walle heeft groote overeenkomst met het Bare'e-woord baili, dat "proviand. reisvoorraad," in de Meer-streek "gestampte rijst" beteekent. Hoe in de woorden waile en baili de lettergrepen le en li tot elkaar staan, is niet met zekerheid uit te maken. Dat o (ontstaan uit a of oe) dialectisch afwisselt met i, is in het Bare'e wel niet gewoon, maar er zijn toch voorbeelden van. Zoo zeggen bv. de To Pebato karoe "fluim", waar de andere Bare'e-sprekende stammen kuri zeggen. Intusschen kan de i van baili de looze klinker zijn, die den sluiter van een oorspronkelijk bail voor afvallen heeft behoed. Wel zou men in dit geval een klemtoon op de lettergreep bu verwachten, terwijl deze in de huidige taal op de lettergreep i valt, maar dit bewijst alleen dat men het woord niet meer als tweelettergrepig voelt. Indien werkelijk buil de grondvorm is, dan is het waarschijnlijk te vergelijken met Sang, baclé en Talantsch baila, die beide op een grondvorm bail teruggaan en "bebouwd veld, akker" beteekenen. Het Bare'e baili heeft waarschijnlijk tot grondbeteekenis "voedsel" en kan ook zeer goed de oorspronkelijke beteekenis zijn van het Sang. baclé en van het Tal. baila, daar in het woord "aanplant" zich de beide begrippen van "voedsel" en "bebouwd veld" vereenigen.

Wat nu het woord wailo betreft, dit staat waarschijnlijk voor waila. De sesam-plant, die als "jongere zuster der gierst" wordt beschouwd, heet met een wisselterm balolaia.

Dit woord kan staan voor balolaila. dat dan zijne laatste 1 moet hebben verloren, wat zich gereedelijk laat verklaren uit het streven om de opeenvolging van l's te verminderen. Deze vorm, ontdaan van de beide, als invoegsels te beschouwen, bestanddeelen ar en or, geeft een grondwoord baila. Indien dit met wailo identisch is, dan beteekent balolai(l)a, kleine gierst", wat een zeer juiste benaming voor de sesam zou zijn.

Doch nu blijft nog de a(o) van baila, wailo, te verklaren. Aangenomen dat baili een vocalische vorm is voor bail, dan ligt het voor de hand, om in de a(o) van baila, wailo, het achtervoegsel an te zien. Dit achtervoegsel wordt hier het best opgevat als eene bizondere soort van het grondwoord aanduidende, zooals bijv. in woejoeu, hoofdbaar", eene bizondere soort van woejoe, haar". Volgens deze opvatting beteekent wailo dus: een bepaald onderdeel van den aanplant, eene bepaalde soort voedsel, welke beteekenis vooral dan zeer goed voor de gierst past indien zij te eeniger tijd het hoofdvoedsel van de bevolking van Midden-Celebes is geweest, in ieder geval een veel belangrijker deel der volksvoeding heeft uitgemaakt, dan zij thans doet.

Ook nu wordt door de bevolking van Midden-Celebes nog steeds gierst tusschen de rijst gezaaid, doch zij doet dit alleen uit conservatisme, of om de eigen woorden der Toradja's te bezigen: "opdat het voedsel der Voorouders niet verloren ga, terwijl zij het ons hebben overgedragen, opdat wij het in stand zouden houden". Dat de gierst eene sympathetische werking op den groei der rijst zou uitoefenen, zooals in het artikel "Gierst" der Encyclopedie van Ned. Ind. staat, wordt hier overal ontkend. Men kookt de gierst in water en eet ze als rijst, enkel of gemengd met rijst, doch het komt mij voor dat men ze alleen eet, omdat men ze nu eenmaal heeft, niet omdat men ze bizonder graag eet. Ook wordt het ontbolsteren van de gierst veel bewerkelijker genoemd dan dat van de rijst; men beweert dat ze 7 of 9 schillen heeft.

Nog eene andere bizonderheid kan hier omtrent het woord waile worden medegedeeld. Het heeft nl. behalve de beteekenis "gierst", ook nog die van "raadsel". Oogenschijnlijk liggen deze twee beteekenissen te ver uit elkaar, dan dat men die aan een zelfde woord waile zou durven toekennen. Toch is het, in verband met het boven gezegde, in hooge mate waarschijnlijk, dat de raadsels naar de gierst. of liever naar het (voormalige) hoofdvoedsel zijn genoemd. De praedicaatsvorm mowailo, die thans uitsluitend "raadsels opgeven" beteekent, kan oorspronkelijk "giersten" hebben beduid, in den zin van "met de gierst bezig zijn, zich met het voedsel bemoeien". Het opgeven van raadsels is nl. niet slechts een onschuldig spelletje, maar het is eene sympathetische handeling, die moet dienen om het uitkomen der rijstaren te bevorderen. Als de rijst tian a (zwanger, op het punt van de vrucht voort te brengen) is, wordt er eene plechtigheid verricht die ten doel heeft de aren met talrijke korrels te doen gevuld worden. En daarna wordt het movailo officieel ingewijd. Degenen, die de zooeven bedoelde plechtigheid hebben verricht, komen nl. in de tuinhut terug. waar zij door de overige huisgenooten worden opgewacht. Eer zij de huistrap opklimmen, roepen zij hun, die in huis zijn, een raadsel toe, dat zoo algemeen bekend is, dat die in huis terstond allen tegelijk het antwoord uitschreeuwen, by .:

de buitenstaanden:

"Toendekoe nasomboe," ze steken jullie opwaarts (nl. met lansen die van onder het huis, tusschen de vloerlatten door, gestoken worden.)

de binnenzittenden:

"Pantjara" (de schuin staande stutten of palen, die diagonaal tusschen de eigenlijke huispalen instaan en vergeleken worden met lansen die schuin naar boven door den vloer worden gestoken.) Het Jav., Mal., enz. *Djawa*, "Java" is het Sanskrit *Yawa*, over de dj in den Javaanschen vorm van dit woord, zie Prof. Kern's opstel *Iabadioe*, in de Bijdr. K. I. 7, IV (1905), bl. 364. *Djawa* van *djawawoet* is daarentegen een zuiver Javaansch woord, dat zijne equivalenten heeft in verwante talen en waarmee, voor zoover bekend is, nimmer de rijst is aangeduid geworden.

Tentena (Posso-meer), Februari 1909.

Over de plaatsen van de hoogste vereering (poenden) en eenige andere bijzonderheden, in de afdeeling Panaraga.

Naverteld

DOOR

J. KNEBEL.

Het onderzoek, dat. in 1906 en 1907, omtrent deze materie werd ingesteld (Tijdschrift voor Taal-, Land- en volkenkunde, deel XLVIII en deel L. 1906 en 1908) werd eene opwekking voor den kontroleur J. P. W. Houtman (thans Assistent-Resident van Djapara), om een dergelijk onderzoek te doen instellen in zijne kontrole-afdeeling Pånårågå.

Aan de belangstelling van den kontroleur is het te danken, dat, door het hoofd der Javaansche school te Panaraga, Raden Sasrasoedirdja, een Javaansche tekst geleverd werd van alles, wat het bezoek der poenden's en het hooren van de volks-legenden daaromtrent aan te teekenen gaf.

Toen die tekst aan mij werd afgestaan, meende ik, met het daaraan toevoegen van een Hollandsche vertaling en de transscriptie van het Javaansch in Latijnsche karakters, eenen dienst te kunnen bewijzen aan de algemeene weetgierigheid.

Wat er aan ontbreekt kan worden aangevuld uit de Oudheidkundige reizen, waarin geregeld wordt aangeteekend, waar en hoe het animisme van het volk aan zijne behoefte tot vereering voldeed in poenden, panjadranan, panepen, pakahoelan enz.

PEKAHOELAN.

PESARÉJAN ING TAMAN-AROEM.

Kangdjeng Radèn Toemenggoeng Wirjådiningrat, kålå roemihin boepati ing Panårågå, sasampoening pandjenengannipoen sédä, saking moepakattipoen pärå poeträ wajah lajon poenika prajogi dipoen sarèkaken ing redi Larangan, kapernah sakidoelipoen kitä Panärägå, oegi kaleksanan.

Sasampoenipoen soemaré ing mrikoe laminipoen kawan dasa dinten, saben-saben let kalih oetawi tigang daloe, para poetra-wajahipoen katah ingkang sami njoepena kepanggih ingkang swargi.

Kangdjeng Boepati poenikå paring pangandikå jèn pandjenengannipoen mboten krahos soemaré ing redi poenikå, sebab piambak kémawon, sähä panggénan poenikå mboten sakétjä sertå sepen amamring lan malih kagoengan pamoendoet, soepados kahelih ing doesoen Taman-aroem oetawi tamanan ing salebeting kiţä Pauärägå.

Ing sarèhning pärä-poetrà-wajah tansah kagodå déning soepenan ingkang mekaten milá sanget sedih sähä soesah manahipoen — woesana ladjeng moepakattan sertä njoewoen palilah dateng pengageng ing nagari, moegi-moegi kaparingänä palilah angelih lajon poenikä dateng doesoen Tamanaroem.

Panjoewoen poenika kalilan, saladjengipoen pesaréjan poenika kadoedoek lajon kapanggih taksih wetah saha sahé kados nalika taksih soegeng; woesana ladjeng dipoen-sirammi malih saha kabakta dateng kita, serta kasarèkaken ing doesoen Taman-aroem.

Pesaréjan poenikå wonten ing mrikoc dados angker, kadostå: wit-wittan ageng ingkang tjelak ing mrikoc mboten wonten ingkang toemeloeng ing sanginggiling pasaréjan; peksi ingkang miber ngoengkoeli pesaréjan mrikoc, mesti dawah ladjeng pedjah; pärå-tiang ingkang sanès santånå mboten pisan-pisan poeroen njelak, såhå ngregěddi; oepami wonten ingkang poeroen nradjang bab poenikå, oetawi damel

solah tingkah ingkang mboten pantes, amesti édan sanalika oetawi sakit sanget ngantos ngadjal.

Lamining lami pasaréjan poenikå kasoemerĕppan ing akatah jèn dados pakahoelan.

Saking pangomong ingakatah pasaréjan poenikå kanggé pakahoelan ing tiang, ingkang kapéngin énggal soegih sarånå dadagang oetawi babakoelan; ingkang sami dateng ing mrikoe ingkang katah bongså tjinå, déné bongså djawi namoeng sawatawis.

Bongså tjinå ingkang kaboel panoewoenipoen saking mrikoe, sami njahèni témbok, régol såhå kori dipoen tjèt såhå prahos manékå-warni.

Sebab dinten kemis-kliwon wantji djam 5 ngantos djam 6 sonten (tiang djawi mastani malem djoemahah-legi) kaṭah tiang dateng ing pasaréjan *mrikoc* sami wiloedjengan perloe njoewoen sawab berkah soepados sami énggal angsal baṭi kaṭah.

Ing saleběttipoen gedong poeniká tansah wonten mori matoempoek-toempoek, inggih poeniká tjetjahossannipoen párá tiang ingkang sampoen angsal baţi kaṭah, — wondéné mori poeniká kanggé anglangsé pasaréjan poenikå.

Ing djawinipoen gedong pasaréjan oegi wonten koeboerannipoen pårå priantoen lan tiang alit.

Ing satjělak ing gedong *mrikoe* inggih poenikå kapernah wétan wonten sélá palenggahannipoen kangdjeng Soesoehoenan Komboel. Sélá poeniká kahadeggan griá alit apajon gentèng sáhá mawi dipoen-langsé mori petak.

Bab angker poenikå ing samangké sampoen radi tambar, ananging pesaréjan poenikå taksih dipoen-adjèni såhå dipoen-adjrihi tiang ing mrikoe.

Wat beteekent:

PLAATS VAN GELOFTEN. HET GRAF VAN TAMAN-AROEM.

Toen Radèn Toemenggoeng Wirjädiningrat, in leven Regent van Panärågå overleden was, waren zijne kinderen en

kleinkinderen eenstemmig van gevoelen, dat 't het beste was, om zijn lijk bij te zetten op het gebergte Larangan, gelegen ten zuiden van de hoofdplaats Pånårågå.

En zoo geschiedde.

Toen het lijk daar 40 dagen lang begraven was, (geviel het). dat de kinderen en kleinkinderen, telkens met eene tusschenruimte van twee of drie nachten, droomden, dat ze den overledene hadden ontmoet.

De Regent zaliger gaf hun (in den droom) te verstaan, dat hij niet naar zijn zin daar begraven was, omdat hij daar alleen was. en omdat de plek niet aangenaam aandeed, eenzaam en somber was; bovendien eischte hij, verlegd te worden naar de désa Taman-aroem, of naar een stuk tuingrond binnen de hoofdplaats Pånårägå.

Daar de kinderen en kleinkinderen zonder ophouden door zoo'n droom werden verstoord, waren ze zeer bedroefd en van hartzeer vervuld.

Te langen leste kwamen ze tot een eenstemmig besluit, en richtten een verzoek aan het Hoofd van plaatselijk bestuur, hun wel te willen vergunnen, om het lijk naar de désa Tamansari over te brengen.

Dat verzoek werd toegestaan.

Vervolgens werd het graf ontgraven en er het lijk in aangetroffen in zoo gaven toestand, als het verkeerde op het oogenblik, dat de afgestorvene nog in leven was.

Toen werd het weêr gereinigd, naar de hoofdplaats gebracht en begraven in de désa Taman-aroem:

Dat graf nu werd overbouwd met een steenen huis. met een pannen dak, en om dat huis werd een steenen muur gemetseld, (aan alle zijden) op een afstand van 15 meter van het graf.

In die muur werd een deur van djati-planken aangebracht, met een hangslot.

Niet zoodra bestond het graf daar, of het bekwam een reuk van heiligheid, en (als bewijs van dat *angker*, die heiligheid diene, dat) de groote boomen in de nabijheid van het graf er met hunne boventakken niet overheen bogen. en dat de vogels, die er overheen vlogen. dood neérvielen.

En er is niemand, die geen bloedverwant van den overledene is, die het graf mag naderen, of bevuilen.

En men kan er zeker van zijn, dat, wanneer iemand het wagen mocht, om dat verbod te schenden, of er minder gepaste handelingen mocht verrichten, hij terstond gek zou worden, of zou worden aangetast door eene ziekte, die den dood ten gevolge zou hebben.

In den loop der tijden werd dat graf bij de menigte bekend, als een plaats van geloften, en naar het algemeen zeggen, voor menschen, die graag spoedig rijk zouden worden door groot- of kleinhandel.

De meesten van de luî, die daar komen, zijn Chineezen (er komen maar ettelijke Javanen) en de Chineezen, wier wenschen reeds vervuld werden, houden de munr in goeden staat, en zorgen er voor, dat de buitenpoort en deur geverfd en op allerlei wijze verguld en gekleurd wordt.

Elken Donderdag-kliwon 's avonds van 5-6 uur (de Javanen noemen dat den avond van Vrijdag-legi), komen er vele menschen offeren, om er den zegenenden invloed af te bidden voor het behalen van veel winst.

In de grafkamer zijn voortdurend hoopen Europeesch wit lijnwaad, — geschenken van menschen, die reeds groote winsten zijn deelachtig geworden, — dat gebezigd wordt, om het graf van een gordijn te voorzien.

Buiten die graven vindt men nog graven van ambtenaren en kleine luiden.

In de nabijheid van de grafkamer, aan den Oostkant, ligt een steen, de voormalige zitplaats van Soesoehoenan Komboel.

Voor dien steen is een huisje gebouwd met pannen dak, en hij is bovendien omgeven door een gordijn van Europeesch wit katoen.

Wat de heiligheid van dien steen betreft (zou men kunnen opmerken) dat die een weinig van zijn (mystieke) werking had ingeboet; maar het graf wordt nog altijd vereerd en boezemt (voortdurend heilige) vrees in aan de menschen daar.

* *

11.

DOESOEN TJEKOK.

Katjarios sadėrėngipoen doesoen Tjekok dipoen doenoengi tiang, taksih wäna djatos djok, ing wäna mrikoe wonten radinan päräsakawan lan lėpėn mili mangalèr.

Ing pinggir parasakawanan mrikoe wonten tiang sadjodo adoenoeng, dedek pangadeggipoen ageng inggil lan kiat.

Padamellannipoen tiang poenikå ing saben dinten linggih ing radinan, terkadang ing pinggir lèpèn mrikoe; jèn wonten tiang djalerå èstriå langkoeng ing mrikoe, angrembat oetawi anggèndong barang-barang, poenikå ladjeng katedå sertå kabektakaken dèning tiang ageng inggil wahoe ngantos doemoegi ing grianipoen.

Mekaten oegi, menawi wonten tiang mboten saged njabrang lèpèn, poenikå inggih dipoen toeloengi lan dipoen ateraken mantoek ing grianipoen.

Ing sarèhning tiang poenikå èṇṭèngan toetoeloeng sertå sampoen lami seneng ngrembataken barang ing lian, poeṇḍakkipoen ngantos anjoeh, oetawi gondjol, oetawi maṇḍosol ageng, lami-lami tiang poenikå karan toewan ḍosol, amergi poeṇḍakkipoen meṇḍosol poenikå.

Sareng tiang poenikå tilar donja, djisimmipoen kakoeboer ing pakebonnannipoen piambak, ing sangandap ing oewit kadjeng boeloe, lan ing tembénipoen ngantos sapoenikå koeboeran poenikå dados panjadranan pakahoelannipoen tiang sakit. såhå pårå tiang ingkang kapéngin énggal soegih, katah tiang montjänagårå ingkang sami dateng njadran ing mrikoe.

Pärä tiang njadran säbä kahoel *ing mrikov* sami wiloedjengan koetoeg ing satjelakkipoen koeboeran sertä malih ngoedjoebaken niattipoen dateng djoeroekoentji.

Ingkang kapestékaken kanggé njadran inggih poenikå dinten djoemoewah-legi, djoemoewah-pon. djoemoewah-kliwon, ananging kang ageng piambak: djoemoewah-pon.

Ing sapoenikå koeboeran poenikå dipoen pagerri témbok inggillipoen kinten-kinten kalih mèter, ananging tanpå pajon.

Djoeroekoentji angsal sekoel kaṭah sǔhå lawoehipoen såhä jåträ bikak koentji sawatawis sangking pårå tiang ingkang sami njadran mahoe.

II.

Hetgeen beteekent:

DESA TJEKOK.

Men verhaalt, dat er, vóór dat de désa Tjekok (door menschen) bewoond was, nog bosch van djati in het wild, in dat bosch een viersprong was en een rivier, die noordelijk op stroomde.

Aan den rand van den viersprong woonde een man met zijn vrouw.

Hij was groot, breed en sterk van lichaams-bouw en statuur.

Zijn dagelijksche bezigheid bestond daarin, dat hij zich neerzette aan den kant van den weg; soms ook aan den oever van de rivier, — en, wanneer er dan een voorbijganger was, onverschillig man of vrouw, die een last droeg op den schouder of op den rug. hij om die last vroeg, die dan door dien zwaren en grooten man gesjouwd werd tot aan het huis (van den eigenaar der goederen) — en ook, wanneer er menschen waren, die de rivier niet konden oversteken, dan werden die door hem geholpen en naar huis begeleid.

Daar die man zeer bereidwillig en hulpvaardig was, en er behagen in schepte, om de lasten van anderen te versjouwen, was zijn schouder langzamerhand gezwollen en verhard. en stak op als een groote bult, zoodat de lui hem allengs den naam gaven van "meneer bult".

Toen hij overleden was, werd het lijk in zijn eigen tuin

begraven, onder een boeloe-boom, en naderhand (tot nu toe) werd dat graf een offerplaats en een plaats, waar geloften werden afgelegd door zieken en door menschen, die gaarne heel ganw rijk wilden worden.

En ook vele menschen uit de provincie komen er, om een offermaaltijd te houden.

Die er een offer brengt, of eene gelofte doet, bereidt een maaltijd en brandt er wierook in de nabijheid van het graf, en deelt de bedoeling van de offerande meé aan den grafbewaarder (sleutel-bewaarder).

De dagen voor het offeren vastgesteld zijn: Vrijdag-legi, Vrijdag-pon en Vrijdag-kliwon, maar Vrijdag-pon is de voornaamste dag.

Thans is het graf ommuurd met metselsteenen tot eene hoogte van 2 meter, maar zonder dak.

De sleutelbewaarder krijgt veel gekookte rijst met de toespijzen, en eenig geld als sluit- en ontsluit-loon van de menschen, die daar komen offeren.

* *

Ш.

DOEROEH LADIOEK.

Ing doesoen Tadjoek wonten goewä nämä Bedali: saking tjariossipoen tiang goewä poenikä sanget lebet, wiar sähä peteng, nanging lengipoen tjioet.

Käli kinanipoen goewä poenikä kanggé petapan, nanging sapoenikä sampoen mboten.

Saking kabarripoen pärå tiang ingkang sami tåpå ing mrikov inggih poenikå ingkang kapéngin apangkat priantoen.

Saking pangintennipoen pårå tiang kinå goewå Bedali poenikå nämå "poeser ing poelo djawi", oetawi tengahtengahipoen poelo djawi.

Hetgeen beteekent:

١

III.

DOEKOEH TADJOEK.

In de doekoeh Tadjoek bevindt zich een grot, genaamd de grot Bedali. Naar men zegt, is die grot heel diep, breed en duister, maar het gat (de ingang) is nauw (eng).

Oudtijds diende die grot als plaats van afzondering (voor asceten), maar thans niet meer.

Het gerucht wil. dat de lui, die daar tâpû dreven, menschen waren, die het verlangen koesterden naar het ambtenaarschap.

Onze voorouders waren van meening, dat de grot Bedali de navel of het middelpunt van het eiland Java was.

* * * IV.

DOENOENG ING DALEM KABOEPATÈN.

Ing kinanipoen salebettipoen apdeeling Pánárágá katah kabopatènnipoen, kadostá: kita Pánárágá inggih dalem kaboepatèn sapoeniká, kawastanan kitá tengah-tengah;

- 2. Kadipatèn oetawi Singasarèn, nama kita-wétan;
- 3. Såmåråtå, nåmå kitå kilèn;
- 4. Páláredjá;
- 5. Tjákrámenggalan;
- 6. Bråtånagaran;
- 7. Djagalan;
- 8. Gading;
- 9. Sawolan;
- 10. Djajèngranan. Lami-lami kabopatèn sadäsä poenikä karingkes, namoeng kantoen 5 panggénan, inggih poenikä:
 - 1. Kith tengah.
 - 2. Kitå wétan.
 - 3. Kitå kilèn.
 - Pålåredjå.
 - 5. Gading.

Wasana karingkes malih, kantoen 2, kadosta: Panaraga lan Samarata.

Ing sapoenika kantoen sakabopatèn. Panårägå piambak. Kabopatèn sanès-sanèssipoen wahoe ing sapoenikä dados doesoen sadàjá.

Hetgeen beteekent:

IV.

PLAATSEN, WAAR EENS REGENTEN GEPLAATST WAREN.

Oudtijds waren in de afdeeling Pánärågå vele plaatsen, waar Regenten gevestigd waren, als daar zijn:

- 1. Kota Pånäråga, d. i. de hedendaagsche kabopatèn, genaamd kota-tengah (midden stad).
- Kadipatèn of Singasarèn, genaamd kota-wétan (oostelijke stad).
- 3. Sámáráta, genaamd kota-koelon (westelijke stad).
- 4. Páláredjä.
- 5. Tjäkrämenggalan.
- 6. Bratanagaran.
- 7. Djagalan.
- S. Gading.
- 9. Sawolan.
- 10. Djajèngranan.

Mettertijd werden die 10 kabopatèn's ingekrompen tot 5, n. l.

- 1. Kota-tengah.
- 2. Kota-wétan.
- 3. Kota-koelon.
- 4. Páláredja, en
- 5. Gading.

Later werden ze weêr ingekrompen tot 2, n. l. Pånårågå en Samaråtå.

Thans is er één kaboepatèn overgebleven: Pånårågå.

De andere regents-plaatsen zijn thans allen désa's geworden.

* * *

NAHAS ING PÄNÄRÄGÄ.

Jèn ariadi, inggih poenikå dinten bakda woelan Siam, ing Panaraga doemawah dinten djoemoewah-wagé, wiwit Siam ladjeng kahoendoer oetawi kahadjengaken.

Milâ mekaten, awit djoemoewah-wagé poenika dados nahas ing nagari Panaraga, inggih poenika dinten sédanipoen Batara Katong wonten ing astana Setana, ing kahonderan Djenangan.

Oepami bakdā Siam doemawah ing djoemoewah-wagé, adat ingkang sampoen kelampahan, wonten bebàjà, kadostā wonten griā *kabesem* (dialect van Pan. voor kabesmèn), wonten tiang pedjah kénging mimis ing marijem; kaṭah tiang toekar paben nganggé dadamel, lan lià-lianipoen.

Bäṭārā Katong poenikā poetrā Brāwidjaja, rādjā ing Mā-djāpahit.

Kala roemihin pandjenangannipoen djoemeneng boepati ing Panaraga (kiṭā-wétan), pārā tiang ingkang apangkat sami dipoen-awissi, mboten kénging loemebet ing tjepoerining pesaréjannipoen baṭārā Katong; sinten ingkang poeroen nerak wawaler poenikā, saking tjariossipoen ngakaṭah, meṣṭi toemoenten pindah saking Pānārāgā.

Hetgeen beteekent:

VI.

DE ONGELUKS-DAG VAN PÅNÅRÅGÅ.

Wanneer de dag van het offerfeest na het einde van de vasten, na het einde van de maand Siam, te Pánärägä valt op een Vrijdag-wagé, dan wordt het begin der vasten terugof vooruit gezet, omdat de dag van Vrijdag-wagé een ongeluks-dag is van Pånärågä. Die dag is n. l. de sterfdag van

Baṭara Katong (op de begraafplaats Setana, onderdistrikt Djenangan.)

Als het einde der vasten valt op een Vrijdag-wagé, dan gebeuren er gewoonlijk ongelukken: een huis in brand; de dood van iemand, die door een kogel getroffen werd; twisten of vechtpartijen met wapens, en andere.

Die Baṭārā Katong was de zoon van Brāwidjājā, vorst van Madjapahit. ¹).

Vroeger vaardigde de boepati van Pänärågä (Kota-wétan) een verbod uit. waarbij aan ieder, die een ambtelijke rang bekleedde, verboden werd de ringmunr van het graf binnen te gaan.

Een iegelijk, die het waagde dit verbod te overtreden. kon er, volgens het verhaal der menigte, zeker van zijn, dat hij weldra van Pånarågå zou worden overgeplaatst.



VI.

ASEM TJÖNGÖ.

Ing adjeng ing grihanipoen Radėn Säsråsoedirdjä, mantri goeroe ageng wonten oewit asem kinä ageng sähå inggil nämå asem tjongo.

Ing salami-laminipoen asem poenika mboten kanggé poenapa-poenapa lan mboten dipoen adjrihi tiang, nanging sareng asem poenika badé kategor, sabab ing mrikor badé kanggé mergi tram dateng Samarata, doemadakkan ngantos sapoenika oewit poenika dados pekahoclan para bakoel soepados dagangannipoen saged laris saha énggal angsal bati katah, ingkang katah saking tebih, kadosta saking Samarata, Gedoewang lan sanès-sanès distrik; jèn tiang ing doesoen mrikor (Banjoedana) sami mantoe saha njoenataken, amesti amboetjal péntjok bakal ing oewit asem mrikor.

Wie Ba/ara Katong was, leere men uit de studie van Dr. J. L. A. Brandes "Pararaton" (Kên Arok of het boek der Koningen van Tumapel en van Madjapahit".

Ing sapoenikå oegi ing sadinten-dinten katah pärå bakoel, ingkang mantoek saking peken-legi salebeting kita lan peken-kliwon ing Såmåråtå, sami mampir sakedap dateng oewit asem poenikå, perloe amboetjalli sekar såhå amborèhi.

Saking gotek ing akatah ing andap oewit asem mrikor, wonten sawer tapa katahipoen kalih, inggih poenika ingkang ambahoe-reksa.

Hetgeen beteekent:

VI.

DE DOMME TAMARINDE-BOOM.

Vóór het huis van Radèn Såsråsoedirdjå, hoofdonderwijzer, staat een heel-oude tamarinde-boom, dik en hoog, die "asem tjongo" (domme tamarinde-boom) genoemd wordt.

Nooit ofte nimmer was die boom voor iets bruikbaar, of vreeswekkend voor de menschen, maar niet zoodra zou hij worden omgekapt, omdat de plaats, waar hij stond, moest benut worden voor de trambaan naar Sâmârâtâ, of eensklaps werd die boom gebezigd als pekahoelan, (voorwerp of plaats, waar geloften worden afgelegd), opdat de koopwaren gewild zouden zijn, en een groote winst zouden opbrengen.

De meeste menschen, die daar eene gelofte komen vervullen. komen van verre, zooals van Samarata, Gedoewang en andere distrikten; als de menschen daar ter plaatse (désa Banjoedana) een huwelijks- of besnijdenisfeest vieren, dan wordt bij den tamarinde-boom daar een offer gebracht 1).

Thans nog gaan vele koopvrouwen dagelijks van pasarlegi op de hoofdplaats, of van pasar-kliwon te Samarata. eventjes aan bij den tamarinde-boom, om er bloemen te offeren, of borèh op te smeeren.

Naar het volks-verhaal leven onder den boom een tweetal

¹⁾ De "péntjok-bakal" bestaat uit rauw vleesch, lombok, kemiri, een rauw kippe-ei, een *stalah* (sirih-blad met kalk) en bloemen.

slangen in afzondering — en wel de beschermers van de dêsa.

* *

VII.

EMBAH-BAJI.

Ing doesoen Bedoeri kälä roemihin wonten tiang djaler. wiwit lahir ngantos tilar donjå amergi saking sepoeh, tanpå oentoe sähä mboten poeroen rabi.

Sarèhning mekaten kawontenannipoen piambakkipoen karan *embah baji* tegessipoen tiang poenikå salaminipoen gesang mboten gadah oentoe kados baji.

Djisimmipoen tiang poenika dipoen koeboer ing doesoen mrikoe oegi.

Ing tembénipoen ngantos ing sapoenikå dados pakahoelan sertå panjadranannipoen tiang sakit sähä tiang kapéngin bati katah.

Koeboeranipoen namoeng katjoengkoep griå alit apajon kambengan, awit djisim poenikå kälä wiloedjengipoen sampoen meling dateng aliwarissipoen, béndjing menawi sampoen tilar donjä mboten poeroen dipoen gedong apajon gentèng.

Ing dinten djoemoewah-legi katah tiang sami njadran ing mrikoe.

Hetgeen beteekent:

VII.

EMBAH-BAJI (GROOTVADER-ZUIGELING).

In de désa Bedoeri woonde vroeger een man, die, van zijn geboorte af aan tot aan zijn overlijden wegens hoogen ouderdom, geene tanden had, en niet wilde trouwen.

Daarom gaf men hem den bijnaam van "embah-baji", dat wil zeggen: iemand, die zoo lang hij leefde, geen tanden kreeg — evenals een zuigeling. Zijn lijk werd ook bijgezet in de désa daar.

Later werd het graf een plaats voor geloften en voor offermaaltijden, en dat bleef het tot nu toe, voor zieken en voor menschen, die naar groote winsten verlangen.

Het graf is slechts overbouwd met een grafhuisje met alang-alang-dak, omdat de overledene bij zijn leven aan zijne erfgenamen uitdrukkelijk had te kennen gegeven, dat hij. bij overlijden, geen huisje wilde hebben met pannen dak.

Op Vrijdag-legi zijn er vele menschen, die daar een offermaaltijd geven.

* *

VIII.

DOESOEN TAMBAK-BAJAN.

Panggénan poenikå kålå kinanipoen padoenoengannipoen papatih nåmå Tambakbåjå, saladjengipoen panggénan poenikå dados (Joesoen nämä Tambakbajan.

Doesoen poenikä, ngantos sapoenikä oegi, mboten dipoensenengi sähä mboten dipoen-enggèni priantoen, sebab saking omongipoen tiang kaṭah, pårä priantoen ingkang gagria ing mrikoe mesṭi kaṭah sisahipoen, oepaminipoen dipoen lèrèhi saking padamellan.

Prakawis goegon toehon ingkang mekaten poenikå inggih njatå, tandanipoen ngantos ing sapoenikå oegi mboten wonten priantoen satoengillå ingkang poeroen manggèn ing doesoen mrikoe; inggih oegi wonten nanging ingkang sampoen pènsioen, oetawi ingkang sampoen kèndel tanpä pènsioen.

Tambak-båjå poenikä temboeng djamborran saking temboeng "tambak" kalian "båjå". nanging kanggénipoen pårå tiang goegon toehon saking temboeng "toembak" lan "båjå", toembak poenika namaning dadamel, "baja" tegessipoen "badjoel" oetawi "tjiläkä".

Ing doesoen mrikwe meh boten wonten tiang soegih. Hetgeen beteekent:

VIII.

DESA TAMBAK-BAJAN.

Deze plaats was oudtijds de woonplaats van den patih, genaamd Tambak-båjå, en na dien werd de plaats een désa, genaamd Tambak-bajan.

Die désa kan tot den huidigen dag maar geen behagen wekken bij ambtenaren, en wordt dan ook niet door hen bewoond. omdat. volgens het algemeen gerucht, de ambtenaren, die zich daar metterwoon vestigen, onvermijdelijk in moeielijkheden geraken, b.v. uit den dienst ontslagen worden.

Dat dit bijgeloof werkelijk bestaat, vindt een bewijs in het feit, dat tot nu toe geen enkel ambtenaar in die désa durft te wonen, en mochten er zijn, dan zijn dat gepensioneerden of zonder pensioen ontslagenen.

Dat woord "tambakbåjå" is eene samenstelling uit de woorden "tambak" en "båjå", — maar voor de licht-geloovigen is het eene samenstelling van de woorden "toembak" lans en "baja" in de beteekenis van "badjoel," kaaiman of "tjilåkå," ongeluk.

In de desa daar treft men nagenoeg geene welgestelde luî aan.

* * IX.

KLÅPÅ WANGI

Poesoen Gandālājā wonten pasarējannipoen kangdjeng Radèn Mas Adipati Soemādiningrat, kālā roemihin boepati ing Pānārāgā.

Mboten tebih kalian pesaréjan poenika kapernah kidoelipoen wonten oewit klapa sahoewit, kawastanan kalapa wangi.

Mila kaseboet mekaten, awit tojanipoen mambet wangi, terkadang mboten.

Tojā klāpā poenikā kénging kadamel pratoṇḍā menggah kaboel oetawi mbotennipoen penoewoenipoen tiang.

Oepami wonten tiang dateng ing mrikov badé njoemereppi

begdjå lan tjilakaning badannipoen. ladjeng kéngkénan ngoendoeh klåpå poenikå lan dipoen-ombé tojanipoen; oepami toja poenikå mboten aroem ambet lan rahossipoen, meṣṭi tjilåkå lalampahannipoen, nanging menawi ngrahos aroem. tiang poenikå meṣṭi badé angsal pangkat oetawi kaṭah batinipoen.

Tiang ingkang kénging ugoeṇḍoeh klāpā poenikā namoeng sentananipoen kangdjeng boepati kémawon.

Hetgeen beteekent:

IX.

DE WELRIEKENDE KOKOSNOOT.

De désa Gondålåja is de begraafplaats van Radèn Mas Adipati (Koe)soemådiningrat, voorheen Regent van Pånårågå.

Niet ver van het graf, ten zuiden er van, is een kokosboom, een enkele, dien men "klåpå wangi" de welriekende kokos noemt.

Hij wordt zoo genoemd, omdat het vruchtwater er van welriekend is, en soms niet.

Het water van die kokos kan gebezigd worden als bewijs voor de al of niet verhooring van de beden der menschen.

Wanneer daar menschen komen, om zich te vergewissen van het wel of wee van hun persoon, dan laten ze een kokosnoot plukken en wordt het water daarvan gedronken.

Is nu dat water niet welriekend, dan is het zeker, dat hij tegenspoed zal ondervinden in zijne betrekking. — maar is het welriekend, dan is het ook zeker, dat hij een (hoogeren) rang of vele voordeelen zal verkrijgen.

Alleen familie-leden van den Regent mogen de noten plukken.



DOESOEN SOEKÅSARI (BABADAN).

Ing doekoeh Demoeng, doesoen Soekåsari, wonten pasitèn tjioet ing pinggir ing lèpèn Danjang, kadamel peken nåmå peken Demoeng.

Ing tengahipoen peken poenikå wonten palenggahamipoen Kangdjeng Radèn Mas Adipati Soerädiningrat ¹), boepati Pånårägå, ingkang sampoen kaseboet ongka IX.; ing sakoebengipoen dipoen-pagerri betèk, lan ing tengahipoen inggih poenikå sangandaping kadjeng waringin wonten retjä sélå satoenggal ing mrikoe angker sihå dipoen damel pakahoelan lan panjadranan tiang ingkang badé dados bekel lan tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

X.

DÉSA SOEKĀSARI.

In het gehucht Demoeng van de désa Soekasari is een smalle strook gronds, aan den oever van de rivier Danjang, die gebezigd wordt als marktplaats — als pasar Demoeng.

In het midden daarvan bevindt zich de zitplaats van R. M. Adipati Soerádiningrat, regent van Pánàrágá, die reeds vermeld is in No. 1X.

Daaromheen is eene heining gemaakt van gevlochten bamboe.

In het midden, en wel onder een waringin-boom, is een Hindoebeeld van natuurlijke steen.

Dat beeld is heilig en dient als voorwerp van geloften en als plaats voor offermaaltijden voor hen, die désa-hoofd willen worden en voor zieken.



XI.

DOESOEN BANJOEDÂNÂ.

Ing doesoen poenikå wonten koeboeran pandjang sanget ing sangandap ing wit asem lan waringin.

Namanipoen tiang ingkang kakoeboer ing mrikoe mboten kasoemereppan.

Koeboer poenikå dados pepoendennipoen tiang ing doesoen mrikve.

De naam wordt hier dus verkeerdelijk genoemd voor Soema- of Koesoemadiningrat?

K.

Wonten oegi tiang wiloedjengan ing mrikoe ing dinten djoemoewah-wagé lan djoemoewah-kliwon, minongkå redjå sawab berkah wiloedjengipoen, oetawi tiang-tiang ingkang mentas mantoen saking sakit, minongkå ngloewarri poenaginipoen.

Ing sarèhning koeboeran poenika sanget pandjang, mila para tiang *ing mrikoe* mestani poendèn Satana dawa.

Hetgeen beteekent:

XI.

DÉSA BANJOEDÂNÂ.

In deze désa is een zeer lang graf onder een tamarindeen waringinboom.

De naam van dengene, die daar begraven ligt, is niet bekend.

Dit graf is een plaats van geloften voor de désa-bewoners daar.

Ook zijn er menschen, die er een offermaaltijd geven op Vrijdag-wagé en Vrijdag-kliwon, om er de zegenende uitwerking van af te smeeken voor hun welzijn.

En er zijn er ook, die, pas van een ziekte hersteld, hunne geloften met een offer-maaltijd komen vervullen.

Daar het graf zoo lang is, heeft men er den naam aan gegeven van "vereerings-plaats van het lange graf".



XII.

DOESOEN MANGKOEDJAJAN.

Ing doesoen *mrikoe* wonten oewit asem satoenggal sanget ageng wonten tengah-tengahipoen pakoeboeran.

Oewit poenika salami-laminipoen mboten epang lan ing inggil waradin kados kaketok.

Inggillipoen oewit poenikå kinten-kinten 5 mèter.

Poetjoek oegi epang alit-alit ananging salaminipoen tjelak kémawon: sabab saking poenikå tiang ing mrikoe namakaken asem boentoeng.

Mboten wonten tiang ingkang poeroen njelakki oetawi mendet kadjeng poenika.

Asem boentoeng toewin koeboeran poenikå dados papoendennipoen tiang ing mrikoe.

Menawi tiang ing mrikoe bersih doesoen (wiloedjengan soepados pårå-tiang ing mrikoe wiloedjeng) perloe wiloedjengan ing satjelakkipoen asem boentoeng poenikå såhå koetoeg (ambesem) menjan.

Hetgeen beteekent:

XII.

DÉSA MANGKOEDJAJAN.

In de désa daar is een tamarinde-boom, die zeer groot is, in het midden van een begraafplaats.

Die boom, ongeveer 5 meter hoog, is ten allen tijde zonder takken en van boven gelijk, alsof hij afgekapt is.

Aan den top zijn kleine takjes, maar altijd slechts kort, Daarom hebben ze aan dien boom den naam gegeven van "asem-boentoeng" (afgekapte tamarinde).

Niemand durft dicht bij den boom komen en er het hout van weg halen.

Boom en graf zijn voor de menschen daar voorwerpen van de hoogste vereering geworden.

Wanneer de (jaarlijksche) offerande ter reiniging van de désa en voor het welzijn der désa-bewoners wordt aangericht, moet de maaltijd gehouden worden dicht bij den asemboentoeng, en er moet benzoin bij gebrand worden.



DOESOEN NÄLÅGATÈN.

Ing doesoen Nälägatèn wonten koeboeran; ing mrikoe wonten oewit pelem oewohipoen goerih; pelem lan koeboeran poenikå dados papoendènnipoen tiang ing doesoen poenikå, namanipoen poendèn pelem goerih.

Kaṭah tiang amboetjal sekar borèh såhå koetoeg ing mrikoe. Hetgeen beteekent:

XIII.

DÉSA NÄLÄGATÈN.

In de désa Nälågatèn is een graf, en daarbij een manggaboom, wiens vruchten *qoerih* zijn. 1)

Boom en graf werden voorwerpen van de hoogste vereering voor de menschen van die désa, en de plaats is bij hen bekend onder den naam van "poenden pelem goerih".

Velen brengen er bloemen, welriekende zalf en benzoin.



XIV.

SOEMBER-LANANG.

Ing sakilènnipoen pasaréjan Gondålåjå ingkaug sampoen kaseboet ing nomer IX wonten oewit ĕlo.

Ing aṇḍappipoen wonten soember nằmå "soember lanang"; tojanipoen saking kilèn mili mangétan, warninipoen bening, rahossipoen asrep sanget.

Tiang ing mrikoe katah ingkang mendet toja ing mrikoe kaombé lan sami adoes ing mrikoe.

Ing sarèhning soember poenikå ageng, bening lan asrep rahossipoen, soember poenikå di-sahèni déning pandjenengandalem R. M. Tjäkrånagärå boepati pènsioen Panårågå.

Nalikă taksih djoemeneng boepati ing soember *mrikoe* dipoen damelaken djeding (kolah) sartă kahadeggan griả apajon-gentèng sertå wonten korinipoen mawi témbok.

Djeding poenikå kanggé padoesannipoen pårå welandi såhå priantoen.

¹⁾ Een woord, dat door een oudgast verstaan wordt, doch niet vertaald kan worden.

Het "vetachtig zoet", of "zacht zoet", of "de tong streelend" van Prof. Roorda geeft geen denkbeeld van goerth.

Mboten tebih saking kolah poenika kaleres sawétanuipoen wonten griå malih satoenggal kanggé pakèndellannipoen pårå ingkang badé adoes.

Saking kerså dalem kangdjeng boepati. Soember-lanang poenikå kagantos "Tirtámåjä".

Ngantos sapoenikå teksih kadamel padoesan.

Hetgeen beteekent:

XIV.

SOEMBER-LANANG.

Ten westen van de begraafplaats Gondâlâjâ, waarvan melding werd gemaakt in IX, is een lo-boom.

Daaronder bevindt zich een bron, genaamd: Soember-lanang. Het water daarvan stroomt van West naar Oost, is zeer helder en voelt zeer koud aan.

Velen van de désa-lieden halen er drinkwater en baden er. Daar de bron groot, helder en koud is, werd ze in goeden staat gehouden door R. M. Toemenggoeng Tjäkrånågårå, tijdens deze nog in dienst was.

Er is een gemetselde bak gemaakt en er is een huis gebouwd met pannen gedekt. en een muur (er om heen) met een deur er in.

De bak dient tot badplaats voor Europeanen en ambtenaren.

Niet ver van dien bak, en juist op het Oosten daarvan, is nog een huis gebouwd, dat dient tot pleisterplaats voor hen, die er gaan baden.

Op verlangen van den Regent, werd de naam Soemberlanang veranderd in "Tirtämåja" en tot den huidigen dag dient 't tot badplaats.



XV.

DOESOEN BRÄTÄNAGARAN.

Ing tengah-tengahipoen doesoen poenika wonten patilassan palenggahannipoen kangdjeng Soesochoenan Komboel.

Ing tjelakkipoen panggénan poenikå wonten oewit waringin såhå oewit tandjoeng ageng sertå inggil.

Ing saoebenging oewit såhå pasitèn poenikå kapagerri deling awit mboten kénging kapidak oetawi kapènèk sadéngah tiang.

Panggénan poenikå kawastanan Satänå, dados poenden såhå panjadranannipoen tiang doesoen Bråtánagaran; ing saben dinten satänä wahoe karesikkan déning djoeroekoentji; wondéné dinten djoemoewah katah tiang dateng ing mrikoe sami wiloedjengan njoewoen wiloedjeng lan sanès-sanèssipoen.

Hetgeen beteekent:

XV.

In het midden van deze désa is een oude zitplaats van Zijne Hoogheid Soesoehoenan Komboel.

Vlak bij die plaats is een waringin-boom met een dikken, hoogen tandjoeng-boom.

Om die boomen en om die plek is eene omheining gemaakt van bamboe, omdat die grond niet door jan-en-alleman mag worden betreden.

De plaats werd Satånå genoemd; werd poenden en plaats voor het geven van offermaaltijden, voor de inwoners van de désa Brätånagaran.

Elken dag wordt de Satana door den djoeroekoentji gereinigd.

En op Vrijdag komen er velen bijeen tot een offer-maaltijd, om daarmeê welzijn en andere zaken af te bidden.



XVI.

DOESOEN KOENDÈN.

Panggénan poenikå nåmå Koendèn awit ing mrikoc kälä roemiin katah tiang damel lantingan koewangsoel lan sanès-sanèssipoen (grabah).

Poepoendennipoen doesoen nåmå Satånå-karang.

Mitoeroet tjariossipoen tiang kaṭah, tiang ingkang dipoen koeboer ing Satana poenika, inggih poenika Kjahi-ageng Karang.

Epang ing oewit-wittan ingkang tjelak ing koeboeran mrikoe mboten wonten ingkang manteloeng oetawi angajommi ing inggil ing koeboeran wahoe.

Sanèssipoen dados poepoeṇḍèn oegi dados pakahoelan kados tiang ingkang aneḍḍ wiloedjeng lan waras saking sakit nanging mboten misoewoer kados ing Dosol lan ing doesoen Tjekok.

Hetgeen beteekent:

XVI.

Deze plaats heet Koenden, omdat er vroeger vele pottebakkers (koendi) waren; ook maakten ze karaffen van fijn aardewerk, potten en pannen en andere zaken van grof aardewerk.

De plaats van vereering van deze désa heet Satana-karang. Volgens het verhaal van het volk is de man, die daar begraven ligt, Kjahi-ageng Karang.

Van de takken der boomen bij het graf, is er geen, die over het graf heenbuigt, of het overschaduwt.

Behalve dat de plaats poenden is, is ze ook pakahoelan voor menschen die bidden om welstand of beterschap van eene ziekte.

Maar de plaats is niet zoo vermaard als Dosol en Tjekok.



DISTRIKT SÄMÄRÄTÄ.

XVII.

GOEWÅ SAMPOERNÅ

Ing poentjak ing redi Larang ing sakidoelipoen griå kadistrikkan Såmåråtå wonten pesaréjannipoen kangdjeng Radèn Toemenggoeng Bråtånagårå, kälå roemiin boepati Pånårågå. Ing sangaṇḍap ing pesaréjan poenikā wonten goewa kawastanan tiang kaṭah "goewa sampoerna".

Ing sangadjeng ing goewå poenikå wonten satoenggilling koeboeran ingkang mboten kantenan namanipoen ingkang dipoen koeboer ing mrikoe.

Wondéné goewå poenikå dados panjadrannipoen tiang ingkang nedå pangkat, lan tiang saras saking sakit, lan malih katah tiang montjå sami dateng njadran *ing mrikoe*.

Hetgeen beteekent:

XVII.

DE GROT SAMPOERNÃ.

Op den top van den berg Larang ten Zuiden van de woning van het distriktshoofd van Såmåråtä is het graf van R. Toemenggoeng Bråtånagårå, voorheen Regent van Pånärågå.

Beneden dat graf heeft men een grot, door het volk ..goewä sampoernå" genoemd.

Vóór die grot bevindt zich een graf, waarvan men niet weet, wie daarin is bijgezet.

De grot werd panjadranan voor menschen, die bidden om een ambtenaarlijke betrekking en voor hen, die van eene ziekte genezen zijn.

Bovendien komen er vele vreemdelingen, om er een offermaaltijd te houden.

* *

XVIII.

DOESOEN GOLAN.

Ing doesoen Golan wonten satoenggilling koeboeran kaseboet koeboerannipoen Kjahi-ageng Golan.

Koeboeran poenikå kadamel panjadrannipoen tiang saras saking sakit.

Dinten ingkang katamtokaken dinten djoemoewah-pon. Hetgeen beteekent:

XVIII.

DÉSA GOLAN.

In de désa Golan is een graf, dat het graf genoemd wordt van Kjahi-ageng Golan.

Het werd een voorwerp (plaats) van de hoogste vereering voor menschen, die van eene ziekte hersteld zijn.

De dag, (voor offermaaltijden) vastgesteld is Vrijdag-pon.

*** XIX.

DOESOEN SÄMÄRÄTÄ.

Ing salebettipoen doesoen poenikä wonten satoengilling koeboeran kaseboet tiang kaṭah koeboerannipoen Lagengteb (? ouleesbaar) 1).

Koeboeran poenik'i kadamel poepoenden; ing saben dinten ingkang dateng ngloewarri oedjar kalian wiloedjengan ing mrikoe.

Hetgeen beteekent:

XIX.

DÉSA SÄMÄRÄTÄ.

In de désa Sâmârêtâ is een graf, bij het volk bekend onder den naam van Lagengteb (? of Krengkĕb?).

Dat graf werd een voorwerp van vereering: dagelijks komen er menschen, om er hunne geloften in te lossen met een offer-maaltijd.

* *

XX

DOESOEN TASANAN. 2)

Ing doesoen Tasanan wonten koeboeran awasta Setaja oetawi Prongkot.

Red.

¹⁾ Em later telefonisch bericht van den Regent van Panaraga geeft: Krengkeb

²⁾ Ta-sanan of Tasman?

Koeboeran poenikå kadamel pakahoelannipoen tiang ingkang kapéngin dados priantoen, bekel lan babahoe doesoen.

Hetgeen beteekent:

XX.

DÉSA TASINAN.

In de désa Tasinan is een graf, genaamd Setjä of Prongkot, dat dient als plaats van geloften voor menschen, die ambtenaar, désa-hoofd of lid van de désa-raad verlangen te worden.

** XXI

DOESOEN DALOKĀ. 1)

Ing doesoen Dalokå poenikå wonten satoengilling oewit tjangkring, inggih poenikå ing redi Prahoe (Doengkoel).

Ing djaman kinå, mitoeroet tjariossipoen tiang, ing aṇḍappipoen oewit poenika mboten kénging kahidak saḍéngah tiang, awit angker sanget.

Mitoeroet witjantennipoen tiang ing mrikov, kaṭah sétannipoen, milå ngantos sapriki Dalokå poenikå taksih kahadjrik ing tiang kaṭah.

Sétan Daloka poenika sanget gelak.

Hetgeen beteekent:

XXL

DÉSA DALOKÃ

In de désa Daloka bevindt zich een tjangkring-boom, en wel op de berg Prahoe (Doengkoel).

Oudtijds mocht, naar men verhaalt, de grond onder dien boom niet door jan-en-alleman betreden worden, omdat die zeer heilig is.

¹⁾ Of Da-loka van Boeddha-loka of iets dergelijks?

Volgens het zeggen van de menschen daar, zijn er veel booze geesten, reden waarom de plaats tot den huidigen dag door de menigte geschuwd wordt.

De booze geesten van Daloka zijn buitengewoon woest.

* *

XXII.

REDI PEGAT.

Saking ing distrik Såmärätå wonten redi moedjoer saking kilèn mangétan.

Ing djaman kinå, kersannipoen pengageng ing Panårágå, ing selaning redi poenikå kadawochan andoedoek sertå karadin kadamel mergi ageng teroesan saking distrik Såmåråtå sapoenikå teroes ing Oempoel såhå Balong, menggah perloenipoen soepados gampillå pengageng ing nagari amarikså kawontenannipoen doesoen-doesoen, sabin-sabin, åråråtå lan sanès-sanèssipoen ing salebet ing apdeeling Pånårägå, mekaten oegi kasenengannipoen tiang loemampah darat. Ing sarèhning redi poenikå dados kalih, wasånå kawastanan redi Pegat, wondéné »pegat" tegessipoen "pisah".

Mergi énggal ing redi Pegat poenikå mboten kénging pisanpisan *kalangkoengi* déning pengantèn ingkang saweg badé ndahoepaken.

Oepami wonten tiang nerak wawaler poenika amesti pengantèn poenika pegattan. sabab mitoeroet temboeng "pegat" poenika. Doesoen sakilènnipoen nama Karang-lo, lan sawétannipoen nama Sedajoe, para tiang kalih doesoen poenika mboten kénging bebésannan, awit oepami kalaksanan, sami adjrih mbok menawi ing tembé anakkipoen pegattan.

Hetgeen beteekent:

XXII.

PEGAT-GEBERGTE.

Van het distrikt Samäratä af aan is er een gebergte, dat in de lengte loopt van West naar Oost.

Oudtijds werd, op verlangen van het Hoofd van plaatselijk bestuur van Pånårågå, de grond, tusschen de heuvels door, in den berg ontgraven en gelijk gemaakt en alzoo gemaakt tot een groote, reehtstreeksehe weg van Såmåråtå naar Oempoel en Balong.

Dat was noodzakelijk, om de inspectie der désa's, sawahs, onbebouwde velden en andere zaken in de afdeeling Panaraga voor de ambtenaren te vergemakkelijken en bovendien strekte het tot gemak voor de voetgangers.

Daar het gebergte (door dien weg) in tweeën werd gedeeld werd het genoemd "berg Pegat", aangezien "pegat" beteekent "geseheiden".

Die nieuwe weg door het Pegat-gebergte mag heelemaal niet begaan worden door jonge luî, die op het punt van trouwen staan.

In geval dat verbod overtreden wordt, dan zal het onvermijdelijk voor hen uitloopen op eene scheiding, overeenkomstig dat woord "pegat".

De désa ten Westen (van dat gebergte) heet Karang-lo en de désa ten Oosten daarvan heet Sedajoe, en de inwoners van die beide désa's mogen nu met elkander niet de betrekking aangaan van bésan, d. w. z. van wederzijdsche ouders van bruid en bruidegom — want in dat geval zouden ze duehten, dat 't huwelijk hunner kinderen later door eehtscheiding zou worden ontbonden.

*** XXXIII.

DOESOEN SOKÂREDJÂ.

Ing doesoen *mrikoe* wonten pasitèn kaṭah oewittipoen kadjeng sokå.

Ing andapping wit-wittan poenikå wonten retjä sélä satoenggal wangoenipoen kados loempang, lan ing loempang *mrikoe* wonten sélå alit pandjangipoen kirang langkoeng 0.75 M. ¹)

De oudheidkundige lezer zal dat gewaande rijstblok met stamper wel dadelijk herkend hebben als youi en hogga.

K.

Inggih poenikå aloenipoen loempang, lan panggénan poenikå dados papoendèn sähä panjadranannipoen tiang ing doesoen mrikoe ingkang mentas waras saking sakit.

Saking katahipoen wit soka panggénan poenika kawastanan Sokasèwoe.

Roemiin *mrikoe* kaṭah keṭèkkipoen nanging sapoenika kantoen sakeḍik.

Pårå tiang ingkang sami njadran *ing mrikoe* sami njekar lan amborèhi loempang sertä aloe wahoe saha koetoeg.

Mboten kénging menganggé sarwa idjem.

Hetgeen beteekent:

XXIII.

DÉSA SOKAREDJĀ.

In de désa Sokaredjå is een plek, waar veel soka-boomen staan. Onder dat geboomte staat een steenen beeld in den vorm van een rijstblok, en in dat rijstblok is een kleine steen de 0.75 M. lang, die den vorm heeft van een rijststamper.

Blok, stamper en plaats werden poendên en panjadranan voor de désalieden, die pas van eene ziekte genezen zijn.

Door de vele soka-boomen is aan die plek den naam gegeven van Sokasèwoe.

Vroeger waren er vele apen, maar daar zijn nog maar weinig van over.

De menschen, die daar komen, om een offermaaltijd te geven, leggen bloemen bij het rijstblok en den stamper (lees: yoni en lingga); besmeren die met welriekende zalt (borêh), en branden er benzoin bij.

Men mag er niet in groen gekleed (komen).

* *

XXIV.

DOESOEN PRADJEGGAN.

lng salebettipoen doesoen poenikä wonten pasitèn katoekoelan deling ampèl såhå kahoebengan pager. Katjarios deling poenikā tilas pandjenengannipoen (těkěnnipoen) Socsoelioenan Kalidjága.

Deling poenikå kadamel panjadranannipoen tiang sakit såhå tiang ingkang kapéngin dateng kapriantoenan.

Hetgeen beteekent:

XXIV.

DÉSA PRADJEGGAN.

In de désa Pradjeggan is een plek, die begroeid is met bamboe-ampèl, en met een (levende) omheining omgeven is.

Men verhaalt, dat die bamboe afkomstig is van de wandelstok van Soenan Kalidjägå.

De bamboe is een voorwerp van vereering voor zieken en voor menschen, die verlangend zijn naar het ambtenaarschap.

* *

DISTRIKT ARDJA WINANGOEN.

XXY.

DOESOEN TJANDI.

Ing distrik Ardjå Winangoen wonten doesoen nämä Tjaṇḍi, Mila doesoen poenika nama Tjaṇḍi mekaten tjariossipoen; Ing djaman roemiin wonten satoengilling roṇḍa taksih nèmnèmman warninipoen ajoe anama Nawang-woelan.

Grianipoen goeboeg såhå langkoeng inggil.

Wondéné padamellannipoen tiang wahoe ing sadintendinten nenoen sindjang.

Katjarios ing satoenggalling dinten piambakkipoen nenoen ing goeboeg wahoe, mboten antawis dangoe tropongipoen rentah, tiang wahoe bosen maṇḍap ameṇḍet tropongipoen, ananging piambakkipoen taksih neroesaken njamboet damel, ladjeng awitjanten seroe, witjantennipoen: sāpā-sāpā kang gelem lan bisa ngoenggahaké tropong koe ing goeboeg koe kéné tanpā oṇḍā, nadjan woedjoedā manoesā oetiwā sato kéwan oetāwā āpā bahé, dadi djatoekramakoe.

Saking takdir Allah tangålå doemadakkan kapireng swaranipoen rondå wahoe déning sagawon.

Sanalika poenika ladjeng dateng ing andap ing goeboeg, njakot tropong kabekta minggah ing goeboeg tanpa onda.

Sareng roṇḍā poenikā soemerap pratingkah mekaten wahoe, sanget kagèttipoen, awit salaminipoen ing mrikoe mboten wonten sagawon, ananging sarèhning sampoen dados djangdjinipoen segawon wahoe dados bodjonipoen roṇḍa wahoe,—dados manoesā gaḍah bodjo kéwan.

Mboten antawis lami tiang èstri wahoe ngandoet.

Sareng kandoetan wahoe lahir ladjeng kanamakaken: Djáká Soenä. Sadiwasanipoen djáká Soenä wahoe, tápá ing Boeloedjagir ing salebettipoen doesoen mrikoc.

Sasampoenipoen angsal wangsit anggénipoen täpå wahoe, piambakkipoen ladjeng mantoek.

Katjarios ing satoenggiling dinten piambakkipoen késah amboeboedjeng ngoepados boeboedjengan dateng wana kalian sagawon bapakkipoen walioe, nanging mboten soemerep, jèn poenika bapakkipoen piambak.

Ing salebeting wana ladjeng kepanggih kalian satoenggil ing kéwan, serta ladjeng dipoen sendjata, nanging mboten kénging, mimissipoen ngéngingi sagawon wahoe, ladjeng pedjah.

Ngantos sadinten moepoet piambakkipoen mboten angsal boedjengan.

Ing wantji sonten mantoek sertå njariosaken kalampahannipoen dateng iboenipoen.

Sareng Nawang-woelan mireng witjantennipoen djåkå Soenå wahoe ladjeng nangis loehipoen dalèwèran serta sanget soesahipoen.

Ing wasana djaka Soena pitakèn dateng iboenipoen, poenapa sababbing piambakkipoen nangis, wangsoelannipoen: Poeh djantoengatikoe, kawroehana satemenné asoe ikoe bodjokoe, ia ikoe bapak moe déwé."

Batang sagawon wahoe ladjeng kapendet serta dipoen resikki, sasampoen noenten kakoeboer wonten ing salebettipoen doesoen mrikoe. Mboten antawis lami Nawang-woelan tilar donjā, ladjeng kaladjeng kakoeboer tjelak kalian koeboerranning bodjo Ki Soenā.

Ing wasana koeboeran kalih wahoe dados poepoendennipoen tiang doesoen Tjandi.

Wondéné tjariossipoen "tjandi" poenikå tjekakkannipoen temboeng: "tjandi asoe," mangertossipoen koeboeran sagawon.

Hetgeen beteekent:

XXV.

DÉSA TJANDI.

In het distrikt Ardja winangoen is een désa genaamd Tjandi.

De reden, dat deze désa zoo heet, wordt volgender wijze verhaald.

Vroeger was er een weeuwtje, dat nog jong was en er lief uitzag, en Nawang-woelan heette.

Ze woonde in een wachthuisje, dat buitengewoon hoog was. Haar werk was dag aan dag kleedjes (saroeng, bebed) te weven.

Men verhaalt, dat toen ze, eens op een dag, in de goeboeg aan 't weven was, na eene korte poos de spoel aan hare handen ontglipte, en uit de goeboeg naar beneden viel.

Ze had geeu trek, om naar beneden te gaan, om de spoel te halen, maar ze ging voort met haar werk, en zeî huid: wie er lust in heeft, en mijn spoel hier boven in mijn goeboeg zonder trap kan terugbrengen, die, hij zij mensch, dier, of wat ook, wordt mijn toekomstige echtgenoot.

En door de beschikking van Allah den Allerhoogste werden de woorden van de weduwe onverwacht vernomen door een hond.

Deze begat zich onmiddellijk onder de goeboeg, nam de spoel in zijn bek, en bracht die naar boven in de goeboeg, zonder trap. Toen de weduwe dat zag, schrok ze hevig, omdat er daar nooit een hond geweest was, maar, daar ze het nu eenmaal zelf bepaald had, werd de hond haar echtgenoot.

Een mensch dus met, als wederhelft, een dier.

Niet lang daarna werd ze zwanger, en toen het voorwerp der zwangerschap ter wereld kwam, kreeg het den naam van djaka Soena (Soena beteekent: hond).

Toen hij volwassen geworden was, leidde hij een kluizenaars-leven te Boeloedjagir in die désa, en toen hij de openbaring op zijn täpa was deelachtig geworden, keerde hij huiswaarts.

Men verhaalt, dat hij, eens op een dag, er op uitging, om te jagen, om wild op te sporen in het bosch, in gezelschap van den hond, zijn vader.

Maar hij wist niet. dat 't zijn vader was.

In het woud ontmoette hij een stuk wild, schoot er op, doch miste maar de hond werd door den kogel getroffen en stierf.

Tot aan het einde van den dag kreeg hij geen wild (onder schot), en tegen den avond keerde hij huiswaarts en vertelde het geval aan zijn moeder.

Met dat Nawang-woelan de woorden van djakt Soenå vernam, huilde ze en biggelden de tranen langs hare wangen en haar verdriet was groot.

Eindelijk vroeg djäka Soena, waarom ze zoo huilde en haar antwoord luidde: och. mijn lieveling, je moet weten, dat de hond in werkelijkheid mijn echtgenoot, jou eigen vader was.

Het lijk van den hond werd afgehaald, gereinigd en daar in de désa begraven.

Niet lang daarna overleed Nawang-woelan, en werd, dicht bij het graf van haar echtgenoot Ki Soenå, bijgezet.

In den loop der tijden werden die beide graven poenden voor de inwoners der désa Tjandi.

En men verhaalt, dat dat "tjandi" eene verkorting is van de woorden: "tjandi asoe," die beteekenen: het graf van den hond.

XXVI.

PELEM BÈBÈK.

Ing salebettipoen doesoen Sérangan wonten koeboeran.

Saking tjariossipoen tiang katah koeboeranning anakkipoen Sétakoemitir, patih ing Madjapahit.

Wondéné koeboeran wahoe wonten sangandappipoen oewit pelem serth ing waktoe poenika ing mrihoc katah bèbèkkipoen: awit saking poenika temboeng kalih wahoe kapendet dados namaning koeboeran, inggih poenika dados "pelem bèbèk."

Ing wasånå koeboeran wahoe dados poepoendennipoen lan panjadrananing tiang ingkang kapéngin énggal soegih.

Tjariossipoen tiang katah oepami panedannipoen tiang ingkang njadran poenika dipoen ladjengaken asring-asring adat lalampahannipoen lan solah tingkahipoen tiang poenika kados bèbèk.

Hetgeen beteekent:

XXVI.

EENDE-MANGGA.

In de désa Sérangan is een graf.

Volgens de volks-legende is dat het graf van (het kind) van Sétakoemitir, patih van Mådjapahit.

Dat graf nu bevindt zich onder een mangga-boom, en op dit tijdstip zijn er massa's eenden.

Van die twee woorden is gemaakt de naam van het graf, zoodat die werd: Pelem-bèbèk (de mangga-boom der eenden).

Ten laatste werd het graf poenden en panjadranan voor menschen, die wenschten heel ganw rijk te worden.

De legende verhaalt, dat wanneer de bede van iemand, die daar komt eer bewijzen, door hem wordt voortgezet (¹).

⁽¹⁾ Zooals het daar staat, is 't niet duidelijk. Volgens den Regent van Madioen is de bedoeling: iemand heeft een verzoek gedaan, dat wordt ingewilligd, doch, daarmeê niet tevreden, doet hij het verzoek nog eens of vervangt het door een ander.

K

N. f. is de bedoeling dat meuschen, die daar aldoor verzoeken komen doen, ten slotte iets eend-achtigs over zich krygen.

hij, in zijn gewoonte en gedoe, in zijne gebaren en bewegingen, vaak veel heeft van een eend.

* *

XXVII.

DOESOEN SOERÈN.

Ing doesoen Soeren wonten goewa, namanipoen: goewa koesoema.

Ing djaman kinå panggénan wahoe pertapanipoen Radèn Djati koesoemå oetawi Radèn Goenoengsari.

Kälä roemihin kaṭah tiang tapa ing mrikor soepados énggal saged dados priantoen oetawi pengagengipoen doesoen.

Hetgeen beteekent:

XXVII.

DÉSA SOERÈN.

In de désa Soerèn is een grot, genaamd Goewâ koesoemå. Oudtijds was die grot het asceten-verblijf (hermitage) van Radèn Djatikoesoema of Radèn Goenoengsari.

Vroeger waren er vele menschen, die zich daar afzonderden, om spoedig ambtenaar of désa-hoofd te kunnen worden.

** XXVIII

GOENOENG BAJANG-KAKI.

Ing redi Bajang-kaki wonten satoenggilling goewâ, naminipoen Goewâ Bajangkaki.

Wondéné goewå poeuiká roemihin dados pertapannipoen tiang ingkang kapèngin énggal pinter sinahoe ilmoe agâmā.

Tiang ingkang täpå wonten *ing mrikov* lan ingkang sampoen kaboel pikadjengannipoen amesti soemerep belik, ingkang bening lan seger rahossing tojanipoen.

Jên tiang poenikå ngombé tojá wahoe saged paḍang lan laṇḍep èngettannipoen.

Satemennipoen goewä poenikä mboten wonten belikkipoen. Hetgeen beteekent:

XXVIII.

DE BERG BAJANG-KAKI.

In het gebergte Bajang-kaki is een grot, genaamd Grot Bajang-kaki.

Deze grot was vroeger de plaats van afzondering van iemand, die spoedig volleerd wenschte te worden in de geloofs-wetenschap.

De menschen, die daar in afzondering leven (tipå), en wier verlangen reeds verhoord werd. zullen er vast en zeker een bron ontwaren, die helder en frisch van smaak is.

Wanneer zoo iemand van dat water drinkt, dan wordt zijn bewustzijn (van het hoogere) helder en scherp.

(Maar) in werkelijkheid bestaat er geen bron in die grot.

* *

XXIX.

DOESOEN KEMOENING.

- Ing salebettipoen doesoen Kemoening wonten pasaréjannipoen Toemenggoeng Wali Djägåwongså.

Wasana pasaréjan poenika dados papoendènnipoen tiang ing mrikoe.

Wondéné salaminipoen ing doesoen poenikå mboten wonten lindoe.

Hetgeen beteekent:

XXIX.

DÉSA KEMOENING.

In de désa Kemoening is een graf van Toemenggoeng Wali Djägäwongsä.

Ten laatste werd dat graf een poendên voor de inwoners daar.

Nimmer was er in die désa een aardbeving.

777

DOESOEN NGADISANAN.

Ing doesoen Ngadisanan wonten koeboeran dados poepoendèn

Saking tjariossipoen tiang kaṭah poenikā pesaréjaunipoen poetranipoen Brāwidjājā ing Madjāpahit.

Hetgeen beteekent:

XXX

DÉSA (NG)ADISANAN.

In de désa Adisanan is een graf, dat een voorwerp van de hoogste vereering (poendên) is.

Naar de volks-overlevering wil, zou dat de laatste rustplaats zijn van een zoon van Brâwidjâja van Mâdjâpahit.

* * *

XXXL

DOESOEN MAGOEHAN.

Ing doesoen Magochan wonten belik nämä Bèdji Magochan, kanggé padoesan, ananging ing djaman roemihin kanggé panggénan slamettan bersih doesoen.

Ing mrikov katah oewittipoen waringin saha elo, ingkang sami dipoen enggènni kalong katah, lan roemihin ketèk ingkang mboten kantenan katah lan agengipoen.

Ing salebet ing bèdji poeniká kaṭah oelammipoen ingkang montjawarna.

Pramilä bèdji poenika dados poendènnipoen tiang ing salebet ing doesoen poenika, lan angkérripoen sanget.

Hetgeen beteekent:

XXXI.

DÉSA MAGOEHAN.

In deze désa is een beek, genaamd »de beek Magoehan," die (thans) voor badplaats dient, maar in vroeger tijd gebezigd werd als de plaats, waarbij de jaarlijksche offermaaltijd ter désa-reiniging gehouden werd.

Er zijn vele waringin- en loboomen, waarin kalongs huizen in massa; vroeger (ook) apen, waarvan de menigte en grootte niet te bepalen is.

In de beek zijn ook vele visschen van velerlei kleur.

Daarom werd ze een plaats van de hoogste vereering (poenden) voor de inwoners van die désa, en de reuk van heiligheid, waarin ze staat, is zeer sterk.

* *

DOESOEN SAWO.

Ing doesoen Sawo wonten sélá ageng wiar lan weradin goemléték sangandap ing wit asem agoeng.

Ing sakoebengipoen sela poenika dipoen pageri deling oetawi betèk.

Sélá poeniká tilas panggénan kalenggahan sähá pasoedjoedannipoen kangdjeng Soesoehoenan Komboel.

Tilas palenggahannipoen sarta tilas tapak ing larappan nalika soedjoed sapoenika pating darekok.

Sélå poenika sanget dipoen adjrihi tiang serta kadame poendèn saha panjadranannipoen tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

XXXII.

DÉSA SAWO.

In de désa Sawo is een groote steen, breed en overal eften, zoo maar liggende onder een grooten tamarinde-boom.

Om dien steen is eene heining gemaakt van bamboe of van bamboe-vlechtwerk (betêk).

Hij is de oude zitplaats en bidplaats van Z. H. Soesoehoenan Komboel.

De sporen van het zitten en van den voorhoofd-druk bij het bidden zijn thans nog overal zichtbaar als eene holte.

De steen wordt door de menschen gemeden met heilige vrees, en werd poenden en panjadranan, bij ziekte.

HIZZZ

DOESOEN GADING.

Doesoen Gading poenika tjelak ing mergi ageng ingkang saking Dietis dateng Ardja winangoen.

Ing mrikov wonten wit kalapa ingkang pang gangsal (1). Kalapa poenika wiwit kala roemiin ngantos sapriki namoeng oewoh satoenggal.

Wondéné wit kalapa poenika sapoenika dados pakahoelan nanging mboten katah tiang ingkang dateng ing mrikor sami amboetjalli sekar lan amboréhi pokking wit kalapa wahoe.

Hetgeen beteekent:

XXXIII.

DÉSA GADING.

De désa Gading ligt vlak aan den grooten weg van Djetis naar Ardja winangoen.

Daar is een kokosboom met 5 takken.

Hij draagt, van vroeger af aan, tot nu toe maar één vrucht. Thans is hij een voorwerp geworden voor het afleggen van geloften, maar er zijn niet velen (die daar komen).

(Maar) die daar komen, offeren er bloemen en smeeren borèh (welriekende zalf) op het gedeelte van den stam. waar die met de wortels samenkomt.

` XXXIV.

DOESOEN KOETOE-KILÈN

Ing satengahipoen sabin doesoen Koctoe-kilèn, ingkang pernahipoen sakidoel ing doesoen poenikå wonten siti ingkang bentak, ing pinggir dipoen pagéri soeroe, nämå soeroe koebeng.

⁽¹⁾ Een afbreiding van dien boem met beschryving komt voor in het Tijdschrift Tevsmannia. Ook werd hij door mij geboekt in de Oudheidkundige reis van Madioen.

Panggénan wahoe angker, nanging kénging kadamel sembajang istikå menawi waktoe awis djawah ing mangsanipoen tiang nanem pantoen.

Hetgeen beteekent:

XXXIV.

DÉSA KOETOE-KILÈN.

Midden in de sawahs van de désa Koetoe-kilèn, die gelegen zijn aan den Zuidkant van de désa, is een stuk grond, dat gebarsten is.

Daar langs is een heining van kaktus gemaakt, genaamd soeroekoebeng.

De plaats is heilig (in den zin van: mag niet betreden worden) maar mag gebezigd worden voor het istika-gebed, wanneer er op het tijdstip van het padi-planten gebrek aan regen is.

(Aanteekening van het Woordenboek: sembajang (of salat) istika, gebed om regen bij lange droogte door priesters gedaan op een open veld, waarbij men ganzen, eenden en kippen aan het schreeuwen brengt, en elkander met dawet gooit).

* *

DISTRIKT POELOENG.

XXXV.

DOESOEN WAGIR-KIDOEL.

Ing doekoeh Dersi ing doesoen Wagir-kidoel wonten wit pelem ingkang langkoeng ageng nanging endèk, milå dipoen namakaken pelem tjébol.

Wit poenikä dados pakahoelannipoen badoet oetawi tandak soepados laris lan saged loetjoe.

Hetgeen beteekent:

XXXY

DÉSA WAGIR-KIDOEL.

In het gehucht Dersi van de désa Wagir-kidoel is een

mangga-boom, die zeer dik en laag is, waarom hij (dan ook) pelem tjébol, de dwerg mangga genoemd wordt.

Deze boom is een voorwerp van geloften voor hansworsten en dansmeiden, om (daardoor) gewild en grappig te kunnen zijn.

* * XXXVI.

DOESOEN POEDAK.

Ing sawingkingipoen pasanggrahan Poedak wonten wit nongká èndèk námá nongká tjébol.

Poenika orgi kadamel pakahoelannipoen tandak toewin badoet kados déné kaseboet bab XXXV.

Hetgeen beteekent:

XXXVI.

DÉSA POEDAK.

Achter de pasanggrahan yan Poedak, staat een lage nangkaboom, genaamd nongka tjebol of dwerg-nangka.

Ook deze boom dient als plaats van geloften voor dansmeiden en hansworsten, zooals vermeld werd in XXXV.



XXXVII.

BALÉ BATOER.

Ing tengahipoen peken Ngebel wonten griå ingkang dipoen damel kadjeng.

Tiang boemi nginten jen poenika tiban, awit kala roemihin mboten wonten. — mila sanget dipoen adji-adji tiang kalah.

Balé poeniká dipoen damellaken griá alit — poeniká dados pakahoelannipoen tiang sakit toewin pandoeng.

Hetgeen beteekent:

XXXVII.

BALÉ BATOER.

Midden op de markt van Ebel is een balé (peṇḍâpā) van hout.

De opgezetenen verkeeren in de meening, dat die balé uit den hemel is neergedaald, omdat ze vroeger niet bestond. — en ze wordt daarom buitengewoon vereerd.

Van deze pendäpä werd een huisje gemaakt, en dat werd een plaats voor het doen van geloften voor zieken en voor dieven.

XXXVIII.

DOESOEN NGLINGI.

Ing doesoen mrikee wonten koetjoer ingkang njoember saking redi sélá námá "koetjoer-batárá."

Koetjoer poenikä kadamel pasirammannipoen tiang sakit. Hetgeen beteekent:

XXXVIII.

DÉSA LINGI. 1)

In de désa Lingi is een watervalletje, dat ontspringt aan een rots, genaamd "koetjoer baṭarā," dat gebruikt wordt als badplaats voor zieken.

*** XXXIX.

DOESOEN BANARAN.

Ing doekoeh Dompjong doesoen Banaran wonten sela sangandappipoen redi Koemitir, dipoen wastanni panjadranan goenoeng Koemitir.

Sélà poenikä kanggé panjadrannannipoen badoet socpados laris lan mindak loetjoe.

Hetgeen beteekent:

The second of the second secon

XXXIX.

DÉSA BANARAN.

In het gehucht Dompjong van de désa Banaran is een steen aan den voet van den berg Koemitir, die genoemd wordt: de plaats der vereering van den berg Koemitir.

1). Whigi? Red

Deze plaats dient als panjadranan voor hansworsten, om daardoor gewild te zijn bij het publiek en een grappig voorkomen te kunnen aannemen.

> * * * VL

DOESOEN POMAHAN.

Ing doesoen Pomahan wonten kadjeng woengoe; kadjeng poenika dados papoendèn näma Ngepoh, lan oegi dados pakahoelannipoen tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

XL.

DÉSA POMAHAN.

In de désa Pomahan is een woengoe-boom, die een voorwerp van de hoogste vereering is onder den naam van Epoh, en die bovendien een plaats van geloften is voor zieken.

* *

XLI.

ŅOESOEN GONDÂWIDÂ.

Ing doesoen Gondawidâ wonten pasitên tilas pertapan nămă Gedong bliket.

Panggénan wahoe ing sapoenikå dados pakahoelanning tiang ingkang kapéngin noenten-soegih.

Hetgeen beteekent:

XLI.

DÉSA GONDÂWIDÂ.

In de désa Gondawida is een stuk grond, dat eens een hermitage was, genaamd Gedong-bliket.

Die plek is thans een plaats van geloften voor menschen. die verlangen spoedig rijk te worden.

XLII.

DOESOEN WAGIR-LOR.

Ing doekoeh Poetjoek doesoen Wagir-lor wonten oemboel bentèr.

Awit tojanipoen bentêr lan rahossipoen asin, toja oemboel poenikă moeng kadamel padoesan tiang sakit labet, oeḍig lan sapanoengillannipoen.

Hetgeen beteekent:

XLII.

DÉSA WAGIR-LOR.

In het gehncht Poetjoek van de désa Wagir-lor is een warme bron.

Daar het water warm is en een zilte smaak heeft, wordt de bron alleen gebezigd als badplaats door menschen die wonden of huiduitslag of dergelijke ziekten hebben.

*** XLIII.

TELÂGÂ NGĔBĔL.

Doesoen Ngěběl ing soekoenipoen redi Wilis ingkang sisih kilèn. Panggénan poenikà kálå ing djaman kiná wonten wånå sadåjå, ananging sampoen dipoen enggèni tiang lan sampoen dipoen deggi bekel; — sampoen limrah watekkipoen tiang djawi ing dalem satahoen sapisan saben doesoen adamel wiloedjengan oeroenan, kanggé wiloedjengan wonten grianipoen bekel oetawi pepoendèn inggih poenikå bersih doesoen.

Wondéné maksoedipoen bersih doesoen poenikå, ing doesoen poenikå nedå wiloedjeng dateng ingkang ambahoe rekså doesoen poenikå, moegi-moegi pärå tiang ing doesoen mrikar ginandjar wiloedjeng lan seger kawarassan sadajå.

Anoedjoe ing satoenggiling dinten ing doesoen Ngebel badé bersih doesoen wonten poendennipoen, lan ing waktoe poenikå wonten tiang mitoni anakkipoen, parä tiang ing mrikoe moepakattan badé pados beboedjengan dateng wäna, soepados kénging kadamel bersih doesoen toewin mitoni.

Ladjeng bidal dateng wani.

Ngantos wantji bedoeg mboten wonten kéwan ketawis.

Awit saking sajahipoen pärà tiang wahoe kèndel linggih ing perbatang ingkang goemlètèk ing mrikoe.

Sadangoenipoen linggih lan omong kodjoer lalampahannipoen wonten satoenggiling tiang ambatjok perbatang poenika awon nganggoer.

Sebab saking poenika piambakkipoen kagèt amergi perbatang poenika medal rahipoen, tiang sadājā ladjeng sami ambatjok, ladjeng soemerep jen barang poenika dédé kadjeng, satemennipoen kéwan.

Tiang wahoe ladjeng mendet daging kabekta mantoek dateng grianipoen piambak-piambak kadamel wiloedjengan.

Ing naliki tiang èstri ramé sami oetjal-oetjal, wonten laré miskin dateng, warninipoen awon lan penganggénipoen oegi awon, ngemis dateng tiang poeniká, ananging sampoen ingkang njoekani witjanten manis kémawon mboten, namoeng noendoeng ingkang poeroen; namoeng tiang èstri sepoeh ingkang welas njoekanni sekoel saha lawoeh sawontenannipoen.

Sasampoenipoen mekatea laré poenik'i ladjeng witjanten sanget ing panrimahipoen lan meling dateng tiang sepoeh poenika, witjantennipoen, jèn sakedap malih ing mrika wonten toja ageng ndika noempak lesoeng lan ambekta éntong kanggé welah.

Sasampoenipoen meling mekaten poenika késah saking panggénan poenika, kaladjeng dolannan kalian laré katah ingkang sami badé slamettan bersih doesoen ingkang tjelak kalian grianipoen tiang èstri sepoch poenika.

Laré ingkang ngemis poenik i ladjeng nantjebbaken sadadjaler ing siti sarta ladjeng ngakèn andjebol dateng laré-laré, sinten ingkang saged dipoen kèn mragad laré miskin wahoe minongka epahipoen, nanging mboten wonten satoenggaltoenggalla ingkang saged andjebol.

Kabar poenika kapireng sadaja tiang ingkang saweg ramé-ramé wiloedjengan bersih doesoen poenika.

Ladjeng wonten ingkang sami dateng ing mrikoe badé njatakaken bab poenika, ladjeng sami pitakèn dateng poen miskin, witjantennipoen: apa opah moe marang akoe jèn akoe bisa andjebol sada iki?

Wangsoelannipoen: goeloekoe awèh ko belèh, nanging jèn ora bisa apa opahmoe marang akoe?

Wangsoelannipoen: awakkoe dak pasrahaké ing kowé. Tiang poenika ladjeng andjebol sädå-djaler wahoe gantosgantos, nanging tampa damel, witjantennipoen: »djebollen déwé, awit akoe kabèh wis roemongså ora biså nglakonniawit såkå abotté!

Poen miskin ladjeng andjebol sadá-dialer kalian gampil, lan witjanten, jèn piambakkipoen Baroe-klinting, inggih poeniká kadjeng ingkang dipoen kinten kadjeng, lan ingkang sampoen dipoen toegelli dagingipoen kanggé bersih doesoen lan mitonui; lan sapoennika badé males kasoesahan.

Ing sakedap nètra wonten toja ageng medal wiar lan lebet ing tilas sådå-djaler poenika.

Inggih poenika moela-boekanipoen wonten telaga Ngebel lan sanalika poenika laré miskin poenika ladjeng moesna.

Tiang-tiang ingkang wiloedjengan bersih doesoen lan ingkang sami ngoesir poen miskin katah ingkang pedjah kèrem ing telagà.

Wondéné tiang èstri sepoch, ingkang kaseboet ing inggil, sareng soemerep, jèn wonten toja ageng dateng, énggal-énggallan noempak lesoeng kadjeng djatos kalian ambekta éntong kanggé kemoedi — ing wasina wiloedjeng.

Ing wektoe poenikå ngantos pinten-pinten tahoen laminipoen tiang Ngebel mboten wonten ingkang poeroen noempak bahità kadjeng djatos ing telaga Ngebel, awit njamèni lesoeng ingkang dipoen toempakki tiang èstri sepoch poenika. nanging sapoenikà kénging oegi.

Ing talägå Ngěbél kaṭah oelam, nāmä; ngongok. Hetgeen beteckent;

XLIII.

HET MEER VAN EBEL.

De désa Éběl, gelegen aan de Westzijde van den voet van het Wilis-gebergte, was oudtijds geheel en al bosch, maar (nu) is het door menschen bewoond en is er een désa-hoofd aangesteld.

Het is een algemeen gebruik bij de Javanen, dat ze in elke désa, eens in het jaar een offermaaltijd aanrichten, die door algemeene bijdragen gevormd wordt, in het huis van het désa-hoofd dan wel ter plaatse van de poenden.

Dat is de maaltijd ter désa-reiniging.

De bedoeling daarmee is een offer, waarmeê voor de désabewoners voorspoed wordt afgebeden van den beschermgeest der désa, opdat een ieder daar moge worden begiftigd met welzijn, opgewektheid en gezondheid.

Op zekeren dag zou de jaarlijksche offermaaltijd worden gehouden in de désa Ebél, bij de poenden, en bij die gelegenheid was er ook iemand, die een feest voor zeven-maandsche zwangerschap gaf.

De luî daar kwamen eenstemmig overeen, om wild te gaan zoeken in het bosch, dat zou kunnen dienen als gerecht bij den offer-maaltijd en voor den maaltijd van de zeven-maandsche zwangerschap.

Daarop trokken ze naar het bosch.

Tot aan de bedocy (het slaan van de groote trom in de moskee, om 12 uur 's middags, ter aankondiging van het gebed lochoer) was er geen wild te ontdekken, en, van vermoeienis. zetten de jagers, om uit te rusten, zich neer op een boomstam, die daar duidelijk zichtbaar op den grond lag.

Terwijl ze daar zoo zaten, of lang uit lagen te keuvelen, was er een van het gezelschap, die, uit tijdverdrijf, in den stam hakte.

Toen deze van verbazing opschrikte, omdat er bloed kwam uit den stam, hakten ze daarop allen, en bespeurden, dat die (gewaande) stam geen hout was, maar in werkelijkheid een dier. Daarop namen ze het vleesch er van en brachten dat huiswaarts, een iegelijk naar zijn eigen huis, om er (zijn aandeel in) den offermaaltijd mee te bereiden.

En terwijl daar nn het vrouwvolk lustig aan 't kokerellen was, was er een knaap, leelijk van uiterlijk en sjofel gekleed, die een aalmoes vroeg aan die menschen, maar, laat staan dat ze hem niets gaven, zelfs geen vriendelijk woord hadden ze voor hem over, — ze joegen den vrijpostigen jongen eenvoudig weg.

Alleen een ond vronwtje had deernis met hem, en gaf hem gekookte rijst met toebehooren, zooveel er was.

Daarop gaf de jongen zijn innige dankbaarheid te kennen, en zei (ook) aan het vrouwtje: nog een oogenblik, en er zal overstrooming zijn hier, maar klimt gij op het rijstblok en neem den rijstlepel meê als roeispaan.

Nadat hij dat gezegd had, ging hij heen, en mengde zich onder de spelende jongens, die deel zouden nemen aan den offermaaltijd, vlak bij de woning van het oude vrouwtje.

De bedeljougen stak daarop een nerf van een arèn-blad in den grond en daagde de jongens uit, om het los te rukken; die het kon, zou eene belooning krijgen door den bedeljongen te bekostigen.

Maar niemand van de jongens was in staat, om de sadadjaler nit den grond te rukken.

Dat relletje werd gehoord door allen, die in luidrnchtige stemming deelnamen aan het reinigings-feest, en zoo kwamen er dan ook, die zich wilden vergewissen van de juistheid van het gerucht.

En die vroegen aan den bedeljongen: "wat geef je me, als ik de sûdû er uit trek?" — waarop hij antwoordde: "dan mag je mijn hals afsnijden, maar als je 't niet kunt, wat geef je mij dan?"

"Dan geef ik je mijn lichaam, om er meê te doen of te laten, wat je maar wilt" (was het antwoord).

Daarop rukten ze er aan, bij beurten, maar zonder succes. Tydschr. v. Ind. T. L. en Vk. deel Li atl. 5. "Trek hem er zelf uit!" zeiden ze tot den bedeljongen. want we voelen dat we 't niet kunnen. dat 't te moeielijk is."

De jongen trok er de sådå uit met gemak, en zeî: ik heet Baroe-klinting; ik ben de stam, die voor een boom werd aangezien; waarvan je het vleesch hebt afgekapt ter viering van de désa reiniging en van de 7 maandsche zwangerschap.

Nu zal ik wraak nemen op het leed (dat je me hebt aangedaan) in een oogwenk zal er eene overstrooming komen opzetten, groot en diep, uit het gat, waarin de sadadjaler stak.

(Dat nu is de oorsprong van het meer van Ebel).

Op het zelfde oogenblik (dat hij dit gezegd had) verdween de bedeljongen.

Velen van de feestvierenden, die den bedeljongen hadden weggejaagd, verdronken in het meer.

Zoodra het onde vrouwtje, boven gemeld, zag, dat de overstrooming kwam opzetten, besteeg ze met spoed het rijstblok van djati-hout, nam den rijstlepel meê als roer, — en werd ten slotte gered.

Van dat tijdstip af aan tot heel vele jaren daarna, durfden de inwoners van Ebel geen schuitje van djati-hout bestijgen, omdat 't (naar hunne opvatting) gelijk stond aan het rijstblok, dat door het oude vrouwtje bestegen werd.

Maar tegenwoordig mag het weêr.

(In het meer van Ebel is veel visch "ngongok" genaamd).



DISTRIKT DJÉBĚNG.

XLIV.

REDI LOWÈNG.

Ing salebetting onderdistrik Slahoeng wonten redi alit satoenggal nämä redi Lorèng.

Ing sanginggillipoen wonten pasaréjannipoen Radèn Mas Toemenggoeng Djájá Nagárá, roemihin boepati Gading. Gading poenikå sapoenikå dados doesoen toemoet distrik Ardjå winangoen.

Pasaréjan poenikå doemoegi samangké dados pakahoelannipoen tiang ingkang waras saking sakit.

Tiang-tiang ingkang dateng gadah kahoel wonten mrikoe wonten ingkang mragad méndå adamel wiloedjengan lan wonten ingkang ambektä sekoel salawoehipoen saking griå, lan wonten oegi tiang wiloedjangan ing mrikoe kanggé njoewoen dongå soepados énggal angsal pangkat priaji såhå babahoe-doesoen.

Hetgeen beteekent:

XLIV.

HET LORÈNG-GEBERGTE.

In het onderdistrikt Slahoeng is een heuvel. Lorèng genaamd.

Bovenop is het graf van R. M. T. Djäjänagärä, voormalig Regent van Gading.

Dat Gading is thans een désa, sorteerende onder het distrikt Ardja winangoen.

Dat graf is tot den huidigen dag een voorwerp van geloften voor menschen, die hersteld zijn van eene ziekte.

Van de luî, die hier komen, om eene gelofte in te lossen, slachten sommigen een schaap voor een offer-maaltijd; er zijn anderen, die gekookte rijst met toebehooren meebrengen van huis, om daarmeê eene eerbiedige voorbede af te smeeken, opdat men spoedig een rang van ambtenaar verkrijge, of lid van het désa-bestuur moge worden.

*** XLV.

DOESOEN MENGGARÉ.

Ing doesoen Menggaré wonten koeboerannipoen Kjahi Djäjä lan Kjahi Rajoch, ingkang dados satoenggilling tjoengkoep oetawi gedong, lan wonten malih koeboerannipoen embah Madoekara.

Koeboeran poenikå dados poepoenden toewin pekahoelannipoen tiang sakit.

Tiang njadran ing mrikoe saben dinten djoemoewah.

Hetgeen beteekent:

XLV.

DÉSA MENGGARÉ

In de désa Menggaré is een graf van Kjahi Djåjå en Kjahi Rajoet (te zamen) in één tjoengkoeb of steenen huisje.

Ook is er het graf van grootvader Madoekarå.

Die graven zijn poenden en pakahoelan voor zieken.

Men komt er een offermaaltijd geven (als bij de graven van voorouders of ondere bloedverwanten (njadran) op elken Vrijdag.

* *

XLVI.

DOESOEN SANÉPÂ.

Ing doekoeh Soka doesoen Sanépa wonten setoenggilling wana ingkang wit-wittanipoen warni-warni kadosta: asem, waroe, prih. kapoek. dondong lan sapanoenggillannipoen.

Wana poenika angker sanget, tandanipoen mekaten: kadjengipoen sakedik kémawon mboten kapendet oetawi katoegel tiang.

Oepami wonten tiang poeroen angganggoe, amasti sanalika édan oetawi sakit ngantos dados pedjahipoen.

Hetgeen beteekent:

XLVI.

DÉSA SANÉPÂ

In het gehucht Soka van de désa Sanépä is een bosch van allerlei boomen, zooals tamarinde, waroe, prih, kapoek, dondong enz. Dat bosch is zeer heilig, en dat blijkt wel daaruit, dat er geen enkel stuk hout uit wordt weggehaald, of daarin gekapt wordt.

Mocht er iemand zijn, die er in morrelt, dan wordt hij vast en zeker gek, of krijgt een ziekte waar de dood op volgt.

* *

XLVII.

Dôeŝoen ngasinan.

Ing doekoch Semèn doesoen Ngasinan, distrik Ardja winangoen wonten koeboerannipoen Kjalii Samèn, ingkang dipoen gedong kalian banon lan apajon-gendèng.

Koeboeran poenikä kanggé panggénan panedanan dongå kalian wiloedjengan kanggé tiang-tiang ingkang badé ngeni oetawi metik pantoenipoen ing sabin, moegi-moegi pantoenipoen wiloedjeng saking donganipoen Kjahi ingkang kakoeboer poenikä.

Hetgeen beteekent:

XLVII.

DÉSA ASINAN

In het gehucht Semèn van de désa Asinan distrikt Ardjå winangoen is een graf van Kjahi Semèn, waarover een huisje gebouwd is van steen en met pannen gedekt.

Dit graf is de plaats, waar men de voorbede afsmeekt, met een offermaaltijd voor menschen, die padi gaan snijden op de sawah's of er padi gaan plukken, opdat er niets aan de padi moge ontbreken, en wel krachtens de voorbede van den Kjahi, die daar begraven ligt.



XLVIII.

DOESOEN KEPOEH-IDJO.

Ing dockoch Pakèl docsoch Kepoch-idjo, distrikt Samärata wonten satoenggilling soember nämå Bèdji Pakèl.

Bèdji poenika wonten sangandappipoen benda, gentoengan, gajam, djamboe, lan sanès-sanèssipoen.

Wondéné tojä poenikå bening sanget lan kahanggé panedanan dongå pakahoelan.

Hetgeen beteekent:

XLVIII.

DÉSA KEPOEH-IDJO.

In het gehucht Pakèl van de désa Kepoeh-idjo, van het distrikt Sămărătă is een bron, genaamd bèdji (beek) Pakèl.

Die beek bevindt zich onder beudä, gentoengan-, gajam-, djamboe- en andere boomen. Het water is zeer helder.

De beek is de plaats voor het afsmeeken van eene voorbede en voor het afleggen van geloften.

Over de Maleische woorden hati, limpah, djantoeng

DOOR

C. W. J. WENNEKER.

Bij het aangeven van de beteekenis van deze drie Maleische woorden, die ook in het Javaansch worden gevonden, heerscht in de groote, gezag hebbende woordenboeken onzekerheid of liever gezegd onjuistheid. Wij willen trachten die zaak tot klaarheid te brengen.

Laten wij met het eerstgenoemde woord beginnen.

Het woord *hati* beteekent in eerste en eigenlijke beteekenis lever en niets dan lever, namelijk alleen dat ingewand dat bij mensch en dier lever wordt genoemd.

Hati wordt ook en in het Maleisch en in het Javaansch overdrachtelijk gebruikt voor gemoed en ook om vele gevoelens van onze gemoedsgesteldheid uit te drukken. Men bedient zich dan van een beeld, maar men dient goed te begrijpen, dat bij al de Maleische en ook de Javaansche uitdrukkingen, waarin het woord hati overdrachtelijk wordt gebruikt de beteekenis van lever ten grondslag ligt. In die beide talen is dus de lever het zinnebeeld van de gemoedsgevoelens, evenals bij ons en nagenoeg bij alle volkeren het hart van die gevoelens het zinnebeeld is.

Mati beteekent dus enkel en alleen lever in eigenlijken zin, waar spraak is van het liehaam, en in overdrachtelijken zin, waar het de gevoelens van het gemoedsleven geldt.

In verdere afgeleide beteekenis dient het woord hati ook

om het zachte merg van boomen aan te duiden, in tegenstelling van terus, wat het harde merg aangeeft.

Wanneer nu de meeste woordenboeken als beteekenis van hati ook opgeven hart in den eersten en eigenlijken zin (vergelijk bijv. Maleisch-Nederlandsch woordenboek van H. Von de Wall uitgegeven door H. N. van der Tuuk), al voegt men er dan ook bij zelden, dan is dit onjuist en vindt alleen verklaring in de verwarring der beide verschillende zinnebeelden.

Limpah beteekent milt. niets dan milt en volstrekt niet lever, zooals men toch in alle woordenboeken met eene vasthoudendheid, eene betere zaak waardig, vindt opgeteekend.

Laat ik u de waarheid van deze bewering bewijzen. Wanneer er bijvoorbeeld 's morgens lever op tafel staat en gij zegt aan uw bediende om u limpah aan te geven, dan verstaat hij u niet, of zoo hij misschien begrijpt wat u bedoelt en hij de stoute schoenen durft aantrekken, dan zal hij u zeggen dat hetgeen op den gevraagden schotel ligt hati is, en dat door limpah een ander ingewand wordt bedoeld, namelijk de milt. Men zou dit overal in de Oost tot antwoord bekomen.

Zoo wij nu wederom in gezaghebbende woordenboeken het woord milt door anak limpah en limpah ketjil vertaald vinden, dan is dit naar onze bescheiden meening onjuist; er bestaat in de koe geen anak timpah of limpah ketjil, maar eenvoudig limpah, d. i. de milt.

Djantoeng is het woord dat overeenkomt met ons Hollandsche woord hart in eerste en eigenlijke beteekenis, dus anatomisch als lichaamsdeel en dat wel als het edelste orgaan van den mensch. Het woord hart wordt in het Hollandsch in overdrachtelijken zin gebruikt voor gemoed en voor al de edele gevoelens van dat gemoed en voornamelijk als zinnebeeld der liefde; in dien overdrachtelijken zin kent het Maleisch en het Javaansch geen hart, maar slechts de lever.

In het dagelijksch gebruik leveren die overdrachtelijke uitdrukkingen in het Maleisch en het Hollandsch geen moeielijkheid op, al zijn de beelden waaraan die uitdrukkingen zijn ontleend verschillend. In het Maleisch spreekt men dus van hati betoel, hati besar. hati moerah, evenals men in het Hollandsch van een oprecht, een grootmoedig. een milddadig hart spreekt, doch zoo men den Maleier die zinnebeeldige nitdrukkingen aanschouwelijk zou willen maken door de beeltenis van een hart, zooals men soms de liefde voorstelt door een hart, dan zou hij aanstonds, dat zinnebeeld ziende, niet meer spreken van hati, maar dan zou hij uitroepen: dat is djantoeng.

De waarheid is dus dat Maleier en Javaan tot zinnebeeld van edele en onedele gevoelens des gemoeds, van deugden en ondeugden de lever kiezen, die door hen hati wordt genoemd. terwijl wij voor zinnebeeld van dit alles het hart nemen wat zij in hunne taal djantoeng noemen.

Het zou mij dunkt een schrede zijn op den goeden weg zoo voortaan in de woordenboeken hati door lever, limpah door milt en djantoeng zooals reeds gebeurt, door hart werd vertaald, met dien verstaande dat de overdrachtelijke en zinnebeeldige uitdrukkingen waarvoor Maleiers en Javanen hati gebruiken, door ons om wille van de verschillende metaphora door het Hollandsche woord hart worden weergegeven.

Weltevreden, 7 Januari 1909.

Redactioneel naschrift op het voorgaand artikel,

DOOR

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON.

(Met een plaat).

Het zal wellicht niet overbodig zijn aan het vorenstaande eenige anatomische en taalkundige opmerkingen toe te voegen tot ondersteuning van de gedane mededeeling, welke alleszins de aandacht der Indonesische lexicographie schijnt te verdienen.

Het euvel toch, waaraan vele van onze meest verdienstelijke woordenboeken lijden. is, dat zij te eenzijdig op de toegankelijke litteratuur zijn opgebouwd, en er vaak te weinig met de levende praktijk en de gegevens, welke deze bieden kan, is rekening gehouden.

Vandaar dat vele lexicografen niet alleen elkander, doch ook zichzelven tegenspreken zoodra het gegevens geldt, die slechts op het veld, in het woud of in de keuken zijn te krijgen.

Elke poging om zulk een lexicografische crux tot klaarheid te brengen verdient belangstelling en verificatie.

In het belangwekkende samenvattende werkje van Prof. Dr. Renward Brandstetter, getiteld "Ein Prodromus zu einem vergleichenden Wörterbuch der Malaio-Polynesischen Sprachen" wordt aan de Indonesische equivalenten van het woord "hart" op pags. 47 — 51 eene opzettelijke beschouwing

gewijd. Daar deze geleerde zich bij zijne navorschingen en vergelijkingen tot het in geschrifte toegankelijke heeft moeten bepalen, ligt het voor de hand dat hij er niet in slagen zou om de zich hierbij voordoende moeilijkheid tot klaarheid te brengen. Als materiaal geeft hij het volgende:

Tagaleesch: atai = lever; hati = binnenste.

poso = hart.

Bisajaasch: atai = lever.

kasing-kasing = hart: poso = plantenhart.

Makasaarsch: ati, ate =lever.

id, id, = hart. $dok\grave{e}q$ = hart. $l\grave{e}mpang$ = lever.

Javaansch: ati = lever.

id. = hart.

djantoeng = pisangknop,

rempeloe = lever.

Madoereesch: $at\hat{c} = lever$.

id. = hart.

kol-tongkolan = hart.

Maleisch: hati = lever.

id. = hart.

djantoeng = hart. limpa = lever. teras = kernhout.

Menangkabausch: hati = lever.

id, = hart.

djantocang (schriftelijk: djantocag) == hart.

tarch (schriftelijk; taras) = kernhout.

Dajaksch: atai = hart.

bantowong = hart.

puso = knop.

Bataksch: puso-puso = lever.

atc-até = hart, toras = kernhout. Atjèhsch: $at\dot{e} = \text{lever.}$

id. = hart.

djantong = hart.

Malagasisch: aty = lever.

id. = binnenste.

Oud-Malagasisch: fo = hart, ook van planten. Kawi: twas = hart, angen = hart.

Het wekt geen verbazing, dat deze vergelijking genoemden taalvorscher tot eene conclusie leidt als geformuleerd op pag. 49 sub C, hierop neerkomende, dat atai in de meeste van deze talen zoowel "hart" als lever" beduidt, waaruit dan verder weer wordt afgeleid, dat men dit wellicht zoo zou willen verklaren, dat die gelijkstelling heenwijst naar een oeronden toestand, toen men zich van de inwendige deelen des lichaams nog geen duidelijk denkbeeld maakte.

Het is inderdaad verleidelijk zoo iets maar op een overouden toestand te schuiven, waaromtrent men niets weet, doch de door den schrijver van de Mededeeling gegeven oplossing van de verwarring, dat deze namelijk uit eene verwisseling van letterlijke en figuurlijke beteekenis gegroeid zou zijn, komt wel zoo aannemelijk voor.

Laten wij bij ons onderzoek allereerst de praktijk om licht vragen.

Het verleden latende voor wat het is, kan dit onderzoek al dadelijk doen blijken dat er in het heden bij de spraakmakende gemeente nog geene onzekerheid bestaat tusschen zoo in het oog vallende organen van het dierlijk lichaam als »hart", »lever" en »milt." Ieder Javaan, die in het dagelijksch leven gelegenheid vindt zich met de sectie van dieren bezig te houden, zooals de huismoeder en de slager, evenzeer als de Inlandsche carnivoor, zal zonder dwalen in het geopende dierenlichaam aan het »hart" den naam geven van djedjantoeng, aan de »lever" dien van uti. en aan de »milt" dien van limpu.

Op nevengaanden lichtdruk geeft I het situ-praeparaat





I. III. 1. Strottenhoofd 2. Luchtpyp. 3 Longen. 4 Hart. 6 Slokdarm. 8. Maag. 9. Lever 12 Darmen 14 Endeldarm 15 Nier. 17. Blaas.

II. Djantoeng pisang

van een Mus rattus, waarbij de maag met de lever naar de rechterzijde des liehaams is omgeklapt, terwijl III een soortgenoot doet zien, waarvan maag en ingewanden verwijderd zijn, terwijl de beide longen achter het hart en de beide leverbladen daar beueden plat zijn uitgespreid. In I is met het cijfertje 1 gemerkt het strottenhoofd, met 2 de luehtpijp, met 6 de slokdarm, met 4 het hart. De bladvormige deelen daaromheen en daaraehter (rechts, gemerkt 3) zijn de longen. Met 8 is de maag aangeduid, waar in breede plooien de leverklappen 9 overheen huiven.

Het cijfer 15 staat op een nier, terwijl een deel der darmen met 12 genummerd is.

Op III zijn duidelijk te onderkennen: het hart als een vooruitstekende eonus, de beide longen, twee leverbladen en een nier daaronder.

De plaatselijk (te Buitenzorg) bij eene runderslachterij verkregen gegevens omtrent het daar gebruikelijke Soendaneesch, en het door de nabijheid van Batavia mede niet onbekende dialect van het Maleisch, dat we als Bataviaasch-Maleisch zouden kunnen kenschetsen, toonen het volgende:

| | , | | | |
|-----|---------------|-----------------|------------------|---------|
| | Nederl. | Soend. | BatMal. Op I | genumm: |
| 1. | het hart | djadjantoeng | djantoeng, | 4. |
| 2. | de lever | hatè | ati. | 9. |
| 3. | de galblaas | hamperoe | amperoe. | |
| 4. | de gal | id. | id. | |
| 5. | de longen | gegembos | bajah. | 3. |
| 6. | de nieren | gigindjel | gindjel. | 15. |
| 7. | de milt | kali-lipa* | limpa. | |
| 8. | de dunne darm | tamboesoe | iso moeda. | |
| 9. | de dikke darm | tamboesoe kolot | iso toea. | 12. |
| 10. | de endeldarm | pipitjoengan | pitjoengan of bo | ol. 14. |
| | | | | |

^{*)} Het tweede deel van deze samenstelling beantwoordt aan lonpa in andere talen. Voor het eerste vergelijke men: lahlkaben = 'n steek in de zijde hebben; lahlkaben = 'n jeukerige huiduitslag.

| | Nederl. | Soend. | BatMal. Op I genumm. |
|-----|----------------------|--------------|-----------------------|
| 11. | rundermaag | | |
| | 1ste maag | babat | babat. |
| | 2de " | lalamakan | lalamakan. |
| | 3 d e ., | babat galeng | babat galeng. |
| 12. | $\mathbf{vogelmaag}$ | hampela | ampela. |
| 13. | de slokdarm | genggerong | tenggorokan lemes. 6. |
| | | lölös | |
| | | | |

14. de luchtpijp genggerong tenggorokan. 2.

In deze anatomische gegevens vergist men zich niet, en daarbij is van geene onzekerheid of aarzeling sprake.

Voor het Javaansch vindt dit, voor zoover ik dit persoonlijk heb kunnen nagaan — en dit is over een groot deel van Java — volkomen bevestiging.

Djedjantoeny (soms afgekort tot djantoeny *) is "hart"; ati is "lever"; amperoe of rempeloe "galblaas"; **) limpa "milt"; gindjel "nieren"; oesoes (soms iso, doch dan in het bijzonder van wat in de Inlandsche talen "jonge" darmen genoemd wordt) "darmen"; ebol "endeldarm"; goroyan "strot"; impés "blaas."

Wanneer wij hierbij de termen, waar het hier meer in het bijzonder om gaat, n. l. ali en djedjantoeng wat nauwkeuriger bezien, dan blijkt aanstonds het volgende:

Djedjantoeng is eene reduplicatie van djantoeng, en dit laatste is de naam van de bloemknop van de pisang, die zich aan het omgebogen einde van de vruchtsteel bevindt. De geredupliceerde vorm opvattende a's "gelijkende op" zulk een djantoeng, is de naam zeer toepasselijk te

^(*) Ten aanzien van het grammatisch verschijnsel dat reduplicatie wordt geheeten is het Javaansch Nederlandsch-Handwoordenboek ver van nauwkeurig: dikwijls worden slechts de afgekorte vormen opgegeven.

^(**) Voor "gal" worden dezelfde woorden gebruikt. De term "koewaja" die hiervoor ook wel wordt opgegeven, wordt voor zooveel mij gebleken, slechts gebruikt als aanduiding van een ziekte-toestand met leveropzetting als bij malaria plaats vindt. In het stellen van een diagnose bij inwendige ziekten is de Inlandsche leek trouwens al even onbedreven als de Westersche profaan.

achten. *)

Fig. II geeft zulk een djantoeng gedang (of djantoeng pisang Kr.) te zien, die wat meer ineengedrongen gedacht (er is bij de keuze van het object niet opzettelijk naar gelijkenis gezocht, doch er zijn ook wel meer gedrongen exemplaren) wel een zekere gelijkvormigheid aanbiedt, en in elk geval een vrij wat juister beeld geeft, dan wat in de gangbare Europeesche kunstuitingen als zoodanig gekozen wordt.

Het hart wordt ook op eene gelijksoortige wijze als het ware in het lichaam opgehangen gevonden. Evenals de uit vleezige schubben bestaande djantoeng. heeft ook het hart eene zekere consistentie, ja in het binnenste van het geopende dierenlichaam is onder de organen deze holle spier wel het meest vast. Daarnaast is de »lever", zooals ook de Hollandsche naam uitdrukt (immers verwant met glibberig, kleverig enz. zie Franck's Nederl. Etym. woordenboek), het »weeke" binnenste te achten.

Vooral bij vogels, als kip en eend, waar het middenrif, **) dat anders buik- en borst-holte scheidt, nagenoeg wegvalt of althans slechts door enkele vliezige deelen vertegenwoordigd wordt, zijn hart en lever vlak bijeen, vormen te zamen als het ware het »binnenste" van het dier, en wel respectievelijk het »harde" en het »zachte" binnenste.

^(*) Dr. G. A. J. Hazen vestigt mijne aandacht nog op pusa' in het pas verschenen Tontémboansch-Nederlandsch woordenboek, dat 1°. hart (Sang pepuso) en 2°. (niet de pisangbloemknop, maar) de mannehijke bloemkolf van den arênpalm (Sang. puso) of ook de jonge maisvrucht beteekent.

Voor het Sangireesch gaat, hetgeen hierboven voor de reduplicatie gezegd werd, dus evenzeer op. Ten aanzien van de beteekenis van pasu' in de Archipel-talen geeft het gezegde mij nog aanleiding te verwijzen naar het artikel "pusuh" in het, naar gehoopt wordt, spoedig verschijnende 4e deel van V. d. Tunk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, waar men onder meer leest = gesloten v. e. bloem: bloemknop onder dan buk, zeer vaak bij uitnemendheid de bloem van de pisang (Bicol en Tagaleesch poso). . .

^{. . . (}vgl. Bug. uso. Tagaleesch poso. Ibanag fata. de pasangbloem en het hart).

^(**) Het is mij niet bekend dat dit wordt onderscheiden of althans met een eigen naam benoemd. De opgave van H. van de Wall in zijne "Hollandsch-Maleische woordenlijst ten dienste van Geneeskundigen": "sekka^t antara dada dengngan peroet" hikt mij van Westersche constructie.

Met ati als dit »zachte binnenste" correspondeeren dan ook in het Javaanseh ati als het zachte merg van sommige planten; atinung tangau de »muis van de hand"; atining sikil de »zachte binnenzijde van den voet". Eveneens vinden we dit begrip terug in "atèn-atèn" de »zachte deelen, welke weggesneden worden van den binnenkant der bamboe splijtsels (wilah peving, wilah deling)", tegenover de harde bnitenschil (kvelit), welke voor duurzame vlechtreepen wordt bennt.

Met ons "hart" correspondeert het harde kernhout der meeste dicotylen, in het Maleisch tevas genaamd, zooals de steller van de mededeeling hierboven niet verzuimt te vermelden. In het Javaansch heet dit kernhout yalih, in het Soendaneesch yaloh.

Dit teras verliep volgens de RGH-wet (of Eerste van der Tuuksche klankwet) in het Javaansch tot twas en tos, waarvan het eerste, later vaak vervormd tot tyas (vermoedelijk op grond van eene orthografische misduiding), de beteekenis »hart" erlangde, en het tweede die van »hard" behield in atos en tosan (Kr. van baloeng = beenderen en van wesi = ijzer). Het Soendaneesch kent nog toas als »hard".

In beide talen zijn vormen van »galili" in gebruik om »hart" aan te duiden, — maar vooral in de figuurlijke beteekenis van »gemoed", »iuborst", »besef" en "gedachten".

Hiermede zijn we dan van het eerste deel dezer opmerkingen, welke den anatomischen kant van de zaak betroffen, op het tweede gedeelte gekomen, den figuurlijken zin, welke aan de besproken woorden moet worden gehecht.

En met de aanwijzing dat galih en twas, welke toch immers het "harde" binnenste moeten aanduiden, als zetel des gemoeds worden beschouwd, schijnt de opvatting in de meeraangehaalde mededeeling hierboven, dat de Indonesiërs in afwijking van de Westerlingen het gemoed niet in het "hart" maar in de "lever" (het "zachte" binnenste) zouden doen zetelen, geheel in strijd.

Nochtans noemt de schrijver het, en mijns inziens terecht, een onmiskenbaar feit, dat in de Inlandsche talen, waarin ati anatomisch de "lever" aanduidt, bijna steeds de aandoeningen des gemoeds daarmede in verband worden gebracht.

Het schijnt der moeite waard ook dit punt eens wat nader te bezien.

Dit doende valt al dadelijk op. dat in den loop der tijden op grond van de gangbare mensch- en wereldbeschouwing verschillende punten van het menschelijk lichaam als het hoofdorgaan of de zetel van het Bewustzijn zijn beschouwd.

Terwijl de eerwaarde schrijver van de Mededeeling hiervóór in overeenstemming met het overgeleverde Westersche spraakgebruik nog steeds het "hart" als de zetel des gemoeds aanmerkt, is er door hetgeen we de materialistische strooming in het Westen zouden kunnen noemen, al meer dan honderd jaren met deze opvatting afgedaan.

Het "denken" wordt er thans als het allerhoogste in den Mensch aangemerkt, en als zetel daarvan beschouwt de materialistische of "natuurwetenschappelijke" physiologie de hersenen.

Wanneer dus nog van "neigingen des harten", van "hart voor iets hebben", van "hartelijkheid", "hartzeer" en al dergelijke zaken des gemoeds gesproken wordt, dan beschouwt bedoelde richting dit als beeldspraak, poëtische reminiscensie uit de Middeleeuwen, doch uit wetenschappelijke terminologie te bannen.

Gaan wij nog wat verder terug, dan blijkt uit de taalkundige gegevens van het geheele Arische ras, dat dit ras steeds het "hart" als de zetel van het bewustzijn erkend heeft.

In het Sangskret*) beantwoordt "hred" en "hredaja" (hoezeer daarmede naar gangbare opvatting der Westersche orientalisten etymologisch niet in verband te brengen) aan ons "hart", en dat dit van ouds als de zetel des gemoeds, evenzeer van de gedachten als van het hoogst bewustzijn. werd aangemerkt, staat genoegzaam vast en is licht met

^{*)} Bij de spelling ook der S. woorden is de Ned. Indische standaard gevolgd, zoodat de palatalen door toevoeging van j. de lingualen door een stip onder de letter en de anuswara door het geassimileerde schriftteeken zijn weergegeven. Een e zonder verdere aanwijzing is ook in Sangskretwoorden stom.

Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. deel LI. afl. 5.

een paar sprekende voorbeelden te demonstreeren. Zoo is daar blijkens Bhagawad gîtâ, 4de samenspraak, vers 42, de "twijfel" (welke de denkrichting die slechts psychologie als bijwagen van de physiologie kent toch zeker als een typische vertegenwoordiger van de hersenwerkzaamheid zal beschouwen) in het hart gezeteld.

"Tasmâd adjnjâna sambhûtanı, hretsthum djnjânâsinâtmanah,

"Tjhittwainam sangsjajam yogam, âtisthottistha Bhârata!" "Sta daarom op, o Bhârata! en wees standvastig in yoga, na met het zwaard van Zelfkennis deze in het hart gevestigde twijfel, uit onkunde geboren, te hebben doorkliefd."

Dat in het hart het denkvermogen in zijn geheel te vinden is, kan blijken uit het 35ste aphorisme van het 3de boek der Yogasûtra van Bhagawân Patanjdjali, lnidende: "Hredajé tjitta samwit", dat wil zeggen: "(door gedachte-concentratie) in het hart wordt volledige kennis van het denkvermogen verkregen." *)

En dat ten slotte ook daar âtma, in den zin van het Hoogste Zelt te vinden is, blijkt bijv, nit de Kathopanişad, VIde gedeelte, vers 17:

"Anggoeṣṭha-mâtrah poerûṣo'ntarâtmâ sadâ djanânâm hredajé sanniwiṣṭah."

^{*)} Terloops wijs ik er op, dat de esoterische psychologie, waartoe het genoemde werk behoort, met het "hart" niet de holle spier in het dierlijk lichaam bedoelt, doch een tjakram of middelpunt tot overbrenging van kracht in de nabyheid van bedoeld grofstoffelijk orgaan gelegen. Ook in de Inlandsche occuite leeringen wordt de zaak verder uitgewerkt en op zoodanige wijze, dat het schijnbaar verschil tusschen hart en lever als zetel van het bewnstzijn opgelost wordt. Het is thans echter niet mijn plan op de Inlandsche mystiek hier nader in te gaan, met zijn drievoudige, viervoudige en vijfvoudige localiseering van het Zelf in den mensch

Ten bewijze van het omtrent de beteekenis van het aangehaald aphorisme opgemerkte, moge de belangstellende lezer gerefereerd worden aan de commentaar op de Sútra van den beroemden Bhodja-râdja luidende: Hredajam sjarirasya pradésjawisjestasminnadhomoekha swalpa-poendarikâbhyantarê'ntah karanasya sthânam tatta kretasamyamasya swaparatjitta djnjânam oetpadyatê swatjittagatâh sarwâ wâsanâh paratjittagatângstja râgâdin djânâtityarthah.

⁽Vergelijk ook de Hollandsche vertaling van de Yoga-sûtra uitgekomen bij de Semarang drukkerij & boekhandel, voorheen P. A. van Asperen v. d. Velde. Semarang 1903. mede te vinden in het "Theosofisch Maandblad voor Nederlandsch-Indië", Hde deel. pag. 263. Het aphorisme is daar genummerd XXXIV.)

"Het innerlijk Zelf, de Man ter grootte van een duimpje, is steeds gezeteld in het hart der geborenen."

Uit de jongere Europeesche talen behoeven wij zeker geene voorbeelden aan te halen, om te doen zien hoe de oud-Arische opvatting omtrent de beteekenis van het menschenhart daar nog steeds in het taalgebruik is blijven voortbestaan.

Naast deze algemeen-Arische opvatting, die ook elders wel parallellen zal hebben, want de geheele menschheid denkt après tout onder alle climaten vrijwel gelijk, zullen op grond van andere beschouwingen omtrent het menschelijk organisme ook andere hebben bestaan, evenals er in den modernen tijd in het Westen een gansch andere opvatting naast de oudere is gegroeid, zooals boven met een enkel woord reeds werd opgemerkt.

Met den schrijver der mededeeling zou ik willen aannemen, dat de Indonesiërs de "lever" als den hoofdzetel des gemoeds hebben beschouwd, en dat deze beschouwing bij hen zeer oud is, kan blijken uit de gelijkvormigheid ten deze met de oudere verwanten als Malagasisch en Tagaleesch, hierboven op pag. 435 en 436 aangehaald.

Trouwens, zulk eene beschouwing is al evenmin elders geheel onbekend, en zelfs in het Nederlandsch vinden wij er nog wel enkele sporen van. Zoo spreekt men van "iets op zijn lever hebben," van "vrij van den lever spreken," terwijl "zwartgalligheid" als gemoedsstemming niet onbekend is. Ook de beteekenissen aan "cholerisch," "melancholisch" enz. toegekend laten zich terugbrengen tot eene levensbeschouwing, welke thans op den achtergrond gedrongen schijnt, en waarbij de lever in psychologisch opzicht een rol speelde. *)

^{*)} Omgekeerd kent ook het Soendaneesch eene afleiding van "hart" djudjantoeng in figuurlijken zin, en wel djuntoengen (niet in de woordenboeken) met de beteekenis: "absent-mindedness". "zin tegenwoordigheid van geest verloren hebben". "elders zijn". In het Javaansch zegt men hiervoor "kamitenggengen", in het Bataviaasch Maleisch "bengong."

Hoe dit elders ook zij, voor den Archipel schijnt de belangrijkheid aan den "lever" toegekend als voldoende vaststaande te beschouwen.

De natuurleer, waarop deze opvatting steunt, kwam nu echter in contact met de beschouwing hierboven als de algemeen — Arische aangeduid. Dit geschiedde reeds in een ver verleden, lang vóór de komst der Europeanen, door de kennismaking met de Hindhoe's en dezer grootsche litteratuur.

Het gevolg moest wel hetzelfde zijn als hetgeen Europa na het doordringen van de materialistische beschouwingswijze te zien geeft: behoud van de overgeleverde termen, doch ontwaarding daarvan, en vervaging van den letterlijken zin in de overdrachtelijke toepassing.

Vandaar dat wij in het Javaansch naast ati als Ngoko het Sangskret-woord manah (menschelijk denkvermogen) als gelijkwaardigen Kramaterm zien optreden, en daarnaast weer het met hredaja djedjantoeng) doch niet met ati in letterlijken zin overeenkomende galih als gelijkwaardigen Kramainggil term. In die drie termen ati, manah, galih spiegelt zich de litteraire verwarring ten volle af!

Maar hierbij bleven de litteratoren niet staan. Het is meer gezegd, dat uit de geschreven taal veel taalbederf komt, en dat te meer als de neiging tot stereotiepe woordassimilatie, waarin vooral de Maleische litteratoren het tot zoo'n bedenkelijke hoogte gebracht hebben, de grenzen al meer en meer doet verflauwen.

Zoo ziet men hoc in de litteratuur tyas, djedjantoeng, a<u>t</u>i, galih, manah, batin (باطي), ati sanoebari en wardaja (voor: hredaja) in bonte afwisseling dooreengeward worden.

Gelukkig beperkt de verwarring zich tot de litteratuur, en is de praktijk der spraakmakende gemeente aan de nuchtere werkelijkheid voor de feiten dier werkelijkheid getrouw gebleven.

De Westersche litteratoren hebben over het geheel de zaak niet beter gemaakt, doch grootelijks tot de verwarring bijgedragen, zoodat het zelfs noodig kon zijn om zulke dagelijks te verifieeren zaken als de namen van de belangrijkste inwendige organen opzettelijk voor het voetlicht te brengen om eene voortwoekerende onzekerheid te stuiten.

Enkele gebruiken van de Dajaksche bevolking der Pinoehlanden

DOOR

A. H. B. AGERBEEK.

(Met cene plaat.)

De Pinoehlanden hebben tot 1894 deel uitgemaakt van de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo en behoorden bij het landschap Kota Waringin.

Daar dit rijk zijn gezag niet kon doen gelden, deed het afstand van deze streken, en werd bij Staatsblad 1894 No. 187 bepaald, dat in overeenstemming met de wenschen der betrokken hoofden de landschappen behoorende tot het stroomgebied der Boven-Pinoeh zullen behooren tot de onderafdeeling Mělawi der afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Bornéo.

De Pinoehlanden bestonden eertijds uit acht landschappen t. w.

- 1e Nanga Pak.
- 2e Karangan Poeroen.
- 3e Kapala Gading.
- 4e Nanga Sajan.
- 5e Kota Baroe.
- 6e Madoeng.
- 7e Nanga Soekan.
- Se Lama Tawa.

Karang Poeroen en Nanga Pak zijn sedert 1897 vereenigd geworden tot één landschap onder het bestuurshoofd van Nanga Pak; eene dergelijke vereeniging der landschappen Kapala Gading en Nanga Sajau onder het bestuurshoofd van Nanga Sajan vond plaats in 1899, terwijl over Kapala Gading een onderbestuurshoofd werd aangesteld.

De bevolking der Pinoehlanden bestaat uit Maleiers en Dajak's; de laatsten worden verdeeld in Dajak's Mardika en Dajak's Sĕrah.

De Dajak's Mardika zijn die, welke, atkomstig uit andere streken, zich in de Pinoehlanden gevestigd hebben, terwijl de Dajak's Sĕrah de oorspronkelijke Dajaksche bevolking vormen der Pinoehstreken.

Omtrent laatstgenoemde volgen hier thans enkele bijzonderheden, in de eerste plaats aangaande de

Geboortegebruiken.

Dadelijk bij de geboorte van het kind wordt het huis "pěmali" verklaard.

Als teeken daarvan wordt boven den trap, die toegang tot het huis geeft, de stengel van een pinang bloem, majang pinang, of een sabang blad, daon sabang, gehangen. Daarna wordt de doekoen, bélian, welke tevens als shamaan dienst doet, ontboden.

Gedurende één dag en één nacht loopt deze in het huis rondom een djémpajang ter oproeping van een geest, welken opgedragen zal worden voor het kind te zorgen. Een djémpajang is een vierkante bak, aan welks vier hoeken rotantouwtjes zijn bevestigd, waarvan de uiteinden tot een knoop zijn samen gebonden; deze wordt in het midden van de woning opgehangen.

In de djémpajang plaatst men koekjes, rijst, gebakken kip en andere eetwaren.

Tijdens zijn rondgang raakt de bëlian, doordat een geest in hem vaart, in extase; hij klimt tegen stijlen en wand op, totdat hij een opening in de omwanding vindt. Hier steekt hij het hoofd door, doch wordt dan door de aanwezigen tegengehouden. Kort daarop zet hij zich neder; dan verlaat de geest zijn liehaam. Deze geest heeft hij door gestadig rond de djémpajany te loopen in zich opgeroepen teneinde hem op te dragen voor het pasgeboren kind te zorgen (1).

Den volgenden dag neemt hij een halve klapperdop, tjoepak, en alweder om de djémpajang heen loopende, verzoekt hij de ziel van het kind in de tjoepak plaats te nemen. Dit heet te geschieden na $\pm 1/2$ uur, waarop de tjoepak bedekt wordt met een stuk goed, hetwelk stevig vastgemaakt wordt.

De aldus bedekte klapperdop, waarin zich thans de ziel van het kind bevindt, wordt in de djémpajang geplaatst. De doekoen neemt daarna een weinig ontbolsterde rijst en strooit een deel daarvan op het hoofd van het kind. De rest wordt tot poeder gestampt en met water vermengd. Vervolgens wordt deze natte bidak gebezigd om het kind in te smeren. Laatstgenoemde ceremonie, het roepen van de ziel van het kind, mëmanggil surmangal, wordt gedurende één jaar maandelijks bij nieuwe maan, herhaald.

Na verloop van één jaar wordt een nieuwe djempajang gemaakt, en worden familieleden en kennissen uitgenoodigd samen te komen tot een laatste plechtigheid.

De bělian versehijnt andermaal, en loopt gelijk te voren om de djëmpajang, terwijl hij de ziel van het kind in de tjoepak, welke hij in de hand heeft genomen, roept.

Bevindt die ziel zich daarin, dan wordt de klapperdop weder goed toegedekt en in de djémpajang terug geplaatst.

Gedurende twee nachten blijft de tjoepak in de djempajang, daarna haalt de belian een majang pinang, die vervolgens met de tjoepak wordt rondgedragen.

Ten laatste slaat hij de majang pinang stuk, waarna het kind nog eens bestrooid en besmeerd wordt, zooals boven aangegeven werd.

⁽¹⁾ Hier hebben we dus een voorbeeld van zelfbezieling van den shamaan.

Thans een paar opmerkingen aangaande het Huwelijk.

Heeft de jongeling eene vrouw naar zijne keuze gevonden, dan deelt hij dit aan zijne ouders mede, terwijl hij hun kennis geeft gaarne met haar in het huwelijk te treden.

De ouders of wel een door hen daartoe aangezoehte persoon, die als huwelijksmakelaar optreedt, begeven zieh naar de woning van de ouders der a. s. bruid en vragen hare ouders onder aanbieding van geld, een kain, een armband en dergelijke voor hunne dochter, deze voor hun zoon ten huwelijk.

Leiden de dan volgende besprekingen tot overeenstemming, dan bieden de ouders van den jonkman, die van het meisje een of ander voorwerp aan als verlovingspand,,tanda", terwijl ze dan tevens vragen wanneer of hun zoon verwacht wordt. Het antwoord hierop luidt dat alles voor het a. s. feest, als palmwijn, tocak, rijst, varkens, enz. gereed zal worden gemaakt en dat de a. s. bruidegom daarna zal worden afgehaald.

Aan dit afhalen zijn enkele verbodsbepalingen "pantang" verbonden.

Is b. v. degene, die den jongeling gaat halen, onderweg en hoort hij een bepaalden vogel b. v. de bocrocng papan, bocrocng ketocpocng, bocrocng goerak, aan zijn reehterhand sehreeuwen of valt er een doode tak vóór hem in het water, dan moet de reis voor dien dag gestaakt worden.

Is de a. s. schoonzoon voor de woning van de bruid aangekomen, dan wordt aan den ingang van het huis een groot koperen bord, talam, geplaatst, waarop een kapmes, parang, een ei en wat rijst liggen. De bruidegom beklimt de trap en stapt bij het binnengaan der woning op de talam. De sehoonmoeder neemt de parang van het bord en onder het uiten der woorden: "dat uw lichaam en liefde even sterk mogen zijn als dit ijzer," verzoekt zij den bruidegom in het ijzeren voorwerp te bijten. Hij voldoet aan dit verzoek en legt daarmede den eed af, goed voor zijn eehtgenoote te zullen zorgen.

De bruidegom begeeft zich vervolgens in de woning en neemt aldaar plaats, waarop een groote martavaan gevuld met toeak wordt aangedragen, welke in de buurt van hem wordt geplaatst. Deze martavaan is toegedekt met een stuk rood doek, hetwelk stevig daaraan vastgebonden is. Boven de tempajang hangt men een pinangtros, sirihbladeren en zoo er voor het feest een rund geslacht is, een achterbout daarvan. Worden er kippen geslacht, dan plaatst men op den vloer een haan en een bord rijst.

De toeak is hierdoor pëmali geworden, alleen het hoofd van den stam of de vorst mag de doek van de tempajan verwijderen, opdat het bruidspaar even gelukkig moge worden als deze, mëndapat bërkat radja gelijk men zegt.

Bruid en bruidegom begeven zich vervolgens naar de voor hen ingerichte kamer, alwaar 5 jongelieden van de zijde van den bruidegom, en 5 maagden van de zijde van de bruid aangesteld, hen opwachten. Vóór den ingang bevinden zich de ouders van het bruidspaar.

Bovendien is in de kamer eene vrouw, toekang doekoen, aanwezig die het huwelijk zal voltrekken. Door haar worden twee gantang's rijst afgemeten, waarvan door haar op eenigen afstand van elkander, twee hoopjes elk van eene hoeveelheid van één gantang worden gevormd. Een plank wordt daarna zoodanig geplaatst, dat de uiteinden op de rijst rusten, waarop zij met een rood kleed gedekt wordt; op elk der uiteinden nemen bruid en bruidegom plaats. De doekoen voorziet zich van een kopje kippenbloed en nu eerst heeft de eigenlijke huwelijkspleehtigheid měnjěmbělan plaats.

Met de punt van een stokje, hetwelk zij in het bloed doopt, stipt zij op het voorhoofd, de beide wangen, den linker- en rechter schouder, de maag, den rug, de knieën, en de voetzolen der verloofden eerst bij den man, dan bij de vrouw en daarna worden eenige hoofdharen van den jongeling samengeknoopt met die van zijne bruid, hetgeen een symbool is van den huwelijksband.

Vervolgens staan bruid en bruidegom op, waardoor de

knoop breekt. Zij verlaten nu de kamer en begeven zich naar de tëmpajan. Een der aanwezige hoofden wordt thaus geroepen, die de doek, waarmede de témpajan is gesloten, verwijdert: měmbocka tocak pěmali.

Wegens het mëmboeka taeak pëmali moet hij $\pm f$ 1.50 betalen; het rundvleesch dat boven de tëmpajan hangt is dan echter voor hem.

De bruidegom slaat zijn arm om den hals van de bruid, terwijl de bruid het zelfde doet bij den bruidegom en in die houding drinken zij door middel van bamboebuisjes gezamenlijk van de toeak pëmali.

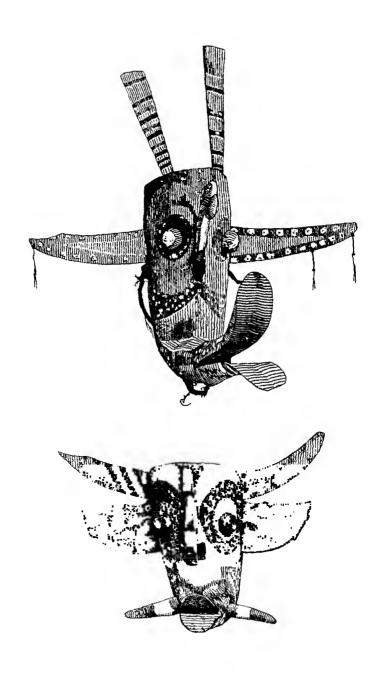
Vervolgens neemt het bruidspaar deel aan het maal, aangeboden aan de gasten en dan begeven zij zich naar de bruidskamer. De toekang dockoen volgt hen derwaarts voorzien van een takkenbosje en eene kip. Zeven malen slaat zij met het bosje bladeren in bed ter verjaging van het onheil en ter afsmeking van kinderzegen; de kip dient om het onheil weg te dragen. Heeft ook dit plaats gehad, dan verlaat de dockoen de kamer, zijnde de huwelijksvoltrekking daarmede geëindigd.

De Doodenfeesten.

Zoodra iemand overleden is, worden diens lijk de fraaiste kleêren, armbanden enz, aangedaan, welke de overledene tijdens het leven heeft gedragen en wordt de kist in gereedheid gebracht.

Het maken van de kist, lantjang, vereischt een tweetal dagen. De lantjang loopt aan het voeteneinde spits toe, terwijl het hoofdeinde een halven eirkel vormt. Te dezer plaatse voorziet men de kist van een van hout gemaakten kop van een rhinoeerosvogel, tinggang, of ook wel van een nagemaakten drakenkop, naga; aan de beide zijden hecht men vleugels en aan het voeteneinde een staart.

De kist wordt verder beschilderd en dient der ziel van den afgestorvene tot prauw om naar de schajung, het zielenland, te gaan. Het lijk wordt daarna in de kist geplaatst; het deksel er op vastgespijkerd en de reten



"Boekoeng" of Dierenmaskers der Pinoeh-dajak's.

het nitroepen van »hit, hit, ha". Worden zij moe, dan betreden zij de woning en vatten de kist aan, daar zij de a. sslaven zijn van den afgestorvene, die zijn lijk weg willen voeren.

De familieleden verzetten zich hiertegen, doch leggen het ten slotte af, en de gemaskerden dragen de baar naar het graf. De kuil is reeds gedolven, terwijl een omheining er om heen is geplaatst.

De kist wordt neergelaten en daarna toegedekt met aarde, waarop de gemaskerden zich van hunne maskers, die zij aan de omheining ophangen, ontdoen.

Hun biedt men daarop eten aan, en op de vraag der familieleden: "waar is je masker" antwoorden zij: "wij hebben het daar opgehangen, opdat het tot slaaf worde van den overledene."

Men begeeft zich naar het sterfhuis, alwaar het Dajakhoofd (toca Dajak) verklaart, dat door dit sterfgeval de kampong 3 maanden pëmali is; geene tawa tawa, (kleine gong) geen hoera geroep mag in de kampong klinken. De woning mag niet betreden worden door personen gekleed in rood of geel.

Ten teeken dat de woning pĕmali is verklaard, spant men boven de trap een touw van rottan waaraan een majang pinang hangt.

Na 3 maanden wordt kennis gegeven dat het lijk zal worden opgegraven.

De gemaskerden, voor deze gelegenheid geheel beschilderd, verschijnen dan weer.

Een stellage in den vorm van een schip is in gereedheid gebracht, waarop de kist wordt geplaatst. Daaronder maakt men een groot vuur, zoodat alles verbrandt en ten slotte slechts enkele beenderenasch overblijft, een en ander wordt verzameld en vervolgens in een kleine tempajan gedaan, welke geplaatst wordt op eene stellage, sandoeng genaamd. Deze stellage bestaat uit een paal, waarop dierenfiguren zijn afgebeeld, terwijl zich daar boven een lage bak bevindt,

dicht gestopt met gesmolten damar, een harssoort.

Zoo blijft de kist een acht à tiental dagen boven aarde.
Om de gassen, alsmede het vocht, uit de kist te verwijderen, maakt men aan de beneden zijde eene opening waarin een bamboe met doorstoken geleidingen wordt bevestigd.

Deze bamboe steekt men door den vloer en laat haar uitkomen in een gat, dat men onder het huis heeft gegraven.

De opening hiervan dekt men toe met planken en werpt op deze een laag aarde.

Na kennisgave komen vrienden en kennissen om bij het lijk te waken.

Degene die waakt, maakt ballen van kapok of boomschors, welke hij aansteekt en naar de gasten werpt onder den uitroep van "bocah gitah" (gitah vrucht).

De bedoeling is dat deze ballen vruchten worden voor de ziel van den afgestorvene in het leven hiernamaals.

Een der andere lijkbewakers braadt rijst en terwijl de gasten slapen, werpt hij er mede naar hen onder den uitroep van "pantak" (kleine bij). De bedoeling is dat de ziel van den doode in de söbajang bestrooid worde met gele rijst, als teeken dat niets dan zegen op hem ruste.

Na een vier à vijftal dagen komen kennissen, voorzien van dierenmaskers, bockveng (zie nevenstaande afbeeldingen) en verder geheel onherkenbaar voor het sterfhuis samen, alwaar ze voortdurend uitroepen hit, hit, ha! hit, hit, ha! tegelijk een klepperend geluid makende door het schudden van een bamboe waartegen een lipje kleppert. Een der familieleden roept de gemaskerden binnen en biedt hun eten aan, hetgeen ze aannemen, waarna zij zich verwijderen om het op een eenzame plaats te verorberen, daar zij niet herkend mogen worden.

Zoolang het lijk boven aarde is, komen elken avond die »boe-koeng" terug. Hebben de familieleden geene middelen meer om het doodenfeest voort te zetten, dan wordt kennis gegeven, dat het lijk begraven zal worden. De gemaskerden verschijnen dan weder en voeren een dans uit voor de woning onder



waarin de tempajan is geplaatst. Verder maakt men twee houten beelden, *sepocnoch*, één voorstellende de overleden echtgenoot, het andere de achterblijvende.

Is de afgestorvene bemiddeld, dan richt men een »pantar" op, hetgeen niets anders is dan een langen ijzerhouten paal, waarboven een houten vogel, tinggang, is geplaatst. Vroeger wees de snavel naar de richting alwaar vijanden zich bevonden, dus alwaar gesneld moest worden. Aan de oprichting van zulk een »pantar" zijn vele uitgaven verbonden; een koe of karbouw moet worden geslacht en alle kamponggenooten ten eten gevraagd. Na het maal slaat de toea Dajak op een tawa² als teeken dat de pémali is opgeheven.

Er zijn 3 sémbajan: nl. voor de Dajak's in de boven Pinoeh is die de Boekit Betetai: meer middenstrooms de Boekit Sekoembang of Geloembang en de overigen op de Boekit Saran.

Volgens de Dajak's zijn deze heuvels alleen begroeid met mos, terwijl zwermen muizen zich aldaar bevinden.

Aan den oorsprong van de Soengei Ngelas, welke op de boekit Sekoembang ontspringt, moet een boom aanwezig zijn, welke over de rivier ligt.

Men beweert dat bij het overlijden van een Dajak, welke op dezen heuvel zijn sembajan vindt, na afloop der festiviteiten het hout nat is.

De boom moet op een punt uitgesleten en glad zijn, alsof er dikwijls een sloep (de kist) over heen gesleept is.

Besmettelijke ziekten,

Verneemt men in de kampong dat er, hetzij boven- of benedenstrooms een ziekte is uitgebroken, dan wordt door de bewoners rijst gestampt en vermengd met wat water. Van deze brij worden kleine poppen gemaakt in een even groot aantal als de kampong zielen telt.

De bewoners gaan met de door hen bereide poppetjes in optocht naar den rivierkant, hetzij boven- of benedenstrooms, alwaar de ziekte heerscht, van de kampong; aldaar aangekomen, vervaardigt men een stellage, welke bestaat uit vier stokken, waarboven zich een vierkante plaats, bestaande uit gevlochten bamboe, bevindt. Hierop worden de poppen geplaatst; het geheel stelt dan voor de kampong met hare bewoners.

Vervolgens neemt ieder der inwoners een houtsoort (kajoe koempany) en snijdt daaruit poppen, welke wapens in de
hand hebben. Het aantal dezer honten poppen is evengroot
als het zielental.

Deze poppen worden om de stellage heen geplaatst. waarop de dockoen, die mede gegaan is, wat rijst neemt en het in de richting, alwaar de ziekte heerscht, werpt. Hiermede bezig zijnde, richt hij het woord tot de houten beeldjes, zeggende:

"Draagt zorg dat de ziekte niet in de kampong (voorgesteld door de stellage) komt; mocht zij U naderen, bevecht haar dan en vernietigt haar!"

Zijn er nog Hindoe-Oudheden in Midden-Borneo aan de Boven-Sekadau?

DOOR

G. P. ROUFFAER.

Het volgende diene alleen, om belangstelling te wekken voor de beantwoording der vraag, of er inderdaad niet 3 à 4 dagen roeiens de Sëkadau-rivier op, die tusschen Sanggau en Sintang in de Kapoeas valt, nog steeds belangrijke Hindoe-oudheden voorkomen. De vier elkaar aanvullende beriehten welke hieronder gegeven zullen worden, zijn zoo beslist, dat naar mijne meening het eindoordeel na lezing dier beriehten enkel kan luiden: inderdaad, er moeten daar aan de boven-Sëkadau nog steeds belangrijke Hindoe-ruïnen zijn, ten minste nog zijn geweest tot in 1873.

En is dat de conclusie waartoe iedereen van zelf komt, dan ligt het voor de hand wat verder onze plicht moet zijn: in loco te onderzoeken wat er van die Hindoe-ruïnen over mag wezen.

Het eerste bericht gaat terug tot 1779, toen W. A. Palm, Koopman en Resident van Rembang, met eene politieke zending naar Pontianak belast, in dit deel van Centraal-Borneo o. a. een reis deed naar Landak om daar de goud-

N.B. In afwijking van den in deze publicatie aangenomen regel is in dit artikel alleen de z.g. toonlooze e gekenmerkt: in den test door een boogje boven de letter, in de noten door een cursieve e te bezigen. De variatie is een gevolg van typografische bezwaren

en zilvermijnen te bezichtigen. Bij zijn verblijf te Pontianak kwamen verschillende inlandsche grooten daar te zamen, deels van diep landwaarts in. En aan dezen Palm ontleende de stichter van het Bataviaasch Genootschap, Mr. J. C. M. Radermacher, talrijke bijzonderheden toen hij zijne "Beschryving van het eiland Borneo, voor zo verre het zelve, tot nu toe, bekend is" opstelde, welke afgedrukt werd in deel II der Verhandelingen Bataviaasch Genootschap. Batavia 1780, p. 107—148. En zoo dan vermeldt Radermacher het volgende over Pontianak en Sanggau, dat onmiddellijke informatie mag heeten van Palm uit 1779: ¹)

"Deze rivier [scil. "van Pontiona", d. i. dus de Kapoeas] verdeelt zieh, 7. à 8. mylen boven den mond, in twee spruiten. De zuidelykste tak [d.i. de Soengai Kapoeas (kětjil) | behoort onder Pangerang Josep [= Joesoer], door de Nederlandsche Compagnie, in 1778. tot Sulthan van Sasango [Sanggau] en Pontiana verheeven, onder den naam van Sarief Abdulla Rachman, bezittende hy Pontiana, gelegen op NBte. 0. gr. 20. min. 2) en Sangauw of Sasango, op de zuider arm der rivier, gelegen op 0. gr. 10. min. NBte. Zyn Ryk strekt zich verre binnen lands uit. By 't aanweezen van den Heer Palm [in 1779] kwam 'er een zyner onderhoorigen, de Koning van Gascaro, wel honderd mylen landswaards gelegen: in welk land eenige Pilaren gevonden worden, drie voet hoog en drie voet breed. met Europeesche Karacters beschreeven, 3) waar van men de figuren nog verwacht. De rivier heeft, aan den mond . . . enz.

Landak is gelegen op den noorder tak der rivier van Pontiana [dus aan de Soengai Landak], omtrend 17. mylen opwaards, op 0. gr. 35. min. NBte." (l. c. p. 117—119).

Deze eenigszins raadselachtige, en wat de plek betreft

¹⁾ In het nu volgende is, evenals verderop bij andere aanhalingen, hetgeen tusschen groote haken [] gaat invoeging van mijzelven.

Deze foutieve plaatsbepaling van Pontianak, dat op bijna precies of breedte ligt, is verwonderlijk naast de goede van Sanggau.

³⁾ De spatiëering is van mijzelven.

Tijdschr, v. Ind. T. L. en Vk. deel Ll. afl. 5.

zelfs geheel onvolledige mededeeling omtrent beschreven steenen in "Gascaro" aan de boven-Kapoeas, "drie voet hoog en drie voet breed", waarvan RADERMACHER in 1780 .,de figuren", dus de afteekeningen nog verwachtte, wordt gelukkig vervolledigd door een nadere mededeeling van denzelfden Radermacher uit 1781. In dit jaar toch publiceerde deze ijverige en systematisch-werkende man in het IIIe deel der Verhandelingen Bataviaasch Genootschap zijne "Byvoegsels tot de beschryving der Sundasche eilanden Java, Borneo en Sumatra', welke drie détail-beschrijvingen van zijne hand in resp. Deel I, II en III dier Verhandelingen haar plaats hadden gevonden. 1) En hier dan vindt men de pertinente mededeeling dat "Gascaro" drie dagen opvarens lag aan de Sekadau-rivier. Zooals RADERMACHER eerlijk erkent, ontleende hij al deze bijvoegsels tot zijn beschrijving van Borneo aan den Luitenant-Ingenienr J. B. Pilox, welke aan het Bataviaasch Genootschap "verscheidene aantekeningen [had] medegedeelt, die hy in zyne reis naar derwaards in 1780. gemaakt heeft" (l. c. p. 431). De volgende aanteekeningen over "Gascaro" zijn dus feitelijk van den ingenieur Pilox en uit 1780, evenals de eerste over de oudheden aldaar van den Koopman PALM waren en uit 1779. RADER-MACHER was echter degeen die de beide berichten boekstaafde en daardoor voor ons redde.

De twee bladzijden (Verh. Bat. Gen. III, 1781, p. 434—435) waarin dit bericht van Pilon wordt medegedeeld zijn echter ook in ander opzicht gewichtig; en daarom is het van belang ze in hun geheel over te nemen. We zullen toch zien dat al het daarin geconstateerde in verband staat met ons hoofdonderwerp, en in meer dan één opzicht een belangrijke onthulling bevat. In den aanhef wordt medegedeeld, dat Pontianak, de residentie van den hierboven reeds genoemden Sultan "Swief", in 1773, noch woest en onbe-

¹⁾ N.l. over Jaccatra en Batavia in dl. I (1779) p. 19-41, 42-70; over Borneo, zooals boven gezegd, in dl. II (1780), p. 107-148; over Sumatra in dl. III (1781), p. 1-144.

volkt" was (l. c. p. 432), en toentertijd pas gesticht aan de samenvloeiing van de S. Landak en de S. Kapoeas (kĕtjil), of, zooals Pilon bij Radermacher ze resp. noemt: de "Rivier van Landac" en de "Rivier van Sasango of Sangouw". Als men het nu volgende nagaat op de kaart, b. v. op blad 12 (1898) in den 2en druk van Stemfoort en ten Siethoff's Atlas, dan springen de merkwaardigste dingen van deze "rivier van Sanggau" (alias de Kapoeas-rivier) dadelijk in het oog. Ziehier toch Pulon's bericht van 1780:

"Als men de Rivier van Sasango of Sangouw [dus: de heusche Kapoeas] Oostwaards [lees: Z. O. waarts] van Puntiana opvaart, vindt men omtrent 6 mylen hooger, een Rivier Qualla Pongouw [dus: de S. Poenggoer Běsar, thans de hoofdmonding der Kapoeas] genaamt, die in zee stort.

Twee mylen verder de Rivier Trantang [d. i. de Těrěntang], die in zee stort by de Negory Padang Tikar.

En 5 mylen daar boven, de Rivier Succadana [sic! de Mĕndawak-Lida-Maja dus; voor het belang van dit bericht, zie straks], daar [waar] deeze zeewaards loopt heeft Sulthan Sarief een Fortje op Poeloe Jamboe, daar hy de vaart der Bovelanders naar Succadana [sic! zie straks] kan beletten, of onder zekere tol toestaan.

Als men de Rivier van Sasango [dus: de Kapoeas] verder landwaards 18 uuren opvaart, komt men te Tayang [Tajan], daar men eerst kan zeggen vaste grond te hebben [zeer juist!]: hier wordt gehandelt in Juweelen [van Landak herkomstig!], Goud, Wax, Vogelnestjes en Bindrottings.

Twintig mylen opwaards ') ligt Sangauw [Sanggau], onder Sulthan Sarief staande | ja, in naam; maar geenszins inderdaad!], dat eene zeer volkryke plaats is, daar zeer ryke Goud-mynen zyn, die door Chineezen bewerkt worden.

Schadouw [versta: Sěkadau] ligt eenige mylen hooger, en wordt door Biajos [eigenlijk alleen Olo Ngadjoe of Biadjoe-

¹⁾ Met foutieve interpunctie staat er: "Twintig mylen, opwaards ligt Sangauw."

Dajak's] of Dajakkers bewoont. By de Inlander ook Boukies [lees: Boekit's! dus Berg-menschen] genaamt.

Hier valteen Rivier uit het Matansche Ryk komende [dus: de Sëkadau-rivier], die men drie dagen moet opvaaren om te Gascaro te komen, 1) daar men een zeer zwaare steen vindt, op dewelke zeven Piramiden zyn uitgehouwen en met letters en cyffergetallen gevult zyn: men vindt hier en daar in de wildernissen ook noch andere steene beelden, onder andere twee bokken; de Biajos zeggen dat voor deezen hier Javaanen zyn woonachtig geweest, daarmen noch Goude en Zilvere Ornamenten, aardewerken en gebakke moppen van vindt."

Het meest belangrijke in geografischen zin bij deze werkelijk nauwkeurige en goede beschrijving der Kapoeas van Pilon uit 1780, 2) is: dat hier de afloop van de Kapoeasrivier om de Zuid, bij Poelau Djamboe-èn Poelau Separo(h)de "Rivier Succadana" heet, die thaus door de Mendawak, de Lida en ten slotte de Maja gevormd wordt, welke laatste be N. W. van Soekadana in zee valt; alsmede dat de thans geheeten "kleine Kapoeas" (S. Kapoeas kĕtjil) toen in 1780 blijkbaar nog om de Noordwest de hoofdbedding der Kapoeas was en de Sanggau-rivier heette; terwijl de westelijke afloop, de Poenggoer Besar (of "Qualla Pongouw" bij Radermacher) toehmaals nog niet de capaciteit kan hebben gehad van tegenwoordig. Toen ik indertijd in het artikel "Tochten (Oudste Ontdekkings-) tot 1497", mar aanleiding van gegevens der Någarakrĕtâgama uit 1287 Çaka = 1365 A⁰. D., neerschreef: "Er behoeft geen twijfel te zijn, or

¹⁾ Hier teckent RADERMAGHER zell in een noot aan: "Zie 2. Deel. Pag. 119". Lees inderdaad: "Pag. 118". De spaticering in 't bovenstaande is weer van myzelf.

²⁾ Ook de slotwoorden dezer beschrijving zijn eurieus. Zij luiden: "138. Mylen de Rivier noch opvaarende tot Tawang [=?], vindt men geene Mahomedaanen meer, maar alleen Biajos, tot aan het gebeigte toe, daar deeze Rivier nit een groot meir zyn oorspronk neemt." Hier is blijkbaar het Meergebied van S mitan bedoeld!

de oude monding der Kapoeas-rivier is de tegenwoordige S. Maja, be N. W. Soekadana; en de tegenwoordige S. Lida + S. Měndawak vormen den ouden benedenloop dier Kapoeas" (Encycl. v. N.-I., IV [1905], p. 384, 2, noot 2), heb ik niet vermoed dat er een bericht uit 1780 bestond, hetwelk dit zelfs voor den gezegden tijd nog als bestaande constateerde. Inderdaad, door bij Poelan Djamboe een fortje te bouwen, Sultan Sjarief Abdoerrachman van Pontianak toen nog "de vaart der Bovelanders naar Succadana'' in de hand houden, met welke "Bovelanders" vooral wel de Sanggau'ers bedoeld zijn, daar toch de Sultan van Pontianak juist hên onder den duim trachtte te krijgen. 1) Zelfs in 1780 dus nog was de "Rivier Succadana" de zuid-afloop der Kapoeas, de, Rivier van Sangouw", die langs Pontianak vloeide de noord-afloop, terwijl de tegenwoordige groote westelijke afloop nog pas "Qualla Pongouw" (alias Koewala Poenggoer) heette, en zich aan 't vormen was.

Het hoogst belangrijke in archeologischen zin is natuurlijk dat over "Gascaro", 3 dagen opvarens aan de Sekadaurivier; hetgeen Palm's bericht uit 1779 bij Radermacher mooi opheldert en preciseert.

Toch zou er nog twijfel kunnen bestaan aan de aanwezigheid weleer van Hindoe-Javaansche ruïnen aan den bovenloop der Sěkadau, indien niet 85 jaren later een nader bericht ware ingekomen van afdoende beteekenis.

In de Notulen Bat. Gen. III (1865), kan men immers den volgenden brief afgedrukt vinden van W. Strikwerda, te voren controleur B.B. ter Westerafdeeling van Borneo, toen voor herstel van gezondheid te Gadok:

"Ik heb de eer Uwe vereeniging hiernevens aan te

i) Gelukt is hem dat nooit. De Compagnie had in 1778 wel Sanggau "in leen" afgestaan aan Sultan Sjarief A. maar "de pogingen van Abdoe'r Rahman om zich met geweld meester te maken van Sanggouw of Sesango mislukten evenwel, en ook later heeft Pontianak's heerschappij zich nimmer over dat landschap uitgestrekt" (Encycl. v. N.-I, III [1902], p. 290. 1, i. v "Pontianak').

bieden eene zoogenaamde Boelie Boelie [kruikje met dikken buik] en één steenen bord. Beide voorwerpen zijn bij eene aardstorting aan de(n) linker oever der Skadau-rivier, ter plaatse waar zij zich in de Kapoeas stort, gevonden. Verscheidene andere voorwerpen, als tempajans met inscriptie enz., waren aldaar ook gevonden, doch bij mijne komst reeds ter verkoop aan de dajaks naar de binnenlanden gebragt....

Ik vlei mij, dat ik in het belang der ondheidkunde Uw genootschap geene ondienst zal doen, door mede te deelen, dat dergelijke opdelvingen in het rijk van Sanggan ook hebben plaats gevonden en nog kunnen bewerkstelligd worden, terwijl zich in het rijk van Skadau, de rivier van dien naam 4 dagen oproeijende en landwaarts in, twee vaartuigen van zonderlingen vorm, gedeeltelijk onder den grond bedolven, bevinden, en (zoo ik nit de verklaringen der inlanders heb moeten opmaken) mede in die streken, zoo niet geheele, dan toch gedeeltelijke overblijfselen van Hindoesche tempels, enz., enz., te vinden zijn. 1)

Mijne geknakte gezondheid, welke een verlof naar Java voor mij noodzakelijk maakte, heeft mij verhinderd, als kontrolenr dier beide afdeelingen mijne nasporingen deswege persoonlijk te doen.

Ik acht het niet overbodig, ten slotte nog mede te deelen, dat Raden Depati (rijksgroote van Skadan) en Oean Mohamad te Sanggau bij welligt te doene nasporingen inlichtingen kunnen en zullen geven." (l. c. p. 157—158).

Had het Bataviaasch Genootschap in 1865 geweten, dat hier dezelfde ondheden aan de boven-Sekadau bedoeld werden waarover reeds in 1780 en 1781 door zijn stichter Radermacher tweemaal was gerapporteerd, dan zou waarschijnlijk met meer aandrang gewerkt zijn dan toen men ter Bestuursvergadering van 28 Nov. 1865 besloot aan den Resident der

¹⁾ De spatieering is van myzelven.

Westerafdeeling van Borneo een afschrift te sturen van 's heeren Strikwerda's brief, en "het verzoek te doen om naar de oudheden, die zich in de rijkjes van Sanggauw en Skadauw bevinden mogten, een onderzoek te laten instellen." (l. c. 158).

Dit nadere onderzoek — het behoeft nauwelijks gezegd — geraakte in den grooten Indischen Doofpot. Waar de Directie van het Bataviaasch Genootschap in 1865 zelve de voorgeschiedenis niet kende van wat er in loco te onderzoeken viel, daar mag men dien Resident nauwelijks hard vallen. Doeh de verontschuldiging voor die Directie mag weer zijn, dat, onbegrijpelijkerwijs, zelfs aan Prof. Veth bij het samenstellen van zijn doorwrocht werk "Borneo's Wester-Afdeeling" de twee gegevens van Radermacher omtrent het raadselachtige "Gascaro" aan de boven-Sekadau ontsnapt waren. Immers, wêl behandelt hij in dl. I (Zaltbommel 1854) op p. 45—46 wat hem bekend was van de Hindoe-oudheden te Sanggau, maar op p. 47 bij het spreken over Sekadau wordt zelfs niet gerept van den naam "Gascaro" uit de 18e eeuw, laat staan van iets meer.

Maar in 1873 gebeurde er iets vermakelijks, iets ongeloofelijks tevens; èn iets, wat tegelijk verrassend licht brengt voor de oudheden van Sékadau. Het zou mij echter niet mogelijk zijn geweest dit verrassende lieht te vinden en daardoor aan anderen weer mede te deelen, als ik niet hier te Batavia de beschikking had gehad over de geschreven Notulen der Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap. In de gedrukte Notulen toch zal men dat licht tevergeefs zoeken.

In zijn vergadering van 17 Dec. 1872 besloot dit Bestuur — aldus de gedrukte Notulen van dat jaar, p. 170—: "c. den heer H. C. van Houten te Sanggouw nit te noodigen aan het Genootschap eenige inlichtingen te doen toekomen. omtrent een beschreven steen te Sanggouw aan de Kapocas, waarover gehandeld wordt in het werk van Prof. Veth over Borneo's Wester Afde'eling. deel I. bl. 45."

Het antwoord dat daarop inkwam, niet meer van den controleur van Houten, maar van zijn opvolger G. K. Pik, werd als volgt in de gedrukte Notulen der Augustus-vergadering van het volgend jaar 1873, p. 96 — 97, gepubliceerd; mèt de dispositie;

"I. Missive van den controleur van Sanggou en Sekadou, van 6 Augustus jl. la. A., naar aanleiding van 's Genootschaps missive van 15 April jl. No. 46 aanbiedende een schets van den steen bedoeld bij Notulen 17 December jl., IV, c, onder mededeeling:

dat die steen, batoe sampei genaamd, niet aan den rechter-[zooals bij Veth vermeld stond], maar aan den linkerarm van de Sekajan op p. m. een kwartier afstands van de controleurs woning is gelegen;

dat bedoeld gesteente den mond der Soengei Sampei verstopt, en het water dier Soengei zijn afvoer vindt door een gewelfvormige grot onder den steen door;

dat op het voorvlak van den steen zich de in het werk van Professor Veth over Borneo's Westkust, I bl. 45 bedoelde figuren of letters bevinden, van welke laatsten hij eene kopie aanbiedt op een vierde van de ware grootte.

Overwegende dat volgens de medegedeelde kopie de op den steen voorkomende teekens niets anders zijn dan eene serie letters van het Arabische alphabet, waaraan geen zin kan gehecht worden, wordt besloten hiervan aanteekening te houden, onder dankbetuiging aan den controleur voornoemd voor zijne mededeelingen."

Och Heere, mag men zuchten, zelfs de brave Bataviasche Homerus blijkt wel eens in den dut! Want het raadselachtige Sanggau-rotsopschrift, waaraan, zooals hierachter nader blijken zal, Prof. Kern in 1896 en Dr. Brandes in 1898 tevergeefs hun krachten nog hebben beproefd, wordt hier in 1873 kalmpjes in een hoek geduwd met het vernietigend vonnis dat de karakters op dien steen "niets anders zijn dan eene serie letters van het Arabische alphabet, waaraan geen zin kan gehecht worden."

Dit is het vermakelijke. En omdat het zoo vermakelijk is, verraad ik niet wie bij dezen blijkbaar de "wetenschappelijke adviseur" is geweest in den boezem des Genootschaps. 1)

Maar het ongeloofelijke komt nn. Het komt echter pas, wanneer men de geschreven Notulen van 1873 in de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap mag opslaan. Want zie, — de heer Pik had aan het slot van zijn brief nog de volgende gewichtige mededeeling gedaan:

"Ik maak van deze gelegenheid gebruik om voorloopig mede te deelen dat ik onlangs in 't gebied der Sekadou bij kampong Nyeris een wrak van een schip heb gevonden, voor $^2/_3$ onder den grond bedolven. en $^1/_3$ bij lagen waterstand nog eenige overblijfselen vertoonende waaruit genoegzaam blijkt dat het vaartuig veel grooter afmetingen heeft gehad dan die welke thans de vrij ondiepe Sekadou kunnen bevaren. Van het wrak heb ik door uitgraving een paar planken verkregen en die medegenomen. Met genoegen wil ik die aan het Genootschap afstaan, als ik mededeeling mag ontvangen 1°0. of die toezending gewenscht wordt, 2°0. langs welken weg ik dat zonder kosten kan doen."

Het genoegen van het Bataviaasch Genootschap in deze overblijfselen van een antiek schip was zóó gering, dat het zelfs de vermelding daarvan geen plaats waardig keurde in zijne Notulen!....

Toch is de mededeeling van controleur Pik hoogst gewichtig. Men behoeft zich maar te herinneren wat eenige jaren later óók uit Borneo, nu uit het Koetei'sche, bekend werd: dat er te Moeara Kaman, een drietal dagreizen de Mahakam op, behalve Hindoebeelden en Hindoe-inscriptiën — de drie bekende Wenggi-inschriften van ± 400 A°. D., die sinds

¹⁾ Als een tweede staaltje van wetenschappelijk advies, leze men van hetzelfde Bestuurslid diens inseraat over de drie Arab, inscriptiën op het befaamde kanon Si Mengamoek te Karang Antoe (Banten), in Not. Bat. Gen. 1880. p. 79. waarop de heer van der Chus terecht de aandacht gevestigd had (ibid. 1879. p. 182—183). Met op die wijze "te adviseeren om de stukken in het Archief neder te leggen" (l.c.), bereidt men aan wetenschappelijke vragen een zeer oneervolle begrafenis!

1880 als beschreven steenen 2 a-c in het Museum van het Bataviaasch Genootschap staan — óók "de overblijfschen eener Chineesche jonk" voorkwamen. ¹) En men behoeft zich ook maar te herinneren hoe de Chineesche Boeddhist Fa-Hian in 414 A°. D. met een Hindoeschip te "Ya-va-di" — Yawa-dwîpa aankwam, dat is in het Bataviasche Soendagebied waar toen de Wisjnoeïtische vorst Poernawarman (blijkens de Wenggi-inscripties van Djamboe. Kěbon Kopi, Tjiaroetěn; èn Toegoe, vlak bij zee!) regeerde; en zijn reis met een ander Hindoeschip, misschien wel een West-Javaansch schip, voortzette naar China, dóór Straat Makasar en voorbij het toen al gebrahmaniseerde Koetei; ²) — om te begrijpen dat deze "Chineesche jonk" zeer wel een oud-Chineesche djocny kan wezen, maar wellicht ook bij locaal onderzoek een oud-Soendasche wangka zal blijken.

Maar het tweede zeer gewichtige in de mededeeling van controleur Pik is, dat hij de plaats noemt waar deze antieke groote prauw in de bedding van de Sëkadau zich bevindt: kampoeng Ngeris.

Tot mijn grooten spijt is het mij echter niet mogen gelukken dien plaatsnaam aan te treffen hetzij op de topografische kaarten, schaal 1:200.000, van Borneo's Wester-

¹⁾ Over die zoogenaamd "Chineesche" prauw, zie Not. Bat. Gen. 1879, p. 98, 142; 1880, p. 138. Dit tot heden allerlaatste bericht over die oudheid luidt, bij schrijven van den Ass. Res. van Kootei dd. 28 Aug. 1880; "dat de berichten.. omtreut de Chineesche prauw aldaar [te Moctot Kaman] aanwezig zeer uiteenloopend zijn, maar hij, zoodra zich een geschikte gelegenheid voordoet, persoonlijk een onderzoek zal instellen en der Directie na afloop daarvan zijn bevindingen zal berichten". Na dit bericht van 1880 echter, — de stilte des grafs.

De tegenspraak tasschen het zeggen in Groenevellet's Catalogus (1887), dat de Beschreven Steenen Nos. 2 a-d inderdaad van Moeara Kaman zijn, en het bericht in Notnlen 1880 p. 137 - 138, dat ze integendeel van "Koetei lama" zijn, is alleen op te lossen als men aanneemt dat Koetei Lama gelyk is aan Moeara Kaman. Maar es dat wel zoo?

²⁾ Zie wat ik dienomtrent constateerde in 't artikel "Tochten (Oudste Outdekkings-) tot 1497", in Encycl. v. N.-I. IV [1905], p. 366-367. Alsmede, dat de "S'ri Pa-da-do-a-la-pa-mo", vorst van "Dja-va-da", die volgens de Annalen der 1e Soeng-dynastie in 435 Ao. D. een gezant naar China zond, dezelfde (ripada Poerwawarman is geweest.

Afdeeling (Blad XIII, uitgegeven in 1893; het Kapoeas-gebied van Sanggau tot Sintang), noch op de détailbladen dierzelfde opname, 1:50.000, welke ik hier te Batavia bij de Topographische Inrichting mocht nagaan. Vermoedelijk moet gezocht worden in de buurt van Nangah Taman, eirea 65 K. M. bovenstrooms van Sékadau. 1)

Zal bij kampoeng Ngcris (?) de antieke prauw nog teruggevonden worden, welker overblijfselen het Bataviaasch Genootschap in 1873 te kwader ure versmaadde? Zullen daar de overblijfselen van het in de 18° eeuw tweemaal genoemde "Gascaro" niet tevens in de buurt gevonden worden, dat volgens Pilon in 1780 "drie dagen opvaaren" van de hoofdplaats Sěkadan af lag? Moet dit zelfs niet precies dezelfde plek wezen, door controleur Strikwerda in 1865 vermeld als "4 dagen oproeijende" van Sěkadau gelegen, en waar "landwaarts in, twee vaartuigen van zonderlingen vorm, gedeeltelijk onder den grond bedolven" zich bevonden, alsmede "overblijfselen van Hindoesche tempels, enz.. enz."? Mijns inziens zeker.

Het heele doel van dit schrijven is dan ook enkel, om nu, 130 welgetelde jaren na het eerste bericht omtrent "Gascaro", eens eindelijk een locaal onderzoek uit te lokken naar die Sékadau-oudheden.

En de Sanggau-oudheden mogen daarbij tegelijk een beurt krijgen!²) Men weet: reeds in 1843 werd de daar aanwezige rots-inscriptie afgebeeld, en de daar vroeger aanwezige Nandi en

¹⁾ Verg. voor den beneden- en midden-loop der Sekadan-rivier de "Bijdragen tot de geographie van Borneo's Wester-Afdeeling" (Leiden 1903, p. 644-647) van J. J. K. Enthoven; denzelfden, die de leiding had der topografische opneming van Borneo's Wester-Afdeeling in 1889 - 1895.

²⁾ De speciale nota van controleur H. P. A. Bakker (denzelfden die de degelijke studie "Het Rijk Sanggau" in Tijdschr. Bat. Gen. XXIX (1884), p. 353—463 en 597—600 publiceerde) over de H i n d o e-O u d h e d e n van Sanggau en Sepaoek, ingezonden in begin 1877 (zie Notulen, p. 44-45), en waarvan de publicatie in 1879 tweemaal in 't vooruitzicht werd gesteld (zie Notulen van dat jaar, p. 23 noot, en p. 144), is niet alleen nimmer verschenen, maar die "door afbeeldingen verduidelijkte Nota" is zelfs niet te vinden bij den origineelen bundel van 1877 in de Boekerij van het Bataviaasch Genootschap. M. a. w.: zij schijnt zoek te zijn geraakt!

Ganeça evenzeer. Men zie toeh de twee platen tegenover p. 194 en 196 in het 1e (en eenige) deel van het ephemere tijdschrift "De Indische Bij", Leyden 1843, naar teekeningen van den in Midden-Borneo op 20 Januari 1826 vermoorden G. Müller.

Deze Sanggau-inscriptie blijft nog steeds een raadsel; Prof. Kern heeft in het Intern. Archiv für Ethnogr. IX (1896), p. 61—62 er nog eens zijn krachten aan beproefd, naar aanleiding van een nieuwe afteekening. 1) In eind 1898 verklaarde desgelijks Brandes: "tot nog toe (is) het opschrift van Sanggauw (Borneo's-Westkust) nog een raadsel." 2) Het wordt te dien aanzien óók eens tijd om een naar modernen trant gemaakte vertrouwbare afprent ter beschikking te krijgen, op de ware grootte.

^{1) &}quot;Another specimen of writing, a faesimile of which is here published for the first time". — dit is niet jnist; zie boven — is found near Sanggan on a slab near the river side. The characters show a debased type of Indian writing. I am sorry to say that my endeavours to muriddle the contents have been [fruitless. The first word of the second line may represent prabhah, a wellknown Sanskrit word, but it is only with diffidence that I propose this reading. Whether the framers of the inscription were ancestors of the present Dayaks at Sanggan, is a question which cannot be settled before one will have found out the language of the monument".

Het verkleind facsimile door Prof. Kern t.a. p. op p. 61 gegeven, in grootste lengte van de 2 regels schrifts 6.2 c.M. lang. bevestigt op merkwaardige wijze de degelijkheid der oude afteekening van Grorg Müller in de Indische Bij op meer dan dubbele grootte (bijna toch 15 c.M. in grootste lengte) gereproduceerd. Blijkens Müller's dagboek aldaar, werd deze afteekening op 14 Febr. 1824 door hem vervaardigd (l. c. p. 156).

Over de Sanggau-inscriptie raadplege men nog: Teysmann in Natnurk. Tijdsehr. v. N.-I. XXXV (1875). p. 331-332 (zeer belangrijk); voorts Notulen Bat. Gen. 1876. p. 77; 1877. p. 44-45; 1881. p. 132; 1888. p. 85 (zeer belangrijk). Een loogaa van Sanggau moet sinds 1880 in 't Bataviaasch Museum zijn (Notulen 1879. p. 22-24, 144; 1880. p. 97, 112), maar ik kan in Groeneveldt's Catalogus (1887) dezen niet terugvinden. De nabootsing van den ktemen gouden linggadie in 1885 voor Sanggan in de Kapoeas werd gevonden, bernst in 't Bataviaasch Museum als No. 782a: zie Notulen 1887. p. 17-18 en LX. De laatst gepubliceerde afteekening der Sanggan-inscriptie is te vinden in het reeds vermelde werk van Exthovex (Leiden, 1903) op p. 703; dezelfde ook die aan Prof. Keen reeds in 1896 ten dienste had gestaau.

²⁾ In het eerste gedeelte van 't artikel "Ondheden" in de Eneyel, v. N.-I. III [1902]. p. 134, 1e kolom. Dat dit eerste gedeelte is van de hand van Dr. Braxdes en door hem afgesloten werd op 17 Dec. 1898, heb ik aangewezen mijne "Herdenking" van hem, voorin de "Tjandi Singasari" – uitgave, 's-Gravenhage – Batavia 1999, p. XXXIV. noot 1.

Maar er is meer. Bij het bewerken van 't artikel "Tochten" in de Encycl. v. N.-I. IV [1905], moest één plaatsnaam door de Nâgarakrětâgama van 1287 Çaka = 1365 A° D. in het eiland Tandjoengnagara = Borneo vermeld, onherkend blijven. Namelijk S a m ĕ d a n g (of zooals er staat: "Samdang") 1. Deze naam-zelf is al interessant, daar hij onmiddellijk wijst naar Mědang in het oude Mataram, naar oude Hindoe-Javaansche historie dus.

Vrage nu: zal misschien aan den bovenloop der Sĕkadau het in 1365 als onderhoorigheid van Madjapahit vermelde "Samĕḍang" niet teruggevonden worden?

Batavia, Juni (en Sept.) '09.

¹⁾ Zie Prof. Kern in Ind. Gids 1903, p. 352. Het curieuze is vooral ook dat "Samedang" daar on middellijk na "Landa" = Landak genoemd wordt.

Oók te Sepacek, een eind bovenstrooms van Sekadau, moet voorkomen en een lingga, en een beschreven steen, beide dicht bij den Zuidoever der Kapoeas. Zie het eerst daarover Teysmann in Natuurk. Tijdschr. v. N.-I, XXXV (1875), p. 325-326; dan Holle's aandringen in Notulen 1876, p. 77, en nogmaals aldaar 1882, p. 137, met het beslist onjuiste antwoord, p. 137—138, "van den Conservator der antiquarische verzameling", d.i., van den heer Groeneveldt. Deze verwarde daar toch Sekadan met Sepacek.

Voor den lingga en de joni, met een paar steenen menschenbeelden, die, nog veel dieper het oinnenland in, voorkomen te Nangah Serawai aan de Boven-Melawi, zie de beschrijving en afbeelding door controleur Kühr in Bijdragen Kon. Inst. 6e reeks. II (1896). p. 78-80. Zóó diep dus zijn de Hindoes of Hindoejavanen weleer Centraal-Borneo binnengevaren, en hebben ze aan de rivier-oevers hun nederzettingen gehad; vermoedelijk in hoofdzaak tot het bekomen van stofgoud en edelgesteenten.

| | | 13) 12) | |
|---|--|------------|--|
| * | | | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |

De ouderwetsch-Javaansche koedi, nog algemeen op Madoera in zwang.

DOOR

G. P. ROUFFAER.

(Met 2 platen.)

Na hetgeen Prof. Snouck Hurgronje, Dr. Hazeu, Controleur KERN en ikzelve mededeelden over de kocdi op Midden-Java, op West-Java kocdjang genoemd, 1) is er in de laatste jaren geen nader bericht meer gedaan omtrent dit werktuig dat weleer over geheel Java gebruikt is geworden als een hakmes, tevens schilmes, en thans als zoodanig in enkele streken (bij de Badoewi's, in Banjoemas, en hier en daar aan de Noorderstranden) ook inderdaad als zoodanig nog wordt gebruikt; maar dat overigens op Java een soort mystiek wapen is geworden van afwerende kracht, hetwelk alle praktische beteekenis heeft verloren, maar dan, versierd en verfraaid, den vorm heeft gekregen van een lemmet met langen gekromden hals en gerekten vogelkop aan het eind,

De drie platen bij de studies van Prof. Snouck Hurgronje en Dr. Hazeu gevoegd, zeggen het overige.

¹⁾ Snouck Hurgronje, "Iets over koedjang en badi", Tijdschr. Bat. Gen. XLVII (1904), p. 387 - 397. Met 2 platen.

Hazeu, "Iets over koedi en tjoendrik", ibidem p. 398-413. Met 1 plaat. En dezelfde in Not. Bat. Gen. 1904, p. 52.

Kern, toevoeging tot bovenstaand in Not. Bat. Gen. 1904, p. 128-129.

Ronffaer, "Mededeelingen" naar aanleiding van bevenstaande studies, Not. Bat. Gen. 1905, p. IV - VII.

Snouck Hurgronje, "Toelichting bij eenige koedi's, ketoprak's (korakan's) en golok's uit Poerwokerto (Banjoemas)", ibidem p. IX-XII. 1

Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. deel Ll. afl. 6.

Maar geenszins heeft men kunnen denken dat er een deel van Oost-Java zou wezen, waar de koedi niet alleen een thans nog algemeen gebruikelijk stuk gereedschap voor den landbouwer was, maar waar de andere zijde van het wezen van dit ouderwetsche wapen zich ook zóózeer ontwikkeld zou hebben, dat de koedi het heilige wapen bij uitnemendheid werd voor den Vorst, in die mate dat deze de koedi opnam in zijn vorstelijke vlag.

Dat deel van Oost-Java, is Madoera; en die plek waar de koedi tot in 't jaar 1853 het embleem was in de vlag van den Landsheer, is Paměkasan.

De heer J. P. Moquette te Batavia is thans de gelukkige bezitter van het laatstbedoelde allermerkwaardigste stuk, en tevens de eigenaar van een aantal Madoereesche koedi's, deels van Paniëkasan, deels van Soemënëp en elders op Madoera, die het bovenstaande op geheel afdoende wijze aantoonen. Oorspronkelijk werden deze stukken in 1889—'93 te Pamëkasan bijeengebracht door den heer P. A. Ouwens, toenmaals kapitein der infanterie en instructeur der barisan aldaar, die in 1906 zijn collectie ethnographica aan den heer Moquette overdeed. 1)

De twee platen die aan dit stukje mogen toegevoegd worden, dank zij de vriendelijke hulp van den heer J. W. TEILLERS, vertoonen verschillende vormen die op waardevolle wijze aanvullen wat de drie platen bij de studies van Prof. Snouck Hurgronie en Dr. Hazeu in 1904 reeds te zien gaven. De voorwerpen hier afgebeeld zijn met opzet tot zulk een aanvulling gekozen uit de in het totaal 30 Madoereesche koedi's van verschillende vormen, welke de heer Moquette bezit.

In 1887 vorkreog het Bataviaasch Genootschap tal van rijkssieraden uit Pamekasan, zie Notulen 1887, Bijlage III: maar daarbij geen koedi.

¹⁾ Ilioronder behoort ook het staatsieschild van Pamekasan, cirkelrond, 57 cM. in middollijn, waarop van buiten als zeer zeldzaam motief viermaal voorkomt een boeta die met een drietal beenen radsgewijze om zijn liehaam heenslaat, wat dus tovens als viervoudig swastika-motief zieh voordoet; en een zeer prachtige in hont gesneden gong-standaard, geschenk van den Suitan van Soemenep aan den Pamembahan van Pamekasan, met twee groote naga's aan de zijden en een zeer mooien garoeda-vogel bovenop.

| | - | ٠ _ |
|--|---|-----|
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |
| | | |

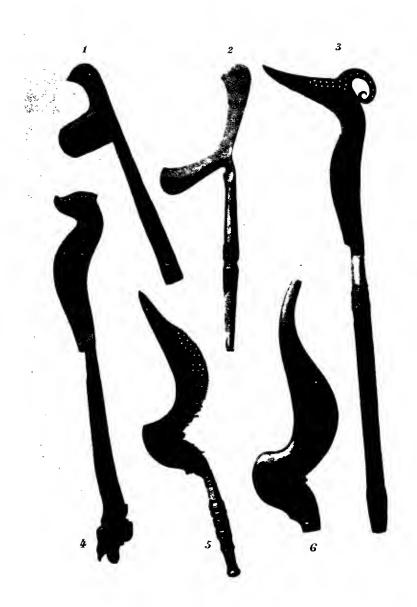


Fig. 1 toont een bij uitstek praktisch en soliede werktuig met zwaren slag, massief en zwaar; de dissel (pĕţel) daarvan kan niet alleen bamboe maar zelfs zwaar hout klieven; met den haak aan het einde haalt men brokstukken naar zich toe; een wezenlijk timmermanswerktuig, zooals de oude Hollanders, naar de door mij (Not. Bat. Gen. 1905, p. IV—V) in herinnering gebrachte plaat van Looewycksz' Eerste Boeck (1598), in Banten bij hun komen aldaar in gebruik vonden.

Fig. 2 geeft een zeer sterke variant te zien van zoo'n Madoereeschen timmermans-dissel.

Fig. 3 geeft een mooie variant van het vogelkop-type dat de koedi pleegt te krijgen, als er op den vorm wordt doorgefantaseerd door den smid: hier is zelfs de kuif van den vogel aangegeven, óók doorboord met diverse gaatjes, evenals de vogelkop-zelve.

Fig. 4 geeft een sterke afwijking van dat algemeene vogelkop-type te zien. Het vogeltype is hier verdwenen; men mag denken aan een kleinen paardekop, misschien aan een zeepaardje wel.

Fig. 5 is uiterst interessant omdat het de staatsie-koedi was van den in 1853 overleden Pangeran van Pamëkasan; terwijl fig. 6 de scheede voorstelt van dat staatsiewapen, van kajoe pelet gemaakt. In deze staatsie-koedi viert het vogelkop-type hoogtij; terwijl de 30 gaatjes fraai den indruk wekken van dons of veeren op dien vogelkop. Daarbij is dit forsche stuk nog ten volle een wapen gebleven, geen enkel sieraad geworden. Men kan zich van zulk soort koedi's ten volle de volkslegende voorstellen dat zij alléén en uit zichzelf, zonder door menschenhand bestuurd te worden, los zouden vliegen op den vijand en onder dezen zouden gaan woeden; gelijk inderdaad zoo'n Madoereesche legende omtrent de koedi van Pak Lesep, volgens majoor Ouwens, nog bestaat.

De tweede plaat geeft ten slotte het allermerkwaardigste Vaandel van Pamëkasan te zien, met een boeta die een zware koedi — zonder eigenlijken vogelkop, zonder gaatjes, maar met een zeer zwaar disselgedeelte als hakmes — in zijn rechtervuist voert, terwijl zijn linker een rond schild vastklemt. Hij rijdt, zoo te zeggen, door de lucht op twee kleine boeta-koppen met vlammenden haardos; in de vier hoeken vertoont zich het zoogenaamde Kruis van Salomo, een welbekend en o. a. ook onder de Atjehers veelverbreid mystiek oorlogsteeken; terwijl onderaan in ietwat ouderwetsch-Javaansche letters het bijschrift staat:

Tjiri jang Tjengkara-Dewa,

als naam des Bewakers dus van Paměkasan's heil. 1)

De vlag is van blauw katoen, terwijl de figuren er in dekverf zijn opgebracht — in den trant dus zooals bij Balineesche "sterre-doeken" (palilintangan) het geval is —, en aan beide kanten; deels groen, zwart, roodgeel, wit, vleeschkleurig, en leverkleur. De vierkante smalle rand om de vlag is leverkleurig; het contrast tusschen blauw en oranje-achtige leverkleur is wat in Midden-Java oudtijds léngå-téléng heette, als gewijd kleurpatroon bij kain-këmbangan-doeken. De vlag is ruim 1,25 M. in het vierkant. De piekstok eindigt boven in een kruis, waarboven drie kleine wapenspitsen; en wel een scherpe vierhoekige piekpunt, een vrij breede driehoekige lanspunt, en in 't midden van beide . . . wéér een kleine koedi, ge-

¹⁾ Naar vriendelijke voorlichting van Dr. Hazeu, is dit hoogstwaarschijnlijk te lezen als:

Tjiri [h] jang Tjengkara-Dewa

en te vertalen als:

[&]quot;Teeken van god Tjengkara-Dewa".

Wijders schrift Dr. Hazeu mij hierover dd. 15 Sept: "Tjengkara of tjingkara moet eene Jav. verbastering zijn van Samskrt kimkara, dat zoowel dienaar in 't algemeen als eene soort van râksasa's aanduidt, welke tot de dienaren van Jama, den god der onderwereld, behooren. Verg. Van der Tuuk in Tijdschr. Bat. Gen. XXV. 1879, p. 334. In de Jav. lakon Pandoe-papa (no. 9 van de 23 Schetsen van Wajangstukken, uitgegeven door Te Mechelen, Verh. Bat. Gen.. deel 40) komen de tjingkara bala-oepata voor als bewakers van de deur of poort Sela-matangkeb (verg. Van der Tuuk's bovengeciteerd artikel), en blijken zij direct onder de bevelen van Jama-dipati te staan. Dit ailes bijeengenomen, komt het mij wel waarschijnlijk voor dat Tjengkara-De wa onderwereld."





heel van denzelfden vorm als de groote witte op het vaandel zelf.

Hiermede is, naar ik meen een groote stap vooruit gedaan tot de kennis van de vêrstrekkende beteekenis der koedi's, weleer en thans nog, over gansch Java en Madoera.

Immers: evenals reeds op de reliefs te Soekoeh in Midden-Java, zeg dus in + 1450, de koedi voorkomt onder de wapenen en ijzeren werktuigen door een Hindoe-Javaanschen smid onder het toezicht van Ganeça daar gesmeed (zie o. a. CRAW-FURD's afbeelding in zijn History of the Indian Archipelago, 1820, dl. II, p. 194); evenals de plaat in Lodewycksz' Eerste Boeck (1598) ons toont dat de koedi of koedjang toenmaals, bij 't komen der Nederlanders te Banten in 1596, het gebruikelijke timmermans-werktuig was op West-Java; zoo toonen ons de merkwaardige voorwerpen, die de heer MOQUETTE zoo gelukkig is thans te bezitten, dat tot op den dag van heden de kodhiq alias tjøloq 1) het algemeene werktuig nog steeds is gebleven van den Madoereeschen landman, èn bovendien dat dit werktuig, in zijn als wapen licht gewijzigden vorm, de hooge eer heeft genoten tot staatsiewapen en vlag-embleem te worden van den Pangeran eu vroegeren Paněmbahan van Paměkasan, respectievelijk in 1853 en 1842 overleden. 2)

¹⁾ Over Madoereesch tjaloq en kodhoq zie H. N. Killaan. Madoereesch-Ned. Woordenboek, I, 1994. p. 121 en 259.— Op de laatste Pasar Malem te Soerabaja (Aug. 1909), waren tal van Madoereesche koedi's als modern ijzersmeedwerk ingezonden, die, volgens de etiketten, alle tjalok heetten, terwijl eenige verloopen vormen, zonder hakmes (petel) in het midden, de namen droegen: tjalok tjrantjang, tj. moedhoes, tj. montor, tj. djhatra, tj. terongan, tj. lapar.

²⁾ Toen het bovenstaande reeds geschreven was, mocht ik van den heer C. M. Pleijte een door hem in Aug. 1908 vervaardigde foto ontvangen van drie staatsie-koedi's als lanspunten in het bezit van den Sultan Sepoeli te Cheribon; waarvan twee een krachtig netel-gedeelte vertoonen, terwijl het vogel-kop-uiteinde vervangen is door de scherpneuzige wajangpop-typen van Srikandi en Sembadra op een naar achteren gekromden vogelhals: maar waarvan de derde nog sterker afwijkt van de vogelkop-koedi, omdat hier de zware figuur van Narada als koedi is weergegeven, waarbij de dikke vooruitstekende buik de petel vormt, en de neus de plaats vervult van den vogelbek.

Het is dus een mooi bewijs, dat ook in Cheribon de koedi een voorwerp van bizondere beteekenis bleef. zoodat het zelfs een plaats verkreeg onder des Sultan's gewijde lansen.

Waarbij dan dat vlag-embleem den ouderwetschen vorm vertoont van het echte hakmes van den timmerman-landbouwer; maar het staatsiewapen den verfijnden vorm ons laat zien van het sierlijke slanke slagwapen, met den karakteristieken vogelkop, en zijn daardoor blijkbaar weer op Java ontwikkelde mystieke beteekenis.

Dat bovendien de koedi — door de Javanen in haar variëteiten ook tjaloek en locke genoemd — weleer aan het Hindoe-Sumatraansche hof van Vorst Adityawarman van Minangkabau (regeerde, volgens de nieuwste gegevens, van vóór 1343 tot na 1375) in zwang was, als behoorende bij het hofcostuum van 's Vorsten onderdanen, heb ik indertijd door een curieus gegeven van Ibn Batoetah uit 1345 waarschijnlijk trachten te maken. ¹) Terwijl zijnerzijds de heer Groeneveldt reeds in zijn Catalogus van 1887 verscheiden antieke exemplaren (van Tegal, Diëng, Kedoe, Soerabaja, Pasoeroean) als Nos. 1613—1629 beschreven heeft, met de gewichtige toevoeging: "op de basreliefs van Boroboedoer ziet men ze in de handen van kluizenaars." ²)

Batavia, 14 Sept. '09.

En terecht wijst mij de heer V. Hinloopen Labberton op Plaat IX in Dr. J. Groneman's werk "De Garebeg's te Ngajogyakarta" ('s-Grav., 1895), waar blijkt dat "Kjahi Sangoet', zijnde een koedi als lanspunt, behoort tot de ampulan van den Sultan van Jogja: dus geheel en al analoog weer met de 3 stuks te Cheribon.

¹⁾ In het art, "Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497". Encycl. v. N.-J. IV [1905], p. 381. 2e kolom.

²⁾ Van deze antieke vormen beschreef Grokneveldt de Nos. 1613—1621 als volgt: "Kodet [lees: koedi], wapenen van grillig gebogen vorm uitloopende in een menschenkop (wajang-type) of vogelkop. De oppervlakte is meer of min fraai gedamasceerd en doorboord met een aantal ronde gaatjes, die gedeeltelijk weer met koperen pennetjes zijn opgevuld." Terwijl hij de Nos. 1622—1629 aldus beschreef: "Idem maar zonder eenige versiering en alleen gebogen op de wijze der vorige nummers." (l. c. p. 318).

Voor't Oudjav. tyalock zie V D Tuuκ's Kawi-Balin Ned. Wdb. I (1897), p. 637. die het vertaalt met "wapen, in gedaante overeenkomende met de ard, om mee te snoeien en vergeleken met de tamarinde-vrucht." Voor 't Oudjav. loeke ibidem. III (1901), p. 676. Bij dat vergelijken der tjalock met de tamarinde-vrucht, bedenke men dat in het moderne "lavaansch tyalock = tjempalock ook is, welk laatste "jenge tamarinde-vrucht" beteekent, en met loek, d. i. "kromming, bocht", ook zeker wel etymologisch in verband staat.

TJANDI-MENDOET.

Een kort verslag betreffende de jongste herstellingen en eenige opmerkingen omtrent de architectonische waarde van den tempel, den oorspronkelijken toestand van het dak en van de bekroning van het voorportaal.

DOOR

T. VAN ERP.

(Met drie platen.)

I. De jongste herstellingen.

Bij G. B. van 1 Mei 1908 No. 18 werd machtiging verleend tot de uitvoering van eenige herstellingen aan den Mendoet-tempel. Het gold hier eene voortzetting van de vroegere restauratiën, achtereenvolgens uitgevoerd door de heeren B. W. van de Kamer en P. J. van der Ham. Het is geenszins de bedoeling een volledig verslag te geven van den geheelen restauratie-arbeid, doch in hoofdzaak een kort relaas wereldkundig te maken omtrent de laatste herstellingen. Er zal dan tevens gelegenheid zijn op te merken hoe de opsporing van fragmenten, die nog in groot aantal in de omliggende desa's voorhanden waren, nieuwe gegevens heeft verstrekt omtrent den oorspronkelijken toestand van het thans nog ontbrekende.

Wat de verrassende resultaten zijn geweest van de vroegere werkzaamheden die sedert 1900 onder de bekwame leiding van den Voorzitter der Oudheidkundige commissie, wijlen Dr. Brandes stonden, kan men o. m. vinden in diens mededeelingen vervat in Not. B. G. 1901 bl. 141—143 Id. 1902 Bijl. XV. Id. 1903 Bijl. IV en in Oudheidk. Rapporten 1902 bl. 6—8, 32 en in Id. 1903 bl. 63.

Vermelden wij alleen dat de Heer van de Kamer het hoofdlichaam en een deel van den onderbouw herstelde en dat door de goede zorgen van den Heer van der Hamo. m. het fraaie interieur van den tempel in oorspronkelijken toestand werd gebracht en de laatste hand werd gelegd aan het soubassement en de trapspiegels. De kroonlijst van het eigenlijke tempellichaam werd slechts hersteld tot en met de steunlijst omdat de beschikbare fondsen niet toelieten ze geheel af te werken.

De arbeid werd zoodoende in 1904 gestaakt en er werd door genoemden architect een tweeledig voorstel opgemaakt tot voortzetting der restauratie. Het eerste behelsde de urgente aanvullende herstelling n. l. het aanbrengen van het afdekkingsojief der kroonlijst en het uitnemen en weder in mortel optrekken van het nog voorhandene buitenwerk der eerste en tweede dakétage. Het tweede voorstel omvatte behalve genoemde urgente maatregelen eene algeheele restauratie van het ontbrekende. Dank zij de zorg waarmede de Heer VAN DER HAM de voorhanden documenten verzamelde en dank vooral aan de scherpzinnigheid van Dr. Brandes was het n.l. mogelijk gebleken een volledige restauratieteekening in elkaar te zetten. Hierin waren dus ook opgenomen de geheel verdwenen derde dakétage met de den top bekronende groote dagob, doch evenzeer de reconstructie van de "mantapam" (pendåpå), het voorportaal.

De Indische Regeering had aanvankelijk bezwaren tegen deze voorstellen welker verwezenlijking eene uitgaaf vorderde van f 28500, doch eene nadere toelichting van de zijde van het Genootschap had ten gevolge dat zij eene plaats vonden op de ontwerp-begrooting voor 1907.

De begrootings-wetgever in Nederland heeft evenwel in genoemde toelichting geen argumenten gevonden, krachtig genoeg om in de gegeven omstandigheden eene afwijking te rechtvaardigen van de na rijp beraad aangenomen gedragslijn om de zorg der regeering voor de Hindoe-oudheden te beperken tot de conserveering en het vastleggen van het bestaande. Werd de geheele restauratie aldus verworpen, voor de in eerstbedoeld plan vervatte urgente herstellingen werd bij het in hoofde genoemd G. B. een bedrag beschikbaar gesteld van f 6800. De uitvoering werd opgedragen aan steller dezes, die in verband met zijne werkzaamheden aan den Boroboedoer-tempel in de onmiddellijke nabijheid van het object verblijf hield. De medio Juni aangevangen arbeid werd binnen het jaar voltooid.

De kostbare, zware djatihouten steiger, die ter wille der vorige restauratiën was aangebracht, had men inmiddels in 1906 moeten afbreken omdat enkele wildhout onderdeelen vermolmd waren en de hechtheid van het geheel daardoor niet meer verzekerd was. Er moest dus een nieuwe bamboe werksteiger worden gemaakt met twee hijschinrichtingen om het houwmateriaal op te voeren. Het nog voorhanden gedeelte van het portaal werd, waar noodig, uitgenomen en hersteld. Bij de vernieuwing der kroonlijst werden zooveel mogelijk de oude stukken gebezigd, die nog op het tempelterrein aanwezig waren. Het aantal dezer stukken was aanvankelijk gering, doch vermeerderde toen overgegaan werd tot het opsporen van fragmenten uit de omliggende desa's.

Uit een juridisch oogpunt kan betwijfeld worden of men het recht heeft de tempelsteenen op te eischen, die wellicht reeds een halve eeuw of langer geleden voor den huizenbouw werden benut. Mendoet werd eerst in 1834 ontdekt en door Resident Hartman blootgelegd. De ouden van dagen der desa weten nog te vertellen hoe voordien het bouwwerk tot aan den top bedolven was onder een aardheuvel, welks voet aan de noord-oost zijde ongeveer honderd Meter verwijderd was van de plaats der Tjandi. De hellingen, destijds een geliefkoosde weideplaats voor het vee, waren begroeid met boomen en struikgewas evenals het omliggend terrein nog niet in cultuur gebracht was. Kort daarop woedde de bijl in het bosch en deed de koffiecultuur hier haar intrede. Eerst veel later ontstonden de omliggende sawah's en verrees de huidige desa Mendoet. Neemt men aan dat vóór

1834 het bestaan der Tjandi door den Javaan niet vermoed werd en dat het plukharen van den tempel dus na de ontblooting een aanvang nam, dan nog lagen de nu weder opgeëischte steenen vermoedelijk reeds meer dan een halve eeuw in de desa. Doch het is niet onwaarschijnlijk dat ook vóór 1834 de tempelsteenen reeds hun weg hadden gevonden uaar naburige gehuchten. Hoe het zij, de eigenlijke zorg voor het bouwwerk dateert eerst van den jongsten tijd en men mag aannemen dat het recht op die oude geroofde steencn verjaard kon heeten.

Wellicht heeft deze overweging vorige executanten weerhouden van pogingen om die steenen weer uit de Javaansche woningen weg te halen. Inderdaad is aan een dergelijke maatregel een groot ongerief verbonden voor de bewoners. Doch het bleek ook hier hoe willig de plooibare Javaan reageert op goede woorden . . . en eene kleine schadeloosstelling in klinkende munt. Zonder bepaalden dwang gelukte het ongeveer 120 M³ oude tempelsteenen terug te krijgen tegen minimalen prijs van 2 à 3 gulden per M³. Uit den aard der zaak werd er naar gestreefd de desa-woningen toch zooveel mogelijk intact te laten; steenen, die als neuten onder stijlen niet konden worden gemist, werden dan ook steeds ontzien en alleen verwisseld door een andere neut wanneer het een geornamenteerd stuk was.

Waar voor nieuw steenmateriaal f 18 per M^3 , moest worden betaald is het duidelijk dat een belangrijke besparing werd verkregen, afgezien nog van het groote voordeel dat voortsproot uit de aanwinst van geprofileerde steenen, die zonder noemenswaardigen arbeid in het werk konden worden gebracht. Het gevolg hiervan was dat van het beschikbare bedrag van f 6800 ongeveer f 3000 restant bleef voor werkzaamheden, die niet in de begrooting waren opgenomen. Het is dan ook mogen gelukken het lichaam der eerste en der tweede dakétage geheel te completeeren, terwijl slechts gerekend was op het consolideeren van het weinige, dat daarvan restte. Op plaat I is te zien hoe de tempel zich voordoet na de jongste herstelling.

Het zal den lezer opvallen dat de indruk, dien het dak thans maakt, den tempel al heel wat heeft teruggegeven van zijn oorspronkelijke schoonheid en het is opmerkelijk hoe de bekoring van het oude dak betrekkelijk weinig wordt verkleind door het ontbreken van het ornament; men vergelijke daartoe plaat I met plaat III. de restauratie-teekening van het geheel en houde hierbij in het oog dat dit in laag relief gebeiteld ornament in die hooge bouwdeelen weinig de aandacht trekt en dat het hier de architectonische sier is, die met fraaie planverdeeling en contrasten van licht en schaduw de essence van de schoonheid vormt.

Dat inderdaad dat ornament in dit opzicht een betrekkelijk ondergeschikte rol speelt, heeft de geniale bouwmeester van Mendoet op overtuigende wijze in zijn schepping geaccentueerd. Men heeft maar een enkelen blik te werpen op de restauratie-teekening en zich aan de hand van deze een perspectivisch beeld der Tjandi te denken om te ontwaren hoe van het beeldhouwwerk der teerlingen van eerste en tweede dakétage een belangrijk deel door de dagobs aan het oog werd onttrokken.

Aan den anderen kant dient opgemerkt te worden dat het dak in zijn huidigen toestand maar al te zeer den stempel draagt van niet àf te zijn. Dit doelt uit den aard der zaak niet zoo zeer op het ontbreken van de derde étage en de topdagob maar meer op hetgeen het nu herstelde gedeelte nog mist, n. l. de kransen van sier-dagobs. Voor restauratie van de 24 en 16 klokken, die respectievelijk vóór de teerlingen der eerste en tweede étage stonden, was in het hier bedoelde werkplan natuurlijk niets uitgetrokken en slechts een tweetal op de Z. W. face der eerste verdieping kon uit het voorhanden materiaal en de beschikbare fondsen worden herplaatst.

De dagob, de Boeddhistische bouwvorm bij uitnemendheid, hier evenals elders op Java toegepast als zuiver bouwkunstige versiering, en in krausen de kroonlijsten tooiende, droeg in hooge mate bij tot de schoonheid van het bouwwerk. Dat kan blijken uit de restauratie-teekening en ook uit die van Tjandi Kalasan, voorkomende in IJzerman's bekende werk. Hoe gelukkig de werking is van dit dakversierings-motief, kunnen zij nog eenigszins navoelen, die de dwergtempeltjes van Tjandi Sèwoe en Tjandi Loemboeng in de Prambanan-vlakte uit eigen aanschouwing kennen.

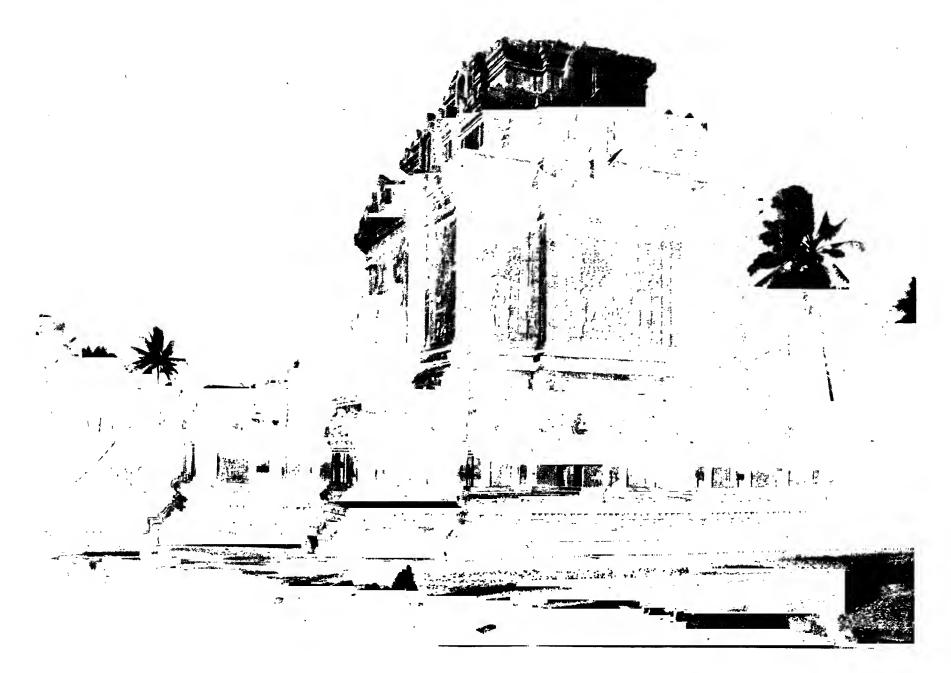
Het kan dan ook niet ontkend worden dat het dak van Mendoet, zooals het zich nu vertoont, in dit verband een ietwat teleurstellenden indruk maakt op hen, die zich een denkbeeld hebben kunnen vormen van de oorspronkelijke conceptie. Men denkt onwillekeurig aan een geplukten, een van zijn pronkveêren beroofden siervogel.

Hier dient nog vermeld te worden dat tempelsteenen van Mendoet zelfs werden aangetroffen in de desa Ngradjeg (op de Top. kaart 1: 25000 staat "Radjeg"), die twee K. M. Noord-Oostelijk der Tjandi ligt, aan weerszijden van den grooten weg. Het snuffelen in die desa leidde tot ontdekking van eenige andere oudheden. In de lijst van VERBEEK staat onder "No. 295 Ngradjeg" vermeld: "Een geheel vervallen tjandi (?) en groote tempelsteenen waren hier vroeger volgens Hoepermans. Nu is er volgens den Controleur Hasselman noch van den tempel noch van die losse steenen iets meer te zien." Dit laatste is onjuist. In de desa was niet één woning, waarbij niet in ruime mate tempelsteenen waren benut en de bevolking wist nog twee plaatsen aan te wijzen waar overblijfselen van tempels stonden. Op een dier plaatsen werd gegraven en ook werkelijk de onderbouw van een tempel aangetroffen. De beschikbare fondsen lieten niet toe het onderzoek verder uit te strekken. Te goeder tijd zal hieromtrent het noodige afzonderlijk worden medegedeeld. Hier zij volstaan met de vermelding dat het terrein hier evenals bij Mendoet zich in den loop der tien à elf laatste eeuwen ongeveer 2 à 2.5 meter heeft opgehoogd tengevolge van bevloeiing, van af den Merapi-voet naar het dal van Elo en Progo. Het hier beschikbare materiaal aan ruwe en onversierde steenen werd deels benut voor de Mendoet restauratie.

| - | | | |
|---|--|--|--|
| | | | |
| | | | |

TJANDI MENDOET

NA DE GEDEELTELIJKE RESTAURATIE.



sprekend ornament op de teerlingen van hoofdliehaam en portaal is geëlimineerd. De ballnstrade, die op het soubassement rust, is gedeeltelijk onderbroken ten einde te verduidelijken dat het eigenlijke tempelliehaam verrijst op een basement, dat op zijn beurt gedragen wordt door den breederen onderbouw, het sonbassement.

Dit laatste is meesterlijk van opzet! Over de profileering knnnen we kort zijn; die vertoont het echt klassieke type van Midden-Java, geheel overeenkomende met die van Boroboedoer's oorspronkelijken, thans bedekten voet en is das raak van proportie en schaduwwerking. De karakteristiek van den als dragend element fungeerenden onderbouw vinden we naar den eisch uitgedrukt in de zware, rustige horizontale profileeringen, doch anderzijds is de als gevolg daarvan eenigszins gedrongen fries weer een schijn van rijzig- zijn, van slankheid toebedeeld door een wel overwogen schikking der verticale lijnen.

Men zie hoe de plaatsing der antefixen op de kroonlijst innig verband houdt met die der geornamenteerde paneelen van de fries, hoe de laatste door de eerste als het ware verlengd worden. Ook de verdeeling der velden tusschen de ornament-paneelen in meerdere vlakke, verticale lijsten verhoogt de slankheid van den voet. Voorts lette men er op hoe de antefixen de strakheid van zoo'n wichtige ojieflijst breken, hoe de kantigheid van een hoek geaccentueerd wordt door een spuier of een in de uitsprong geplaatste akroterie.

Overeenkomstige welbegrepen beginselen vinden we toegepast in het hoofdlichaam. Gaf de verhoogde voet t. w. het basement, gelegenheid tot het aanbrengen van meerderen sier in den vorm van geornamenteerde paneelen, vooral gold hier de overweging de sokkel van het hoofdlichaam niet grootendeels te doen onderscheppen door de ballustrade van het soubassement.

Men zie het enorm zware hoofdgestel, het domineeren van de horizoutale lijnen en sehaduwen, en men voelt weer het waarom van de slanke pilasters met kala-makara bekroning en daarnaast van de vlakke en met klimmend spiraalornament versierde verticale posten in de hoofdgevelvelden.

Buitengewoon fraai is vooral het dakontwerp. In hoofdlijnen verraadt het den pyramidalen vorm, doeh deze is naar
Dravidisehen trant opgebouwd is verscheidene étages, die
zich steeds verjongen en eindelijk bekroond worden door een
massalen dagob. Ook hier weer overheerscht de horizontale
lijn; rustig loopen de profileeringen rondom, in het midden
slechts onderbroken door de kala-makara omlijsting der
nissen. Wij zouden deze laatste valsche nissen kunnen noemen,
want ze zijn zeer ondiep en bevatten geene beelden; zij
breken en verlevendigen de eentonigheid van de domineerende
horizontale lijnen. Afgezien van de charme van het harmonische omlijstings-motief, is de decoratieve werking zeer geslaagd, doordat zij met hunne beschaduwde achterwanden de
daarvoor geplaatste, in het volle licht prijkende sierdagobs
krachtig omlijnen.

De eenheid, de symmetrie is weer enorm doorgevoerd als bij alle Javaansche monumenten. Het grondplan der drie dakétages, het kwadraat met een uitsprong in het midden, is geheel in overeenstemming met dat van het hoofdlichaam en den onderbouw. Die gelijkvormigheid, dat rythme schuilt ook in profileering en ornamentatie. In de eerste vinden wij alle elementen terug van de klassieke Midden-Javaansche normaal-profileering, met uitzondering van het halfrond. De siermotieven van het hoofdlichaam, n. l. de pilasters met kala-makara bekroning, de recaleitrante spiraal-arabesken en de guirlandelijst met klapwiekende vogels zijn ook die van de teerlingen der dakétages.

Er is reeds meermalen op gewezen dat ook de Hindoemonumenten op Java in sterke mate het karakter van Oostersehe kunst dragen, doordat zij in de gevels een exuberanten rijkdom aan ornament ten toon spreiden; misschien vroeger ook van kleur, want we weten dat de gevels, inclusief het beeldhouwwerk bijna zonder uitzondering bedekt zijn geweest met een stucco-laag en we zijn geneigd te onderstellen dat deze stuc-bedekking ten doel had een geschikten kleurgrond in het leven te roepen. Betreffende den hoofdtempel van Tjandi Prambanan staan wij ten deze op zekeren bodem; daar toch zijn nog sporen aan te wijzen van kleuring der pleisterlaag van het interieur in warm donker rood.

Het behoeft hier ook niet met bewijzen te worden gestaafd dat de kunstenaars zich verbazend hooge eischen stelden en schier geen tempel voltooid achtten wanneer niet alle bouwdeelen, die zich tot ornamentatie leenden, waren versierd. Het komt ons voor dat zij in vele gevallen te ver gingen en de voorbeelden zijn niet zeldzaam dat men het betreurt dat de beeldhouwer zich niet meer matigde.

In dit verband stijgt onze waardeering voor die kleine, onaanzienlijke Diëng-tempeltjes met hun sober ornament; daarin domineert inderdaad de schoonheid— en welk eene!— der architectuur en wordt deze niet overschaduwd door de pracht der versiering.

Toetst men in dit opzicht den Mendoet-tempel, dan is men, afgaande op de restauratie-teekening, geneigd ook hier te denken aan overdaad van sier. Men vergete niet dat de teerlingen van hoofdlichaam en portaal nog verrijkt zijn met sprekend ornament. dat niet op het beeld is aangegeven. Toch lijdt in werkelijheid Mendoet niet aan dit euvel omdat het decoratieve ornament over het algemeen een gering relief heeft. Op een afstand gezien trekt dit veel minder de aandacht dan het hoogere beeldwerk op de hoofdmuren. Dit is goed gevoeld omdat deze laatste sculpturen van hoogere orde zijn, omdat zij met de hoofdbeelden in de cella de conceptie van dezen tempel der vroomheid beheerschen.

Het vastleggen van den Midden-Javaanschen bouwstijl en in casu die van Mendoet aan de orden van het stamland, die door Fergusson met zooveel scherpzinnigheid werden geclassificeerd in diens standaardwerk "History of Indian and Eastern Architecture" is een moeilijke taak wanneer men verre blijft van de lichtende bronnen van rijke bibliotheken. De taalgeleerden hebben er bovendien reeds op gewezen dat de kwestie van herkomst een zeer ingewikkelde is.

De Midden-Javaansche bouworde is voorts in vele opzichten een stijl apart, in eigene individueele banen geleid door eliminatie van zuilen en door de toepassing van eene eigenaardige gewelfconstructie; eeu stijl, die voortbouwende op oude traditien, zich nieuwe vormen schiep, welke vooral op het gebied der ornamentiek voorheeu ongekende en blijde verrassingen brengt.

Denken we wat dit laatste betreft slechts aan de verschijning van het kalamakara-ornament. Dit opent, na een eerbiedwaardige levensperiode van ongeveer tien eeuwen, op Java een nieuw leven, openbaart zich, hetzij in zijn geheel, hetzij in de afzonderlijke samenstellende elementen, in voorheen ongeziene vormen met zoodanige frischheid en frequentie, dat het van lieverlede de geheele sierkunst van Midden-Java gaat beheerschen.

Wij kunnen vooralsnog niet veel meer doen dan de karakteristiek van de Indische bouwstijlen toetsen aan die der Midden-Javaansche monumenten. Wanneer we dan van de Dravidische noemen:

het vierkante grondplan, de volmaakt symmetrische bouw, het pyramidale, doch zich in étages verheffende dak, de uitgebouwde "mantapam" (voorportaal), en de ojief-kroonlijst, dan aarzelen we niet de Tjandi Mendoet, evenals bijna alle Midden-Javaansche bouwwerken de meeste verwantschap toe te kennen met genoemde orde, wier indrukwekkend domein zich uitstrekt over geheel Zuid Indië van af de Kistna rivier.

Doch de àfdoener werd nog niet genoemd en dat is het machtig overheerschen der horizontale profileeringen, het kardinale kenmerk van den Dravidischen stijl, in tegenstelling met het op den voorgrond treden ran de verticale lijnen in de gelijktijdige Noordelijke bouworden (de Chalukyan en de Indo-Arische).

Ook in de ornamentiek wijzen enkele zaken in dezelfde Tijdschr. v. 1nd. T. L. en Vk. deel Ll. afl. 6. richting. We noemen b. v. de voorliefde, waarmede slanke pilaster-motieven worden toegepast voor versiering der buitenwanden, een inhaerente deugd van den Dravidischen stijl, een deugd, die niet gemist kon worden, juist omdat de horizontale profileeringen er zoo de overhand hebben.

Aan den anderen kant zijn de verschillen tusschen den Midden-Javaanschen en den Dravidischen stijl zoo enorm groot, dat eene bepaalde determineering volgens de Indische bouworden naar onze meening geen reden van bestaan heeft.

Opmerkelijk is het dat de poorten, die in de Indische monumenten toegang geven tot de omringende pleinen en hoven, de z. g. "gopurams", op Midden-Java ontbreken. De ontgraving van het Mendoet terrein bracht aan het licht dat in den baksteenmuur. die het tempelplein afsloot, een toegang is geweest; duidelijke overblijfselen van een poort werden evenwel niet aangetroffen. Vermoedelijk zijn ze bij enkele andere bouwwerken wel aanwezig geweest, doch zeer zeker hebben zij niet het monumentale aanzien gehad als in de Dravidische kunst.

III. De oorspronkelijke toestand van het dak en van de portaalbekroning.

In het voorafgaande is telkens verwezen naar plaat III, de nieuwe restauratie-teekening, die in enkele opzichten afwijkt van het ontwerp Brandes — van der Ham. Dit vereischt eenige toelichting.

Ons voorloopig bepalende tot het dak zelve, dient opgemerkt te worden, dat laatstgenoemd restauratie-ontwerp op absoluut zekere gegevens berustte roor zoorerre betreft de eerste en tweede dakétage. De kroonlijsten dezer étages waren wel is waar verdwenen, doch hunne hoogte kon op het bouwwerk zelve nog worden aangewezen en toen tijdens de jongste restauratie de in omliggende desa's aanwezige oude tempelsteenen werden opgehaald, bewezen tal van fragmenten de juistheid der reconstructie. Ook de plaatsing der beide eerste

kransen van sierdagobs sluit allen twijfel buiten, omdat de inlatingen daarvoor nog hier en daar aanwezig waren.

Dan volgt de derde étage en de topdagob. Van deze laatste waren reeds vroeger ettelijke stukken voorhanden t. w. van het lotuskussen, van den geornamenteerden rand en van de pijnakel; deze fragmenten, die sedert nog met enkele werden aangevuld, waren alleszins voldoende om de oorspronkelijke gedaante van de dagob te reconstrueeren.

Het eenige wat niet aan de hand van documenten kan worden vastgelegd, was de geheel verdwenen derde dakétage en Dr. Brandes, de geestelijke vader van het restauratie-ontwerp, heeft gemeend hiervoor een achtkantig grondplan te moeten aannemen. Hij heeft dit niet uitvoerig gemotiveerd en zich bepaald tot het wijzen op "de overeenstemming met andere oudheden". Hoewel niet met name genoemd, is het duidelijk, dat het dak van Tjandi Kalasan hier het richtsnoer is geweest; hier is inderdaad de hoogste dakétage een achtkant, de overgangsvorm tusschen het onderliggende kwadraat met uitsprongen en de hooger gelegen cirkelvormige dagob.

Onder de kleinere bouwwerken vindt men een overeenkomstige ordonnantie bij een gedeelte der dwergtempeltjes van het Tjandi Sèwoe complex, terwijl bij de daken van Tjandi Loemboeng het achtkaut reeds aanvangt bij de eerste étage.

Het is alleszins begrijpelijk dat men allereerst aan dat achtkant denkt, dat toch de logische schakel blijft tusschen kwadraat en cirkel. Toch zijn wij overtuigd dat hier een dwaling is ingeslopen en dat het grondplan der derde étage van Mendoet eene herhaling is geweest van dat der beide onderliggende verdiepingen, n. l. het vierkant met een uitsprong op elk der facen.

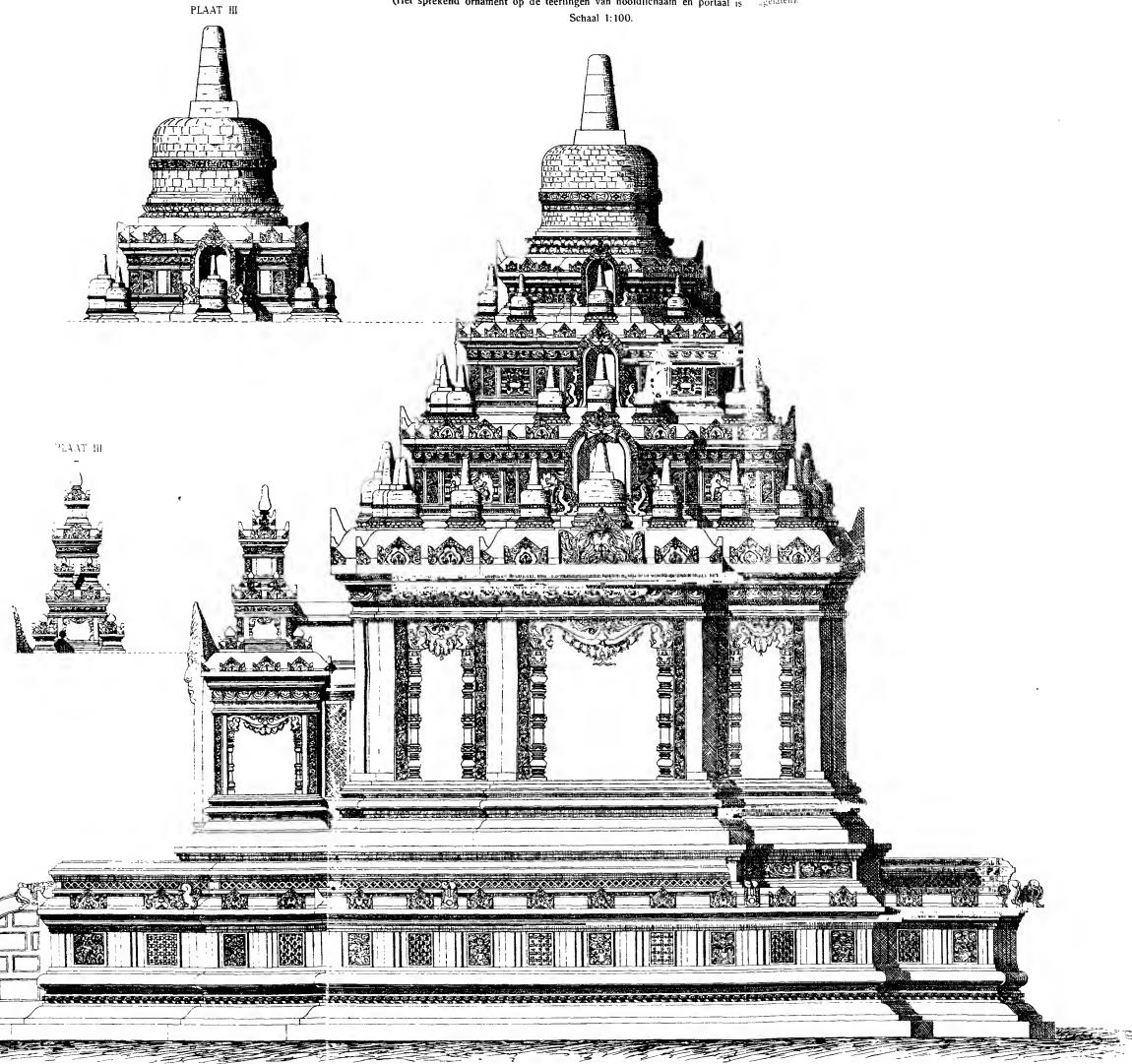
We meenen ons allereerst te moeten spiegelen aan de zoo nabijgelegen Tjandi Pawon, die in grondplan en profileering in veel opzichten een verkleinde copie kan genoemd worden van Mendoet (vergelijk plaat 59 Oudheidkundige Rapporten 1903). Bij Pawon heeft de bovenste étage inderdaad hetzelfde grondplan als de onderste.

| , | | | |
|---|--|---|--|
| | | | |
| 2 | | • | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |
| | | | |

TJANDI MENDOET

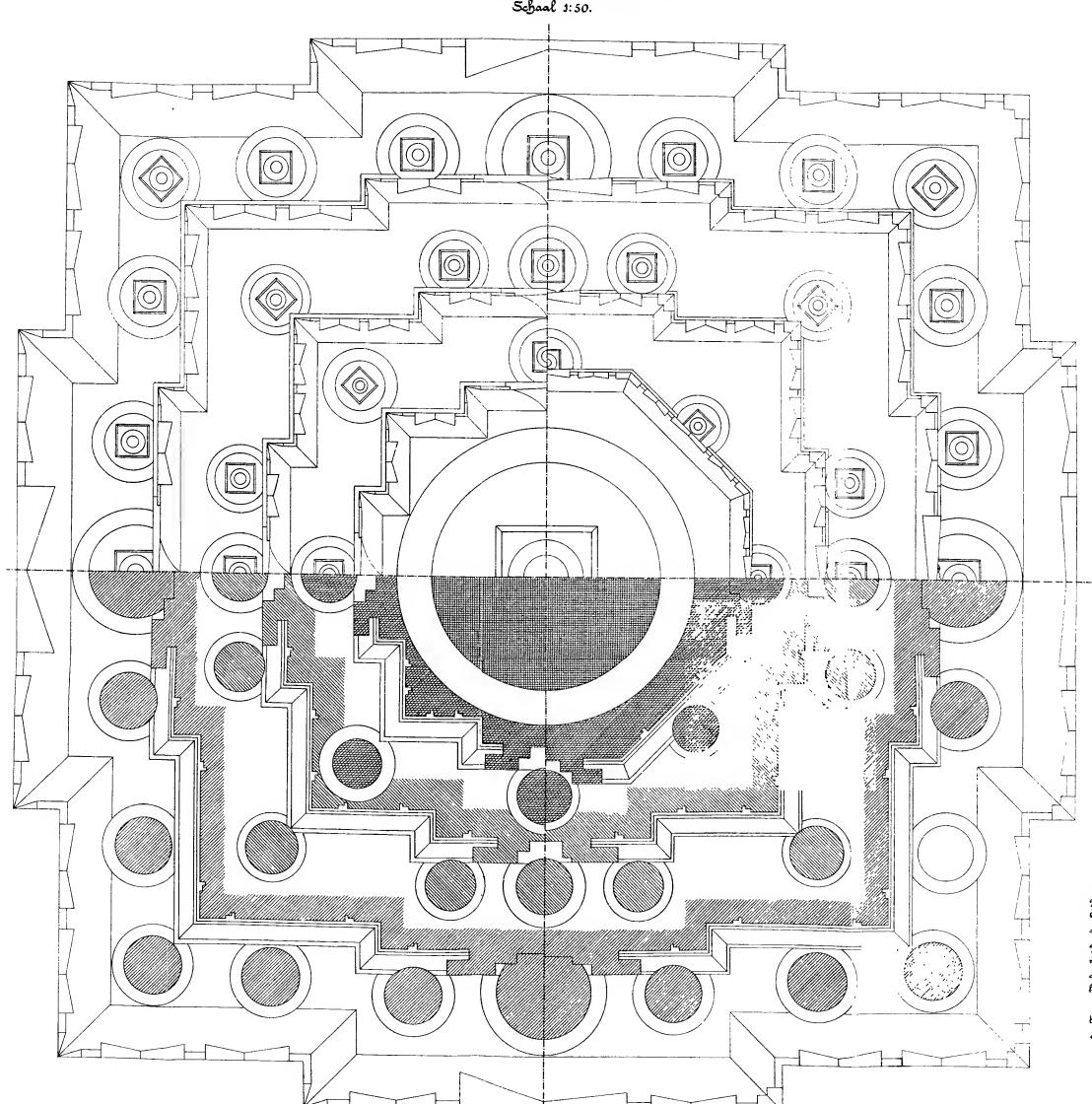
ZIJAANZICHT VOLGENS GEWIJZIGD RESTAURATIE-PLAN

(Het sprekend ornament op de teerlingen van hoofdlichaam en portaal 18 - 4gelaten).



| | | | | 190 | |
|------|---|-----|--|-----|--|
| | | | | 1.2 | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | • • | | | |
| | | • | | | |
| | 7 | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | i | | | |
| ···* | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |
| | | | | | |

Feconctructie van het dak 5 chaal 1:50.

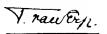


Toelichting.

bet plan ter eschter zijde van de hoefdargeeft weerhet restauratie-ontweep Brandeo- van der Ham. dat ter linker zijde geeft weer het gewijzigde rostauratie ontweep: voor eooveel betreft de eerste en breede dak stage verduidelykt het tevons hoe het is uitgevoerd.

De dooronede vlakken zijn gedacht tee hoogte van de teerlingen nee etageo en van de hoofddagob.

Boroboedoer 19ugustus 1909 Do Kapitsin der Genre



laatstelijk aangevraagde crediet van f 28500 voor verdere algeheele restauratie.

Intusschen zijn er verblijdende feiten. De besparing tijdens de laatste herstelling verkregen, heeft geleid tot de mogelijkheid de beide eerste dakétages te completeeren en de ervaring heeft geleerd dat de eenheidscijfers der laatste voorstellen voor belangrijke vermindering vatbaar zijn. Een begrooting voor hetgeen nu nog te doen valt om den tempel geheel in den ouden luisterrijken staat terug te brengen, ligt in concept gereed en sluit met een totaal van nog geen f 9000. Met inbegrip van het laatstelijk verwerkte bedrag van f 6800 zou dan voor f 15800 bereikt zijn wat voorheen geraamd werd op f 28500.

Met deze cijfers voor oogen heeft Mendoet, die nu eenmaal "favoriet" is en wel altijd blijven zal, nog een goede kans! Het zij zoo!

En mocht de Regeering geen termen vinden het door haar ingenomen standpunt voor dit maal te verlaten, dan blijft nog een uitweg over; het particuliere initiatief. Hadden wij Nederlanders maar naar Franschen trant een lichaam als de "Société d'Angkor", dat uit bijdragen van leden de Regeeringszorg voor de oudheden in Cambodja aanvult en steunt!

Boroboedoer. Augustus 1909.

ARTJA DOMAS

HET ZIELENLAND DER BADOEJ'S

DOOR

C. M. PLEYTE.

Terwijl ik in December 1905 voor de eerste maal in de Kaboepaten te Serang vertoefde, was ik er toevallig getuige van dat op zekeren morgen omstreeks Kerstmis, een troepje van zeven, uiterst haveloos gekleede mannen met bizondere vrijpostigheid over het voorerf kwamen geschreden.

Zonder van iemand eenige notitie te nemen. traden zij de poort, die tot den achtertuin toegang geeft, door en liepen rechtstreeks naar de Bale kambang, recht tegenover het hoofdgebouw staande, waarin zij hun intrek namen.

Zij bleken Badoej's ¹) te wezen, die uit hun bergen waren afgedaald om den Regent het jaarlijksche huldeblijk, bestaande in honig, bijenwas, een volledig stel keukengereedschap en een stuk *boëh larang* te komen aanbieden.

Dit laatste is een lap door eene maagd of eene matrone geweven, grof wit katoen, bestemd tot inwikkeling van den kris Kébo gandar, een Padjadjaransche pocsaka, welke deel uitmaakt van de ampilan der familie Djajadiningrat.

Het huidige Serangsche regentengeslacht heeft namelijk recht op leze bubukti, doordat zijn stamboom wordt aangenomen linia recta op te klimmen tot Batara Boengsoe, den jongsten telg van Batara Patandjala, den tweeden zoon van Batara Toenggal, den oppergod der Badoej's.

¹⁾ Zie Jacobs en Meijer, de Badoej's en de aldaar aangehaalde bronnen.

Des avonds, na donker, had de begroeting plaats, een hoogst eenvoudige ceremonie, die zonder sembah of eenige andere eerbiedsbetuiging verliep. Wel zette het gezantschap zich in sila-houding, doch dit was niets buitengewoons, daar deze de gebruikelijke wijze van zitten der Badoej's is.

De aandacht daarentegen trok het feit, dat door beide partijen de lage taal gesproken, inzonderheid dat daarbij het grove siu voortdurend gebezigd werd. Allerminst lag daarin evenwel onwellevendheid opgesloten; het diende alleen om de verwantschapsbetrekking uit te drukken. Tegenover mij, als niet tot hun maagschap behoorend, bedienden de Badoej's zich dan ook van hooger woorden.

Aldus was mijn eerste aanraking met eenige voormannen der Badoejsche maatschappij.

Sedert is deze door meerdere samenkomsten met hen gevolgd, waarvan de laatste viel op Soma 14 — Soekla 19 van de maand Kasapoeloeh dezes jaars hunner telling, 1) overeenkomende met 30 Augustus — 3 September onzer rekening.

Voornoemde ontmoetingen brachten mij slechts met zoogenaamde Binnen-Badoej's te zamen. Inmiddels had ik echter ook gelegenheid gehad met de disjecta membra van dit oude volk kennis te maken en wel gedurende een tocht door Zuid-Banten, in Juni — Juli 1907 volbracht in gezelschap van den Resident van Banten, den Regent van Serang en den Controleur van Lebak, naardien onze weg door enkele nederzettingen der Buiten-Badoej's leidde o. a. de welbekende desa Karang.

Hoofddoel van het aanknoopen dier betrekkingen is steeds geweest, het zoeken naar licht in de nog zoovele duistere opvattingen van het maatschappelijke en godsdienstige leven der Badoej's en inzonderheid navraag te doen naar de strekking der oude heiligdommen, die men hier en daar verspreid

¹⁾ Deze tijdsbepaling berust op berekeningen van den poeïen, hun geestelijke hoofd, middels de kolendjer, een soort van almanak, omtreut welks gebruik, zoodra het onderzoek ter zake is afgeloopen, nader bericht zal volgen.

in het door hen bewoonde gebied aantreft. Bovenal gold dit het als Artja domas te boek staande paladium der Binnen-Badoej's.

Zeer wezenlijke hulp mocht ik hierbij voortdurend vinden van Raden Adipati Arya Achmad Djajadiningrat, Regent van Serang, aan wiens bizonderen invloed op de Badoej's ik ook mijn verschillende ontmoetingen met hen verschuldigd ben.

Gezamenlijk met hem vorschen 1), heeft mij geleidelijk een niet onbelangrijken stap nader gebracht tot de kennis van de beteekenis der voornoemde sanctuaria, waarvan ik thans nader wensch te doen blijken, onder nadrukkelijk voorbehoud echter, dat ik mij geenszins vlei, reeds het laatste woord daarover te kunnen spreken.

Bij de geslotenheid van de Badoej's met betrekking tot alles wat hun doen en laten aangaat, zal dit wel niemand bevreemden; nochtans vonden wij, voor zooveel Artja domas betreft, den draad.

Zooals bekend is, worden de Badoej's, ten rechte Kanekes geheeten, onderscheiden in twee hoofdgroepen, te weten de Kadjëroan en de Kaloearan. Eerstgenoemden, veertig gezinnen, bewonen de dorpjes Tji-keusik. Tji-kartawana en Tji-beo; zij hebben de aartsvaderlijke inzettingen het zuiverst bewaard en voeren een nagenoeg ascetisch bestaan. De Kaloearan, wier aantal een goede duizend zielen bedraagt, leven in meerdere desa's over het Lebaksche verdeeld en hebben in meerdere of mindere mate den invloed der hen allerwegen omringende, geïslâmiseerde bevolking ondervonden.

Kortheidshalve zal de onderscheiding in Kadjěroan en Kaloearan verder doorloopend gebruikt worden, tevens om daardoor mogelijke verwarring te voorkomen.

¹⁾ Vroeger werd door voornoemden Inl. hoofdambtenaar reeds een geschreven nota ingediend tot beautwoording van een vraag uit Holland of er inderdaad in Banten Boeddhisten gevonden werden, zooals het Koloniaal Verslag van 1907 meldde. Het lot dezer nota is mij onbekend; het stuk had echter publicatie ten volle verdiend.

Voor de hand ligt, dat de Regent van Serang zoowel als ik zelf, de ingewonnen berichten gaarne door een onderzoek in loco hadden doen zien bevestigen, maar de gang naar de nederzettingen der Kadjëroan en bepaaldelijk naar Artja domas, bleef ons vooralsnog ontzegd, aangezien derwaarts te gaau, aan iederen Niet-Badoej, zelfs aan de Kaloearan, verboden is.

Desondanks is het aan Mr. D. Koorders in 1864 gelukt tot dit heiligdom door te dringen en het te verkennen; hij is tot nog toe evenwel de eenige gebleven, die het zoover heeft gebracht.

Jammer genoeg bestaat hetgeen hij dienaangaande op schrift stelde, uit niet meer dan korte aanteekeningen.

Echter schijnt daaraan in orographisch opzicht niets te ontbreken, zooals ons bij herhaalde contrôle zijner opgaven met de kokolot, dorpshoofden der Kadjěroan, bleek.

Zij toch bevestigden Koorders' mededeelingen in alle opzichten, zoodat, waar onwaarheid te spreken voor de Kadjëroan tot de hoofdzonden behoort, met voldoende zekerheid mag aangenomen worden, dat zijn aanwijzingen overeenkomstig den bestaanden toestand zijn.

Tot goed begrip van hetgeen volgt, dient de aanleg van Artja domas gekend te worden; daarom, wijl ik zelf geen naricht dienaangaande verstrekken kan, zij het woord daartoe aan Koorders gegeven.

Na verhaald te hebben, langs welken weg hij het domein der Kanekes bereikte, zegt hij: "geweldige daling naar de Tji-oedjoeng, de grons, waar de Badoej's (Kadjĕroan) aan hun natuurlijke behoefte kunnen voldoen. *Talahah* 1) aan de overzijde."

"Nog een groot kwartier verschrikkelijk moeilijke tocht door de bedding van de Tji-oedjoeng naar Artja domas. . . . "

¹⁾ Open, bamboe-loods.

"Petak's 1) met door menschenhanden aangelegde steenhoopen, begroeid met loctoek 2) en de petak beplant met déngkir." 3)

"Petak No. 1 (van boven) graf."

"Petak No. 2, smal, niets."

"Petak No. 3, groot, vijf grafhoopen, vierkant. Een schuin nitstekende steen met mos begroeid."

"Petak Nos. 4 en 5, smal, klein, niets."

"Petak No. 6, sasaka pakoembahan të dackën saät 4). een rond postjen, djadi koe manch 5), met mos begroeid, 2 graven met opstaande steenen."

"Petak Nos. 7, 8, 9 klein, niets. Evenzoo 10, 11, 12. 13..."
"De petak's loopen van Noord naar Zuid op." 6).

Zeer weinig is het inderdaad dat de begaafde Koorders gaf. Bij de beoordeeling daarvan moet men evenwel in het oog houden, dat de korte volzinnen slechts voorloopige notities waren voor een later samen te stellen, uitvoeriger geschrift, dat echter door zijn overlijden in de pen is gebleven.

Met dat al, leeren wij er nog iets meer uit dan louter topographische bizonderheden.

Immers bij de opsomming van het aantal terrassen, die Artja domas vormen. wordt aangaande het eerste, derde en zesde dezer uitdrukkelijk gezegd, dat zich daarop graven bevinden, waaruit dus zoude voortvloeien dat de plek gedeeltelijk doodenakker moet zijn.

Is die opvatting juist?

Volgens voornoemde kokolot's niet; naar hunne verklaringen is Artja domas nooit een begraafplaats geweest,

Niettemin geloof ik toch, dat Koorders' beschouwing de ware is en dit zoowel op grond van de overlevering alsmede in verband met den naam Artja domas.

¹⁾ Terras.

²⁾ Leze: lockoet. mos.

Dengkir moet een verschrijving wezen, aangezien geen van mijn zegslieden het woord verstond.

⁴⁾ Heilig, geërfd waschvat, dat nimmer droog staat.

⁵⁾ Van zelf ontstaan.

⁶⁾ Bijdr. t/d T.-. L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 1869, blz. 336.

Opmerkelijk namelijk is, dat schoon geen enkel beeld op het heiligdom wordt aangetroffen, dit den collectiefnaam van achthonderd beelden draagt, zijnde dit de beteekenis van Artja domas.

Deze eigenaardigheid vraagt bepaalde aandacht, aangezien zij het vermoeden doet rijzen, dat daarbij aan een overgeleverden naam moet gedacht worden.

Het ligt toch voor de hand, dat bij algeheele ontstentenis van artja's, geen benaming kon ontstaan, die met het wel aanwezig zijn daarvan verband houdt. Dus werd deze geborgd, doch van waar?

Letten wij ter beantwoording van deze vraag op de sagen aangaande de afkomst der Badoej's, vastgelegd in de dusgenaamde tjarita pantoen, zangen uit den voortijd, die door hun voorgangers — de kokolot van Tji-beo bijv. is een zeer goede zanger — nog steeds nacht in nacht uit worden voorgedragen.

Immer en immer weder voeren deze terug naar Padjadjaran, ¹) het laatste Soendasche rijk, welks hoofdstad omstreeks het huidige Batoe toelis gelegen was, totdat zij in het laatst van de 16^{de} eeuw door Pangeran Yoesoef en zijn Bantĕners werd veroverd en verwoest.

Na de vermeestering dier veste met zijn befaamde kraton Sri Bima Poenta Narajana Madoera Soeradipati ²) en het dientengevolge uiteenvallen van Padjadjaran, week een deel der bevolking uit naar Lěbak en vestigde zich er metterwoon.

Ongestoord konden de uitgewekenen hun bestaan aldaar op den duur echter evenmin voortzetten; de steeds verder om zich heen grijpende Islâm, die onder hen geregeld nieuwe proselieten maakte, drong de onwilligen steeds verder in

¹⁾ Meijer J. J. Taal en letterkunde der Badoej's verschenen als aanhangsel tot Jacobs- en Meijer de Badoej's, - Idem. Badoej'sche Pantoenverhalen, Bijdr, t.d. T.- L.- en Vk. v. Ned.-Indie, 1891, blz. 45 - 105.

²⁾ Aldus Inidt volgens de Tjarita parahyangan, die uit de 15de eeuw schijnt te dateeren, de naam getuige: "It ooja angkat saboemi ka Fakuan Datami ka Pakuan mangadeg di kadatnan Sir Boma Poenta Narajana Madoera Socradepute Anggeus ta jaha diaasan oeroet Sir rara-jasela, para-sanghyang kabeh".

het gebergte terug, op welks meest ongenaakbare toppen het thans luttele overschot der verstokten in den ouden geloove — voor hoe lang nog? — een veilig oord vond om de gewijde traditiën te volgen en te bewaren.

Daarin speelt, naast vele andere plaatsnamen, ook een ouder Artja domas een rol. Het was de geheiligde plek waar het stoffelijk overschot der grooten uit het bloeitijdperk van Pakoean Padjadjaran werd bijgezet.

Hetgeen de legenden verhalen, staven de feiten. De plaatsnamen in de *tjarita pautoen* genoemd, zijn voor het meerendeel in het Buitenzorgsche terug te vinden: zoo ook Artja domas.

Dit oord, dat nog immer vereering geniet, ligt op ongeveer een paal afstands van het landhuis Tji-kopo tengah, aan den voet van den Pangrangon 1), de oogenblikkelijk in rust zijnde vulkaan op de zuidooster grens der residentie Batavia.

Inderdaad moet die plek eenmaal een groot kerkhof geweest zijn, overal bezet met grof gehouwen beeldjes, conterfeitsels der afgestorvenen.

In het begin van de vorige eeuw werd het meerendeel daarvan op een verhoogd, door zwaar geboomte overschaduwd grondstuk bijeenverzameld, daar geleidelijke ontginning van het omliggende land noodig maakte ze van hun oorspronkelijke standplaatsen te verwijderen.

Niet allen trof echter dit lot; in 1903 althans bevonden enkelen zich nog in hun ouden staat, daar een deel van het opengelegde woud, den opgezetenen van Tji-kopo als kuboe-joetau ²) werd afgestaan.

Deze zijn het, die overtuigend aantoonen, dat Artja domas, oudtijds begraafplaats moet zijn geweest. Zij staan namelijk eenigszins achteroverhellend tegen een \pm 1 Meter langen, pilaarvormigen steen geleund en maken front naar

¹⁾ Samengetrokken uit pung-rangoe-an, rooster-, hardbakplaats, welke naam derhalve dagteekent uit den tijd dat de berg nog werkte In de spreektaal hoort men steeds Pangrango; Pangrangon is mij slechts nit de Pantoen's bekend.

²⁾ Voorvaderlijk heiligdom.

een tweede soortgelijke paal, maar belangrijk korter en ongeveer een voet van den eersten af. Blijkbaar duidt de langste steen het hoofd-, de kortere het voeteneinde der groeve aan.

Uit den aard der zaak moesten, na den val van Pakoean, de vertrekkenden. deze ook hun dierbare plek aan haar lot overlaten.

Hunne nieuwe nederzettingen hadden echter evenzeer doodenakkers noodig, waarvan de bewijzen overbleven op den Goenoeng Dangka, den Lebak Si-bedoeg, te Kosala en in de Leuweung tjawene, het maagdelijke woud ten zuiden van Tji-beo.

Op alle genoemde plaatsen bevinden zich steenen gelijk te Artja domas, doch geen beelden.

De Goenoeng Dangka, noch de Lěbak Ši-bědoeg worden heden meer vereerd, wel daarentegen Kosala en het heiligdom in de Leuweung tjawene, anders gezegd het jongere Artja domas der Kadjěroan.

Dit laatste is tevens voor alle Badoej's het heilige der heiligen, dewijl aldaar in het eind alle schimmen zich vereenigen om terug te keeren tot Batara Toenggal van wien zij oorspronkelijk zijn uitgegaan.

Uit deze beschouwing, gemeen goed van alle Badoej's, vloeit voort, dat wij het jongere Artja domas op te vatten hebben als een sanctuarium, correspondeerend met het oudere, hetgeen, waar geen beelden op het jongere aangetroffen worden, de onderstelling wettigt, dat de naam, wellicht uit piëteit, van het oudere op het jongere overgedragen werd.

Zoo laat zich verklaren hoe de benaming Artja domas haren weg naar Lĕbak vond.

Hooren wij thans de Kadjeroan ter zake.

Volgens de heden bij hen geldende opvatting is Artja domas geen oude beraafplaats; de steenen aldaar zijn: "ngan têtêngêr bac sak didinja ajana: Sasaka teuloc poeloch teuloc, Bagawan sawadak lima, Pantja salawe nagara".

Deze uitspraak zweemt naar orakeltaal, aangezien de zin daarvan is: zij — de steenen — zijn slechts merkteekenen, dat

aldaar plegen te verwijlen: de drieëndertig Sasaka, de vijfenzestig Bagawan en de Pantja der vijfentwintig landen.

Naseuni, kokolot van Tji-keusik, die als de meest ontwikkelde door zijn ambtsbroeders wordt aangemerkt, naar nadere inlichting omtrent het wezen dier grootheden gevraagd, wist niet anders mede te deelen, dan dat zij drie rubrieken van hoogere machten vertegenwoordigen, die onder de opperste leiding van Batara Toenggal het heelal besturen.

Daarmede kwamen wij slechts weinig verder en bij voortgezet onderzoek werd niet anders duidelijk dan dat het levend geslacht veel vergeten is van wat voorheen als godsdienst gold en alleen nog enkele uitwendige vormen daarvan naleeft.

Te verwonderen is dit niet, daar de Kanekes, voor wie alle schrift boejoet is, geen geschreven kronieken bezitten, zoodat alles bij hen op mondelinge overlevering steunt. Noodwendig moest dan ook in de eeuwen, die sedert hun uittocht uit Padjadjaran verliepen, veel uit de herinnering verdwijnen. Zoo is metterdaad geschied en het weinige dat gespaard bleef, is moeilijk te benaderen en verward.

Niettemin moest beproefd worden, in de druppelsgewijs toegemeten inlichtingen eenheid te brengen om aldus den weg voor verder onderzoek te effenen. Dit heeft tot de thans volgende schets geleid.

Bovenaan in de hiërarchie der als goden beschouwde geesten staat Batara Toenggal, de eenige god, van wien alles is uitgegaan en tot wien alles te eeniger tijd terugkeert, overeenkomstig de oudindische opvatting der param-atman, der alziel.

Duidelijk wordt dit dogma geformuleerd in deze bewoordingen: "sagala noe lir koemelip di boemi langit, engkena mah balik deni djadi hidji djeung Batara Toenggal." Immers het zegt: alles, gansch de bezielde schepping op aarde en in den hemel, keert te eeniger tijd terug en wordt één met Batara Toenggal.

Evenwel is Batara Toenggal daarom nog geenszins het zuiver spiritueele wezen dat onder den naam van paramatman wordt verstaan. Integendeel, hij is, hoewel onzichtbaar, een anthropomorphe god, die huwde, kinderen verwekte en zijn akkers bebouwde, gelijk de naar zijn beeld geschapen sterveling. Bovendien had hij menigen bitteren strijd aan te binden met monsters en daemonen, die het voortbestaan van zijn nakomelingschap bedreigden. Ook hierin dus een nagalm van het Hindoeisme.

Batara Toenggal gewon zeven zonen:

- 1 Batara Tjikal 1)
- 2 Batara Patandjala 2)
- 3 Batara Wisawara 3)
- 4 Batara Wisnoe
- 5 Batara Brahma
- 6 Batara Hyang Niskala 1)
- 7 Batara Mahadewa.

Van dit zevental bleef Batara Tjikal kinderloos, en werd, nadat zijn vader *ngahiang*, en hij zelf op gelijke wijze de aarde verlaten had, Batara Toenggal's rechterhand bij de behandeling der aangelegenheden der wereld.

Inzonderheid werd hij, zooals dra nader blijken zal, de god van leven en dood, de directe schepper en vernietiger, en bekleedde hij dus dezelfde functie als Çiwa-Kala in het Hindoeisme der middeleeuwen.

Batara Patandjala. verwekte eveneens een zevenvoudig kroost, zes zoons en eene dochter, waarvan de overlevering alle hoofden der Kanekes zoomede alle Menak Lěbak parahyang doet afstammen. Dies ziet men in hem een aartsvader.

¹⁾ Tjikal, beteekent cerstgeborene; in dit verband echter als oorspronkelijk nit Tji = Çi (wa) en Kal = Kala = Çiwa - Kala samengetrokken te beschouwen?

²⁾ Voor dezen naam vergelijke men: Kern. Een oudjavaansche oorkonde enz. Bijdr. t.d. T.-. L.- en Vk. v. Ned.-Indie. 1907. blz. 49.

³⁾ Wisawara, waarschijnlijk verbasterd = Içwara = Maheçwara = Çiwa,

⁴⁾ De onstoffelijke god, leze echter Kala.

Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. deel LI. afl. 6.

Zijn oir draagt onderscheidelijk deze namen:

- 1 Daleum Djanggala
- 2 Daleum Lagondi
- 3 Daleum Poetih seda-hoerip
- 4 Daleum Tji-nangka
- 5 Daleum Sorana
- 6 Nini Boedjang Galoeh
- 7 Batara Boengsoe.

De drie eerstgenoemden werden de stamvaders der poecen's van Tji-keusik, Tji-kartawarna en Tji-beo.

De drie volgenden gaven het aanzijn aan:

- 1 de girang seurat 1)
- 2 de kokolot
- 3 de djaro dangka 2)

De zes thans genoemde waardigheidsbekleeders vormen gezamenlijk het bestuur der Badoejsche maatschappij ³) en staan als zoodanig boven de telgen van Batara Boengsoe, die de overige ridderschap in het leven riep, en feitelijk een lageren adelstand vormen.

Het profanum vulgus kan evenmin als de overige schepselen op een stamvader bogen; het zij er, zoo luidde Batara Toenggal's wil. en het was er, opdat het zijn nakroost zoude dienen.

Van daar de hooge positie die de adel inneemt, nader verduidelijkt door dit gebod.: »oclah ngamoesoch ka rator, oelah baha ka menak, ratoe mah tara moegoeran. menak mah tara miranan'', i. e. w. strijdt niet tegen de koningen, pleegt geen verzet tegen de edelen, de vorsten sterven nimmer uit, de ridderschap houdt nimmer op te bestaan.

¹⁾ Beteckent: opperbekendmaker van des poecen's bevelen: girang = verheven, hoog: senral = percimptorisch bevel als hoedanig de last van den poecen geldt. In het Preangersch Soendasch luidt dit woord surat.

Dorpshoofd der Kaloearan: dyaro = ambtstitel: dangka = regelen, beredderen.

Zie voor de maatschappelijke organisatie: Jacobs en Meijer, de Badoej's, passim.

De vijf laatste zonen van Batara Toenggal hebben geen bemoeienis met de Badoejsche samenleving; zij richten de salawe nayara, d. z. de vijfentwintig landstreken, waarin het gebied beoosten de Tji-haliwoeng gelegen, oudtijds heet verdeeld te zijn geweest. ²) De Kanekes namelijk houden het ervoor dat deze rivier eenmaal de scheiding heeft uitgemaakt tusschen Pasir batang beulah koelon en Pasir batang beulah girang of wel tusschen Padjadjaran en Galoeh, waarvan het cerste aan straat Soenda, het laatste aan de Tji-tandoej en Tji-pamali paalde.

De juistheid van deze uitlegging blijve hier in het midden gelaten; van meer belang is het thans, te trachten het wezen dezer vijf na te gaan.

Drie hunner namen herinneren dadelijk aan bekende goden van het Hindoepantheon en de beide overblijvenden zijn ook niet moeilijk daartoe terug te brengen. Bovendien zijn zij bekend, zij het gedeeltelijk onder andere namen, uit een oudsoendasch geschrift getiteld Sanghyang Kanda Karĕsian, waarin zij voorkomen als de Pantja rĕsi en Pantja Koesika, hetgeen op hetzelfde nederkomt. ¹).

Ook ten aanzien van de Sasaka teutoe poetoch teutoe kan geen onzekerheid bestaan, daar het getal 33 buiten kijf de drieëndertig Wedische goden aanwijst.

Ten opzichte van de vijfenzestig Bagawan's doet zich echter eenige moeilijkheid voor.

Bekend is dat Çiwa aan 63 heiligen o. a. het vermogen verleende verschillende kwalen te kunnen genezen.

Afgaande op den naam bagawan = bhagawan, heilige, zou ik geneigd zijn, de evengenoemde 65 met de 63 te identifieeren, schoon hun aantal niet klopt. Onmogelijk is het echter niet, dat in later jaren, toen niet meer geweten werd. wie

Zie mijn inleiding tot de *jarda pantoen Moending Laja di Koesoema.
 Tijdschr, v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. XLIX, blz. 19 en de aldaar aangehaalde bronnen.

²⁾ Zie ook Meijer o. c. blz. 135, 137 en 150.

deze 63 waren, men 3 in 5 veranderd heeft om daardoor tot de poerwakanti: baqawan sawidak lima te kunnen geraken-

Hoe het hiermede echter zij, ook deze kwestie mag ons nu niet langer bezig houden, daar noch de Sasaka, ¹) noch de Bagawan, noch de Pantja bij de vereering van Artja domas een overwegende rol spelen.

Gaan wij daarom thans tot een nadere beschouwing van dit heiligdom over.

Het bovenste terras, dat slechts één sasaka = pilaar, heeft is de zetel van Batara Toenggal en draagt als zoodanig den naam van Sasaka pada ageung.

De tweede petak is ledig, doch kenmerkt zich door een witten bodem en heet deswegen Lěmah bodas.

Alhier verwijlt Batara Tjikal en ontvangt hij de zielen der afgestorvenen tot laatste loutering vóór hare hereeniging met Batara Toenggal, want deze kan niet eer plaats hebben, dan nadat de *lélémboet*, de schim, de vlekkelooze reinheid, waarmede zij oorspronkelijk van Batara Toenggal is uitgegaan, maar die door aardsche invloeden bezoedeld werd, terug gekregen heeft.

Deze loutering duurt langer dan wel korter, al naar gelang het stoffelijk hulsel van die ziel tijdens het leven meer of minder kwaad bedreef; voor de Kadjeroan ten hoogste veertig dagen.

De zielen der Kadjěroan gaan rechtstreeks naar Artja domas, zoo ook die van dieren en planten, dewijl zij schuldeloos zijn.

Het zondenregister der Kadjeroan toch is nooit groot, daar ernstige vergrijpen reeds in deze wereld bestraffing vinden door uitstooting van den misdadiger naar de buitengehuchten.

Daardoor wordt de vereeniging van diens lélémhoet met Batara Toenggal evenwel geenszins uitgesloten, slechts de weg, dien zij daartoe af te leggen heeft, is, zooals later zal blijken,

Ala titel komt Sasaka nog voor in Tji-rebon, te weten in de Sasaka lima. Koorders, o. c. blz. 391, d. z. de vijf pilaien, die het desabestuur vormen.

gelijk die voor de schimmen der Kaloearan, een weinig langer.

Nog een bizonderheid van de tweede petak is een ronde, twee djeungkal in diameter metende opening in den zuiderwal van het lage dijkje, dat dit terras omgeeft. Hierdoor moet de ziel zich heenwerken om op de Lěmah bodas te komen en wijl hierbij aan een deur schijnt gedacht te worden, heet deze doorgang Sanghyang gĕrit ¹).

De derde afdeeling bevat zes opstaande steenen als volgt benoemd:

- 1 Sasaka Kadoe koedjang
- 2 Sasaka Parahyang
- 3 Sasaka Batara Boengsoe
- 4 Sasaka Tji-měrak
- 5 Sasaka Dangka
- 6 Sasaka Bongbang

Onderscheidenlijk zijn zij de tangtoe 2), verblijfplaats van:

- 1 Daleum Lagondi
- 2 Daleum Poetih seda-hoerip
- 3 Batara Boengsoe
- 4 Daleum Tji-nangka
- 5 Daleum Sorana
- 6 Nini Boedjang Galoeh.

Hierbij ontbreekt dus een *susaku* voor den oudsten zoon van Batara Patandjala, Daleum Djanggala; de reden daarvan is onbekend.

De terrassen vier en vijf zijn ledig; zes daarentegen bevat een hardsteenen waschvat, Sanghyang pakoembahan, hetwelk den Kadjeroan het water voor de laatste ritueele wassching verschaft, wanneer zij hun jaarlijksche devotie op Artja domas verrichten en hun tevens den regenval voor de komende oogstperiode voorspelt. Staat er veel water in het goddelijke waschbekken, dan zal het in het aangebroken

¹⁾ Gerit knarsen, knerpen, gelijk een deur op de hengsels, een wiel over steenen.

²⁾ Tijdschr. Ind. T.-L.- en Vk.. dl. 49. blz. 19 en daar aangehaalde bronnen.

jaar rijkelijk regenen en gaan zij een bevredigenden oogst te gemoet, doch bevat het slechts weinig water dan duidt hun dit op droogte en misgewas.

Het paaltje, dat nevens het voorwerp staat, heet alleen tot versiering te dienen.

De overblijvende zeven terrassen zijn ledig en worden gezegd tot tijdelijk verblijf te dienen van de reeds meer genoemden Sasaka, Bagawan en Pantja, wanneer zij hun opwachting bij Batara Toenggal gaan maken.

De alleronderste *petak* eindelijk is het verzamelpunt der *lélémboet*, alvorens zij tot de Lěmah bodas opgaan.

Dit wat Artja domas zelfs betreft; thans een enkel woord aangaande den dienst, die aldaar wordt gehouden.

Eenmaal per jaar, op den 17den der maamd Kalima, behooren de leiders der Kadjeroan, vergezeld van een aantal gewone lieden, die daartoe, door de pocöcn's worden aangewezen, naar de Leuweung tjawene, het maagdelijke woud waarin Artja domas gelegen is, op te gaan ten einde Artja domas te reinigen en aan de ter plaatse aanwezig geachte geesten hulde te brengen.

Zulks geschiedt met enkele plichtplegingen, alle even eenvoudig als het geheele leven van de Kadjĕroan, en derhalve slechts luttelen tijd vragend.

Op voorzegden datum begeeft het gezelschap zich onder leiding van den pococn van Tji-keusik naar de te voren vermelde talahab, waarin het overige van den dag wordt doorgebracht en ook overnacht.

Den volgenden ochtend, vóór dag en dauw, staan de mannen op, reinigen zich de haren, baden—angir-mandi—en gaan dan zonder ophouden, regelrecht naar het doel.

De weg daarheen moet namelijk aan één stuk worden afgelegd; ook mogen zij te voren niet eten noch drinken, daar de geheele ceremonie nuchter behoort vervuld te worden.

Bij het heiligdom gekomen, betrekken de tochgenooten onmiddellijk het benedenste terras en zetten, zich front makend naar het zuiden, de heilige windstreek, daarop neder. in sila- houding om er gedurende sapanjeupahan 1) tot zichzelf in te keeren: pakeun ngabĕbĕrĕsihkeun hate, tot zuivering des gemoeds.

Daarbij moet deze volgorde in acht genomen worden: vóór allen zet zich de pococn van Tji-keusik, daar bij als afstammeling van den oudsten zoon van Batara Patandjala, het hoogst in rang is.

Achter hem nemen de pocòcn's van Tji-kartawana en Tji-beo plaats, daarna komen de drie girang scurat te zitten, dan de drie kokolot's en in het achterste gelid de onbeambte lieden.

Zonder zich te vorvoeren, volharden zij den verplichten tijd in de aangegeven houding. Dan slaat hun leidsman vuur en ontsteekt een sintoeng, ²) waarop hij tot reukbrandoffer een stukje teniljo ³) legt; vervolgens heft hij, eentonig zingend, het volgende formulier aan:

"Poen sapoen."

"Sapoen ka loclochocreunana."

"Tabe ka handapeunana."

"Néda agocug nja paraloen,"

"Néda pandjang nja hampocra."

Na een oogenblik zwijgens, vervolgt hij:

"Aing deuk njaritakeun deui!"

"Beusi něboek sisikovnana,"

"Beusi nintjak laranganana,"

"Aing deuk njaritakeun deui,"

"Laranganana ."

Gezet over, luidt dit:

"Oorlof. groet."

¹⁾ Een seurenh-pruim kauwens, d. i. ±20 minuten.

²⁾ Een van klapperblad gedraaide, kleine flambouw, die slechts smeulend mag branden.

³⁾ Een soort van gepraepareerde benzoë, elders gewoonlijk menjen genoemd.

```
"Groet aan den Hoogsten."
"Groet aan de onder Hem staanden."
"Dat groot zij, vraag ik, verschooning;"
"Dat langdurig zij, vraag ik, vergiffenis."
"Wederom ') wil ik het verhalen,"
"Zij 't, het berispelijke aanstooten,"
"Zij 't, het verbodene betreden,"
"Ik wil het wederom verhalen,"
```

"Het verbodene."

Hiervan is de zin: Batara Toenggal en zijn nakomelingschap smeek ik om vergeving voor het opzeggen der geslachtsregisters, hetgeen in alle andere omstandigheden boejoet ²) is.

Zoo dan vervolgt hij: Hyang Batara Toenggal poepoetra 3) Batara Tjikal, Batara Patandjala."

"Batara Patandjala poepoetra Daleum Djanggala, enz. enz., totdat alle zoons zijn opgenoemd, waarna bij besluit met het gebed:

```
"Boe-öcl kockoes, koekoes aing!"
"Tjai poetih toempang herang!"
"Angin poetih toempang rasa!"
"Nov aja di pantja tëngah,"
"Koekoes njoenggoch ka loeloehoer,"
"Koekoes njangga ka përnama," *)
"Ka Sasaka teuloe poeloch teuloe,"
"Bagawan sawidak lima, Pantja salawe nagara."
"Néda tangtoeng pajoeng wongatora kabehna."
Dit beteekent:
```

"Stijg op wierook, mijn wierook!" "Wit water vertoeft (?) helder!" "Witte wind vertoeft (?) smakend!" ⁵) "Die op de middenwereld zijn,"

¹⁾ Evenals verleden jaar.

²⁾ Verboden krachtens aartsvaderlijke inzetting.

³⁾ Gewon.

⁴⁾ Vermoedelijk permana, Skrt. pramina = oorspr. norm. autoriteit.

⁵⁾ Deze regel met den voorgaanden houden de bede in dat de rijst goed moge gedijen.

"Wierook helt tot de gezaligden."

"Wierook komt tot de Hoogen."

"Tot de drieëndertig Sasaka,"

"de vijfenzestig Bagawan, de Vijf der vijf en twintig landen."

"Ik smeek dat over ons staan tot scherm alle voorouders."

Na afloop hiervan, staan de bedcvaartgangers op en verwijderen afgevallen bladeren zoomede alle onkruid, hetgeen slechts met de handen gebeuren mag.

Dit laatste verrichten zij ook op de volgende terrassen, tot zij het zesde bereiken, waar zij allereerst den waterstand in de Sanghyang pakoembahan opnemen en, na den grond gereinigd te hebben, zich de handen, het gelaat en de voeten wasschen met het gewijde water.

Vervolgens klimmen zij, steeds schoonmakend, op naar de vierde *petak*, waar ten tweede male het ceremoniëel, dat op No. 13 vervuld werd, plaats heeft.

Daarna betreden zij het derde terras, om er, vóór alles, met angstvallige nauwgezetheid na te gaan of de steenen wel goed met mos overtogen zijn, want is zulks niet het geval, dan voorspelt dit rampspoed in de naaste toekomst, inzonderheid dengenen wier sasaka van woekeringen ontbloot werd. 1)

Zoodra ook dit terras gezuiverd is, bestijgen zij de petak

¹⁾ Hoe vast deze overtuiging geworteld is, kan dnidelijk worden uit het feit, dat toen bij de devotie in 't begin van 1906 bleek, dat het mos van den Sasaka Batara Boengsoe gedeeltelijk verdord en een takje van het daarnaast staande boompje gebroken was, een gezantschap zich naar den Regent van Serang, als afstammeling van Batara Boengsoe, spoedde om hem van deze bevinding kennis te geven. Geheel in het wit gekleed, dus de lijkwade symboliseerend, verschenen de Jobsboden op 't onverwachtst in de Kaboepaten: wellicht beschikte hun banga, maag, over een pamoenah, bezweering, om het hem dreigend leed tijdig af te weren.

^{&#}x27;t Antwoord luidde ontkennend en in blijvende verontrusting keerden de afgevaardigden huiswaarts.

Weinige maanden later verscheidde zijn nog jonge Raden Ajoe tengevolge van een sleepende kwaal, welke droevige gebeurtenis, gegeven den samenloop der omstandigheden, de Kadjeroan opnieuw versterkt heeft in de overtuiging dat er tusschen de sasaka en der menschen lot een onloochenbare betrekking bestaat.

bij Lěmah bodas en worden opnieuw de bekende formuliereu uitgesproken, doch nu voegt de *poe-öen* daarbij een derde, dat gevoeglijk de geloofsbelijdenis der Kadjěroan zou kuunen genoemd worden, door henzelf als Sadat ¹) Soenda of Sadat Padjadjaran aangeduid.

Aldus is daarvan de bewoording:

"Poen!" "Sadoe!" "Sadat Soenda!" "Tocan katata, tocan katčpi." "Sélam larang, teu kasorang." "Tan ocrang hadji Pakocan!"

> "Oorlof!" "Vergiffenis!"

"De Soendasche geloofsbelijdenis is:"
"Heer het werd adat, Heer het werd ingezet,"
"dat de Islâm verboden is en niet toegankelijk,"
"ganschelijk niet, den lieden van den vorst van Pakoean."

Ten slotte wordt de bovenste afdeeling behandeld en daarna het heiligdom verlaten, d. i. omstreeks den middag.

In de taluhab teruggekeerd, ontnuchteren zich de deelnemers aan den tocht en overnachten andermaal alhier, daar de thuisreis met invallende duisternis te ondernemen, te gevaarlijk is, wegens den moeilijken weg.

Vroegtijdig 's anderen morgens breken zij op naar hun dorpen; de huldiging van Artja domas is weer voor een jaar volbracht.

Wanneer de medegedeelde bizonderheden thans in onderling verband worden beschouwd, dan leiden zij voorshauds tot deze slotsom: de vereering van Artja domas steunt in hoofdzaak op vereering der voorouders, doch immer nog oppervlakkig aangetast door enkele zeer vervaagde Hindoesche begrippen.

¹⁾ Sadat, verkorting van het Arabische sjahâdat. 't Woord moet echter al vroeg burgerrecht verkregen hebben, blijkens het verouderde tan en haalji in de bewoordingen van de Sadat Soenda.

In de hierarchie dier vergode voorvaderen ontwikkelde zich geleidelijk een eerste onder allen, Batara Toenggal, tot op zekere hoogte als schepper te beschouwen, aan wien alle overige hoogere machten, door ze van hem af te doen stammen, van zelf ondergeschikt werden gemaakt.

Ook de aanleg van Artja domas wijst op doodendienst. Het aantal terrassen, dertien, is toch zeker niet willekeurig gekozen, al weet de Kadjëroan van het heden niet meer, hoe men daartoe is gekomen.

Volgens de Indische opvatting kan de ziel van een overledene noch de helsche verschrikkingen doormaken, noch de hemelsche zaligheden deelachtig worden, zonder opnieuw met een stoffelijk hulsel omkleed te zijn geworden. Dit heeft in dertien tempo's plaats of, volgens de Garoeda poerâna, ') in dertien dagen; bij de Kadjëroan geschiedt dit op dertien terrassen, de dertien trappen, die tot hereeniging met Batara Toenggal voeren.

Dit sluit echter niet in dat Artja domas een begraafplaats is.

De Kadjěroan beweren het tegendeel, niettemin staat voor mij vast dat het oorspronkelijk een doodenakker moet geweest zijn, èn op grond van hetgeen in den aanhef ter zake werd gezegd, èn uithoofde van het feit, dat elders in de Pasoendan op soortgelijke heiligdommen doodsbeenderen mitsgaders andere menschelijke overblijfselen opgedolven zijn, èn krachtens hetgeen de Badoej's aangaande hun overige heiligdommen verhalen. Daarbij zal nu enkele oogenblikken worden stilgestaan.

Voor zoover mij oogenblikkelijk bekend, zijn deze drie in aantal, te weten: de Goenoeng Dangka, de Lěbak Si-bědoeg en de Lěbak Kosala.

Alleen het laatste dezer drie wordt tegenwoordig nog vereerd; de beide eersten blijven sedert lang verlaten en worden

¹⁾ Zie: Winternitz. M. Geschichte der Indischen Litteratur. 2e Halbband, blz. 479-480.

door de omwonenden als in hooge mate angker 1) beschouwd. Derhalve ga de bespreking van Kosala vooraf.

Kosala is de Soendasche vorm van het kawiwoord koçala, Sanskrit kauçala, hetwelk welvaart, gezondheid beteekent.

Inderdaad is het dan ook tot het afsmeeken daarvan, dat naar de Lěbak Kosala wordt opgegaan en wel bepaaldelijk door de Badoej's van Karang en hunne stamgenooten, verspreid over de dorpjes Sindang wangi, Palendeng, Lěboeh en Tji-bolang, wijl aldaar de schimmen hunner dooden wijlen vóór hare terugkeer tot Batara Toenggal.

De plek zelf is in vijf terrassen afgedeeld, elk met een steenstapeling, omringend een grooten, platten rechtopstaanden steen, terwijl aan de zuidzijde een talahab staat, gelijk aan de Tji-oedjoeng nabij Artja domas.

Ook dit sanctuarium wordt maar eens per jaar bezocht en wel zijn daartoe verplicht alle volwassenen noe beresih djeung boga niat. 2) Oureinen en zij, die niet tegen de vermoeienissen van den tocht derwaarts, die drie dagen vordert, bestand zijn, mogen aan dezen niet deelnemen.

Den nacht vóór de plechtigheid brengen ook deze pelgrims in de loods door; de ceremonie zelf bestaat eveneens in het reinigen der terrassen, nadat de toepasselijke formulieren zijn uitgesproken en wierook is gebrand. Ten slotte — dit wijkt derhalve van de gebruiken der Kanekes af — worden de steenen met klapperbladfranje versierd, ngëmbang, waarna men huiswaarts gaat.

In het wezen der zaak verschillen de formaliteiten nagenoeg niet van die, welke door de Kad, eroan in acht genomen worden. Evenmin wijken de verklaringen omtrent de oorzaak van het heilig zijn der Lebak Kosala af van die welke met betrekking tot Artja domas bestaan.

Op de Lěbak Kosala toch is de tangtoe van de den Badoej's

¹⁾ Door geesten bewoond, die zoowel goede als booze kunnen zijn, eigenl.: omkringd, wat niet mag betreden of genaderd worden.

²⁾ Die rein zijn en het plechtige voornemen daartoe hebben. Onder onrein verstaat men: zij die door huidziekten of andere kwalen zijn aangetast,

van Karang eigen loclochoer, zoomede is dit de plaats waarheen de zielen hunner dooden. collectief gélémény hideung geheeten, in eerste instantie opstijgen.

Wie zijn deze loclochoer?

Dus verhaalt men: "te Kosala, eenmaal de boemi Soenda, de Soendasche vestiging kat'exochèn, woonden weleer onze voorvaderen. Later verhuisden zij, om welke reden is niet bekend, naar Karang, welke desa door toename van het zielental, geleidelijk nieuwe vestigingen uitzond. Het meerendeel dezer is thans verdwenen; over bleven slechts die in de Taneuh Bongbang gelegen, het gebied tusschen de Tjiminjak en Tji-lahi. De afstammelingen dier oude trekkers vormen de menak Bongbang: hun sasaka staat op Artja domas.

"De stamvaders van hen, die de grondvesters van Karang en verdere nederzettingen dezer Badoej's werden, legden evenwel hun aardsche bestaan te Kosala af, maar niet door op natuurlijke wijze der wereld af te sterven, doch door te verdwijnen, nyahiang. 1)

"Zoodra zij hun einde voelden naderen, richtten zij een steen op, onder het uitspreken van deze woorden:

Siwit sémbah tan katépi.

Siwit sembah tanda hiang."

Omtrent de juistheid van dit formalier, dat destijds door den zendeling Pennings werd bekend gemaakt, noch omtrent den zin ervan, kon ik iets naders te weten komen, daar mijn zegslieden het niet kenden en evenmin verstonden. ²)

¹⁾ In de geheele Pasoendan bestaat de voorstelling, dat in het prae-islâmitische tijdperk'de grooten dezer aarde aldus de wereld verlieten. Aangaande de wijze waarop zulks zon kunnen geschied zijn, meldt de overlevering niets; ook worden er geen begrippen van een hemelvaart aan vastgeknoopt.

²⁾ Pennings, de Badoewis euz., Tijdschr. v. Ind T.-, L.- en Vk., dl. XLV, blz. 376 v.v.

De beteekenis van *sucd* is niet bekend; *tan* geeft hier geen zin. Ik waag deze onderstelling:

Worit sembah tanda katepi, Worit sembah tanda hang.

Ik begin met den sembah, het teeken van het vervuld zijn, (des tijds),

Ik begin met den sembah, het teeken van het verdwijnen.

Zie voor Kosala verder, de Quant, ibidem, dl. XLI, bl. 588 590.

De bedoeling van het oprichten van den steen was echter, het nageslacht ter plaatse waar zijn voorzaten eens vertoefden, een teeken te stellen, opdat dit hen aldaar zou kunnen komen huldigen en herdenken.

Ontdaan van de verdichting. blijkt uit de aangehaalde overlevering, dat de Lebak Kosala nog altijd beschouwd wordt als plek waar eens een vestiging heeft gestaan. Intusschen sluit de eigenaardige aanleg der plaats en de geringe afmeting der terrassen deze mogelijkheid uit. Meer aannemelijk wordt derhalve, dat de Lebak Kosala het kerkhof is geweest, dat bij de nederzetting behoorde en om die reden de plaats bleef waar men de loelochoer, de schimmen der voorvaderen kan aanbidden.

Steun vindt deze onderstelling in het feit dat de gëlémëng hideung der Karangers nog immer gedacht worden derwaarts te gaan.

Hetgeen onder deze benaming wordt verstaan, licht het formulier toe, dat den stervenden Badoej, vóór dat hij den laatsten ademtocht uitblaast, wordt toegefluisterd:

"Ong ."
"Ilaing ka ditoe,"
"Oelah teu poegoeh ngadjoegdjoegau:"
"Ka ditoe ka kaoeng ngaloeoek."
"Ka kalapa anoe ngadjadjav,"
"Ka djambe anoe ngaberes,"
"Ka si-gëlëntëng hidenng."

Dit beteekent:

"Heil!

"Vriend (of gij), naar gindsch gaande," "Dat 't volstrekt (door u) tot richtpunt genomen worde," "Naar ginder gaande, te gaan naar dealleen staande suikerpalm, ' "Naar de kokospalmen, die op een rij staan,"

¹⁾ Jacobs en Meijer, o. c. blz. 92.

"Naar de pinangpalmen, die geordend staan,"
"Naar de zwarte wazigheden."

)

Onder deze laatste benaming verstaat men de nog ongelouterde zielen der dooden. Deze toch zijn zwart; eerst op de Lemah bodas krijgen zij haar oorspronkelijke blankheid terug.

Voor zooveel de Kadjëroan betreft, gaan de gëlëmëng hideung naar het onderste terras van Artja domas, voor zooveel de Karangers aangaat, naar de Lëbak Kosala.

In verband hiermede is men, inzonderheid met betrekking tot laatstgenoemd heiligdom, geneigd te vragen: waartoe laat men nog altijd de zielen der dooden derwaarts gaan, indien dit iets anders ware dan het onde stamkerkhof en daardoor de noodzakelijke brug om tot hereeniging met Batara Toenggal te kunnen geraken?

Het antwoord geeft de Goenoeng Dangka, hoezeer de vereering van dit sanctuarium lang tot de geschiedenis behoort, doordat de Badoej's van Sadjëra, wier paladium het was, van lieverlede geheel in de hun omringende bevolking zijn opgegaan. ²)

Genoemde berg wordt ingesloten door de Tji-berang in het noorden, de Tji-pamali in het zuiden, de Tji-ladaeun in het westen en de Tji-djoelang in het noorden.

De eenige, die hem beklommen heeft, is JONATHAN RIGG geweest, de welbekende, veelzijdig ontwikkelde landheer van Djasinga, die in 1839 zijn schreden derwaarts richtte.

¹⁾ Vergelijk dit formulier met den aanhef der doodenlymmen van de Rig- weda door Monier Williams meesterlijk weergegeven met deze woorden:

Soul of the death! depart; take thou the path.-

The ancient path - by which our ancestors. Have gone before thee

in zijn bekend Brâhmanism and Hindûism, blz. 283.

²⁾ Dit is een hoogst eenvondige zaak geweest, die gewoonlijk middels de vrouw tot stand kwam en wel door het huwelijk. De regel is nog, dat indien een Badoejsche vrouw een Moslim trouwt, zij tot den Islâm behoort over te gaan en omgekeerd, dat een Moslimsche vrouw; die met een Badoej in den ocht treedt, haar geloof dient te verzaken. Het eerste komt vrij veelvuldig voor, het laaste zelden, daar de vrouw gewoonlijk als onafwijsbaren eisch stelt, dat haar toekomstige echtgenoot eerst "selam" wordt. Voor het bekeeringsproces geldt hier dus ook: koedjang pangadegkenn doea = het mes snijdt aan twee kanten.

Aanleiding tot dien tocht, werden de geruchten dat de Goenoeng Dangka: "was a sacred place considered by the people of Sadjira (Sadjĕra) as the paradise they were destined to occupy after death."

Na een vermoeienden marsch ter plaatse gekomen, bevond hij, dat aldaar een balaj. steenbelegging, was aangebracht, torsend een omstreeks één voet langen steen op het midden, batoe sirit genaamd, met een omloopende groeve van 4 Eng. duimen.

Hieruit zou men geneigd zijn af te leiden, dat men met een *linggu* te doen heeft. Toch is dit niet het geval, daar RIGG uitdrukkelijk verklaart: "this grove however is not artificial." Een tweede, soortgelijke pilaar staat in de nabijheid.

De steen helt een weinig naar den Goenoeng Djoelang, waar gezegd wordt een dergelijke balaj te bestaan.

Ook hier dus een heiligdom gelijk aan de reeds beschreven sanctuaria. 1)

Naar de strekking daarvan vorschend, vernam Ricg verder dat, ofschoon de bewoners van Sadjëra getuigden Moslims te zijn en ook de voorschriften van den Islâm volgden, zij niettemin geloofden, dat de machten op den Goenoeng Dangka hooger stonden dan Allah en zijn Profeet. Naar dien top achtten zij namelijk de zielen hunner dooden op te gaan; daar vonden deze in overvloed al wat het bestaan veraangenaamt en ware het dat Djabraïl ooit eenige bemoeienis met haar zou hebben, dan konde dit alleen zijn, wanneer zij eerst de zaligheden van dit paradijs zouden gesmaakt hebben.

Uit dien hoofde werd den persoon die op het punt stond zijn aardsch bestaan af te leggen, dan wel bij 't grafwaarts dragen van diens lijk, opdat de schim den juisten weg naar

¹⁾ De tocht van den Regent van Serang en mij derwaarts tot onderzoek in loco is mislukt daar noodweer, dat bijna 4, etmaal woedde ons in de kampoeng TjI-ladaenn opgestoten hield. Toen dit voorbij was, bleek het beklimmen van den berg onmogelijk. Ook dien naar Kosala hebben wij nit oververmoeidheid van menschen en paarden in de gelijknamige ampuan nuoeten staken, waaruit de ons vergezellenden natuurlijk afleidden, dat de looloehoer op dat tijdstip geen bezoek wenschten.

den Goenoeng Dangka niet zoude missen, de volgende aanwijzing toegefluisterd:

"Njocktjéroek tjai, mégat bodjong, Kana kaoeng noe ngaloempoek, Kana pinang noe ngadjadjar, Ka dinja ngadjoegdjoeg, La illah palendeng."

in vertaling:

"Ga door 't rivierbed, overschrijd de landtong. Naar de kokospalmen, die op een klomp staan, Maar de pinangpalmen, die op een rij staan, Derwaarts ga gij,

Met terzijde stelling van La illah." 1)

Heden vindt men daarvan geen spoor meer; de bewouers van Sadjëra zijn tegenwoordig oprechte Islâmieten, die zich in niets van de overige Bantëners onderscheiden.

Dat dit sedert lang het geval moet zijn, bewees het vruchteloos navragen naar de ligging van den Goenoeng Dangka toen wij in zijn nabuurschap waren; men kende den naam ternauwernood nog.

Alleen de bijkans tachtigjarige Djaro van Tji-toedjah wist hem nauwkeurig aan te wijzen. Hij had den berg echter nooit beklommen en noemde als plaatselijken *loclochoer* Raden Kalinjihan, een overigens onbekende grootheid.

Dit sluit echter niet in, dat Rīda's opgave onjuist zou zijn, immers de naam "Dangka" pleit voor zijn bericht, aangezien deze "voorbereiden" beteekent, in casu vermoedelijk de ziel voor haren lateren overgang naar de Lĕmah bodas tot hereeniging met Batara Toenggal.

Thans de Lěbak Si-bědoeg.

Ook deze is gelijk reeds gezegd het tegenwoordig geslacht geen voorwerp van vereering meer; integendeel dit vreest de plaats en mijdt deze derhalve.

¹⁾ Daarmede is de Sjahâdat bedoeld.

Tijdschr. v. 1nd. T. L. en Vk. deel Ll. afl. 6.

Genoemde heuvel is gelegen aan de Tji-bědoeg, gaande in noordwestelijke richting van de desa Tji-torek, en ontving zijn naam van wege een tonvormigen steen van ± 2 Meter hoogte en 3.5 Meter in omtrek aan zijn voet, daar dit natuurblok als een bědoeg 1) beschonwd wordt en heet zich iederen malém djoemaäh 2) te doen hooren.

Ook de Lěbak Si-bědoeg is geterrasseerd en wel afgedeeld in elf trapsgewijs oploopende, naar boven toe smaller wordende afdeelingen, waarvan die aan de noordzijde het best bewaard bleven, terwijl ook de daarop geplaatste, vertikale steenen hun oorspronkelijken stand behielden.

Bizondere aandacht verdienen verder de twee geplaveide opgangen, één aan den noord- en één aan den zuidkant, die rechtstreeks van den rivieroever naar den top voeren, een eigenaardigheid, die alhier voor 't eerst wordt aangetroffen.

Bovendien vragen vermelding de beide benedenste terrassen, wijl het eerste deze een vierkante verhooging met omgaande treden en vier rechtopstaande steenen draagt en op het tweede een balaj met zeven zulke pilaren wordt aangetroffen. 3)

Inlichtingen omtrent de makers dezer petuk's konden uit den aard der zaak niet worden verstrekt, nochtans was van overwegend gewicht, dat men tot nadere kenschetsing van den aard dezer steeds van tjundi sprak, zoodat alhier ten minste de herinnering bleef voortleven, dat het oord eens doodenakker was, 4)

Aangenomen dat deze omschrijving juist is, dan komt daardoor vast te staan, dat zoowel Artja domas, als de Lebak Kosala en de Goenoeng Dangka ook eenmaal begraafplaatsen zijn geweest, gelijk van den aanvang af werd vermoed.

Hier bepaaldelijk de trom waarmede in Masdjid's, Langgar's enz. de tijden voor de verplichte godsdienstoefeningen worden aangegeven.

Vrijdagavond volgens inlandsche rekening d. i. Donderdagavond naar onze tijdsbepaling.

³⁾ Privé, Not. Bat. Gen. 1896, blz. 3-6.

⁴⁾ In dit uiterste westen liggen nog twee *tjanda* geheeten, oude begraafplaatsen; de eerste vindt men ten zuiden van Madja, bijna op de grens van Banten en Batavia. het tweede nabij Roempin.

Het boven behandelde bood reeds gelegenheid op enkele vage sporen van Hindoeistische beschouwingen te wijzen, daarover thans nog een kort woord.

Waarvan alle Badoej's — Kadjĕroan zoowel als Kaloearan en Karangers — nog immer doordrongen zijn, is dat de hereeniging met Batara Toenggal ieder sterveling te eeniger tijd deelachtig wordt.

Dit summun bonum bereiken de Kanekes via den Lěmah bodas, de Karangers langs de Lěbak Kosala en daarna via Lěmah bodas eveneens ¹).

Het zijn echter alleen de schimmen der braven, die aldus zonder schokken tot verlossing komen; die der gezondigd hebbenden worden tot een vóór- loutering verwezen, te ondergaan in de zoogen. Latak balagadama.

Hetgeen ten rechte hieronder te verstaan is, vermag men heden niet meer te verklaren, aangezien deze plaats nu eens met kokende modderwel dan weer met krater ²) wordt verduidelijkt, zonder dat iets aangaande de ligging daarvan kan worden opgegeven.

Wel weet men echter, dat de toegang tot die louteringsplaats slechts mogelijk is over de *toekang tjoeëut*, een smalle vonder, over een diep ravijn voerend.

Slechts dit is het wat van een herinnering aan de vagevuren van de Yamaloka overbleef; veel meer dan klanken alzoo niet.

Toch moet aangenomen worden, dat ook de Badoej's voorheen een duidelijker voorstelling daarvan bezeten hebben, die echter geleidelijk vervaagde.

Hetgeen zij eenmaal geweten hebben, was echter reeds zeer onzuiver geworden en verward, zooals kan blijken uit een Oudsoendasche beschrijving der helsche verschrikkingen, nedergelegd in een geschrift dat aldus aanvangt: Ndah sang-

¹⁾ Conform deze beschouwing rijst reeds het vermoeden, dat ook de Goenoeng Dangka en de Lebak Si-bedoeg oudtijds als zulk een voorportaal tot de zaligwording werden beschouwd.

²⁾ Latah = leutah, modder.

hijang sasana Mahagoeroe ngarannija sanghijang poestaka, d. i. aldus is de beilige onderrichting van Mahagoeroe (Çiwa). genaamd het gewijde boek.

Daarin wordt van verschillende bezoekingen tot loutering gewag gemaakt, zoo ook, en wel in deze volgorde, van de tjoekang tjoeënt, de kalapa badjro en de leutak sibalagadama De eerste wordt als met doornen bezet, pameuënng, beschreven, van de kalapa badjra druppelen staag bliksembundels, terwijl de leutak sibalagadama, panjavah? heet. 1)

Knoopen zich daaraan nog denkbeelden van lijden, bij de Badoej's is dit niet meer het geval; de lélémboet, die de loutering ondergaan, ondervinden geen pijnigingen, daar zij wanneer zij, naar het onbestemde vagevuur gaan, bereids volledig gevoel- en besefloos geworden zijn.

Verwondering behoeft die gewijzigde beschouwing niet te baren; zij is volkomen in overeenstemming met den gemoedsaard der Badoej's waaraan alle wreedheid ver ligt.

De reiniging zelf is derhalve een zuiver mechanische, daar alle bezoedeling der ziel door de hitte verdwijnt op dezelfde wijze als water het vuil van het lichaam verwijdert. Heeft deze plaats gehad, dan kan zonder meer de terugkeer tot Batara Toenggal volgen.

Ook aangaande den sangsara, den bitteren kringloop der existentiën. waaraan niemand, zelfs de goden niet ontsnappen kunnen, werd alle heriunering uitgewischt; de door Batara Toenggal tot levensbeginsel bestemde zielseenheid krijgt haren vorm door Batara Tjikal en keert, na volbrachte taak zonder veel omslag tot haren oorsprong terug.

Noch helsche straffen wachten haar, noch hemelsche belooningen, evenmin wedergeboorte: "geus pach mah, térocs pach bae", d i. dood, is dood voor goed, is thans de opvatting.

¹⁾ Meer kan ik voorloopig ter zake niet mededeelen, daar de verouderde taal mij voor een goed deel onverstaanbaar is. De opgaaf is ontleend aan No. 96 der Soendasche handschriften welk manuscript - jammer genoeg niet kompleet noch iets naders onstrent het origineel waaraan het ontleend werd vermeldend — uit de nalatenschap van den heer K. F. Holle afkomstig is.

Ten slotte dringt zich wellicht de vraag op: zullen de Badoej's nog lang bij hun isolement blijven volharden?

Volgens mijn overtuiging neen, omdat ook zij lang niet onontvankelijk blijken voor den invloed van de hoogere beschaving, die hen steelsgewijs inpalmt.

Het eerste gezantschap, dat ik ontmoette toch, verliet het Kaboepaten-erf geen oogenblik, totdat de dag van vertrek was aangebroken; het laatste was overdag zelden thuis en wandelde, volkomen op zijn gemak, door Serang en over de pasar, ja zelfs mengde zich onder de feestvierenden op 31 Augustus, toen Harer Majesteits geboortedag op passende wijze werd herdacht.

Daarmede overschreden zij feitelijk de *boejoet*-voorschriften, die den Kadjĕroan opleggen. een leven wars van alle geneugten te voeren.

Doch er is meer. Boven werd reeds gezegd, dat Moslimsche elementen zich geleidelijk baan wisten te breken in de godsdienstige beschouwingen der Badoej's, een noodzakelijk gevolg van hun omgang met de overige Lěbakkers, waarmede zij zich stamverwant gevoelen, gelijk omgekeerd de Lěbakker zijn van oudsher bestaande betrekking tot de Badoej's niet loochenen zal.

De kloof tusschen het geïslâmiseerde en het hun aartsvaderlijke gebruiken getrouw gebleven volksdeel in Lĕbak is deswegen veel minder diep, dan gewoonlijk is voorgesteld geworden.

Huldigt de Lěbakker, trots zijn overgang met hart en ziel tot den Islâm. nog tal van gebruiken, die aan een vorigen toestand herinneren. getuige de djampe's en andere formulieren, die hij in voorkomende gevallen toepast, waarvan de bewoordingen bijna en strekking geheel gelijk zijn aan die welke de Badoej's in dezelfde omstandigheden bezigen, dan staat daar tegenover, dat de namen van Allah en Mohammad benevens meerdere Korânische terminologieën den Badoej's bekend, en voor hen geenszins louter klanken zijn, doch begrippen vertegenwoordigen, die zij allen verstaan.

Van die djampe's thans een voorbeeld; het eerste werd te Tjitoedjah opgeteekend, het laatste van de Kadjeroan vernomen.

> Boe-oel koekoes kaoela! Tendjo poetik boeat tjai. Tendjo herang boeat rasa. Tendjona Sang Derma Wisesa.

Rismillahi!

Sang Dewata poetih sabakal ing Mochammad. Sang Dewata poetih sabakal ing manoesa. Sang Dewata poetih sabakal ing boemi. Sang Dewata poetih sabakal ing langit. Sang Dewata poetih sabakal ing djagat. Sang Dewata poetih Sang Dermaning Allah.

Koen pajakoen!

Satjangtjing poetih sabakal ing manocsa. Satjangtjing poetili sabakal ing boemi. Satjangtjing poetih sabakal ing langit. Satjanqtjing poetih sabakal ing djagat.

Koen pajakoen!

Satjangting poetih sang Dermaning Allah.

Hiermede beoogt men bij het boeku, het openen der velden. een overvloedigen oogst af te smeeken, zoo is dit ook met het volgende Kadjeroansche formulier.

> Poen! Allahoemma antapani! Ong!Boemi tanpa boekti. Ona!

Lémah tanpa bérkah. Anir-anir poetih tjahja goemilang. Ngaran ratoe njawa sakabeh hoerip boemi Sang Asri.

Aangaande de juiste beteekenis en het logische verband dezer woorden kon ik evenmin voldoende zekerheid erlangen, als met betrekking tot die van het Tji-toedjahsche formulier, zoodat de vertaling tot later nitgesteld moet blijven.

Niettemin blijkt er onbetwistbaar nit, dat Oudsoendasche begrippen en Moslimsche daarin vredig hand aan hand gaan.

Maar afgescheiden van dit alles, werd reeds vóór lang een veel hechter band gelegd, die alle Lebakkers, Karangers en Kanekes te zamen bindt, het is de zoogen. *sadat boemi*, die allen zonder onderscheid kennen.

Dus luidt de tekst:

Asadoc Allah ilallah. Asadoc Allah Mochammad.

Inggĕng Batara Toenggal sadjatining kĕrsa Allah. Walekawaleni.

Sang kirihin djati Mochammad ilioe ing octocsaning Allah.

In de beide eerste regels herkent men onmiddellijk de Moslimsche geloofsbelijdenis, zij het dan ook dat deze corrupt geworden is, evenals de rest dezer ook Ocdjar gëde = Groote uiting, genaamde verklaring.

Wijst dit reeds op hoogen ouderdom, niet minder doet dit de vorm, die buiten het Soendasch van het heden ligt. Herstel van de corrupties. zoomede volledig verklaring der bewoordingen waren plaatselijk dan ook niet te verkrijgen, evenmin als elders in Banten; nochtans geloof ik den zin te mogen wedergeven met:

Ik betuig dat er is geen godheid dan Allah.

Ik betnig dat zijn: Allah en Moehammad.

Gij ¹) Batara Toenggal, waarachtigheid is aan Allah's wil. En aan de Engelen ²).

De waarachtige, eerwaarde voorvader is Moehammad, zijnde hij de gezant Allah's.

Zoo ook ongeveer wordt de beteekenis door de Badoej's

Inggeng, schijnt ongeveer = Jav. Ingkang thans zegt men: Inggeng Goesti = Ingkang Goesti.

²⁾ Voor het onverstaanbare watekawaten heb ik genomen: wamalaïkatdu.

opgevat, waaruit voldoende blijkt, dat het overgangsproces zijn gang gaat. 1)

Objectief bezien moet men dit loven, subjectief heoordeeld betreuren. Voor den Badoej zal het zeker een zegen zijn wanneer de banden, waarmede verouderde dogmata hem kluisteren en tegenhouden op den weg der ontwikkeling worden geslaakt; den vorscher wordt dit evenwel een ongewenschte geheurtenis, aangezien daardoor het laatste stuk belichaming van Oudsoendasche adat tot de geschiedenis gaat behooren.

Dit laatste mag echter niet wegen; de sympathieke, rustige, kleine Badoejsche maatschappij verdient beter lot, dan het feitelijk niet menschwaardig bestaan, dat zij thans voert, en kan ook zij zonder schokken tot evolutie gebracht worden, dan zal ieder, die deze eenigszins van nabij kent, zich daarin moeten verheugen.

Serang, September 1909.

1) NASCHRIFT.

Zooeven meldt de Regent van Serang mij, dat de zoon van een der poe-oen's kortelings geleden tot den Islâm is overgegaan, en zich thans te Rangkas-bitoeng ijverig in het nyadji, reciteeren van den Korân, oefent.

Weltevreden, December 1909.

NOTA

van toelichting betreffende de Simeloengoensche landschappen SIANTAR, PANEI, TANAH DJAWA en RAJA.

I. Grenzen, grootte en bevolking (godsdienst en ethnografische bijzonderheden) van het landschap.

De vier bovengenoemde Timoer-Bataklandschappen vormen te zamen de onderafdeeling Simeloengoen der bij Staatsblad 1906 No. 531 gecreëerde afdeeling Simeloengoen en Karolanden; aan het hoofd dier onderafdeeling staat een controleur bij het Binnenlandsch Bestuur met Pematang Siantar tot standplaats.

GRENZEN EN GROOTTE.

De onderafdeeling Simeloengoen wordt omsloten van af het Noorden Oostwaarts door de bij de onderafdeeling Karolanden ingedeelde landschappen Poerba en Dolok (Silau); door de Delische onderhoorigheden Bedagei en Padang; verder door de Batoe Bahra'sche landschappen Tandjoeng Kasau. Pagoerawan. Tandjoeng. Lima Poeloeh, Tanah Datar en Lima Laras, door het Sultanaat Asahan, waarvan het door de Silau-rivier is gescheiden; door de onderafdeeling Toba (residentie Tapanoeli) en eindelijk van af de kampong Adji Bata door den Oostelijken oever van het Tobameer tot aan het landschap Poerba.

De juiste grenzen der vier landschappen, zoowel onderling als met de aangrenzende streken kunnen nog niet worden opgegeven; met de vaststelling daarvan en met de oplossing van de vele geschillen daaromtrént zijn onze ambtenaren thans nog doende.

Ten einde voorgoed aan die geschillen een einde te maken en dus te voorkomen dat die bij nieuw opgetreden bestuursambtenaren telkens en telkens weer worden voorgebracht, zullen de grenzen, onmiddellijk na de vaststelling, door personeel van den topografischen dienst, daartoe tijdelijk in dienst gesteld, opgemeten en in kaart worden gebracht.

BEVOLKING.

Voor het overgroot gedeelte behoort de bevolking van Simeloengoen tot den stam der Timoer-Bataks. Meer naar, alsmede aan het Tobameer ontdekt men in taal, zeden en gewoonten, deels door vermenging deels door navolging, veel overeenkomst met den Tobanees, terwijl in het Noorden door de vele aanrakingen met de Maleiers weer een overgang naar dezen merkbaar is.

GODSDIENST.

De bevolking is nog bijna geheel heidensch; in de benedenstreken heeft evenwel de Islam door het verkeer met de Maleiers, die den varkensetenden Batak hun verachting niet verhelen en hem huisvesting vaak weigeren, reeds vasten voet gekregen, in het bijzonder in Siantar; en langzaam maar zeker neemt van beneden uit zijn invloed en het aantal zijner belijders toe.

Ook de Christelijke zending is in Simeloengoen reeds sedert geruimen tijd werkzaam; zendelingen zijn thans gevestigd te Pematang Siantar, te Pematang Raja en te Sipiak (nabij Prapat aan het Tobameer); op vele plaatsen zijn door hen scholen opgericht, alwaar Toba'sche christengoeroes onderwijs geven.

In het algemeen zijn hoofden en bevolking der zending niet onwelwillend gezind; de laatste zal zich echter wel niet onder het kruis scharen als de eersten niet het voorbeeld geven. Dit nu is tot nn toe niet het geval; bekeerlingen maakte de zending dan ook nog niet.

De hoofdgod die door den heidenschen Batak wordt vereerd is de Naebata (Debata) een soort van drieëenheid van een bovenaardsche, aardsche en onderaardsche godheid.

Vereerd; inderdaad slechts meer gekend of erkend; want in de cerste plaats zijn het de geesten, die in het gevoelsleven van den Batak de hoofdrol spelen. Zijn geheele godsdienst is feitelijk gebaseerd op het gevoel van af hankelijkheid van, en daarom op vrees voor de onbekende geesten en machten waarmede men zich omringd meent (animisme).

à#

Van goede geesten verneemt men niet. De Naebata is te ver af; men kent hem bij name, maar verder bemoeit men zich niet met hem; bij zijne beschikkingen legt men zich eenvoudig neder. Overigens stelt men zich slechts booze geesten voor, die men alleen door offeranden gunstig voor zich vermag te stemmen; het zijn de "sinoembah" en de "simagat."

Ook een soort berg- en watergeesten kent men, de "saniang-naga,"

De sinoembah meent men, dat met den eersten mensch door den Naebata ter wereld werd gezonden; de simagat zijn de geesten der afgestorvenen.

Van sinoembah en simagat's verwacht de Batak alle goed en kwaad. Wil hij iets doen of ondernemen, dan zal hij beginnen met de geesten, de bègoe-bègoe zooals de algemeene naam luidt, gunstig voor zich te stemmen door het doen van een gelofte (manoto, het Maleische "bernijat" dus), dat hij bij welslagen dit of dat offer zal brengen; zijn de geesten hem dan blijkens den nitslag gunstig geweest dan moet hij zijn gelofte ook gestand doen (mangandjap).

In alles, zelfs in het minste, ziet de Batak het drijven van de geesten; loopt hij in het bosch en schrikt hij plotseling (tersonggot tondoei-ni d. i. zijn ziel is geschrokken), dan meent hij een geest te herkennen en zal dadelijk gaan offeren. Zijn er epidemische ziekten iu een dorp uitgebroken, het zijn alweer de geesten die er de oorzaak van zijn; men tracht ze dan te bezweren en te verjagen door het oprichten van "panoelak" dat zijn lange versierde bamboestaken en door het brengen van offeranden.

Vaak tracht men ook de booze geesten te verschalken. Is er b. v. iemand ziek, dan meent men dat de bégoe den ziel van den kranke wil verdrijven om diens plaats in te nemen; men maakt nu uit een pisangstam een ruw menschelijk beeld (përsilihi) bekleedt dit met eenig kleedingstuk van den lijder van wien men ook een nagel en wat haren aan het beeld bevestigt om de illusie meer volkomen te maken en legt het dan op den weg naar het huis van den kranke. Men hoopt nu dat de bégoe zich daarmede zal tevredenstellen en juicht over den geslaagden list als herstel bij den zieke intreedt.

Den sinoembah stelt men zich alomtegenwoordig voor, of wel meent men dat hij zich tot in het oneindige kan verveelvuldigen. Het animisme bij den Batak uit zich dan ook in vereering van sommige voorwerpen (fetisisme); de voorwerpen waarin men veronderstelt dat de sinoembah zetelt of waarin hij kan worden opgeroepen (in de vrije natuur gewoonlijk groote of wonderlijk gevormde boomen, steenen enz.) en waar de mensch hem komt aanbidden, heeten "porsinoembahan". offerplaats dus. De porsinoembahan in de kampongs, door de goeroes gemaakt (steenen beelden, den sinoembah tot verblijfplaats dienende, en waar zij dus in worden opgeroepen), heeten in 't algemeen "pagar".

Het offeren (mamborei sinoembah, d. i. het geven, of "manggalang" d. i. het nederzetten van offeranden) geschiedt door het aanbieden van hanen, varkens, geiten of karbouwen; voorts wat rijst, een stuk kain; soms ook wel slechts bloemen enz., al naar gelang de goeroe of datoe, d. i. de priester, meer nog de wichelaar — het heeft bepaald.

Men stelt zich voor dat de onstoffelijke geest zich ook met het onstoffelijke (de ziel dus) der offeranden tevreden stelt; aan het stoffelijke kan men zich dus zelf te goed doen of wel men abandonneert het en laat het over aan wie het maar wil nemen.

Ook op de graven van sommige radja's wordt geofferd en wel krachtens den wensch der overledenen, dat ook die als porsinoembahan zouden worden beschouwd.

Het is een plicht voor de nakomelingen om de geesten hunner afgestorvenen voorouders te vereeren; verwaarloozen zij dat, dan staan hun allerlei rampen en bezoekingen te wachten.

18

De meest gevreesde kwade geest is de "bégoe gandjang". of bégoe banggal.

De oorsprong van het woord "saniang-naga" is niet met zekerheid te zeggen (naga beteekent letterlijk slang of draak); zij huizen in bergen, steenmassa's en wateren. In Girsang (Tanah Djawa'. een sawahrijke streek, waar dus de bevolking alles van het water heeft te hopen, treft men vele vijvers aan met een steenen beeld er in dat saniang-naga wordt genoemd.

Behalve fetisisme wordt bij den Batak ook sjamanisme aangetroffen; in den regel zijn het vrouwen, soms ook mannen, in wie de sinoembah zich openbaart. "Baso" of "sibaso" noemt men het medium. dat in zijn staat van bezieling en opwinding omtrent allerlei zaken, de toekomst betreffende, wordt geraadpleegd.

Aan de simagat, de geesten der afgestorvenen, pleegt men in het bijzonder in huis te offeren.

HUWELIJK.

Het huwelijk in Simeloengoen is een koop; door de betaling van den bruidschat (antaran of toehoer) wordt de vrouw het eigendom van den man; zij verlaat hare familie en volgt haren echtgenoot naar zijne woning. Bezit heeft zij niet meer; integendeel zelf is zij een voorwerp van bezit geworden.

Het bedrag van den bruidschat varieert naarmate van

stand en welstand. In Raja schijnt daaromtrent de adat het meest te worden gevolgd. Voor een gewonen kampongman bedraagt aldaar de toehoer van 12 tot 48 dollar (sedert de uitbanning van den dollar 12-48 gulden); voor de dochter van een "toengkat" of van een "karadjaän didalam pematang" of van een familielid van den Radja wordt een bruidschat gevorderd varieerende tusschen 48 à 120 dollar; voor een dochter of een zuster van den vorst 48 à 240 dollar.

Elders in Simeloengoen verschilt de adat op dit punt slechts weinig, behalve in de landschappen aan en bij het Tobameer als Sipolha, Simpangan Bolon, Girsang c. a. alwaar onder den invloed van de Toba'sche gebruiken de bruidschat aanzienlijk hooger is geworden, ja soms tot 1500 dollars voor een vrouw wordt betaald.

Bij onderling goedvinden kan met de adat worden getransigeerd en met een kleiner bruidschat genoegen worden genomen, of de betaling daarvan worden opgeschort, hetgeen vooral onder den kleinen man veel voorkomt. Het schijnt dan ook niet, gelijk in zoovele streken het geval is (zuid-Sumatra b. v.) dat het instituut van den bruidschat van invloed is op de huwelijkskans der Simeloengoensche schoone.

De Batak is polygaam; kan hij zich de weelde veroorlovende. dan neemt hij meerdere vrouwen; radja's en grooten hebben er vaak een groot aantal.

De veelwijverij wordt ook zeer in de hand gewerkt door het gebruik, dat de man de weduwen zijner broeders erft, en een radja bovendien de weduwen van zijn vader, den overleden radja, behoort te trouwen, met uitzondering slechts van zijn eigen moeder. Aan de weduwen wordt niet gevraagd of zij daartoe genegen zijn; zij zijn geërfd en hebben dus geen stem in het kapittel. De kleine man kan zich echter aan zijn verplichtingen tegenover haar onttrekken en zijn toestemming geven dat zij met een ander in het huwelijk treedt, mits hem de bruidschat wordt terugbetaald; de kinderen blijven natuurlijk onder zijn macht, ook al

kunnen ze, wanneer ze nog klein zijn onder de hoede van de vrouw worden gelaten en deze naar de woning van haar nieuwen echtgenoot volgen.

Ook de radja heeft het in zijn macht om aan het »des Guten zu viel" te ontkomen door de weduwen van zijn vader of enkele harer aan zijn naaste familieleden uit te huwelijken.

De vrouwen van den vorst heeten »poeang''; de hoofdvrouw, welke hem »ebenbürtig' moet zijn, heet »poeang bolon' (d. i. de groote vrouw).

Het is door de adat bepaald, waar de vorst zijn poeang bolon moet zoeken.

Zoo moet de radja van Raja die vinden in Panei of in Badja Linggei (een katoeroenan van het Panei'sche vorstenhuis, welke thans onder de Delische onderhoorigheid Padang ressorteert); uit de marga Poerba dus;

de hoofdvrouw van den radja van Panei wordt gezocht in Siantar of Bandar; uit de marga Damanik dus;

die van den radja van Tanah Djawa te Simarimboen in Panei of in Bandar; dus nit de marga's Poerba of Damanik; die van den radja van Siantar in Silampoejang of in Sipoldas (Panei), d. w. z. uit de marga's Seragih (Silampoejang schijnt van uit Raja gesticht) of Poerba.

Als regel heeft een radja slechts één poeang bolon, bij nitzondering ook wel twee; de eerste woont dan in de pematang, de hoofdplaats en verblijfplaats van den vorst, de ander daarbuiten. De kinderen der eerste gaan ook steeds voor boven die der tweede; dier oudste zoon is dus de aangewezen opvolger en erfgenaam, ook al heeft de radja bij de tweede of verdere vrouwen oudere zonen.

Als regel zal een radja, vóór hij zijn poeang bolon tot zich neemt, eerst met een of meer andere vrouwen een huwelijk aangaan. De eerste vrouw met welke hij in 't huwelijk treedt, wordt de »poeang bona-bona" genoemd (bona = pangkal in het Maleisch het bovenste, het eerste).

Zoolang de poeang bolon van een overleden radja nog in

leven is mag de hoofdvrouw van den regeerenden vorst dien titel niet voeren; zij heet dan de "poeang posso" d. i. de jongere.

Kinderhuwelijken komen veelvuldig voor; nog zeer jong, ja nog in den slendang gedragen, worden de kinderen soms reeds uitgehuwelijkt.

ECHTSCHEIDING.

Echtscheiding kwam voorheen zeer weinig voor; waarschijnlijk onder den invloed van den Islam en wijl de zeden zachter zijn geworden wordt het frequenter. Toch blijft het voor de vrouw bezwaarlijk echtscheiding te verkrijgen.

Bij scheiding wordt de bruidschat soms terugbetaald, soms weer niet; dit hangt er van af wie de schuldige is.

ERFRECHT.

Het familieleven van den Batak is streng patriarchaal; de erfopvolging geschiedt in de mannelijke lijn; dochters kunnen natuurlijk niet erven wijl zij voorbestemd zijn marga en familie te verlaten.

Bij overlijden van een radja is de oudste zoon van de poeang bolon de erfgenaam en opvolger; daarna de volgende zonen; zijn er geen zonen bij de poeang bolon komen de zoons bij andere vrouwen in aanmerking; zijn er in 't geheel geen zoons dan de volle broers; na deze de halve broeders uit andere moeders dus en zoo verder steeds de naaste mannelijke bloedverwant in de mannelijke lijn.

OVERLIJDEN.

De begrafenisgebruiken zijn alleen bij de radja's van bijzondere beteekenis; de kleine man wordt al heel spoedig aan den schoot der aarde toevertrouwd; ook de mindere hoofden blijven niet lang boven aarde.

Evenals bij huwelijken moet ook bij overlijden de goeroe den geschikten datum der teraardebestelling vaststellen. Wijl er bovendien zeer groote kosten aan de begrafenis van een radja verbonden zijn, duurt het soms tientallen van jaren eer men daartoe overgaat; evenzoo wat betreft de poeang bolon.

Zoo heeft de Radja van Raja nog niet kunnen besluiten tot de begrafenis van zijn overgrootvader en van zijn moeder, de vorige poeans bolon. die mede reeds eenige jaren geleden is gestorven; en eerst zeer onlangs heeft de teraardebestelling plaats gehad van de overblijfselen van den grootvader en den vader van den tegenwoordigen radja van Tanah Djawa, respectievelijk 30 en 8 jaren geleden gestorven.

Gedurende al dien tijd blijft het lijk boven aarde staan, hetzij in huis of onder een afdak daarbuiten.

Na den dood wordt het lijk in een gespleten en van binnen uitgeholden boomstam gelegd, eenigszins in den vorm van een doodkist; men legt er wat kain, wat rijst en eenige geldstukken in, waarna de twee helften weder op elkaar worden gelegd en met stevige rotantouwen omwonden. Alle naden en gaten worden goed gedicht met damar; alleen aan den onderkant laat men een kleine opening tot afvoer van het lijkvocht, hetzij al dan niet langs een tot in den groud doordringenden bamboe.

Bij de opening onlangs van de doodkisten der beide laatste radja's van Tanah Djawa, bleek dat van het hoofd niets dan de schedel over was; het overige geleek echter gemummificeerd; een onaangename lucht werd niet meer waargenomen; eenige vergane stukken linnen en wat geld werden er nog in aangetroffen, die men onaangeroerd liet.

. Men bedekte nu de resten met een nieuw wit kleed; gaf ze wat rijst, gekookte kip, palmwijn en water in de mond; en legde naast het hoofd een sirihpruim neder. waarop de schedels door alle familieleden met sirihsap werden bespogen. Enkelen der naaste verwanten legden nog wat geld in de kist, waarop deze weder werd gesloten en aan de aarde werd toevertrouwd. Dit alles ging met allerlei feestelijkheden en met veel misbaar gepaard.

BESNIJDENIS.

Besnijdenis is in Simeloengan algemeen in gebruik; men noemt het "mersopit" en past naar het schijnt, slechts de incisie toe. De operatie verricht men zelf, en uit schaamte in het verborgene. Toch zal men het steeds moeten hebben gedaan, wil men in de oogen van het Bataksche meisje genade vinden. Heeft de jongeling, tot de puberteit gekomen, die manipulatie nog niet ondergaan, dan wordt hij door zijn kameraden bij gelegenheid naar een troep vroolijke rijststampende meisjes van het dorp medegenomen, die hem bespotten en met dedek (afgestampte rijstschillen, zemelen) werpen.

SLAVERNIJ EN PANDELINGSCHAP.

In alle vier de landschappen worden slavernij en pandelingschap nog aangetroffen. Onderscheid tusschen slaven en pandelingen maakt de Batak feitelijk niet; beiden noemt hij "djabolon", en iedere djabolon vermag zich los te koopen.

Slechts de radja's en enkele hoofden houden er nog djabolons op na; er zullen er op het oogenblik niet meer dan 150 zijn.

Nieuwe djabolons mogen sinds eenige jaren niet meer worden gemaakt; regelingen zijn van bestuurswege getroffen op het vrij komen van hen die nog in staat van af hankelijkheid, verkeeren, in dien geest dat voor elke maand werken de schuld of de losprijs met een zeker bedrag wordt verminderd.

Vrijwillige vrijverklaringen hetzij op, hetzij zonder aansporing van de zijde van het Europeesch bestuur, hebben mede bijgedragen om den overgang tot de daadwerkelijke beëindiging van beide instituten, welke op 1 Januari 1910 is gesteld, zonder schokken of stooten te doen geschieden.

In vroegere jaren vóór en tijdens ons optreden in Simeloengoen tierden beide instellingen welig; talloos was het aantal djabolons van de radja's; van geslacht op geslacht bleef men djabolon, wijl men niet in staat was de losprijs te voldoen. Men kende de volgende soorten van djabolons:

- anak babi (biggetjes) d. z. onwettige kinderen, wier vader onbekend is gebleven, (is de vader bekend, dan werd hij tot een huwelijk verplicht, in welk geval de kinderen vrij bleven);
- 2). djabolon taban d. z. krijgsgevangenen, mannen zoowel als vrouwen en kinderen;
- yajang²-na-tading, d. z. vrouwen en kinderen van mannen, die het land zonder voorkennis van het hoofd hebben verlaten (weggeloopen zegt de Batak); ook zij werden djabolon bij den radja;
- 4). djabolon ajopan d. z. alle vrouwen en kinderen, wier lot zich niemand meer aantrekt en die ook door den radja "aan zich worden getrokken" (ajopan) b. v. van terdoodgebrachte landverraders (portahi-tahi), giftmengers e. d.
- djabolon dapot di perlitoenan d. z. onderdanen van den radja, die willen wegloopen, doch voor zij de grenzen over waren nog werden opgevat;
- 6). djabolon beroetang d. z. zij die hunne boeten of schulden niet betalen.

De slaven kunnen ook onder elkaar huwen met toestemming van den meester; zij moeten evenwel in hun eigen onderhoud voorzien buiten de verplichte werkzaamheden voor den laatste. Hunne kinderen, die ook wel "anak babi" worden genaamd, zijn ook slaven, djabolon poesaka of erfslaven. Vermits erfslaven een eigen huis mogen bewonen in tegenstelling met de anderen die bij den meester inwonen — worden zij ook "djabolon tangga" geheeten.

Wenscht een vrije man een djabolon te huwen, dan moet hij eerst de losprijs voldoen: anders worden de kinderen halfslaven "satengah djabolon."

Trouwt een vrije vronw met een djabolon, dan zijn de kinderen geheel vrij.

De meester is verplicht zijne djabolons behoorlijk te voeden en te kleeden; daartegenover moeten dezen het bun opgedragen werk verrichten; bij onwil of ongehoorzaamheid mag de meester hen kastijden of aansluiten.

Over het algemeen genomen is het lot der djabolous dragelijk te noemen.

STAMVERBAND.

De Simeloengoensche bevolking behoort tot vier hoofd-marga's.

Die van Tanah Djawa behoort van origine tot de hoofdmarga Sinaga; die van Siantar tot de hoofdmarga Damanik; die van Panei tot de hoofdmarga Poerba en die van Raja tot de hoofdmarga Seragih.

Door aanhuwelijking en verhuizing treft men thans in iedere oeroeng nitteraard personen van meerdere marga's aan.

De vier hoofdmarga's zijn weer in tal van ondermarga's onderverdeeld, welke splitsing. naar men verzekert, reeds had plaats gehad toen de lieden zich in Simeloengoen gingen vestigen. Nieuwe onderverdeelingen hebben althans niet meer plaats.

Tusschen de vier hoofdmarga's heerscht exogamie, het verbod om binnen den stam te trouwen.

Overtreding van dit voorschrift was in vroegere tijden een der zwaarste adatmisdrijven, en een der weinige waarop de doodstraf was gesteld. Zij het al, dat deze afkoopbaar was, het huwelijk werd niettemin ongeldig verklaard.

Tegenwoordig schijnt het verbod niet meer zoo te worden gehandhaafd; althans niet lang geleden heeft de radja van Tanah Djawa het overtreden en op diens voorbeeld nog een ander hoofd.

Om bijzondere redenen is in het landschapje Sipoldas langen tijd het verbod tot het nemen van een vrouw van zijn eigen stam opgeschort.

Sedert kort schijnen de hoofden echter de adat weer in eere te hebben hersteld.

KARAKTER.

De Batak is van nature een hartstochtelijk dobbelaar; is hij

eenmaal aan het spelen en de kans hem ongunstig, dan offert hij daaraan alles op; in vroegere jaren toen slavernij en pandelingschap nog allerwege werden aangetroffen, schroomde hij zelfs niet om vrouw en kinderen, ja zich zelf in te zetten.

Door krachtig ingrijpen van bestuurswege en het dobbelen zonder vergunning streng te straffen, is aan het euvel paal en perk kunnen worden gesteld.

Niet minder dan aan het spel is de bevolking aan het gebruik van opium verslaafd, in het bijzonder in Tanah Djawa en Siantar; minder in de beide andere landschappen en de streken aan het Tobameer. De sterkste schuivers treft men vaak onder de hoofden aan.

Dooreengenomen staat de bevolking, door onmatigheid en onderdrukking ook physiek gedegenereerd, nog op een lagen trap van beschaving. Het is nog niet zoolang geleden dat kannibalisme werd aangetroffen.

Aan het Tobameer ziet de bevolking er gezonder en krachtiger uit, dank zij de vermenging met Toba'sch bloed, terwijl ook het klimaat aldaar koeler en gezonder is.

Beschouwt men aan de eene zijde den steeds opdringenden, veel beter aangelegden Tobanee, en aan den anderen kant den voortdurend zich verder verplaatsenden. almede hooger staanden Maleier, dan krijgt men den indruk. dat de Timoer-Batak als afzonderlijk volk meer in het gedrang zal komen, en voorbestemd is om in die beiden op te gaan.

Trouwens ook door andere oorzaken gaat het zielental der Timoerbevolking eer achteruit dan vooruit als door ziekten en, naar zendelingen verzekeren, door opzettelijke beperking van het kindertal, een kwaad, dat vrij algemeen zou moeten voorkomen.

Nationaliteitsgevoel—gelijk den Karobatak is aangeboren is alsmede een deugd den Timoerbatak vreemd.

Neiging tot aansluiting bezit hij al evenmin; integendeel, ieder hoofd. dat maar eenigszins daartoe kans zag. wilde zich tot een onafhankelijk radja opwerpen en het liefst alle banden met het wettig hoofd verbreken.

Vandaar ook, dat in den loop der jaren het land slechts één beeld opleverde van voortdurenden onderlingen krijg, hetzij uit zucht tot machtsuitbreiding, hetzij door pogingen om af te vallen en zich onafhankelijk te verklaren.

II. Bergen en rivieren (met opgave van de bevaarbaarheid), waterleidingen, wegen en bruggen.

BERGEN.

Van af de lage Maleische strandlandschappen in het Noord Oosten loopt het terrein zacht glooiend op naar het randgebergte langs den Oostelijken oever van het Tobameer. Dit randgebergte, dat zich in het Zuid Oosten meer en meer van het Tobameer verwijdert, vertoont aldaar de hoogste bergtoppen en wel van af het Zuiden de:

- 1). Dolok Si Manoek-Manoek, (2150 M), staande op de grens van Tanah Djawa met Toba;
- 2). Dolok Si Onggang (2000 M);
- 3). Dolok Batoe Loteng (1800 M);
- 4). Dolok Marbalatoek (1650 M).

Bij laatstgenoemden bergtop nadert het randgebergte weer het meer; dan volgt nog een reeks van langere toppen met den Dolok Si Martjaroendjoeng (1600 M) als eindpunt en van hier begint het onafzienbare plateau dat zich over Zuidelijk-Panei en Siantar. over Poerba, Raja en Dolok en verder over de Karolanden uitstrekt.

In het midden van Raja vindt men nog een op zich zelf staande berggroep, den Dolok Simbolon (1500 M) en voorts den Dolok Mersopit (750 M) en den Dolok Mersopak (750 M); de beide laatste zijn twee bijna geheel kale rotskegels met zeer steile wanden.

RIVIEREN.

Het randgebergte nabij het Tobameer vormt in Simeloengoen de waterscheiding. Westelijk daarvan loopen slechts eenige onbeduidende bergstroompjes naar het meer; aan de Oostzijde ontspringen tal van rivieren. Bijna zonder uitzondering stroomen deze door zeer diep ingesneden beddingen met rotsachtige wanden en bodem. Tot op ½ van haar loop vormen zij een schier onafgebroken reeks van watervallen en stroomversnellingen, maar ook verder zijn ze onbevaarbaar tot niet ver van de kust.

Van uit het Noordwesten beginnende zijn de voornaamste rivieren de:

- Bah Hapal, die niet ver van de kust de Bah Pamoedian opneemt, en zich als Soengei Pagoerawan in het Batoe Bahrasche landschap van dien naam in zee stort;
- 2). Bah Bolon (d. i. de groote rivier);
- 3). Bah Kasindar;
- 4). Bah Kisat;
- 5). Bah Tonggoeran;
- 6). Bah Boloek;
- 7). Bah Boreas;
- 8). Bah Kapasoek. De laatste zes rivieren vormen zich tot één grootere, de Bah Boloek, die op haar beurt zich weder in de Bah Bolon ontlast.
- 9). Aek Silau Toewa, grensrivier tusschen Tanah Djawa en Asahan.

Benedenstrooms in Batoe Bahra is de Bah Bolon bekend als Soengei Si Paré-Paré; twee andere mondingen der door haar gevormde zeedelta zijn bekend als Soengei Tandjong en Soengei Gamboes.

De Soengei Pagoerawan en de Soengei Si Paré-Paré zijn met elkaar verbonden door een natuurlijk kanaal.

In den Noord Oostelijken hoek van Simeloengoen (Tanah Djawa) vereenigen zich nog eenige kleinere riviertjes tot de Soengei Kiri en de Soengei Kanan, welke vlak bij de havenplaats Tandjong Tiram elkaar ontmoeten en in een gemeenschappelijke monding zich in zee ontlasten.

In het landschap Raja ontspringen nog de Bah Boelian,

benedenstrooms de Sibarau genaamd, en de Badja Linggeirivier, die zich nog in Raja met de Bah Ranggasan vereenigt en beneden als Padang-rivier bekend is.

WATERLEIDINGEN.

Waterleidingen van eenige beteekenis worden in Simeloengoen niet aangetroffen.

WEGEN.

De aanleg van verkeers-wegen dateert eerst van de laatste jaren; vóór dien was er maar één weg. zij het al in den regentijd zeer bezwarend, n.l. van de grens van Batoe Bahra, nabij Perdagangan Temoean, naar Bandar Sekoeda in de richting van Pematang Siantar;

- 1). Deze weg is thans via Bangoen tot laatstgenoemde plaats doorgetrokken, en heeft een lengte van ± 50 K. M. Voorts vindt men de volgende wegen:
- 2). Een nieuwe en kortere verbinding met de benedenlanden is sedert tot stand gekomen n.l. door den aanleg van een weg van Pematang Siantar bijna linea recta uaar Dolok Merawan op de grens met de afdeeling Padang en Bedagei, ter lengte van 26 K. M.

Van Dolok Merawan bestond reeds een weg lang 23 K. M. naar Tebing Tinggi, eindstation van den Deli-spoor.

Aldus het hart der onderafdeeling Simeloengoen in verbinding gebracht zijnde met het spoorwegnet dezer kust belooft die weg voor de toekomst van het grootste belang voor die nieuwe streken te zullen worden.

- 3). De weg van Pematang Siantar via Pematang Panei en Pematang Raja naar de grens der onderafdeeling Karolanden; lang ± 47 K. M. Deze weg loopt verder over Poerba door naar de afdeelingshoofdplaats, Seriboe Dolok;
- 4). De weg van Pematang Siantar naar Tiga Ras aan het Tobameer, lang \pm 50 K. M.

- 5). Van Pematang Siantar naar Pematang Sidepmanik, lang ± 30 K. M.
- 6). Van Simpang Dolok via de onderneming Dolok tot Besar Meligas (Tanah Djawa); lang ± 20 K. M. Deze weg zal worden doorgetrokken naar Pematang Tanah Djawa.
- 7). Van Nagori Bandar naar Pematang Bandar, lang + 9 K. M.
- 8). Van Bandar Sakoeda naar Pematang Bandar, lang ± 9 K. M.

Al deze wegen zijn nog onverhard, maar toch reeds voor voertuigen berijdbaar.

Getraceerd en reeds begaanbaar gemaakt is voorts een weg van Pematang Siantar via Marihat naar Pematang Tanah Djawa, lang \pm 25 K. M.

Al die wegen zijn door de bevolking in heerendienst aangelegd of in vrijen arbeid uit de landschapskas.

BRUGGEN.

In de meeste wegen zijn de noodige tijdelijke bruggen aangebracht. Permanente bruggen konden tot nu toe slechts worden gebouwd in den weg van Pematang Siantar naar Dolok Merawan en wel over de Bah Hapal en de Bah Hilang; voorts werden in dien weg nog eenige permanente duikers gelegd.

III. Samenstelling van de landschappen met opgave van kampongs.

A. SIANTAR.

De oeroeng (landschap) Siantar bestaat uit vier deelen, welke men te zamen als een bondgenootschap zoude kunnen beschonwen, t. w.

- 1. Siantar proper,
- 2. Bandar,
- 3. Sidepmanik,
- 4. Sipolha.

B. PANEL

De oeroeng Panei bestaat uit eigenlijk Panei en de onderhoorigheid Dolok Batoe Nanggar.

C. RAJA.

De oeroeng Raja bestaat uit eigenlijk Raja, het vasalstaatje Djandi Maoli met Hariahan, en de onderhoorigheid Boeloeh Raja.

D. TANAH DJAWA.

De oeroeng Tanah Djawa bestaat uit:

- 1. Eigenlijk Tanah Djawa.
- en uit de vasalstaatjes:
- 2. Dolok Periboean,
- 3. Simpangan Bolon,
- 4. Girsang.

KAMPONGS.

De kampongs, der vermelding waard, zijn de navolgende:

1). in Siantar.
Pematang Siantar,
Pematang Sakoeda,
Baris,
Tamboen,
Repa,
Mahanda,
Pematang Bangoen,
Pematang Bandar,
Nagori Bandar,
Pematang Karasan,
Bandar Kebon,
Bandar Tinggi,
Pematang Dolok Malela,

Pematang Djorlang Hoeloean,

Hoeta Bajoe,
Boeloeh Laga,
Bandjaran Tongah,
Pematang Sipolha,
Pematang Bandar Poelau,
Pematang Bandar Sakoeda,
Naga Sampa,
Pematang Sidepmanik,
Bandar Manik,
Tamboen Raja,
Perbalogan.

Het aantal huisgezinnen van Siantar bedraagt 2503 verspreid over 241 dorpen en gehuchten.

2). in Panci: Pematang Panei, Pematang Dolok Batoe Nanggar,

Dolok Merangir, Pematang Dolok Seriboe, Dolok Hoeloean,

Bangoen Panei, Oeroeng Panei, Radja ni Hoeta, Saragiras (Tiga Ras), Pematang Goenoeng Marijah,

Bah Belawan.

Het aantal huisgezinnen van Panei bedraagt 1067, verspreid over 99 dorpen en gehuchten.

3). in Raja: Pematang Raja, Pematang Boeloeh Raja. Bandar Raja, Pematang Raja Tongah, Pematang Raja Bajoe, Pematang Raja Oesang, Parassiloeman. Manah Raja,

Raja Pariboean, Dalik Raja, Silau Raja. Hitei Oerat. Sorba Dolok. Hoeta Dolok, Pematang Djandi Maoli, Hariahan Balok. Mardjandi Dolok.

aantal huisgezinnen in Raja bedraagt, 1470, ver-Het 125 dorpen en gehuchten. spreid over

4). in Tanah Djawa: Pematang Tanah Djawa, Radja Maligas, Hoeta Bajoe Radja, Djawa Tongah. Nagori Bajoe, Silau Madjawa. Aek Bontar, Silau Bosar, Rondang, Sorba, Parboetaran. Hoeboean, Dolok Batoe Nanggar,

Pematang Dolok Pariboean, Hartaran Djawa, Siantasan. Sariboe Lawan, Si Baganding, Dolok Marsajoer, Seriboe Dolok, Parapat, Panahatan, Porti (Girsang), Porti (Simpangan Bolon), Pematang Hatoendoekan, Pematang Merdjandji Asih, Pematang Tandjoeng.

Het aantal huisgezinnen van Tanah Djawa bedraagt 3357, verspreid over 318 dorpen en gehuchten.

Met het aantal huisgezinnen (114) in Si Lampojang, verspreid over 15 dorpen en gehuchten, bestaat dus de bevolking van Simeloengoen uit ruim 8500 huisgezinnen, wonende in ongeveer 800 nederzettingen. Het totaal aantal zielen kan worden gesteld op + 40.000.

Si Lampojang, zoo juist genoemd, neemt een zeer bijzondere plaats in het Simeloengoen'sche oeroeng-verband in. De Controleur J. A. Kroesen rekende het tot Tanah Djawa (vide diens rapport, gepubliceerd in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel XXXIX). Het schijnt echter veeleer een bufferstaatje te zijn geweest tusschen Siantar en Tanah Djawa, en vandaar zijn bijzondere zelfstandige positie. Het vechten eertijds moede, besloten die beide rijkjes een stuk grond af te staan aan een derde van een anderen marga; deze werd de stichter van Si Lampojang. Hij moest zijn poeaug bolon nemen uit een der poeangs van Tanah Djawa, doch moest uit zijn dochters de poeang bolon aan Siantar leveren. Door deze familie-verhoudingen stond hij dus als bemiddelaar tusschen de beide grootere naburen, waardoor de vrede gewaarborgd werd.

IV. Grondgesteldheid.

Nabij het Tobameer is de bodem zeer steenachtig en schraal; evenzoo op het randgebergte, waarvan sommige toppen niets dan kale rotsen zijn.

Ganndeweg gaat de bodem dan over in een dikke aardlaag van bevredigende vruchtbaarheid, voor een groot deel evenwel als gevolg eener roekelooze ontwouding thans het triest aspect opleverende van een uitgestrekte alang-alang-vlakte, in het bijzonder in Panei, Raja en Siantar.

Slechts Tanah Djawa en ook Noordelijk-Siantar en-Raja bestaan nog goeddeels uit oerwoud; in het uiterste Noord-Oosten van eerstgenoemd landschap is de bodem zeer moerasachtig. Langs het Tobameer en op de berghellingen aldaar ook niets dan alang-alang; slechts in de ravijnen ziet men nog wat bosch boven den sawahgrond.

In de uitgestrekte alang-alang-vlakten ontwaart het oog tal van kleine plekken boschgrond, die met haar donkere tinten, scherp afstekend tegen het lichtgroen der vlakten, als eilanden in een uitgestrekt golvend meer aandoen. En werkelijk noemt de Batak die mede "poelau" = eiland.

Het zijn restes, die er op wijzen dat het land vroeger een ander beeld vertoonde; opzettelijk gespaard, hetzij offerplaatsen, hetzij in de nabijheid van kampongs of rivieren.

Van de aanwezigheid van delfstoffen in Simeloengoen is niets bekend.

KLIMAAT.

Het klimaat van Simeloengoen is gemiddeld vochtig en vrij koel; de regenval, welke het sterkst is van October tot Februari, is zeer bevredigend.

Zeer gelijkmatig is het klimaat aan het Tobameer; veranderlijk zijn aldaar de zoo plotseling opkomende valwinden uit het Noord-Westen, die in een korten tijd het zoo vreedzame en liefelijke meer tot een felbewogen zee opzweepen.

V. Nijverheid; landbouw; veeteelt; jacht en visscherij; handel en scheepvaart.

NLIVERHEID.

De inlandsche nijverheid in Simeloengoen beteekent zeer weinig; zij blijft bijna geheel beperkt tot het vervaardigen van gewone artikelen tot dagelijksch gebruik, als; manden, matten, eenvoudige weefsels en voorts wat gouden en zilveren sieraden.

Het weven geschiedt alleen door de vrouwen; men weeft kains en hoofddoeken. De grondstof wint men uit katoen, waaruit garen wordt gesponnen; het blauwverven (manosop) en roodkleuren (manoebar) geschiedt met indigo (tajom) en kasoemba. Meer en meer verdwijnt de animo tot spinnen en weven en worden garens en kains van Europeesch fabrikaat gekocht.

Aan het Tobameer worden zeer fraaie en groote prauwen (soloe) vervaardigd

LANDBOUW.

De Batak is landbouwer van huis uit; in den landbouw vindt hij zijn hoofdbestaan.

De hoofdcultuur is die van rijst en wel voornamelijk op droge gronden (ladang), welke na een vrij goede bewerking in den regentijd worden beplant. Hoogstens drie jaren lang worden dezelfde gronden benut, waarna weder een ander stuk wordt ontgonnen.

Sawahbouw wordt slechts gedreven langs het Tobameer en in belangrijke mate in Girsang en Simpangan Bolon, onderhoorigheden van Tanah Djawa.

In Siantar hebben zieh eenige Tobaneezen neergezet, die op aanmoediging en met behulp van het bestuur sawahs ontginnen ter demonstratie voor de bevolking.

Hoewel ter zake nog weinig onderzoekingen zijn ingesteld, mag worden aangenomen dat het zacht glooiende terrein zich wel voor irrigatie leent, hoezeer de poreusheid van den bodem een nadeel oplevert.

De Batak zelf voelt veel meer voor zijn ladang, waarop hij bij voorkeur vertoeft en zal slechts door omstandigheden daartoe gedwongen of door krachtigen aandrang van de zijde van het bestuur tot het aanleggen van waterleidingen overgaan.

De bewerking van den grond geschiedt eenvoudig met twee niboenglatten; ook ploegen en eggen zijn hier en daar in gebruik, aan den Tobakant ook wel door karbouwen getrokken.

Het rijstgewas ziet er over het algemeen weinig krachtig uit en levert slechts matige oogsten. Toch voorziet de bevolking vrijwel in haar eigen behoefte aan rijst.

Oebisoorten, aardvruchten en djagoeng worden als tweede gewassen geteeld.

Notenmuskaat, katoen en peper worden mede verbouwd, zij het op slechts kleine schaal.

De bosschen in Tanah Djawa en Bandar leveren nog vrij veel rotan op, goede harssoorten en enkele andere producten.

Op ruime schaal is door de bevolking vooral in Bandar en Tanah Djawa in den loop der jaren ramboeng (ficus elastica) aangeplant tot welke eultuur de bodem in Simeloengoen zich bij uitstek schijnt te leenen.

Over het algemeen kan worden gezegd dat de bevolking voldoende in haar levensonderhoud kan voorzien.

Moeilijker is echter de bestaansstrijd in de alang-alangen bergstreken langs het Tobameer; dáár geen bosschen met waardevolle producten; geen water tot bevloeiing. De bodem aldaar is zeer steenachtig en zeer geaccidenteerd; aanleg van sawah's kan daar slechts op zeer beperkte en onvoldoende schaal geschieden. Daartegenover echter voorziet het zeer vischrijke Tobameer voor een deel in de behoefte aan voedsel.

VEETEELT.

Een eenigszins oordeelkundige veeteelt wordt nergens beoefend. Alleen de radja's en aanzienlijken houden er veefokkerijen op na. Naar het schijnt was dit een privilegie; immers bijna nergens ziet men den kleinen man in bezit van groot vee.

Thans is aan dat voorrecht een einde gemaakt; het stond blijkbaar in verband met het algemeene streven der grooten om den kleinen man er onder te houden; welstand van hunne onderdanen was al het laatste waarnaar werd gestreefd, in het bijzonder uit vrees dat zij anders maar last zouden kunnen veroorzaken.

Men laat de kudden. — meest zijn het karbouwen. die worden gefokt — cenvoudig los rondloopen; des nachts verzamelen zij zich in de kampongs onder de huizen.

Iedere Batak heeft wel zijn klein vee, varkens, geiten, kippen enz.

Het vroeger zoo bekende paardenras is zeer achteruitgegaan, zoowel in grootte als in qualiteit; de beste paarden worden steeds naar Deli en vandaar naar den Overwal uitgevoerd; het minder goede wordt dan voor fokmaterieel gebezigd.

Tegenwoordig wordt gestreefd het ras weer op te heffen door het beschikbaar stellen van goede dekhengsten, terwijl verbodsbepalingen in het leven zijn geroepen ter voorkoming van onoordeelkundigen slechts op oogenblikkelijk voordeel bedachten uitvoer.

JACHT EN VISSCHERIJ.

De visscherij is alleen van bijzondere beteekenis voor de bevolking aan het Tobameer; de uitvoer van visch is onbeduidend.

Jacht wordt gemaakt op de talrijke herten, wilde varkens, enz.

Een enkele maal vangt men ook olifanten in kuilen en tijgers in vallen; moedige jagers treft men onder de Bataks niet aan.

Vooral voor tijgers heeft de bevolking een heiligen schrik niet minder als voor de geesten. Vandaar ook waarschijnlijk dat hij niet van "rimau" spreekt, doch van bégoe (geest); "bégoe pengatah" noemt hij hem, d. i. den rauw vleesch etenden bégoe. Wellicht ook dat men oorspronkelijk meende dat in den tijger een booze geest huisde en hem daarom aldus noemde; thans geeft men echter slechts de eerste verklaring.

HANDEL EN SCHEEPVAART.

De scheepvaart is beperkt tot het Tobameer; groote prauwen vervoeren zoowel personen als goederen.

In alle landschappen bestaan op bepaalde plaatsen 4 à 7 daagsche pasars ("tiga" geheeten), waar de bevolking haar ruilhandel drijft.

Het meer en meer openen van ondernemingen brengt meer vertier mede.

Voor handelaar is overigens de Batak niet in den wieg gelegd; hij is te weinig ondernemend, te vreesachtig en te langzaam van geest. Import en export zijn meest in handen van vreemdelingen als Mandhelingers, Maliers en Chineezen, welke laatsten vooral de opkoopers van producten zijn.

VI. Bestuur van de landschappen; zijne samenstelling en geschiedenis w. o. te bespreken de inkomsten der hoofden en de landschapskassen.

A. SIANTAR.

De tegenwoordige radja-familie van Siantar zegt afkomstig te zijn van Siantar Matio in het landschapje Si Onggang (Toba). De laatste radja, Sang-na-hoealoe, volgens den stamboom de 14° van zijn geslacht, werd om zijne knevelarijen bij Gouvernements besluit van 24 April 1906 No. 1 van zijne waardigheid vervallen verklaard en met zijn eersten karadjaän, Bah Bolak, zoo mogelijk nog grooter knoeier, naar Bengkalis verbannen.

Gedurende de minderjarigheid van ziju zoon en opvolger, Si Riah genaamd Toeau Kadim, die thans onderwijs van een zendeling ontvangt, wordt het bestuur over Siantar gevoerd door eene commissie, bestaande uit den Controleur als voorzitter en Si Tori-alang, Toean Marihat en Si Riahasa Toean Sidepmanik, landsgrooten als leden; de door deze twee Inlandsche leden op den 16 October 1907 afgelegde korte verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 22 Januari 1908 No. 57.

Als bekleed met het gezag hebben ook deze beide grooten de jongste korte verklaring geteekend.

Eigenlijk Siantar staat onder het direct bestour van het oeroenghoofd, den radja; de drie overige hierboven genoemde territoiren onder hoofden die den titel voeren van Toehan; dus Toehan Bandar, Toehan Sidepmanik, Toehan Sipolha.

٢

(Toehan duidt in Simeloengoen op afstamming van een radja of diens descendenten).

In rang en positie verschillen de Toehans van Bandar en Sidepmanik zeer weinig of niet met den radja, daar beiden ten nauwste aan diens huis verwant zijn, ja eerstgenoemde zelfs van een oudere linie afstamt en daarom ook den titel voert van Toehan Siantar.

De eerste Toehan Bandar — de tegenwoordige Saoehadim genaamd is de zevende, — was de oudste zoon en aangewezen opvolger van een vroeger radja van Siantar, genaamd Radja Napitoeng. Zijn jongere volle broer was zeer onbeduidend, waarom hij ten diens behoeve van zijne aanspraken en rechten afstand deed. Daartegenover werd hem een deel van Siantar n. l. Bandar als apanage toegewezen, waarover hij vrijwel zelfstandig het bestuur voerde. Naar buiten bleef de radja steeds het oeroenghoofd, de vertegenwoordiger dus van het geheele landschap, als hoedanig hij echter van zijn kant weer niets kon doen dan na overleg en in overeenstemming met de hoofden van Bandar en Sidepmanik.

Als bewijs dat er feitelijk geen rangverschil tusschen hen drieën bestaat, geldt, dat de hoofden van Bandar en Sidepmanik met den radja gezamenlijk eten; zij daarentegen, die lager dan de vorst staan, moeten zich vergenoegen met het zoogenaamde "ajapan", het restant van den maaltijd van den radja.

De eerste Toehan Sidepmanik was mede een zoon van een (lateren) radja van Siantar n. l. van Radja Namalongah doch van een andere moeder dan de opvolger in het bestuur. De tegenwoordige Toehan is het vierde hoofd van Sidepmanik en een der beste en meest vertrouwde hoofden van Simeloengoen.

Zijn gebied dat vroeger een der welvarendste streken was, heeft in den tijd der Raja-oorlogen nu ruim 20 jaren geleden het meest geleden; alles werd te vuur en te zwaard verwoest; de talrijke bevolking vluchtte of werd in slavernij weggevoerd; en de groote veestapel weggeroofd.

De Toehan van het vierde territoir. Sipolha, neemt een lager standpunt in dan de beide eerstgenoemde hoofden. Hij stamt af van een der karadjaäns van Siantar n. l. van Roemah Tongah; hieromtrent stemmen de berichten althans overeen.

Wel heeft hij echter in vroegere jaren tegenover Siantar een zeer onafhankelijk standpunt weten in te nemen, ja was daarmede herhaaldelijk in oorlog.

In elk der vier territoiren heeft men in de eerste plaats de "pematang" d. i. de hoofdplaats, welke met de onder-kampongs en de daarbij behoorende "taloen" d. z. de bouwgronden, direct wordt bestuurd door het hoofd, in Siantar proper dus door den radja, in de drie andere deelen door de Toehans.

In het bestuur over de pematang wordt ieder bijgestaan door 4 karadjaans, welke waardigheid erfelijk is.

De karadjaüns zijn zoowel bestuurshoofden, zij het al in deze qualiteit voor en namens den radja (doorgaans zijn zij tevens hoofd van hun eigen kampong), alsook waardigheidsbekleeders, een soort ceremoniemeesters.

Buiten het door de vier hoofden der territoiren direct bestuurd gebied, besturen de pertoewanans of toengkats d. z. de hoofden van een kampong-complex (hoofd- en onderkampongs) en de daartoe behoorende gronden.

Zoo treft men in eigenlijk Siantar 5 toengkats aan.

Ook deze toengkats hebben weer hunne karadjaäns.

Onder de toengkats heeft men ten slotte de dorpshoofden, die aan het hoofd staan van een "hoeta" welke uit een kleiner of grooter aantal linisgezinnen (tangga of paroemah) zijn saamgesteld.

De toengkats, zoowel als de "karadjaäns didalem pematang" (aldus worden genoemd de karadjaäns van den vorst in onderscheiding met die der lagere hoofden) zijn leden van de karapatan van het landschap; volgens de adat hebben laatstgenoemden evenwel alleen een stem in het kapittel, als het den pematang of den eigen doesoen van den vorst betreft, Ook de toengkat-waardigheid is weer erfelijk in de familie. Somwijlen treft men toengkats aan met nog slechts enkele huisgezinnen; tot hun waardigheid en rang doet dat echter niets af, en evenmin tot hunne rechten op de gronden, welke zij behouden, zoolang zij daarop verblijven.

Gelijk in Siantar is ook in de overige landschappen bovenomschreven bestuursindeeling de norm.

B. PANEL

Het radjageslacht van Panei zoude afkomstig zijn van Toentoeng Batoe in de Pak-Paklanden. Zekere Si Radja Pak-Pak zoude vandaar zijn getrokken naar Tambak Bawang (Oeroeng Silau, Karolanden) en van hier naar Pematang Silau; een zijner zonen zoude radja van Silau, een ander radja van Panei zijn geworden.

De tegenwoordige radja van Panei is Toean Djadiamat.

C. RAJA.

Toehan Kapoeltahan, radja van Raja is, naar hij zegt, de dertiende van zijn geslacht. Zijn familie zoude afkomstig zijn van Tamba (eiland Samosir) en vandaar zijn getrokken naar Adjisenembah (Karolanden). De zoon van den eersten voortrekker zoude de eerste radja van Raja zijn geweest.

Een zeer belangrijke rol in de jongste geschiedenis heeft de vorige radja van Raja Si Rondain gespeeld. Als een tweede Attila doortrok hij moordende en plunderende de omliggende streken. Aan zijn rooftochten wist nu ruim 20 jaar geleden de Controleur Kroesen ten slotte een einde te maken.

D. TANAH DJAWA.

De tegenwoordige radja van Tanah Djawa is Toehan Djintar. Omtrent de beteekenis van den naam van het landschap (Javaansche grond, aarde) loopt de volgende legende:

Een vorstenzoon van Java trok naar den vreemde om een eigen rijk te stichten. Hij nam een handvol aarde van zijnen geboortegrond mede benevens een kruik (gemaakt van de laboevrucht) met water uit de rivier. Eerst toog hij naar Menangkabau en vandaar, vergezeld van een Maleier, steeds verder Noordwaarts. Eindelijk kwam hij te Oerat, een kampong aan de Zuidkust van het schiereiland Samosir. Aldaar vroeg hij den radja wat zijn marga was. Sinaga Sinoerat, Inidde het antwoord. Dan zal dat ook mijn marga voortaan zijn en zijn wij dns familie thans, zeide de Javaan.

Daarop toog hij verder; na het meer weer te zijn overgestoken kwam hij te Hataran (tegenwoordig Hataran Djawa) in het rijk Si Tonggang, en trok vandaar naar de hoofdplaats van den vorst, alwaar zijn metgezel, de Maleier, zwervensmoede zich in de eenzaamheid terugtrok (betapa).

Op de hoofdplaats gekomen strooide hij de medegebrachte aarde uit en zette zich daarop neder, de kruik water in de hand houdende. De Radja van de vreemde verschijning gehoord hebbende, ging met groot gevolg tot den vreemdeling en vroeg hem wat hij wel in zijn land kwam doen. De Javaan antwoordde: de grond waarop ik zit, is mijn grond en dit water mijn water. De vorst, er niets van begrijpende, zeide heel onvoorzichtig: zoo ge dat waar knnt maken, dan zijt gij in mijn plaats de radja. De oplossing was eenvoudig; de Javaan werd vorst en het land heette van toen aan: "Tanah Djawa."

Meerdere verhalen in dien trant omtrent den oorsprong der Simeloengoensche rijkjes doen de ronde. Het is moeilijk uit die verhalen en legenden zich een voorstelling te maken van de vroegere geschiedenis der Simeloengoensche rijkjes. Dit schijnt echter te kunnen worden aangenomen, dat eertijds geheel Simeloengoen deel uitmaakte van een machtig rijk, "Nagoer" geheeten, dat zich waarschijnlijk zelfs over een goed deel der Karolanden heeft nitgestrekt.

Wellicht zijn de hoofden van het kleine landschapje Nagaradja (Nagoerradja) in Boven-Padang (Deli) de afstammelingen van het eens zoo machtige Nagoer'sche vorstengeslacht. Op de puinhoopen van Nagoer verrezen de vier rijkjes Silau, Panei, Siantar en Si Tonggang (Tanah Djawa'.

De naam Silau werd veranderd in dien van Dolok, nadat in dat rijkje de "radja goeraha" (veldoverste) den wettigen vorst had verdreven. De Toehans van Malasori in Boven-Bedagei (Deli) en van Djandi Maoli in Raja noemen zich de wettige afstammelingen van het oude Silau'sche vorstengeslacht. Na verdrijving van den vorst maakte Poerba zich van het toen Dolok geworden Silau los. terwijl een der voorvaderen van den tegenwoordigen radja van Raja (zie boven) ten koste van Dolok en Panei het rijk Raja wist te stichten.

Reeds geruimen tijd zouden de vier Nagoer'sche landschappen hebben bestaan, toen de vorsten besloten gezamenlijk naar den Sultan van Atjeh te gaan ten einde een gelar en een "kebasaran" te ontvangen en door hem in hunne waardigheid te worden bevestigd.

Bij die gelegenheid, zegt het verhaal, zouden de landschappen eerst hun tegenwoordige namen hebben ontvangen. Panei ontving dien naar aanleiding van de omstandigheid, dat de vorst bij het ontvangen van gelar en kabesaran gezeten was op een "perpaneian". d. i. een bamboe, waarop aanteekening wordt gehouden van de goede en kwade dagen, en waarop uitleggingen zijn gegeven van de voornaamste sterrenbeelden en de bewegingen van zon en maan.

Silau werd zoo genaamd, wijl de vorst bij die gelegenheid gezeten was op een "hiau", een Bataksch kleed, dat om de heupen wordt geslagen; Siantar wijl de vorst op een "pantar" zat d. i. een vloer van een op palen gebouwd huis; en Tanah Djawa wijl de vorst was gezeten als een Javaan in tegenstelling met een Maleier of Batak, die buitenshuis steeds blijven staan.

Ook het vorenstaande moet weer onder voorbehoud worden aangenomen, maar waarheid of legende, er blijkt wel uit dat ook in de verre binnenlanden van Noordelijk Sumatra aanzien en invloed van het eertijds machtige Atjeh zich deden gelden.

INKOMSTEN DER HOOFDEN.

Vóór wij ons daadwerkelijk met de zaken gingen inlaten, genoten de hoofden in Simeloengoen allerlei wettige en onwettige inkomsten en voordeelen, directe zoowel als indirecte.

1. In de eerste plaats genoten zij inkomen uit het opium-monopolie: zij kochten ruwe bollen opium bij den pachter in het Gouvernementsgebied tegen in overleg met het bestuur vastgestelde prijzen en behielden voor zich het uitsluitend recht tot den detailverkoop aan de bevolking. Sedert 1 April 1909 is hun gebied bij het Gouvernements pachtgebied ingelijfd. (St. 1909 No. 20).

Voorts genoten de hoofden de volgende heffingen:

- 2. de pantjony alas, d. i. $^{1}/_{10}$ (sepoeloeh satoe) van de boschproducten;
- 3. de *tjockei*, in- en uitvoerrechten op de perdagangans, gevorderd van alle mogelijke handelsgoederen, producten. vee enz. Deze zijn afgeschaft.
- 4. de hasil tiga = marktgelden, een heffing van de waarde van alle ter markt (tiga) verkoehte goederen; afgeschaft.
- 5. de wang medja, d. i. een belasting op de eiviele vorderingen; ook weder $\frac{1}{10}$ van de waarde in gesehil;
 - 6. de perhockoeman, d. z. de opgelegde boeten;
- 7. de dobbelbelasting, t. w. $^{1}/_{10}$ van de met dobbelen behaalde winsten benevens een halve dollar per "tikar", d. i. per matje, waarop gedobbeld werd; deze belasting is afgesehaft.

Voorts de inkomsten uit slavernij en pandelingschap en uit de verplichte heerendiensten der bevolking b. v. bij ladang- en huizenbouw; en eindelijk nog de "kabesaran adat" als b. v. een tand van iederen gedooden olifant, den rhinoceroshoorn, dan achterbout (hai-hai) van herten, zwijnen en ander eetbaar groot wild, de huid van gevangen tijgers en enkele meer.

De meeste dier vroegere inkomsten zijn, gelijk gezegd, thans verdwenen. Daartegenover ontvangen de hoofden uit de landschapskas de helft van cijns en "present tanah" van vergunningen en concessiën, terwijl bovendien sedert den aanvang van dit jaar zij vaste bezoldigingen (de kamponghoofden eens per jaar belooningen) uit die kas ontvangen tot een totaal bedrag van j 21.000 's jaars.

LANDSCHAPSKASSEN.

Sedert i Januari i 908 bestaat voor de vier landschappen een (gezamenlijke) landschapskas, welke wordt geadministreerd door een daartoe door den Resident aangewezen bestuursambtenaar. De jaarlijksche begrooting van inkomsten en uitgaven wordt in overleg met het Europeesch bestuur door de vier landschapshoofden vastgesteld en behoeft om te werken de goedkeuring van den Resident.

De voornaamste vaste inkomsten der kas zijn de erfpachtscijns van de landbouwondernemingen, benevens de opbrengst der sedert 1 Juli 1908 door de Zelfbesturen voor hunne onderdanen ingevoerde belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten.

Wat het eerste middel betreft, zoo is de toekomst van de kas nog onzeker; het jaar 1908 was een buitengewoon jaar waarin tal van landcontracten werden uitgegeven, zoodat een aanzienlijk bedrag in de kas kwam (ook nog door andere toevallige baten) doch in exploitatie gebracht zijn nog siechts enkele perceelen.

De begrooting voor 1909 van de landschapskas van Simeloengoen wijst voor de inkomsten zoowel als voor de uitgaven het eindeijfer aan van f 103.200.—, w. o. echter een geraamd saldo uit den dienst 1908 van f 40.000.—

RECHTSPRAAK.

Het rechtswezen in Simeloengoen is nog niet behoorlijk geregeld.

Wat precies de bevoegdheid van iederen rechter of rechtbank is weet men niet juist meer mede te deelen; vaste regelen schijnen daaromtrent niet of niet meer te bestaan.

Voor het oogenblik worden, hetzij in eersten aanleg hetzij in hooger beroep, vele zaken onderworpen aan de beslissing van den Controleur, wiens oordeel de bevolking het liefst inroept en aan wiens uitspraak men zich ook onderwerpt.

Overigens berust de rechtspraak bij de kamponghoofden, bij de toengkats en bij de radja's, beter nog bij de karapatans door dezen voorgezeten.

Wat de kamponghoofden betreft over het algemeen scheen men het er over eens, dat die een maximum boete van \$ 12.— mogen opleggen en civiele vorderingen tot hetzelfde bedrag mogen behandelen.

Behalve door den Controleur worden vele civiele zaken en verder de misdrijfzaken thans afgedaan door de karapatan der 4 radja's (landschapshoofden) onder leiding van dien ambtenaar.

Met een behoorlijke regeling van het rechtswezen is men doende.

GRONDBEZIT.

Men mag aannemen, dat in vroeger tijden de grond aan de heerschende marga behoorde d. w. z. dus door de gezamenlijke leden daarvan communaal werd bezeten.

Met de splitsing van het dorp en het ontstaan van meerdere kampongcomplexen (een moederkampong met dier nederzettingen hier als een complex beschouwd) trad een verdeeling van het territoir in, zoodat elk complex zijn eigen gronden had.

Daartegenover echter ontwikkelde zich meer en meer het éénhoofdig gezag van het oeroenghoofd, den radja, die meer en meer rechten nsurpeerde, allereerst zich ging beschonwen als de beschikker over en dus de eigenaar van de woeste gronden, en ten slotte ook van de reeds ontgonnen terreinen behoudens rechten van de ontginners, welke men erfelijke bezitsrechten kan noemen.

Zoo schijnt thans de opvatting; ook van wat in den grond is, zou de radja de eigenaar zijn.

Ieder ingezetene van het landschap heeft het recht op een stuk grond ter bebouwing; hij heeft slechts keunis te geven aan zijn hoofd; hij verkrijgt dan het erfelijk bezitsrecht daarop.

Ook een vreemdeling kan een stuk grond krijgen; hij wordt dan evenwel als onderdaan van den radja beschouwd en heeft een zekere cijns (boenga tanah) te betalen in den vorm van een klein gedeelte van den oogst, of wel een persembahan te geven.

Verkoop van gronden is verboden.

Wanneer een ingezetene zonder de vereischte kennisgeving het landschap verlaat dan vervallen zijn grond en zijn aanplant aan den radja (ook voorheen zijn vronw en kinderen zooals boven reeds werd aangeteekend).

De onbebouwde gronden worden onderscheiden in:

- 1. tombak == oerwoud, dat nog nimmer ontgonnen werd of geen spoor van ontginning meer vertoont;
- harangan = gronden, weer geheel tot den staat van wildernis teruggekeerd, doch nog enkele sporen dragende van vroegere ontginning;
- 3. galoenggoeng, jong ontgonnen en eerst sedert kort verlaten gronden, wier bezitters nog bekend zijn.
- 4. sempalan, dat zijn de uitgestrekte alang-alang gronden, tot weidegronden dienende.

XI. Vermelding van de op het landschap betrekking hebbende contracten en verklaringen.

De eerste verklaringen van onderwerping aan het Neder-

landsch gezag, door de hoofden van Simeloengoen afgelegd werden goedgekeurd voor zoover betreft:

- a. Siantar bij Gouvernements besluit van 23 October 1889
 No. 25;
- b. Tanah Djawa bij Gouvernements besluit van 8 Juni 1891 No. 21; en
- c. Raja en Panei bij Gouvernements besluit van 6 Januari 1904 No. 24.

Die acten van onderwerping waren echter in te vage termen gesteld.

Wel werd ook daarin verklaard, dat het gebied der onderteekenaren deel zoude uitmaken van Nederlandsch-Indië; wel werd ook de belofte van trouw afgelegd, maar overigens verklaarde men zich slechts *bereid* omtrent alle zaken de landschappen betreffende in *overleg* te treden met het Gouvernement of diens vertegenwoordiger.

Een zoodanige verklaring nu van bereidwilligheid en verder niets (alleen in zake grensgeschillen bevatten de latere verklaringen de belofte van onvoorwaardelijke onderwerping aan onze beslissingen) wat op den duur bezwaarlijk in overeenstemming te achten met een juiste verhouding tot Zelfbesturen van zoo geringe beteekenis als de onderwerpelijke.

Toen nu in 1907 den bestuurders van de sedert kort geannexeerde Karolandschappen de zoogenaamde "korte verklaring" werd afgenomen. was ook voor de vier Simeloengoensche landschappen het oogenblik gekomen om hunne betrekking tot het Nederlandsch Indisch Gouvernement dienovereenkomstig te wijzigen.

Vandaar de nieuwe verklaringen, naar aanleiding waarvan deze nota van toelichting is opgemaakt, en welke zijn goedgekeurd voor zoover aangaat Tanah Djawa, Panei en Raja bij Gouvernements besluit van 20 December 1907 No. 14 en wat aangaat Siantar bij Gouvernements besluit van 22 Januari 1908 No. 57.

Tegen het afleggen dezer nieuwe verklaringen had geen der hoofden bedenking; hunne verhouding tot het Nederlandsch Gouvernement is thans op dezelfde basis geregeld als die der talrijke overige kleinere Zelfbesturen in dit gewest.

Volledigheidshalve wordt omtrent onze eerste aanrakingen met de vier landschappen en omtrent de annexatie nog het volgende aan deze nota toegevoegd:

Vóór het jaar 1885 waren onze aanrakingen van geen beteekenis; zooveel mogelijk onthielden wij ons ook daarvan. Omstreeks dat jaar echter ontstond van de zijde der Batakradja's het streven om zich onder onze souvereiniteit te stellen met de bedoeling vooral om ook naar hunne landschappen de Europeesche industrie te lokken. Zij bleven er immers geenszins onkundig van, welke aanzienlijke winsten de tabakscultuur den Maleischen radja's der benedenstreken aanbracht.

Enkele bijzondere omstandigheden verhaastten het proces. Eind December 1884 deelt de Controleur van Asahan en Batoe Bahra, H. A. Hijmans van Anrooij den Resident mede, dat hij bericht had ontvangen omtrent het verjagen van den Radja van Tanah' Djawa, Toean Naposso door zijn jongeren broer Radja Maligas. Door tusschenkomst van den Datoe van Tanah Datar (een der Batoe Bahra'sche landschappen) liet Toean Naposso het terrein verkennen en den Controleur polsen over eventueelen steun van het Gouvernement bij zijn strijd in het herwinnen van het gezag. (Hierbij zij aangeteekend, dat de oudere Toean Naposso, zoon van een andere vrouw, regent was over Radja Maligas, zijn jongeren broeder, doch als zoon van de poeang bolon, hoofdvrouw van hun vader, wettig opvolger).

De Controleur ging daarop natuurlijk uiet in, wijl het uit onbekendheid met de verhoudingen onvoorzichtig zoude zijn partij te kiezen en blijkbaar voor den zwakste. Slechts liet hij weten dat, wilden beiden broeders zijne bemiddeling komen inroepen. hij hen behoorlijk zou ontvangen.

Bij zijn zeer geheimen brief van 10 Augustus 1885 No. V/R deelde de toenmalige Resident Hoos der Regeering mede, door een toeval te hebben vernomen, dat een zekere Baron von Horn, een in Amerika geboren Duitscher en sedert het vorige jaar in Deli zich bevindende, met den onafhankelijken Radja van Siantar een geheime overeenkomst had gesloten, waarbij hem het uitsluitend recht was verzekerd tot het ontginnen van gronden in dat landschap benevens nog eenige andere privilegiën. Daartegenover had hij den Radja zijn steun toegezegd tegen zijne vijanden. Nog vernam de Resident dat de Heer von Horn voornemens was naar Berlijn te gaan om daar den steun van de Duitsche Regeering te verwerven voor het vestigen van een protectoraat dan wel het verkrijgen van een charter.

Een nader onderzoek door den Resident in Asahan ingesteld, bevestigde die berichten nog niet dadelijk. Slechts bleek hem in Asahan (zeer geheime brief ddo. 26 Augustus 1885 La O.), dat de Heer von Horn werkelijk in Siantar was geweest doch vandaar weder naar Deli was teruggekeerd.

In dit laatste schrijven vestigde de Resident de aandacht der Regeering op de hem gebleken sterke neiging van de onafhankelijke Batakvorstjes om onder onze souvereiniteit te komen.

Een der hoofden van Tanah Djawa. Radja Djahinan, iemand die nog nooit een Europeaan had ontmoet, was in Asahan tot hem gekomen met het verzoek namens zijn vorst Toean Naposso zich onder onze souvereiniteit te stellen en als bewijs daarvan een Nederlandsche vlag te mogen ontvangen, en voorts om aan Europeanen te vergunnen zich in Tanah Djawa te vestigen voor de teelt van tabak.

Hem werd geantwoord, dat eerst de rust in Tanah Djawa moest hersteld zijn en de geschillen met Siantar moesten zijn bijgelegd voor het verzoek in overweging zoude kunnen worden genomen.

Ten einde nu meerdere zekerheid omtrent de bedoeling van von Horn te erlangen, deelde de Resident der Regeering mede den Controleur Hijmans van Anrooy te hebben opgedragen om een bestaand grensgeschil tusschen Pagoerawan (Batoe Bahra) en Siantar ter plaatse te onderzoeken en bij die gelegenheid nadere inlichtingen als bedoeld in te winnen en in het algemeen naar de bestaande verhoudingen in de Batakstreken een onderzoek in te stellen

Maar overigen wees de Heer Hoos er op, — afgescheiden zelfs van mogelijke vreemde inmenging — hoe het thans nog tijd was onze politiek te wijzigen en althans de souvereiniteit te aanvaarden over die landschappen, welker gronden zich geschikt toonden voor de teelt van tabak (t. w. Tanah Djawa, Silau, Siantar en Raja), wijl immers naar zoodanige gronden destijds bijzondere vraag bestond.

Wel was nog bij de geheime Regeeringsmissive van 13 Februari 1885 No. 22/C den Resident te kennen gegeven dat alle annexatie — zelf onder indirect bestuur — zoolang mogelijk moest worden vermeden, maar hij meende in verband tot de avontuurlijke plannen van Baron von Horn daarvoor te moeten waarschuwen.

Bij Haar geheimen brief van 3 October 1885 No. 148/C gaf de Regeering den Resident te kennen, dat ofschoon Zij daardoor vooralsnog niet geacht wilde worden gunstig gestemd te zijn voor inwilliging der verzoeken tot annexatie van de verschillende Batakhoofden, er nochthaus geen bezwaar bestond om een geschikt bestuursambtenaar te belasten met het doen van zoodanige onderzoekingen, als zonder hoofden en bevolking te verontrusten er toe konden strekken om den waren toestand der bedoelde streken te doen kennen.

En bij Hare geheime missive van 8 November d. a. v. No. 172/C verzocht de Regeering die onderzoekingen te doen bespoedigen, en wel naar aanleiding van sedert nader ontvangen berichten van den Resident omtrent het werkelijk bestaan der overeenkomst-von Horn en het vertrek van dezen Heer naar Berlijn tot het vormen van een maatschappij tot exploitatie der hem in Siantar afgestane gronden.

In September 1885 begaf zich de Controleur Hijmans van Anrooy ingevolge de hem door den Resident verstrekte opdracht naar de Batoe Bahrasche Bovenlanden ten einde gegevens omtrent de onafhankelijke Bataklanden te verzamelen. (Rapport omtrent die reis en de bijlagen werden der Regeering aangeboden bij dezerzijdsche missives van 27 Januari en 23 Februari 1886 Nos. 189 en 542).

Zeer belangrijke inlichtingen omtrent land en volk en omtrent de bestaande verhoudingen werden door dien ambtenaar verkregen. Zijne conclusiën waren dat het niet noodig was ons in verbinding te stellen met de "Na Doloks", d. z. de bergbewoners Oostelijk en Zuidelijk van het Tobameer, tenzij om hen bij voorkomende gevallen te tuchtigen of door de Maleische vorsten te doen tuchtigen.

Daarentegen adviseerde de Heer van Anrooy om onzen invloed te verzekeren in de lagere onafhankelijke Bataklanden en tot het sluiten van contracten met Siantar en Tanah Djawa.

Het zoude echter nog eenige jaren duren voor het daartoe kwam. Eerst in Augustus 1888 ondernam de Controleur J. A. Kroesen de reis naar Siantar met het voornemen om de tusschen de verschillende hoofden van dit landschap aanhangige geschillen op te lossen en allen te vereenigen door de zoo vaak reeds aangeboden onderwerping te aanvaarden.

De betrekkelijke verklaring hiervan werd goedgekeurd bij Gouvernements besluit van 23 October 1889 No. 25.

Hoewel de Regeering hare politiek van onthouding niet wikde verlaten, volgde toch ook weldra de annexatie van Tanah Djawa, dat mede reeds herhaaldelijk daartoe den wensch had te kennen gegeven.

De strijd tusschen de beide halfbroeders Toean Naposso en Radja Maligas om het gezag over dit landschap had zich ten slotte ten geruste van laatstgenoemde, die trouwens ook de meeste aanspraken had. beslist. Op 20 Juli 1888 werd de verklaring van onderwerping door de hoofden onderteekend, welke bij Gouvernements besluit van 8 Juni 1891 No. 21 werd goedgekeurd, nadat vooraf de beide broeders met elkaar waren verzoend. en de rust in geheel Tanah Djawa was weergekeerd.

Onwillekeurig had dus de politiek van expansie haar

intrede gedaan, waarom de Regeering het noodig oordeelde Hare inzichten daaromtrent nog eens bekend te stellen.

Dit geschiedde bij de geheime missive van den 1sten Gouvernements Secretaris van 4 November 1891 No. 254. De hoofdtrekken der te volgen gedragslijn tegenover de Bataklanden werd als volgt omschreven:

- 1). Geen streven naar annexatie;
- 2). Wordt deze het Gouvernement door de bevolking zelve dan wel door de omstandigheden opgedrongen, dan geschiedt zij van de Oostkust nit op de wijze als bij de besluiten van 23 October 1889 No. 25 en 8 Juni 1891 No. 21 geschiedde teu aanzien van Siantar en Tanah Djawa;
- 3). Bij elke uitbreiding van gebied dient het Gouvernement bedacht te zijn op het scheppen van de middelen, direct of indirect tot dekking der bestuurskosten.
- 4). De bevolking worde gehandhaafd in het genot harer eigen huishoudelijke instellingen en rechtspleging, voor zoover deze vereenigbaar zijn met het Nederlandsche oppergezag. Kannibalisme en menschenhandel waar die bestaan moeten dadelijk verboden en strafbaar gesteld worden.

Voorts moesten de bestaande rechten, inzonderheid die uit het grondbezit voortvloeiende, worden geëerbiedigd; en de rechtsbevoegdheden van rapats en hoofden op den voet der bestaande instellingen, waar mogelijk worden afgebakend.

Overigens diende het Gouvernement zich zooveel mogelijk op het standpunt te stellen, alsof de hierbedoelde landschappen onder zijn rechtstrecksch bestuur stonden, zonder dat zulks daarom uitdrukkelijk behoefde te worden verklaard.

Onze gedragslijn zoude dus, hoewel met eenzelfde streven naar algemeen direct bestuur, voorloopig min of meer een opportunistisch karakter dragen.

Herinnerd zij betreffende de landschappen Siantar en Tanah Djawa nog aan de commissie Kroesen — van Dijk (Gouvernements besluit van 18 Februari 1892 No. 5) en de reisbeschrijving door eerstgenoemden Controleur, voorkomende in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Deel XXXIX (1897).

In verband tot den door de Regeering uitgesproken wensch om niet te streven naar annexatie, duurde het tal van jaren voordat in die richting verdere stappen werden gedaan.

Raja had onder zijn vorig hoofd Si Rondaïm, gelijk boven reeds werd gememoreerd, jaren lang de omliggende streken beoorloogd en een schrikbewind uitgeoefend.

Een coalitie van de overige Radja's, gesteund door ons bestuur, maakte daaraan een einde.

De opvolger van Rondaïm, de tegenwoordige radja, Toehan Kapoeltahan zocht al spoedig na zijn optreden toenadering tot het Gouvernement ter bevestiging van zijn gezag.

Maar eerst in 1900 en wel bij missive van 12 October No. 5994/4 vroeg de Resident Van der Steenstraten machtiging om op de telkens herhaalde pogingen om onder onze souvereiniteit te geraken in te gaan en tevens ook de onderwerping van Panei te aanvaarden.

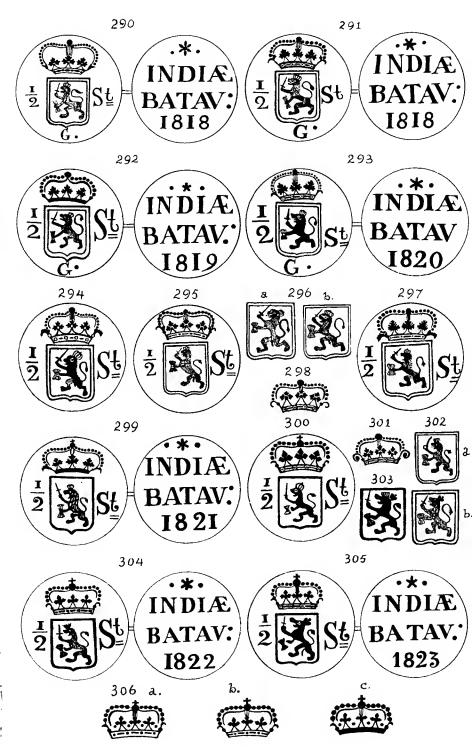
Bij missive van den 1sten Gouvernements Secretaris ddo. 18 Juli 1902 No. 2369 werd de gevraagde machtiging verleend.

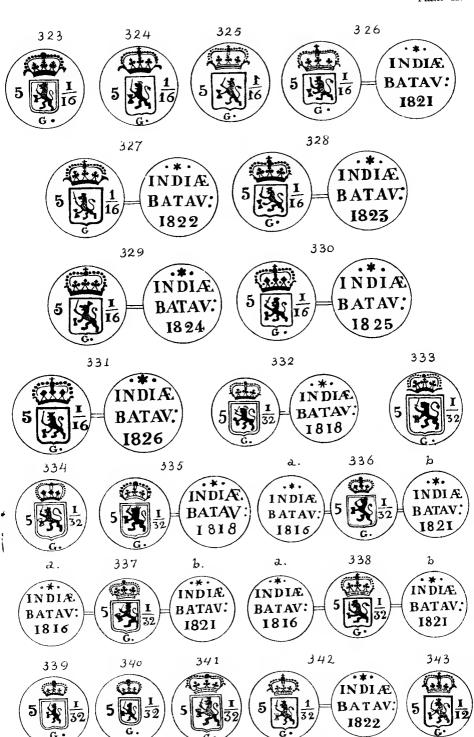
Op 9 November 1902 en 24 September 1903 werden door de hoofden van Raja en Panei de verklaringen van onderwerping geteekend, welke bij Gouvernements besluit van 6 Januari 1904 No. 24 werden goedgekeurd en bekrachtigd.

En hiermede was dus geheel Simeloengoen onder ons gezag gebracht.

Medan, den 13 Mei 1909.

| | | | ×\$: | |
|-----|---|--|-------|--|
| | | | | |
| | | | | |
| | | | · · · | |
| | * | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| \$6 | | | | |









× 7V

.

A book that is shut is but a block

NRCHAEOLOGICAL
NOT. OF INDIA

NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.